

**2023'E DOĞRU
KÜRESEL VE BÖLGESEL GELİŞMELER
KARŐSINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASI**

Derleyen
Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA

2023'E DOĞRU KÜRESEL VE BÖLGESEL GELİŞMELER KARŞISINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Derleyen ▪ Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA

Araştırma-İnceleme Dizisi No. 5

ISBN 978-605-66939-6-0

1. Baskı: Kasım 2020 (1000 adet)

Yayın Hakları © TASAV, 2020

Tüm yayın hakları TASAV'a aittir. TASAV'dan izin alınmadan kitabın tümünün ya da bir kısmının herhangi bir yöntem ile basımı, yayımı, çoğaltılması ve dağıtımı yapılamaz.

TÜRK AKADEMİSİ SİYASİ SOSYAL STRATEJİK ARAŞTIRMALAR VAKFI (TASAV)

Editör ▪ Konur Alp KOÇAK

Sertifika No: 49150

29 Ekim Caddesi 2654. Sokak No: 1 GölbaŐı-Ankara

Tel: +90 (312) 460 1779 ▪ Faks: +90 (312) 460 1789

www.tasav.org ▪ iletisim@tasav.org ▪ editor@tasav.org

Tasarım, Dizgi ve Baskı:

Vega Basım Hizmetleri - Bahadır Levendoğlu ▪ Sertifika No: 43714

Necatibey Cad. Lale Sokak No: 21/A Çankaya-Ankara ▪ +90 (312) 230 0723

Türk Akademisi Siyasî Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı (TASAV)

Türkiye’de ve dünyada, yaşanmış ve yaşanmakta olan olayları; siyasî, sosyal, tarihî ve kültürel derinlik içinde ve stratejik bir bakış açısıyla değerlendiren, yeni tasarımlar ortaya koyarak gelecek vizyonu oluşturan bir düşünce kuruluşudur.

TASAV, bilimsel kıstasları esas alarak ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeyde araştırma, inceleme ve değerlendirme faaliyetlerinde bulunmaktadır. Çalışmalarını hiçbir kâr amacı gütmenden ilgililerle paylaşan TASAV; tarafsız, doğru, güncel ve güvenilir bilgiler ışığında kamuoyunu aydınlatmaya çalışmaktadır.

TASAV’ın amacı; ülkemizin ekonomik, sosyal, siyasî, kültür ve eğitim hayatının geliştirilmesine; millî menfaat ve birlik anlayışının, insan hak ve özgürlüklerinin, demokrasi kültürünün, jeopolitik ve jeostratejik düşünce biçiminin yaygınlaştırılmasına; toplumda millî, vicdanî ve ahlâkî değerlerin hâkim kılınmasına ve Türkiye’nin dünyadaki gelişmelerin belirleyicisi olmasına bilimsel faaliyetler aracılığıyla katkı sağlamaktır.

İÇİNDEKİLER

İsmail Faruk AKSU <i>Sunuş</i>	1
Yalçın SARIKAYA <i>Giriş</i>	5
Serdar KESGİN <i>Akdeniz'in Jeopolitik Ağırlığı</i>	23
Erhan TÜRBEDAR <i>Türk Dış Politikasında Balkanlar</i>	51
Selçuk DUMAN <i>Türk Dış Politikasında Kıbrıs</i>	99
Ali SEMİN <i>Irak ve Suriye Huzura Kavuşacak Mı?</i>	127
Kürşat KORKMAZ <i>Son Dönem Türkiye-ABD İlişkilerinin Genel Niteliğine Bir Bakış</i>	181
Araz ASLANLI <i>Türkiye'nin Güney Kafkasya Politikası</i>	213
Mustafa Serdar PALABIYIK <i>"Ermeni Soykırımı" Tartışmaları Çerçevesinde Türk Dış Politikası ve Türkiye-Ermenistan İlişkileri</i>	239
Selim ÖZTÜRK <i>Türkiye-Körfez Ülkeleri İlişkileri</i>	267
Ragıp Kutay KARACA <i>Türkiye-Çin İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme</i>	309
Cemil Doğaç İPEK <i>Türkiye ve Türk Dünyası İlişkilerinin Dünden Bugüne Dönüşümü</i>	323
Arif BAĞBAŞLIOĞLU <i>Uluslararası Güvenlik, Terörizm, NATO ve Türkiye</i>	361
Mehmet ŞAHİN <i>Tarihî Perspektiften Bir Türkiye-Rusya İlişkileri Analizi</i>	389
Hasan Sencer PEKER <i>Türkiye'nin Enerji Güvenliği ve Diplomasinin Yeri</i>	415

SUNUŞ

İsmail Faruk AKSU

Geçmişten bugüne dünyanın herhangi bir köşesindeki gelişmenin, dünyanın bir diğer köşesine olumlu ya da olumsuz şekilde yansiyabildiğine işaret eden çok sayıda gelişmeye şahitlik ettik. Son olarak Çin'in küçük bir şehrinde görülen bir hastalığın kısa süre zarfında tüm dünyadan milyonlarca insana bulaşabildiğini ve yüz binlercesinin ölümüne sebep olduğunu gördük. Koronavirüs salgını ile dünyanın ne derece küçüldüğünü ve aynı zamanda insanların ve ülkelerin birbirine ne derecede bağlı ve bağlantılı olduğunu bizzat yaşayarak idrak ettik. "Küresel sorun" kavramının ne olduğunu belki de bundan daha iyi şekilde ortaya koyan bir durumla karşılaşmamıştık. Salgın bizlere sınırlarımızın ötesindeki gelişmeler karşısında sağır ve kör kalamayacağımızı acı bir tecrübe ile öğretmiş oldu. Salgınla mücadele konusunda ortaya çıkan arayışlar, hem ülkelerin birbirine nasıl muhtaç olabileceklerini ve işbirliğine olan büyük ihtiyacı hem de ülkeler arasında ilişkileri belirleyen rekabet ve çıkar çatışmalarını gündeme getirdi.

Uluslararası sistemin başat aktörü olan devletlerin birbirlerine rakip olmaları, devletler arasında yaşanan millî menfaatleri koruma odaklı güç mücadelesinin bir tezahürü olagelmmişti. Diğer devletler karşısında daha güçlü olmanın, onlar karşısında hak ve çıkarlarını koruyabilmenin ve millî bekayı teminat altına almanın rasyonel davranan devletler için temel hedefler olduğu hep söylenegelmişti. Günümüzün rekabet ortamı artan ve gerginleşen uluslararası ilişkilerinde bu hedeflerin hayati önemi haiz olduğunu bizlere gösteren sayısız örnek bulmak mümkün.

Dünyanın tek bir hegemon güç tarafından şekillendirilmediği de Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi iki kutuplu bir yapının var olmadığı da çok açık.

Artık birbiriyle rekabeti kızışan birden çok küresel aktörün ve kendi bölgesinde liderlik için mücadele eden devletlerin öne çıktığı bir uluslararası sistemden bahsetmek mümkün. Günümüzün güç dağılımı ve güçler arası mücadelelere bakıldığında, “çok kutupluluk”tan bahsedenlerin de yeni bir “Soğuk Savaş” yaşandığını iddia edenlerin de “Üçüncü Dünya Savaşı”na ramak kaldığını savunanların da olduğunu görmekteyiz. Hangi öngörünün gerçekleşeceğini elbette zaman gösterecek. Ne var ki, rekabetin sertleştiğini, yeni güç odaklarının belirirken bir zamanların en önde gelen güçlerinin zayıflayarak görece üstünlüklerini yitirdiğini şimdiden söyleyebilecek durumdayız.

Bu yıl 75’inci yılını kutlayan Birleşmiş Milletler’in İkinci Dünya Savaşı sona erdiğinde mevcut olan güç dengesini yansıttığını biliyoruz. Savaş sonunda ağır bir mağlubiyet alan Almanya Avrupa kıtasında, atom bombalarıyla sarsılan Japonya ise Asya-Pasifik’te başat güç olmayı başarmış durumda. 1945’te savaşın galibi olan devletlerin “düşman” addederek en ağır şekilde cezalandırmak istediği bu iki ülke, bugün ABD başta olmak üzere Batı ülkelerinin en yakın müttefikleri arasında. O tarihlerde yıkım yaşayan bu ülkelerin gelinen noktada dünyanın en büyük ekonomik güçleri arasına girmiş olması, geçmişteki düzenlemelerin bugün için anlamını kaybettiğini gösteren bir örnek. Kısacası, kuruluştaki amaç ve daimî üye tespitindeki yaklaşımın tutarsızlığı bir yana ne o zamanki tanımlar ve kavramların ne de o zaman var olan güç dağılımının geçerliliğini korumadığı açık. Dolayısıyla, Birleşmiş Milletler’in yapısı ve işleyişine ilişkin eleştirilerin ve reform taleplerinin her geçen gün artıyor olması hiç de şaşırtıcı olmasa gerek.

Uluslararası sistemde değişimin ve yeni bir güç dengesinin şekillenmesinin arkasındaki en büyük itici kuvvet, muhtemelen Çin’den geliyor. Pekin’in hızlı ekonomik büyümesini siyasî güç kazanmak için kullanması, son yıllarda dünya politikasında en çok tartışılan mesele hâlini almış durumda. ABD ile Çin arasında yaşanan rekabetin, dünyanın bundan sonra nasıl bir seyir izleyeceğinin temel belirleyicisi olacağına inananlar hiç de azımsanmayacak boyutta. İki ülke arasında yaşanan rekabetin “ticaret savaşlarına” yol açmakla kalmayıp, sıcak bir savaşı tetikleyeceğine inananlar da görmezden gelinebilecek gibi değil. Küresel siyasette, bu rekabetin bir şekilde etkisinin hissedildiği irili ufaklı sayısız gelişme olduğu inkâr edilemez.

Küresel seviyede bakıldığında bazı değişimlerin yaşandığı nasıl kolayca görünebiliyorsa, bazı unsurların da süreklilik arz ettiği hemen anlaşılabilir.

Örneğin, iki yüz yıldır sömürülen Afrika hâlâ sömürgeci zihniyetlerin hedefinde. Ülkeler arasında gelir dağılımındaki adaletsizlik devam ediyor. Petrol gibi doğal kaynaklara sahip olma ve onların ticaretine hâkimiyet için savaşlar yapılıyor. Birleşmiş Milletler Şartı'nda açıkça yasaklanmış olsa da hâlâ bazı ülkeler silaha, kuvvet kullanımına başvurmaktan imtina etmiyor. Uluslararası hukukun güçlüden mi yoksa haklıdan mı yana olduğuna yönelik şüphelerin sonu gelmiyor. İç savaşlar, dışarıdan müdahalelerle vekâlet savaşlarına dönüşüyor, büyük güçlerin mücadelesinin faturasını bu güçlere direnemeyen başka ülkeler ödemek durumunda kalıyor. Çatışmalar, terör eylemleri devam ettikçe kan ve gözyaşının sonu hiç gelmeyecekmiş gibi duruyor. Kaos ve kargaşa, dünyanın huzura kavuşup kavuşamayacağına dair şüpheleri hep diri tutuyor.

Peki, uluslararası ilişkilerin dinamik yapısı günümüzdeki bölgesel ve küresel sorunlar karşısında kalıcı ve âdil bir barış ortamının sağlanmasına, uluslararası işbirliğinin ve dostluk ilişkilerinin temin edilmesine fırsat sunabilmekte midir? On yıllar öncesinde ortaya çıkmış ve hâlen sürmekte olan sorunların çözümü nasıl mümkün olacaktır? Uluslararası barış, istikrar ve refahın sürdürülebilir kılınmasında kimlere hangi roller düşmektedir? Kısacası, dünyada kaosu değil huzuru hâkim kılacak bir uluslararası sistem nasıl inşa edilebilir. Bu sorular, her ülkeden ve her milletten düşünürlerin, siyasetçilerin ve akademisyenlerin üzerinde kafa yorması gereken sorunlar olarak karşımızda durmaktadır.

Dünyanın birçok küresel ve bölgesel sorunla boğuştuğu, huzur ve barış arayışında olduğu bir dönemde, Türkiye'nin bu sorunların uzağında kalmasını, bu gelişmelerin Türkiye'yi teğet geçmesini beklemek elbette gerçekçi olmayacaktır. Nitekim 2023'e doğru giderken her geçen gün büyüyen ve iddiası artan Türkiye'nin, sadece çevresindeki gündemle değil dünyanın hemen her köşesinde yaşanan gelişmelerden bir şekilde etkilendiği görülüyor. Yeni Zelanda'daki ırkçı terör saldırısından Arakan'da yaşayan Müslümanların maruz kaldığı zulme, Libya'da meşru iktidara isyan eden darbeciden Kırım'da yaşanan ilhak girişimine, Avrupa'nın enerji güvenliğinden Filistin'de İsrail'in yasadışı yerleşim planlarına, Suriye ve Irak'taki bölünmüşlükten küresel göçün yarattığı sosyoekonomik sorunlara, iklim değişikliğinden Afrika'daki açlık ve yoksulluğa kadar birbirinden çok farklı konular Türk dış politikasının gündemini belirleyen unsurlar olabiliyor. Çok farklı konularda ve coğrafyalarda, çok boyutlu ve karmaşık sorunlar karşısında kalan Türkiye'nin, dış politikasını

dinamik bir şekilde değerlendirmesi, yeni gelişmeler karşısında hızlı çözümler üretmesi, bölgesinde ve dünyada kalıcı barış ve huzura katkı verebilmesi gerekiyor. Türkiye'nin 2023, 2053 ve 2071 hedeflerinin yakalanabilmesi, bölgesinde lider ülke ve küresel güç olma ülküsünün gerçekleşebilmesi de bölgesel ve küresel gelişmeler karşısında izleyici değil belirleyici olmasını gerekli kılıyor.

Böylesi bir durum karşısında, bölgesel ve küresel sorun alanlarını Türkiye'nin millî menfaatleri, hassasiyetleri ve öncelikleri doğrultusunda irdelemenin Türk münevverleri için kaçınılmaz bir sorumluluk olduğuna inanan TASAV, Türk dış politikasının mevcut ve muhtemel sorunlara nasıl cevap vermesi gerektiği üzerinde yeni düşüncelerin ortaya çıkarılmasını teşvik etmek amacıyla bu eseri ortaya çıkarmıştır. Prof. Dr. Yalçın Sarıkaya'nın derlediği birbirinden değerli makaleler, bölgesel ve küresel meseleleri millî bir bakış açısıyla tahlil etmektedir.

Alanlarında temayüz etmiş akademisyenlerin hazırladığı bu yazıların her biri belli bir bölge ya da konunun daha iyi anlaşılmasına katkı vermenin ötesinde, olası gelişmelerin öngörülmesine ve Türkiye için alınması gereken politika kararlarının önceden belirlenebilmesine imkân tanıyan niteliktedir. Bu yönüyle de bu kitabın önemli ve öncelikli bir ihtiyacı gidereceğine inanıyoruz. Türk dış politikasına akademik ya da özel anlamda ilgi gösterenlerin yanı sıra, politika karar alıcılarının da istifade edeceği bu kitap, umuyoruz ki literatürde önemli bir eksikliği giderecek, yeni çalışmaların ortaya çıkarılmasını ve Türk dış politikasına analitik ve bilimsel yaklaşımı teşvik edecektir.

Sayın Yalçın Sarıkaya başta olmak üzere 2023'e Doğru Küresel ve Bölgesel Gelişmeler Karşısında Türk Dış Politikası adlı kitaba makaleleri ile katkı ve-ren, itabın ortaya çıkarılmasında emeği, desteği ve katkısı olan herkese teşekkür ederim

İsmail Faruk AKSU
TASAV Başkanı

GİRİŞ

Yalçın SARIKAYA*

“Belirsizlik” ifadesi, uluslararası sistemin genel niteliğini ifade etmek üzere neredeyse çeyrek asırdır sıkça kullanılmakta. Elbette bunda, iki kutuplu dönem gibi bir “belirlenmişliğin” hâkim olduğu, 1989 öncesi dünyanın bakiyesi olmak temel etken. Bu belirsizlik, başlangıçta gerçek zemini görmeyi zorlaştıran yarı saydam bir tür tabakaya benzetilebilirse de son yıllarda kaos ve karmaşanın üzerine çökmüş koyu bir toz-dumanla daha iyi resmedilebilir. Zira bu belirsizliğe; çok geniş bir coğrafyaya yayılmış uzun ömürlü çatışma/savaş örnekleri yanında, göç, terörizm, insanlığa karşı suçlar, açlık, doğal afetler, salgınlar gibi olgular eşlik etmekte.

Küresel rekabetin muhtelif boyutlarında iddia sahibi olan aktörlerin sayısındaki artış uluslararası sistemde yeni “güç merkezlerinin” çıta üzerine yükselişi biçiminde okunmaktadır. Öte yandan, yaşadığımız dönem, sadece güç merkezlerinin çeşitlenmesi dönemi olmayıp, güvenlik kavramının yeni boyutlar kazanması, dış politikanın iç politika ve ekonomi ile arasında var olduğu kabul edilen sınırın daha da belirsizleştiği bir dönemdir. Devletlerin dış politikada başvurdukları ekonomik araçları da değişmekte, boykot, abluka gibi klasik dış ticaret tedbirlerinin yerini daha karmaşık finansal araçlar almaktadır. Bu nedenle, Türkiye’nin dış politikasının okunmasında ve anlamlandırılmasında

* Prof. Dr., Giresun Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi,
ORCID: 0000-0002-4164-8028, yalcinsarikaya@hotmail.com

uluslararası ilişkiler düşüncesindeki teorik gelişmelerin izlenmesi yanında, her bir jeopolitik bölgeye ve/veya ülkeye yönelik izlenen siyasetin de bu çerçevede her seferinde yeniden analizi gerekir.

Türkiye'nin izlediği dış politikaya özgü tarihî bazı ilkeler ve eğilimler mevcut olsa da, bazen hatalarla bazen de dünya siyasetinin genel niteliklerindeki değişimlere duyarlılık gösterilmesi zorunluluğuyla bazı kırılmalar olmuştur. İki kutuplu döneme kadar izlenen dış politikanın bölgesel kuvveti tahkim etme, bölgesel işbirliklerine öncülük etme, tam bağımsızlıktan ve istikrardan yana niteliği öne çıkarırken, iki kutuplu dönemde, dönemin hâkim parametreleriyle büyük ölçüde örtüşen bir çizgi göze çarpar. Bu, görece hareketsiz bir dönemdir ve bu nitelik sadece Türkiye'ye özgü değildir. 1990'lardan sonra çok yönlü dış politika arayışı görünür hâle gelen Türkiye, o günkü imkân ve kabiliyeti ölçüsünde yeni dönemde etki ve kontrolünü geliştirmeye çalışmıştır. Bulunduğu jeopolitik konumdan kaynaklanan riskler, farklı medeniyet havzalarının ve/veya jeopolitik eksenlerin birleşim/kırılma noktalarına yakın olması gibi faktörler genel olarak Türk dış politikasının güvenlik temelli zarurî hüviyetinde pek az değişiklik olması sonucunu getirmiştir. Yakın havzasındaki etnik/teritoryal uyuşmazlıklara ilgi ve kaynak tahsis etme zorunluluğu içindeyken Türkiye'nin içeride de ağır bir terörle mücadele gündemi olması, dış politikanın yürütülmesinde güçlüklerle yüz yüze kalmasını beraberinde getirmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk asrı devirmesine üç yıl kala, dünyanın bu sorunlarla örülü çevresinde belli başlıklarda nasıl bir stratejik yaklaşım içinde olması gerektiği pek çok çevrede tartışılır. 2023'ün yolunu "lider ülke" olma ülküsüyle gözleyen Türk milleti için asla vazgeçilmez konular ve muhakkak çözülmesi icap eden sorunlar bulunmaktadır. Strateji, kuvvet, zaman ve mekân ilişkisinin rasyonel değerlendirilmesi suretiyle tespit edilebilir. Elinizdeki bu derleme kitap, Türkiye'nin dış politika sorunlarının önemli bir kısmına cevap arayışının bir sonucudur.

Dış politika gibi çok boyutlu bir sahanın tek bir kalemden açıklanması elbette mümkündür. Ancak sorunların çeşitliliği ve araştırmaya konu aktörün yani Türkiye'nin ilgi sahasının genişliği alanında uzman isimlerin analizlerinin bir araya getirilmesini daha doğru bir yol hâline

getirmektedir. Bu nedenle, 21. yüzyılın ilk çeyreğinde sona yaklaşırken önemli dış politika başlıklarını, bu başlıklarda çalışan araştırmacıların değerlendirmeleri ile okurların, karar alıcıların ve akademik çevrelerin ilgisine sunmayı tercih ettik. Belli müşterekler olsa da her bir bölümün yazarı kendi perspektifleri ve sorumluluklarıyla konuları kaleme almışlardır. Maksat, tahlil ve fikirlerin konulara ilgi duyanların, bu cümleden araştırmacıların ve karar alıcıların istifade etmesidir.

Emperyalist saldırılarla toprakları parçalanıp dağıtılmış, adeta bir yangın yerine çevrilmiş Osmanlı devletinin küllerinden doğan Cumhuriyet Türkiye'sinin 100. yaş gününe adım adım yaklaşılırken ümitvâr olmak için pek çok neden vardır. Türkiye, devletler âleminin saygın bir üyesi, mazlum milletlerin ilham ve umut kaynağı olmayı her şeye rağmen sürdürmektedir. Niteliksel ve niceliksel güç unsurları bakımından, yapılacak dış politika analizlerinde bir kenarda tutulacak, göz ardı edilecek bir aktör asla değildir. Devletlerarası ekonomik yarışta zaman zaman sıkıntılar yaşasa, aktif kriz bölgelerinin çok önemli bir kısmına bitişik bulunsa da, tükenmeyen bir millî dinamizmle tarihin kendisine yüklediği misyonu sırtlayabileceğini ortaya koymaktadır.

Krizler coğrafyasının ortasında bulunan, kimi kronikleşmiş iç ve dış politik sorunları nedeniyle millî çıkarlarını temin noktasında ciddi güçlükler yaşamış olan Türkiye Cumhuriyeti, her şeye rağmen mevcudu ve potansiyeliyle dünya devletleri sıralamasında anlamlı bir yerde bulunmaktadır. Meselâ, ispatlanmış petrol rezervleri bakımından dünyada 52., doğal gaz rezervleri bakımından ise 2020 yılında Karadeniz'de bulunduğu açıklanan rezervler hariçte tutulursa 81. sırada olmasına rağmen, (yani bir enerji zengini olmamasına rağmen) millî gelir bakımından hâlâ dünyanın en büyük 20 ekonomisi içinde yer almaktadır. Satın alma gücü paritesine göre toplam millî gelir bakımından ise ilk 15 içerisinde olduğu görülmektedir. Bu veriler sadece Türk ekonomisinin potansiyeline değil aynı zamanda Türk milletinin çalışkanlığına, sektörlerin çeşitliliği ve canlılığına da işaret etmektedir.

Türk ordusu, dünya devletlerinin silahlı kuvvetleri arasında savunma bütçesi, toplam askerî personel, toplam hava gücü, donanma gücü, muharebe tankları ve benzeri kriterlerle yapılan analizlerde

dünyanın en güçlü ilk 10 ordusu içinde sıralanmaktadır. Türkiye, terörle mücadelenin çeşitli yön ve boyutları başta olmak üzere, savunma/güvenlik konusunda başka devletlerin güvenlik kurumlarına eğitim verecek derecede bilgi ve tecrübeye sahip olmuştur. Türk Silahlı Kuvvetlerine askerî personel yetiştiren ve tarihî derinliği haiz okul ve akademilerde dünyanın muhtelif devletlerinden askerî öğrenciler eğitim almakta, benzer durum, polis okul ve akademilerinde de uzun yıllardır sürdürülmektedir. Türkiye, ülkesi dışında sekiz ülkede üsse sahip olup bunların dışında da NATO veya ikili anlaşmalar kapsamında çok sayıda ülkede barış ve güvenlik maksatlı personel bulundurmaktadır.

Dış politikanın yürütülmesinde temel araç olan diplomasi sayfası açıldığında Türkiye'nin yine niceliksel açıdan önemli bir pozisyonda olduğu görülür. 140 ülkedeki büyükelçiliği, 81 Başkonsolosluğu, 12 daimî temsilciliği ile dünyanın en fazla dış temsilciliğe sahip 6'ncı devleti olan Türkiye'nin dış politikasındaki ilgi sahasının genişlemesine paralel bir yurtdışı teşkilat genişlemesi yaşadığı gözlenmektedir. Yakın zamanda sayısı artan muhtelif bağlı kuruluşların yurtdışı temsilcilikleri bu rakamlara dâhil değildir. Bununla birlikte, yurtdışı görevlerde daha donanımlı, tecrübeli, bilgili ve temsil kabiliyetini haiz diplomatik/konsüller personelin sayısının artması, diplomatik misyon görevlilerinin görev sahalarına ilişkin uzmanlaşmalarında daha iyi bir seviyeye gelmesi niteliksel ilerleme bakımından zaruridir.

Ancak Türkiye'nin öncelikle ilgi ve tahsis etmesi gereken, diğer bir deyişle hayati çıkarlarının söz konusu olduğu çok sayıda dış politika sorun alanı mevcuttur. Bu, daha yüksek kalitede bir diplomasi, daha kuvvetli istihbarat, daha etkili ve teknolojik bir ordu ihtiyacının hiçbir zaman ortadan kalkmayacağına delalet eder. Geçtiğimiz yıllarda dış politika sorunlarının bazılarında öncelik ya da tanımlamaya ilişkin değişimler de meydana gelmiştir. 1990'lı yıllarda öncelik sıralamasında zirveyi kimseye bırakmayan Irak, 2010'dan itibaren konumunu Suriye'ye kaptırılmışsa da güney sınırının bütünüyle ciddi bir güvenlik sorunu haline geldiği açıktır. 1950'lerden itibaren Kıbrıs, kıta sahanlığı, karasuları, Patrikhane, Batı Trakya, FIR gibi alt başlıklar Türk-Yunan ilişkilerinin gidişatını belirlemiştir. İkinci milenyumun ilk çeyreği

biterken, Türk-Yunan meselelerinin daha büyük bir resmin içinde; “Doğu Akdeniz” tablosunda okunması zorunluluğu ortaya çıkmıştır.

Adeta Türkiye'nin doğusunda ve batısında inşa edilmiş iki özel bariyeri andıran Yunanistan ve Ermenistan izledikleri dış politika ile bağımsız hareket etmediklerini, daha büyük aktörlerin zaman ayarlı araçlarına dönüştüklerini sıkça ortaya koymaktadırlar. Yunanistan'ın bağımsızlığı daha eski olduğu için son yüz yıldır bunun pek çok örneğini ortaya koymuştur. Küçük ve saldırgan Ermenistan'ın da benzer bir “ileri karakolluk” vasfı açıkça tespit edilebilir. Yunanistan uzun yıllardır Ege ve Akdeniz'de tek taraflı olarak çizdiği deniz yetki alanları haritalarını Türkiye'ye dayatmaya çalışmaktadır. Lozan'da silahlanması yasaklanmış adaları askerî bakımdan kullanması ve/veya tahkim etmesi yanında egemenliği anlaşmalarla Yunanistan'a devredilmemiş ada, adacık ve kayalıklarda da benzer suçu işlemektedir. Avrupa Birliği üyesi olmanın avantajı ve AB müktesebatına rağmen haksızlıkla üye yapılan Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'yle dayanışma imkânını birlikte kullanıp uluslararası deniz hukukunun temel ilkelerini çiğnemekte, maksimalist bir yaklaşımla Ege ve Doğu Akdeniz'i bir Rum-Yunan gölü hâline getirmeye çalışmaktadır. Türkiye'nin kendi imkânlarıyla hidrokarbon kaynaklar arama konusunda aldığı mesafe, enerji sahasının devleri açısından da enerji açığı ileri ekonomiler için de kritik bir “yeni durum” haline gelmiştir. Bu nedenle, Yunanistan'ın adımlarını Doğu Akdeniz'deki enerji mücadelesi açısından değerlendirmemek eksik bir yaklaşım olacaktır. Konunun asla göz ardı edilemeyecek bir diğer boyutu ise güvenlidir. Türkiye, Anadolu'nun savunmasının Kıbrıs Adası'ndan geçtiğini bilmektedir. Uluslararası hukuk Türkiye'nin lehine dahi olsa, sahada bayrak göstermeden, risk almadan sonuç elde edilemeyeceği de Doğu Akdeniz'de bir kez daha tecrübe edilmektedir. Türkiye, hem deniz vatanının sınırlarının muhataplarınca kabulünü temin için, hem de hidrokarbon kaynaklara erişim, bunların üretimi ve taşınması konularında ısrarlı ve kararlı bir duruş göstermek zorundadır.

Doğu Akdeniz, Ortadoğu'daki hidrokarbon kaynakların Avrupa'ya taşınması noktasında önemli bir güzergâhken, Hazar Havzasının piyasaya açılmasını müteakip yeni bir büyük rezerv alan için de alternatif

güzergâh haline gelmiştir. 2000’li yıllardan itibaren Kıbrıs adası çevresinde keşfedilen yeni rezervler ise bölgeyi hem başlı başına önemli bir kaynağa çevirmiş, hem de enerji mücadelesinin odak noktalarından biri hâline getirmiştir. Türkiye’nin son yıllarda buradaki mücadeleyi “bekâ” meselesi dâhilinde görmesi, buradaki pastadan pay kapma hevesi ile değil, Kıbrıs Türklerinin ve Türkiye’nin aleyhinde kurgulanan karşı koalisyonun amaçları ışığında okunmalıdır. Ancak Türkiye’nin askerî anlamda attığı kararlı adımları sürdürmesi yanında, çok paydaşlı ve proaktif bir diplomasiyi uygulaması bölgedeki hak ve çıkarlarını tam teminat altına almak için gereklidir.

Kıbrıs konusunu da içeren Türk-Yunan ilişkileri, elinizdeki bu kitapta Prof. Dr. Selçuk Duman’ın “Türk Dış Politikası’nda Kıbrıs” adlı bölümü ile Dr. Serdar Kesgin’in “Akdeniz’in Jeopolitik Ağırlığı” başlıklı bölümlerde çeşitli yönleriyle ele alınmaktadır. Güvenlik konularında bilhassa Karadeniz ve Akdeniz havzalarındaki güvenlik meseleleri ile ilgili çalışmaları ile bilinen Dr. Serdar Kesgin, “Akdeniz’in Jeopolitik Ağırlığı”, başlıklı çalışmasında Akdeniz’in jeopolitik sınırlarını tarihsel bağlamı içinde çizmekte ve bugün havzanın doğusunda sürüp giden mücadeleyi daha iyi anlamamızı sağlamaktadır. Akdeniz jeopolitiğinde göz ardı edilmemesi gereken Kıbrıs meselesi ve Arap-İsrail uyuşmazlığı bu perspektifle zihinlerde berraklaşmakta. Çalışmada, rekabetin Afrika boyutuna da işaret edilmektedir. Böylece Türk dış politikası için bazı tahmin ve uyarılara da erişilebilmektedir.

“Türk Dış Politikasında Balkanlar” başlığıyla Dr. Erhan Türbedar’ın kaleme aldığı bölümde de Türkiye-Yunanistan ilişkilerindeki kronik sorunlar hem kendi içinden hem de Balkanlar çerçevesinden irdelenmektedir. Türkiye’deki muhtelif düşünce kuruluşları ve enstitülerde Balkanlar konusundaki çalışmaları ve spesifik raporlarıyla tanınan bir araştırmacı olarak bu kitaba değer katan Türbedar’ın yazdığı “Türk Dış Politikasında Balkanlar” bölümü, öncelikle 1990’lardan sonra Balkanlar’da olup biteni anlamak için temel bir başvuru metnidir. Zira çalışmanın ilk on sayfasında tarihsel ve kavramsal çerçeve gayet iyi açıklanmaktadır. Trakya bölgesiyle Balkanlar’ın bir parçası olan (başka bir deyişle Balkanlar’da toprağı olan) Türkiye’nin Sırbistan, Bosna Hersek,

Hırvatistan, Karadağ, Arnavutluk, Makedonya, Bulgaristan ve Yunanistan ile ekonomik, diplomatik ve güvenlik ilişkilerini ayrı ayrı ele alan çalışma, işbirliği imkanları yanında risklere ve kırılganlıklara da objektif biçimde işaret ediyor. Bu itibarla, “Balkanlar İçin Nasıl Bir Strateji İzlenmeli?” sorusu bir alt başlık olarak sorulmakta ve kara alıcılar için göz önünde tutulması gereken cevaplar vermektedir. Bu kapsamda, Balkan ülkelerinin iç siyasal dağınıklıklarına işaret edilip bu devletlerdeki tek adamlara dayanılmaması tavsiyesi, Boşnak-Hırvat ilişkilerine özel dikkat gösterilmesi tavsiyesi, bir Balkan ülkesinde bir sahada yalanan başarının diğer devletlere de teşmil edilmesi tavsiyesi, göze çarpan en önemli tespitler.

Prof. Dr. Selçuk Duman’ın “Türk Dış Politikasında Kıbrıs” başlıklı bölümü, öncelikle Kıbrıs’ın Türkiye ve Kıbrıslı Türkler açısından bir sorun hâline geliş sürecinin tarihî arka planını etraflı biçimde ortaya koymaktadır. Bu bakımdan konuyu anlamak isteyenler için oldukça derli toplu bir ön bilgi içermektedir. Burası oldukça önemlidir zira Kıbrıs’ta Türk tarafının haklı davasının anlatılması için de önce anlaşılması gerekmektedir. Zürih ve Londra Antlaşmaları ile ortaya konan statünün gereklilik ve nitelikleri anlaşılmadan, 1963 ve 1974 müdahalelerinin anlaşılması mümkün değildir. İlgili dönemlerdeki Türk hükümetlerinin tutumları, Kıbrıs’taki taraflar arası görüşmeler, arabuluculuk girişimleri yanında kısmen hukuk boyutlara da giren Duman, KKTC’nin kurulması sonrasında 1960 antlaşmalarına bağlılığın ilan edilmesinin; Kıbrıs’ta iki toplumlu bir devletin kurulması konusunda Kıbrıs Türklerinin çözümsüzlük isteyen taraf olmadığına işaret ettiğini, bununla birlikte; iki toplum/kesim bakımından hakça, adil olmayan bir çözümün Kıbrıs’tan vazgeçmek anlamına geleceğini bütün açıklığıyla ortaya koymaktadır. Son yıllarda yaşanan gelişmeler, Atatürk’ün, yazarın da atıfta bulunduğu “Kıbrıs Adası’nın kontrol edilmesinin Türkiye’nin ulusal güvenlik stratejisi olması gerektiği” tespitini haklı çıkarmaktadır.

Uzun yıllardır düşünce kuruluşlarının Ortadoğu masalarında kıymetli çalışmalara imza atan Ali Semir “Irak ve Suriye Kaostan Huzura Kavuşacak Mı?” başlıklı bölümde, Cumhuriyetin 100. yılına girerken

dış politikanın en önemli gündem maddeleri olan Türkiye'nin güneyinde yaşanan gelişmelere odaklanmıştır. Güncel ve orijinal bölge haberlerini takip etmenin yanında bölgeden, Türkmeneli'nden olmanın verdiği, olayların gerçek mahiyetini görebilme avantajı ile Semin, kapsamlı bir bölgesel analiz sunmaktadır. Bilindiği üzere Türkiye-Suriye sınırı Türkiye'nin en uzun kara sınırı ve bu sınırın hemen diğer tarafında yaşananlar nedeniyle 2016 yazından itibaren askerî müdahale ve aktif kuvvet tahsisi ile Türkiye orada bulunmaktadır. Öte yandan resmî verilerle 4 milyona yakın Suriyeli, yaklaşık sekiz yıldır Türkiye'de yaşamaktadır. Suriye, barındırdığı demografik çeşitlilik yanında, bölgede modern dönemde yaşanmış uyuşmazlık ve çatışmalardaki ilginç pozisyonu itibarıyla de kilit nitelikte bir ülkedir. Türkiye, bu devletin ülkesel bütünlüğünü ve istikrarını arzu etmektedir. Ancak ülkesinin önemli bir kısmında hâkimiyet tesis edememiş olan, dış aktörlerin desteği ile ve büyük insanlık suçlarıyla ayakta kalabilmiş olan Şam rejimi ile bu ne kadar mümkün olabilecektir? Öte yandan, mevcut rejimin ortadan kalkması durumunda alternatif model Türkiye'nin çıkarlarına uygun olacak mıdır? Türkiye'de bulunan Suriyelilerin ülkelerine dönmeleri imkânı olacak mıdır? Suriye topraklarında koridor biçimli bir terör devletine geçit vermemek üzere yapılan müdahaleler, uzun soluklu bir demografik güvenlik tedbiriyle tahkim edilecek midir? Bu soruları artırmak mümkündür.

Öte yandan Türkiye'nin kuruluşu sürecinde başta İngiltere olmak üzere emperyalist itilaf devletlerince mahrum bırakıldığı eski Musul vilayetini de içeren güneydoğu komşusu Irak'ta da henüz arzu edilen huzur bir türlü tesis edilememiştir. ABD'nin 1990 ve 2003 müdahaleleri ile milyonlarca insanını kaybeden, bölünme riski ile karşı karşıya kalan bu ülke, Türkiye'nin en büyük ticaret ortaklarından biridir. Ancak önemi karşılıklı dış ticaretten değil, ağırlıklı olarak güvenlik konularından kaynaklanmaktadır. Irak'ı anlayabilmek için Arap dünyasındaki mezhep ihtilafını, İran'ın bölge politikasını, İsrail ve ABD gibi aktörlerin Irak'taki önceliklerini anlayabilmek gerekmektedir. İşte Ali Semin, bunların anlaşılabilmesi için fazlaca gayret göstermiş. Etnik kompozisyonundan İŞİD/DAEŞ meselesine, Kerkük meselesinden Anayasa arayışlarına,

tartışmalı seçimlerden referandum girişimlerine kadar pek çok soruya bu çalışma ile cevap bulacaksınız. Bu bölümün sonunda da Türk karar alıcılar için önemli tavsiyeler ve işaretler bulunmaktadır. Yazara göre, “bölgeye ilgi duyan güçlerin siyasal paradigmalarında köklü değişimler olmadığı sürece Türkiye’nin bu bölgede iyimser bir beklenti içinde olması beklenmemeli, son yıllarda büyük bedel ödenerek temin edilmeye başlayan etkili güvenlik politikalarından vazgeçmesi düşünülmemelidir”. Umulur ki istifade edilsin.

ABD ile ilişkiler Türk dış politikasının temel belirleyenlerinden biri olmaya devam etmektedir. Bu, Türkiye’nin dış politikasını ABD ekseninde sürdürdüğü anlamına gelmez. Bilakis son yıllarda giderek görünür hâle gelen bir siyasal çatışma, her iki devletin diğer aktörlerle olan ilişkilerini de etkileyecek kapasiteye erişmiştir. Temelinde 1990’lı yıllarda ABD’nin Türkiye’deki bölücü ayrılıkçı harekete yaklaşımı ve Irak politikası bulunan şüphe ve güvensizlik iklimi, yakın zamana kadar iniş çıkışlarla ilerlemiştir. 2000’li yılların başındaki Türk hükümetleri de genellikle ABD ile uyumlu olmuş hatta ABD’nin Ortadoğu’daki politikalarının mütemmimi niteliğinde bazı adımlar atmışlardır. 1 Mart tezkeresi ile yaşananlar kimilerince bir dönüm noktası olarak okunsa da orada da gri noktalar vardır. Ancak Türkiye’nin İsrail’le ilişkilerindeki krizler, ardından iç siyasette yaşanan bazı tartışma ve gelişmeler, Gezi olayları, 17-25 Aralık meselesi ve 15 Temmuz hain darbe girişimine uzanan olaylar zincirinde Türkiye-ABD ilişkilerinin, suyun altındaki kısmı taraflarca diplomatik düzleme yansıtılmayan çok esaslı bir kırılma yaşadığı belirtilebilir. Dr. Kürşat Korkmaz, “Son Dönem Türkiye-ABD İlişkilerinin Niteliğine Genel Bir Bakış”, başlıklı bölümde, kendine özgü bir doğası ve dinamizmi olduğunu belirttiği Türkiye-ABD ilişkilerini incelemektedir. Bu çalışmada, ilişkilerin tarihî arka planı okura sunulduktan sonra 2000’li yıllardaki, özellikle son birkaç yıldaki krizler tahlil edilmektedir. Bu çerçevede, S-400, F-35, CAATSA yaptırımları, Rahip Brunson olayı, YPG-PKK’ya ABD desteği, Türkiye’nin Rusya ile ilişkileri, ABD’nin iç siyasal uyuşmazlıkları ve Trump faktörü gibi ilişkilere güçlü tesir eden unsurlar masaya yatırılmaktadır. Korkmaz’ın bize sunduğu veriler, ABD’de özellikle son 8-10 yıldır konsolide olan

aslında kendi aralarında derin ihtilafları olsa da Türkiye karşılığında uzlaşmış güçlü bir ittifakın olduğunu ve Türkiye'nin bu ittifakın parçalanması için çeşitli seçenekler üzerinde çalışması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Türkiye'nin Türk Dünyası perspektifi için kritik önemi haiz olan Kafkasya, Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarını almak üzere 2020 Eylül'ünde başlattığı harekâtle yeniden ilgi odağına dönmüştür. Esasında Türkiye, coğrafi konumundan ve tarihî nedenlerden dolayı aynı zamanda bir Kafkasya devleti sayılır. Her şeyden önce, dış politikanın değişmez niceliksel unsurlarından olan coğrafya bakımından bakalım: Türkiye'nin kuzeydoğusu yani Artvin-Iğdır arasında kalan kısmı Güney Kafkasya'nın güneydoğusudur. Artvin ve Ardahan illerinin Gürcistan topraklarına, Kars ilinin Ermenistan topraklarına, Iğdır ilinin hem Ermenistan hem İran hem de Nahcivan üzerinden Azerbaycan topraklarına sınırı vardır. Ancak Kafkasya'nın coğrafi ve topoğrafik sınırları devlet sınırlarıyla örtüşmez. Artvin ili ve deniz kıyısı, eski Batum vilayetinin bir devamı olma özelliklerini gösterir. Şavşat, Posof gibi ilçeler adeta Ahıska'nın beride kalmış yarısı gibidir. Kars platosu aradan geçen Arpaçay'ın karşısında Gümrü'ye kadar hatta onun ötesine kadar devam eder. Aras havzasının yerleşim yerleri Kağızman, Tuzluca, Iğdır, Aralık, Nahcivan Kafkasya'ya coğrafi güney hudut çeker. Bundan daha önemlisi tarihî boyuttur.

Bölge, Türklerin hem Kıpçak hem Oğuz boyları açısından hep önemli bir güzergâh ve yurt olagelmıştır. Bugün Gürcistan'ın başkenti olan Tiflis Kafkaslar'ın merkezi gibidir. Türk yerleşimleri bu başkentin hemen güneyindeki köylerden başlar ve hem Ermenistan hem Azerbaycan sınırına kadar devam eder. Batum merkezli Acara'nın ve Nahcivan'ın bugünkü Özerk Cumhuriyet statüleri Türkiye-Sovyetler Moskova Antlaşması'nda garanti edilmiştir. İki kutuplu dönemde bir Soğuk Savaş sınırı olan bu bölge, 1990'dan sonra muhtelif çatışma ve uyuşmazlıklar yanında canlı bir ticaret yoluna, yoğun bir ulaşım koridoruna dönüşmüştür. Türkiye'nin Kafkasya politikasında da elbette Güney Kafkasya belirleyici bir rol oynamıştır. Kardeşlik ve tarihî bağlar öncelikli olmak kaydıyla, 10 milyon üzerindeki nüfusu ve zengin

hidrokarbon kaynakları ve Hazar kıyıdaşlığı ile Azerbaycan bu politikanın temel unsurudur. Türkiye, Ermenistan tarafından işgal edilmiş olan Karabağ nedeniyle Azerbaycan'a en açık ve çok boyutlu desteği veren ülkedir. Türkiye için bu devletlerin toprak bütünlükleri ve egemenliklerinin muhafazası vazgeçilmez bir ilke olup, Gürcistan'ın Abhazya ve Güney Osetya sorunlarında da aynı siyasî tutum sürdürülmüştür.

Bölge, Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum, TANAP-TAP doğal gaz boru hattı, Bakü-Tiflis-Ahülkelek-Kars demiryolu hattının geçtiği bir stratejik koridora dönüşmüş olup bölgede barış ve refahın çok taraflı tesisine en güzel örneklerden birini teşkil etmiştir. Buna rağmen Ermenistan, tercihini toprak iddiaları ve işgal siyasetinden yana kullanıp bu gelişimin dışında kalmıştır. Nüfusu azalsa, iç siyasal çekişmelerden kurtulmasa ve Moskova'ya bağımlılıktan kurtulmasa da yakın zamanda bu siyasetinden döneceğine dair işaret vermemekte, bilakis hem Karabağ'da hem de Azerbaycan ile sınır bölgelerinde ateşkes ihlali ve provokatif saldırılara devam etmektedir. 2020 yılında yaşanan gelişmeler bölgenin topyekûn bir savaşa yakın olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Türkiye'nin ve Azerbaycan'ın yakından tanıdığı bölge uzmanlarından Araz Aslanlı "Türkiye'nin Güney Kafkasya Politikası" başlıklı çalışmasında tüm bu konuları etraflı ancak öz bir şekilde ele almakta, tarihî ve siyasî derinlik çerçevesinde geleceğe ışık tutmaya çalışmaktadır. Karabağ'ın işgalden kurtarılması, bölgede başka gelişmeleri de beraberinde getirecek ve Türkiye'nin bir lider ülkeye, bir merkez ülkeye dönüşmesi, Azerbaycan'ın daha etkili bir bölge aktörü hâline gelmesi, Türk dünyasının diğer devlet bölge ve toplumlarının özgüven ve işbirliği isteklerinin artmasını beraberinde getirecektir.

Türkiye'nin Kafkasya politikası söz konusu olduğunda Ermenistan'ın ayrı bir başlıkla ele alınması, dış politikada Türkiye'yi başka zeminlerde meşgul etmiş olan "Ermeni meselesi" bağlamıyla gerekli hâle gelmekte. Bu gerekliliği karşılamak üzere konuya ilişkin birikimi göz önünde bulundurularak Doç. Dr. Mustafa Serdar Palabıyık'ın katkısı sağlanmıştır. Palabıyık, "Ermeni Soykırımı' Tartışmaları Çerçevesinde Türk Dış

Politikası ve Türkiye-Ermenistan İlişkileri” başlıklı bölümde, her fırsatta Türkiye’ye dayatılmaya çalışılan, meselâ ABD seçimlerinde ve/veya 24 Nisan tarihlerinde temcit pilavına dönüştürülen asılsız “soykırım” iddiaları, Ermenistan ve diasporanın benzeşen ve farklılaşan tutumları, Türkiye’nin konuya ilişkin yaklaşımındaki eksiklikler ve yapılması gerekenler gibi sorular etrafında ele almaktadır.

Son zamanlarda literatürde yer bulan “Ortadoğululaşmak” bağlamında kavramsal mânâda “Ortadoğulu” olmasa da coğrafi olarak Ortadoğu içinde telakki edilen bir devletin, Arap yarımadasındaki gelişmelere mesafesi, istese de çok fazla olamamaktadır. Özellikle son yıllarda Türk dış politikasında daha fazla yer tutmaya başlayan Körfez bölgesi de bundan istisna değildir. Türkiye, birinci halka çevresi olan Suriye ve Irak politikasını; Kuveyt, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri ve Suudi Arabistan gibi aktörlerin davranışlarını da gözeterek tesis etmek durumuyla karşı karşıya kalmıştır. Araplar arası ihtilaflara taraf olmamak biçiminde formüle edilen dış politika ilkesinden uzaklaştığı görülebilmektedir. Ancak Türkiye’nin ihtilafın kaynağı olduğunu söylemek, Körfezde hayatî çıkarlar görüp tüm manivelalara sarılan bölge dışı büyük güçleri görmemek anlamına gelir. Hali hazırda dünya gaz ve petrol kaynakları bakımından öncelikli konumu değişmemiş bulunan bu coğrafyanın da “yükselen yıldızları” vardır. Bunlar da güçlerini 1970’lerden itibaren ancak somutlaştırmaya başladıkları petro-politikten alıyorlar. 2000’li yıllarda özellikle adına “Arap Baharı” denilen süreçle birlikte yeni kırılma ve riskler ortaya çıkmış durumda. Dr. Selim Öztürk “Türkiye-Körfez Ülkeleri İlişkileri” başlıklı bölümde, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar gibi aktörlerin Türkiye ile ekonomik, siyasi ve savunma/güvenlik ilişkilerini ayrıntıyla ele almakta. Kaşıkçı cinayetinden bu monarşilerin iç hesaplaşmalarına dek pek çok unsur tahlillere dâhil edilmekte. Analiz zorunlu olarak Körfez’in doğu yakasını yani İran’ı da kapsayacak biçimde değerlendirmelere dayanmakta. Türkiye için kısa ve orta vadeli bazı uyarılar da içeren çalışma okurların kafasındaki bazı soru işaretlerini tam anlamıyla aydınlatmaya mâtuftur.

Türk milleti ile Çinlilerin ilişkileri dünyadaki pek çok ikili ilişkinin tarihinden eskidir. Türk tarihinin Türkçe en eski yazılı kaynaklarıyla bu

sabittir. Tarihteki bu ilişkilerin genel seyrinin dostane olduğunu söylemek güçtür. Ancak Anadolu Türklüğü ile Çin, yüzyıllar içinde Coğrafi bakımdan birbirinden oldukça uzakta bulunmanın etkisi ile sınırlı bir temasa sahip olmuşlardır. Türkiye Cumhuriyeti ile Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki diplomatik ilişkiler ise 1971 yılında tesis edilmiştir. Türkiye ile Çin arasındaki işbirliği her iki ülkenin de dışa açılmaya başladığı, ekonomik ve siyasî olarak yükseldiği 1980'lerden itibaren hareketlilik kazanmıştır. 2010 yılında "Stratejik İşbirliği" düzeyine yükseltilen ilişkiler, karşılıklı üst düzey ziyaretlerin de katkısıyla gelişmiştir. Dünyadaki "yükselen Çin" imajı, Pekin merkezli büyük ekonomik projelere ilgiyi artırmakta, öte yandan müttefiklerinden şüphe duyan Türkiye gibi devletlerin alternatifsizlikten kurtulma çabalarında da bir tutamak noktasına dönüşmektedir. Bunlara rağmen Türkiye-Çin ilişkilerinin kendine özgü jeopolitik ve tarihî unsurları barındırdığını gözden uzak tutmamak gerekir. Prof. Dr. Ragıp Kutay Karaca "Türkiye-Çin İlişkileri Üzerine Kısa Bir Değerlendirme" başlıklı bölümde, dünya ekonomi-politiğindeki gün geçtikçe öne çıkan Çin Halk Cumhuriyeti'nin dış politikasını çözümlenmeye ve bu çerçevede Türkiye'nin yerini siyasî ve ekonomik olarak tespit etmeye çalışmaktadır. Çalışma, Türkiye-Çin ekonomik ilişkilerinde dış ticaret ve yatırım boyutlarında güncel verileri bizlere sunan, güvenlik ve teröre ilişkin yaklaşımlardaki benzerlik ve farklara işaret eden bir çalışmadır. Bu kapsamda, bilhassa Türk Dünyasında kanayan bir yara olarak kabul edilen Doğu Türkistan sorununa da yer verilmektedir.

Dr. Cemil Doğaç İpek "Türkiye ve Türk Dünyası İlişkilerinin Dünden Bugüne Dönüşümü" başlıklı bölümde, yakın döneme odaklı veriler ve analizler sunmaktadır. Bunun içinde 1990'ların başından itibaren bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetlerinin Türkiye'ye bakışı, Türkiye'nin yaptıklarına ve yapamadıklarına ilişkin hatırlatmalarla başlamakta yazısına. Dr. İpek, özellikle ilişkilerin kurumsal boyutu ile ilgili çalışmaları ile bilinen bir akademisyen olarak hem Türkiye'nin Türk Dünyasına dönük kurumsal hazırlık kapasitesini ortaya koymakta hem de Türk Keneşi gibi ortak uluslararası işbirliği girişimlerinin kurumsal yapı ve tarihçeleriyle ilgili bilgiler vermektedir. Bu

bölümde, okurlar, Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Türkmenistan yanında bağımsız devlet sahibi olmayan diğer akraba toplumlarla ilişkiler hakkında da bilgi sahibi olacaklardır. Tataristan, Başkurdistan, Altay, Gagavuz Yeri bunlar arasındadır. Yazar, eğitim, tarım, enerji gibi alanlarda işbirliğine özel olarak dikkat çekmektedir.

Son yıllarda ABD ile ilişkilerde yaşanan krizler NATO'nun sorgulanma sürecini de beraberinde getirmiştir. Kimi yorumlarda Türkiye'nin NATO üyeliğinin artık "kendisini NATO müttefiklerinden korumak maksadıyla sürdürülen" bir üyelik hâlinde olduğu ifadesi kendine yer bulabilmektedir. Ancak NATO konusu duygusallıktan uzak ve günümüz çok boyutlu güvenlik anlayışı çerçevesinde enine boyuna irdelenmesi gereken bir konudur. Doç. Dr. Arif Bağbaşıoğlu "Uluslararası Güvenlik, Terörizm, NATO ve Türkiye" başlıklı bölümde yeni "güvenlik" ve "tehdit" anlayışını masaya yatırarak işe başlamakta ve "devleti ve sadece silahlı kuvvetlerle karşılık verilecek devlete yönelik tehditleri merkeze alan güvenlik söyleminin karşısında yeni bir söylem inşa edilmeye başlandığını" belirtmektedir. Ekonomik istikrarsızlık, siyasî baskı, ülke içi çatışmalar, salgın hastalıklar, insan ve yasa dışı madde kaçakçılığı ve göç gibi ekonomik ve çevresel nedenlerden kaynaklı geleneksel olmayan tehditlere işaret eden yazar, NATO içindeki ayrışmalara, genişleme meselesine, Atlantik güvenliği anlayışında Ortadoğu'ya ve bunun Türkiye için anlamına dönük nokta atışı tespitlerde bulunmaktadır.

Türkiye'nin kritik dış politika adımları bakımından Rusya her zaman öncelikli, çoğu zaman da belirleyici aktörlerden olmuştur. İlişkilerin temelinde Kurtuluş Savaşı yıllarındaki işbirliği vardır. Türkiye'nin doğu ve kuzeydoğu sınırlarının tespiti, Millî Mücadele'nin işgal altındaki Batı Anadolu'da temerküzü ve zaferi, kuruluş yıllarındaki ekonomik ve siyasî inşa sürecindeki istikrarın temini noktasında Sovyet Rusya'nın etkisi bilinmektedir. Stalin yönetiminin bir takım talep ve tehditlerinin etkisiyle Soğuk Savaş dönemi, ikili ilişkilerde bambaşka bir atmosferin oluşmasına neden olmuştur. Ancak Soğuk Savaş yıllarında bile Türkiye ve SSCB arasında zaman zaman çarpıcı ekonomik işbirliği örneklerine rastlanır. 1991 sonrasında ise Rusya Federasyonu

ile Türkiye arasında çatışma bölgelerine de izlenen politikaların teza-dından kaynaklanan muhtelif uyuşmazlıklara rağmen ivmesi artan bir ticari-ekonomik işbirliği havası yakalanmıştır. Enerji sahasındaki işbir-liği Rusya'dan temin edilen gaz ve petrolle sınırlı kalmamış ve nükleer enerji santrali kurulmasına kadar ilerletilmiştir. Daha yakın zaman-larda, Rusya'nın Suriye iç savaşına müdâhil oluşu ile muhtelif gergin-likler yaşansa da özellikle 2016'dan itibaren genel bir uyum havası hâkim olmuştur. Rusya ile ilişkiler Türk dış politikasını inceleyenler için adeta bir ölçü veya genel kanaat kriteri gibidir. Bu önemli aktörle ilişkilerin an-laşılmasını temin maksadıyla Dr. Mehmet Şahin "Tarihî Perspektiften Bir Türkiye-Rusya İlişkileri Analizi" başlıklı bölümde Rusya-Türkiye ilişki-lerinin ayrıntılı bir röntgenini çekmektedir. İlişkilerin siyasî yönüne dair tahlili yanında ekonomik yönüne ilişkin verilere dayalı değerlendirmel-eri konuyu somutlaştırmaktadır. "Rusya'ya Yönelik Yeni Strateji, Söy-lem ve Politika Tavsiyeleri" alt başlığı bir sonuç bölümü niteliğinde olup burada da karar alıcılara önemli tavsiyelerde bulunulmuştur.

Enerji güvenliği sahasında çalışan Doç. Dr. Hasan Sencer Peker, "Türkiye'nin Enerji Güvenliği ve Diplomasinin Yeri" başlıklı bölü-müyle, uluslararası ilişkilerdeki kapsadığı yer her geçen gün genişleyen bir sahayı ihmal etmemizi engellemiş oldu. Elbette günümüzde siyasal olayları ekonomik olaylardan ayrı tutmak veya tahlil etmek mümkün değildir. Ekonomi denildiğinde de enerji zorunlu olarak beraberinde gelir, zira enerji üretimin kaynağıdır. Enerjide dışa bağımlılık herhangi bir aktörün iddia sahibi olmasını sınırlayan başat etkenlerdendir. Tür-kiye de bu bakımdan çok şanslı değil. Ancak iyi bir enerji politikası yö-netiminin ekonomik refah bakımından ne kadar önemli olduğuna dair bilhassa Batı ülkelerinde pek çok örnek bulunmaktadır. Yenilenebilir enerji konusundaki eğilim ve gelişmeler de hidrokarbon rezervlere sa-hip ülkelerin vazgeçilmezliklerini geriletmektedir. Enerji güvenliği ba-sit bir konu olmayıp çok boyutludur. Peker'in çalışması, bu spesifik alanla ilgili temel kavramları açıklayan, Türkiye'nin mevcut enerji gö-rünümünü güvenlik ve diplomasinin kesiştiği noktada masaya yatıran bir çalışmadır. Türkiye'ye değişen koşulları iyi takip etmeyi telkin eden yazar, nükleer konudaki *know-how* farkının kapatılması, enerji kaynağı

devletlerle finans kaynağı devletler arasında dengenin gözetilmesi gibi tavsiyelere de yer vermektedir.

Bu kitapta münhasıran bir bölüm olarak yer almayan bir başlık İran'a yönelik olabilir. TASAV'ın bu konuda özgün bir yayın hazırlığında olması nedeniyle bu tercih edilmedi. Ancak İran konusunda da bazı noktalara en azından bu giriş bölümünde işaret etmek yerinde olur. Yakın tarih, Ortadoğu'da İran ve Türkiye arasında hem rekabetin hem de işbirliğinin muhtelif örnekleri ve bunların bölgesel etkileri ile doludur. İki ülke arasındaki işbirliği daha çok iktisadî konularla sınırlı kaldığından ilişkilerin ana karakterini "rekabet" belirlemiştir. Bu durum günümüzde de sürmektedir. Türkiye'nin özellikle 2000'li yıllarda İran'a verdiği bazı kritik destekler zaman zaman unutulmuş ancak Türkiye tarafından arada hatırlatılabilecek kıymette desteklerdir. Olaylı 2009 İran Cumhurbaşkanlığı Seçimleri sürecinde verilen siyasî destek, Brezilya ile ortaklaşa başlatılan Nükleer swap girişimi ve 2018, 2019, 2020 yıllarında yaşanan sokak hareketlerine konulan mesafe bunların en önemlileri arasındadır. Bunlara rağmen; İran'ın, Türkiye'nin terörle mücadele ve sınır güvenliği noktasındaki taleplerini karşılamada, Suriye ve Irak'taki siyasal tutumu birbirine yaklaştırmada, iç kamuoyunda Türkiye aleyhtarı iddia ve propagandayı sınırlamada isteksiz davranışları ilişkilerin ilerlemesinin önünde engel oluşturmaktadır. Bu noktada, Barış Pınarı Harekâtı sırasındaki resmî tutum ve bunun İran basınına yansıyan boyutları son derece düşündürücüdür. İran'la ilgili bir Türkiye'yi ilgilendiren diğer bahis İran Türkleri meselesidir. Tarihsel olarak bugünkü İran'da kurulmuş devletlerinin çoğunda kurucu, yönetici ve teba olmuş bu büyük kitlenin millî talepleri her geçen gün artmaktadır. Ancak bundan daha dikkat çekici olanı, Türk siyasal aktivistlerin İran genelindeki genel kitlesel politik hareketlere katılmayıp kendine özgü siyasî reaksiyonlarla nüksetmekte oluşudur. Büyük kısmını Azerbaycan Türklerinin oluşturduğu, Sahra Türkmenleri, Horasan Türkleri ve Kaşkayilerin de içinde olduğu bu büyük gövde; Türk dünyasının ayrılmaz bir parçası olup 21. yüzyılda Türkiye'nin Ortadoğu, Kafkasya ve Türkistan politikaları bakımından da mutlaka önem taşımaktadır. Türkiye'nin İran ve Irak'la sınırlarının kesiştiği bölgenin yüz yılı aşkın bir

süredir emperyalist aktörlerce bir istikrarsızlık aracı olarak kullanıldığı düşünüldüğünde, İran'ın resmî idarî bölümlenmesinde Batı Azerbaycan olarak adlandırılan coğrafyanın yani Urmiye merkezli bölgenin güvenliği Türkiye'nin geleceği açısından kritik önemdedir. Bu bölgelere Irak'tan ve İran'ın başka bölgelerinden nüfus taşınması, sınırın bazı bölgelerinin PKK terör örgütünün eylemlerine açık bırakılması mutlak surette bertaraf edilmesi gereken tehdit unsurlarıdır. Eylül 2020'de başlayan Karabağ harekâtına İran'ın yaklaşımı, aslında derinliklerinde bir takım korkular bulunan İran karar alıcı elitleri ile entelektüeller düzeyinde daha çok yüze çıkan Türk karşıtlığına dair ipuçları vermiştir. Her ne kadar muhtelif tepkiler üzerine, bazı açıklamalarla Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü desteklediklerini ifade eden alt düzey yetkililer (Hamaney'in Azerbaycan temsilcisi veya İran'ın Bakü Büyükelçisi gibi) resmî Tahran'ın meseleye Fransa ile aynı mesafeden bakmaktan hicap duymaması dahi tek başına anlamlı olmuştur. Öyle görünüyor ki, İran Türkiye'ye karşı daha samimi, daha anlayışlı, daha dikkatli olması gereken yeni bir evreye girecektir. Bunun hem Kafkasya hem de Ortadoğu'da barış istikrar ve huzura katkı yapacağına şüphe yoktur.

Bu kitabın; Türkiye'nin dünyada yalnız yaşamadığını bilen, ancak yaşamak için bir başka aktörün gücüne ihtiyaç hissetmemesi, alacağı dış politika kararlarında mümkün olan en ileri düzeyde bağımsız hareket edebilmesi, dünyanın neresinde olursa olsun öncelikle vatandaşlarının, soydaşlarının ve imkân ölçüsünde mazlum ve mağdur olanların yanında olmasını (buna yetecek güç unsurlarına sahip olmasını) arzu eden bir anlayışla ortaya çıktığının bilinmesini isteriz. Dünya giderek artan bir huzur ihtiyacı içindedir. Türkiye, dünyadaki aktif savaşların, iç savaşların, kıyasıya enerji rekabetinin, canlı bir ticaretin, uluslararası terörizm hareketlerinin kavşağında, son derece riskli bir jeopolitiğe sahiptir. Türk milletinin bu zorlu coğrafyadaki devlet geleneği ve tecrübesi bin yılı aşmıştır. Akdeniz çanağından Maverayennehir'e, Ural'lar'dan Basra Körfezi'ne kadar, huzurun ve istikrarın Türkiyesiz temini mümkün değildir. Bunun için Türkiye'nin jeopolitik ve jeokültürel bir merkez mânâsında "lider ülke" olması, dünyanın geri kalanı açısından da hayırhah olacaktır.

AKDENİZ'İN JEOPOLİTİK AĞIRLIĞI

Serdar KESGİN*

Gelişen teknoloji ile kişilerin ve ülkelerin imkân ve yetenekleri coğrafyadan bağımsız hâle gelmiş olsa da coğrafya hâlen insanî ve politik karar mekanizmasında en etkili unsurlardandır. Coğrafi koşullar insanların yaşam tarzını ve dolayısıyla kararlarındaki öncelikleri belirlerken ortak bir davranış tarzı da kendiliğinden şekillenmektedir. Davranış kalıplarının olgusal gerçeklik hâline gelmesi yönetim mekanizmasında da karşılık bulduğunda, coğrafyanın yönetim üzerindeki etkisi ortaya çıkmaktadır. Ruslar, “savaşta son sözü general kış söyler” sözü ile coğrafyanın askerî boyutuna vurgu yaparken askerî karar mekanizmasında da coğrafyanın gücü ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede, Akdeniz coğrafyası kendine has özellikleri ile çevresinde yaşayan topluluklara sosyal, siyasal ve askerî hareket tarzları atfetmektedir. Bunların başında denizcilik, ticaret, tarım ve savaşa hazır olma düşünceleri gelmektedir.

Akdeniz, medeniyetlerin kurulduğu, tarımın, balıkçılığın, ticaretin, kara ve deniz savaşlarının yapıldığı dünyadaki ilk coğrafya olarak bilinmektedir. Akdeniz havzası, Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının etkisine açık çok geniş bir coğrafyadır. Akdeniz'in tamamında hüküm sürmeyi başarmış olan Romalılar, Akdeniz için “Mare Nostrum” (Bizim Denizimiz) tabirini kullanmışlardır. Akdeniz'e Roma İmparatorluğu hâkim olmadan önce Antik Kartaca Devleti Akdeniz'de ticareti kontrol etmekteydi. Roma İmparatorluğu, Akdeniz'in zenginliklerini ve deniz

* Dr. Öğretim Üyesi, Giresun Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü,
ORCID: 0000-0002-1986-5122, sdrksn@hotmail.com

ticaretinin önemini Kartacalılar'dan öğrenerek Akdeniz'deki tüm stratejik noktalara hâkim oldu. Roma döneminde dünya deniz ticaretinin yarından fazlası Akdeniz üzerinden gerçekleştirilmekteydi. Çin'den gelen İpek Yolu'nun, Hindistan'dan gelen Baharat Yolu'nun ve Nil Nehri üzerinden gelen Afrika madenlerinin buluşma noktası Akdeniz'di. Ayrıca Akdeniz kıyılarına yakın iç bölgelerde üretilen her ürün Akdeniz limanları aracılığıyla diğer bölgelere taşınabilmekteydi. Akdeniz'in bir iç deniz olması okyanuslara göre yıl içerisinde daha fazla kullanılabilmesine imkân vermektedir.

Akdeniz havzası tarihin her döneminde stratejik önemini koruyan bir bölge olması sebebiyle dönemin süper güçlerinin ilgi odağı hâline gelmiştir. Roma döneminden sonra yükselen İslam medeniyeti varlık sahasını genişleterek Akdeniz kıyılarına inmiştir. Bu dönemde Abbasi-ler, Emeviler ve son olarak Osmanlı Devleti giderek artan oranda Akdeniz'in özellikle doğu ve güney kıyılarına hâkim olmuşlardır. Coğrafi keşiflerin yapılması ve sömürge faaliyetlerine hız verilmesi ile yeni deniz rotaları önem kazanmaya başlamıştır. Akdeniz'de ticarî faaliyet azalmış olsa da kıyıdaş ülkeler için Akdeniz stratejik önemini korumaya devam etmiştir. Sömürge topraklarına gidiş yolunu kısaltan Süveyş Kanalı'nın açılması Akdeniz'in deniz ticareti açısından stratejik öneminin artmasını sağlamıştır.

Jeopolitik Yaklaşım

Rudolf Kjellen'e göre jeopolitik, devlet varlığının tabiat kanunları ve insanların davranışları açısından araştırma ve kıymetlendirmesidir.¹ Jeopolitiğin en önemli iki özelliği süreklilik ve değişimdir. Zamanın şartlarına göre kara ve deniz parçalarına coğrafi konumlarına ek olarak, çeşitli sebeplerden dolayı başka önemler de atfedilmektedir. Teknolojinin gelişerek yeraltı ve yerüstü zenginliklerinin keşfedilmesiyle birçok bölge, küresel güç mücadelesinin odağı hâline gelebilmekte; coğrafyanın giderek daha da siyasallaşmış olması daha önce öngörülmeyen bölgelerde beklenmedik mücadelelerin yaşanmasına neden olmaktadır.

¹ Suat İlhan, *Jeopolitik Duyarlılık*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1989, s. 35.

Jeopolitik, ileriye dönük görüşler üreten bir düşünce sistemi ve devlet yönetimi felsefesidir. Jeopolitik düşünce ideallere göre değil güç dengesi hesaplarına göre saptanır ve bu yaklaşımda olaylar ve ihtilaflar tahlil edilerek küresel etkileri dikkate alınır.² Ülkeler jeopolitik değerlendirme gerçekleştirirken, coğrafyanın fiziksel şartlarının yanında beşerî ve siyasî ilişkiler ağını da günümüz koşullarında daha fazla dikkate almak zorunda kalmaktadırlar. Ülkeler gerek yapıları gerekse tarihsel mirasları itibarıyla farklı stratejik düşünceler geliştirebilmekteler.

Realist uluslararası ilişkiler düşüncesinde güç temelinde çıkar odaklı hareket eden ülkeler birbirleri için sürekli tehdit unsuru olmaktadır. Aktörlerin birbirleri ile olan ilişkilerini düzenleyecek bir otorite olmadığı için savaşların yaşanması kaçınılmaz görülmektedir. Uluslararası sistem içerisinde çıkarlarını maksimize etmek isteyen ülkeler ilişkilerini 21. yüzyıl güç projeksiyonları çerçevesinde geliştirmeye çalışmaktadırlar. Her ne kadar uluslararası ilişkiler ağını açıklamaya ve yönlendirmeye çalışan farklı teoriler ve girişimler olsa da devletler dış politikalarını çıkar üzerine inşa etmektedirler. Uluslararası ve uluslar üstü yapılanmalar devletlerin çıkar odaklı hareket tarzlarını sınırlandırma noktasında nispi bir başarı elde etmiş olsa da siyasal sınırlar var olduğu sürece çıkar düşüncesi her zaman hâkim olacaktır.

Çatışma düşüncesinin canlı tutulduğu bir ortamda istikrarsız bölgelerde askerî müdahale için uygun zeminin oluşmasıyla birlikte haydut devlet olarak kabul edilen ülkelere müdahalelerin gerçekleştiği görülmektedir. Özellikle istikrarsız bölgelerdeki bazı devlet yöneticilerinin batı tarzı demokrasi ve iktisadî sistem denkleminde girmeyi reddetmeleri jeopolitik hassasiyet doğrultusunda askerî müdahaleyi, bölgede çıkarı olan devlet için gerekli kılmaktadır. Müdahale gereksinimi, bölgesel ve küresel güç olma hedefi güden tarafların jeopolitik önceliklerine göre gerçekleştirilmektedir. Söz konusu jeopolitik öncelikler ise çağın coğrafyaya atfettiği yeni değerler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu değerlerin en önde geleni ise sivil ve askerî üretimin hammaddesi olan

---

² Yılmaz Tezkan ve M. Murat Taşar, *Dünden Bugüne Jeopolitik Dünya ve Türkiye*, Ülke Yayınları, İstanbul, 2013, s. 19.

enerji kaynakları olmakla birlikte, sosyokültürel değerlemeler ve ticaret ağlarının genişliyor oluşu da dikkate alınmaktadır.

Soğuk Savaş sonrası hız kazanan küreselleşme, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'ya yönelik jeopolitik klasik tehdit ve savaflara ek olarak jeoekonomik ve toplumsal baskıyı yansıtan yeni tehdit ve savaflar getirmiştir. Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerine yönelik uygulamaya konulan ancak başarısız olan projelerin teorik altyapısını jeopolitik ve gücün üstünlüğüne dayanan realizm ve karşılıklı bağımlılık ve işbirliği olasılığına dayanan neoliberalizm oluşturmaktadır.³ Yeni dünya düzeni anlayışı doğrultusunda uygulanmaya çalışılan dengesiz karşılıklı bağımlılık politikası Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkeleri için barışı ve huzuru getirmemiştir. AB ve NATO aracılığıyla geliştirilen Akdeniz İçin Birlik ve Akdeniz Diyaloğu projeleri başarılı olamamış, bölgeye yapılan dış müdahaleler ve "Arap Baharı" süreci neticesinde savaflar yaşanmıştır. Çatışmalar fiili olarak he ne kadar Avrupa'ya sıçramamış olsa da göç ve terörist eylemler aracılığıyla Avrupalı ülkeler de istikrarsızlıktan etkilenmiştir.

Akdeniz Jeopolitiği

Akdeniz jeopolitik olarak üç bölüme ayrılmıştır: Doğu, orta ve batı. Cebelî Tarık Boğazı ile Tunus'un Bon Burnu ve Sicilya'nın Lilibo Burnu arasında çizilen hat arasında kalan kısmı Batı Akdeniz, Bon-Lilibo hattı ile Girit Adası'nın doğusundan geçen 27. Boylam arasında kalan bölge Orta Akdeniz ve bu hattın doğusunda kalan bölge de Doğu Akdeniz olarak adlandırılmaktadır.

Havzanın farklı bölgelerindeki sorunlara farklı ülkeler müdahalede bulunmaktadır. Orta ve Batı Akdeniz bölgesinde meydana gelen göç, terörizm ve kaçakçılık gibi sorunlar Avrupalı ülkeleri rahatsız ederken, Doğu Avrupa merkezli terörizm, yasadışı göç, dinî, etnik, ulaşım yolları ve fosil yakıtlar kaynaklı sorunlar bölge dışı aktörlerin de ilgisini çekmektedir.

---

³ Güngör Şahin, "Uluslararası İlişkiler Teorileri açısından Akdeniz Güvenlik ve İstikrar Süreci", Hasret Çomak, Burak Şakir Şeker (Ed.), *Akdeniz Jeopolitiği*, Cilt I, Nobel Yayınları, Ankara, 2019, s. 329.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Akdeniz'deki hâkimiyetini yitirmeye başlaması ve Süveyş Kanalı'nın İngiliz ve Fransızlar tarafından açılarak işletilmesi ile Akdeniz sömürge topraklarına ulaşmada önemli bir deniz yolu hâline gelerek önemini artırmıştır. Tarihî mirası, ticaret yollarının üzerinde oluşu ve deniz ticareti açısından önemi artan Akdeniz havzası Dünya Savaşları'na da sahne olmuş bölgelerdendir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında artık tek parça olarak yönetilmeyen Akdeniz'in güney ve doğu kıyılarının Avrupalı devletler arasında sömürge toprakları olarak paylaşılması ile bölgede jeopolitik stratejiler çevresinde, ardı arkası gelmeyen güç mücadelesi dönemi başlamıştır.

Asya, Avrupa ve Afrika'nın birleşme noktasında oluşu ve ticaretin merkezi olması sebebiyle her dönem önemini korumuş olan Akdeniz kıyıları tarihte defalarca saldırıya uğramıştır. Kara Hâkimiyet Teorisi'nin⁴ savunucusu Mackinder için Akdeniz, dünyaya açılmak için elde tutulması gereken bir limandır. Mackinder'e göre Akdeniz'in de içerisinde bulunduğu İç Kenar Kuşak⁵, Kalpgâhın⁶ güvenliği için önemli olduğu kadar dünya hâkimiyeti için de elde tutulması gereken bir bölgedir.⁷ Günümüz dünya deniz ve kara ticaretinin önemli bir kısmının gerçekleştirildiği Akdeniz'e hâkim olabilmek için bölgesel ve küresel güçlerin mücadele içerisinde olduğu görülmektedir. Akdeniz çevresinde bulunan mevcut ve muhtemel boru hatlarının güvenliğinin sağlanması da dünya enerji güvenliği için büyük önem arz eden konulardan bir tanesidir. Bu bağlamda, bölgede stratejik kara parçaları üzerinde hâkimiyeti sağlayan ülke dünya enerji trafiğinde de söz sahibi olabilecektir.

⁴ İngiliz stratejist Halford J. Mackinder'in ortaya attığı Kara Hâkimiyet Teorisi'ne göre; denizlerden ulaşılması zor olan kara parçasının ortasında Kalpgâha (Doğu Avrupa ve Karadeniz'in kuzeyini kapsayan alan) konuşlanacak olan kara gücü Avrasya'ya sahip olur, Avrasya'ya sahip olan Avrupa, Asya ve Afrika'dan oluşan Dünya Adası'na sahip olur, Dünya Adası'na sahip olan da Dünya'nın geri kalanına sahip olur.

⁵ Mackinder'e göre; Batı Avrupa, Akdeniz, Arap Yarımadası, Kuzey Afrika, Hindistan ve Çin İç Kenar Kuşağı oluşturmaktadır.

⁶ Kalpgâh; geniş bir yaşam alanına, yer altı ve yer üstü zenginliklerine sahip olmalı ve aynı zamanda dış müdahalelere kara ve deniz tehdidine karşı korunaklı olmalıdır.

⁷ Halford J. Mackinder, "The Geographical Pivot of History", *The Geographical Journal*, C. 23, S. 4, 1904, ss. 432-436.

Akdeniz dünyanın bilinen ilk deniz savaşlarının yapıldığı deniz olarak bilinmektedir ki tarih boyunca Sümer, Mısır, Fenike, Kartaca, Roma ve Osmanlılar gibi medeniyetler Akdeniz'e hâkim olmak için dönemlerinin en büyük deniz güçlerini barındırmış ve savaşlara katılmışlardır. ABD'nin deniz gücü olmasında etkisi olan ABD'li stratejist Alfred Thayer Mahan, büyük bir deniz gücüne sahip olmanın dünya deniz ticaretinin kontrolü için gerekli olduğunu belirterek ABD'nin geleceğinin deniz hâkimiyetine bağlı olduğunu ifade etmiştir. Mahan'a göre coğrafi konum, fiziksel uygunluk karasal genişlik, nüfus, ulusal karakter, gibi unsurlar dikkate alındığında ABD için deniz gücü olmak kaçınılmazdır.⁸ Deniz ve hava güçlerinin bir savaş veya kriz dönemlerinde kara güçlerine göre daha aktif ve hızlı kullanılabilmeleri İkinci Dünya Savaşı sonrasında askerî güçlerin deniz ve hava kuvvetlerine yönelmelerini beraberinde getirmiştir. Barış dönemlerinde ise bir baskı unsuru olarak deniz kuvvetlerinin hedef denizlerde bayrak gösterme faaliyetleri etkili olmuş ve hâlen günümüzde etkin bir diplomasi yöntemi olarak kullanılmaktadır. Mahan'a göre dünya deniz ticaretinin yaklaşık dörtte birinin gerçekleştiği Akdeniz, dünyanın merkezinde bulunan bir iç denizdir ve dünya hâkimiyeti için burada üstünlüğün sağlanması zorunludur.

Bugün için ABD, Akdeniz'de bulundurduğu deniz filosu ile bölgedeki en etkili güç olarak karşımıza çıkmakla birlikte Rusya Federasyonu da Suriye Krizi vasıtası ile Akdeniz'e yerleşmektedir. Rusya Federasyonu Suriye'nin Tartus Limanını ve Lazkiye Havaalanını elli yılına kiralayarak bölgede kalıcı olduğunu göstermiştir. Akdeniz için doğal bir uçak gemisi olma özelliği gören Kıbrıs Adasında bulunan İngiliz üsleri de bölgenin bir diğer deniz ve hava gücünün İngiltere olduğunu hatırlatmaktadır. Akdeniz'in ticarî ve askerî önemi küresel güçlerin odak noktalarından biri olmasını beraberinde getirmiş ve bölge ülkelerinin dış politikalarında da ittifak ilişkilerini zorunlu kılmaktadır.

Akdeniz'de bulunan deniz güçleri ve hava alanları bölgenin kontrolünü sağlayan en önemli güç unsurları olarak ortaya çıkmaktadır. Hava gücünün İkinci Dünya Savaşı esnasındaki etkinliği ülkelerin hava

---

⁸ Alfred Thayer Mahan, *The Influence of Sea Power Upon History 1660-1783*, 12. Baskı, Little, Brown and Company, Boston, 1918, ss. 29-30.

gücünü daha aktif kullanabilecekleri stratejiler geliştirmelerini de beraberinde getirmiştir. ABD, İkinci Dünya Savaşı'nda deniz savaşlarında uçak gemilerinin deniz alanlarının kontrolünde ne denli önemli olduğunu anlayarak etkili bir deniz gücü oluşturabilmek için donanmasını uçak gemileriyle güçlendirme yoluna gitmiştir. Bu strateji Soğuk Savaş esnasında Sovyetler Birliği'ni çevreleme politikasının deniz ayağını güçlendirmiştir. ABD'nin uçak gemileriyle güçlendirilmiş filolar ile denizlere kıyısı olan tüm kara parçalarında harekât yapabiliyor oluşu onu diğer tüm askerî güçlerden ayırmıştır. ABD'nin ikinci dünya savaşı sonrası gerçekleştirdiği operasyonlara bakıldığında özellikle hava kuvvetlerini çok etkin bir şekilde kullandığı görülmektedir. Teknolojinin ilerlemesiyle havadan ve denizden atılan gelişmiş füzeler günümüz çatışmalarının seyrini değiştirebilmektedir. Akdeniz havzası deniz destekli hava gücünün en etkili kullanılabileceği bölgelerden bir tanesidir. Savaş uçaklarının havada yakıt ikmali yapılabilme olanağına kavuşmuş olmaları ve Akdeniz'de bulundurulmuş operasyonel yeteneğe sahip bir güç ile günümüzde Avrupa, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'nın iç kesimlerine kadar etkili müdahaleler gerçekleştirilebilmektedir. Radar sistemleri ve erken uyarı sistemleri entegre edilmiş hava savunma sistemlerinin denizde konuşlandırılabilir oluşları da Akdeniz'i savunma stratejileri ve kıyıdaş ülkelerin korunması açısından bir kez daha önemli hâle getirmektedir.

Gelişen teknoloji, farklılaşan uluslararası siyaset ve ekonomik karşılıklı bağımlılık ilişkileri gibi etkenler jeopolitik yaklaşımlarda eski devlet merkezli yaklaşımlar yerine sosyolojik, kültürel ve ekonomik boyutların ön planda olduğu saptamaların değer kazanmasını sağlamıştır. Karar alıcılar, "mutlak çıkar" anlayışının mümkün ve sürdürülebilir olmayacağı kanaati ile "göreceli çıkar" anlayışı üzerine yoğunlaşmaktadır. Soğuk savaş süresince ABD dünyanın geri kalanına askerî olarak hâkim olmak yerine, Sovyetler Birliği'ni izole etmek ve Sovyet ideolojisinin yayılmasını engellemek amacıyla stratejik olarak kritik gördüğü bölgelerde etkin siyasî ve askerî operasyonlar ile çevreleme politikasını uygulamaya çalışmıştır.

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile Akdeniz coğrafyasında küllenen sorunlar yeniden baş göstermiştir. Akdeniz'de İslamiyet'in yayılmaya başlaması ile Hıristiyan Avrupalı devletler ile Müslüman ülkeler arasında hâkimiyet mücadelesinin yaşanmasına ilave olarak Avrupa devletlerinin Kuzey Afrika ve Ortadoğu'yu sömürge hâline getirmeleri kökeni uzun yıllara dayanan düşmanlık algısını pekiştirmiştir. Soğuk Savaş sonrasında bölgede güçlenmeye başlayan radikal dini gruplar Hıristiyan ve İslam dünyası arasındaki rekabeti kullanarak güçlenmiştir. Batı dünyasının görece fakir doğu toplumlarını mevcut küresel ekonomik sistem üzerinden hâlâ sömürmeye devam ettiği inancı, radikal örgütlerin bölgede taraftar bulmalarını da kolaylaştıran unsurlardan olmuştur. Bu bağlamda Akdeniz, kültürel ve dinî açıdan birbirini rakip olarak gören iki medeniyeti birbirinden ayıran doğal bir set görevini üstlenmektedir.

Kültürler arası farklılıklardan yola çıkarak medeniyetlerin çatışacaklarını ileri süren Samuel Huntington gibi stratejistler Batılı ülkeler için bölgede bir düşman algısı oluşturarak bölge ülkelerine yönelik faaliyetlerde birlikteliğin sağlanmasını hedeflemektedirler. Ortak düşman algısının aynı zamanda Batı dünyasında olası bir ayrılığın veya kutuplaşmanın önüne geçmek için de kullanıldığı unutulmamalıdır. Akdeniz coğrafyasında suni müdahaleler ile artırılmaya çalışılan düşman algısı, bölgede güvensizlik ortamının krizlere dönüşmesini de tetiklediği görülmektedir. ABD kaynaklı Büyük Ortadoğu Projesi de bölge ülkelerini topyekûn sınıflandırılmasının bir sonucudur. Akdeniz'in Müslüman coğrafyasının tamamı istikrarsız, çatışma riski yüksek radikal eğilimlere ev sahipliği yapan dolayısıyla batı tarafından yönetilmeye muhtaç olarak gösterilmektedir. Batı düşüncesinde dine dayalı kültürel bir jeopolitik ayırım söz konusudur ki bu ayırmada kaybedilen son Roma toprağı Batı'nın doğu sınırı teşkil etmektedir.

Akdeniz, Avrupa'da da deniz yoluyla gerçekleştirilen ticaretin %40'ının, petrol ticaretinin ise %70'inin gerçekleştirildiği bölgedir. Aynı şekilde BDT'nin ithalata ve ihracatının yarısının gerçekleştirildiği bölge Akdeniz'dir.⁹ Akdeniz havzasında bulunan 21 ülkede 500 milyonu aşan bir

⁹ Durdun Yıldız, *Tarihi Geçmiş, Stratejik Önemi ve Su Sorunu Açısından Akdeniz'in Doğusu*, Bizim Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 58.

nüfus söz konusu ve bu rakam toplam dünya nüfusunun da yüzde 15'ine tekabül ediyor. Bölgede oluşturulan toplam millî hasıla ise 8 trilyon dolardır. Bu ise dünya millî hasılasının yaklaşık yüzde 10'unu oluşturuyor. Bölge yaklaşık 3,7 trilyon dolarlık ticaret hacmiyle de önemli bir ticaret potansiyeli barındırıyor.¹⁰ Tarihte de önemli bir denizden ulaşım alanı olarak kullanılan Akdeniz'in jeopolitik önemi ticaret hacminin artması ile günümüzde daha fazla gündeme gelmektedir. Bu güne kadar Akdeniz'de hâkimiyet kurmuş olan devletler önce Akdeniz'deki etkinliklerini ve ardından Akdeniz ticaretinin kontrolünü kaybetmeleri ile medeniyetlerinin de çökmesine engel olamamışlardır. Akdeniz, üzerinde en fazla mücadele yaşanmış deniz alanı olarak Roma devletinden sonra hiçbir güç tarafından uzun bir dönem tek başına hâkim olunamamış bir bölge olma özelliğini korumaktadır. Akdeniz'de her dönem ittifaklar mücadelesinin yaşandığı söylenebilir.

Akdeniz'de günde 7 bin civarında gemi seyir hâlinindedir ve dünya konteyner trafiğinin %25'i Akdeniz üzerinde gerçekleşmektedir.¹¹ Akdeniz bir ulaşım koridoru olarak dünya ticaretinin merkezlerindedir. Dünya petrol ve doğal gaz rezervlerinin yarısından fazlasını barındıran Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Orta Asya enerji kaynaklarının Avrupa ve dünya pazarlarına ulaştırılması noktasında Akdeniz hayati bir rol oynamaktadır. Enerji tedarikinin güvenliğinin sağlanmasına ilave olarak son yıllarda keşfedilmeye başlanan Akdeniz deniz tabanı enerji kaynaklarının varlığı da havzanın önemini artıran bir başka unsur olmaktadır.

Jeopolitik teoriler hâkimiyet politikaları üzerine inşa edilmektedir. Teoriler ile belirli bir coğrafyada hangi şartlar altında üstünlüğün devamlı olabileceği hesaplanmaya çalışılmaktadır. Soğuk Savaş sonrasında geliştirilmeye çalışılan teorilerin ABD merkezli olduğu ve bu teorilerde ABD hegemonyasının nasıl devamlı kılınabileceği üzerine kafa yorulduğu görülmekte. Bu yaklaşım teorilerin ekonomi ile desteklenmiş askerî güce dayalı bir yapı ortaya koymasını ve tek kutuplu bir

¹⁰ "Ekonominin Cazibe Merkezi: Akdeniz", *AKİB Aktüel*, Mart 2018, S. 79, ss. 20-21.

¹¹ Yalçın Yüksel ve Ersin Çevik, "Akdeniz Limanlarında Gelişmeler ve Mersin Limanı", 3. *Kentsel Altyapı Ulusal Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ankara: Ceypa Yayınları, s. 223, <http://www.imo.org.tr/resimler/ekutuphane/pdf/11634.pdf>

sistemi veya dünya devleti sistemini işaret etmesini beraberinde getirmiştir. Dünya devleti veya küresel tek güç olma niyetinde olan bir yapı için dünya enerji merkezi konumunda bulunan ve dünya ticaretinin önemli bir kısmının çevresinde olduğu Akdeniz coğrafyasını elinde bulundurmamak hayati öneme sahip olacaktır. Akdeniz'i eline geçiren bir güç için belki bir dünya hâkimiyeti zincirlemesi kurulamaz ancak kayıplar penceresinden bakılacak olursa ABD için Akdeniz kaybeden Ortadoğu'yu kaybeder, Ortadoğu'yu kaybeden Avrupa'yı kaybeder, Avrupa'yı kaybetmek bir domino etkisi gösterir ve tek süper güç olma özelliği ortadan kalkar denilebilir. Enerji üretiminin ve ulaşım yollarının kontrol edilebilmesi için önemli bir askerî güce ihtiyaç duyulmaktadır. Bugün itibarıyla Akdeniz ve periferi bölgelerde askerî kontrolü kısmen de olsa sağlayabilecek olan tek askerî güç olarak ABD bulunmaktadır. Egemenliğinin devam etmesi ve karşısına rakip bir gücün çıkmaması için ABD'nin elinden geleni yapacağını düşünmek gerekir. ABD sadece sert güç unsurlarıyla bölgede istediği başarıya ulaşamayacağını anlayarak yumuşak güç unsurlarının da etkin kılındığı "smart power" olarak adlandırılan akıllı güç stratejisini uygulamaya çalışmaktadır. Bölgeye yönelik politikalar geliştirmeye çalışan diğer aktörlere baktığımızda ne Avrupalı ülkelerin tek başlarına veya AB aracılığıyla ne bölgesel hedefleri olan Rusya'nın nede küresel bir ekonomik güç olma yolunda ilerleyen Çin'in Akdeniz coğrafyasının tamamında tek başına etkin olamayacağı görülmektedir. Avrupalı ülkelerin ve AB'nin yeterli askerî kapasitelerinin yoksunluğu, Rusya'nın ekonomisinin bölgede uzun süre devam edecek askerî operasyonları kaldıracak boyutta olmayışı ve Çin'in bölgeye çok uzak oluşu, bölge diplomasisine yabancı olması ve şuanda tüm dünya devletleri ve bölgelerle sadece ticarî faaliyetini artırarak karşılıklı bağımlılık ilişkisini kendi lehine olacak şekilde güçlendirmek istemesi Akdeniz bölgesinde hâkim olmalarını engellemektedir.

Güncel Değerleme Kıstaslarında Akdeniz

Akdeniz'in kıymetlendirmesi bir iç deniz oluşu, deniz ticaretinin merkezi hâline gelmesi, ilahi dinlerin kutsal mekanlarını barındırıyor oluşu

ve yeni keşfedilen hidrokarbon kaynakları üzerine gelişmektedir. Günümüz şartlarında Akdeniz coğrafyasındaki güç mücadelesi güç dengesinin bölgesel stratejiler bağlamında belirlendiğini göstermektedir. Akdeniz coğrafyasında giderek daha fazla aktörün söz sahibi olmaya başlaması artık çok kutuplu bölgesel bir yapının oluştuğunu ortaya koymaktadır.

Akdeniz'de söz sahibi olmak artık bölgede sorun çıkararak tarafları stabil tutmakla elde edilemeyecektir. Bölgede söz sahibi olabilmek için bölge sorunlarını çözebilmek daha etkili olacaktır. Bölgede söz sahibi olabilmek için askerî veya ekonomik gücün tek başlarına yeterli olmayacağı açık, sömürge geçmişi veya hegemonya niyeti olan ülkelerin başarı şansının giderek azaldığı görülmektedir. Bu bağlamda Akdeniz coğrafyasında çözüme kavuşturulmayı bekleyen birçok konu mevcuttur.

Akdeniz'de çözüm bekleyen konuların başında Kıbrıs sorunu gelmektedir. Kıbrıs Doğu Akdeniz'in ortasında doğal bir uçak gemisi görüntüsüyle bölge için stratejik öneme sahip bir adadır. Kıbrıs'ın Akdeniz ticaret yolları ve Ortadoğu enerji nakil hatları üzerinde bulunmasına ilave olarak Doğu Akdeniz enerji havzasının ortasında konumlanmış olması Kıbrıs'ın değerini bir derece daha artırmaktadır. Kıbrıslı Rumların, Kıbrıslı Türkleri şiddet olayları ve terör faaliyetleriyle sindirmek ve Ada'dan göçe zorlamalarıyla başlayan sorun 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı ile Ada fiilen ikiye bölünmüş, henüz bir antlaşma imzalanmamış olması, Ada'da yaşayan Türk ve Rum ahali ile Türkiye ve Yunanistan arasında 45 yıldır ilişkilerin gerilmesini beraberinde getirmiştir.

Kıbrıs anayasası olarak bilinene 1960 statüsü ile İngiltere, Kıbrıs'ta garantör ülkelerinden bir olmakla birlikte Limasol ve Dikhelya bölgelerinde iki askerî üs elde ederek ve Doğu Akdeniz'deki varlığını devam ettirmiştir. İngiltere'nin bölgedeki varlığına ilave olarak Kıbrıs'ın bölünmüşlüğü ABD'nin tarafların çatışmasının önlenmesi ve bölgesel güvenliğin tesisi için bölgedeki varlığını meşrulaştırmaktadır. Soğuk Savaş sonrasında Rusya'nın on yıllık siyasal istikrarsızlık yaşadığı dönem sonrasında toparlanmaya başladığı ve Güney Kıbrıs yönetimi üzerinde

etkili olma planları olduğu görülmektedir. Benzer bir yaklaşım bölgede kullanabileceği ticaret limanları arayan Çin için de geçerlidir. Bölge ülkelerinden ise İsrail'in Güney Kıbrıs yönetimi ve Yunanistan üzerinde etkili olmaya çalıştığı görülmektedir. Özellikle Doğu Akdeniz enerji kaynaklarının çıkarılması ve işlenmesi noktasında İsrail, Türkiye'yi denklem dışı bırakan planları uygulamaya koyma niyetiyle Güney Kıbrıs yönetimiyle sıkı bir diplomasi yürütmekte.

Kıbrıs denkleminin diğer tarafında AB bulunmaktadır. Güney Kıbrıs Rum Yönetimi 1990 yılında AB'ye üyelik başvurusunda bulunmuş, BM tarafından hazırlanan Annan Planı'nın 2004 yılında Rum tarafınca reddine rağmen Rum tarafı Ada'nın tamamını temsilen AB'ne alınmıştır. Bu tarihten itibaren Kıbrıs denkleminde AB'nin de etkinliği söz konusu olmaktadır. AB, Kıbrıs'ı Doğu Akdeniz enerji kaynaklarından faydalanabilmek ve bölge ülkeleri üzerinde etkili olabilmek adına AB teadmüllerine aykırı olarak bünyesine dâhil etmiştir. Kıbrıs Rum Yönetimi'nin AB'ye dâhil olması ile Akdeniz denkleminde AB'nin lokomotif ülkelerinin de etkin olma ihtimali karmaşık olan bölge ilişkilerini daha da zora sokabilecektir. ABD, İngiltere, Rusya ve Türkiye gibi ülkeler AB'nin özellikle Doğu Akdeniz'de yeni bir güç olarak ortaya çıkmasından endişe etmektedirler. Çok adaklı bir yapı içerisinde sorunların çözülmesi olasılığının daha zayıf olduğu değerlendirilmektedir. Dünya ticaretinin kilit noktalarından olan Akdeniz havzasında bulunan Kıbrıs küresel güç odaklı politikaların gündeminde olmaya devam edecektir.

Akdeniz havzasında yeni keşfedilen doğal gaz kaynaklarının çıkarılması ve nakli konusu, Kıbrıs sorunu ile de bağlantılı olan deniz yetki alanları anlaşmazlığı havzanın en önemli gündem konularından olmaktadır. Amerikan Jeolojik Araştırmalar Merkezi (USGS)'nin 2010 yılında yayınlamış olduğu rapora göre Kıbrıs adasının güneyinde bulunan Levant Havzasında 1,7 milyar varillik petrol rezervi ve 3,45 trilyon metreküplük doğalgaz rezervi olduğu tahmin edilmektedir.¹² 2010 yılından sonra havzada arama faaliyetleri artmış ve yeni kaynaklar

---

¹² Christopher J. Schenk v.d., "Assessment of Undiscovered Oil and Gas Resources of the Levant Basin Province, Eastern Mediterranean", *U.S. Geological Survey*, <https://pubs.usgs.gov/fs/2010/3014/pdf/FS10-3014.pdf>

keşfedilmeye devam etmektedir. Dünyadaki kanıtlanmış gaz rezervleri içerisinde İran'ın 31,9 trilyon m³, Katar'ın 24,7 trilyon m³ kaynağa sahip olduğu bilinmektedir.¹³ Rakamlar sürekli, değişmekle birlikte Girit'in doğusundan itibaren Kıbrıs adasının güneyini ve Nil Deltası'nı da içrisine alan bölgede 3 trilyon dolarlık gaz rezervinin olabileceği tahmin edilmektedir.¹⁴ Henüz Doğu Akdeniz enerji kaynaklarının boyutları tam olarak hesap edilememiş olsa da havzada bulunan enerji kaynaklarının varlığı bölgenin jeopolitik önemini artırmaktadır.

Bölgede enerji arama çalışmaları ilk olarak İsrail ve Mısır kıta sahanlığı bölgelerinde gerçekleştirilmiştir. İsrail, Mısır ve Kıbrıs Adası'na ait bölgelerde arama faaliyetlerine genelde Amerikalı, İngiliz, Fransız ve İtalyan firmaların katıldığı görülmektedir. Havzadaki enerjiden pay almak isteyen Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi kıta sahanlığını Türkiye ve Mısır aleyhine olacak şekilde genişletme amacı içerisinde olmaktadır. Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin adanın güneyinde 13 adet arama ruhsatı ihaleleri Türkiye ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin girişimleriyle tam olarak aktive edilememiştir. Türkiye ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin ilan etmiş olduğu parseller ile çakışan alanlarda parsel ilan ederek TPAO'ya arama ruhsatı vermiştir.

Enerji kaynağının çıkarılması tek başına bir anlam ifade etmemektedir. Önemli olan bu kaynakların işletilerek dünya pazarlarına iletilmesidir. Bu noktada bazı alternatifler gündeme gelmekte, ilki Kıbrıs'ın güneyinde bir LNG tesisi kurularak gemilerle Avrupa'ya gazın naklidir ki hem LNG tesisi kurmak hem de gemilerle sıvılaştırılmış doğalgazı taşımak maliyeti oldukça artırmaktadır. İkincisi Kıbrıs üzerinden boru hatlarıyla gazı Avrupa'ya ulaştırma düşüncesi vardır ki güzergahın uzun oluşu yine maliyetleri artıracığı için kullanışlı değildir. İlk iki projenin

¹³ "Doğu Akdeniz'de Yükselen Gerilim: Siyasi, Askeri ve Ekonomik Açıdan Yapılması Gerekenler", *SD Rapor*, s. 4-5, <https://www.sde.org.tr/Content/Upload/Dosya/Dogu%20Akdeniz%20rapor%20.pdf>

¹⁴ "Doğu Akdeniz'de Büyük Oyun 3 Trilyon Dolarlık Rezerv", *Hürriyet*, 24.07.2018, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/dogu-akdenizde-buyuk-oyun-3-trilyon-dolarlik-rezerv-40906343>

kullanışlı olmayışının en önemli sebebi Doğu Akdeniz’de bulunan gaz rezervinin boyutlarının çıkarma ve taşıma maliyetleri hesaplandığında metreküp başına hesap yapıldığında fiyatın muadillerine göre yüksek çıkıyor oluşudur. Bu iki taşıma yolu hariç maliyeti en uygun olan proje Türkiye’nin mevcut doğalgaz boru hattına bölge gazının boru hattı ile eklenmesi olmaktadır. Ancak İsrail, Yunanistan, GKRY ve Mısır’ın Türkiye karşıtı politikalarda birleşiyor olmaları bu ihtimali zayıflatmaktadır. Mevcut şartlarda gazın nakli konusunda öne çıkan bir diğer yol ise bölgede en fazla doğalgaz kaynağına sahip olduğu düşünülen Mısır’da bulunan LNG tesisine bölge gazının aktarılması olmaktadır. Buradan LNG tankerleriyle gaz Avrupa ve dünya pazarlarına ulaştırılabilecektir ki Akdeniz jeopolitiği için Mısır’ın tarihsel önemine ek olarak bir özellik daha eklenmektedir.

Mısır, 1952 yılındaki Hür Subaylar devriminden sonra Cemal Abdül Nasır döneminde Süveyş’in millileştirilmesi ile Akdeniz’de etkin bir konuma gelmiştir. 2011 yılında Arap Baharı sürecindeki devrimde iktidara gelen Muhammed Mursi darbeyle indirilerek yerine General Abdülfettah Sisi geçirilmiş ve Mısır, Batı çizgisinde bir dış politika yürütmeye başlamıştır. Mısır’ın yeni yönetimi, Batı’dan aldığı destek yanında Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Kuveyt’ten de siyasi ve maddî destek görmektedir. Mısır’ın ekonomik durumunun 1952 yılından bu güne geçirmiş olduğu hemem her evrede bozuk olması ve dış yardımlara açık oluşu, Mısır dış politikasının müdahalelere maruz kalmasını beraberinde getirmiştir. Özellikle ABD, IMF ve Dünya Bankası’ndan alınmış olan yardımlar Mısır dış politikasını ABD lehine yönlendirmiştir. 2011 devriminden sonra Muhammed Mursi yönetimindeki Mısır’ın çok yönlü bir dış politika eğilimi içerisinde olması ABD ve İsrail tarafından endişeyle karşılanmış ve Mursi’nin darbe ile indirilerek yerine ABD ve körfez ülkelerinden maddi destek almış Sisi yönetimindeki bir Mısır tercih edilir olmuştur. Son gelişmeler ABD ve Mısır arasındaki ilişkiler kısa bir dönem duraksama gösterse de eski rayına oturmuş durumdadır. ABD daha önce askıya aldığını duyurduğu Mısır’a askerî yardımlara 2015 yılından itibaren yeniden başladığını ifade ederek 1,3 milyar dolarlık bir yardımı serbest bıraktıklarını ifade

etmiştir. Bu kapsamda Barack Obama, Mısır'a F-16 uçakları, Harpoon füzeleri ve M1A1 tank teçhizatı göndereceklerini açıklamıştır.¹⁵ Trump döneminde de Mısır'a yönelik askerî yardımların devam ettirileceği çeşitli açıklamalarla belirtilmektedir. ABD gibi zengin körfez ülkeleri de Sisi yönetimine desteklerini dile getirmektedirler ki bu desteğin arkasında Müslüman dünyasında yeni bir mücadele alanı olan Müslüman Kardeşler ve Vehhabi çekişmesi bulunmaktadır. Mısır merkezli oraya çıkan Müslüman kardeşler hareketi başta Mısır olmak üzere Katar gibi ülkelerde zemin bulmuş bir akım olarak göze çarpmaktadır. Bu akımın yayılması, Sünni dünya da liderliğe oynayan Suudi Arabistan başta olmak üzere onun etkisi altında olan zengin körfez ülkeleri için iktidarlarını ve İslam Dünyası üzerindeki etkinliklerini tehlikeye sokacak bir gelişme olarak görülmektedir.

Akdeniz havzasındaki önemli bir sorun alanı da Filistin sorunudur. Birinci Dünya Savaşı ile İngiliz yönetimine geçen Filistin'in 1947 yılında BM'nin almış olduğu karar ile Arap ve Yahudiler arasında taksimine dair karar alınmıştır. Arapların kararı kabul etmemesiyle çatışmalar başlamış ve 1948 yılında İsrail Bağımsızlığını ilan etmiştir. 1948,1967 ve 1973 yıllarında Arap devletleriyle İsrail'in savaşlarında İsrail'in topraklarını sürekli büyüüttüğü görülmüştür. İsrail yönetimlerinin Filistin topraklarında Müslümanların yaşam haklarını ihlal ediyor oluşu ve toprak konusunda mutabık olunamaması anlaşmazlığın çözüme kavuşmasını engellemektedir. ABD yönetiminin İsrail'e destek veriyor oluşu sorunun çözümünden ziyade uzun bir müddet devam ettirileceğinin göstergesi denilebilir. Küresel hâkimiyet politikası çerçevesinde düşünülecek olursa Filistin sorununu çözecek olan tarafın Arap dünyası üzerinde önemli bir etkiye sahip olabileceğini ve bölgede etkin bir güç olacağını hesap etmek gerekir. Sorunları çözerek bölgesel etkinliği sağlamak belki küresel hâkimiyeti getirmeyecektir ancak diğer alanlardaki sorunların çözümü konusunda kabul edilen bir güç olma özelliğini

---

¹⁵ "ABD Mısır'a 1,3 milyar dolarlık askeri yardımı serbest bıraktı", *NTV*, 01.04.2015, https://www.ntv.com.tr/dunya/obama-sisiye-ambargoyu-kaldirdi,HEuMsJ8vbU2k_8Es_TTfxg

beraberinde getirebilecektir, bu çerçevede bölgenin arabuluculuk faaliyetleri açısından bir laboratuvar olduğu söylenebilir.

2011 yılında Tunus'ta başlayan Arap Baharı sürecinden en olumsuz etkilenen ülkelerden olan Suriye'de iç savaş hâlâ devam etmektedir. Suriye'de savaşan gruplara diğer ülkelerden destek sağlanıyor oluşu, savaşçıların dünyanın farklı bölgelerinden bölgeye akın etmiş olmaları ve aynı şekilde Esad yönetiminin de sivilleri hedef alarak saldırması çatışmaların bugüne kadar devam etmesini sağlamıştır. Suriye sorununu bölgedeki diğer alanlardan ayıran en önemli unsur Suriye'de konuşlanmış Rus askerî varlığıdır. Ruslar, Tartus'ta bir liman Lazkiye'de de bir havaalanı Esad yönetiminden uzun süreliğine kiralamışlardır. Rusya için Suriye dünyaya açılan bir kapı konumundadır. Rusya son dönemlerde Suriye'yi sadece askerî olarak değil ticaret ve turizm açısından da değerlendirme gayreti içerisinde, Rus turistlerin yeni merkezlerinden bir tanesi Lazkiye ve civarı olmaktadır. Hiçbir ülke ne Suriye'de ne de başka bir alanda Rusya ile askerî olarak karşı karşıya gelmek istememektedir. Suriye'ye yönelik BM nezdinde askerî operasyon veya yaptırım kararının çıkarılmamasında da Rusya ve Çin'in etkili olduğu bilinmektedir. Rusya'nın Suriye'ye askerî ve ekonomik olarak yerleşiyor oluşu Akdeniz havzasını ısıtarak bölgenin jeopolitik önemini artırmaktadır. Bu durum sadece Rus varlığının sınırlandırılması için dahi ABD ve AB'nin bölgeye ilgisi artırması için yeterli olacaktır.

Suriye istikrarsız yapısı ile terörist unsurların bölgede yapılanmalarına uygun bir ülke hâline gelmiştir. Bugün Suriye'de birçok yabancı ülke vatandaşı, savaşçı kimliği ile bölgeyi dizayn etme stratejilerine destek vermeye çalışmaktadır. Bununla birlikte resmî olarak sahada bulunan bölge dışı ülkelerin askerî varlıkları ve gruplara vermiş olukları destekler bölgeyi daha çatışmacı ve çözümsüz hâle getirmektedir. Çatışmaların devam etmesi ve terörist faaliyetler mülteci akınının artmasına sebep olmaktadır. Mülteci sorunundan başta Avrupa Birliği ülkeleri olmak üzere bir çok ülke rahatsız olsa da Türkiye dışında hiçbir güç sorunun çözümüne yönelik olumlu bir adım atmamıştır. Türkiye, Suriye sınırından gelen saldırıları önlemek amacıyla Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı ve Barış Pınarı hareketlerini gerçekleştirerek hem terör koridoru

oluşturulmasını hem de yeni göç dalgasını engellemiştir. Her ne kadar Avrupalı ülkeler göç dalgasının engellenmesinden fayda sağlamış olsalar da sorunun Türkiye tarafından çözülmüş olmasının Türkiye'nin hem Suriye'de hem de Ortadoğu'da etkinliğini artıracığı düşüncesi ile operasyonlara tepki göstermektedirler. Ayrıca bölgede çatışma ortamının ve istikrarsızlığın devamından fayda sağlayan ülkelerin de planlarının bozulduğunu ifade etmek mümkündür.

Suriye'de hâlâ bir çözüm yolu bulunamamasının başlıca sebebi, bölgede etkin olmaya çalışan ülkelerin kendi aralarında Suriye ve Doğu Akdeniz paylaşımı konusunda anlaşamamış olmalarıdır. Suriye'de kurulması düşünülen Kürt devleti üzerinde kimin söz sahibi olacağı ve dolayısıyla Suriye petrollerinin kimler tarafından işletileceği anlaşmazlığın temel noktasıdır. Rusya, bugün Suriye topraklarında kurulacak olan ABD himayesindeki Kürt devletine izin verme niyetinde değildir ancak gelecekte böyle bir yapılanma sınırlı da olsa gerçekleşir ve ABD bölgeden çekilmek zorunda kalırsa Rusya oluşturulacak olan bir koridor ile bu yeni yapılanmaya Akdeniz yolunu açabilir. Bu sayede Rusya, hem Suriye'yi hem Türkiye'yi hem Irak'ı hem de İran'ı domino edebilecek bir gücü elinde bulundurabilecektir. İdlib mücadelesini bu şekilde okuduğumuzda çatışmalar daha net anlaşılabilir. Amacın Türkiye'yi zor duruma düşürerek bölgeden çıkarmak olduğu kesindir.

ABD ve Rusya, Suriye'deki petrol alanlarını kontrol etmeye çalışmaktadırlar ki bu mücadelenin kara boyutudur. Doğu Akdeniz'de Suriye'nin deniz alanlarında olması muhtemel doğalgaz rezervleri bugüne kadar araştırılmış değildir. Suriye'ye ait deniz alanlarında arama yapabilecek ve yetkilendirilebilecek şu anki şartlarda tek ülke Rusya Federasyonu'dur. Rusya bununla birlikte gelecekte Güney Kıbrıs ile bağlantıya geçerek adanın güneyinde de gaz arama ruhsatları elde edebilir. Rusya henüz bu potansiyelini kullanma niyetinde değildir ancak bölgede bir güç boşluğu oluşursa güç boşluğunu dolduracak olan güç olarak varlığını hissettirmektedir. Rusya'nın oyuna dâhil olması hâlinde İngiltere'nin de Kıbrıs'taki üsleri üzerinden bir strateji geliştirebileceğini düşünmek gerekir.

Akdeniz'i Isıtan Libya Sorunu

Akdeniz havzasında çatışmaların devam ettiği iki ülkeden biri olan Libya'da BM tarafından tanınan ve Türkiye tarafından da desteklenen Ulusal Mutabakat Hükümeti ülke genelinde hâkimiyeti sağlayabilmiş değildir. Düzensiz birçok grubun çatısını oluşturduğu birlikler Ulusal Mutabakat Hükümeti için savaşmaktadır. Bu güçler arasında 17 binden fazla savaşçıya sahip Misrata Tugayları ve bir dönem karşılıklı savaş-tıkları Zintan güleri de vardır. Zintan güçlerinin belli bir çoğunluğu Ulusal Mutabakat Hükümeti'nin yanında olsa da Hafter yönetimiyle hareket eden kesimi de bulunmaktadır.

Hafter'e bağlı Libya Ulusal Ordusu'nun elinde 38 bin asker, Rusya, Sudan, Çad gibi ülkelere gelen 18 bin paralı savaşçı, 300 Rus tankı, 7 bin uçaksavar, Birleşik Arap Emirlikleri'nden gelen 300 zırhlı personel taşıyıcı, 2 adet Mirage F-1ED, 12 adet MiG-21, 3 MiG-23ML, bir adet SU-22 ve 4 helikopter bulunmaktadır.¹⁶ Ülkenin doğusunu fiili olarak elinde tutan ve Mısır, BAE, Suudi Arabistan gibi ülkelere desteklenen General Hafter başkent Trablus'a yönelik saldırılarına devam ediyor. Libya'da devam eden belirsizlik IŞİD gibi örgütlerin güçlenmesi için zemin oluşturmaktadır ki bu durumda ABD, Rusya, Fransa gibi ülkelerin Libya'ya müdahale etmesi gündeme gelebilir. Bugün Hafter'e destek verenler arasında birbiri ile bölge çıkarları bağlamında düşman olan ABD ve Rusya gibi ülkeler de bulunmaktadır. Hafter bir dönem Rusya ve ABD'de bulunmuş olan eski bir Kaddafi askeri ve sonrasında muhalifidir. Hafter bugün kendisine kim iktidar konusunda daha fazla yardımda bulunursa ona Libya'da önemli tavizler verebilecek kişiliğe sahip bir lider konumundadır. Libya'da ABD, AB, İngiltere ve bölge ülkeleri için en önemli tehlike Rusya veya Çin'in Libya'da üs elde ederek Orta Akdeniz'e yerleşmeleridir. Libya, Akdeniz'de dengeleri değiştirebilecek stratejik açılımların yapılabilmesinde kullanılacak bir ülke hâline gelmiştir. Libya'nın sahip olduğu doğalgaz ve petrol rezervlerinin de kimler tarafından kullanılacağı çatışmaların diğer boyutudur ki

¹⁶ "Libya'da Son Durum Haritası", *Stratejik Ortak*, Ocak 2020, <https://www.strateji-kortak.com/2020/01/libya-son-durum-haritasi.html>

Afrika enerji kaynaklarıyla ilgilenen Çin'in ABD, Rusya ve Fransa gibi ülkelerle birlikte yeni bir aktör olarak ortaya çıkması sürpriz olmayacaktır.

Libya'da Kartlar Açık Taraflar belli, söz konusu olan darbeci General Hafter'e kimin hükmedeceği. Hafter, Libya'nın yeni Kaddafi'si durumundadır ve bölgede etkin olmak isteyen ülkeler Hafter'e yakın durma gayretinde, oyunu bozan tek ülke ise Türkiye. Hafter şuanda ABD ile Rusya arasında denge politikası izleyerek kendisini Libya'nın hâkimi olarak gösterme gayretinde ve iktidarı paylaşmaya niyeti görünmüyor ancak Hafter'in tek başına iktidarı elinde bulundurma niyeti Hafter'in tasfiye edilerek yerine başka bir aktörün geçmesini dahi gündeme getirebilir.

Libya'da etkin olmak isteyen ülkeler açısından bakıldığında Hafter üzerinde şuanda ABD'nin etkili olduğu söylenebilir ancak Hafter ile ilişkileri en az ABD kadar güçlü olan Rusya Libya'dan istediğini almadan çekilecek gibi görünmemekte. Rusya Federasyonu askerî ve ekonomik olarak güçlendikçe eski Sovyet mirası üzerinde etkisini arttırmaya çalışmaktadır. Sovyetler Birliği'nin 1970'li yıllardan itibaren kendi toprakları dışında bulunan ve aktif olarak kullandığı iki üssü mevcut idi bunlardan bir tanesi Suriye iç savaşı ile birlikte 2011 yılından itibaren yeniden yerleştiği Tartus deniz üssü iken diğeri Mısır'ın Libya sınırına 100 km uzaklıkta bulunan Sidi Barrani hava üssüdür. Sidi Barrani, Libya sınırında limanı olmayan ve elverişsiz küçük bir yerleşim yeri olmasına rağmen kargo uçaklarının iniş kalkış yapabileceği iki büyük pistin ve çok sayıda askerî tesisin bulunduğu bir hava alanına sahiptir. Rusya her ne kadar kabul etmese de yabancı haber ajansları¹⁷ Rusya'nın bu üssü kullanarak Libya'ya askerî sevkiyat yaptığını belirtmektedirler. Rusya bugün resmî olarak Suriye'ye hem hava hem de deniz üsleri ile yerleşmiş iken Sidi Barrani üzerinden Mısır ve Libya'ya da yerleşme gayreti içerisinde. Birleşmiş Milletler'in Libya'ya silah ambargosu kararının olması nedeniyle Rusya'nın müttefiki Hafter'e doğrudan

---

¹⁷ "Exclusive: Russia appears to deploy forces in Egypt, eyes on Libya role - sources", Reuters, 14.03.2017, <https://www.reuters.com/article/us-usa-russia-libya-exclusive/exclusive-russia-appears-to-deploy-forces-in-egypt-eyes-on-libya-role-sources-idUSKBN16K2RY>

silah gönderemediği, bu nedenle Libya sınırında bulunan Mısır üssündeki askerî varlığından istifade ettiği belirtiliyor. Rusya, NATO ülkelerinin donanma varlığının olduğu önemli bölgelerde bulunan güçler arasında bir denge hali oluşturarak deniz gücünü artırmak istiyor. Ancak Rusya'nın Tobruk ve Bingazi'deki askerî varlığı, NATO ülkelerinin Akdeniz sahillerine nüfuzu için bir tehdit oluşturacak gibi görünüyor. Rusya Federasyonu'nun Afganistan'da barış müzakerelerine katılması, Suriye'ye askerî müdahalesi ve bu ülkenin geleceğini belirlemede önemli bir konum elde etmesi ve son olarak Libya'yı içinde bulunduğu krizden çıkarabilecek bir ülke olarak kendini sunması, Rusya'nın yapmak istediklerini açıklar nitelikte.¹⁸Rusya, bölgede fiili olarak varlığını hissettirse de henüz resmî olarak yerleşmiş değildir. Sisi ile yapılacak Suriye benzeri uzun vadeli bir anlaşmayla Rusya, Ortadoğu'nun en önemli aktörü hâline gelebilir. Ortadoğu, Rusya için Sovyetler Birliği döneminde olduğu gibi bugün için de önemli bir pazar konumundadır ayrıca bölgede etkin bir güç olmak Rusya açısından dünya enerji tekeline sahip olmanın da yolunu açacaktır.

Libya 48,3 milyar varil petrol rezervi ile dünya kanıtlanmış petrol rezervlerinin %4,1'ine sahiptir.¹⁹ Libya aynı zamanda sahip olduğu 1,5 trilyon metreküplük rezerv ile Mısır'la birlikte Kuzey Afrika'da kanıtlanmış en büyük doğal gaz rezervine sahip ülkelerdendir. Libya'nın sahip olduğu petrol ve doğal gaz rezervlerinin değeri yaklaşık 50 milyar dolardır.²⁰ Mısır doğal gazının çoğunluğunu Doğu Akdeniz yatağında keşfetmişken Libya'nın deniz alanları henüz tam olarak araştırılabilmemiş değildir. Libya'nın şu anda sahip olduğu rezerv dünya ispatlanmış doğal gaz rezervlerinin %1'inden az olsa da iç savaştan dolayı yeni yataklar üzerinde araştırmalar yapılamamaktadır. Libya ve Mısır, Kuzey Afrika ve Doğu Akdeniz'de sahip oldukları enerji kaynaklarının yanında

¹⁸ "Rusya'nın Libya Stratejisi Askeri Varlığın Ötesine mi Geçiyor", *Anadolu Ajansı*, 26.10.2018, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/rusyanin-libya-stratejisi-askeri-varligin-otesine-mi-geciyor/1294145>

¹⁹ "Share of World Crude Oil Reserves, 2018" *OPEC*, https://www.opec.org/opec_web/en/data_graphs/330.htm

²⁰ "Libya Facts and Figures", *OPEC*, https://www.opec.org/opec_web/en/about_us/166.htm

Afrika ve Basra Körfezi enerji kaynaklarının Avrupa pazarlarına aktarılmasında geçiş güzergâhı konumundadırlar. Ayrıca iç savaştan dolayı Libya'nın birçok şehri tahrip edilmiş olması Libya'da istikrar sağlandıktan sonra önemli boyutlarda kentsel dönüşüm işi çıkacağı ve bu yapılanma için orada söz sahibi olan ülkelerin avantajlı olacağı açıktır ki Libya'nın söz konusu yapılanamadan doğacak maddi yükü karşılayabilecek petrol ve doğal gaz rezervleri bulunmaktadır. Bölgede gelişmeye aday olan tek ülke Libya değildir; aynı şekilde, diğer Kuzey Afrika ülkeleri de gelecekte ekonomik ve ticarî anlamda gelişmeye aday önemli pazarlar olarak ortaya çıkmaktadır.

Kendisini AB'nin dış politikada karar alıcısı olarak gören Fransa, Hafter'in şu anda ABD etkisinde oluşundan dolayı gelişmeleri seyretmekle yetinmekteyse de Fransa için Kuzey Afrika kolay vazgeçilebilecek bir coğrafya değildir. Fransa açısından istenmeyen bir başka durum ise Rusya, İngiltere veya Türkiye'nin bölgede etkin olmaya başlamasıdır. Bu nedenle Fransa, Libya'da kendisine en uygun pozisyon için fırsat kollamaktadır. Fransızlar, Total şirketi ile hem Doğu Akdeniz'de hem de Kuzey Afrika'daki enerji kaynaklarından aslan payını alma gayreti içerisinde. İngiltere'nin Brexit ile AB'den ayrılmış olması, İngiltere'nin Soğuk Savaş dönemi boyunca ABD'nin kontrolüne bırakmış olduğu Ortadoğu'ya tekrar dönemsinin de yolunu açmıştır. Artık İngiltere bağımsız bir aktör olarak toprak parçasının da bulunduğu Kıbrıs'ta ve Doğu Akdeniz'de aktif politikalar izleyebilecektir.

İngiltere kendi açısından Batı dünyasını üçe ayırmaktadır; ABD, AB ve Commonwealth. İngiltere, 54 üyeli ve 2,4 milyar nüfusu olan İngiliz Uluslar Topluluğu'nun (Commonwealth) lideri olarak daha küresel bir dış politika üretme gayreti içerisinde. Çoğunluğu Doğu Afrika ve Asya Pasifik bölgesinde olan İngiliz uluslar topluluğu ülkelerinin ulaşım yolu Akdeniz ve Süveyş Kanalıdır. Cemal Abdül Nasır'ın 1956 yılında Süveyş'i millileştirmesi ile İngiltere, Commonwealth topraklarına giden yolu Mısır denetimine bırakmıştır. İngiltere'nin Süveyş Kanalı'nın Mısır yönetimine geçmesinin kabul etmesinin tek gerekçesi, Mısır'da cereyan edebilecek çatışmalara Sovyetler Birliği'nin müdahil olarak Mısır'a yerleşmesi ihtimalini göze alamamasıdır ki bu konuda

ABD'nin telkinleri de etkili olmuştur. Bölgedeki Rus varlığının giderek artış göstermesi İngiltere için hayatî bir role sahip olmaya başlamaktadır. Özellikle İngiltere'nin yüz yıllardır uyguladığı Rusların güneye inmesini engellemeye yönelik dış politika argümanları üzerinden tekrar aktif olması beklenmelidir. İngiltere'nin ABD ile birlikte veya tek başına Doğu Akdeniz enerji kaynaklarından ve bölgedeki pazardan pay almak istediği bilinmektedir. Bu bağlamda düşünecek olursak Libya ve Mısır gibi daha önce İngiltere'nin hâkim olduğu Kuzey Afrika coğrafyasında Rusya'nın kalıcı olarak yerleşmesini engellemek için İngiltere kararlı olacaktır.

Türkiye'nin Libya'da etkin olmaya başlaması ABD, Rusya, Fransa, Yunanistan, İsrail ve Mısır gibi ülkeleri rahatsız etmektedir. Yunanistan ve İsrail, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki doğalgaz arama faaliyetlerinden rahatsız olmakla birlikte Kıbrıs ve Ege sorunu gibi konularda Yunanistan, Filistin meselesi gibi konularda da İsrail, Türkiye'ye uzun bir süredir cephe oluşturmuş durumdadırlar. Dolayısıyla Türkiye'nin Libya'da etkili olması da Türkiye'nin bölgede nüfuzunu artıracığı düşünülmesi ile bu iki ülkeyi rahatsız etmektedir ki bu konuda yalnız olmadıkları kesindir. Mısır 8 Ocak 2020 tarihinde dört Avrupa ülkesi (Fransa, Yunanistan, İsrail ve İtalya) Dışişleri Bakanını Libya'yı konuşmak üzere Kahire'ye davet etti. Görüşme sonunda yapılan basın toplantısında Mısır, Fransa, Yunanistan ve İsrail Dışişleri Bakanları Libya'da çatışmaların durdurulması gerektiğine dair açıklamalar yaparken ortak bir tavırla Türkiye'yi kınamışlardır. Görüşmeye katılan İtalya Dışişleri Bakanı basın açıklamasına katılmadığı gibi görüşme sonuç bildirgesini de imzalamamıştır. Görüşmeden bir gün önce İtalya Dışişleri Bakanı Türkiye'ye gelerek Türkiye Dışişleri Bakanı ile bir toplantı yapmıştır. İtalya, Dışişleri Bakanı aracılığıyla Libya konusunda birlikte çalışabileceklerini ve Türkiye'nin hem Libya'da hem de Doğu Akdeniz'de etkin bir güç olduğunu ifade etmektedir.

İtalya bir AB ülkesi olmasına rağmen Fransa etkisindeki AB dış politikasından rahatsızlığını zaman zaman dile getirmektedir. Söz konusu rahatsızlık 2019 yılı içerisinde Fransız ve İtalyan bakanlar arasında Fransız ve İtalyan kimliğine olan karşılıklı hakarete kadar varan

boyutlara gelmiştir. İtalyan siyasetinde de ekonomik sebeplerden dolayı AB karşıtlığının ve AB' den çıkma gibi seslerin yükseldiği bilinmektedir. İtalya, AB dış politikasından ayrı olarak Akdeniz' de etkin bir güç olarak bölgede pazarlara girebilmenin yanında Doğu Akdeniz ve Kuzey Afrika enerji kaynaklarının çıkarılıp işletilmesi konusunda pastadan olabildiğince fazla pay almanın hesaplarını yapmaktadır. Bu çerçevede İtalyan ENİ şirketi Güney Kıbrıs Rum Yönetiminin açtığı doğalgaz arama ihalelerine katılmakla birlikte Libya' da da faaliyetlerini genişletmeye çalışmaktadır.

Alman Haber Ajansı DW' de Konrad Adenaur Vakfı Güney Akdeniz Siyasî Diyalog programı yöneticisi olan bir Türk akademisyenin kaleme aldığı makalede, Mısır' da Sisi hükümetinin Türkiye' nin Libya' ya asker göndermesini bir ulusal güvenlik meselesi olarak değerlendirdiği ve Türkiye' nin müdahalesinin cihatçı örgütlerin Libya' da yuvalanması noktasında zemin hazırlayabileceğine dair endişelerin var olduğu belirtilmektedir. Buna karşılık Türkiye' nin de Mısır' da muhalefete yönelik ağır insan hakları ihlallerinin varlığı üzerinde durduğu ifade edilmektedir.²¹ Bu yaklaşım, özelde Almanya genelde ise Avrupa nezdinde Türkiye' nin güçlenmesinin haricinde, radikal grupların Avrupa' ya da sırayet edecek şekilde bölgede güçlenmelerinden duyulan endişeyi dile getirmektedir.

Sonuç

Akdeniz havzası, dünya deniz ticaretinin gerçekleştiği önemli alanlardan bir tanesi olarak değerini her zaman muhafaza etmiştir. Dünya deniz ticaretinin ve deniz trafiğinin artıyor oluşu bölgenin gelecekte de önemini artıracaklarını göstermektedir. Akdeniz coğrafyası aynı zamanda ilahi dinlerin doğup yayıldığı yer olması ve tarihin seyrini değiştiren birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olması nedeniyle de dünyanın merkezi olarak görülmüştür. Üç kıtanın ortasında bulunuyor oluşu Akdeniz' i elde tutmayı güçleştiren en önemli jeopolitik gerçekliktir.

²¹ Kersten Knipp ve Mahmoud Hussein, " Mısır ve Türkiye Libya' da Karşı Karşıya", DW, 08.01.2020, <https://www.dw.com/tr/m%C4%B1s%C4%B1r-ve-t%C3%BCrkiye-libyada-kar%C5%9F%C4%B1-kar%C5%9F%C4%B1ya/a-51920625>

Akdeniz üç kıtanın bağlantı noktası niteliğini taşısa da aynı zamanda farklı özelliğe sahip medeniyetlerin bir birleri arasındaki doğal bir set işlevini de üstlenmiştir.

Akdeniz, kıyıdaş ülkeler arası işbirliğinin geliştirilebileceği bir coğrafya olmasına rağmen genelde sorun alanlarıyla gündeme gelmektedir. Kıbrıs, Filistin, Süveyş, Libya, deniz tabanının kullanımı, bölgesel çatışmalar, göç, kaçakçılık ve terörizm gibi sorunlar Akdeniz gündemini oluşturmaktadır. Bölgede birden fazla bölgesel ve küresel gücün nüfuz mücadelesi içerisinde oluşları ve çözüm konusunda anlaşamaları mevcut durumun devamlılığını sağlamaktadır. Bölge genelinde çatışmaların süreklilik arz etmesinin getirmiş olduğu belki de en büyük risk göç ile sosyal hareketliliğin giderek artmasına karşı özellikle Avrupa ülkelerinde toplumsal tepkilerin yükselmiş olmasıdır. Bölgeyi bir bütün olarak ele aldığımızda mikro düzeydeki çatışmaların ve istikrarsızlıkların bölgenin geneli için ne denli tehlikeli olduğu son yıllarda yaşanan göç ve terörist faaliyetlerin yaygınlaşması ile daha iyi anlaşılmıştır.

Küresel hâkimiyet düşüncesinde olan güçler için Akdeniz rakip güce bırakılacak bir bölge değildir. Askerî anlamda Asya, Afrika ve Avrupa'nın Akdeniz periferi bölgelerinde operasyon yapabilme kabiliyeti Akdeniz'de bulundurduğunuz güce endekslidir. Günümüzde gücü sadece askerî güçle özdeşleştiremeyiz, gücün diğer teknik boyutlarına da sahip olabilmek gerekecektir, ABD'nin kurduğu küresel dinleme ve izleme ağı olan Echelon sisteminin bir parçası Güney Kıbrıs'taki Trodos dağında bulunmaktadır. Bölgenin hem kutsal mekânlara ev sahipliği yapıyor oluşu hem enerji kaynaklarına sahip oluşu hem de enerji geçiş güzergâhları üzerinde bulunması, bölgede güç bulundurmaya zorunlu kılan diğer unsurlardır.

Zamanın şartları dâhilinde Akdeniz'in Jeopolitik önemi sürekli artmakta ve daha fazla ülkenin ilgisini çekmektedir. Özellikle üretim avantajına sahip Çin ve belki de gelecekte Hindistan gibi ülkeler için Akdeniz bir ticaret denizi niteliğini taşımaktadır. Birçok ülke Akdeniz'de ticaret yapabilmek için uygun koşulların oluşmasını beklerken bölgenin sürekli çatışmalarla sıcak tutuluyor oluşu girişimleri başarısız

kılmaktadır. Çatışma düzeylerinin azaltılması ve bazı sorunların tamamen çözüme kavuşturulması en çok bölge ülkeleri ve vatandaşları için fayda sağlayacaktır. Sorunu kaynağında çözmeye yönelik bir yaklaşım geliştirip uygulama şansı bulabilecek olan ülke veya ülkeler bölge ülkeleri tarafından da meşru güç olarak kabul edilebilir. Artık çatışma çıkararak yönetme mantığı bölgede işlevini yitirmeye başlamaktadır. Bunun yerine var olan sorunu mevcut meşru güçlerle çözmek ve ülke yönetimlerini toplumsal adalet yönünde teşvik etmek daha başarılı olabilir. Bu noktada AB, Çin, Rusya, Türkiye gibi aktörler, ABD'nin sert güç uygulamalarına karşı tercih edilebilir. Ancak unutulmaması gereken bir konu var ki hiçbir güç, kendi içerisinde bir yıkım yaşamadığı sürece, mücadele etmeden hâkimiyeti bir diğerine bırakmaz.

Jeopolitiğin değişken beşerî yapısı dâhilinde güç ve siyasî odaklı gelişmeler çerçevesinde Türkiye'nin Akdeniz coğrafyasında etkinliğini artırıyor oluşu bölgesel ve küresel odakların Akdeniz'e yönelik jeopolitik bakış açılarını ve stratejilerini de değiştirmektedir. Rus gücünün güneye inmesini çıkarlarına aykırı olarak gören Batı Dünyası için Türkiye'nin etkinliği de arzu edilen bir durum değildir. Ancak burada Batı diye adlandırılan ülkeler topluluğunu da bir bütün olarak değerlendirmek gerekir zira AB, ABD ve İngiltere ayrı birer güç merkezi olarak hareket etmektedirler. AB'yi de çift başlı (Fransa, Almanya) bir güç olarak değerlendirmek gerekir. Her ne kadar AB'nin ekonomik lokomotifi konumunda olsa da Almanya, bugüne kadar enerji ve güvenlik politikalarında neredeyse tüm Ortadoğu ve Kuzey Afrika coğrafyasından dışlanmış olduğunun farkındadır. Sivil toplum kuruluşları üzerinden aktive etmeye çalıştığı yumuşak güç unsurları ile Almanya da istediği payı aldığı sürece önümüzdeki dönemlerde bireysel olarak bölgede etkin olabilecek, en azından dengeleyici unsur rolü oynayabilecek, bir aktör hâline gelebilir. Almanya'nın Libya görüşmelerinde ev sahipliği yapıyor oluşu ve dış politikaya dair sert söylemleriyle öne çıkan Almanya Savuma Bakanı Ursula von der Leyen'in bir sonraki Almanya Şansölyesi olarak görülmesi, Almanya'nın dış politikada aktif olma arzusunun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Doğu Akdeniz ve Libya özelinde mevcut konjonktürde ve dengelerde önemli bir değişim yaşanmaz ise İngiltere, İtalya, Almanya ve Türkiye ortak çıkarlarda konusuna göre ikili veya çok taraflı ortak politikalar yürütebilecek ülkeler olarak görülebilir. Türkiye'nin masada oturabilmesi için kararlı adımlar atması gerekiyor, Türkiye haklarını savunacağını ve gerekirse koparıp alabileceğini, yani kendi rüşünü gösterdiği sürece çevre coğrafyalarla ilgili konularda masaya oturabilecektir. Aksi takdirde, başkalarının tasarladığı satranç tahtasında bir piyon olmaktan öteye gidilemez.

Kaynakça

- "ABD Mısır'a 1,3 milyar dolarlık askeri yardımı serbest bıraktı", *NTV*, 01.04.2015, https://www.ntv.com.tr/dunya/obama-sisiye-ambargoyu-kaldirdi,HE-uMsJ8vbU2k_8Es_TTfxg (Erişim Tarihi: 19.06.2020)
- "Doğu Akdeniz'de Büyük Oyun 3 Trilyon Dolarlık Rezerv", *Hürriyet*, 24.07.2018, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/dogu-akdenizde-buyuk-oyun-3-trilyon-dolarlik-rezerv-40906343> (Erişim Tarihi: 20.06.2020)
- "Doğu Akdeniz'de Yükselen Gerilim: Siyasi, Askeri ve Ekonomik Açından Yapılması Gerekenler", *Stratejik Düşünce Raporu*, <https://www.sde.org.tr/Content/Upload/Dosya/Dogu%20Akdeniz%20rapor%20.pdf> (Erişim Tarihi: 22.06.2020)
- "Ekonominin Cazibe Merkezi: Akdeniz", *AKİB Aktüel*, Mart 2018, Sayı 79.
- "Libya: Facts and Figures", *OPEC*, https://www.opec.org/opec_web/en/about_us/166.htm (Erişim Tarihi: 22.06.2020)
- "Libya'da Son Durum Haritası", *Stratejik Ortak*, Ocak 2020, <https://www.stratejikortak.com/2020/01/libya-son-durum-haritasi.html> (Erişim Tarihi: 22.02.2020)
- "OPEC Share of World Crude Oil Reserves", *OPEC*, https://www.opec.org/opec_web/en/data_graphs/330.htm (Erişim Tarihi: 21.06.2020)
- "Russia appears to deploy forces in Egypt, eyes on Libya role-sources", *Reuters*, 14.03.2017, <https://www.reuters.com/article/us-usa-russia-libya-exclusive/exclusive-russia-appears-to-deploy-forces-in-egypt-eyes-on-libya-role-sources-idUSKBN16K2RY>, (Erişim Tarihi: 19.06.2020)
- "Rusya'nın Libya Stratejisi Askeri Varlığın Ötesine mi Geçiyor", *Anadolu Ajansı*, 26.10.2018, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/rusyanin-libya-stratejisi-askeri-varligin-otesine-mi-geciyor/1294145>, (Erişim Tarihi: 19.06.2020)
- İlhan, Suat (1989), *Jeopolitik Duyarlılık*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Knipp, Kersten ve Hussein, Mahmoud (2020), "Mısır ve Türkiye Libya'da Karşı Karşıya", *DW*, 08.01.2020, <https://www.dw.com/tr/m%C4%B1s%C4%B1r-ve-t%C3%BCrkiye-libyada-kar%C5%9F%C4%B1-kar%C5%9F%C4%B1ya/a-51920625>, (Erişim Tarihi: 20.06.2020)
- Mackinder, Halford J. (1904), "The Geographical Pivot of History", *The Geographical Journal*, C. 23, S. 4, ss. 421-437.

- Mahan, Alfred Thayer (1918), *The Influence of Sea Power Upon History: 1660-1783*, 12. Baskı, Boston: Little Brown Company.
- Schenk, Christopher J. v.d. (2010), "Assessment of Undiscovered Oil and Gas Resources of the Levant Basin Province, Eastern Mediterranean", *U.S. Geological Survey Fact Sheet*, 2010, <https://pubs.usgs.gov/fs/2010/3014/pdf/FS10-3014.pdf> (Erişim Tarihi: 25.06.2020)
- Şahin, Güngör (2019), "Uluslararası İlişkiler Teorileri açısından Akdeniz Güvenlik ve İstikrar Süreci", Hasret Çomak, Burak Şakir Şeker (Der.), *Akdeniz Jeopolitiği Cilt I*, Ankara: Nobel Yayınları.
- Tezkan, Yılmaz ve Taşar, M. Murat (2013), *Dünden Bugüne Jeopolitik Dünya ve Türkiye*, İstanbul: Ülke Yayınları.
- Yıldız, Dursun (2008), *Tarihi Geçmiş Stratejik Önemi ve Su Sorunu Açısından Akdeniz'in Doğusu*, İstanbul: Bizim Kitaplar Yayınevi.
- Yüksel, Yalçın ve Çevik, Ersin (2019), "Akdeniz Limanlarında Gelişmeler ve Mersin Limanı", 3. *Kentsel Altyapı Ulusal Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ankara: Ceypa Yayınları, ss. 215-234. <http://www.imo.org.tr/resimler/ekutuphane/pdf/11634.pdf>, (Erişim Tarihi: 19.06.2020)

TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA BALKANLAR

Erhan TÜRBEDAR*

Giriş

Türkiye ile Balkanlar'ı birbirine bağlayan birçok ortak nokta vardır. Ülkeden ülkeye, toplumdan topluma değişmekle birlikte, bu ortak noktalar dil, din, kültür, tarih gibi önemli zeminlere dayanmaktadır. Her zaman Balkanlar'ın büyük dostu olan Türkiye, günümüzde Yunanistan hariç, bölge ülkeleriyle neredeyse sorunsuz ilişkilere sahiptir. Balkan ülkelerinin yarısı ile Türkiye arasındaki siyasî ilişkiler sağlam temeller üzerinde gelişim göstermektedir. Balkan ülkelerinin diğer yarısında ise, ilişkilerin daha yüksek bir seviyeye taşınmasına yönelik siyasî irade bulunmaktadır. Elbette, Türkiye'nin Balkan ülkeleriyle ilişkilerinde zaman zaman bazı dalgalanmalar yaşanabiliyor. Bunun temel nedeni, bölge ülkelerinin Türkiye'nin Balkanlar'daki varlığını siyasî alandan ziyade, ekonomik alanda görmeyi tercih ediyor olmasıdır.

Bu çalışmada; önce Türkiye'nin Balkanlar politikasında değişmeyen faktörler üzerinde durulacak, ardından tarihî süreç içinde Türklerin Balkanlar'daki varlığı irdelenecek ve geçmişten günümüze Türkiye'nin Balkan politikasındaki kırılma noktaları özetlenecektir. Türkiye'nin dış politikasının Balkanlar'da nasıl algılandığı meselesi üzerinde de durulduktan sonra, Türkiye-Balkan ülkeleri ekonomik ilişkilerinin genel resmi de ortaya konulacaktır. Böylelikle, 21. yüzyılda Türkiye'nin Balkanlara yönelik politikası için bazı tespit ve öneriler ortaya konmaya çalışılacaktır.

* Dr., Kıdemli Dış Politika Analisti, ORCID: 0000-0003-3981-6405, eturbedar@gmail.com

Türkiye'nin Balkanlar Politikasında Değişmeyen Faktörler

Balkanlar'ın Türkiye'nin Avrupa'ya açılan yolu üzerinde bulunuyor olması (coğrafya faktörü), ortak tarihsel miras (tarih faktörü), ayrıca bölgede önemli sayıda Türk ve diğer akraba toplulukların yaşıyor olmaları (insan faktörü), Türkiye'nin Balkanlar'a ilgi duymasının doğal nedenleridir. Son yıllarda ise Türk işadamlarının da bölgeye yönelik ilgisi-nin gittikçe artmakta olduğu görülebilir.

Coğrafya faktörü açısından değerlendirildiğinde, Balkanlar'ın, Türkiye için Avrupa'ya açılan bir köprü durumunda olduğu ortadadır. Bu yüzden, bölgedeki bütün gelişmelerin Türkiye'ye siyasî, ekonomik ve kültürel etkileri olabiliyor. Neticede, Balkanlar'daki gerilimin düşürülmesi ve bölgesel barış ortamının kalıcı kılınması, Türkiye'nin bölgedeki temel çıkarlarıyla uyumludur. Bunun dışında, Balkanlar coğrafyası Türkiye'nin batı sınırlarına bir çeşit "savunma kalkanı" olarak hizmet edebilmektedir. Örneğin, Ankara, 1934 yılında Balkan Antantı'nın kurulmasına öncülük ederek, Faşist İtalya ve Almanya'dan Türkiye'ye yönelik tehdit ihtimalini Balkanlar'da durdurmayı hedefledi.¹ Diğer taraftan Balkanlar, Türkiye'nin Batı Avrupa ülkeleriyle ticaretinde önemli bir transit rotasıdır. Türk kamyonları yıllık 200 binin üzerinde sefer mal sevkiyatı için Balkan ülkeleri üzerinden Batı Avrupa'ya gidip gelmektedirler.² Gelecekte Balkanlar'ın ulaştırma sektöründe yaşanacak olan değişimler, Türkiye'nin bölge ülkeleri ve Avrupa Birliği (AB) ile olan dış ticareti açısından bazı fırsatlar sağlayabileceği gibi, bazı meydan okumaları da beraberinde getirebilir.³

¹ Bilal Şimşir, "Türkiye ve Balkanlar", Erhan Türbedar (der.), *Balkan Türkleri, Balkanlar'da Türk Varlığı*, ASAM Yayınları, Ankara, 2003, s. 329-330.

² "Intermodal Transport: National Peer Review-Turkey", *OECD ve ITF*, 2009, <http://www.oecd.org/turkey/intermodal-transport-9789282102237-en.htm>, s. 45.

³ AB ile Batı Balkanlar arasında imzalanması planlanan Ulaştırma Topluluğu anlaşması Türkiye'yi de yakından ilgilendiriyor. Uzun süreden beri Türkiye'nin AB ile ticari ilişkilerde karşılaştığı bir sorun, karayolu taşımacılığında kota uygulaması ile getirilen kısıtlamalardır. Batı Balkanlar ile AB arasında tek ulaşım pazarının oluşturulması ardından, Türk nakliyecilerinin rekabet gücünü olumsuz etkileyen haksız uygulamaların genişleme ihtimali bulunuyor. Çünkü bölgede iyice güçlenmesi beklenen Batı Avrupa kökenli nakliyeciler, Balkan hükümetlerinin nezdinde lobi yapmak suretiyle, Türk taşımacılık sektörünün güçlü rekabetine karşı engeller üretmeye çalışabilir.

Tarih faktörü, Türkiye'nin Balkan ülkeleriyle olan ortak tarih deneyimidir. Bu deneyim ise başlı başına Türkiye'yi, bütün bölge ülkeleriyle iyi ilişkiler geliştirmeye teşvik etmektedir. Ayrıca Türk politikacılarının tarih faktörü çerçevesinde, Balkanlar'ı Türkiye'nin bir etki alanı olarak algıladıkları da söylenebilir.⁴ Bu kapsamda, Balkan ülkeleriyle karşılıklı güven ve saygıya dayalı ilişkilerin sürdürülmesinin hedeflendiği sık sık dile getirilmektedir. Tarih faktörünün bir uzantısı olarak, günümüzde Balkan dillerinde önemli miktarda Türkçe kelimelerin hâlâ kullanılmakta ve Osmanlı Devleti'nin en güzel mimarî eserlerinden bazılarının Balkan şehirlerini süslemekte oldukları belirtilmelidir. Türkiye, Balkanlar'daki Türk tarih ve kültür mirasının, ortak kültürel miras olarak korunmasını arzuladığını açık olarak ifade etmektedir.

Türkiye'nin Balkan politikasına yönelik insan faktörü, bölgede yaşayan Türkler ve akraba topluluklar ile ilgilidir. Resmî verilere göre, günümüzde Balkanlar'da 900 bin civarında Türk yaşamaktadır. Ancak, Balkan ülkelerinde genel olarak nüfus sayımı sonuçlarının tümüne, yönetimin siyasî amaçlı hilesi gözüyle bakıldığı için, sunulan rakamlara tam anlamıyla hiçbir zaman güvenilmedi. Nitekim bölgede yaşayan Türklerin liderlerinin ileri sürdüğü rakamlar dikkate alındığı zaman, Balkanlar'daki Türklerin sayısı iki milyona yaklaşmaktadır. Türkler dışında, Balkanlar'da, Türkler ile aynı tarihi, kültürü ve benzer kaderi paylaşan azımsanmayacak sayıda diğer Müslüman topluluklar da yaşamaktadır. Resmî rakamlara göre günümüzde Balkanlar'daki toplam Müslüman nüfusun sayısı 8 milyonun üzerindedir.

Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının Balkanlar'la mevcut aile ve duygusal bağları, kriz dönemlerinde bölgedeki soydaşların ve diğer akraba toplulukların acılarıyla özdeşleşmekte, Türk siyasî partilerinin ise Balkanlar'daki bazı gelişmelere karşı daha duyarlı olmalarını sağlamaktadır. Örneğin, 1992-1995 yılları arasında yaşanan Bosna savaşında Boşnaklar üzerinde işlenen mezalimin Türkler üzerinde bıraktığı derin etkilerin izlerini günümüzde bile hissetmek mümkündür. Balkanlar'daki Müslümanların durumu, Türkiye'nin bölgedeki ülkeler ile olan

---

⁴ "Dış Politika ve Siyasî Partilerimiz". *Stratejik Analiz*, Ağustos 2007, ss. 38-39.

ikili ilişkilerini daima etkileyecektir. Benzer şekilde Türkiye'nin Balkanlar'daki ikili ilişkilerinde yaşanan gelişmeler de oralarda yaşayan Müslümanların durumuna etki yapıyor. Her hâlükârda, Türkiye'nin Balkanlar'daki Müslümanlara yönelik stratejik çıkarının, buldukları ülkelerde saygın ve eşit haklara sahip birer vatandaş olarak yaşamalarına dayandığını söylemek mümkündür.

Ekonomi, Türkiye'nin Balkanlar'daki varlığını açıklayan göreceli olarak daha yeni sayılabilecek bir faktördür. Türkiye'nin Balkan ülkeleriyle ekonomik ilişkileri bu çalışmanın makalenin daha sonraki bölümünde ayrıntılı bir şekilde irdelenecektir.

Türklerin Balkanlar'daki Varlığının Tarihi ve Neticeleri

Türklerin Balkanlar'daki varlığı, Slavlarınki kadar eskidir. Eski çağlardan kalma anıtlar ve kalıntılar, Osmanlı'dan önce Balkanlar'a gelmiş olan değişik Türk asıllı boylara işaret ediyor. Nitekim Avar, Peçenek, Oğuz, Kuman ve diğer Türk boylarının Balkanlar'da muhtelif izlerine rastlamak mümkündür. Osmanlı öncesi döneme ait kitabe ve heykel gibi kalıntıların dışında, Makedonya'nın "Kumanova" kentinin adından da anlaşıldığı gibi, eski Türk boylarına ait bazı adlar günümüzde de kullanılmaktadır.⁵ Yapılan bazı araştırmalar, Bosna-Hersek ve Karadağ'ın bazı bölgelerinde Avarlara ait uzun süreli yerleşim alanlarının mevcut olduğunu göstermektedir.⁶ Nada Klaiç, Slavların ilk politik örgütlenmelerinde, önemli Avar unsurlarının yer aldığını savunuyor ve Avarların Bosna topraklarında yaklaşık 200 yıl sürmüş olan yönetiminden söz etmektedir.⁷ Klaiç ve diğer bazı tarihçiler, ilk Slav yöneticilerine ait "Ban" ve "Jupan" gibi unvanların, kelime olarak Avarlara ait olduğunu ve "zengin/mülk sahibi" anlamlarına geldiğini de

⁵ Muzaffer Tufan, "Balkanlar'da Bin Yıllık Türk Kültürü", *Tarih Boyunca Balkanlar'dan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri*, 29-31 Mayıs 1995, Bildiriler Kitabı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1996.

⁶ Noel Malcolm, *Bosna'nın Kısa Tarihi*, (Çev.) Aşkın Karadağlı, Om Yayınevi, İstanbul 1999, s. 36.

⁷ Nada Klaiç, "Srednjovekovna Bosna: Politicki Položaj Bosanskih Vladara do Tvrtkove Krunidbe (1377. g.)". Jusuf Ziga (Der.), *Savremeno Bosansko Društvo-Hrestomatija*, Bosanski Kulturni Centar, Saraybosna, 2000, s. 60-63.

ileri sürüyor.⁸ Bunlar, Balkanlar'daki Türklerin, Slavlar kadar eski olduklarını gösteren kanıtlardan birkaçıdır.

Osmanlı Devleti, Türklerin Balkanlar'la hem en kalıcı ilişkilerini geliştirdi hem de bölge tarihi açısından etkileyici sonuçlara neden oldu. 1353 yılında Gelibolu'nun yakınlarındaki Çimpe Kalesi'nin ele geçirilmesiyle Osmanlılar Balkanlar'a ilk adımını attı, bunu ise Orta Avrupa'ya doğru yaklaşık 350 yıl süren ilerleme izledi. 14. yüzyılın ikinci yarısında, Avrupa'da, Osmanlı'nın ancak Viyana önlerinde durdurulabileceğini tahayyül edenler neredeyse hiç yoktu. Osmanlı'nın Balkanlar'daki ilerleyişi, bazen birleşik yerli kuvvetlerin direnişi ile karşılaştı, ancak Osmanlı ordusu durdurulamadı. Balkan devletlerindeki toplumsal ve ekonomik parçalanmışlık ve aralarındaki rekabet, Avrupa'nın içlerine doğru üç istikamet üzerinden giden Osmanlı ilerleyişini önemli ölçüde kolaylaştırdı.⁹

İkinci Viyana Kuşatması'ndaki bozgun, Osmanlı gücünün sona ermesinin başlangıcı oldu. 1683 yılında başlayan ve Avusturya, Polonya ile Venedik Cumhuriyeti ordularının ittifakı karşısında başarısızlıkla sonuçlanan II. Viyana Kuşatması'nın ardından, Osmanlılar Avrupa'da fethettikleri bazı bölgeleri kaybetmeye ve güneydoğuya doğru çekilmeye başladılar. Bununla Osmanlı gücünün yenilebilir ve dağılabilir olduğu görülmüş, bu ise Balkan halklarının ulusçu örgütlenmesinde teşvik edici bir rol oynamıştır.¹⁰ Orta Avrupa içlerinden ve Balkanlar'dan geri çekilme süreci yaklaşık 210 yıl boyunca devam etti. 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Kongresi'nde alınan kararlar, Osmanlı'nın Balkanlar'daki hâkimiyetini önemli ölçüde kaybetmesine neden oldu. 1912 yılından sonra ise Osmanlı Balkanlar'ı tamamen kaybetti.

Osmanlı Devleti'nin yönetimi altına giren Balkanlar, kentlerin geliştiği, yaşam şartlarının düzeldiği, toplumsal düzen ve toplumsal

⁸ Nada Klaić, *a.g.e.*, s.63, Dubrenko Lovrenovic, "Od Slavenskog Naseljavanja do Bana Kulina (VII-XII St.)". Safet Halilovic (der.), *Bosna i Hercegovina od Najstarijih Vremena do Kraja Drugog Svjetskog Rata*, Bosanski Kulturni Centar, Saraybosna, 1998, s. 47.

⁹ Halil İnalçık, "Osmanlı Tarihine Toplu Bakış". Gülen Eren (der.), *Osmanlı*, Cilt 1, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 67.

¹⁰ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, Ankara, 1999, s. 60

hayatta büyük değişimin yaşandığı bir sürece girdi. Su şebekeleri oluşturuldu; çeşmeler, hamamlar, kütüphaneler açıldı; yollar, köprüler binalar inşa edildi; zanaatçılık ve ticaret gelişti ve kültürel kalkınma yaşandı. Osmanlılar İslam kültürüne dayalı yeni bir medeniyeti de beraberinde getirdi. Bir taraftan Osmanlılar önemli bir Müslüman kitlesi olarak Balkanlar'ı yurt edindi, diğer taraftan bölgede İslam'ın benimsenmesi sonucunda, Balkan nüfusunun önemli bir kısmını Müslümanlar oluşturmaya başladı.

Tımar sisteminin uygulanmasıyla, yerli beylerin köylüler üzerindeki baskıları azaldı, yöre halkına ise daha geniş hak ve özgürlükler tanındı. Osmanlı'dan önceki dönemde feodal arazilerde monoton bir şekilde yaşam sürdüren köylüler, Osmanlı düzeninde kendi evine, küçük bir sebze bahçesine ve üzüm bağına sahip olabildi. Büyük toprak sahiplerinin ve manastırların kontrol ettiği toprakların bir kısmının yoksullara dağıtılmış olması yüzünden, Hıristiyanlar arasında Osmanlıları kurtarıcı olarak algılayanlar da oldu.¹¹ Bunun dışında, Osmanlı angarya hizmetinin de önemli ölçüde azalmasını sağladı, çıkartılan kanunlarla Hıristiyan köylülerin sömürülmesinin önüne geçti.¹² Köylülerin refah durumundaki iyileşmeyi doğrulayan önemli bir olgu, 15 ve 16. yüzyıllarda fethedilmemiş bölgelerden birçok Hıristiyan köylünün Osmanlı hâkimiyetindeki topraklara göç etmiş olmasıdır.¹³

Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren iki temel husus savaşta kullanılabilecek insan gücü ve bunlara ödenecek olan para olduğu için, fethettiği Hıristiyan devletlerdeki yönetime, toplum yapısına ve ayinlere genellikle müdahale etmedi. Sultanların Balkanlar'ın gayrimüslimlerini İslam'a dönüştürme veya Türk olmayanları Türkleştirme gibi bir politikaları yoktu.¹⁴ Örneğin, Fatih Sultan Mehmed yayımladığı bir fermanla,

¹¹ Raphaela Lewis, *Osmanlı'da Gündelik Yaşam*, Çev. Adile R. Orhunsoy, Alter Yayıncılık, Ankara, 2009, s. 8.

¹² Leften Stavros Stavrianos "Antecedents to the Balkan Revolutions of the Nineteenth Century", *The Journal of Modern History*, C. 29, S. 4, Aralık 1957, s. 341.

¹³ Noel Malcolm, *a.g.e.*, s. 132-133.

¹⁴ Feroz Ahmad, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu". Marian Kent (Der.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, çev. Ahmet Fethi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları,

Bosna'daki Hıristiyanlara tam bir hürriyet ortamını garanti etti. Ayrıca sultan yetkilerini kullanırken sadece şeriatı değil, boyun eğdirdiği halkların örf ve adetlerini de dikkate alıyordu.¹⁵ Osmanlılar yerel nüfusun dinsel yapısına çok fazla müdahale etmedikleri gibi, Hıristiyan kiliselerin yerle bir edilmesi arzusundan da uzaktı. Hıristiyanların kutsal yerlerine el koyulması, istisnai olarak, zor kullanılarak ele geçirilen kentlerde uygulanan bir ceza biçimiydi.¹⁶ Osmanlı'nın yerel nüfusun dinsel yapısına pek fazla müdahale etmediğini gösteren önemli bir husus, Osmanlı yönetimi altında Balkanlar'ın birçok yerinde, özellikle Bulgaristan ve Sırbistan'da çok sayıda yeni kiliselerin ve manastırların inşasına izin verilmiş olmasıdır.

17. yüzyılın sonlarına doğru bazı sipahiler tımarlarını özel mülk olarak satmaya kalkışınca köylülerin durumu kötüleşmeye başladı. Aynı dönemde devlet askerî seferlerinin artan maliyetlerini karşılamak için topladığı vergileri artırınca, sırf artan vergileri veya baskıcı görevlileri protesto eden bazı isyanlar yaşandı. Ne var ki Balkan ülkelerinin tarihçileri genel olarak bu tür eylemlerin bütününe "ulusal kurtuluş mücadeleleri" olarak yansıtmışlardır.¹⁷ Osmanlı tarihinin çarpıtılarak okutuluyor olması, Balkan ülkelerinin tarih kitaplarında sık rastlanan ortak bir sorundur. Oysa gerçek tarih; adil ve dengeli bir toplum oluşturmayı temel hedefleri arasında yerleştirmiş olan Osmanlı Devleti'nin, geniş bir coğrafyada asırlar boyunca barışı sağlamayı başardığına şahitlik etmiştir.

Balkanlar düşünüldüğünde, genel olarak bölgede 19. ve 20. yüzyılda yaşanan savaşlar ve diğer olumsuz deneyimlere odaklanma eğilimi vardır. Oysa tarihe bakıldığında, bu tür olumsuzlukların Balkanlar'dan çok, Avrupa kıtasının diğer bölgelerinde yaşandığı anlaşılır. Örneğin

---

İstanbul, 1999, s. 23. Ayrıca bkz. Vladimir Velebit, "Kosovo: A Case of Ethnic Change of Population", *East European Quarterly*, C. 33, S. 2, Yaz 1999.

¹⁵ Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I: Osmanlı Devleti'nin Doğuşundan XVIII. Yüzyılın Sonuna*, Çev. Server Tanilli, Adam Yayınları, İstanbul 1999, s.170.

¹⁶ Géza Dávid, "Osmanlı Avrupası'nda Yönetim", Metin Kunt ve Christine Woodhead (der.), *Kanuni ve Çağı: Yeniçağda Osmanlı Dünyası*, Çev. Sermet Yalçın, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 75-76.

¹⁷ Noel Malcolm, *a.g.e.*, s. 153.

Orta Avrupa'da yaşanan büyük din savaşlarında Protestan ve Katolikler neredeyse kökleri kazınuncaya kadar birbirleriyle savaştı. 1618 ile 1648 yılları arasında yaşanan Otuz Yıl Savaşı, Avrupa tarihinin en uzun ve en yıkıcı savaşlarından biriydi. O dönemde Almanya neredeyse tamamen ayrıştırılmış durumdaydı, toplumsal örgütlenmesi neredeyse hiç kalmamıştı. Benzer şekilde 1568-1648 yılları arasında Katolik İspanya ile Protestan Hollanda arasındaki Seksen yıl Savaşı'ndan, İrlanda'da İngiliz yöneticiler ile İrlandalı yerliler arasındaki çatışmalardan da söz edilebilir.

Avrupa kıtasındaki bu büyük savaşlar dikkate alındığında, Osmanlıların klasik döneminde Balkanlar'ın Avrupa'nın barış vahası olduğunu ve bu bölgede bulunan koşulların, Avrupa'nın başka yerlerinde var olmadığı söylemek mümkündür. Saraybosna ve Prizren gibi kentler ziyaret edildiğinde, camiler, Ortodoks ve Katolik kiliseler, ayrıca Yahudi ve diğer toplumların kutsal mekânlarını bir arada görmek mümkündür. Oysa böyle bir manzara, örneğin 17. ve 18. yüzyıllarda, Osmanlı dışındaki Avrupa topraklarının tipik manzarası değildi. Ne var ki Türkiye Balkanlar ile tarihî ilişkilerini pozitif olarak bulmasına rağmen, Balkan halkları ve hükümetleri söz konusu ortak tarihi farklı biçimde algılayabiliyor. Dahası, Balkanlar'daki bazı milliyetçi çevreler, günümüzde ülkelerinde yaşanan bazı talihsizlik ve yanlışlar için bile Osmanlı dönemini suçlama eğilimindedir.

Osmanlı Devleti'ne yönelik bu yöndeki önyargıları iki temel faktörle izah etmek mümkündür. Birincisi, 19. yüzyılda Balkan halkları Batılı romantik etnik milliyetçiliğin etkilerine maruz kaldı. Balkanlı romantik milliyetçiler ulusal kimliklerin şekillenmesi ve bağımsızlık isteğinin doğması noktasında başarılı rol oynamakla kalmadı, aynı zamanda Osmanlı tarihinin gerçeklerden çarpıtılmış bir şekilde yorumlanmasına zemin hazırladı.¹⁸ İkincisi, halkların kolektif hafızasının çok gerilere

---

¹⁸ Örnek vermek gerekirse, Balkanlar'daki en büyük şairlerden ve devlet adamlarından biri olan Petar Petroviç Nyegoş, "Dağ Çelengi" isimli eserinde son derece İslam karşıtı ve Türk karşıtı biri olarak kendini göstermişti. Karadağlıların bilincine Osmanlılara karşı bağımsızlık ve savaş isteğini yerleştirmek amacıyla Nyegoş'un böyle bir yaklaşıma ihtiyacı vardı. Dağ Çelengi'nin konusu "Türkleşenlerin imha edilmesi" yani İslam'a

gidemediği söylenebilir. Balkan halklarının Osmanlı dönemiyle ilgili daha çok 19. yüzyılı ve 20. yüzyılın başlarını hatırladıkları söylenebilir. Oysa belirtilen dönemlerde sadece Balkanlar'da değil, Anadolu dâhil olmak üzere, Osmanlı Devleti'nin diğer yerlerinde de idari bozukluklar ve iç karışıklıklar yaygın olmuştur.

Balkan ülkelerinin okullarında günümüzde okutulan tarih ders kitaplarının içerik, metin ve söylem analizi yapıldığında, genel olarak Osmanlılar hakkında tarafsız bir üslupla bahsedilmediği, tartışmalı konularda alternatif görüşlere pek yer verilmediği, milliyetçi ve bazen hakaret içerikli ifadelerin kullanıldığı görülebilir. Bununla birlikte, kitaplarda yazarların ideolojik ve siyasî kaygıları da hissedilebilir. Diğer taraftan, Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki döneminin daha çok askerî ve siyasî yönleriyle anlatıldığı, Osmanlıdaki sosyal, kültürel ve dinî yaşama ise pek fazla yer verilmediği tespit edilebilir.¹⁹ Oysa Osmanlı tarihinin daha objektif bir şekilde anlatılması için, Osmanlı döneminde Balkanlar'da var olan sosyal ve kültürel yaşamın, aile yapısının, eğitim sisteminin, sosyal gruplar arası ilişkilerin, dinî kurumların ve dinî gruplar arası ilişkilerin de incelenmesi gerekir. Osmanlı tarihi sadece askerî ve siyasî tarih anlatımıyla ele alındığı sürece, Balkanlar'daki okuyucular Osmanlı toplumunda dinî toleransın var olduğunu, Osmanlı döneminde Kilislerin restore edildiğini ve bunun gibi konuları öğrenemeyecektir. Dürüstlük kıstası gereğince Balkan tarih yazımında Osmanlılara ilişkin daha dengeli bir bakış açısı geliştirilmelidir. Bunun için ise Osmanlı dönemine ilişkin daha bütüncül ve daha kapsayıcı incelemelere yer

---

geçmiş olan herkesin öldürülmesi üzerine kuruludur. Aslında Nyegoş böyle bir imha olayının yaşanmasından ziyade, Karadağ'ın bağımsızlığını elde etmenin peşindeydi. Nitekim üstün bir şair diliyle ortaya koyulan o İslam ve Türk karşıtlığının Karadağ'ın bağımsızlığını elde etmesinde işe yaradığı söylenebilir. Ne var ki sıradan insanların bilincine işleyen Nyegoş'un bu yöndeki tutumu, olumsuz sonuçlara neden oldu. Çünkü Osmanlılara karşı yaratılan nefret, İslam'ı benimseyen tüm ahaliye yönelik bir nefrete dönüştü. Okullarda klasik eser olarak okutulan Nyegoş'un Dağ Çelengi adeta uyulması gereken kutsal bir kitaba dönüştüğü için, değişik dönemlerde bölgedeki Müslümanlar saldırı ve katliamlara maruz kaldı. Söz konusu kitabın etkileri o kadar olumsuzdu ki, Srebrenitsa soykırımı gibi büyük suçların işlenmesinde dahi katkısı olduğu belirtilir.

¹⁹ Erhan Türbedar, "Balkanlar'da Osmanlı İmgesi: Kosova Örneği", *TEPAV*, 09.09.2011, <https://www.tepav.org.tr/tr/kose-yazisi-tepav/s/2692>

verilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde, Türkiye ile Balkan ülkeleri arasındaki ilişkiler önyargılardan kurtulamaz, buna bağlı olarak da Türk dış politikasının Balkanlar'da algılanma biçimi de sorunlu olacaktır.

Cumhuriyet Döneminden 1990 Yılına Kadar Türkiye'nin Balkan Politikası

Türkiye kurulduğu tarihten bu yana her zaman çok sayıda güçlü komşuya sahip oldu. Büyük güçlüklerle elde edilen bağımsızlığın korunabilmesi için, bu komşulardan duyulan güvenlik kaygılarına karşı Türkiye ya silahlanacak ya da müttefik edinerek güvensizliğini azaltmaya çalışabilecekti. O zamanki güçsüz ekonomisi yüzünden, silahlanmak yerine çeşitli iki taraflı ve çok taraflı güvenlik düzenlemelerine gitmek, Türkiye açısından zorunlu oldu.²⁰ Bir başka ifadeyle Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye, hem doğusunda hem de batısında kararlı bir statükonun korunmasına ihtiyaç duydu. Nitekim barışçı dış politikaları sayesinde Türkiye yöneticileri dikkatlerini dış sorunlardan uzaklaştırıp, ülkede köklü reformları başlatmak için gerekli zaman ve enerjiyi bulmuşlardır. Cumhuriyet döneminde Türkiye ile Balkan ülkeleri arasında, tarihte görülmemiş düzeyde barış ve dostluk anlaşmaları imzalandı. Bilal Şimşir'in tespitine göre, 1923-1938 yılları arasında, Türkiye ile Balkan ülkeleri arasında imzalanan başlıca anlaşmaların sayısı 39'dur.²¹

Türkiye'yi Cumhuriyet döneminde Balkanlar'la dayanışmaya zorlayan temel nedenlerden biri, Trakya bölgesinde karşılaştığı savunma problemidir. 1936 yılında Boğazlar Sözleşmesi Türkiye'nin lehine değiştirilinceye kadar (Montrö Sözleşmesi), Trakya'nın güvenliği sorunu sıkıntı oluşturdu. Lozan Antlaşması gereğince Boğazlar ve Türkiye'nin Balkan sınırlarında birbirine yakın iki bölge askerden ve ağır silahlardan arındırılmış, bu ise İstanbul Boğazı ile Trakya'nın savunmasını zorlaştırmıştır. O sıralarda Trakya'nın savunması için en yakın askerî merkez olan Bursa'dan asker ve silah sevkiyatı bir haftayı bulabiliyordu.²²

²⁰ Oral Sander, *Türkiye'nin Dış Politikası*, Melek Fırat (Der.), İmge Kitabevi, Ankara, 1998, ss. 163-164, s. 177.

²¹ Bilal Şimşir, *a.g.e.*, ss. 348-350.

²² Mustafa Türkeş, "Türkiye-Avrupa İlişkilerinde Balkanlar Faktörü ve Yeni Eğilimler", Atilla Eralp (der.), *Türkiye ve Avrupa*, İmge Yayınları, İstanbul, 1997, s. 313.

Bu sorunu yüzünden Türkiye, 1923'te nüfus mübadelesini gerçekleştirdiği Yunanistan'la bile ilişkilerini düzeltmeye başladı. Yunanistan'la Türkiye arasındaki düşmanlığı asıl sona erdiren, İtalya'nın Akdeniz'deki emperyalist özlemleri oldu.

1933 yılı başlarından itibaren İtalya ile Almanya'nın izledikleri dış politika, Balkan devletlerinde de endişeye yol açtığından, Balkanlar'ı daha sıkı işbirliğine yöneltti. Diğer taraftan, savaşlarda komşularına oldukça geniş toprak kaptıran Bulgaristan'ın revizyonist politikalar izlemiş olması da, 9 Şubat 1934'te Yugoslavya, Yunanistan, Romanya ve Türkiye arasında Balkan Antantı'nın oluşturulmasına yol açtı.

Balkan Antantı ile taraflar sınırlarını karşılıklı olarak garanti ettikleri gibi, birbirlerine danışmadan herhangi bir Balkan devletiyle ayrı bir siyasi antlaşmaya girmeyeceklerini taahhüt etmişlerdi. Ne var ki Bulgaristan ve Arnavutluk'u dışarıda bırakan Balkan Antantı, pek uzun ömürlü olamadı. 1936'dan itibaren Avrupa'da buhranların şiddetlenmesi ve Berlin-Roma Mihverinin ağır basmaya başlaması, Balkan Antantı'nı da zayıflamaya doğru götürmüştür. Avrupa'daki gelişmeler en sonunda Balkan ülkelerini de İkinci Dünya Savaşı'na sürükledi. Özellikle Almanya, Balkanlar'da kendisine karşı yeni bir cephenin açılacağından endişelenmişti. Bu yüzden Sovyetler Birliği'ne saldırmadan önce, 1941'de Macaristan'ı ve Balkan ülkelerinden Romanya, Bulgaristan, Yugoslavya ve Yunanistan'ı da ele geçirmişti. Türkiye ise izlediği akıllıca siyaset sayesinde, savaşa fiilen katılmadan, İkinci Dünya Savaşı'nın galip devletlerinden biri olmayı başardı.

Soğuk Savaş dönemi boyunca Türkiye Balkanlar'da ciddi bir güvenlik sorunuyla karşılaşmadı ve genel olarak Balkan ülkeleriyle istikrarlı ilişkiler sürdürdü.²³ Mart 1945'ten itibaren Sovyet kaynaklı tehdit algılayışı güçlenince, Türkiye'nin Batıya yönelimi daha da arttı ve özellikle ABD'yle yakınlaşmaya gidildi.²⁴

12 Mart 1947'de ABD Başkanı Harry Truman'ın dile getirdiği Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği karşıtı doktrin ile kısa vadede,

²³ A.g.e., s. 320.

²⁴ Mustafa Aydın, *Turkish Foreign Policy: Framework and Analysis*, Ankara: SAM Papers No. 1/2004, s. 28.

Yunanistan ve Türkiye'yi Sovyet tehdidine karşı askerî ve ekonomik olarak güçlendirmek amaçlandı. Uzun vadeli amaç ise, Sovyetlerin herhangi bir yerde genişlemesini engellemek, diğer taraftan ABD'nin ekonomik ve siyasal anlayışını dünya çapına yaymak oldu.²⁵ Türkiye ve Yunanistan üzerindeki Sovyet etkinliğini kırmak maksadıyla, Mart 1947'de Truman Yunanistan'a 300 milyon, Türkiye'ye ise 100 milyon dolarlık askerî malzeme yardımının yapılmasını kararlaştırdı. Bu yardımlar Türkiye ve Yunanistan'ın ABD'ye bağlı politikalar izlemelerine yol açtı. Bu arada ABD'nin asıl önemli ekonomik girişiminin, Nisan 1948'de yürürlüğe giren Marshall Planı olduğu belirtilmelidir. Bu plan ile ABD yandaşı ülkeler belli oranda yeniden yapılandırılmış, ayrıca Batı Bloku ülkelerinin ekonomik anlamda Doğu Bloku ülkelerinin önüne geçmesi için önemli temeller atılmıştır.²⁶

Balkan ülkelerinin, 1945 yılında Sovyetlerin etki alanı dâhilinde oldukları görülüyor. Ancak daha sonra farklı kutuplara dağılmışlardır. Romanya ve Bulgaristan Varşova Paktı içinde yer alırken, Türkiye ve Yunanistan birer NATO ülkesi oldular. Diğer taraftan, Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti (YSFC) Bağlantısızlar Hareketi'nin kurucularından biri iken, Arnavutluk neredeyse 1961'den itibaren kendi içine en çok kapanan Avrupa ülkesi oldu.²⁷

İktidarı ele geçirmede Sovyetler Birliği'ne herhangi bir şey borçlu olmayan YSFC önderi Yosip Broz Tito, Sovyetlerden bağımsız hareket etmek için 1948'de Stalin ile ilişkilerini kesti. Bu yüzden YSFC Batı Bloku açısından, özellikle de ABD için bir çeşit "tampon bölge" hâline gelmişti. Gerçekten de Tito'nun politikaları, Sovyet etki alanı içinde erozyon etkisi yapmaktaydı, bu yüzden YSFC'nin desteklenmesinin stratejik önemi vardı.²⁸ Temelde YSFC'nin siyasî rejimine karşı çıkmış

²⁵ Çağrı Erhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler". Baskın Oran (der.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*, C. I, İstanbul: İletişim Yay, İstanbul 2001, s.531.

²⁶ Richard Higgott, "US Foreign Policy and the 'Securitization' of Economic Globalization", *International Politics*, Vol. 41, No. 2, Haziran 2004, s. 151.

²⁷ Miranda Vickers ve James Pettifer, *Albania: From Anarchy to a Balkan Identity*, C. Hurst&Co., London, 1997, s. 2-3.

²⁸ Richard Holbrooke, *To End a War*, Modern Library, New York, 1999, s. 24.

ise de, Tito'nun iktidarda kalması, ABD'nin ve diğer Batılı ülkelerin çıkarları ile dolaylı yoldan bağdaşmıştı.²⁹ Nitekim Doğu Bloku ülkelerine karşı ticarî ambargo uygulayan ABD ve Batı Avrupa, YSFC'ye maddî yardımlarda bulundu. Örneğin, ABD, İngiltere ve Fransa 27 Ağustos 1951'de YSFC'ye 50 milyon dolar değerinde ekonomik yardım yapmayı kararlaştırdı.³⁰ 1960 yılına kadar, Batılı ülkelerin YSFC'ye yaptığı toplam yardım 2 milyar dolar civarındaydı.³¹ 1960'ların başlarıyla birlikte, fazla bağımlı olmamak düşüncesiyle, YSFC Batılı ülkelere gelen kredilerin kullanımını azaltmaya çalıştı.

1948'de Sovyetler ile arası açılan YSFC, sadece ekonomik değil siyasî anlamda da dış desteğe ihtiyaç duymuştu. Bu durumdan istifade eden ABD, Sovyetleri çevreleme politikası kapsamında, Balkanlar'da bir ittifak kurma girişiminde bulundu. 28 Şubat 1953 tarihinde Ankara'da Türkiye, Yunanistan ve YSFC arasında imzalanan Balkan Paktı, bu girişimlerin bir ürünüdür. Ne var ki bu Pakt pek uzun ömürlü olamamış, Balkanlar'da oluşturulan ittifak ortamı kısa sürede bozulmuştur.

Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin ne Balkan politikasında ne de ABD ile olan ilişkilerinde süreklilik yaşandı. Her şeyden önce, Türkiye'nin Bulgaristan ve Romanya ile ilişkileri genel olarak minimum düzeyde kaldı. Diğer taraftan, Stalin'in ölümüyle birlikte YSFC'nin Sovyetler Birliği'ne tekrar yakınlaşmaya başlaması Türkiye'yi rahatsız etmişti. Yunanistan'la olan ilişkiler ise, özellikle Kıbrıs sorunu yüzünden, 1950'lerin ikinci yarısından itibaren kopuş noktasına sürüklendi. Bunların neticesinde Türkiye Balkanlar'la pek fazla ilgilenmemeye başladı ve genel olarak Avrupa ve ABD ile ilişkilerin geliştirilmesinde daha çok çaba harcadı.³² Ancak, bütün Soğuk Savaş dönemi boyunca

²⁹ Wayne Bert, *The Reluctant Superpower: United States' Policy in Bosnia 1991-95*, Palgrave Macmillan, London, 1997, s. 5.

³⁰ Branko Petranovic, *Istoriya Jugoslavije: 1918-1988*, (Cilt 3), Nolit, Belgrad, 1988, s. 245.

³¹ Christopher Cviic, *Remaking The Balkans*, Royal Institute of International Affairs, Council on Foreign Relations, s. 56.

³² Allan M. Williams, "The Balkans: a European Challenge" Derek Hall ve Darrick Danta (der.), *Reconstructing the Balkans: A Geography of the New Southeast Europe*, John Wiley & Sons, New York, 1996, ss. 222-223.

Türkiye Balkan ülkelerinden Yunanistan'la, Batı Trakya'daki Türk azınlığı, Ege Denizi ve Kıbrıs sorunu konularında ciddi sıkıntılar yaşadı.

Türkiye'nin ABD ile ilişkilerinde de sıkıntılar yaşanmış, özellikle ABD'nin Kıbrıs sorunu karşısındaki tutumu yüzünden Türkiye-ABD ilişkileri 1960'lı yıllarda soğumaya, 1970'lerde ise bozulmaya başlamıştır.³³ Hatırlatmak gerekirse, ABD Kongresi 1975'te Türkiye'ye, 1978 yılına kadar süren bir silah ambargosu uygulamıştı. 1980'lerde Türk-Amerikan ilişkileri tekrar düzelmeye başladı ve bunun yansımalarından birisi de Bulgaristan üzerinde oldu. 1980'lerde Türk azınlığına karşı uygulanan asimilasyon politikaları yüzünden gerginleşen Türk-Bulgar ilişkileri karşısında, ABD Türkiye'ye destek verdi.³⁴

1990'lar: Türkiye'nin Balkanlar'a Yönelik Yeni Açılımları

Balkanlar'da Yugoslavya krizi yaşanmaya başladığında, Türkiye 1988'den beri süren Ermenistan-Azerbaycan Savaşı ve bağımsızlıklarına yeni kavuşan Orta Asya Türk Cumhuriyetleriyle ilişki kurmakla meşguldü. Bu yüzden, Balkanlar'daki gelişmelerin Türkiye açısından ilk başlarda daha geri planda kaldığı söylenebilir. Türkiye'yi Balkanlar'a tekrar yönelten, İslam dünyasının Balkanlar'daki merkezi olarak tanımlanan Bosna'da Nisan 1992'de patlak veren ve neredeyse 1995 yılının sonuna kadar süren savaş oldu.

Bosna-Hersek: Türkleri Etkileyen Boşnak Dramı

Hırvatistan ile Sırbistan arasında yaşanmaya başlayan savaş Bosna'ya da sıçrayınca, Türkiye'de Boşnaklara yardım edilmesi gerektiği yönünde güçlü bir kamuoyu oluştu. Bunun yanında, Batı'nın Boşnakların dramı karşısında pasif kalması da eleştirildi. Hatta bazı yazarlar, Türkiye'nin Sırp saldırılarına karşı hava müdahalesi yapması gerektiğini bile savundu.³⁵

³³ Mustafa Aydın, *a.g.e.*, s. 60.

³⁴ İlhan Uzgel, "Türkiye ve Balkanlar: İstikrarın Sağlanmasında Türkiye'nin Rolü", Barry Rubin ve Kemal Kirişçi (der.), *Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 89.

³⁵ Mustafa Türkes, *a.g.e.*, s. 335.

Türkiye'deki Boşnak kökenli nüfus da Bosna savaşına karşı daha duyarlı olunmasını sağladı. Mustafa Aydın'a göre, Türkiye'deki Boşnak kökenli nüfusun sayısı 4-5 milyon civarındadır.³⁶ Uzgel'e göre ise, Türkiye'deki Balkan kökenli nüfus, toplam nüfusun yaklaşık beşte birini oluşturmaktadır.³⁷ Bu şekilde Türk insanının Bosna'yla mevcut olan aile ve duygusal bağları, oradakilerin acılarıyla özdeşleşmişti. Değişik sivil toplum kuruluşu ve Balkan kökenli bürokratlar aracılığıyla ise, Bosna'da daha aktif bir rol oynanması üzere hükümete baskılar yapılmıştı.

Bosna'daki savaşta yaşanan vahşetten kaçmayı başaranlara, Türk insanı ve Türkiye Cumhuriyeti devleti büyük ilgi gösterdi. Başbakanlık Balkan İşleri Eski Koordinatörü Prof. Dr. Mustafa Kahramanyol'a göre, öncelikli olarak yapılan işlerden birisi Türkiye'de mülteci kamplarının açılması olmuştur.³⁸ İkincisi, Bosnalı hastalar için ve özellikle yaralı askerler için Bakırköy'de devlet bir hastane tahsis etmiştir. Üçüncüsü, Bosna'da tecavüze uğramış olan kadınların özel bir hastanede psikolojik tedavi görmesi sağlanmıştır. Türkiye'ye sığınan Boşnaklar içinden üniversite çağında olanlar devlet burslusu olarak üniversitelerde okutulmuşlardır. Bütün bunların dışında, Türkiye'de birçok aile Bosnalı mültecileri yanında barındırmış; birçok esnaf ise mülteci kamplarında veya değişik ailelerin yanında kalan Boşnaklara nakdî veya aynî yardımlarda bulunmuştur.

Türkiye'nin Bosna savaşını istismar edip, Boşnaklar üzerinde nüfuzunu artırmaya çalışmadığını vurgulamak gerekir. Bu savaş, Türkiye'nin, "Türkler eski eğilimlerine geri dönüyor" şeklindeki bir algı-lamanın ortaya çıkmasından çekindiğini ortaya koydu. O sıralarda Türkiye özellikle bazı Sırp ve Yunanlılar tarafından İstanbul, Batı Trakya, Bulgaristan, Makedonya, Arnavutluk, Kosova, Sancak bölgesi ve Bosna-Hersek üzerinden uzanan yolda, Müslümanlardan oluşan ve Avrupa'nın içine doğru ilerleyen radikal bir "yeşil kuşak" oluşturmaya

³⁶ Mustafa Aydın, *a.g.e.*, s. 98.

³⁷ İlhan Uzgel, *a.g.e.*, s. 87.

³⁸ "Bir Savaşın Anatomisi: Bosna-Hersek" isimli belgesel için Erhan Türbedar tarafından Mustafa Kahramanyol ile 10 Aralık 2006'da gerçekleştirilen röportaj, TRT, 2017.

çalışmakla zaman zaman asılsız bir şekilde suçlandı. Bu tür iddialardan etkilenen bazı yabancı analizciler, Türkiye'nin Boşnakları korumak amacıyla, uluslararası toplumdan bağımsız girişimlerde bulunabileceğine inanmıştı. Ancak Türkiye, sürekli Birleşmiş Milletler (BM) ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) şemsiyesi altında örgütlenen çok taraflı girişimlerden yana oldu ve bu tür uluslararası kuruluşlar çerçevesinde mücadelesini verdi. Örneğin, Türkiye, Boşnaklara yönelik Sırp saldırısı başladığı andan itibaren, bunun bir savaş değil, bir etnik temizlik olduğunu saptadı. Ancak uluslararası topluluk işlenen suçu tanımlamaktan açık bir şekilde kaçınılmaktaydı. Buna rağmen Türkiye, BM İnsan Hakları Komisyonu'na özel oturum yaptırarak suçlunun Sırpolar olduğunu ve işledikleri etnik temizlik suçunun "insanlığa karşı suç" oluşturduğunu, 1 Aralık 1992 tarihli ve S-2/1 sayılı kararlar kabul ettirdi.³⁹ Bunun dışında, Türkiye İslam Konferansı Örgütü'nü ve AGİT'i de harekete geçirmeyle meşgul oldu.⁴⁰

Türkiye Bosna Savaşı'nda Boşnakların aleyhine çifte standartların uygulandığını da birkaç sefer dile getirdi. Ayrıca, Türkiye'nin o yıllarda ısrar ettiği noktalardan biri, Boşnaklara yönelik silah ambargosunun kaldırılmasıydı.⁴¹ Hatırlatmak gerekirse, BM Güvenlik Konseyi 25 Eylül 1991'de aldığı 713 sayılı kararla, YSFC'ye silah ambargosu koymuştu. Bu karar daha sonra bağımsızlığı tanınan Bosna-Hersek'e de uygulandı. Bosnalı Sırpoları Sırbistan, Bosnalı Hırvatlar ise Hırvatistan silah yardımında bulunduğu için, söz konusu silah ambargosu, zaten ellerinde pek fazla silah olmayan Boşnakların aleyhine oldu. Sırbistan'ın yayılmacı politikalarını destekleyen Rusya ve eski YSFC coğrafyasında sınır değişikliklerine karşı ses çıkarmayacakları sinyallerini veren İngiltere ve Fransa gibi ülkeler yüzünden, söz konusu silah ambargosu uzun süre devam etti. ABD de silah ambargosunu ilk başlarda desteklemişse de Bosna savaşı şiddetlenince, Dole, Biden ve Liberman gibi dönemin senatörleri, ambargonun tek yanlı kaldırılması

³⁹ Gündüz Aktan, "Srebrenitsa Soykırımı", *Radikal*, 14.07.2005.

⁴⁰ İlhan Uzgel, *a.g.e.*, s. 93.

⁴¹ Sylvie Gangloff, "The Weight of Islam in the Turkish Foreign Policy in the Balkans". *Turkish Review of Balkan Studies*, S. 5, 2000-2001, ss. 93-94

gerektiğini defalarca dile getirdi.⁴² Ne var ki BM Güvenlik Konseyi'nde veto hakkına sahip bazı daimî üyeler yüzünden söz konusu silah ambargosu kaldırılmadı ve böylece Bosna'nın savunma hakkı bile elinden alındı.

Boşnaklara karşı haksız ve adaletsiz bir savaş yürütüldüğü için, Türkiye Bosna'ya gizli silah yardımlarında bulundu. Silah yardımı dışında, 1993 yılında Boşnaklar ile Bosnalı Hırvatlar arasında beliriveren çatışmaların sona erdirilmesi konusunda da Türkiye'nin önemli katkıları oldu. Özellikle dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in, Hırvat meslektaşı Franyo Tucman ile geliştirdiği dostane ilişkilerin buna büyük katkıları oldu. Boşnaklar ile Bosnalı Hırvatları barıştırmayı amaçlayan ortak Türkiye-Hırvatistan girişimleri sayesinde, Bosna-Hersek geneline barışın gelmesi için de önemli bir zemin hazırlandı.⁴³

Türkiye, Bosnalı Sırp'ların askerî mevzilerinin havadan bombalanması ile ilgili girişimlerin başlatılması gerektiği söylemini uzun süre gündemde tuttu. 1994'ün ilk yarısından itibaren ABD Başkanı Bill Clinton da Sırp mevzilerinin bombalanması fikrini daha sesli bir şekilde dile getirmeye başladı. Ancak, birkaç gün sürecek olan esaslı NATO müdahalesi, 29 Ağustos 1995'te başlatılabilmisti. En sonunda, ABD'nin girişimiyle 21 Kasım 1995 tarihinde Bosna savaşını sona erdiren Dayton Barış Antlaşması parafe edildi.

Bosna-Hersek'te barış ortamının tesis edilmesi ve korunması konusunda Türk Silahlı Kuvvetleri'nin doğrudan katkısı oldu. Türkiye, İslam Konferansı Örgütü'nün temsilcisi olarak Bosna-Hersek'teki barış sürecine değişik açılardan katkıda bulunan Barışı Uygulama Konseyi (PIC) ve Yönlendirme Kurulunda başından bu yana etkin ve yapıcı katkılarını sürdürmüştür. Türkiye, sadece PIC'in bünyesinde değil, değişik platformlarda Bosna-Hersek'in egemenliğini ve toprak bütünlüğünü savunmaya devam etmiştir.

⁴² Richard Holbrooke, *a.g.e.*, s. 24.

⁴³ "Bir Savaşın Anatomisi: Bosna-Hersek" isimli belgesel için Erhan Türbedar tarafından Hırvatistan'ın Ankara Büyükelçisi Gordan Bakota ile 5 Aralık 2006'da gerçekleştirilen röportaj, *TRT*, 2007.

Arnavutluk ve Makedonya: Yunanistan'ın Balkanlar'daki Etkisini Dengeleme Çabaları

1990'ların başlarında Türkiye'nin Makedonya ve Arnavutluk ile iyi ilişkiler geliştirmesini sağlayan temel faktörün, ABD'nin bölgedeki varlığı olduğu söylenebilir. Nitekim Türkiye'nin Arnavutluk ve Makedonya'yla olan siyasi ve askerî işbirliği de ABD ile benzer bir yönde ilerlemiştir.⁴⁴ 1990'lı yılların başında Balkanlar'da yaşanan savaşların Kosova, Arnavutluk ve Makedonya'ya yayılabilmesi ihtimali, Türkiye'yi, Yunanistan'ı ve belli ölçüde Bulgaristan'ı da savaşa sokmakla tehdit ediyordu. Bu yüzden hem ABD hem de Türkiye'nin temel endişesi, savaşın bölgenin geri kalanına yayılmasını engellemek düşüncesi etrafında şekillenmişti. Böyle bir tehdidin varlığı yüzünden, savaşın içinde olmayan Makedonya'ya 1993 yılında BM barış gücü askerleri (UNPREDEP - *The United Nations Preventative Peacekeeping Force*) ve bunun yanında bir miktar ABD askerî yerleştirildi.⁴⁵

Eski YSFC coğrafyasında savaşların yaşanmaya başlamasıyla, Türkiye, Yunanistan ile iyi geçinemeyen Arnavutluk ve Makedonya'nın en güvenilir müttefiki hâline gelmişti. 1990'lı yıllar boyunca Yunanistan'ın komşularına karşı izlediği "gerginlik yaratıcı" politikalar, Arnavutluk ve Makedonya'nın Türkiye ile yakınlaşmasına yol açmıştı. 1992'de Sali Berişa'nın liderliğindeki Demokratik Parti'nin iktidara gelmesiyle Arnavutluk, Türkiye ile olan ilişkilerini yüksek seviyeye çıkardı.⁴⁶ Diğer taraftan Yunanistan, 1991'de bağımsızlığına kavuşan Makedonya'nın adını ve kimliğini reddedince, Makedonya çareyi Türkiye'ye yakınlaşmakta buldu. Bu durum, o dönemde Balkanlar'da Yunanistan'la rekabete giren Türkiye'nin lehine oldu. Türkiye bölgedeki etkinliğini artırmakla Yunanistan karşısındaki konumunu

⁴⁴ İlhan Uzgel, *a.g.e.*, s. 96-98.

⁴⁵ Sophia Clement, "Former Yugoslav Macedonia, the Regional Setting and European Security: Towards Balkan Stability?" James Pettifer (Der.), *The New Macedonian Question*, Macmillan Press, London, 1999, s. 285-302.

⁴⁶ O sıralarda Arnavutluk'u korkutan en önemli husus, aşırı milliyetçi Yunanlıların Arnavutluk'un güneyini Yunanistan'a bağlama eğiliminde olmalarıydı. Aynı zamanda Arnavutluk'taki bazı Yunan kökenlilerin özerklik talepleri de Arnavutluk'u endişelendiriyordu.

güçlendirdi. O yıllarda Türkiye'nin Balkanlar'daki en büyük tehdit algılamalarından birisi, bazı Balkan ülkelerinin Yunanistan etrafında toplanma ve Türkiye'nin çıkarlarının aleyhine çalışma ihtimaliydi. Makedonya ve Arnavutluk'un sayesinde ise o dönemde Türkiye'nin, Yunanistan'ın Balkanlar'daki etkisini dengelemeye çalıştığı söylenebilir.

Atina, Balkanlar'da Türkiye tarafından çevrelendiğinin farkına varınca, 1996'da politika değişikliğine gitti. Bu politika değişikliği sonucunda Arnavutluk, hızlı bir şekilde Yunanistan'la yakınlaşmaya başladı. Diğer taraftan, 1995 yılından sonra Makedonya da Yunanistan'la ilişkilerini geliştirme yolunu tuttu. Arnavutluk ve Makedonya'nın Yunanistan ile iyi ilişkilere yönelmesi Türkiye'yi rahatsız etti, ancak bu iki ülkeden uzaklaştırmadı. Örneğin, 1997'de yaşanan banker krizi neticesinde Arnavutluk iç savaşın eşğine sürüklenince Türkiye ALBA çokuluslu barışı koruma misyonuna 800 kişilik bir birlik gönderdi. Kosova'yı korumak maksadıyla 1999'da Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'ne karşı düzenlenen NATO müdahalesine Türkiye'nin de katılmış olması ise, Arnavutluk ile ilişkilerde güven tazeledi. Türkiye 1999'da çok sayıda Kosovalı mülteciyi kabul etti ve insanî yardımlarda bulundu. Bu kadarla kalmayıp Nisan 1999'da Türkiye, Arnavutluk'un sınırlarının korunmasına da önem verdiğini gösterdi. Söz konusu NATO müdahalesinin devam ettiği günlerde, Sırp askerlerinin Arnavutluk sınırlarını ihlal etmesi üzerine, insanî yardım yapacakları gerekçesiyle, 100 kişilik bir Türk askerî birliği Arnavutluk'a gönderilmişti.

Türkiye, bütün Balkan ülkeleriyle olduğu gibi Arnavutluk ve Makedonya ile de askerî ilişkiler geliştirdi. Bu alanda anlaşmaların imzalanmış olması ve askerî yardımların yapılmış olması dışında, her iki ülkenin vatandaşlarına Kuvvet Harp Akademileri; Kara, Deniz ve Hava Harp Okulları, Subay Sınıf Okulları, As Subay Sınıf Okulları gibi okul ve akademilerde verilen eğitim devam etmektedir.

Yunanistan'la İlişkilerde Kronikleşen Sorunlar

Türk-Yunan ilişkileri 1990'larda dalgalı bir seyir izledi. Tarihte iki ülkenin savaş eşğine yaklaştığı dönemler bile oldu. Bu yüzden Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunlar, 1990'lar boyunca her iki ülkenin dış ve

savunma politikalarında önemli yer işgal etti. Kıbrıs sorunu, Türk-Yunan ilişkilerinde yaşanan en önemli sorundur. Diğer taraftan Ege sorunu da iki ülkenin başını ağrıtan temel konular arasında yer alıyor. Bilindiği gibi Ege sorunu, birbiriyle ilişkili olarak dört farklı sorundan oluşuyor. Bunlar da deniz ve kıta sahanlığının belirlenmesi, kara sularının genişliği, hava sahasının kontrolü ve Yunanistan'ın Ege'deki adalarını silahlandırmasıdır.

Geçmişte Türkiye ile Yunanistan'ın yakınlaşmasını amaçlayan birçok girişim oldu. Ancak iki ülke arasında var olan önyargılar her seferinde yakınlaşma çabalarına olumsuz yansdı. Her şeyden önce, Yunanistan'da uzun süre bir "Kıbrıs sendromu" var oldu ve 1974 yılında Türkiye'nin Kıbrıs'a karşı düzenlediği barış harekâtının benzerini Batı Trakya'da yaşayan Türklere yönelik tekrarlayabileceğinden endişe edildi. Oysa Türkiye hiçbir zaman savaşçı ve yayılmacı bir siyaset izlemedi. Diğer taraftan, çoğu Yunanlı akademisyen ve politikacı Ege Denizi'nin tamamını bir Yunan denizi olarak gördüğü için, Türkiye'nin denizdeki hak ve çıkarlarını görmezlikten geliyor. Bu yüzden Ankara'nın Ege Denizi'ne ilişkin hak iddiaları yüzünden, Yunanistan'daki bazı çevreler sık sık Türkiye'yi Batı'ya doğru yayılmacı politika izlemekle suçluyor. Kıbrıs sorunu çerçevesinde yaşanan gelişmeler de Yunanistan kamuoyunda Türkiye'ye karşı önyargıların canlı kalmasına katkı sağlıyor. Türkiye'ye yönelik olan tehdit algılayışı yüzünden Yunanistan yıllarca askerî alanda önemli harcamalar yaptı.

Türkiye kamuoyunda da daha düşük bir dozda olsa dahi, Yunanistan'a karşı önyargı bulunuyor. Şöyle ki Türkiye'de 1999'da yaşanan büyük depremden sonra dostluk sloganlarıyla ortaya çıkan ve Türkiye'nin AB üyeliğini desteklediğini vurgulamaya başlayan Yunanistan'ın bu konuda pek samimi olmadığına inanılıyor. Yunanistan'ın AB'yi alet ederek Kıbrıs ve Ege sorunlarını kendi çıkarları doğrultusunda çözmeye çalıştığına dair inanç Türk kamuoyunda oldukça yaygındır.

Bulgaristan ve Romanya: Türkiye'nin Karadeniz Komşuları

Bulgaristan, Türkiye'nin önem verdiği diğer bir bölge ülkesidir. Bulgaristan, hem en çok Türk azınlığının yaşadığı Balkan ülkesidir, hem

de Türkiye'nin Avrupa'ya açılan kapılarından biridir. Türkiye'nin Avrupa'ya uzanan kara yolu sadece Bulgaristan ve Yunanistan üzerinden geçiyor. Bu yüzden Türkiye, bu kapılardan her ikisini de aynı anda kapalı tutma gibi bir lükse sahip değildir. Yunanistan ile olan ilişkilerde dalgalanmalar dikkate alındığında, Bulgaristan kapısının açık olması Türkiye açısından önemli olduğu açıktır. Bu sebeple, 1990 sonrasında hızla düzelmeye başlayan Türkiye-Bulgaristan ilişkileri günümüze kadar ciddi bir uyuşmazlık ve/veya krizle sarsılmamıştır.

En çok Türk'ün yaşadığı Balkan ülkesi Bulgaristan'daki Türklerin durumu Türkiye-Bulgaristan ilişkilerini etkilediği gibi, iki ülke arasındaki diyalog da Bulgaristan Türklerine değişik biçimlerde yansımaktadır. Komünizm döneminde asimilasyon ve göçe zorlama gibi baskıcı politikalara maruz kalmış Bulgaristanlı Türklerin genel durumuna ilişkin iyileşmelerin, Türkiye'nin Bulgaristan'la yakınlaşmasında önemli katkısı oldu. Ne var ki Sofya, Ankara'nın Türk azınlığı kullanmak suretiyle, Bulgaristan'ın içişlerine karıştığına dair inancından yıllardan beri kurtulamadı. İşin gerçeği, Bulgaristan devletini benimsemelerine ve ülkenin toplumsal ve siyasî hayatına iyice bütünleşmiş olmalarına rağmen, Bulgaristanlı Türklerin siyasî gücündeki en ufak iyileşmelerin bile Bulgar milliyetçilerini rahatsız ediyor olmasıdır. Bu nedenle, neredeyse Bulgaristan'daki tüm seçimlerde yapay bir Türkiye gerilimi üretenler ve bu yoldan siyasî prim kazanmaya çalışanlar vardır. Hâlbuki dünyanın her ülkesi yurtdışındaki soydaşlarıyla nasıl ilgileniyorsa, Türkiye'nin de buna hakkı vardır. Bulgaristan nasıl Makedonya ve Kosova'daki Gorallılara Bulgar pasaportu dağıtıyor, Türkiye'nin de Balkanlar'da yaşayan soydaşlarına Türk pasaportu verme hakkı vardır.

Romanya'ya bakıldığında, Türkiye'nin 1990'larda genel olarak sorunsuz ilişkilere sahip olduğu ülkeler arasında yer aldığı anlaşılır. Romanya'nın NATO üyeliğini en çok destekleyen ülkelerden biri Türkiye'ydi. Türkiye ile Romanya arasındaki siyasî ilişkilerin sağlam temeller üzerinde kurumsallaştığını söylemek mümkündür. Kaldı ki Romanya, Türk işadamlarının yatırım yapmak üzere en çok tercih ettiği Balkan ülkesidir. 1990'larda Türkiye-Romanya ilişkilerini olumsuz

etkileyen en önemli konu, terör örgütü PKK'nın Romanya'da da örgütlenmiş olmasıydı. Mayıs 1998'de Romanya'nın PKK'yı terörist ilan etmesi ardından, bu konudaki sıkıntıya çözüm yolu açıldı.

Sırbistan ile Kosova Arasındaki Çekişmelerin Türkiye'ye Yansımaları
Türkiye önce Bosna ardından da Kosova savaşı yüzünden, Sırbistan'la dalgalı ilişkilere sahip oldu. YSFC'nin parçalanmasından sonraki üç-dört yıl boyunca Ankara ile Belgrad arasındaki ilişkiler en alt düzeyde seyretti. Bosna Savaşı'nın sona ermesinin hemen ardından ise iki ülke arası ilişkilerde düzelme yaşandı. Ne var ki 1999'da NATO müdahalesi ile sonuçlanan Kosova Savaşı yüzünden, iki ülke arasındaki ilişkilerde tekrar geçici bir gerileme yaşandı. Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'ne (YFC) yönelik NATO müdahalesi için, keşif uçuşunda bulunmak üzere Türkiye 11 adet F-16 uçağı göndermiştir. Diğer taraftan, Nisan 1999'da Marmara'da bulunan havaalanları harekât için NATO'nun kullanımına açılmıştır. Ekim 2000'de Sırbistan'da demokratik güçlerin iktidara geçmesinin ardından, Türkiye ile Sırbistan arasındaki ikili ilişkiler düzelmeye başladı.

Türkiye'nin Kosova sorunu ile ilk resmî bağlantısı 1992'de gerçekleşti. Türkiye'yi ziyaret eden dönemin Kosova Başkanı İbrahim Rugova, Cumhurbaşkanı Turgut Özal ile görüşüp, Türkiye'den destek istedi. Rugova Özal'dan özellikle Kosovalı Arnavutların Eylül 1991'de ilan ettikleri Kosova Cumhuriyeti'ni tanımasını talep etti. Türkiye bu talebi kabul etmedi, ancak siyasî destek sözü verdi.

Uluslararası alanda, zaman zaman da Türkiye'de, Kosova sorununun Kürt sorunuyla karşılaştırılması ve paralelliklerin kurulması yüzünden, Türkiye'nin 1990'larda Kosova konusunda pasif kaldığı söylenebilir. Kosova sorununun Türkiye'ye olan yansımaları yüzünden, Türkiye YFC toprak bütünlüğüne ve egemenlik haklarına saygı duyduğunu dile getirip duruyordu. Örneğin, 1999'daki Kosova savaşının ardından da Türkiye, Kosova'nın YFC sınırları içinde kalmasını öngören 1244 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararını desteklediğini defalarca tekrarladı. Dolayısıyla 1990'larda Kosova sorunu karşısında da Türkiye uluslararası kuruluşların paralelinde adımlar attı.

2000'lerden Günümüze Türkiye'nin Balkanlar Siyaseti

2002 yılından itibaren Türkiye önemli bir sosyal ve siyasal dönüşüm sürecine girdi. Buna Türkiye'yi 2010'da dünyanın 16. en büyük ekonomisi konumuna getiren kişi başına düşen GSHY artışları da eşlik etti. Ekonomik başarı ve ülkede gittikçe güçlenen siyasî istikrar sayesinde Türkiye'nin dış politikasında bir özgüven artışı oldu. Bunun neticesinde, tarihî ve coğrafi bakımdan Türkiye ile ilişkili olan Balkanlar, Orta Doğu ve Kafkaslar'da, barış ve istikrara katkıda bulunmak üzere Türkiye proaktif bir dış politika izlemeye başladı. Adalet, eşitlik ve şeffaflığa dayalı bir uluslararası düzenin sözcülüğünü yapmaya başlayan Türk liderler, Türkiye'yi sadece bölgesel değil, bir küresel güç olarak da görmeye başladı. Böylece Ankara'nın yeni dış politika yapımcıları Türkiye'yi uluslararası sistemin merkezine koyan, ülkenin başkalarının stratejik çıkarlarınının maşası olmasına müsaade etmeyen bir vizyonla adım atmaya başladı. Komşu ülkelerle uzlaşma yoluyla barış yapıp dostluğu pekiştirmek, ayrıca çatışan komşu ülkelere arabuluculuk yapmak, Türk dış politikasının iki temel hedefi hâline geldi. Bu konularda ne kadar başarının elde edildiği ise önümüzdeki yıllarda da tartışılmaya devam edecek.

Balkanlar söz konusu olduğunda, bu bölgenin Türkiye'nin dış politikasındaki yeni yaklaşımıyla 2009 yılında tanıştığını söylemek mümkündür. Bu tarihten önce Balkanlar'da Türkiye'nin adım atmasını gerektiren üç temel gelişmeden bahsetmek mümkündür. Birincisi, 2001 yılında Makedonya'da etnik çatışmalar yaşanmaya başlayınca Türkiye seyirci kalmadı ve Makedonya'nın toprak bütünlüğünü destekleyecek bir duruş sergiledi.

İkincisi, 2006-2007 yılları arasında Türk-Romen ilişkileri bir çeşit "soğuk duş" etkisi altında kaldı. Her şeyden önce Romanya, ABD'nin Karadeniz stratejisine hizmet etme bağlamında, Türk çıkarlarını hiçe sayarak Karadeniz bölgesine yönelik hırslı davrandı.⁴⁷ Bu durum Türkiye'yi

⁴⁷ NATO'nun 2004'teki genişleme dalgasında, diğer ülkeler arasında Bulgaristan ve Romanya'nın da İttifakın üyeliğine alınmasıyla, Karadeniz'in güney kıyıları dışında, batı kıyıları da NATO'nun sınırları oldu. Diğer taraftan, 1 Ocak 2007'de Bulgaristan ve Romanya'nın gerçekleşen AB üyeliği neticesinde, Birliğin de yeni sınırı

oldukça rahatsız etti. Diğer taraftan Romanya, Kıbrıs Rum Kesimi'ne Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (KEİ) içinde gözlemci statüsünün tanınması için, Türkiye'ye resmî ve yazılı öneride bulunan tek ülke oldu. Söz konusu öneri Ankara'da, Romanya tarafından atılan yanlış bir adım olarak nitelendirildi. Türkiye'yi rahatsız eden bu gelişmeler, dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Mart 2008'deki Romanya ziyaretiyle birlikte giderildi.

2000'li yıllarda Türkiye'nin yakından ilgilendiği üçüncü husus, Kosova'nın statüsü ile ilgiliydi. 2008 yılında Kosova bağımsızlığını ilan ettiğinde Türkiye bu yeni Balkan ülkesini ilk tanıyanlardan biri olmaya özen gösterdi. Türkiye baştan beri Batılı ülkelerle Kosova konusunda uyumlu adımlar attı ve Batılılar Kosova'nın bağımsız olmasını uygun görünce, Türkiye de bunu destekledi. Türkiye'nin Kosova'nın bağımsızlığını neden tanıdığını açıklayan ikinci önemli sebep, Türkiye'de sisteme bütünleşmiş olan Balkan lobisidir. Balkan kökenli Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının oluşturduğu bu lobiyi, Kosova'nın bağımsızlığının tanınması bağlamında Türk karar vericiler dikkate almıştır.

Türkiye'nin Bosna'ya İkinci Geri Dönüşü

2009 yılı, Türkiye'nin güçlü bir diplomatik girişimle Balkanlar'a geri dönüşüne şahitlik etti. Türkiye'nin bu tarihten itibaren Balkanlar'a yönelik attığı adımların büyük çoğunluğu doğrudan veya dolaylı yoldan Bosna-Hersek'e ilişkin oldu. Bosna-Hersek açılımı ise, Batılı ülkelerin Bosna-Hersek'e yönelik ilgisinin yeniden arttığı döneme paralellik arz etti.

Karadeniz'in batı kıyılarına uzandı. Bütün bunlar ise, Karadeniz bölgesini ister istemez Avrupa-Atlantik güvenliğinin önemli bir parçası haline getirdi. Nitekim son yıllarda ABD ve AB gibi uluslararası aktörlerin, geniş anlamda Karadeniz bölgesine yönelik ilgilerinin gittikçe artmakta olduğu gözlenmektedir. Türkiye bu bölgenin önemini çok daha önce kavradı ve 25 Haziran 1992 tarihinde KEİ'nin kurulmasına öncülük etti. Ancak, yeni Karadeniz stratejisi açısından, bölgede hâlihazırda var olan KEİ ve GUAM gibi kuruluşları ABD'nin yetersiz bulduğu, Karadeniz'de çok taraflı ekonomik işbirliğinin geliştirilmesinin ötesinde amaçlar güttüğü ortadadır. ABD, bu yeni Karadeniz stratejisi açısından Romanya'da önemli bir dayanak buldu. Hatta bir zamanlar varlığını sosyalizmin korunmasıyla özdeşleştiren Bulgaristan da ABD'nin önemli müttefiklerinden biri oldu (Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Türbedar, 2007).

Türkiye'deki kamuoyu genel olarak Balkanlar'da kan aktığı dönemlerde bu bölgedeki gelişmelere karşı daha duyarlı oluyor, bu duyarlılık ise karar vericileri de etkiliyor. Ancak bu sefer, Bosna-Hersek'te yeni bir savaşın yaşanma ihtimalinin oldukça düşük olduğu bir dönemde, Türkiye Dışişleri Bakanlığı daha önce alışlagelmemiş ölçüde bu ülkeye karşı hassas davrandı. Dışişlerinin Bosna-Hersek'teki gelişmelere karşı son derece duyarlı davranmasının gerisinde, dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun bu Balkan ülkesine karşı sahip olduğu kişisel ve duygusal bağlar yatıyor olabilir. Malezya'da Uluslararası İslam Üniversitesi'nde 1990-1995 yılları arasında öğretim üyesi ve idareci olarak görev yapan Davutoğlu'nun, savaş öncesi evlerini terk etmek zorunda kalan ve Malezya'da okumaya başlayan Boşnak öğrencilerle temas hâlinde olduğu, hatta Boşnak lider Aliya İzetbegović ile de arkadaşlık kurduğu yönünde bilgiler bulunuyor. Bosna savaşında Boşnakların uğradığı trajediye yakından tanık olan ve Bosna'ya yardım edilmesini ahlaki sorumluluk olarak borç bilen Davutoğlu, Butmir görüşmelerine⁴⁸ katkı sağlayabilecek durumda iken, Batılılar tarafından davet edilmedi. Gerçi Batılılar yerine belki de Brüksel demek daha doğru olacaktır.

Türkiye'nin Butmir görüşmelerine davet edilmemiş olması Ankara'yı rahatsız etti ve söz konusu görüşmelere ön ayak olacak şekilde Türkiye'nin Bosna-Hersek'e yönelik kendi diplomatik atağını başlatmasına neden oldu. Türkiye 2009'un ikinci yarısında eş anlı olarak, hem Bosna-Hersek'in farkı etnik grupları, hem de Bosna-Hersek, Sırbistan ve Hırvatistan arasında güven artırmayı hedefleyen girişimler başlattı. Bunların dışında Ankara uluslararası düzeyde de Bosna-Hersek için girişimlerde bulundu. Dahası, Sırbistan, Makedonya ve Karadağ'a tanıyan Avrupa Birliği'ne vizesiz seyahat hakkının ilk başlarda Bosna-

⁴⁸ 2009 yılında AB dönem başkanı İşveç'in Dışişleri Bakanı Carl Bildt ve dönemin ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı James Steinberg'in girişimleriyle, Bosna-Hersek liderleri ülkenin geleceğini yeniden müzakere etmek için bir araya getirilmişti. Bosna-Hersek devlet kurumlarının daha işlevsel hâle getirilmesini öngören anayasa değişiklikleri, müzakerelerin temel konusu oldu. Avrupa Gücü EUFOR'un Saraybosna'nın Butmir isimli bölgesindeki askeri üssünde sürdürülen müzakerelerin ilki 9 Ekim 2009'da gerçekleşti. Ardından 20 ve 21 Ekim tarihlerinde Bosnalı politikacılar yeniden bir araya getirildi. Ancak her üç toplantıda Bosna-Hersek siyasi liderleri bir uzlaşmadan çok uzak olduklarını gözler önüne serdi.

Hersek ve Arnavutluk'a da tanınmamış olması yüzünden, Brüksel'i açıkça eleştiren tek ülke Türkiye oldu. Ayrıca Türkiye, 2009 yılında NATO'ya Üyelik Eylem Planı'nın Bosna-Hersek'e sunulmamış olmasının da yanlış bir siyaset olduğunu ifade etti ve bunun için lobi faaliyetlerinde bulundu.

Türk medyasında en çok ses getiren, Ankara'nın Bosna-Hersek için bölgesel düzeyde geliştirdiği girişimler oldu. Ankara önce Sırbistan ile Bosna-Hersek'in birbirine yaklaştırılmasını amaçlayan adımlar attı. Bu konuda başarılı olabilmek için ise, Türkiye önce Sırbistan ile sahip olduğu ilişkileri düzeltmek yoluna gitti. Bilindiği gibi, Türkiye'nin Kosova'nın bağımsızlığını tanımış olması yüzünden, Sırbistan Ankara ile olan diplomatik ilişkilerini daha düşük seviyeye çekmişti. Sırbistan benzer tavrı, Kosova'nın bağımsızlığını tanıyan diğer ülkelere karşı da sergilemişti. Ancak zamanla Belgrad, Kosova yüzünden kendi kendini bir çeşit uluslararası izolasyona sürüklemekte olduğunu farkına vardı. Bu yüzden Sırbistan, Kosova'nın bağımsızlığını tanıyan ülkelere karşı yaklaşımını gözden geçirme yoluna gitti. İlk başlarda Belgrad Kosova'nın bağımsızlığını tanıyan Batılı ülkelerle ilişkilerini düzeltirken, Türkiye ile ilişkileri ikinci planda tutmaya devam etmişti. Ancak, küresel ekonomik krizin Sırbistan ekonomisine olan olumsuz etkileri, Belgrad'ı adeta daha geniş bir coğrafyada dost aramaya ve dolaysız yabancı yatırımları temin etmeye sevk etti. Bu çerçevede, Mart 2009'da Türkiye'yi ziyaret eden dönemin Sırbistan Dışişleri Bakanı Vuk Jeremiç, Sırbistan Meclisi milletvekili Esad Curceviç'in aktardığına göre, Türk sermayesiyle yakından ilgilenmeye başlamıştır (Curceviç, 2009). Sırbistan'la ilişkilerini düzeltmeye istekli olduğunu her fırsatta dile getiren Türkiye'nin de yapıcı tutumu sayesinde, Kosova konusundaki zıt tutumlarına rağmen, Ankara ile Belgrad arasındaki ilişkilerde daha olumlu ortam oluşmaya başladı. Böylece Davutoğlu 22-24 Temmuz 2009 tarihlerinde, Abdullah Gül ise 25-27 Ekim 2009 tarihlerinde Sırbistan'a resmî ziyarette bulundu. Bütün bu ziyaretlerde Bosna-Hersek, temel görüşülen maddelerden biri oldu. Gül ve Tadiç'in bir araya gelmesi, başlı başına Bosnalı Sırp ve Boşnak liderlere gönderilen bir mesaj niteliğindedir. Şöyle ki Ankara ve Belgrad birbirlerini "stratejik ortak"

olarak niteleyecek düzeye gelebildiyse, Saraybosna ve Banya Luka da ortak bir dil bulmak için daha çok çaba sarf edebilmeliydi.

Türkiye ile Sırbistan hükümetleri arasındaki ilişkilerin düzeltilmiş olması sayesinde, Davutoğlu, Sırbistan ve Bosna-Hersek meslektaşları ile “Üçlü Danışma Toplantısı” olarak adlandırılan belirli aralıklarda üçlü toplantı için bir araya gelme geleneğini başlattı. 12 Aralık 2009’da Hırvatistan’ı ziyaret eden Davutoğlu, Hırvatistan ve Bosna-Hersekli meslektaşlarıyla da üçlü görüşme geleneğinin temellerini attı. Ardından benzer mekanizmalar “Üçlü Balkan Zirvesi” adı altında cumhurbaşkanları düzeyine çıkarıldı. Anlaşıldığı üzere, Türkiye Belgrad’ın Bosnalı Sırplar, Zagreb’in ise Bosnalı Hırvatlar üzerindeki nüfuzundan istifade etmek suretiyle, Bosna-Hersek’teki durumu istikrarlı kılmaya çalıştı. Türkiye’nin bu stratejisinin son derece anlamlı ve yerinde olduğuna dair kuşku yoktur. Ne var ki Türkiye Bosna-Hersek konusunda beklediği sonucu alamadı, hatta oluşturulan üçlü mekanizmalar zamanla işlevselliğini önemli ölçüde yitirdi. Nedenlerine gelince, Bosnalı Sırplar Türkiye’yi Bosna-Hersek’te görmek istemedi. Bu çerçevede Bosnalı Sırplar Türkiye’yi Bosna-Hersek’in içişlerine karışıyor ve Balkanlar’a emperyalist eğilimlerle yaklaşıyor olmakla suçladı. Dahası, Türkiye’nin Balkanlar’da Osmanlı devletini canlandırma eğiliminde olduğu da dile getirildi. İşin kötüsü, Bosnalı Sırpların Türkiye’nin aleyhine geliştirdiği tezler bütün Balkan ülkelerinin medya kaynaklarında geniş yankı ve destek buldu. Bunun yanında, Boşnak siyasî liderlere eşit bir mesafeye yaklaşılmadığı ve belirli Boşnak siyasetçiler ön planda tutulduğu için, Türkiye’nin Boşnakları barıştırma girişimi bile başarısızlıkla sonuçlandı.⁴⁹ Türkiye’deki iktidar ve muhalefet partileri arasındaki çekişmelerin benzerinin Boşnak siyasî partileri arasında da var olduğu gerçeğini Ankara günümüzde bile hafife almaya devam etmektedir.

Son Dönemde Balkanlar’da Elde Edilen Kazanımlar

Türkiye’nin son yıllarda Balkanlar’da izlediği aktif siyasetin olumlu neticelerinden de söz etmek mümkündür. Örneğin, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Sırp meslektaşı Aleksandar Vučić’in davetlisi

⁴⁹ Bu konularda ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Türbedar, 2012.

olarak 9-11 Ekim 2018’de Sırbistan’a resmî ziyaret gerçekleştirdi. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Vuçič tarafından muhteşem bir şekilde karşılandı ve görüntüler adeta Belgrad ile Ankara arasında Kral Aleksandar ile Atatürk dönemindeki dostluğu hatırlattı. Ziyaret kapsamında imzalanan belgeler ve yapılan açıklamalar, Türkiye ile Sırbistan arasındaki ilişkilerin yeni bir döneme girdiğine ve stratejik ortaklığa dönüşmeye başladığına bir işaret olarak yorumlandı.

Türkiye ile Sırbistan arasında son yıllarda gözlenen yakınlaşma, iki ülke arasında daha önce yetersiz diyalog sorununun yaşandığına işaret ediyor. Günümüzde ise, Ankara ile Belgrad’ın yakınlaşmasına paralel olarak, iki ülkenin medyası da olumlu etkilenmiş bulunuyor. Ne var ki Ankara-Belgrad arasındaki yakınlaşma kimi zamanlar Boşnak ile Arnavutlardan gereksiz tepkilerin gelmesine neden olabiliyor. Hâlbuki Ankara ile Belgrad yakınlaştıkça, bunun Balkanlar’ın geri kalanına da olumlu yansımaları olacaktır. Balkanlar’daki Türk varlığına rakip gözüyle bakan AB de bunu anlamalıdır. Hatta Balkanlar’da yapılabilecek ortak çalışmalarla, Türkiye ile AB arasındaki ilişkilere de yeni soluk kazandırılabilir.

Yakın zamanda Ege’deki ve Doğu Akdeniz’deki yetki alanlarına ilişkin Yunanistan merkezli provokatif eylem ve açıklamalara kadar, son 20 yılın genel seyrine bakıldığında Ankara ile Atina arasındaki diyalogda da önemli bir iyileşmenin sağlanmış olduğunu söylemek mümkün. Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerde yeni bir sayfa açmak amacıyla, 2010 yılında, dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, on bakanla ve onlarca işadımıyla birlikte Yunanistan’a tarihî bir ziyaret gerçekleştirmişti. Bu ziyaretin ardından, Ankara ile Atina arasında daha dostane söylemler gündemde yer almaya başladı. Hayata geçirilen Türkiye-Yunanistan Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi ise, iki ülkeye önemli bir siyasî diyalog platformu sunmaya başladı. Konsey, iki ülke Başbakanları başkanlığında ve Dışişleri Bakanları koordinasyonunda Nisan 2018 tarihine kadar dört kere toplandı ve toplam 54 belgeye imza atıldı. Konsey toplantılarında önce günlük yaşamı kolaylaştıracak konularda mutabakat sağlamak, daha sonra ise ikili ilişkilerdeki zor konuları ele almak hedeflendi.

Ne var ki Yunanistan'ı sarsan ekonomik kriz ve Türkiye'nin etrafındaki coğrafyada yaşanan istikrarsızlık ve çatışmalar, Ankara ve Atina'ya farklı meşgaleler yarattığı gibi, önceliklerini de değiştirdi. Bu nedenle, iki ülkenin çabalarıyla 2010 yılında başlatılan yeni süreç arzu edilen seviyede dinamik olmadı. Her şeye rağmen, Türkiye ve Yunanistan karşılıklı saygıya dayalı adımlarını atmaya devam etti. Karşılıklı güveni tazelemeyi hedefleyen birçok üst düzey ziyaret de gerçekleştirildi. Bunların içinden sembolik anlamı en yüksek olan, Yunanistan Cumhurbaşkanı Prokopis Pavlopoulos'un, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın ev sahipliğinde 22 Mayıs 2017 tarihinde İstanbul'da gerçekleştirilen Karadeniz Ekonomik İşbirliği Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesine katılmış olmasıydı.

2010 yılında Ankara ile Atina arasındaki ilişkilerde başlatılan yeni döneme ivme kazandırmak amacıyla, 7-8 Aralık 2017 tarihinde Cumhurbaşkanı Erdoğan Yunanistan'a resmî ziyaret gerçekleştirdi. Bu ziyaret, dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın 1952 yılında Yunanistan'ı ziyaretinden sonra, Türkiye tarafından Cumhurbaşkanı düzeyinde Yunanistan'a yapılan ilk ziyareti teşkil ediyordu. Bu nedenle, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Yunanistan'a ziyaretinin sembolik büyüklüğü dışında, Ankara ile Atina'yı proje bazlı çalışmalarla birbirine daha fazla yakınlaştırması açısından önemliydi.

Türk Dış Politikası Balkanlar'da Nasıl Algılanıyor?

Bir ülkenin dış politikadaki başarısını belirleyen, o ülkenin kendisini nasıl gördüğünden ziyade başkaları tarafından nasıl algılandığıdır. Söz konusu algılar bir ülke için fırsatlar yaratabileceği gibi, dış politikasının önüne engeller de çıkartılabilir. Son yıllarda Türk dış politikasında görülen dinamizm Balkan ülkelerinde de tartışılıyor. Türkiye'nin özellikle Balkanlar'da neler yapmaya çalıştığı anlaşılmaya çalışıyor. Türk dış politikası Balkan ülkelerinin medyasında daha önce hiç bu kadar yer almamıştı. Diğer taraftan, bölgedeki konferanslarda da Türkiye'nin dış politikası önceki dönemlerden çok daha fazla tartışma konusu oluyor.

Türk yetkililer ve Türk diplomatlar Türkiye'nin Balkan politikasının temel parametrelerini değişik vesilelerde açık ve net bir şekilde ortaya

koymuşlardır. Ancak resmî açıklamalardan memnun olmayan Balkan ülkelerinin aydın kesimi, genel olarak Türkiye'nin Balkan politikasına ilişkin daha bilinmedik ve daha gizemli hikâyeler "keşfetme" çabası içindedir. Son 8 yıl içinde Balkan ülkelerinin medya kaynaklarındaki yansımalarından, değişik konferanslarda Türkiye'ye ilişkin yapılan tartışmalardan, Balkanlar'da iki çeşit Türkiye algısının var olduğunu söylemek mümkündür. Bir tarafta "yükselen Türkiye" algısı gelişirken, diğer taraftan Balkanlar'da Türkiye'ye ilişkin "Neo-Osmanlılık korkusu" da mevcuttur.

Yükselen Türkiye Algısı

Türkiye'nin son bir kaç yıl öncesine kadar sergilediği ekonomik başarı ve Ankara'nın aktif dış politikası, Balkanlar'da yükselen Türkiye algısını şekillendiren temel öğeler oldu. Benzer şekilde Türkiye'yi demokrasi, küreselleşme, modernite ve İslam değerlerini birlikte barındıran ülke olarak önemseyenler de bulunuyor. Bunun yanında, Türk dizilerinin son yıllarda Balkan ülkelerinin özel televizyon kanallarında izlenme rekorları kırdığı da belirtilmelidir. Söz konusu dizilerin, en azından bazı kesimlerde Türkiye'nin imajının düzeltilmesinde katkıları oluyor.

Türkiye Balkanlar'da özellikle 2008'de ortaya çıkan küresel ekonomik krize rağmen ekonomisi büyüyen bir ülke olarak dikkat çekmeyi başardı. Bu nedenle Balkan ülkelerinde Türk yatırımlarına, daha önce görülmemiş düzeyde ilgi gösterilmeye başlandı. Özellikle Batı Balkan ülkeleri daha çok Türk sermayesi çekebilmenin arayışları içindedir. Önümüzdeki yıllarda Türk iş dünyasının Balkanlar'daki ekonomik varlığının daha fazla artması beklenebilir.

Neo-Osmanlılık Tepkisi

Pozitif bir resmin yanında, Balkanlar'da Türkiye'ye ilişkin olumsuz tablo da çiziliyor. İşin kötüsü, söz konusu olumsuz tablo kamuoyunun dikkatini daha fazla çekiyor. Her şeyden önce Türkiye'nin geçmiş yıllarda Arap dünyasına gösterdiği yakın ilgi, Balkanlar'da Türkiye'nin İslam dünyası ile bir ittifak kurma arayışı içinde olduğu yönünde bir algı yarattı. Ankara'nın dış politikada Batı'dan bağımsız hareket edebileceğini göstermeye çalışıyor olması da Balkan ülkelerinde Türk dış

politikasının tartışılmasına neden oluyor. Türkiye'nin dış politikasını radikal ve yapıcı olmayan bir şekilde eleştirenlerin, genel olarak İslam'a önyargılarla bakan kesimler olduğu ortadadır. Ancak, Balkanlar'da Türklere karşı var olan derin tarihsel önyargılar, Neo-Osmancılık konusunu yaymaya çalışanların ve Türkiye'nin Balkanlar'a yönelik "gizli gündeminin" bulunduğunu iddia edenlerin ciddiye alınmasına zemin hazırlıyor.

Balkan ülkelerinin okullarında okutulan tarih ders kitapları incelendiği zaman, Türklerle özdeşleştirdikleri Osmanlı'yı mutlu anılarla hatırlamadıkları anlaşılıyor. Balkanlar'da nesiller, Türklerin düşman olarak gösterildiği kitapları okuyarak yetiştiriliyor. Gallup Balkan Monitor'un 2010 tarihli anket sonuçlarına göre, Arnavutluk'ta halkın yüzde 75,1'i, Bosna-Hersek'te yüzde 60,2'si, Kosova'da yüzde 93,2'si ve Makedonya'da 76,6'sı Türkiye'yi "dost ülke" olarak görüyor. Ne var ki, Batı Balkanlar'ın Müslüman nüfusu yoğun olmayan ülkelerinde durum farklılaşıyor. Örneğin, 2010'da Hırvatistan'da halkın yüzde 26,7'si Türkiye'yi dost ülke olarak görürken, bu sonuç Karadağ'da yüzde 33,5, Sırbistan'da ise yüzde 18,2 gibi düşük bir düzeydeydi.

Türkiye'ye ilişkin yürütülen Neo-Osmancılık propagandasının ve tarih kitaplarının etkisi altında kalanlar, Türkiye'nin Balkanlar'a yönelik bütün girişimlerini olumsuz karşılıyor. Nedenine gelince, Türkiye'nin Balkanlar'a yönelik siyasî, ekonomik, kültürel ve eğitim boyutları olan bir yayılma stratejisinin bulunduğuna inanıyorlar. Örneğin, söz konusu çevreler bölgedeki Türk yatırımlarına "Türklerin ekonomik istilası" gözüyle bakarak rahatsızlığını dile getiriyor. Diğer taraftan Türklerin Balkanlar'daki ihaleleri rüşvet yoluyla kazandıklarına inanlar da var. Kosova örneğinde olduğu gibi, Türklerin değil, Almanların sermayesini teşvik etmeliyiz diyenler de olabiliyor.

Balkan ülkelerinde Türklere karşı önyargının ne kadar güçlü olduğunu, Bulgaristan Başbakanı Boyko Borisov'un 20 Mart 2012'deki Ankara ziyareti ardından da görmek mümkün oldu. Söz konusu ziyaret son derece başarılı geçmiş olmasına rağmen, Bulgar medyası buradan da olumsuzluklar çıkartmayı başarmıştı. Her şeyden önce Türkiye'nin vaatlerini yeterince samimi bulmayanlar ve Türklere güvenilmemesi

gerektiğini söyleyenler oldu. Borisov'un resmî karşılama töreni kitasını Türkçe olarak "Merhaba asker" diye selamlaması ise Bulgar milliyetçilerini kızdırmıştı. Borisov'un bu şekilde Türkçe seslenmesini Bulgarlar açısından aşağılayıcı bulanlar bile olmuştu.

5-6 Nisan 2012'de Türkiye'ye resmî ziyaret gerçekleştiren dönemin Arnavutluk Başbakanı Sali Berişa ile de Borisov'a benzer bir durum yaşandı. Ankara'da yaptığı konuşmasında Berişa, Türklerle Arnavutları "kardeş milletler" olarak nitelediği için, böyle nitelemeyi hazmedemeyen Arnavutluk medyasında adeta bir eleştiri bombardımanına tutuldu.

Brüksel ile Ters Düşmeme Kaygısı

Türkiye'nin Balkanlar'daki varlığı bölge dışı aktörlerde de bir çeşit rahatsızlık yaratıyor. Özellikle bazı Batılı ülkeler, Türkiye'nin ekonomik açıdan güçlendikçe, Balkanlar'da daha fazla nüfuz elde etmek için çabalayabileceğinden endişeleniyor. Muhtemelen bazı Avrupalı ülkeler, Türkiye'nin Balkanlar'daki varlığının artması durumunda, kendilerinin bölgede daha dezavantajlı konuma düşebileceklerini düşünüyorlardır. Bu nedenle Neo-Osmanlılık korkusunun Balkanlar'da yayılmasında bölge dışı aktörlerin de katkısının bulunduğu söylenebilir.

Türkiye'nin Balkanlar'daki varlığına en sıcak bakan, resmî rakamlara göre bölge nüfusunun yaklaşık yüzde 12'sine karşılık gelen Müslüman kesimlerdir. Bunların içinden sayıca az olan daha dindarlar, Türkiye'nin Balkanlar'daki bütün aktivitelerine büyük heyecanla yaklaşıyor. Kendilerini Avrupa yanlısı olarak tanıtan Balkanlar'daki Müslümanların daha büyük bir kısmı ise, Türkiye'nin Balkanlar'da Brüksel'le eşgüdüm içinde hareket etmesini bekliyor. Söz konusu Müslümanlar, Ankara ile Brüksel'in Balkanlar'da herhangi bir şekilde rekabet ediyor durumuna düşmelerini istemiyor.

Türkiye'nin üst düzey yetkilileri her vesileyle Batı Balkan ülkelerinin NATO ve AB üyeliklerini desteklediklerini dile getiriyor. Gerçi bazı Türk bürokratlar, Balkanlar'ın tamamı AB üyesi olunca, bölgedeki Türk ve diğer Müslümanların bile Türkiye'den iyice uzaklaşabileceği endişesini taşıyor. Bu nedenle de Ankara ile Brüksel'in Balkanlar'da çıkar

çatışması yaşadığına da inananlar var. AB üyeliğini hedefleyen Batı Balkan ülkelerinin ise Brüksel'i üzebilecekleri endişesiyle, Türkiye'yle çok fazla içli dışlı olmamaya özen gösterdikleri apaçık ortadadır.

Bilgi Eksikliği

Balkanlar'da Türkiye'ye ilişkin büyük bir bilgi eksikliği bulunuyor. Özellikle Batı Balkanlar'da Türkiye'ye ilişkin yapılan ve ciddi sayılabilecek çalışmalar oldukça nadirdir. Yunanistan ve kısmen Bulgaristan hariç, daha önce Türkiye'yle doğru dürüst ilgilenmeyen Balkan ülkeleri, yeni yeni Türkiye'yi düşünmeye ve öğrenmeye çalışıyorlar. Türkiye'ye ilişkin bilgi eksikliği, Türk dış politikasına yönelik yanlış değerlendirmelerin yapılmasında önemli katkısı olabiliyor.

Bilgi eksikliğinden söz açılmışken, Türkiye'nin de Balkanlar'ı ne ölçüde tanıdığı ve bildiği haklı olarak sorulabilir. Bir-iki kaynak dışında, basılı Türk medyasının genel olarak Balkanlar'a karşı ilgisiz olduğu ortadadır. Diğer taraftan önde gelen Türk televizyonlarında Balkanlar'a ilişkin bir canlı yayın tartışmasının en son ne zaman yapıldığını hatırlamak zordur. Ayrıca Balkan ülkelerinin medya kaynaklarında zaman zaman Türkiye'ye yöneltilen eleştirilerin Türk medyasına aktarılmadığı da anlaşılması zor olan bir gerçektir.

Balkan Barometresi 2017 kamuoyu yoklamasının sonuçları, Türkiye vatandaşlarının Balkanlar'ı yeterince tanımadığını, %40'ının Balkanlar'ın genel durumunu tahmin bile edemediğini gösterdi. Balkanlar'da yaşanabilecek ve çalışılabilecek bir ülkenin seçimi sorulduğunda ise, Türkiye'den ankete katılanların %84'ü buna cevap veremedi. Türkiye'de ankete tâbi tutulanların sadece %4'ü 2016'da inceleme konusu olan Balkan ülkelerini ziyaret etmiş; bunlardan yarısı Bosna-Hersek'e, üçte biri de Makedonya'ya gitmiştir (RCC, 2016).

YÖK'ün bünyesindeki veri tabanı üzerinden inceleme yapıldığında, son yıllarda Balkanlar'a ilişkin yazılan yüksek lisans ve doktora tezlerinde büyük oranda bir azalmanın olduğu tespit edilebilir. Devlet kurumlarına gelince, karar vericilerin, danışmanlarından Balkanlar konusunda yeterince istifade edemediği apaçık görülüyor. Diğer taraftan, Balkan ülkelerinden gelen kimi konuklar bazen nezaketten dolayı,

bazen de Türkiye'den menfaat sağlama beklentisi içinde olmaları nedeniyle, üst düzey yetkililerimize gerçeği yansıtmayan bazı bilgiler ve mesajlar verebiliyorlar.

Balkanlar'ın İki Yüzü ve Türkiye'ye Yansımaları

Balkanlar'daki gelişmeler incelendiğinde, bölgenin iki farklı yüzü varmış gibi bir izlenim ortaya çıkıyor. Birinci yüzünde, Balkan ülkeleri aralarında işbirliği yapıyor, bölgesel projelerle ortak çıkarlar peşinde koşuyor, sınır ötesi meydan okumalara karşı da ortak bir duruş belirlemeye çalışıyor. Balkanlar'ın ikinci yüzünde ise, bölgeye ilişkin olumsuz gelişmeler, ikili ilişkilerde yaşanan siyasî çekişmeler egemen. Medya kaynakları, Balkanlar'ın bu ikinci yüzüne ağırlık verdiği için, bölgede yaşanan olumlu değişimler çoğunlukla gölgede kalıyor.

Balkan ülkeleri arasındaki ilişkiler, geçmişten farklı olarak, karşılıklı anlayış, dayanışma ve işbirliği ruhuyla gelişim gösteriyor. Özellikle son 15 yıl içinde sektörel işbirliği ve bunu destekleyen siyasî iradede büyük gelişim gerçekleşti ve değişik kazanımlar da elde edildi. Örneğin ticaret alanında, Batı Balkanlar'da mal ticaretinin tam liberalizasyonu sağlanmış durumda. Hizmetler alanındaki ticaretin daha fazla liberalleştirilmesi üzerine müzakereler ise yakında sonlanacak gibi gözüküyor. Diğer taraftan, Berlin Süreci kapsamında, bölgesel düzeyde ulaşım ve enerji altyapısının geliştirilmesine çalışılıyor. Söz konusu altyapı çalışmalarına tam siyasî destek verildiği gibi, başlangıç için gerekli olan finansal kaynaklar da sağlanmış durumda.

Son 20 yılda Balkanlar'da, farklı sektörlerle yoğunlaşan 50'den fazla bölgesel kuruluş, girişim ve buna benzer yapı geliştirildi. Bölgedeki en hassas güvenlik kurumları bile yakın işbirliği kurma konusunda motive edildi. Değişik sektörlerde, donör kuruluşlar tarafından desteklenen yüzlerce bölgesel proje uygulanmış durumda. Söz konusu projelerin uygulanmasında kamu kurumları, özel sektör, sivil toplum kuruluşları, bölgesel ve uluslararası kuruluşlar hep birlikte katkılar sağladı. Balkanların bu pozitif yüzünde Türkiye de aktif roller alıyor. Balkanlar'ın özgün sesi olmaları nedeniyle Türkiye Güneydoğu Avrupa

İşbirliği Süreci'ne ve Bölgesel İşbirliği Konseyi'ne (RCC) özel önem veriyor.⁵⁰

Balkanlar'da yaşanan olumlu gelişmeleri tetikleyen önemli bir faktör, NATO ve AB bütünleşmesinin bu bölgeyi de kaplamış olmasıdır. Eskiden Balkanlar'da NATO ve AB üyesi sadece Yunanistan'dı ve bu konumundan istifade etmeye çalışıyordu. Artık Bulgaristan, Hırvatistan, Romanya ve Slovenya da hem NATO hem de AB üyesidir. Diğer taraftan Arnavutluk ve Karadağ da NATO üyesi Balkan ülkeleridir.

AB son yıllarda ciddi sorunlarla yüz yüze olsa da hem geri kalan Balkan ülkeleri hem de AB, genişleme sürecini sürdürmek ve bu süreçte çabalar sarf etmeye devam ediyor. Almanya ve Fransa gibi AB'nin merkez ülkeleri de geri kalan Batı Balkan ülkelerinin AB'ye katılımına tam destek vermeye devam ediyor. AB'ye üyelik kapısının Batı Balkanlar'a açık bırakılacağını söyleyen Avrupalı liderlerin samimiyetine inanılıyor. Ne var ki AB vatandaşları, Birlik içerisinde olup bitenler üzerine yoğunlaştığı için, genişleme sürecine eskisi kadar ilgi göstermiyor. Batı Balkan liderlerini endişelendiren husus da budur. Çünkü Batı Balkanlar'daki hükümetler için AB'ye üyelik, tek stratejik seçenek olarak kalmaya devam ediyor. Nitekim Batı Balkanlar'daki tüm seçimlerde, oyların yaklaşık üçte ikisi, AB üyeliğini savunan partilere gidiyor. AB Batı Balkanlar'a sırtını dönmediği sürece, NATO ve AB'ye üyelik, bu bölgedeki vatandaşların arzuladığı hedef ve çekici bir gelecek olarak kalmaya devam edecek. Türkiye bunun farkındadır ve her fırsatta Balkanlar'ın Avrupa-Atlantik kurumlara bütünleşmesini desteklediğini dile getiriyor. Özellikle NATO'ya üyelik konusunda Türkiye'nin neredeyse tüm Balkan ülkelerine somut desteği oldu.

⁵⁰ Türkiye'nin aktif rol aldığı Balkanlar'a ilişkin diğer bölgesel girişim mekanizmaları şunlardır: Güneydoğu Avrupa İş Danışma Konseyi (BAC-SEE); Güneydoğu Avrupa Ülkeleri Kamu İstihdam Kurumları Merkezi (CPESSEC); Merkezi ve Doğu Avrupa için Bölgesel Çevre Merkezi (REC), Katılım için Bölgesel Çevre Ağı (RENA); Güneydoğu Avrupa Yerel Yönetim Birlikleri Ağı (NALAS); Güneydoğu Avrupa Kanun Uygulama Merkezi (SELEC); Güneydoğu Avrupa Savcılar Danışma Grubu (SEEPAG); Güvenlik İşbirliği Merkezi (RACVIAC); Güney Doğu Avrupa Afetlere Hazırlık ve Önleme İnisyatifi (DPPI SEE); Güney Doğu Avrupa Savunma Bakanları Toplantısı (SEDM); Güney Doğu Avrupa Girişimcilik Eğitimi Merkezi (SEECCEL), Güney Doğu Avrupa İşbirliği Süreci Parlamenter Asamblesi ve Güney Doğu Avrupa Adli Eğitim Kurumları Ağı.

AB'nin dışında, Batı Balkanlar için alternatif olabilecek bir ekonomik ve siyasî bütünleşme seçeneği sunan başka bir aktör ortaya çıkmadı. Gerçi AB'nin zayıflaması durumunda, Batı Balkanlar'da diğer aktörlerin güçlenmesi için açık bir alan bırakılabilir. Fakat gerçek şu ki, Batı Balkanlar'a yönelik uzun vadeli bir stratejiye sahip olan tek aktör AB'dir. Batı Balkanlar'ın NATO ve AB'ye üye olma çabaları, ABD tarafından da destekleniyor. Yine de İngiltere'nin AB'den ayrılma kararı ve AB'nin boğuştuğu diğer siyasî ve ekonomik sorunlar nedeniyle, Batı Balkan ülkeleri AB'ye katılım sürecinde bazı geçici engellerle karşı karşıya kalabilir. Genel olarak AB genişleme süreci yavaşlatılabilir. Oysa Batı Balkanlar'ın tüm olumlu gelişmelere rağmen ciddi sorunlarla karşı karşıya kalmaya devam ettiği bilinen bir gerçek. Düşük ekonomik büyüme hızları, yüksek işsizlik oranları, yaşam standardının düşük olması, beyin göçü, iç siyasî gerginlikler, ikili ilişkilerdeki sorunlar, artan ideolojik aşırılık ve organize suçlar, başlı başına bölge istikrarına tehdit arz etmeye devam ediyor. Bu nedenle, AB'ye katılım sürecinin fazla geciktirilmesi, Batı Balkanlar'ı belirsiz bir geleceğe doğru sürükleyebilir. Nitekim 2018 yılında bölgede yaşanan bazı siyasî gerginlikler, bunun açık bir kanıtı. Özellikle ikili ilişkilerdeki sorunlar klasik nedenlerle Türkiye'yi de yakından etkiliyor. Örneğin, Türkiye Kosova ile yakınlaştıkça Sırbistan rahatsız oluyor. Diğer taraftan Türkiye Sırbistan ile ilişkilerini düzeltirken, Kosova rahatsızlığını gizlemiyor.

Türkiye'den farklı olarak, son yıllarda Rusya Balkanlar'daki etkinliğini güçlendirme arayışı içine girmiş bulunuyor. Son yıllarda Batılı ülkeler ile ilişkileri gerginleşen Moskova, Balkanlar'ı yeniden jeopolitik planlarının içine çekmeye çalışıyor. Balkanlar'daki ekonomik durgunluk ve yolsuzluklara bulaşmış elit ve toplumun varlığı ise, Rusya'nın bölgede etkinliğini artırmasına yardımcı oldu. Geline nokta Moskova'nın Balkanlar'daki temel hedefinin, Batının bu bölgedeki etkinliğini zayıflatmak olduğu söylenebilir. Bu kapsamda özellikle Sırbistan ve Bosna-Hersek'in NATO dışında tutulması, Moskova açısından stratejik önem arz ediyor. Elindeki kaynaklarla Rusya bu ülkelerin AB'ye bütünleşme sürecini de yavaşlatmaya çalışıyor. Durum böyle olunca, Rusya Balkanlar'da ve Batıda eleştiri bombardımanına tutuluyor.

Bunun yanında, son zamanlarda Moskova ve Ankara arasında yaşanan yakınlaşma hesaba katılarak, Balkanlar'da Rusya ne zaman eleştirilse, bir şekilde Türkiye'ye de olumsuz atıflar yapılıyor. Bu nedenle, Rusya ile birlikte, Türkiye'nin de Balkanlar'da gizli emelleri olduğunu ima eden yorumlara sık sık rastlanır hâle geldi.

Kim ne derse desin, Türkiye'nin bütün Balkan ülkelerinin iyi bir dostu olma ötesinde başka bir beklentisi yoktur. Ancak Türkiye Balkanlar'a kendisini yeterince tanıtamıyor, anlatamıyor. Bu konuda neler yapılabilir diye oturup düşünmenin zamanı gelmiştir.

Türkiye ve Balkan Ülkeleri Arasındaki Ekonomik İlişkiler

Soğuk Savaş döneminin sona ermesi ve Balkan ülkelerinde piyasa ekonomisine geçiş sürecinin yaşanmaya başlamasıyla birlikte, Türkiye'nin bölge ülkeleriyle var olan ticarî ve ekonomik ilişkileri de gelişim göstermeye başladı. Ekonomik ilişkiler yıldan yıla artıyor olmakla birlikte, henüz arzu edilen seviyeye ulaşamadı. Ayrıca eski Yugoslavya coğrafyasında yaşanan savaşlar, Türk işadamlarının uzun süre bölge ülkeleri içinden daha çok Romanya ve Bulgaristan'a odaklanmasına neden oldu. Bununla birlikte, Balkan ülkelerinde süren kalkınma ve özelleştirme çabaları, Türk iş dünyasına ekonomik fırsatlar sunmaya devam ediyor. Türkiye ile Balkan ülkeleri arasındaki ekonomik ilişkilerin önemli bir gelişme potansiyeline sahip olduğu bilinciyle, Ekonomi Bakanlığı bünyesinde Balkan Ülkeleri Çalışma Grubu oluşturulmuş bulunuyor. Ayrıca, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) bünyesinde faaliyet gösteren İş Konseyleri de düzenli aralıklarla toplanarak, Balkan ülkelerinde ortaya çıkan yeni iş imkânları hakkında görüş teatisinde bulunuyor. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği de Balkan ülkeleriyle ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi doğrultusunda düzenli temaslar sürdürüyor. Bunların dışında, Türkiye'nin Balkan ülkeleriyle ticarî ilişkilerinin geliştirilmesi için Türk Eximbank kredileri de bölge ülkelerine kullanılıyor.

Türkiye'nin bütün Balkan ülkeleriyle ticarî ve ekonomik işbirliği anlaşmaları bulunuyor. Türkiye ile Balkan ülkeleri arasında çifte vergilendirmeyi önleme anlaşmaları ve Kosova hariç, serbest ticaret anlaşmaları da vardır. Diğer taraftan, Türkiye bölge ülkeleriyle yatırımların

karşılıklı teşviki ve korunması anlaşmalarını da imzalamış bulunuyor. Bütün bu hususların yanında, Yunanistan dışındaki Balkan ülkeleriyle Türkiye'nin çözüm bekleyen ciddi sorunları bulunmadığı da hesaba katıldığında, önümüzdeki yıllarda Türk iş dünyasının Balkanlar'daki varlığının daha fazla artması beklenebilir.

Dış Ticaret

AB ile Gümrük Birliği Türkiye'ye, AB'nin Ortak Ticaret Politikasını üstlenme ve AB'nin tercihli ticaret düzenlemelerine uyum sağlama yükümlülüğünü getirmiştir. Bu kapsamda, Türkiye Balkan ülkeleri ile serbest ticaret anlaşmaları (STA) imzalamaya başladı. İlk STA'lar Romanya, Bulgaristan ve Makedonya ile 1997-1999 yılları arasında imzalandı. Sırbistan ile STA 2009, Kosova ile ancak 2013 yılında imzalanabildi.

Tablo 1: Türkiye'nin Balkan Ülkeleriyle İmzaladığı Serbest Ticaret Anlaşmaları

	İmzalanma tarihi	Yürürlüğe girme tarihi
Romanya	28 Mart 1997	1 Şubat 1998
Bulgaristan	19 Haziran 1998	1 Ocak 1999
Makedonya	7 Eylül 1999	1 Eylül 2000
Hırvatistan	13 Mart 2002	1 Temmuz 2003
Bosna-Hersek	3 Temmuz 2002	1 Temmuz 2003
Arnavutluk	22 Aralık 2006	1 Mayıs 2008
Karadağ	26 Kasım 2008	1 Mart 2010
Sırbistan	1 Haziran 2009	1 Eylül 2010
Kosova	27 Eylül 2013	1 Eylül 2019

Açıklama: 1996 yılında Yunanistan'la, 2007 yılında Romanya ve Bulgaristan'la, 2013 yılında ise Hırvatistan'la Gümrük Birliği geçerli oldu.

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı verileri.

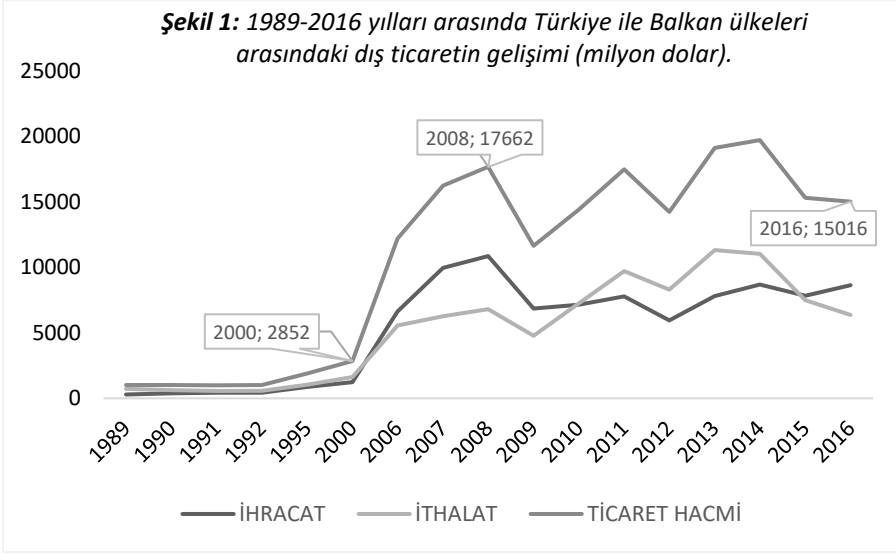
STA'ların temel özellikleri, sanayi ürünlerinde gümrük vergilerinin anlaşmanın yürürlüğe girdiği tarih itibarıyla kaldırılmasıdır. Sınırlı sayıda seçilmiş hassas sanayi ürünleri için ise bir geçiş dönemi içinde gümrük vergileri aşama aşama düşürülerek sıfırlandı. Tarım sektöründe az sayıda seçilmiş ürünlerde karşılıklı tavizlerin tanınması

yoluna gidildi. Türkiye özellikle Makedonya ve Bosna-Hersek ile imzalanan STA'larda oldukça toleranslı davrandı ve bu ülkelere diğer STA'larda yer almayan uzunlukta bir geçiş dönemi tanındı.

Türkiye'nin Balkan ülkeleri ile dış ticaretinin 2000 sonrasında büyük bir canlanma yaşadığı Şekil 1'den görülmüyor. Böyle bir olumlu trendin gelişiminde her şeyden önce Romanya ve Bulgaristan ile imzalanan STA'ların katkısı oldu. Bununla birlikte, 2000'li yıllardan itibaren "Komşu ve Çevre Ülkeler ile Ticaretin Geliştirilmesi Stratejisi" kapsamında, Türkiye Balkanlar'a yönelik daha sistemli bir yaklaşım geliştirdi. Gerçi söz konusu strateji çerçevesinde 52 ülkeye yönelik pazara giriş çalışmaları yürütüldü ve bunun neticesinde Türkiye'nin bu ülkelere yönelik ihracatı 2000 yılındaki 7 milyar dolardan 2008'de 57 milyar dolara çıktı. Türkiye'de yaşanan ekonomik ve finansal krizin etkisiyle, Türk firmaları özellikle 2002 yılından itibaren daha çok dış ticarete yönelmeye başladı. Bunların dışında, 2000 yılı ve sonrasında Balkan ekonomileri canlanmaya başladı ve bölgenin ortalama reel GSYH büyüme oranları 2008'e kadar %5'in üzerinde seyretti.

Bütün bunlar, Şekil 1'den anlaşıldığı üzere, Türkiye'nin Balkan ülkeleri ile gerçekleştirdiği dış ticaret hacminin 2000 sonrası dönemde hızla yükselmesine neden oldu. Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) verilerine göre, 2000 yılında 2,9 milyar dolar olan Türkiye'nin on Balkan ülkesi ile dış ticaret hacmi, 2008 yılında ciddi bir artışla 17,7 milyar dolar seviyesine erişti.

2008 yılında ortaya çıkan küresel ekonomik krizin etkisiyle ise 2009 yılında Türkiye'nin Balkan ülkeleri ile gerçekleştirdiği dış ticaret hacmi, bir önceki yıla göre %34 oranında daraldı. 2010 yılında, Türkiye'nin Balkan ülkeleriyle ticareti bir önceki yıla göre %19 oranında artmış ise de 2008 yılına ait ticaret hacmine ancak 2013-2014 yıllarında ulaşılabilirdi. 2015-2016 yıllarında Türkiye'nin Balkan ülkeleriyle ticaret hacmi yeniden daralmaya başladı, ancak Türk Lirası'ndaki değer kaybı Türk ihracatını avantajlı hâle getirdiği için, 2010-2015 döneminde Balkan ülkeleriyle ticarete gerçekleşen dış ticaret açığı 2016 yılında ortadan kalktı.

Kaynak: TÜİK verileri.

Ülkeler bazında incelendiğinde, Romanya, Bulgaristan ve Yunanistan Türkiye'nin bölgedeki en önemli ticaret ortaklarıdır. 2016 yılında Türkiye'nin Balkan ülkelerine gerçekleştirdiği toplam ihracat içinde Romanya'nın payı %31, Bulgaristan'ın %28, Yunanistan'ın ise %17 oldu. Aynı yılda Türkiye'nin Balkan ülkelerinden ithal ettiklerinin toplamı içinde Romanya'nın payı %35, Bulgaristan'ın %34, Yunanistan'ın ise %17 idi. Bu üç ülkenin değerlerinin toplamından anlaşıldığı üzere, Türkiye'nin Batı Balkan ülkeleriyle dış ticaret hacmi oldukça düşük seviyelerdedir. Gerçi, 2010 yılıyla kıyaslandığında, 2016'da Türkiye'nin Balkan ülkeleriyle gerçekleştirdiği toplam dış ticaret hacmi içinde Romanya, Yunanistan ve Kosova'nın payları geriledi, Bulgaristan, Sırbistan ve Bosna-Hersek'in paylarında ise anlamlı artışlar oldu.

1989 yılına göre Türkiye'nin Balkan ülkeleriyle olan dış ticareti 2016 yılında yaklaşık 15 katlık artış göstermiş ise de bölge ülkelerinin Türk dış ticareti içindeki payı düşük seviyede kalmaya devam ediyor. TÜİK'in verilerinden hareketle 2016 yılında Türkiye'nin toplam ihracatı içinde Balkanlar'ın payı %6,1, toplam ithalatı içindeki payı ise %3,2 olarak hesaplanmıştır.

Balkan ülkelerinin dış ticaret hacminin ülkelere göre dağılımı incelendiğinde ise dış ticaret ortağı olarak Türkiye'nin yeri daha önemli gözüküyor. Örneğin, UNcomtrade verilerine göre, 2016'da Bulgaristan, Yunanistan, Bosna-Hersek ve Romanya'nın toplam ihracatı içinde Türkiye'nin payı sırasıyla %8,0, %5,4, %4,2 ve %3,2 oldu. Aynı yılda Kosova, Arnavutluk, Bulgaristan, Makedonya, Bosna-Hersek, Romanya ve Sırbistan'ın toplam ithalatı içinde ise Türkiye'nin payı sırasıyla %10,3, %7,9, %6,2, %5,2, %4,3, %3,8 ve %3,5 olarak hesaplandı. Türkiye'nin Balkan ülkelerine ihraç ettiği ürünlerin yaklaşık %65'i orta ve düşük teknoloji içeren mallardır. Balkan ülkeleri ise Türkiye'ye yaklaşık %35 oranında orta ve düşük teknoloji içeren mallar ve %50 oranında doğal kaynak temelli mallar satıyor.

Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Müteahhitlik Hizmetleri

Üçüncü ülkeler üzerinden yapılan yatırımların dâhil edilmesi hâlinde, 2007 yılı sonu itibarıyla Türkiye'nin Balkan ülkelerindeki doğrudan yatırımlarının kümülatif tutarı 3,5 milyar Dolara erişmişti. T.C. Ekonomi Bakanlığı'ndan elde edilen verilere göre ise 2016'nın sonu itibarıyla Türkiye'nin Balkan ülkelerindeki doğrudan yabancı yatırımlarının kümülatif değeri yaklaşık 10 milyar Dolar civarındaydı. Bu durum Türkiye'nin son on yıl içinde yatırımlar yönünden Balkan ülkeleriyle ekonomik ilişkilerini güçlendirdiğine işaret etmektedir. Günümüzde Türk firmaları Balkan ülkelerinde kâğıt-karton üretiminden, bisküvi ve beyaz eşyaya kadar geniş bir yelpazede üretim yapıyor, ayrıca iletişimden bankacılık ve televizyon yayıncılığına kadar birçok sektörde hizmet sunmaktadır.

Romanya ve Bulgaristan, Türk firmalarının yurtdışında yatırım amacıyla gittikleri ilk bölge ülkeleri arasında yer aldı. Günümüzde yatırımlar açısından Türk firmalarının en yoğun faaliyet gösterdiği Balkan ülkesi Romanya'dır. 2016'da bu ülkedeki Türk sermayesinin toplam değeri yaklaşık 4 milyar Dolardı. Bu rakam, Balkan ülkelerindeki Türk doğrudan yatırımlarının toplamının %39'u kadardır. Romanya dışında bölge ülkeleri içinden 2,2 milyar Dolar ile Bulgaristan ve 2 milyar Dolar ile Arnavutluk Türk sermayesini daha çok çekebilmiştir.

Tablo 2: Türkiye'nin Balkan Ülkelerine Gerçekleştirdiği Doğrudan Yabancı Yatırımlarının ve Müteahhitlik Projelerinin Kümülatif Değeri

	Türkiye'nin Balkan ülkelerindeki doğrudan yabancı yatırımları (2016, milyon dolar)	Balkan Ülkelerindeki Türk Müteahhitlik Projeleri (2017, milyon dolar)
Arnavutluk	2000	1.403
Bosna-Hersek	197	565
Bulgaristan	2200	1.514
Hırvatistan	430	668
Karadağ	39	111
Kosova	341	1.342
Makedonya	500	1.015
Romanya	4000	3.516
Sırbistan	113	39
Yunanistan	100	5

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı verileri.

Açıklama: Yukarıdaki verilerde üçüncü ülkeler üzerinden yapılan, ayrıca sermaye ihracı olarak resmî kayıtlarda gözükmeyen yatırımlar da hesaba katılmıştır. Söz konusu veriler, T.C. Ekonomi Bakanlığı'nın ilgili ülkelerdeki ticaret temsilcilikleri tarafından yaklaşık rakamlar olarak tespit edilmiştir.

Son on yılda Makedonya, Hırvatistan ve Kosova'daki Türk yatırımlarında da kayda değer bir artış oldu. Nitekim 2011 yılında bu üç ülkede toplam 235 milyon dolar değerinde olan Türk doğrudan yatırımları, 2016 sonu itibarıyla yaklaşık 1,3 milyar Dolara çıktı.

Tablo 2'den görüldüğü gibi, nüfus açısından Balkanlar'ın en küçük ülkesi olan Karadağ'da Türk yatırımları 39 milyon Dolarla göreceli olarak daha düşük seviyelerde kaldı. Ancak Türkiye'nin oldukça iyi siyasî ilişkilere sahip olduğu Bosna-Hersek ve Sırbistan'daki Türk yatırımlarının da oldukça düşük seviyede olması dikkat çekicidir. Gerçi, Saraybosna'daki Türkiye Büyükelçiliğinin tespitlerine göre, sermaye yatırımları dışında, başta TİKA olmak üzere, Türkiye'nin çeşitli kuruluşları tarafından sağlanan imkânlar da dâhil edildiğinde, 1995 sonrası dönemden günümüze kadar Bosna-Hersek'e sağlanan maddî katkı 1 milyar Avro dolayındadır.

Yakın geçmişe kadar Türk iş adamları Batı Balkan ülkelerini küçük pazarlar olarak gördü, bu yüzden yeterince ilgi göstermedi. Gerçekten de Batı Balkan ülkelerinin toplam yüz ölçümünün, Türkiye yüz ölçümüne oranı %33,8'dir. Dünya Bankası'nın verilerine göre, 2016'da Batı Balkan ülkelerinin toplam nüfusu, Türkiye nüfusunun yaklaşık %28'i kadar oldu. Son zamanlarda ise Türkiye'nin Batı Balkanlar'a bakış açısı değişmeye başladı. Nitekim Türk işadamları Batı Balkanlar'a bölgesel düzeyde yaklaşarak, bu bölgede iş yapmayı daha cazip bulmaya başladı. Gerçekten de Batı Balkan ülkeleri tek tek değil, bir bütün olarak görüldüğünde 22,1 milyon kişilik bir pazar olarak farklı avantajlar sunabildiği açıktır.

Sırbistan ve Yunanistan, bölge ülkeleri içinden göreceli olarak daha büyük pazarlara sahiptir. Ancak Türkiye'yle siyasî ilişkileri geçmişte dalgalı bir seyir izlediği için, yeterince Türk sermayesi çekememiştir. Yine de 2009-2010 döneminde Ankara ile Belgrad arasında yaşanan siyasî yakınlaşmaya paralel olarak Türk iş adamlarının Sırbistan'a ilgisi- nin arttığını görmek mümkün olmuştur. Nitekim bir terslik yaşanmadığı sürece, gelecek yıllarda Türk sermayesinin Sırbistan'daki toplam değerinde artışların yaşanması beklenmektedir.

Balkan ülkelerinin Türkiye'deki yatırımlarına bakıldığı zaman, Yunanistan hariç, bölge ülkelerinin Türkiye'de ciddi sayılabilecek yatırımlarının bulunmadığı anlaşılmaktadır. Bununla beraber, Yunanistan'ın 2016 yılının sonuna kadar Türkiye'de gerçekleştirdiği 6,3 milyar dolar değerinde doğrudan yabancı yatırımın, Türkiye'nin 2016 sonu itibarıyla Balkanlar'daki yatırımlarının toplamının %64'üne karşılık geldiği gerçeği gözden kaçırılmamalıdır.

Türkiye'nin Balkan ülkelerinde müteahhitlik sektöründe de etkinliği bulunuyor. Türk firmaları bölgede, otoyollardan konuta kadar geniş bir yelpaze içinde projeler üstlenmiştir. T.C. Ekonomi Bakanlığı'ndan elde edilen verilere göre, 2017 itibarıyla Balkan ülkelerindeki Türk müteahhitlik projelerinin kümülatif değeri 10,2 milyar dolar civarında olmuştur. Balkan ülkelerindeki Türk müteahhitlik hizmetlerinin toplam değerinin yaklaşık %35'i Romanya'da, %15'i Bulgaristan'da, %14'ü Arnavutluk'ta ve %13'ü Kosova'da üstlenilen projelerde gerçekleşmiştir (Bkz.

Tablo 2). Balkan ülkelerinde özellikle ulaşım altyapısına ilişkin geliştirilen projeler, gelecekte bölgeyi Türk müteahhitlik sektörü açısından daha da cazip hâle getirebilecektir. AB veya uluslararası mali kuruluşların fonlarıyla desteklenecek olan bu projeler, Türk müteahhitlik sektörüne yeni fırsatlar sunmaktadır.

Bir genel değerlendirme yapılacak olursa Türkiye'nin Balkan ülkeleri ile dış ticaretinin ve Türk iş adamlarının bölgedeki varlığının 2000 sonrasında büyük bir canlanma yaşadığı ortadadır. Buna rağmen Türkiye ile Balkan ülkeleri arasındaki ekonomik ilişkilerin, aynı ülkelerle sahip olunan siyasî ve kültürel ilişkiler kadar gelişmediği söylenebilir. Ancak Türkiye'nin bölge ülkeleriyle sahip olduğu serbest ticaret anlaşmaları, bölgedeki özelleştirme süreçleri, yatırım teşvikleri, üçüncü ülkelerle ticaret imkânları ve nitelikli işgücüne erişim kolaylığı gibi unsurlar Balkanlar'ı Türk iş adamları açısından cazip kılıyor. Ne var ki Balkan ülkeleri Türk işadamlarına vize zorlukları ve bazı yasal engeller de çıkartmaya devam ediyor. Balkan ülkelerinde Türk yatırımcılara yönelik özellikle vize ve ikamet izni kolaylığının sağlanması yönünde çalışmalar sürdürülmelidir.

Balkanlar İçin Nasıl Bir Strateji İzlenmeli

Hem batısında hem de doğusunda kararlı bir barış ortamının sağlanması için çaba harcayan Türkiye'nin, bundan sonra da Balkanlar'da reform ve barış yanlısı politika ve politikacılara sürekli desteğini vermesi, kritik öneme sahiptir. Balkanlar'da ilerlemeyi garanti altına almanın en sağlam yolu, bölgenin demokratikleşme ve ekonomik kalkınma seviyesinin daha yükseklerle çıkarılmasından geçer.

Balkanlar'daki reform yanlısı politikacılara siyasî desteğin verilmesi dışında, Türkiye, Balkan ülkeleriyle olan ekonomik işbirliğini daha fazla yoğunlaştırmalı, Türk işadamlarının Balkanlar'da daha çok iş yapmalarını özendirmelidir. Türkiye Balkanlar'la ekonomik ilişkilerde son yıllarda başarı kaydetmesine rağmen, bu başarı bölgedeki tüm ülkelere eşit bir şekilde dağılmadı.

Batı Balkanlar'daki bütün ülkelerde Avrupa ile Atlantik kurumlarına bütünleşme hususunda geniş destek bulunuyor. Rusya'nın Kosova

konusunda sunduğu destekten dolayı NATO'ya karşı mesafeli durmak zorunda olan Sırbistan bile ordusunu NATO standartlarına göre yapılandırmaya devam ediyor. Bir NATO üye ülkesi olarak Türkiye, Balkan ülkelerinin bu ittifak ile bütünleşmeleri yönünde verdiği desteğini sürdürmelidir. Diğer taraftan, iyi komşuluk ilişkileri ve bölgesel işbirliği çerçevesinde, Türkiye AB üyeliği konusunda da Balkan ülkelerinin yanında durmalıdır.

Balkanlar'daki Türk tarih ve kültür mirasının korunması hedefinden de hiçbir zaman vazgeçilmemelidir. Türk kültürünü bütün canlılığıyla hayatta tutan, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki en önemli mirası olan Balkan Türkleri ve diğer akraba toplulukların oldukları unutulmamalıdır. Yine de Ankara, Türkiye'deki iktidar-muhalefet kavgalarının Balkanlar'a taşınmamasına özen göstermeli ve ortak bir sesle bölgedeki soydaşlara yaklaşmalıdır. Aksi takdirde, Balkanlar'daki Türklerin değişik siyasî partiler etrafında bölünme süreci bundan sonra da devam edecektir.

Türkiye Balkanlar siyasetini, bölge ülkelerinde tespit edilen tek adam üzerinden yürütmemelidir. Balkan ülkelerindeki siyasî sahne o kadar bölünmüş vaziyettedir ki, tek adam üzerine yatırım yapmak uzun vadede faydadan ziyade, Türkiye'ye zarar getirir. Türkiye Balkan politikasıyla, bölge ülkelerindeki tüm kesimlere hitap ettiğinden emin olmalıdır.

Bosna-Hersek Türkiye'de ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Türkiye ile Bosna-Hersek arasında var olan tarihi, kültürel ve aile bağları, Türkiye'nin Balkanlar'ın bu ülkesine özel ilgi duymasının temel nedenidir. Geline nokta itibarıyla, Bosna-Hersek'in tam bir yol ayrımında olduğu söylenebilir. Bu ülke önümüzdeki dönemde ya değişen bir anayasasıyla kendi içinde daha çok bütünleşmiş modern bir Avrupa devletine dönüşecek, ya da mevcut bölünmüşlük ülkenin toprak bütünlüğünü tehdit edecektir.

Bosna-Hersek vatandaşları arasında ülkelerinin gelecekte nasıl görünmesi gerektiği hususunda bir uzlaşma bulunmuyor. Türkiye bundan sonra da Bosna-Hersek'teki siyasî sorunların giderilmesinde elinden gelen yardımları sunmalıdır. Ancak Ankara Bosna-Hersek'in her üç kurucu unsurunun uzlaşabileceği bir minimumu tespit edip, onun

üzerine girişimlerde bulunmalıdır. Bir başka ifadeyle, Ankara Bosna-Hersek için kapsamlı anayasa değişikliği yerine, daha küçük ama daha etkin olabilecek düzenlemeler üzerinde kafa yormalıdır. Geçmişten ders çıkartarak, belki de Ankara Bosna-Hersek'in üç kurucu etnik grubunu eşanlı olarak ortak bir dilde buluşturmaya çabalayacağına, Bosna-Hersek'e dost ülkelerle dayanışma hâlinde, önce Boşnaklar ile Bosnalı Hırvatlar arasında var olan sorunların giderilmesine katkılar sağlayabilir. Boşnaklarla Hırvatların ortak entitesinin daha işlevsel bir hâle getirilmesinden bütün Bosna-Hersek fayda görebilir. Ancak uluslararası toplum, Boşnaklarla Hırvatlar arasında sağlanabilecek olan "yeni barışmanın" daha sonraki aşamada Bosnalı Sırpırları da kapsayacak şekilde genişletileceğinin garantisini vermek zorundadır. Oluşturulacak bağımsız bir komisyon sayesinde, Bosna-Hersek'in daha işlevsel hâle gelmesini, ekonomik açıdan kalkınmasını ve tüm halkının milli menfaatinin korunmasını sağlayacak olan düzenlemeler tespit edilebilir.

Türkiye, Makedonya isim sorununa çözümün üretilmesini, ayrıca Belgrad ile Priştine arasında diyalogun sürdürülmesini de desteklemelidir. Aksi takdirde, Makedonya veya Kosova'da yaşanabilecek olumsuz gelişmeler, Balkanlar'ı yeniden istikrarsızlığa doğru sürükleyebilir.

Bölgesel işbirliğine gelince, Balkanlar'ın son yıllarda bir işbirliği ağına sürüklenmiş olmakla birlikte, geçmişte yaşananların bölge ülkelerinin karşılıklı ilişkilerine gölge düşürmeye devam ettiği unutulmamalıdır. Özellikle eski Yugoslavya'dan türeyen ülkeler, kendi aralarında gümrük birliğinin oluşturulması gibi önerileri büyük tepkilerle karşıladıkları göz ardı edilmemelidir. Bu gerçekliğin farkındalığıyla hareket ederek, Türkiye'nin Balkan ülkeleriyle bölgesel işbirliğini kurumsal bazda, sektörel ve spesifik sorunlar bazında geliştirmeye devam etmesi faydalı olacaktır.

Kaynakça

Ahmad, Feroz (1999), "Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", Marian Kent (Der.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Aktan, Gündüz (2005), "Srebrenitsa Soykırımı", *Radikal*, 14.07.2015.

- ASAM (2007), "Dış Politika ve Siyasî Partilerimiz", *Stratejik Analiz*, Ağustos 2007.
- Aydın, Mustafa (2004), "Turkish Foreign Policy: Framework and Analysis", SAM Papers No. 1/2004, Ankara.
- Bert, Wayne (1997), *The Reluctant Superpower: United States' Policy in Bosnia 1991-1995*, Londra: Palgrave Macmillan.
- BLIC, (2009), "Predsednici Srbije i Turske o Stanju u BiH: Gul i Tadic Traze Dogovor Srba i Bosnjaka", 28.10.2009.
- Clement, Sophia (1999), "Former Yugoslav Macedonia, the Regional Setting and European Security: Towards Balkan Stability?" James Pettifer (Der.), *The New Macedonian Question*, Londra: Macmillan Press.
- Curceviç, Esad (2009), *Erhan Türbedar-kişisel görüşme*, 2 Haziran 2009, Ankara.
- Dávid, Géza (2002), "Osmanlı Avrupası'nda Yönetim", Metin Kunt ve Christine Woodhead (Der.), *Kanuni ve Çağı: Yeniçağda Osmanlı Dünyası*, Çev. Sermet Yalçın, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Davutoğlu, Ahmet (2011), Speech delivered on the opening ceremony of the Ambassadors Conference, "Visionary Diplomacy: Global and Regional Order from Turkey's Perspective", Ankara, 03.01.2011, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-3_-buyukelciler-konferansi_nin-acilisinda-yaptigi-konusma_-03-ocak-2011.tr.mfa.
- Erhan, Çağrı (2001), "ABD ve NATO'yla İlişkiler", Baskın Oran (Der.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*, Cilt I, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gangloff, Sylvie (2000/2001), "The Weight of Islam in the Turkish Foreign Policy in the Balkans", *Turkish Review of Balkan Studies*, S.5.
- Higgott, Richard (2004), "US Foreign Policy and the 'Securitization' of Economic Globalization", *International Politics*, C.41, S.2, ss.147-175.
- Holbrooke, Richard (1999), *To End a War*, Modern Library Yay., New York.
- İnalçık, Halil (1999), "Osmanlı Tarihine Toplu Bakış", Gülen Eren (Der.), *Osmanlı*, Cilt 1, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Klaic, Nada (2000), "Srednjovekovna Bosna: Politicki Polozaj Bosanskih Vladara do Tvrtkove Krunidbe (1377. g.)". Jusuf Ziga (Der.), *Savremeno Bosansko Društvo-Hrestomatija*, Saraybosna: Bosanski Kulturni Centar.
- Lewis, Raphaela (2009), *Osmanlı'da Gündelik Yaşam*, (Çev.) Adile Runa Orhunsoy, Ankara: Alter Yayıncılık.
- Lovrenovic, Dubrenko (1998), "Od Slavenskog Naseljavanja do Bana Kulina (VII-XII St.)". Safet Halilovic (Der.), *Bosna i Hercegovina od Najstarijih Vremena do Kraja Drugog Svjetskog Rata*, Saraybosna: Bosanski Kulturni Centar.
- Malcolm, Noel (1999a), *Bosna'nın Kısa Tarihi*, (Çev.) Aşkı Karadağlı, İstanbul: Om Yayınevi.
- Malcolm, Noel (1999b), *Kosova: Balkanları Anlamak İçin*, (Çev.) Özden Arıkan, İstanbul: Sabah Kitapları.
- Mantran, Robert (1999), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I: Osmanlı Devleti'nin Doğuşundan XVIII. Yüzyılın Sonuna*, (Çev.) Server Tanilli, İstanbul: Adam Yayınları.

- OECD ve ITF (2009), "Intermodal Transport: National Peer Review-Turkey", *OECD*, <http://www.oecd.org/turkey/intermodal-transport-9789282102237-en.htm> (Erişim Tarihi: 26.07.2020)
- Ortaylı, İlber (1999), *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Petranovic, Branko (1988), *Istorija Jugoslavije, 1918-1988*, C.3, Belgrad: Nolit.
- RCC, (2016), *Balkan Barometer 2016: Public Opinion Survey*, RCC Publications, Saraybosna.
- Sander, Oral (1998), *Türkiye'nin Dış Politikası*, Melek Fırat (Der.), Ankara: İmge Kitabevi.
- Stavrianos, Leften Stavros (1957), "Antecedents to the Balkan Revolutions of the Nineteenth Century", *The Journal of Modern History*, C. 29, S.4 (Aralık), ss. 335-348.
- Şimşir, Bilal (2003), "Türkiye ve Balkanlar", Erhan Türbedar (Der.), *Balkan Türkleri, Balkanlar'da Türk Varlığı*, Ankara: ASAM Yayınları.
- Tufan, Muzaffer (1996), "Balkanlar'da Bin Yıllık Türk Kültürü", *Tarih Boyunca Balkanlar'dan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri*, 29-31 Mayıs 1995, Bildiriler Kitabı, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Türbedar, Erhan (2011a), "Balkanlar'da Osmanlı İmgesi: Kosova Örneği", *TEPAV*, 09.09.2011, www.tepav.org.tr
- Türbedar, Erhan (2011b), "Turkey's New Activism in the Western Balkans: Ambitions and Obstacles", *Insight Turkey*, C.13, S.3. ss. 139-158.
- Türbedar, Erhan (2012), "Türkiye'nin Bosna-Hersek Açılımı", Yelda Demirağ ve Özlen Çelebi (Der.), *Türk Dış Politikası: Son On Yıl*, Ankara: Palme Yayınları.
- Türbedar, Erhan (2007), "Karadeniz'de Değişen Dinamikler: Bulgaristan ve Romanya'nın Rollerini", *Avrasya Dosyası*, C.13, S.1. ss. 225-243.
- Türkeş, Mustafa (1997), "Türkiye-Avrupa İlişkilerinde Balkanlar Faktörü ve Yeni Eğilimler", Atilla Eralp (Der.), *Türkiye ve Avrupa*, İstanbul: İmge Yayınları.
- TRT, (2017a), "Bir Savaşın Anatomisi: Bosna-Hersek" isimli belgesel için Erhan Türbedar tarafından Mustafa Kahramanyol ile gerçekleştirilen röportaj.
- TRT, (2017b), "Bir Savaşın Anatomisi: Bosna-Hersek" isimli belgesel için Erhan Türbedar tarafından Hırvatistan'ın Ankara Büyükelçisi Gordan Bakota ile gerçekleştirilen röportaj.
- Uzgel, İlhan (2002), "Türkiye ve Balkanlar: İstikrarın Sağlanmasında Türkiye'nin Rolü", Barry Rubin ve Kemal Kirişçi (Der.), *Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Velebit, Vladimir (1999), "Kosovo: A Case of Ethnic Change of Population", *East European Quarterly*, C.33, S.2. ss. 177-194.
- Vickers, Miranda ve Pettifer J., (1997), *Albania: From Anarchy to a Balkan Identity*, Londra: C. Hurst & Co.
- Williams, Alan M. (1996), "The Balkans: a European Challenge", Derek Hall ve Darrick Danta (Der.), *Reconstructing the Balkans: A Geography of the New Southeast Europe*, New York: John Wiley & Sons.

TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA KIBRIS

Selçuk DUMAN*

Giriş

Kıbrıs Adası, 9251 kilometre kare yüz ölçümü ile Akdeniz'in üçüncü büyük adası olup Akdeniz'in kuzeydoğusunda yer almaktadır. Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının ulaşım güzergâhında olan Kıbrıs, Anadolu'ya 70 kilometre uzaklıktadır ve onun doğal bir uzantısıdır. Bu nedenle Atatürk; *"Efendiler Kıbrıs düşman elinde bulunduğu sürece ikmal yollarımız tıkanır. Kıbrıs'a dikkat ediniz. Bu Ada bizim için çok önemlidir."* demiştir. Çünkü Ege Denizi'nde batı ve güneybatı hattında bulunan adalar Yunanistan'a verildiği için Türkiye, çepeçevre kuşatılmış bir duruma düşmüştür. Dolayısıyla, Akdeniz'de tek çıkış noktası konumunda Kıbrıs kalmıştır ve bu yüzden de Kıbrıs Adası, Türkiye için sadece orada yaşayan Türkler meselesi değil bir ulusal güvenlik meselesidir.

Kıbrıs; Asya ve Avrupa'nın bağlantı noktası olan Türk Boğazları, Afrika ve Asya'nın bağlantı noktasında bulunan Süveyş Kanalı ve Atlas Okyanusu ile Akdeniz geçiş noktasında olan Cebel-i Tarık Boğazının da ulaşım noktasındadır. Ayrıca zengin enerji kaynakları bulunan Ortadoğu'nun kontrol edilmesinde ve güvenliğinde de belirleyici bir öneme sahiptir. Kıbrıs Adası'nın günümüzde gelişen teknoloji dolayısıyla ile de Ortadoğu, Anadolu, Kafkasya bölgelerini menzili içerisine alabilecek uçak gemisi konumundadır. Kıbrıs Adası çevresinde yapılan son araştırmalarla da çok zengin doğal gaz rezervlerine sahip

* Prof. Dr., Giresun Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü,
ORCID: 0000-0002-6771-3385, selcuk.duman58@gmail.com

olduğu anlaşılmaktadır. Yine İsrail'in doğal gazının Kıbrıs üzerinden taşınması da tartışılan bir konudur. Yani Kıbrıs Adası bir enerji bölgesi olduğu gibi enerji nakil güzergâhında bulunan bir Ada durumuna da gelmiştir.

Kıbrıs Adası, bu öneminden dolayı tarihin her döneminde dünyada etkili olan devletlerin ilgisini çekmiştir. Bu çerçevede; Mısırlılar, Hititliler, Akatlar, Dorlar, Finikeliler, Asurlular, Persler, Romalılar, Araplar, Makedonyalılar, Luiziyonlar, Cenevizliler, Venedikliler ve Memlukkular Kıbrıs'ı Türklerden önce kontrol eden devletlerdir. Yani Kıbrıs bugün iddia edildiği şekliyle hiçbir zaman Rum Ada'sı olmadığı gibi Rumlardan da alınmamıştır. Bu nedenle Kıbrıs, Yunanistan ve Rumlar için bir yayılma alanı ve Türkiye'yi çevreleme stratejisi ekseninde değerlendirilmelidir.

Diğer yandan İngiltere ve ABD'nin Kıbrıs politikaları da Yunan-Rum ikilisi üzerinden Türklerin yeniden bir küresel güç hâline gelmesinin engellenmesi üzerine kurulmuştur. Ege Adaları, Oniki Adalar ve Kıbrıs konusunda Yunan-Rum ikilisinin söz sahibi konumuna gelmeleri de tamamen bu politik yaklaşımın bir ürünüdür. Çünkü Ege Adaları; Balkan savaşları öncesi büyük devletlerin, savaşın sonucu ne olursa olsun sınır değişikliği kabul edilemez demelerine rağmen, savaş sonrasında yapılan anlaşma ile Yunanistan'a devredilmiştir. Oniki Adalar; II. Dünya Savaşı sonrası yine İngiltere ve müttefikleri tarafından Yunanistan'a bırakılmıştır. Kıbrıs Adası da 1878 yılında geçici olmak kaydı ile Osmanlı Devleti'nden alındıktan sonra Rumların Ada'da çoğunluğu oluşturması için bir taraftan Rum göçmenlerin Ada'ya yerleşmelerine izin verilirken diğer taraftan Kıbrıs'ta yaşayan Türklere yapılan baskılar neticesinde Türklerin Ada'dan göç etmesi sağlanmıştır.

Bu çalışmada; tarihî bütünlüğün oluşturulabilmesi için Türklerin geçmişten günümüze Kıbrıs politikalarının amaçları ve sonuçlarını değerlendirerek günümüzde ortaya çıkan açmazlar ve Türkiye'nin Kıbrıs'ın statüsü konusunda izlemesi gereken yöntem hakkındaki öneriler sunulacaktır.

İngiliz Hâkimiyetine Kadar Kıbrıs'ta Türk Dış Politikasının Amaçları ve Sonuçları

Türklerin Kıbrıs Adası ile ilk ilgilenmeleri Büyük Selçuklu Devleti'nin Anadolu'yu hâkimiyeti altına aldıktan sonra özellikle Karadeniz ve Akdeniz'e çıkarak egemenliğini kalıcı kılması ile başlamıştır. Akdeniz'de ticarî anlamda önemli bir stratejik nokta olan Kıbrıs'a Ocak 1214'te Büyük Selçuklu Sultanı İzzettin Keykavus göndermiş olduğu mektupla ilk ilişkileri başlatmış ve ticarî münasebetleri kurmuştur.¹ Büyük Selçuklular bu girişimleri ile kurumsallaşan devletlerinin kalıcı olması için uğraşmışlar bu anlamda bu ilk girişim başarılı olmuştur.

Osmanlı Devleti ise 1453 yılında İstanbul'un Fatih Sultan Mehmet tarafından alınmasıyla birlikte, bir taraftan Karadeniz sahil bölgelerini kontrol altına almış ve Türkleştirmiş diğer taraftan Akdeniz ve çevresi için girişimlere başlamıştır. Burada amaç bir dünya devleti hâline gelmek ve kalıcı olmaktır. Bu çerçevede, 1488 yılından itibaren de Kıbrıs Adası ile ticarî münasebetler geliştirilmiş ve bu Ada'nın öneminin farkına varılmıştır. 1517 yılında bizzat Yavuz Sultan Selim tarafından yönetilen Mısır seferi sonrası Memluklu Devleti hâkimiyet altına alındığı² için Kıbrıs Adası'ndan yıllık olarak alınan 8000 florinlik vergi Osmanlı Devleti'ne verilmeye başlamıştır.³ Böylece Kıbrıs Adası hukuken Osmanlı Devleti'nin kontrolüne geçmiştir. Ancak Yavuz Sultan Selim'in erken ölümü Kıbrıs'ın alınmasını geciktirmiş ve Kıbrıs ancak 1571 yılında fethedilebilmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu girişimi, Akdeniz'i bir Türk iç denizi hâline getirme politikasının bir parçasıdır.

Osmanlı Devleti, Kıbrıs Adası'nı ele geçirir geçirmez Ada'ya askerî birliklerle beraber yaklaşık elli bin Türk yerleştirerek bir taraftan Kıbrıs'ın Türkleşmesini sağlamış, diğer taraftan da idarî anlamda Beylerbeylik

¹ Gülay Ögün, "Kıbrıs'ta İslam Hakimiyeti ve Selçuklular Zamanında Kıbrıs ile Ticaret İlişkisi", *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*, Yay. Haz: Ali Ahmet Beyoğlu-Erhan Afyoncu, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 6-7.

² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 289.

³ İdris Bostan, "Kıbrıs Seferi Günlüğü ve Osmanlı Devleti'nin Sefer Güzergahı", *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*, Yay. Haz: Ali Ahmet Beyoğlu-Erhan Afyoncu, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 11.

statüsü ile merkeze doğrudan bağlamış ve merkezi Lefkoşa olmuştur. Burada dikkat edilmesi gereken nokta ise Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs'ı Anadolu'nun bir uzantısı olarak görmesi ve Tarsus, İçel, Alanya gibi yerleşim yerleri ile idari birliktelik sağlamasıdır.⁴ Bu son derece önemli ve stratejik bir adımdır. Böylece Osmanlı Devleti bir taraftan Kıbrıs'ı merkeze bağlayarak devlet arazisi konumunda ele almış diğer taraftan Akdeniz'in Anadolu kıyı şehirleri ile birlikte bir idarî yapılanma içerisinde alarak Ada'nın Anadolu'nun bir uzantısı olduğunu tescil etmiştir.

Osmanlı Devleti, bu girişimleri ile Kıbrıs Adası'nı Türklerin vatani hâline getirmiş ancak 18. yüzyılda yaşanan aydınlanma sürecini yakalayamayarak 19. yüzyıl başlarında çağın gerektirdiği dönüşüm ve yeniden yapılanmayı gerçekleştiremediği için 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren ekonomik, siyasî ve askerî anlamda ciddi sorunlar yaşamaya başladığı gibi emperyal ülkelerin güdümüne girmiş ve bu ülkeler arasında uyguladığı denge politikasını da bir başarı olarak sunmuştur.

Bu çerçevede 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşının kaybedilmesinin ardından Rusya ile imzalanan Ayastefanos Antlaşması'nın ağır şartlarından kurtulmak için İngiltere'ye başvurulmuş ve bizzat II. Abdulhamit tarafından yapılan gizli görüşmelerde Ayastefanos Antlaşması yerine geçecek olan Berlin Antlaşması görüşmeleri sırasında İngiltere'nin desteğini kazanmak adına Kıbrıs, İngiltere'ye 4 Haziran 1878 tarihli antlaşma ile tahsis edilmiştir. Ancak İngiltere'nin Berlin Konferansı sırasında Osmanlı Devleti'nin yanında yer almaması üzerine II. Abdulhamit bu antlaşmayı onaylamak istemese de İngiltere'nin tehditleri sonucu 1 Temmuz 1878 tarihinde imzalanan ikinci bir antlaşma ile onaylamış⁵ ve İngiltere, 8 Temmuz 1878 tarihinden itibaren Kıbrıs'a yerleşmiştir.⁶

⁴ BOA, *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs*, Ankara 2000, s. XXI.

⁵ Ahmet C. Gazioğlu, "Kıbrıs'ta Türk Dönemi ve Ada Yönetimi'nin İngiltere'ye Devri", *Kıbrıs'ın Dünü, Bugünü ve Geleceğine İlişkin Vizyonu Konulu Uluslararası Sempozyum*, Ed: Hüseyin Gökçekuş, Lefkoşa, 12-14 Haziran 2001, s. 32-33.

⁶ Şükrü Sina Gürel, *Kıbrıs Tarihi (1878-1960)*, C.I, Kaynak Yayınları, Ankara, 1984, s. 26.

İngiliz Hâkimiyeti Döneminde Kıbrıs'ın Türk Dış Politikasındaki Yeri

İngiltere, uzun bir süredir planladığı Kıbrıs'a yerleşme planını 1878 yılında gerçekleştirdikten sonra ilk olarak Kıbrıs'ı Dışişleri Bakanlığı'na bağlamıştır. Ancak 1880 yılından itibaren Kıbrıs Adası, Sömürgeler Bakanlığı'na bağlandı. Böylece İngiltere, 1 Temmuz 1878 yılında imzalanan antlaşmaya uymayacağını ve Kıbrıs'a yerleşeceğini göstermiş oldu. Diğer yandan İngiltere'de 1880 yılında; elen kültürüne hayran olan ve "Türkler Avrupa'dan kovulmalı" diyen William Ewart Gladstone'un başbakan olması ile birlikte Rumların Ada'da daha etkili hâle getirilmesi süreci başlatıldı.

Kıbrıs'ta kalıcı olabilmek için Türkleri etkisizleştirmek ya da Kıbrıs'ı Türksüzleştirmek için de bir takım girişimler başladı. Öncelikle Türk vakıfları Türklerin elinden alındı ve Türkler yönetimden uzaklaştırıldı. Buna karşılık Rumlar yönetimde etkin olarak görev aldı. 1882'de oluşturulan yasama meclisi ile de Kıbrıs Adası'nda uygulanan eşitliğe dayalı yönetime son verildi. Bunun üzerine Türk Yöneticiler, 25 Mart 1882 tarihinde İngiliz Yüksek Komiserine ve Koloniler Bakanı Kimberley'e ayrıntılı bir rapor sunarak eşitlik istediklerini belirttiler. Osmanlı Devleti de 6 Nisan 1882 tarihli telgrafı ile Kıbrıs'ta yaşayan Türkler için eşitlik prensibinin uygulanmasını istedi.⁷ Ancak tüm bu uyarılar işe yaramadığı için çok sayıda Türk Kıbrıs'tan göç etmek zorunda kaldı.

Rumlar yeni yerleşimcileriyle birlikte Kıbrıs Adası'nda çoğunluğu oluşturdu. Sonraki dönemde Kıbrıslı Türkler için daha zorlu bir süreç yaşanmaya başlandı. Kıbrıslı Türkler, 1880 yılında kurdukları Osmanlı Kiraathanesi ve 1889 Saded, 1891 Zaman ve 1893 Kıbrıs Gazeteleri ile demokratik hak ve taleplerini dile getirmeye baladılar.⁸ Ancak Rumların taşkınlıkları artmış ve 1897 yılındaki Osmanlı-Yunan Savaşı sırasındaki faaliyetleri dolayısıyla Said Paşa, İngiliz Elçisi ile konuyu

⁷ Sebahattin İsmail, *Kıbrıs Üzerine Bildiriler*, Cyrep Yayınları, Lefkoşa, 1998, s. 4.

⁸ İsmail Bozkurt, "Kıbrıs Tarihine Kısa Bir Bakış", *Avrupa Birliği Kışkıncında Kıbrıs Meselesi*, (Ed.) İrfan Kaya-Ülger-Ertan Efeğil, Ahsen Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 11.

görüşmüştür.⁹ 1907 yılında Churchill'in Kıbrıs'ı ziyareti sırasında Rumlar *Enosis* isteklerini yüksek sesle dile getirmişler ve Türkler bu girişimi protesto etmişlerdir. 1912 yılında ise Rumlar ile Türkler ilk kez karşı karşıya gelmişler ve 5 Türk ölmüş, 134 Türk yaralanmıştır.¹⁰ Rumların bu yıl içerisindeki taşkınlıkları ve *Enosis* istekleri artması üzerine Kavanin Meclisi Türk Üyeleri adına Dr. Eyüp Bey, İngiltere Sömürgeler Bakanlığı'na bir telgraf göndererek Türk tarafının kaygılarını iletmiştir. İngiltere Sömürgeler Bakanlığı bu telgrafa verdiği cevapta Kıbrıs'ta statünün değişmeyeceğini belirtse de 1913'te Yunanistan Başbakanı Venizelos'un Londra ziyareti sırasında Kefalonya Adası'nda bir üs karşılığında Kıbrıs Adası'nın Yunanistan'a verilebileceği tartışılmıştır.¹¹ Kıbrıs Türkleri ise 1914'te "Türkiye ile Birleşme Örgütünü" kurmuşlardır.

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na dâhil olması üzerine İngiltere 5 Kasım 1914 tarihinde Kıbrıs Adası'nı topraklarına kattığını ilan etmiştir. 1915 yılında tekrar Kıbrıs'ın Yunanistan'a verilebileceği tartışmaya açıldığı zaman Kıbrıslı Türklerin liderleri 60 bin Türk adına olayı protesto etmiştir. Bu tarihten sonra Kıbrıslı Türklere baskı ve yıldırma hareketlerinin artması üzerine yine çok sayıda Kıbrıs Türkü Ada'yı terk etmek zorunda kalmıştır. İngiltere, 27 Kasım 1917 tarihli Emirname ile Kıbrıs Türklerinin statüsünü "İngiliz vatandaşı" olarak ilan etmiştir.¹²

Yunanistan'ın I. Dünya Savaşı'na itilaf devletlerinin yanında dâhil olması ve Osmanlı Devleti'nin bu savaşta yenilmesi, Rumları cesaretlendirmiş ve *Enosis* istekleri artmıştır. Kıbrıslı Türkler ise bu gelişmeler üzerine 10 Aralık 1918 tarihinde Lefkoşa'da Milli Meclis'i toplamışlar ve Kıbrıslı Türklerin Türkiye'nin bir parçası olduğuna ve geleceğlerinin beraber olduğuna vurgu yapmışlardır.¹³ Yunanistan Başbakanı

⁹ Derviş Manizade, *Kıbrıs Dün Bugün Yarın*, Kıbrıs Türk Kültür Derneği Yayınları, İstanbul, 1975, s. 58.

¹⁰ Necati Münir Ertekün, *Tarihi Perspektif İçerisinde Kıbrıs Sorunu*, KKTC Yayınları, Girne, 1984, s. 6.

¹¹ Beria Remzi Özoran, *Enosis Karşısında Kıbrıs Türkü*, ss. 1251-1253.

¹² Hasan Şanlı, *Kıbrıs*, Güneş Matbaacılık, Ankara, 1967, s. 28-29.

¹³ Sabahattin İsmail, Ergin Birinci, *Kıbrıs Türkü'nün Varoluş Sürecinde İki Ulusal Kongre Meclis-i Milli*, İstanbul, 2001, s.28.

Venizelos 3 Şubat 1919 tarihinde Paris Konferansı esnasında yaptığı konuşmada Kıbrıs'ın Yunanistan'a verilmesini istemişse de İngiltere bu tarihlerde Kıbrıs'ın statüsünün değişmesine sıcak bakmamıştır. Kıbrıslı Türkler de bu dönemde Lefkoşa da yaptıkları geniş katılımlı bir toplantı da Kıbrıs Adası'nda İngiliz yönetiminin devam etmesini istemişleridir. Yani 1918 yılında imzalanan Mondros Mütarekesi ve 1919 Paris Konferansı sürecinde Osmanlı Devleti'nin kendini savunamaz hâle gelmesi nedeniyle Kıbrıs Türkleri İngiliz yönetimine razı olur duruma gelmiştir. 1 Temmuz 1920 tarihinde İngiltere Sömürgeler Bakan Yardımcısı L.S. Amery yapmış olduğu açıklamada Kıbrıs'ta mevcut statünün devam edeceğini açıklamıştır.¹⁴

24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşması'nın 16, 20 ve 21 maddeleri Kıbrıs Adası'na ayrılmış ve bu maddelere göre Kıbrıs, İngiltere'nin kontrolüne bırakılmış, 2 yıl içerisinde vatandaşlık tercih süresi verilmiş ve Türk uyruğunu tercih edenlerin 12 ay içerisinde Kıbrıs Adası'nı terk etmesi istenmiştir.¹⁵ Böylece Türkiye, Kıbrıs Adası'nın İngiliz kontrolü altında kalmasını kabul etmiştir. Bu tarihten sonra yine Kıbrıslı Türkler Kıbrıs Adası'ndan göç etmişler, Rumlar ise Enosis isteklerini ve taşkınlıklarını artırmıştır. Türk tarafı da bu taşkınlıklara karşı kurmuş olduğu demokratik teşkilatlarla karşı koymaya, daha doğrusu hayatını sürdürmeye çalışmıştır. Türk tarafı 1931 tarihli Milli Kongre'de olduğu gibi kültürel haklarının iyileştirilmesi için çaba harcar duruma gelmiştir. 1932 yılında Kıbrıs Türk Talebe Birliği kurulmuş ve Türklerin haklarını savunma sürecini teşkilatlı olarak yürütmeye başlamıştır. 26 Nisan 1937 tarihinde ise Kıbrıs Türklerinin yaşadıkları sıkıntılar bir rapor hâline getirilerek İsmet İnönü'ye sunulmuştur.¹⁶ 1942 yılında Dr. Fazıl Küçük'ün Halkın Sesi Gazetesini çıkarmaya başlaması ve Kıbrıs Adası Türk Azınlığı Kurumu'nun kurulması ile Kıbrıs Türklerinin hakları daha aktif savunulmaya başlanmış ve bu tarihten sonra

¹⁴ Ulvi Keser, *Kıbrıs*, İstanbul, 2001, s. 111.

¹⁵ Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar ve Belgeler*, Takım II, C.II, A.Ü.SBF Yayınları, Ankara, 1973, s. 8.

¹⁶ Ahmet Göksan, "Sömürgecilik", *Kıbrıs Türk Stratejik Araştırmalar Dergisi*, S. 3, Ocak-Şubat 2010, s. 12.

Kıbrıs Türklerinin haklarını savunan birçok yapı oluşturulmuştur.¹⁷ Bunlardan önemli biri de 1946 yılında kurulan Kıbrıs Türk Kültür Derneği'dir.

Yunanistan Meclisi, 28 Şubat 1947 tarihinde Kıbrıs ile birleşme kararı alarak katliamlara götüren süreci başlatmıştır. Çünkü Yunanistan Devleti bizzat istihbarat subayları aracılığı ile Kıbrıs'ın Yunanistan'a katılması için çalışmalara başlamıştır. Bu çerçevede Kıbrıslı Türklere saldırılar artmıştır. 1948 yılında Venizelos'un Kıbrıs'ın ilhakını tekrar dile getirmesi üzerine Milli Türk Birliği, TBMM, Başbakanlık, Dışişleri Bakanlığı, DP ve CHP'ye birer telgraf göndererek Kıbrıs Türklerinin endişelerini dile getirmişler ve Türkiye'nin konuya müdâhil olmasını istemişlerdir.¹⁸ Ancak gerek CHP'nin gerekse 1950 sonrası DP'nin Dışişleri Bakanları düzeyinde yapmış oldukları açıklamalarda Türkiye'nin Kıbrıs diye bir meselesinin olmadığını ifade etmişlerdir. Buna rağmen Türk halkının olaya sahip çıkması ve İngiltere'nin Türkiye'yi Ortadoğu'daki ittifakta kullanmak istemesi dolayısı ile Kıbrıs sorununa Türkiye dâhil olmuştur.

Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi 15 Ocak 1950 tarihinde sadece Rumların katıldığı uluslararası hukuka uymayan bir referandum yaparak halkın %99'unun Enosis istediğini ilan etmiş ve Yunanistan 1951'de konuyu BM'ye götürmüştür. İngiltere'nin Yunanistan'ın bu isteğinin Türkiye'yi de ilgilendirdiğini söylemesi üzerine Türkiye fiilen sürece dâhil olmuştur.

16 Temmuz 1952 tarihinde ise Milli Gençlik Komitesi, Kıbrıs'ın Anadolu'nun bir parçası olduğunu açıklamıştır.¹⁹ 29 Eylül 1952'de Kıbrıs Türk Federasyonu Başkanı Faiz Kaymak ile görüşen Türkiye Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü "Türkiye sağlam kaldıkça Kıbrıs Türkleri de sağlam kalır" demiştir.²⁰ Böylece Kıbrıs konusunda Türkiye'nin politik yaklaşımı

¹⁷ Selçuk Duman, "Dr. Fazıl Küçük'ün Yazılarında Atatürk ve Atatürkçülük", *Kıbrıs Türk Stratejik Araştırmalar Dergisi*, S.1, Kasım 2009, s. 24.34.

¹⁸ Rasim Koç, *1950-1954 Kıbrıs Basınında Kıbrıs Olayları*, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 27-28.

¹⁹ Vehbi Zeki Serter, *Kıbrıs Türk Mücadele Tarihi*, Ankara, 1997, s. 63.

²⁰ Dilek Yiğit Yüksel, "Kıbrıs Türk Milli Mücadelesi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Güz-2009, s. 169.

Kıbrıslı Türklerin gelecekları ile özdeşleşmiştir. Diğer yandan 1955'te Yunanistan ve Kıbrıs Rumları tarafından kurulan EOKA ile Kıbrıs Türklerinin katledilme süreci başlatılırken Kıbrıs Türkleri adına 22 Haziran 1955 tarihinde Başbakan Menderes'e bir telgraf gönderen Dr. Fazıl Küçük, yerel hükümetinin Türkleri korumadaki aciziyetini dile getirmiştir.

23 Ağustos 1955 tarihinde Menderes Hükümeti İngiltere'ye bir nota vererek Kıbrıs Türklerinin güvenliğinin sağlanması ya da Kıbrıs Adası'nın Türkiye'ye iadesini istemiştir. 25 Ağustos 1955 tarihinde bir açıklama yapan CHP Genel Başkanı İsmet İnönü; Türkiye'nin Kıbrıs Türkü'nün yanında olduğunu belirtmiştir. 29 Ağustos 1955 tarihinde Kıbrıs konusunda Londra'da yapılan toplantıda Türk Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu; mevcut statünün devam etmesi gerektiğini savunmuştur.²¹ Ancak 6-7 Eylül 1955 tarihinde Selanik'te bulunan Atatürk evinin sokağında bomba patlaması dolayısı ile yapılan gösterilerde özellikle İstanbul ve İzmir gibi yerlerde azınlıklara ait evlerin zarar görmesi üzerine uluslararası arenada Türkiye'ye karşı oluşan tepki nedeniyle Demokrat Parti iktidarı Kıbrıs politikasında yeniden belirsiz ve çekingen hâle dönmüştür. 1957 yılında Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu Başkanı Faiz Kaymak'ın Başbakan Menderes ve Cumhurbaşkanı Bayar ile yaptığı görüşmede Türk dış politikasının taksim tezi üzerinde şekillendiği görülmektedir. Yunanistan ise 1957 yılında BM'ye başvurarak self determinasyon istemişse de bu isteği kabul edilmemiştir.²² 1957 yılında ise Kıbrıslı Türkler Türk Mukavemet Teşkilatı'nı kurmuşlar ve bu teşkilâtı Türkiye 1 Ağustos 1958'den itibaren gizli olarak desteklemiştir.²³

Birleşik Kıbrıs Devleti Döneminde Türk Dış Politikasında Kıbrıs

Türkiye, İngiltere ve Yunanistan; birlikte yapılan görüşmeler neticesinde Kıbrıs'ta Türk ve Rumların birlikte yaşayacakları Bağımsız Kıbrıs

²¹ Selçuk Duman, *Kıbrıs'ta Türk Milli Mücadelesi ve 1958 Türkiye Mitingleri*, Berikan Yayınları, Ankara, 2013, s. 62.

²² Aydın Olgun, *Kıbrıs Gerçeği*, Demircioğlu Matbaacılık, Ankara, 1991, s. 13.

²³ Selçuk Duman, "Kıbrıs Türklerinin Bağımsızlık Mücadelesinde Milli Bir Teşkilat TMT", *Kıbrıs Türk Stratejik Araştırmaları Dergisi*, S. 2, Aralık 2009-Ocak 2010, ss. 25-34.

Devleti'nin kurulması konusunda anlaşmışlardır. Yapılan anlaşmalarla Türk ve Rumların yeni kurulan devlette statüleri belirlenmiş ve bu statünün devam ettirilmesi konusunda Türkiye, Yunanistan ve İngiltere garantör olmuştur.

1959 Zürih ve 1960 Londra Antlaşmalarına göre belirlenen Kıbrıs Devleti'nde; Türkler ve Rumlar nüfusları oranında yönetimde hak sahibi olmuşlardır. Örneğin Cumhurbaşkanı Rum, Cumhurbaşkanı Yardımcısı Türk (Türk Cumhurbaşkan Yardımcısı 18 Şubat 1973 tarihine kadar Dr. Fazıl Küçük olmuş, bu tarihten sonra ise Rauf Denktaş olmuştur.) on kişilik bakanlar kurulunun 7'si Rum, 3'ü Türk, Meclisin %70'i Rum, %30'u Türk, Ordunun; %30'u Türk, %70'i Rum, Anayasa mahkemesi ile Türk ve Rumlar arasındaki davalar için karma mahkemelerin kurulması gerektiği ve belediyelerde özerklik hakkı konularında anlaşılmıştır. Ancak Rumlar daha ilk andan itibaren birçok konuya itiraz etmişler ve mevcut statüyü değiştirmek için harekete geçmişlerdir.

Türkiye ise bu dönemde dış politika eksenini kesinlikle statünün devam etmesi gerektiği üzerine kurmuştur. Türk Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, Nisan 1963'te Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada da bunu açık bir şekilde dile getirmiştir. Türkiye ve Türk tarafının statünün devam etmesi gerektiği konusundaki ısrarı üzerine Makarios, 22-26 Kasım 1962 tarihindeki Ankara ziyareti sırasında ve 30 Kasım 1963'te Kıbrıs Türk Toplum Lideri, Türkiye ve Yunanistan'a bir nota vererek Anayasa'nın değiştirilmesini istemiştir.²⁴ Bu önerinin Türkiye ve Kıbrıs Türkleri tarafından reddedilmesi üzerine Kıbrıslı Rumlar Acritas Planı'nı²⁵ devreye sokmuşlardır. Bu plana göre; Türkleri şiddet ve katliamlarla Kıbrıs'ta yok etmek amaçlanmıştır. Bu çerçevede başlatılan Rum saldırıları neticesinde birçok Türk katledilmiştir.

Türkiye bu katliamların artmasıyla birlikte garantörlük hakkını kullanarak harekete geçmiş ve İngiltere ile Yunanistan'a müracaat ederek

²⁴ Bülent Şener, "1963-1964 Kıbrıs Krizi; Türk Dış Politikası Tarihinde Askeri, Siyasal ve Hukuksal Boyutlarıyla Bir Zorlayıcı Diplomasi Uygulaması", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 205, Ağustos 2013, ss. 10-11.

²⁵ Ata Atun, "Akritas Planı Nasıl Bir Plandı", <http://www.ataatun.org>, 04.06.2005.

bu katliamların durdurulması ve Kıbrıs Anayasası'nın uygulanmasını istemiş, 25 Aralık 1963 tarihinde Türk savaş uçakları Lefkoşa üzerinde uçmaya başlamış ve Türk Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel ABD Başkanı Lyndon Johnson'a bir mektup göndererek saldırıların durdurulmasını istemiştir.²⁶ Bu girişimler neticesinde üç garantör ülkenin 26 Aralık 1963 tarihinde Kıbrıs Hükümeti'ni Anayasa'nın uygulanması konusunda uyarması üzerine Türk ve Rum toplumları arasında ateşkes sağlanabilmiştir. Ancak Makarios, Türkiye'yi Kıbrıs'ın içişlerine karışıyor diye Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne şikâyet etmiş, İngiltere ise Türkiye, Yunanistan, Kıbrıs Türk tarafı ve Kıbrıs Rum kesimi ile 15 Ocak 1964 tarihinde Londra'da bir toplantı yapmışsa da buradan bir sonuç çıkmamıştır.

1964 yılında ABD'nin katılımı ile NATO'nun uluslararası bir kuvvetle Kıbrıs'ta güvenliği sağlaması ekseninde bir plan hazırlanmış ve Türkiye bu plana, Türkiye'nin Kıbrıs Türklerini korumaya yönelik müdahale hakkı saklı kalmak kaydı ile olumlu yaklaşırsa da Kıbrıs Rum Lideri Makarios bu planı reddetmiştir. BM Güvenlik Konseyi ise 4 Mart 1964 tarihinde almış olduğu 186 sayılı kararı²⁷ ile Kıbrıs Rumlarını Kıbrıs'ın temsilcisi olarak kabul etmiş ve günümüze kadar Türk tarafının uluslararası platformda yok sayılması sürecini böylece başlatmıştır.

27 Mart 1964 tarihinde ise Kıbrıs'ta BM Barış gücü ara bölgeye yerleşerek iki toplum arasındaki çatışmaları önlemeyi amaçlamıştır.²⁸ Ancak Kıbrıs Rum Lider Makarios Kıbrıs Adası'nda adanın tamamını kontrol etmek için askerî önlemleri artırması üzerine Türkiye, Kıbrıs Rum Liderini uyarmıştır. Bu gelişmeler üzerine ABD Başkanı Lyndon Johnson, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı İsmet İnönü'ye bir mektup göndererek uyarmıştır. Bu uyarı Türk Milleti açısından oldukça ciddi endişelerin de doğmasına neden olmuştur. Çünkü 1947 yılından itibaren ABD ve Batı ile işbirliği içerisinde olan Türkiye 1952 yılında katıldığı NATO ile kendisini bu yapının bir parçası olarak görmüş ancak çok

²⁶ "Müdahale Ettik ve Ateş Kesildi", *Milliyet*, 26.12.1963.

²⁷ Metin Fahrioğlu, "4 Mart 1964 tarih ve 186 sayılı BM Güvenlik Konseyi Kararları ve Yarattığı Olumsuzluklar", *Halkın Sesi*, 05.03.2016.

²⁸ *Milliyet*, 28.03.1964.

haklı olduğu bir konuda dahi yalnız bırakıldığı gibi bir de uyarılmıştır. Akabinde 22-23 Haziran 1964'te Washington'u ziyaret eden İsmet İnönü yapılan görüşmelerde Kıbrıs'ta barışçıl çözümden yana olduğunu açıklamıştır. 9 Temmuz 1964 tarihinde ise ABD Eski Dışişleri Bakanı Acheson'un aracılığı ile Cenevre'de Türkiye, İngiltere ve Yunanistan'ın katılımı ile Kıbrıs görüşmeleri başlamış, bu görüşmelerde Kıbrıs Türklerinin çoğunluğu teşkil ettikleri bölgelerde özerk yönetimlerin kurulması tartışılmış ancak Kıbrıs Rum tarafı saldırılarını devam ettirmiştir. Türkiye'nin Cenevre görüşmelerindeki tezi federasyon olmuştur. Ancak Yunan-Rum ikilisi bu yaklaşımı kabul etmemiştir.²⁹ Acheson, Ağustos 1964'te ikinci bir öneri sunmuştur. Bu öneride Türkiye'nin 50 yıl boyunca bir askerî üsle Kıbrıs'ta varlığını sürdürmesi öngörülmüştür. Bu yaklaşımı ise Türkiye reddetmiştir.

Yunan-Rum ikilisi bir taraftan da Türklere yönelik saldırılarını sürdürmeleri üzerine Türkiye Cumhuriyeti Devleti Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin 7 Eylül 1964 tarihinde bir açıklama yaparak, Yunan-Rum ikilisinin bu davranışlarının bir savaşa neden olabileceğine dikkat çekmiştir. Diğer yanda Türk Dışişleri Bakanı Erkin, 30 Ekim-6 Kasım 1964 tarihinde destek için Moskova'yı ziyaret etmiştir. Böylece Türkiye, ABD ve batılı müttefiklerinin Türkiye karşıtı yaklaşımlarını kırmak için Sovyetler Birliği ile diyaloga geçmiştir.³⁰

18 Aralık 1965 tarihinde ise BM Genel Kurulu'nda Kıbrıs konusu tartışılmış ve Yunan-Rum ikilisinin istediği şekilde bir karar alınmıştır.³¹ Bu kararda; Kıbrıs'ın egemen devlet olduğuna vurgu yapılmış ve dış müdahalelerin olamayacağı vurgulanmıştır. Bu tabii Türkiye tarafından kabul edilmemiştir. Çünkü uluslararası antlaşmalara aykırı bir karardır. Burada yapılan görüşmelerde Kıbrıs'ta iki toplumlu bir yapı kabul edilmiştir. NATO ise bu gelişmeler üzerine Kıbrıs konusunun Türkiye ve Yunanistan arasında görüşülmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu çerçevede iki ülke 9-10 Eylül 1967 tarihinde Dedeoğaç'ta görüşmeler yapmış ise de bir anlaşma sağlanamamıştır.

²⁹ "Cenevre Görüşmeleri", *Milliyet*, 10.07.1964.

³⁰ "Erkin Moskova'da", *Milliyet*, 31.10.1964.

³¹ "Netice: Genel Kurul da Aleyhimize Karar aldı", *Milliyet*, 19.12.1965.

Yunan-Rum ikilisi Kıbrıs'ta 15 Kasım 1967 tarihinde Türk bölgeleri olan Boğaziçi ve Geçitkale köylerine saldırmışlar ve katliam yapmışlardır. Bunun üzerine Başbakan Süleyman Demirel 17 Kasım 1967 tarihli açıklamasında, Yunanistan'ın Kıbrıs'a gizli olarak soktuğu 12 bin kişilik kuvvetini geri çekmesini ve Rum Milli Muhafız Birliklerinin kaldırılmasını istemiş ve TBMM'den Kıbrıs'a asker gönderme yetkisi almıştır.³² Türk savaş gemileri ve savaş uçaklarının Akdeniz'de hareket hâline geçmesi üzerine NATO Genel Sekreterinin aracılığında diplomatik görüşmeler hızlanmış ve Yunanistan-Türkiye bazı noktalarda anlaşmışlardır. Bunlar; iki ülke 1959 Zürih ve 1960 Londra Antlaşmaları gereğince Kıbrıs Adası'nda bulundurmaları gereken kuvvetten fazla askerlerini Kıbrıs'tan çekecekler, Yunan istihbarat subayı ve EOKA'nın başı olan Grivas Ada'dan çıkarılacak ve tekrar dönmeyecek ve Rumlar Türklerin uğramış oldukları tüm zararları karşılayacaklar.

1968 yılından itibaren Kıbrıs Türkleri adına Rauf Denktaş ve Kıbrıs Rumları adına Glafkos Klerides, Kıbrıs sorununu barışçıl yollarla çözmek için görüşmelere başlamışlardır. Türk tarafı bu görüşmelerden bir sonuç alınamayacağını da gördüğü için 27 Aralık 1967 tarihinde oluşturmuş olduğu geçici yönetim sisteminden geçici kavramını 21 Nisan 1971 tarihinde kaldırmış ve Kıbrıs Türk Yönetimi'ni kurmuştur.

Kıbrıs'ta Yunanistan Cunta Yönetimi ile Kıbrıs Rum Lideri Makarios arasında yaşanan çekişmeler neticesinde Makarios, EOKA örgütünü 25 Nisan 1974 tarihinde kanun dışı ilan etmiş ve Yunanistan Cunta Yönetiminin Kıbrıs yönetimine müdahaleye hazırlandığını kamuoyuna açıklamıştır. Bu gelişmelerin hemen ardında da 15 Temmuz 1974 tarihinde Yunanistan Cunta Yönetimi Kıbrıs'ta darbe yaparak hükümeti dağıtmıştır.³³ Türkiye bir taraftan bu darbeyi kabul etmediğini ilan etmiş diğer taraftan İngiltere'ye başvurarak birlikte garantörlük sorumluluğunu yerine getirmek istediğini bildirmiştir. Türkiye bu kararlılığını muhatabı olan İngiltere'ye anlatmak için 17 Temmuz 1974 tarihinde başbakan düzeyinde Londra'yı ziyaret etmiştir. Bu ziyaretten

³² "Hükümet Savaş Yetkisi Aldı. Yunanistan'a Nota Verildi", *Milliyet*, 18.11.1967.

³³ "Kıbrıs'ta Darbe Oldu. Makarios'un Akıbeti Meçhul", *Milliyet*, 16.07.1974.

de bir sonuç alınamayınca 20 Temmuz 1974 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri, 1959 Zürih ve 1960 Londra Antlaşmalarından doğan garantörlük haklarını kullanmak üzere Kıbrıs Adası'na müdahale ederek Anayasal düzeni geri getirmeyi, Kıbrıslı Türklerin güvenliğini sağlamayı, Kıbrıs'ta barışı hâkim kılmayı ve Enosis'e giden yolu kapatmayı amaçlamıştır.

Ne var ki 20 Temmuz 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı oldukça hazırlıksız ve cılız bir harekât olarak gerçekleşmiştir. Çünkü sadece 30 kilometre derinlikte üçgen bir saha (sadece %7) kontrol edilebilmiş ve siyasî anlamda hiçbir sonuç alınamamıştır. Diğer yandan 15 Temmuz Yunan darbesinin hemen akabinde harekât başlatılmayarak çekingen davranıldığı için Yunan-Rum ikilisinin toparlanmasına ve uluslararası destek bulmalarına zemin hazırlanmıştır.³⁴ Bu çerçevede BM Güvenlik Konseyi 20 Temmuz 1974 tarihinde toplanarak 353 sayılı kararı almıştır. Bu kararda; acilen ateşkes yapılması, Kıbrıs Adası'ndaki yabancı kuvvetlerin çekilmesi ve tüm ülkeleri Kıbrıs'ın toprak bütünlüğünü tanımaya davet etmiştir. Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi ise 29 Temmuz 1974 tarih ve 573 sayılı kararı ile Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesinin yasal olduğu vurgulanmıştır.³⁵ Bu nedenle, uluslararası baskının da etkisiyle 22 Temmuz 1974 tarihinde ateşkes ilan edilmiş ve 25 Temmuz 1974'te Cenevre'de Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'nin katıldığı görüşmeler başlamıştır. Bu görüşmelerin ilk toplantısında Kıbrıs'ta bulunan askerî kuvvetlerin buldukları noktada kalmaları gerektiği, Kıbrıs'ta Türk ve Rumlar için iki ayrı özerk yapının kabul edildiği ve Yunan-Rum ikilisi tarafından işgal edilen Türk bölgelerinin derhal boşaltılması gerektiği üzerinde anlaşılmıştır. Ancak 8 Ağustos 1974 tarihinde başlayan ikinci Cenevre görüşmelerinden sonuç alınamamış ve Türkiye 14 Ağustos 1974 tarihinde ikinci Kıbrıs Barış Harekâtını gerçekleştirmiştir. Bu harekâtle da Kıbrıs Adası'nın %38'lik bir kısmı kontrol altına alınabilmiştir. Ancak birinci Kıbrıs Harekâtı ile ikinci Kıbrıs Harekâtı arasında

³⁴ Selçuk Duman, "Alparslan Türkeş'in Kıbrıs Konusundaki Görüş ve Önerileri", *Doğumunun 100. Yıldönümünde Lider Türkiye için Alparslan Türkeş Vizyonu*, (Ed.) İsmail Faruk Aksu ve Yalçın Sarıkaya, TASAV Yayınları, Ankara, 2017, s. 146.

³⁵ "Kıbrıs Barış Harekâtı", *Habertürk*, 22.07.2014, <http://www.haberturk.com>

geçen zaman içinde Rumlar intikam duygusu ile hareket ederek onlarca Türk köyüne saldırmışlar ve katliamlar gerçekleştirmişlerdir. Bu vahşet yaşandığı zaman hiçbir tedbir almayan ve seyreden BM ise Güvenlik Konseyi'nin 357, 358, 359 ve 360 sayılı kararları ile önce ateşkese sonra da adadaki yabancı askerlerin dışarı çıkması gerektiği yönünde çağrı yapmıştır. Türkiye ve Kıbrıs Türkleri bu katliamlarla ilgili tahkim heyeti ve uluslararası mahkemelerin kurulmasını istemesi gerekirken bu konuda hiçbir şey yapılmamıştır.

Kıbrıs'ta İki Toplumlu Yapının Ortaya Çıkması ve Türk Dış Politikasında Kıbrıs Yaklaşımı

Türkiye, Kıbrıs Adası ile ilgili politikalarını kendi belirlediği eksen de değil de karşı tarafın hareketlerine göre belirlediği için ikinci Kıbrıs Barış Harekâtı'nda da Kıbrıs Adası'nın tamamına yönelik bir politik yaklaşımda bulunmadığı gibi müdahale sonucu kontrol ettiği Türk bölgelerinde dahi bağımsız bir Türk yönetimi kurmamıştır. Türkiye, 1 Ekim 1974 tarihinde Otonom Kıbrıs Türk Yönetimini oluşturmuş ve 13 Şubat 1975 tarihinde ise Kıbrıs Türk Federe Devleti'ni kurmuştur. BM 12 Mart 1975 tarihinde 367 sayılı kanunla genel sekreterinin arabuluculuk ve hakemlik misyonuna vurgu yapmıştır. 2 Ağustos 1975 tarihinde ise BM'nin gözetiminde Viyana'da Kıbrıs Türk Federe Devleti Başkanı Rauf Denктаş ve Rum lider Klerides bir araya gelerek nüfus mübadelesi anlaşması yapmışlardır.

Bu tarihten sonra Kıbrıs ile ilgili Türk dış politikasının genel yaklaşımı Kıbrıs'ta Rumlarla birlikte bir federal yapı ekseninde birleşmek üzerine gelişmiştir. Öncelikle Yunan-Rum ikilisi Kıbrıs konusunu BM ve Avrupa Konseyi platformlarında kendi istedikleri gibi çözmek için çaba harcamışlar ancak bu gerçekleşmeyince 27 Ocak 1977 tarihinde Kıbrıs Türk Federe Devleti Başkanı Rauf Denктаş ve Kıbrıs Rum Yönetimi Başkanı Makarios doğrudan konuyu görüşmek üzere bir araya gelmişlerdir.³⁶ Bu görüşmeler sonucunda Kıbrıs Adası'nda bağımsız ve iki toplumlu bir yapıyı kabul etmişlerdir. Kurulacak Federal yapının da bu

³⁶ "Denктаş Makarios ile Üç Saat Görüştü", *Milliyet*, 28.01.1977.

gerçekler üzerinde inşa edilmesi üzerinde durulmuştur. 12 Şubat 1977 tarihinde yapılan görüşmelerde ise iki toplumlu bir federal cumhuriyetin kurulması konusunda anlaşılmıştır. Ancak içerik konusunda daha sonraki görüşmeler dâhil anlaşma sağlanamamıştır. Çünkü Yunan-Rum ikilisi Kıbrıs Adası'nı bir Rum Adası görmeye devam etmekte ve Kıbrıs'ta yaşayan Türkleri de azınlık statüsünde %20'lik bir bölümde Türkiye'nin garantör olmadığı bir statüde yaşatmak istemektedir. Bu arada 13 Kasım 1978 tarihinde ABD, BM Genel Sekreteri'ne Kıbrıs konusunda bir plan sunmuştur. Bu planın temel sorunu Türkiye'nin Kıbrıs'tan askerî güçlerini çekmesi konusu idi. Bu yaklaşıma Türkiye ve Kıbrıs Türkleri kesinlikle karşı olmalarına rağmen görüşmelerden kaçmamak adına görüşmelere katılmışlardır.

19 Mayıs 1979 tarihinde Kıbrıs Türk Federe Devleti Başkanı Rauf Denктаş ve Kıbrıs Rum Lideri Kipriyanu BM Genel Sekreteri'nin gözetiminde bir araya gelerek bazı kararlar üzerinde anlaşmışlardır.³⁷ Bu kararlarda; genel olarak görüşmelere temel hak ve özgürlükler çerçevesinde yeniden başlanması, Anayasa ve toprak konusunun görüşülmesi ile Kıbrıs Adası'nın askerden arındırılması konularının üzerinde durulması gerektiği konusunda anlaşılmıştır. Bu çerçevede 1980, 1981 ve 1982 yıllarında iki toplum lideri arasında görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmelerde Kıbrıs Türkleri; güvenlik nedeniyle iki toplumlu, Coğrafi sınırları belli olan ve Türkiye'nin garantörlüğünün devam ettiği bir federe sistemin kabul edilebileceği üzerinde durmuştur. Rum tarafı ise Türkleri bir azınlık statüsüne düşüren ve Türkiye'nin kesinlikle bulunmaması gerektiği bir yaklaşımda bulunmuştur. Bu nedenle de bir sonuca gidilmediği gibi Kıbrıs Rumları Mart 1983 tarihinde bir taraftan müzakerelere devam ederken diğer taraftan Yeni Delhi'de toplanan Bağılantısız Devletler toplantısında Kıbrıs Türkleri ve Türkiye aleyhinde bir karar aldırılmışlardır. Bu kararı daha sonra BM Genel Kurulu'na taşımışlar ve burada da bu karar onaylanmıştır. Türk tarafını her türlü itirazına rağmen onaylanan bu karara göre; Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin bütün Kıbrıs Adası üzerinde egemenlik hakkı

---

³⁷ "Toplumlararası Görüşmeler 15 Haziran'da Başlıyor", *Milliyet*, 20.05.1979.

olduğunu, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin tek meşru hükümeti olduğunu ve işgal kuvvetlerinin Kıbrıs Adası'ndan çekilmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır. Türkiye ve Kıbrıs Türk Federe Devleti bu kararı reddetmiş ve Kıbrıs Türk Federe Devleti toplanarak 1960 Antlaşması'na dikkat çekecek Kıbrıs'ta iki toplumlu bir yapının var olduğunu belirtmiştir. Diğer yandan Kıbrıs Türk Federe Meclisi almış olduğu kararlar da 15 Kasım 1983 tarihinde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni ilan etmiştir.

Kıbrıs Türk Federe Devleti Meclisi, bağımsız bir devlet kurma kararını, BM şartı ve gerek I. Dünya Savaşı sonrasında Wilson Prensiplerinde yer alan ve Sanremo'da kabul edilen ve gerekse II. Dünya Savaşı sırasında ilan edilen Atlantik Demecinde ifadesini bulan toplumların kendi kaderini tayin etme hakkı ilkesinden hareket etmiştir. Kıbrıs Türk Federe Devleti Başkanı Rauf Denktaş da Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin kurulduğunu dünyaya ilan ederken bunun Kıbrıs Türk halkının meşru isteği olduğuna vurgu yapmıştır.

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti kurulduktan sonra BM ilkelerine bağlı, barış ve istikrardan yana, hiçbir ittifaka dâhil olmadan ve hiçbir ülkeye düşmanlık yapmadan 1960 antlaşmalarına bağlı olduğunu da temel eksen olarak ifade etmiştir. Böylece her ne kadar bağımsız bir Kıbrıs Türk Devleti kurulsa da 1960 antlaşmalarına bağlılığın ilan edilmesi; Kıbrıs'ta iki toplumlu bir devletin kurulması konusunda Kıbrıs Türklerinin yine istekli olduklarını göstermektedir. Elbette bu yaklaşım sadece Kıbrıs Türklerine ait olan bir yaklaşım değildir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin de günümüze kadar izlemiş olduğu Kıbrıs Politikasının ana eksenini bu şekildedir.

Türkiye ve Kıbrıs Türkleri oluşturulacak federal sistemde; federal hükümetin yetkilerinin sınırlı olması, Türkiye'nin garantörlük durumunun güçlü bir şekilde devam etmesi ve iki toplumun coğrafi anlamda ayrı birer idarî yapıya sahip olması gerektiği üzerinde durmaktadır. Kıbrıslı Rumlar ise Türkiye'nin varlığına kesinlikle karşı durmakta ve Türkiye'den Kıbrıs Adası'na gelip yerleşenlerin de Türkiye'ye geri dönmesi konusunda ısrar etmektedir. BM Güvenlik Konseyi bu gelişmeler üzerine toplanarak 1983 yılında 541, 1984 yılında da 550 sayılı kararları almıştır. Bu kararlarda BM, Kuzey Kıbrıs

Türk Cumhuriyeti'nin kuruluşunun hukukî olmadığını ilan etmiş ve tüm ülkelere bu devletin tanınmaması yönünde çağrıda bulunmuştur. Yine de Türkiye, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni tanımıştır.

Kıbrıs Rum kesimi, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin ilan edilmesinden dolayı artık doğrudan görüşmelere katılmayacağını açıklamıştır. Ancak 10-20 Eylül 1984 tarihinde New York'ta BM Genel Sekreterinin girişimi ile dolaylı da olsa görüşmeler başlamıştır.³⁸ Bu görüşmelerin ikinci turu 15 Ekim 1984 tarihinde, üçüncü turu ise 26-29 Kasım 1984 ve 9-11 Aralık 1984 tarihlerinde yapılmıştır. Bu görüşmeler neticesinde taslak bir metin ortaya çıkmış ve Türk tarafının bu metni imzalamaya hazır olduğunu belirtmesine rağmen Rum tarafı imzalamamıştır. Bu taslak metinde; Cumhurbaşkanı Rum, Cumhurbaşkanı Yardımcısı Türk, Senato'nun %50'si Türk, %50'si Rum, Temsilciler Meclisinin %70'i Rum, %30'u Türk olacak; Kıbrıs topraklarının %29'u Türklerde kalacak ve Maraş bölgesi nihaî anlaşmaya kadar BM denetiminde kalacak şekilde iki toplumlu ve iki resmî dilli Kıbrıs Federe Devleti kurulacaktı.³⁹ 12 Nisan 1985 tarihinde BM Genel Sekreteri tasarıda Rumların lehine bir takım değişiklikler yaparak tekrar Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş'a sunmuş, ancak Denktaş bu öneriyi reddetmiştir.

29 Mart 1986 tarihinde ise BM Genel Sekreteri yeni bir çözüm planı sunmuştur. Bu plan da Türkler tarafından kabul edilmesine rağmen Rum tarafının Türk askerinin çekilmesi şartı dolayısı ile uygulanamamıştır. Bu planda da Başkanlık sistemi üzerinden tanımlamalar yapılmıştır. Toprak oranı yine Türklere %29 olmuştur. Bu gelişmeler sonrası Türkiye, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin izolasyonunu azaltmak için Aralık 1986'da Ekonomik İşbirliği Antlaşması imzalamıştır.

1988-1989 yıllarında yine BM Genel Sekreterinin girişimi ile Kıbrıs Türk tarafı ve Kıbrıs Rum tarafı arasında uzun denilebilecek bir görüşme süreci yaşandı. Bir yıla yakın süren bu görüşmelerde; anlaşma sağlanamamıştır. 25 Temmuz 1989 tarihinde ise BM Genel Sekreteri yeni bir plan sunmuştur. Bu plana göre; iki kesimli ve iki toplumlu bir

³⁸ "Denktaş Memnun", *Milliyet*, 21.09.1984.

³⁹ Hüner Tuncer, *Özal'ın Dış Politikası*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 74-75.

öneri söz konusu olmuş ancak Rauf Denktaş kendilerine danışılmadan hazırlanan bu planı reddetmiştir.⁴⁰ Şubat 1990 tarihinde Kıbrıs Türk tarafı lideri ve Kıbrıs Rum tarafı lideri New York'ta tekrar bir araya gelmişlerdir. Bu görüşmelerde de iki toplum iki kesim vurgusu yapılmış ve self-determinasyon hakkından bahsedilmiştir. Bu nedenle de Rum tarafı bu plana karşı çıkmıştır.

Bu anlaşmazlık sürecinin aşılması için BM Güvenlik Konseyi 12 Mart 1990 tarihinde toplanarak 649 sayılı kararı almıştır. Bu kararda; iki kesimli ve iki toplumlu bir çözümün 1960 sürecine uygun yapılması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Haziran-Kasım 1992 tarihlerinde ise New York'ta tekrar görüşmeler yapılmış ve bu görüşmelerde; iki federe devlet ve bir federal devletin oluşturulması ile garantilerin devam etmesi konusunda ilk etapta çerçeve anlaşması çıkarılsa da Rum tarafı özellikle garantörlük konusunu kabul etmemiştir. Mayıs 1993 tarihinde BM güven artırıcı önlemler paketini sunsa da Rum yönetimi AB Adalet Divanı'na başvurarak Temmuz 1994 tarihinde KKTC'nin AB'ye ihracatını yasaklatmıştır.⁴¹

Mart 1997 tarihinde BM'nin gözetiminde yapılan dolaylı görüşmeler Temmuz-Ağustos 1997 tarihinde yüz yüze görüşmelere dönüşmüş ancak 1995 yılında Rumların AB'ye adaylık sürecinin başlaması ve belirli bir aşamaya gelmesi üzerine Türkiye ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti 20 Temmuz 1997 tarihinde yaptıkları açıklamada; bu gelişmelerin Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ile Türkiye arasındaki entegrasyonu tetikleyeceği belirtilmiştir.⁴²

Türkiye'nin 1999'dan itibaren AB ilişkilerinin gelişmelerine paralel olarak Kıbrıs'ta da görüşmelere geçilmiştir. 3 Aralık 1999-10 Kasım 2000 tarihleri arasında New York ve Cenevre'de yapılan beş turluk görüşmelerde; yetki dağılımı, statü eşitliği, ambargolar, AB süreci ve iki eşit tarafın varlığı hakkında bir takım konular üzerinde yapılan

⁴⁰ "Türkiye-Yunanistan İlişkilerinde Kıbrıs Sorunu", *Politika Akademisi*, <http://politika-akademisi.org>, 24.06.2013.

⁴¹ "Kıbrıs Meselesinin Tarihçesi, BM Müzakerelerinin Başlangıcı", *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, <http://www.mfa.gov.tr>

⁴² "Kıbrıs'ta Tarihi Gün", *Milliyet*, 21.07.1997.

görüşmelerden bir sonuç alınamamıştır. Çünkü Rum tarafı bu görüşmelerle ilgili yaklaşımları da kabul etmemiştir. Bu gelişmeler üzerine 24 Kasım 2000 tarihin de Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Rauf Denктаş ile Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı bir araya gelerek Türkiye'nin desteğini ortaya koymuşlardır.

Rauf Denктаş sürecin devam etmesi için Rum yönetimine yaptığı çağrı sonucu 4 Aralık 2001 tarihinde iki toplum lideri ara bölgede tekrar bir araya gelmiş ve kapsamlı bir çözüm üretmek adına görüşmelerin yapılması gerektiği konusunda anlaşmıştır. Bu çerçevede BM'nin gözetiminde 16 Ocak 2002 tarihinde doğrudan görüşmelerin başladığı görülmektedir. Bu görüşmeler; 6 Eylül 2002 Paris ve 3-4 Ekim 2002 New York'ta devam etmiş ancak yine bir sonuç alınamamıştır.

2002 sonbaharında Türkiye'de gerçekleşen iktidar değişikliği sonrasında da Türk Hükümeti, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde çözüm için Türkiye'nin hazır olduğunu belirtmiştir. Bunun üzerine BM Genel Sekreteri Kofi Annan tarafından bir plan hazırlanmıştır.⁴³ Bu plan 24 Nisan 2004 tarihinde referanduma sunulmuş ve Kıbrıs Türk tarafı planı kabul ederken Kıbrıs Rum tarafı reddetmiştir. Yine iki kesimli ve iki toplumlu bir sistem olarak şekillenen bu plana göre; iki dönem başkan Rum bir dönem Türk olacak, Senato'da %50 oranı korunurken Temsilciler Meclisinde 36 Rum, 12 Türk temsilci yer alacak, Rumlar %7 oranında Türk tarafından toprak alacaklar, Türklerin toprakları %28,8'e düşecek, Türk tarafına yaklaşık 39 bin Rum'un yerleşmesi de kabul edilecek, Türk ve Rum federe devletinde Yunan ve Türk vatandaşlarının sayısı %10'u geçmeyecek ve Türk askerinin aşamalı bir şekilde 1960 antlaşmasındaki hâline yani 650 kişilik sayıya indirilmesi sağlanacaktı.

Kıbrıs Rum Yönetimi referandumu kabul etmemesine rağmen 1 Mayıs 2004 tarihinde AB üyeliğine Kıbrıs Cumhuriyeti olarak kabul edilmiştir. AB müktesebatına da uymayan bu durum, Türkiye tarafından birçok defa dile getirilmiştir. BM Genel Sekreteri ise 28 Mayıs 2004 tarihli raporunda; Kıbrıs Türklerinin ambargolarla mağdur edildiğine ve dünyadan tecrit edilmelerinin hiçbir gerekçesinin kalmadığına

⁴³ "Rauf Denктаş Annan Planı", *Hürriyet*, 24.04.2004.

vurgu yapmıştır. Türkiye bu duruma rağmen çözüm konusunda ısrarcı olmuştur. Hatta Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı seçim yarışında çözüme daha açık olan Mehmet Ali Talat'ı gayri resmî olarak desteklemiş ve Mehmet Ali Talat, 8 Mart 2005 seçimlerinde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığına seçilmiştir. Ayrıca Türkiye çözüme katkı sunmak için limanlarını AB-Türkiye Gümrük Birliği Antlaşması çerçevesinde Kıbrıs Rum kesimine açabileceğini, Rumların Türk hava sahasını kullanabileceğini belirtmiş ve bunlarla birlikte KKTC'nin bazı limanlarının uluslararası ticarete açılması ve AB Gümrük Birliği çerçevesine belirli sürecin sonucunda KKTC'nin de dâhil edilmesini istemiştir. Ancak bu öneri de Yunan-Rum ikilisi tarafından uygun görülmemiştir. Türkiye, 24 Ocak 2006 tarihinde 10 maddelik bir planı kamuoyuna duyurmuştur. Bu planda, Kıbrıs Türkleri ile ilgili AB gümrük birliğinden yararlanmaları, sportif ve kültürel uluslararası programlara katılmalarının önündeki engellerin kaldırılması istenmiştir.

7-8 Temmuz 2006 tarihinde ise KKTC Cumhurbaşkanı Talat ile Rum Lider Papadopoulos ara bölgede görüşmelere başlamışlardır. Temmuz ayının sonuna kadar birtakım yazışmalar yapılsa da herhangi bir sonuç alınamamıştır. KKTC Cumhurbaşkanı Talat'ın uğraşları sonucu 5 Eylül 2007 tarihinde kapsamlı görüşmelerin yapılması ve 2008 sonuna kadar bitirilmesi gerektiği konusunda bir görüşme yapılmış ancak Rum lider reddetmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı; BM Genel Sekreteri, BM Güvenlik Konseyi Daimî Üyeleri, AB üyesi ülkelerin devlet ve hükümet başkanlarına 6 Mart 2008 tarihinde Kıbrıs ile ilgili bir mektup göndermiştir. Bu mektupta; Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Mehmet Ali Talat'ın kapsamlı çözüm konusunda gerekli bir fırsat sunduğuna dikkat çekilmiş ve Türkiye'nin bu yapıcı yaklaşımı desteklediği vurgulanmıştır.⁴⁴ Kıbrıslı Türklerin bu iyi niyetleri dolayısı ile uygulanan haksız izolasyonların kaldırılması istenmiştir. KKTC Cumhurbaşkanı Talat'ın "tek devlet", "tek egemenlik" ve "garantörlüklerin

---

⁴⁴ "Kıbrıs Meselesinin Tarihçesi, BM Müzakerelerinin Başlangıcı", T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr>.

müzakere konusu yapılması” gibi adımlar atmasına rağmen bir anlaşma sağlanamamıştır.

Derviş Eroğlu’nun 2010’da KKTC Cumhurbaşkanı seçilmesi ile yeni bir süreç yaşanmıştır. Bu süreç, Kıbrıs Türk halkının Annan Plan’ından bu yana verilen tavizlere rağmen herhangi bir ilerleme sağlanmaması ve izolasyonun devam etmiş olması dolayısı ile kazanmış olduğu hakları muhafaza etmek ve bunu yaşatmak için mücadele edilmesi gerektiği yönünde bir evrimle ortaya çıkmıştır. Çünkü yaşanan anlaşmazlıkların sorumlusu olarak Denктаş gösteriliyordu ancak Türkiye’nin AB süreci nedeniyle Kıbrıs’ta her şekilde bir çözüm yaratmak için almış olduğu tavır ve Talat’ın cumhurbaşkanı olmasının ardından en önemli konu olan egemenlik hakkından vazgeçilmesi ve garantörlüklerin masaya getirilmesine rağmen anlaşma sağlanamamıştı. Bu nedenle, Derviş Eroğlu cumhurbaşkanı seçilmiş ve o da mevcut durumun korunması konusunda bir yaklaşım içerisinde olmuştur. Örneğin Eroğlu, “Anavatsız KKTC olmaz. Biz bu bilinç içerisinde hareket ediyoruz.”⁴⁵ demiştir. 2010-2012 yılları arasında KKTC Cumhurbaşkanı Eroğlu ve Rum Lider Hristofyas onlarca defa görüşmüşler ancak bir sonuç alamamışlardır.⁴⁶ Rum kesiminde seçimlerin ardından göreve gelen Anastasiadis ile de Eroğlu, 11 Şubat 2014’te ara bölgede doğrudan görüşmelerde bulunmuştur. Bu görüşmelerde yayımlanan ortak metinde; iki toplumlu iki kesimli ve tarafların eşitliğine dayanan bir federal yapının gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Eylül 2014’e kadar devam eden ve yedi kez gerçekleşen görüşmelerde de bir sonuca ulaşamamıştır.⁴⁷

26 Nisan 2015 tarihinde KKTC Cumhurbaşkanı olan Mustafa Akıncı birleşik bir Kıbrıs oluşturulmasında oldukça istekli olarak görüşmelerin hemen başlatılması için girişimlerde bulunmuş ve bu girişimleri neticesinde, 15 Mayıs 2015 tarihinde görüşmeler başlamıştır.

⁴⁵ “Eroğlu Hep Biz Suçlanıyoruz”, *İhlas Haber Ajansı*, 16.03.2011.

⁴⁶ “Derviş Eroğlu Üçlü Görüşme için Yarın Akşam New York’a Gidiyor”, *Kıbrıs Postası*, 15.11.2010, https://www.kibrispostasi.com/c35-KIBRIS_HABERLERI/n41933-Dervis-Eroglu-uclu-gorusme-icin-yarin-aksam-New-Yorka-gidiyor

⁴⁷ “KKTC Cumhurbaşkanı Eroğlu ile Rum Lider Anastasiadis Yeniden Bir araya Geldi”, *Haberler.Com*, 17.09.2014, <https://www.haberler.com>

Bu görüşmelerle ilgili Akıncı; birlikte bir gelecek inşasını amaçladıklarını ve masada karşı karşıya oturanların birbirlerini düşman olarak görmemeleri gerektiğine vurgu yapmıştır. Akıncı ve Anastasiadis görüşmeleri Haziran sonuna kadar dört kez gerçekleşmiştir. 30 Haziran 2015 tarihinde Brüksel'e giden ve AB yetkilileri ile de görüşen Akıncı, burada yaptığı açıklamalarda da federatif bir Kıbrıs oluşturmak için kararlı olduklarını açıklamıştır. Daha sonra Kasım 2015'te tekrar görüşmeler başlamıştır.

12 Ocak 2017 tarihinde Cenevre'de Kıbrıs Rum Kesimi Lideri Nicos Anastasiadis, Birleşmiş Milletler Kıbrıs Özel Temsilcisi Espen Barth Eide'nin aracılığı ile Ada'da kapsamlı bir çözümü ortaya çıkarmak için bir araya gelmişlerdir. Eski Norveç Dışişleri Bakanı da olan Eide, düzenlediği basın toplantısında "Liderler büyük cesaret ve irade ortaya koyuyorlar. Zor olacak ama imkânsız değil. Şu anda son aşamada, kader anındayız" diyerek görüşmelerle ilgili tarafların yaklaşımlarını özetlemiştir. Müzakerelere üç garantör ülke; Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'den temsilciler ve BM Genel Sekreteri Antonio Guterres de dâhil olmuştur. Genel Sekreter Guterres, görüşmeleri Kıbrıs'ta kapsamlı çözüm için "tarihî fırsat" olarak tanımlarken, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı, 2017 yılında referanduma gidilebileceğinden bahsetmiştir. Yunanistan Başbakanı Aleksis Çipras ve AB yetkilileri de bu görüşmelerden büyük bir beklenti içerisinde olduklarını dile getirmişlerdir.⁴⁸ Görüşmelerde; mülkiyet, yönetim ve güç paylaşımı, toprak, güvenlik ve garantörlük, ekonomi ve AB konuları ele alınmıştır.

Yunan-Rum ikilisinin devlet başkanlığında 4 dönem kendileri, 1 dönem Türk tarafı ve toprak konusunda %25 oranında Türklere toprak bırakılması, senatoda 20 Rum 20 Türk olması, temsilciler meclisinde 36 Rum 12 Türk olması, Türkiye'den gelenlerin geri gönderilmesi, güvenlik ve garantörlük konusunun AB üzerinden çözülmesi yaklaşımları öne çıkmıştır. Bu nedenle Kıbrıs Türkleri bu gelişmelerden oldukça

⁴⁸ "BM Kıbrıs Temsilcisi Çözüm Zor Ama İmkânsız Değil", *BBC Türkçe*, 09.01.2017, <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-38553821>.

rahatsız oldukları için yapılan son Kıbrıs seçimlerinde, mevcut durumun korunması gerektiğini savunan Ulusal Birlik Partisi'ni birinci parti yapmıştır. Türkiye'nin tavrı ise çok net yansıyamamıştır. Çelişkili ve farklı açıklamaların yapıldığı görülmüştür.

Değerlendirme ve Sonuç

Türk dış politikasında Kıbrıs konusu Türkiye'nin bulunmuş olduğu coğrafi konum ve Türk milletinin bölgedeki varlığı ile doğrudan alakalı bir konudur. Türk milleti Anadolu coğrafyasında etkili olmaya başladıktan sonra bu gerçeğin farkına vararak gerekli girişimleri başlatmış ve özellikle Osmanlı Devleti döneminde Kıbrıs Adası vatanlaştırılarak hukukî anlamda 400 yıla yakın bir süreçte, Anadolu'nun bir parçası olarak yönetilmiştir.

Osmanlı Devleti, 19. yüzyılın başlarından itibaren başlayan isyanlarla hızlı bir şekilde topraklarının kontrolünü kaybetmeye başlamıştır. Özellikle 1878 yılında imzalanan Ayestefanos Antlaşması ile tedirginliğe düşen Osmanlı Devleti, bizzat II. Abdülhamit'in yürüttüğü gizli görüşmeler neticesinde, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni desteklemesi karşılığında Kıbrıs Adası'nın İngiltere'ye tahsisine razı olunmuş ve İngiltere 8 Temmuz 1878 tarihinde Kıbrıs Adası'na yerleşmiştir.

Bu tarihten sonra Osmanlı Devleti'nin hızlı bir şekilde çözülme sürecine girmesi ve İngiltere'nin jeostratejik anlamda Yunanistan'ı bölgede etkili hâle getirme siyasetinin bir parçası olarak Kıbrıs Adası'nda Türklere baskı yapması ve Rumları desteklemesi nedeniyle Kıbrıs'tan Türkler hızlı bir şekilde göç etmeye başlamışlar ve azınlık durumuna düşmüşlerdir. İngiltere'nin yardımı ile çoğunluk hâline gelen Rumlar, Kıbrıs Adası'nın sahibi olduklarını iddia ettikleri gibi Kıbrıs Adası'nın Yunanistan ile birleşmesi gerektiğini de millî bir politika olarak savunmuşlar ve gerçekleştirmek için ellerinden geleni yapmışlardır.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulması ile birlikte bizzat Atatürk tarafından ifade edilen "Kıbrıs Adası'nın kontrol edilmesinin Türkiye'nin ulusal güvenlik stratejisi olması gerektiği" düşüncesi, malesef 1951'e kadar Türk dış politikasında karşılık bulmadığı gibi Türkiye'de iktidar olan siyasi yönetimlerin bu konuda umursamaz bir

yaklaşım içerisinde oldukları görülmüştür. 1951 yılı sonrası Türk dış politikasında tartışılmaya başlanan Kıbrıs Adası, Türk Milleti'nin büyük bir ilgisi nedeniyle milli bir politika hâline dönüşebilmiş ancak Türkiye'nin yaklaşımları, İngiltere'nin yönlendirmeleri ile örtüşür bir paralellikten öteye gidememiştir. Yani Türkiye önce İngiliz hâkimiyetinin devam etmesi gerektiğini savunurken, İngiltere'nin II. Dünya Savaşı'nın etkisi ile Kıbrıs Adası'ndan çekilmeye karar vermesi üzerine Türkiye, Taksim Tezine dönmüştür. Daha sonra İngiltere'nin daveti ile Kıbrıs görüşmelerine katılan Türkiye, Birleşik Kıbrıs Cumhuriyeti'ni onaylamıştır.

1974 yılından itibaren "iki toplumlu" ve "iki kesimli" Kıbrıs yaklaşımı yerleşmeye başlamıştır ve günümüze kadar da bu şekilde devam etmiştir. Oysaki Kıbrıs Adası İngiltere ve Yunanistan için bir emperyal hinterland konusu iken Türkiye'nin coğrafi uzantısıdır. Türkiye öncelikle bu konu üzerinde durmalı ve daha önce uluslararası platformda bu çerçevede yapılan görüşmeleri inceleyerek bu tezini güçlü bir şekilde ortaya koymalıdır. Bu konuda Batı Trakya'nın Türkiye'den koparılıp Yunanistan'a bağlanırken aynı mantıkta nüfusa bakılmadan bağlandığını hatırlamalıdır.

Yine Türkiye Kıbrıs Adası'nın tamamının sahibi bir ülke olarak İngiltere'nin bölgeyi kontrol etmek için yerleştiği Kıbrıs Adası'ndan diğer bölgelerden çekilirken nasıl gerçek sahiplerine bıraktıysa aynı şekilde Türkiye'ye bırakması gerektiği tezini ortaya koymak gerekir. Yani bugün %30'lara sahip olmayı mutluluk olarak görmeye devam edersek, Kıbrıs Adası'ndaki varlığımızı garanti altına alamayız ve sürekli azınlık statüsü ile karşı karşıya kalırız.

Diğer bir konu ise nüfus ve mülkiyet konularıdır. Özellikle yapılan görüşmelerde sürekli olarak Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti sınırları içinde kalan Rum mülkiyeti söz konusu edilmekte ve uluslararası mahkemelere dahi taşınmaktadır. Hatta Türkiye bir politik hata yaparak Loizudi davasında ödeme yapmıştır. Bu uluslararası hukuk açısından son derece yanlış bir adım olmuştur. Türkiye'nin bu adıma karşı yaklaşımı Osmanlıdan günümüze Kıbrıs Adası'ndaki Türk tapularının peşine düşmek olmalıdır. Özellikle vakıf arazileri incelenirse Kıbrıs

Adası'nın %40'ünün Türk tapulu toprakları olduğu ortaya çıkacaktır. Bu nedenle hızlı bir şekilde gerekli çalışmalar yapılarak Rumlara karşı davalar açılmalıdır. Nüfus konusunda ise Kıbrıs'ta yapılan baskılar nedeniyle Türk göçlerinin yaşandığı gündemde tutulmalı ve bu oranlar üzerinden görüşmeler yapılmalıdır. Ayrıca Kıbrıs Adası'nda katledilen Türklerin hakları uluslararası mahkemelere taşınmalıdır. Sadece birinci ve ikinci Kıbrıs Harekâtı arasında bile 10 binlerce Türk katledilmiş hatta Muratağa ve Sandallar örneklerinde olduğu gibi soykırıma tabi tutulmuştur. Mutlaka bu durumun öncelikle Türkiye ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Meclisleri'nde tescil edilmesi gerekmekte ve akabinde uluslararası mahkemelere başvuruları sağlanmalı gerekli takipleri devletler düzeyinde yapılmalıdır.

Son olarak 1968 yılından günümüze yapılan bütün görüşmelerde Yunan-Rum ikilisinin Türkiye'nin garantörlük haklarını ortadan kaldırmak için çalıştıkları görülmektedir. Bu konuda özellikle son dönemde AB garantörlüğü gibi bir yaklaşımı Türkiye'ye kabul ettirmek istemektedirler. Oysaki AB Kıbrıs Rumlarını, Kıbrıs Adası'nın tek temsilcisi olarak görmektedir. Bu pozisyonda olan bir yapının Türklerin haklarını savunması beklenemez. 1960 antlaşmalarının Türkiye'ye kazandırdığı en önemli başlık garantörlük haklarıdır. Bu hak nedeniyle Kıbrıs Barış Harekâtı'nı gerçekleştirebilmiş ve Kıbrıs Türklerinin tamamen yok olması engellenmiştir. 1974 yılından günümüze hiçbir Kıbrıs Türkü'nün burnu dahi kanamamıştır. Türkiye'nin yapması gereken, bu durumu kalıcı kılacak adımlar atmaktır. Öncelikle Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni diğer dost ve müttefik ülkelere tanıtmaya siyaseti izlenmelidir. Bu süreçte herhangi bir çıkmaza girilirse de tereddüt etmeden Türkiye ile birleşme kararı gündeme getirilmelidir. Bu iki başlık dışında Kıbrıs'ta çözüm aramak Kıbrıs Adası'nı Yunan-Rum ikilisine altın tepside sunmak anlamına gelecektir.

Kaynakça

"Akritas Planı Nasıl Bir Plandı", *AtaAtun.Org*, 04.06.2005, <http://www.ataatun.org/akritas-planı-nasıl-bir-plandı.html> (Erişim Tarihi: 23.08.2020)

"BM Kıbrıs Temsilcisi Çözüm Zor Ama İmkânsız Değil", *BBC Türkçe*, 09.01.2017, <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-38553821> (Erişim Tarihi: 22.08.2020)

"Cenevre Görüşmeleri", *Milliyet*, 10.07.1964.

"Denктаş Makarios ile Üç Saat Görüştü", *Milliyet*, 28.01.1977.

"Denктаş Memnun", *Milliyet*, 21.09.1984.

"Derviş Eroğlu Üçlü Görüşme için Yarın Akşam New York'a Gidiyor", *Kıbrıs Postası*, 15.11.2010, https://www.kibrispostasi.com/c35-KIBRIS_HABERLERI/n41933-Dervis-Eroglu-uclu-gorusme-icin-yarin-aksam-New-Yorka-gidiyor (Erişim Tarihi: 22.08.2020)

"Erkin Moskova'da", *Milliyet*, 31.10.1964.

"Eroğlu Hep Biz Suçlanıyoruz", *İhlas Haber Ajansı*, 16.03.2011.

"Hükümet Savaş Yetkisi Aldı. Yunanistan'a Nota Verildi", *Milliyet*, 18.11.1967.

"Kıbrıs Barış Harekâtı", *Habertürk*, 22.07.2014.

"Kıbrıs Meselesinin Tarihçesi, BM Müzakerelerinin Başlangıcı", *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, <http://www.mfa.gov.tr>.

"Kıbrıs'ta Darbe Oldu. Makarios'un Akıbeti Meçhul", *Milliyet*, 16.07.1974.

"Kıbrıs'ta Tarihi Gün", *Milliyet*, 21.07.1997.

"KıTC Cumhurbaşkanı Eroğlu ile Rum Lider Anastasiadis Yeniden Bir araya Geldi", *Haberler.Com*, 17.09.2014, <https://www.haberler.com/kkctc-cumhurbaşkanı-eroglu-ile-rum-lider-6493860-haberi/> (Erişim Tarihi: 22.08.2020)

"Müdahale Ettik ve Ateş Kesildi", *Milliyet*, 26.12.1963.

"Netice; Genel Kurul da Aleyhimize Karar aldı", *Milliyet*, 19.12.1965.

"Rauf Denктаş Annan Planı", *Hürriyet*, 24.04.2004.

"Toplumlararası Görüşmeler 15 Haziran'da Başlıyor", *Milliyet*, 20.05.1979.

"Türkiye-Yunanistan İlişkilerinde Kıbrıs Sorunu", *Politika Akademisi*, 24.06.2013, <http://politikaakademisi.org/2013/06/24/turkiye-yunanistan-iliskilerinde-kibris-sorunu/> (Erişim Tarihi: 23.08.2020)

BOA, (2000), *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs*, Ankara.

Bostan, İdris (2001), "Kıbrıs Seferi Günlüğü ve Osmanlı Devleti'nin Sefer Güzerhahı", (Ed.) Ali Ahmet Beyoğlu-Erhan Afyoncu, *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*, İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları.

Bozkurt, İsmail (2001), "Kıbrıs Tarihine Kısa Bir Bakış", (Ed.) İrfan Kaya Ülger ve Erhan Afegil, *Avrupa Birliği Kısacasında Kıbrıs Meselesi*, Ankara: Ahsen Yayıncılık.

Duman, Selçuk (2009), "Dr. Fazıl Küçük'ün Yazılarında Atatürk ve Atatürkçülük", *Kıbrıs Türk Stratejik Araştırmalar Dergisi*, S.1.

Duman, Selçuk (2010), "Kıbrıs Türklerinin Bağımsızlık Mücadelesinde Milli Bir Teşkilat TMT", *Kıbrıs Türk Stratejik Araştırmaları Dergisi*, S.2.

- Duman, Selçuk (2013), *Kıbrıs'ta Türk Millî Mücadelesi ve 1958 Türkiye Mitingleri*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Duman, Selçuk (2017), "Alparslan Türkeş'in Kıbrıs Konusundaki Görüş ve Önerileri", (Ed.) İsmail Faruk Aksu ve Yalçın Sarıkaya, *Doğumunun 100. Yıldönümünde Lider Türkiye için Alparslan Türkeş Vizyonu*, Ankara: TASAV Yayınları.
- Ertekün, Necati Münir (1984), *Tarihi Perspektif İçerisinde Kıbrıs Sorunu*, Girne: KKTC Yayınları.
- Fahrioğlu, Metin (2016), "4 Mart 1964 tarih ve 186 sayılı BM Güvenlik Konseyi Kararları ve Yarattığı Olumsuzluklar", *Halkın Sesi*, 05.03.2016.
- Gazioğlu, Ahmet C. (2001), "Kıbrıs'ta Türk Dönemi ve Ada Yönetimi'nin İngiltere'ye Devri", (Ed.) Hüseyin Gökçekuş, *Kıbrıs'ın Dünü, Bugünü ve Geleceğine İlişkin Vizyonu Konulu Uluslararası Sempozyum*, Lefkoşa, 12-14 Haziran 2001.
- Göksan, Ahmet (2010), "Sömürgecilik", *Kıbrıs Türk Stratejik Araştırmalar Dergisi*, S.3.
- Gürel, Şükrü Sina (1984), *Kıbrıs Tarihi (1878-1960)*, C.I, Ankara: Kaynak Yayınları.
- İsmail, Selahattin ve Birinci, Ergin (2001), *Kıbrıs Türkü'nün Varoluş Sürecinde İki Ulusal Kongre Meclis-i Milli*, İstanbul.
- İsmail, Sebahattin (1998), *Kıbrıs Üzerine Bildiriler*, Lefkoşe: Cyrep Yayınları.
- Koç, Rasim (2008), *1950-1954 Kıbrıs Basınında Kıbrıs Olayları*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları.
- Manizade, Derviş (1975), *Kıbrıs Dün Bugün Yarın*, İstanbul: Kıbrıs Türk Kültür Derneği Yayınları.
- Meray, Seha L. (1973), *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar ve Belgeler*, Takım II, C.II, Ankara: AÜSBF Yayınları.
- Olgun, Aydın (1991), *Kıbrıs Gerçeği*, Ankara: Demircioğlu Matbaacılık.
- Öğün, Gülay (2001), "Kıbrıs'ta İslam Hakimiyeti ve Selçuklular Zamanında Kıbrıs ile Ticaret İlişkisi", (Ed.) Ali Ahmet Beyoğlu-Erhan Afyoncu, *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Serter, Vehbi Zeki (1997), *Kıbrıs Türk Mücadele Tarihi*, Ankara.
- Şanlı, Hasan (1967), *Kıbrıs*, Ankara: Güneş Matbaacılık.
- Şener, Bülent (2013), "1963-1964 Kıbrıs Krizi; Türk Dış Politikası Tarihinde Askeri, Siyasal ve Hukuksal Boyutlarıyla Bir Zorlayıcı Diplomasi Uygulaması", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.205.
- Tuncer, Hüner (2015), *Özal'ın Dış Politikası*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1988), *Osmanlı Tarihi*, C.II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yüksel, Dilek Yiğit (2009), "Kıbrıs Türk Milli Mücadelesi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.8, S.18, ss. 161-184.

IRAK VE SURIYE HUZURA KAVUŞACAK MI?

Ali SEMİN*

Giriş

Irak, arz ettiği kritik güvenlik sorunları, karşılıklı ticaret ilişkileri, geçmiş ve güncel bölgesel siyasal planlardaki mevkiî nedeniyle Türkiye için son derece önemli bir komşu devlettir. Irak'ta Mart 2003'ten ABD'nin çekildiği Aralık 2011'e kadar süren işgal döneminde, dâhili şiddet her geçen gün artmıştır. İşgalin başladığı Mart 2003 tarihinden bugüne yüz binlerce Irak vatandaşı hayatını kaybetmiş, milyonlarca vatandaş yurtiçinde ikamet değiştirmek veya yurtdışına göç etmek zorunda kalmıştır. İşgalle birlikte Irak'ta ordu ve kolluk kuvvetleri rütbe ayrımı yapılmadan lağvedilmiş, ancak asayiş sağlanamamış ve ülke genelinde yeni güvenlik sorunları doğmuştur. Bu dönemde dış aktörlerin desteğiyle kurulan veya takviye edilen silahlı grupların eylemleri ülkedeki şiddet ortamını sona erdirmemiştir. Ebu Gureyb hapisanesindeki hadiseler ve Amerikan askerlerinin masum sivillere zarar veren uygulamaları Irak'ta ve uluslararası kamuoyunda işgalin sorgulanmasına neden olmuştur. İşgal döneminde toplumun özellikle tıp, fizik, kimya, nükleer enerji ve petrol alanlarında yükseköğrenim görmüş kesimlerini hedef alan tehditler ve seri suikastlar ise Irak'tan dışarıya doğru yoğun bir beyin göçüne yol açmıştır.

ABD işgalinden sonra Iraklılardan oluşan ilk temsili organ Geçici Koalisyon İdaresi'nin denetiminde hareket edecek şekilde 13 Temmuz

* Kıdemli Orta Doğu Analisti, ORCID: 0000-0002-0223-7760, ali_yildizim95@hotmail.com

2003'te Irak Geçici Konseyi adı altında teşkil edilmiştir. Irak Geçici Konseyi ülkedeki etnik ve mezhepsel dağılım esas alınarak 25 üyeli olarak tasarlanmış, Konsey'de 13 Şii, 5 Sünni, 5 Kürt, 1 Türkmen ve 1 Hıristiyan üye yer almıştır. Konsey'in çalışmaları ile devam eden yeniden yapılanma kapsamında 2004 yılında geçici anayasa, 2005 yılı içinde ise daimî anayasa referandumuna sunulmuş ve iki parlamento seçimi gerçekleştirilmiştir. 2005 yılından bu yana Irak'ta beş kez parlamento seçimleri yapılmıştır.

Irak'ın geçici anayasası 9 Mart 2004 tarihinde ilan edilmiştir. Geçici anayasada, federatif yapı, Kerkük meselesi, seçim sistemi ve yerel yönetimlerin yetkileri konularında ve genel olarak azınlığın çoğunluk üzerindeki hâkimiyetinin engellenmesine yönelik düzenlemeler yapılmıştır. Geçici Irak Anayasasına Şii-Sünni Araplar, Türkmenler ve Süryaniler tepki göstermiş, geçici anayasa 25 üyeli Irak Geçici Konseyi'nin 13 üyesinin çekinmesiyle onaylanmıştır. Geçici anayasanın ardından, özellikle Şii Arapların çekince koyduğu konularda değişiklikler yapılarak daimî anayasa hazırlanmış ve 15 Ekim 2005'te referandumuna sunulmuştur.

Irak kalıcı anayasanın kabulü ile federal devlet yapısı kazanmış, kuzeyde kendine ait güvenlik gücü bulundurma hakkına sahip özerk bir Kürt bölgesi güvence altına alınmıştır. Irak devlet yapısının ve siyasetinin yeniden yapılandırıldığı, çok partili demokratik seçimlerin yapıldığı bu dönemde Şii Araplar ülke genelinde, Kürtler ise kuzeyde baskın unsur hâline gelmiştir. 2005 yılı Ocak ayındaki ilk parlamento seçimlerini protesto eden Sünni Araplar ise Irak siyasetinde marjinal bir unsur hâline dönüşmüştür. Böylece Şii Araplar ve Kürtlerin etkili olduğu ve Sünni Arapların büyük ölçüde dışlandığı bir Irak siyaseti ortaya çıkmıştır. Daimî anayasa, ABD'nin güdümünde Şii Araplar ve Kürtlerin çıkarlarını göz önünde bulundurularak hazırlanmış, Irak halkının bütününe hitap eden toplumsal bir sözleşme kimliğini kazanamamıştır. Yeni anayasanın yürürlüğe girmesiyle ve federal devlet yapısına geçişle Bağdat merkezi yönetimiyle bölgesel ve yerel yönetimler arasında anlaşmazlıklar çıkmış, petrol gelirlerinin paylaşımı ve ihtilafli bölgeler konusu Irak siyasetini meşgul etmeye başlamıştır.

Zengin petrol yataklarına sahip olan ve Irak'ta Türkmenlerin en yoğun yaşadığı kentlerden birisi olan Kerkük, ihtilafli bölgeler arasında öne çıkmaktadır. Kuzey Irak Yönetimi, Kerkük üzerinde hak iddia etmiş, kentteki mülki idareye hâkim olmaya ve nüfus dengesini Kürtler lehine değiştirmeye çalışmıştır. Saddam döneminde Kerkük'e getirilen Arap nüfusun şehirden çıkarılmasını talep eden Kürtler, Kerkük'ün Kuzey Irak'a bağlanmasıyla birlikte Irak petrollerinin %40'ını kontrol etmeyi hedeflemektedir. ABD desteği, ülkedeki güç boşluğu ve zayıf merkezi hükümet Kuzey Irak Kürt Yönetiminin işgal döneminde Kerkük'e yönelik izlediği bu strateji doğrultusunda hareket etmesini kolaylaştırmıştır.

Öte yandan Aralık 2010'da Arap camiasında başlayan halk isyanları bazı ülkelerde rejimlerin veya otoriter iktidarların değişmesine yol açarken, bazı ülkelerde ise protesto gösterileriyle sınırlı kalmış veya nitelik değiştirerek farklı kriz süreçlerine neden olmuştur. Tunus, Mısır, Libya ve Yemen'de rejim değişikliğine rağmen istikrara kavuşamamış, Suriye iç savaşı ise ülkede yaşanan insanî trajedi ile birlikte sürünce mede bırakılmıştır. Küresel ve bölgesel güçlerin Suriye'deki insanî trajedi karşısındaki sessizliği, trajediyi sona erdirmek yerine çıkar hesaplarıyla güç mücadelesine girmesi krizi çözümsüzlüğe mahkûm etmiştir.

Bu bağlamda Suriye'de gelinen aşamada, başlangıçta Arap Baharı olarak adlandırılan Orta Doğu'daki halk ayaklanmalarının bölgenin demokratikleşme sürecine katkı sağlamadığı, aksine bölgeyi istikrarsızlığa mahkûm ettiği bir süreç olarak nitelenebilir. Bu sürecin bölgedeki güç dengelerinde yumuşak bir değişim gerçekleştirebileceği yönündeki beklentilerin özellikle Suriye iç savaşıyla sona erdiği görülmüştür. Diğer yandan iç savaş, Suriye'nin bölgedeki değişim sürecindeki kritik işlevini ortaya çıkarmış, Suriye'deki dinamiklerin küresel ve bölgesel dengelerle birlikte değerlendirilmesi gerektiğini göstermiştir.

Bu çalışmada, Irak ve Suriye'de yaşanan gelişmeler dikkate alınarak orta ve uzun vadede bu iki ülkenin barışa, huzura ve istikrara kavuşup kavuşamayacağı değerlendirilecek, buradan hareketle Türk dış politikası için bazı çıkarımlarda bulunulacaktır. Irak ve Suriye'de

demografik yapıların değiştirilmesi, ülke toprakları içinde ve dışında göç dalgaları, kurulan özerk yönetimler gibi etkenler nedeniyle riske giren toprak bütünlüğünün muhafazası sorunu üzerinde durulmuştur. Bütün bu gelişmelerin karşısında Türkiye'nin Suriye'de ve Irak'ta düzenlediği sınır ötesi askerî operasyonlar da araştırma konusu kapsamındadır.

Irak'a Özgü Sorunlar: Siyasî Belirsizlik, Etnik Hedefler ve Çatışma

Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin ve Uluslararası Koalisyon Güçleri'nin 2003 işgalinden bu yana Irak'ın iç siyasetinde, toplumsal yapısında, ekonomik ve güvenlik alanlarındaki iç dengeler tamamıyla değişmiştir. Irak, ABD işgalinden sonra dört önemli kırılma veya dönüm noktası evresinden geçmiştir. Bunlardan birincisi; etnik ve mezhepsel gerilim ve çatışmadır. İkincisi; iç siyasetteki temel dinamiklerin güç mücadelesine dönüşmesidir. Üçüncüsü Obama yönetiminin Irak'tan Amerikan askerlerini geri çekmesi ve dördüncüsü de IŞİD¹ terör örgütünün başta Musul olmak üzere ülkenin yüzde 40'ını işgal etmesidir. 25 Eylül 2017 tarihinde Kuzey Irak Kürt yönetiminin bağımsızlık referandumu düzenlemesi ise Irak'ta Bağdat-Erbil ilişkilerini yeni bir evreye sokmuştur. Bu girişimin fiilen önünün alınması maksadıyla 16 Ekim'de Merkezi Hükümet'in harekete geçmesiyle Kerkük ve diğer tartışmalı bölgelerin Peşmerge güçlerinden tamamen geri alındığı görülmüştür.

Öte yandan 12 Mayıs 2018 tarihinde Irak'ta şaibeli ve tüm siyasî unsurlar tarafından hileli bulunarak eleştirilen bir Parlamento seçimi gerçekleşmiştir. Sözkonusu seçimde yaşanan tartışmalar aslında Irak'taki sosyokültürel ve toplumsal dinamikleri de gün yüzüne çıkarmıştır. Nitekim 2005 yılında 30 Ocak ve 15 Aralık'ta yapılan seçimler dikkate alınarak 2010, 2014 ve 2018 yılına kadar toplam beş genel seçim yapıldı. Ancak 12 Mayıs'ta yıllardır etnik ve mezhebe dayalı oy kullanan Irak halkının bu seçimde artık "Iraklılık" ulusal kimliğini ön planda tuttuğu görülmektedir. Başka bir deyişle, 15 yıldır Irak'ın siyasî sahnesinde olan

---

¹ "Irak Şam İslâm Devleti" adıyla ortaya çıkan, literatürde Arapça kısa adı olan DAESH veya DEASH biçiminde de yer alan ve sonradan adını İslâm Devleti'ne çevirdiğini duyuran terör örgütü.

politikacıların yalnızca idarî veya malî yolsuzlukla anılması ve halkın fakirleşip siyasetçilerin zenginleşmesi gibi bir profilin oluşması, Iraklıları ulusal kimliklerini muhafaza etmeye sevk etmiştir.

Irak'ta Tartışmalı Bölgeler ve Kerkük Sorunu

IŞİD'in Musul'u kontrol etmesinin ardından Irak'ta en çok zarar gören kesimin Türkmenler olduğu ifade edilebilir. IŞİD, bir dönem, Türkmenlerin yaşadığı bölgelerin neredeyse tamamını kontrolünde tutmuştur. Türkmenler bu durumla; Şiiler, Sünni Araplar ve Kürtler gibi nizami bir savunma gücünün olmadığı şartlarda yüz yüze kalmıştır. İkinci sorun, Türkmenlerin coğrafi olarak dağınık olması ve kendilerine has bir güvenli bölgelerinin bulunmamasıdır. Bir diğer sorun ise Türkmenlerin siyasî ve ekonomik anlamda güçsüz olması sebebiyle yerel, bölgesel ve uluslararası aktörlerin dikkatini çekememesidir. Türkmen bölgeleri, özellikle 2011 yılının Aralık ayında ABD askerlerinin geri çekilmesiyle hem siyasî hem de ekonomik olarak çatışmaların merkezi hâline gelmiştir. Irak'ta güvenlik sorunlarının artması Türkmenlerin durumunun daha da sıkıntıya girmesini beraberinde getirmiştir.

Öte yandan IŞİD'in Musul'u kontrol etmesi ve ülkenin diğer bölgelerine ilerlemesiyle beraber Türkmenler zorunlu göç, silahlı saldırı ve idamlarla sonuçlanan infazlar gibi oldukça ciddi sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır. Ayrıca Türkmenler, Irak güvenlik güçleri, Haşd el-Şaabi Şii milis gücü, Sünni Arap aşiretlerine bağlı silahlı milis gücü ve Peşmerge güçleri arasındaki güç ve nüfuz alanını genişletme rekabetinden de büyük zarar görmüşlerdir ve bu durum bir ölçüde devam etmektedir. Irak'ta IŞİD ile mücadele etme konusunda oluşturulan güvenlik mekanizması yerel güçler arasında koordineli bir şekilde yürütülmemektedir. Başka bir ifadeyle IŞİD ile savaşan yerel güçler etnik ve/veya mezhepsel nitelik taşımaktadır. Böylesi bir durum karşısında Türkmenlerin de bölgelerini savunma amacıyla kendi silahlı gücüne sahip olması gibi bir ihtiyaç ortaya çıkmaktadır. Irak güvenlik güçleri, IŞİD ile mücadelede yeterli güce sahip değildir. Bu durum ise yerel milis güçlerinin oluşumunu beraberinde getirmiştir.

IŞİD'in yayılma döneminde durum şöyleydi: Irak güvenlik güçleri dışında kurulan Haşd el-Şaabi Şii milis güçleri kendi bölgelerini ve Şii-ler için önemli kutsal türbe ve mekânları korumakta, Bağdat yönetimini destekleyen Sünni Arap aşiretlerine bağlı silahlı meşrû milis güçler ise IŞİD'in kontrolündeki kendi bölgelerini geri almaya çalışmaktaydılar. Kürtlere bağlı Peşmerge güçleri ise, Kuzey Irak Kürt yönetimi kontrolündeki Erbil, Süleymaniye ve Duhok'u IŞİD'in saldırılarından korumanın yanı sıra Irak anayasasının 140. maddesi kapsamında bulunan tartışmalı bölgelerin (Kerkük gibi) güvenliğini sağlamak adına Coğrafi anlamda nüfuz alanını genişletme stratejisi izlemekteydiler. Bütün bu grupların karşısında Türkmenler alan hâkimiyeti bir yana kendi savunma güçleri olmaması sebebiyle can ve mal güvenliklerini koruyamaz durumdaydılar. Bu süreçte Peşmerge gücünün kontrol ettiği Türkmen bölgelerini Kuzey Irak Kürt yönetimine ilhak etme çabası ve bu konuda Peşmerge'nin oluşturmaya çalıştığı psikolojik baskı, Türkmen-Kürt ilişkilerine de gölge düşürmüştür. Özellikle Kürtler, Kerkük'ün savunması için Peşmerge gücü dışında herhangi bir yerel unsurun silahlı güç kurmasına ve kentin savunulması için katkıda bulunmasına izin vermemişlerdir. Bu durum Türkmenlerin kendi bölgelerinde silahlı savunma gücü kuramamasının sebeplerinin başında gelmektedir. Buna karşılık Türkmenlerin silahlı güç oluşturması, orta ve uzun vadeli siyasî ve askerî stratejiye sahip olması elzemdir. Türkmenlerin silahlı gücünün kurulmasının öneminden bahsedilirken dikkat edilmesi gereken hususlar şu şekilde sıralanabilir:

- Irak'ta 2003 ABD işgaliyle birlikte devletin güvenlik kurumlarında başlayan etnisite ve mezhebe dayalı milisleşme süreci, IŞİD'in Musul'u kontrol etmesinden sonra yerel ölçekte milisleşmeye ve gruplaşmaya doğru gitme bağlamında hızlanmıştır. Bu nedenle Türkmenlerin de kendi can güvenliklerini ve bölgelerini korumak amacıyla Kürtler, Şiiiler ve Sünniler gibi silahlı savunma gücüne sahip olması gerekmektedir. Ancak Türkmenler bir savunma gücü oluştururken kendi içinde irili ufaklı silahlı gruplara bölünmemelidir. Çünkü Türkmen siyasî hareketleri arasındaki fikir ayrılığı ve olası bir güç rekabetinin Türkmenlerin silahlı

savunma gücüne de yansıma riski bulunmaktadır. Dolayısıyla bu konuda tüm Türkmen siyasî hareketleri arasında söylem ve eylem birliğine dayalı bir siyasî iradeye ihtiyaç vardır.

- Irak'ta oluşturulmak istenilen Türkmen savunma gücünün kurulması durumunda kısa ve orta vadede Kürtler ve Şii grupların Türkmenlerden oluşan bir tugay veya birlik kurma girişimi muhtemeldir. Şii milis gücü olan Haşd el-Şaabi içerisinde sayıları yaklaşık 3750 civarında tahmin edilen Türkmenlere özel bir askerî güç bulunmaktadır. Haşed el-Şaabi gücünün çatısı altındaki Türkmen birliği Türkmenlerin tek başına savunma gücü kurmasını zorlaştırabilir. Bu durum Türkmenler arasında silahlı çatışmaya kadar dönüşen bir kriz ortamı oluşturabilir. 1990'lı yıllardan bu yana tek siyasî yapıda beraber hareket edemeyen Türkmen siyasî kuruluşları arasında silahlı bir çatışma için zemin oluşturan planların olduğu ifade edilebilir. Bu açıdan Türkmenlerin kontrol edeceği birleşik bir silahlı savunma gücüne ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak yukarıda belirtilen risklerin giderilmesi şarttır.
- Irak Türkmen Cephesi (ITC) bünyesinde tüm Türkmen siyasî hareketlerini kapsayabilecek bir mekanizmanın kurulması gerekmektedir. ITC'nin kendi içinde yaşadığı hiyerarşi sorunundan ötürü silahlı bir Türkmen savunma gücünü kontrol etmesi oldukça zor gözükmektedir. ITC'nin çatısı altında Kuzey Irak'ta 1990'lı yıllarda kurulan güvenlik dairesinin belli dönemlerde Türkmen yetkililerinin kontrolü dışında hareket ettiği bilinmektedir. ITC'nin silahlı bir savunma gücünü kontrol edebilmesi için öncelikle kendi içindeki hiyerarşi problemine ivedilikle bir çözüm bulması gerekmektedir.

Kerkük Sorununun Türkmen-Kürt İlişkilerine Etkisi

İŞİD'in Musul'u kontrolünden sonra 12 Haziran 2014 tarihinde Kerkük'ten Irak ordusunun çekilmesi ve yerini Peşmerge güçlerine bırakması önemli bir gelişme olmuştur. Peşmerge güçlerinin Kerkük'ün tüm güvenliğini üstlenmesi ve İŞİD'in kente girmesini engellemesi

Türkmenleri bir nebze rahatlatmıştır. Ancak Peşmerge gücünün kenttin güvenliğini sağlamasıyla Kürt siyasî partileri tarafından Kerkük'ün adeta Kuzey Irak Kürt Yönetimi'ne bağlandığı yönünde açıklamalar yapılması Türkmenlerde yeni ve daha kalıcı bir tedirginliğe yol açmıştır. Türkmenlerin temel amacı Kerkük'ün örnek bir kardeşlik şehri olması ve idari olarak Bağdat'a bağlı olmasıdır. Irak'ta genel anlamda Türkmen-Kürt ilişkilerindeki en büyük sorun Kerkük'tür. Hatırlanacağı üzere IŞİD'in ülkedeki ilerleyişinin ardından Kürt siyasî partileri Kerkük'ün idari yapısında ortak bir paylaşımı kabul etmemişlerdi.

Halbuki 26 Temmuz 2008 tarihinde İller, İlçeler ve Nahiyelerle ilgili 36 No'lu kararla birlikte yerel seçimler yasasının 23. maddesi Türkmen, Kürt ve Arap parlamento üyelerinin uzlaşması sonucunda onaylanmıştır. Söz konusu maddenin 1. fıkrası, Kerkük ilinin idaresi, güvenliği ve genel kamu görevlerinin Türkmenler, Kürtler ve Araplar arasında ortak paylaşımını öngörmüştü.² Buna ilave olarak ABD'nin 2011 yılında Irak'tan askerlerini çekmesi ve bölge ülkelerinin dış politikasının Arap ülkelerinde yaşanan Arap uyanışına odaklanması, Kerkük'teki idari dengelerin de değişmesini beraberinde getirmiştir. Kerkük'ün idari yapısındaki önemli gelişmelerden birisi Kerkük İl Meclisi Başkanlığı'na ITC'nin adayları Hasan Turan'ın getirilmesidir. İl Meclis Başkanlığı'nın Türkmenlere verilmesiyle birlikte Türkmen Kürt ilişkilerinde de normalleşme sürecinin başlayacağı yönünde bir umut doğmuştur. Fakat bu umut çok uzun sürememiş, Türkmenler 2012 yılından sonra Kerkük'ün idari paylaşımında hak ettikleri kilit görevleri kaybetmeye başlamışlardır. 2013 yılında Kerkük İl Eğitim Genel Müdürü Şen Ömer Mübarek'in emekliye ayrılmasının ardından Türkmen müdürün yerine Arap kökenli müdür getirilmiştir. 30 Nisan 2014 tarihinde Irak'ta yapılan genel seçimlerinde Kerkük İl Meclisi Başkanı Hasan Turan'ın (Türkmen) milletvekili olmasıyla birlikte yerine vekâleten yardımcısı Rebvar Talabani geçmiştir.

---

² Ali Semin, "Kuzey Irak Seçimleri, Türkmenler ve Kerkük Sorunu", *Bilgesam*, <http://www.bilgesam.org/incele/198/kuzey-irak-secimleri--turkmenler-ve-kerkuk-sorunu/#.VYwBnRvtnko>,

Kerkük'ün idarî paylaşımında görev alan Türkmenler; yetkilinin emekliye ayrılması, milletvekili olması veya suikast sonucunda şehit edilmesi sonucunda kentin idaresindeki görevlerini kaybetmeye başlamışlardır. Bunun yanı sıra Peşmerge güçlerinin Kerkük ve tartışmalı bölgelerin güvenliğini sağlamasıyla beraber bu bölgelerin artık Kuzey Irak'a bağlı olduğunun ilan edilmesi Türkmen-Kürt ilişkilerinde gerginliğe neden olmuştur. Şu noktaya dikkat çekmekte yarar vardır ki hiç kimse kendi yaşadığı topraklar üzerinde bir başkasının hegemonya kurmasına veya hakkının elinden alınmasına müsaade etmez. Bu bağlamda tarihsel kimliğiyle Türk yurdu olan Kerkük'ün Türkmenlerin, Kürtlerin ve Arapların bir arada yaşadığı bir kent olduğu gerçeği hiçbir zaman göz ardı edilmemelidir.

Kerkük Mayıs 2015 içerisinde iki önemli gelişmeye sahne olmuştur. Birincisi, Kerkük Üniversitesi rektörlüğü görevine Bakanlar Kurulu kararıyla getirilen Türkmen kökenli Prof. Dr. Abbas Taki'nin makam odasının 4 Mayıs 2015 tarihinde Kürt öğrenciler tarafından basılması ve silah zoruyla istifa ettirilmesidir. Diğer gelişme ise, 28 Mayıs'ta Kerkük İl Meclisi'ndeki Türkmenlerden oluşan bir heyetin ITC sözcüsü ve meclis üyesi Ali Mehdi başkanlığında Erbil'i ziyaret etmesidir. Türkmen heyeti, Erbil'de dönemin Kürt Parlamentosu Başkanı Yusuf Muhammed'i ziyareti sırasında Kerkük'ün özerk bir bölge olması için bir proje sunmuştur. Buna göre Kerkük'ün özerk bir bölge olması durumunda bölge başkanlığı, 13 bakanlıktan oluşan hükümet ve 100 sandalyeli bir parlamento meydana getirilecektir.

Kerkük sorununun çözümü için özerk bir bölge projesi geliştirmek yerine kentteki siyasî tarafların Türkmen-Kürt ilişkilerinde yaşanan gerilimin giderilmesi için çaba harcamasının daha faydalı olacağını söylemek mümkündür. IŞİD'in Irak'taki tüm iç dengeleri değiştirdiği bir dönemde, ülke genelinde ve Kerkük idaresinde zayıf konumda olan Türkmenlerin Kerkük'ün geleceğine ilişkin herhangi bir proje veya plan sunması konjonktürel olarak doğru olmadığı gibi sonuç da getirmemiştir.

Kerkük sorunu sadece Türkmenler ve Kürtler arasında bir sorun değildir. Aynı zamanda KYB, KDP ve Goran Hareketi ilişkilerinde de

Kerkük meselesi gündemi işgal etmektedir. Kerkük sorununun çözümü noktasında Kürt partileri arasındaki iç dengeler ile Kerkük'teki Arapların genel tutumu dikkate alınarak bir Türkmen stratejisinin belirlenmesi gerekmektedir. Diğer yandan Türkmen heyetinin Erbil'de sunduğu Kerkük projesine ITC Başkanı Erşad Salihi'den eleştiri gelmesi Türkmen siyasî karar mercileri arasında görüş birliğine varılamadığının da göstergesidir. IŞİD'in, Musul'u kontrol etmesinin ve ülkede hareket alanını genişletmesinin ardından Irak'ın siyasî dengesi değişmişti. 8 Eylül 2014 tarihinde dönemin Başbakanı Haydar el-Ebadi'nin başkanlığında uzlaşıyla hükümet kurulmasına rağmen ülkedeki sorunların çözümü için herhangi bir adım atılmamıştı. Diğer meselelerde olduğu gibi Kerkük sorununda da hükümetin çözüm için herhangi bir plan ve projesinin bulunmadığı düşünülmekteydi. Bu noktada, Ebadi hükümetinin önceliği IŞİD'in kontrolündeki bölgelerin geri alınması ve Bağdat-Erbil ilişkilerindeki petrol krizinin ve mali krizlerin giderilmesi oldu.

Kerkük'e İlişkin Muhtemel Senaryolar

Türkmenler, ABD'nin Irak'ı işgalinin ardından ülkede kurulan siyasî denkleme nüfus olarak üçüncü büyük etnik grup olmasına rağmen Şiiiler, Sünniler ve Kürtler biçimindeki tasnifle dördüncü unsur konumuna geriletilmiştir. Bu tasnifin; Şii ve Sünni Türkmenlerin birbirine yakın oranları düşünüldüğünde ne denli dezavantajlı olduğu açıkça görülür. Bir taraftan Irak'ta Türkmenlerin çoğunlukta olduğu bölgelerin ciddi anlamda demografik değişimle karşı karşıya kalması, diğer taraftan olası bir Arap-Kürt çatışması durumunda iki ateş arasında kalma ihtimalinin kuvvetli olması Türkmenlerin bölgedeki durumu ile ilgili kaygıların temel nedenleri olmuştur. Ayrıca ABD'nin Irak'ı üç federal bölgeye ayırma projesi, Türkmen coğrafyasının parçalanması anlamını taşımaktadır.

IŞİD'in 10 Haziran 2014 tarihinde Musul'u kontrol etmesinden sonraki süreçte Türkmen ve Sünni Arap bölgelerinin ciddi zarar gördüğü söylenebilir. Türkmenlerin, Irak'ta IŞİD'in ilerlemesiyle birlikte ülke tarihinin en tehlikeli sorunuyla karşı karşıya kaldıklarını ifade etmek

mümkündür. IŞİD'in ülkedeki ilerleyişinin durdurulamamasının Türkmenler özelinde iki önemli olumsuz etkisi olmuştur. Birincisi, Türkmenlerin Coğrafi olarak kendi bölgelerinden topluca göç etmek zorunda kalmasıdır. Bu durum orta ve uzun vadede Irak'taki Türkmen coğrafyasının küçültülmesi sonucuna matuftur. İkincisi ise Türkmenlerin mezhepsel anlamda ikiye bölünmesi ihtimalidir. Mevcut durumda Türkmenler siyasi, ekonomik ve askerî alandaki zayıflıkları sebebiyle yerel, bölgesel ve uluslararası kamuoyunda dikkate alınmamaktadır. Bu noktada, IŞİD'in Musul'u kontrolü sonrası Türkmenlerin genel durumu ve silahlanma sürecinin değerlendirilmesi gerekir.

Türkmen savunma gücünün kurulması için iki önemli noktaya daha değinmek gerekmektedir. Bunlardan birincisi finansal destek sorunudur. Türkmenlerin finans gücü çok zayıftır. Diğeri ise silah tedariki ve Türkmen savunma gücü içerisindeki silahlı unsurların eğitim-donat kapsamında bölgesel güçlerden yardım alması gerekliliğidir. IŞİD'e karşı savaşıyan yerel güçlerin tamamına dış destek verilmiştir ve verilmektedir. İran'ın, Iraklı Şiiilerin milis güçlerine silah, para, eğitim ve askerî danışmanlık desteği verdiği bilinmektedir. Kürtlere bağlı Peşmerge kuvvetlerine başta ABD olmak üzere Batılı ülkeler silah, eğitim ve askerî danışmanlık gibi yardımlar yapmaktadırlar. IŞİD'e karşı Bağdat merkezi hükümetinin yanında savaşıyan Sünni Arap aşiretlerinden oluşan gönüllü milis güçlerine Bağdat'tan, Washington yönetiminden ve Körfez ülkelerinden (Suudi Arabistan, BAE, Katar) önemli ölçüde para ve silah desteği söz konusudur. Türkmenlerin önümüzdeki süreçte buna benzer bir savunma gücü kurduğu takdirde bölgesel ve uluslararası aktörlerden destek almaması durumunda bu girişimin uzun soluklu olmayabileceği düşünülmektedir. Türkmen gönüllülerin Kerkük'e bağlı Beşir köyüne yönelik operasyonu sırasında uluslararası koalisyonlardan herhangi bir destek alamaması buna örnek gösterilebilir. Çünkü 2003'ten sonra Irak'ta hafif silahlarla donatılmış bir savunma gücü kurmak ve askerî olarak mücadele etmek güçleşmiştir. Irak'ta artık herhangi bir kesimin kendi can güvenliğini ve bölgesini savunabilmesi için ileri teknolojiye sahip ağır silahlarla donatılmış bir savunma gücüne ihtiyacı bulunmaktadır.

Irak'ta eğer bir Türkmen savunma gücünün kurulması hedefiyle girişimlerde bulunuluyorsa, bu gücün öncelikle ağır silahların tedariki konusunda sıkıntı yaşamaması gerekmektedir. Aksi takdirde Türkmen halkının, kurduğu savunma gücü sebebiyle dış saldırılara daha çok maruz kalma olasılığı gözden kaçırılmamalıdır.

Ayrıca ABD'nin 2003 yılında Irak'ı işgal etmesi ve Irak anayasasının 140. maddesi çerçevesinde tartışma konusu olan Kerkük'ün statüsü ve geleceğiyle ilgili pek çok senaryo söz konusudur. Bu senaryoları şu şekilde sıralamak mümkündür:

- *Kerkük'ün Bağdat'a bağlı kalması veya özel statüye sahip olması senaryosu:* Bu senaryo Türkmenlerin lehine olan en makul çözümdür. Çünkü Kerkük'ün her ne şekilde olursa olsun Bağdat'tan koparılması Türkmenler açısından vahim sonuçlar doğurabilir.
- *Kerkük'ün Kuzey Irak Kürt yönetimine bağlanması senaryosu:* Bu senaryonun Kerkük'te Türkmen, Kürt ve Araplar arasında bir uzlaşma sağlanmadan hayata geçirilmesi, kentte iç savaşa yol açabilecek niteliktedir. Söz konusu tablo Kürtlerin de lehine olmayacaktır. Başka bir ifadeyle Kerkük'te çıkması muhtemel bir iç çatışmanın Kürtler için de olumsuz sonuçlar doğuracağını ifade etmekte fayda vardır.
- *Kerkük'ün tek başına özerk bir bölge olması senaryosu:* Buna ne Türkmenler ne Kürtler ne de Araplar karar verebilir. Bu proje uygulandığı takdirde Kerkük'ün Irak'tan kopmasına sebep olabilir. Bu senaryonun Kerküklü tüm taraflar arasında uzlaşıyla kabul edilse bile kısa vadeli olma olasılığı yüksektir. Kürtler bu senaryoyu ilk etapta uygulamak isteyebilir. Bu şekilde Kerkük'ün Kuzey Irak'a bağlanması kolaylaşacaktır. Hatta Kürt yönetimi Kuzey Irak'a bağlı bir özerk Kerkük bölgesine olumlu bakabilir. Çünkü Kürt yönetimi, 2017'deki referandum girişimine benzer bir süreçle uygun konjonktürde Kürdistan'ın bağımsızlığını ilan ederse Kerkük'ü özerk bölge olarak kuzeye bağlamak Iraklı Kürtler açısından daha kolay olacaktır. Bu bakımdan Kerkük'ün özerk bir bölge olması Kürtlerin çıkarımadır.

Bu belirtilen senaryolar değerlendirildiğinde, Türkmenlerin Kerkük'ün geleceğine dönük geliştirmeleri gereken en önemli stratejilerden biri de Kerkük'te olası bir referanduma tüm Irak halkının katılımı olmalıdır. Türkmen siyasî karar mercilerinin Kerkük'ün geleceğine ilişkin projelerini mevcut durumda öne sürmekten kaçınmaları daha uygun olacaktır.

Türkiye-Irak İlişkileri

Orta Doğu'ya yönelik bölgesel ve küresel güçlerin takip ettiği stratejiler ve bölgenin siyasî arenasında meydana gelen gelişmeler; Orta Doğu ve komşu coğrafyalarda denge ve denklemlerin değişimine yol açmıştır. Özellikle Aralık 2010'da Arap camiasında cereyan eden protesto olaylarının Orta Doğu'daki pek çok hesapları karıştırdığını söylemek mümkündür. Arap ülkelerindeki değişim süreçlerinin sonucunda; demokratikleşme, eşitlikçi bir ekonomik kalkınma ve toplumsal refah getireceği yönünde beklentiler ortaya çıkmıştır. Ancak süreç geliştikçe bölgedeki hareketliliğin demokratikleşme ve refah değil, istikrarsızlık meydana getirmeye başladığı görülmüştür. Tunus, Mısır, Libya ve Yemen'de iktidar değişikliklerine rağmen iç karışıklık, şiddet olayları ve siyasî krizler devam etmektedir. Suriye'de devam eden iç savaş bölgedeki istikrarsızlığı ve krizleri daha da derinleştirmektedir. Bu bağlamda, Orta Doğu genelinde ortaya çıkan karmaşık tablo, Türkiye'nin de komşularıyla olan ilişkilerini derinden etkilemiştir. Bu nedenle Orta Doğu'da oluşan yeni şartlar çerçevesinde Türkiye-Irak ilişkileri de son dönemde yaşanan gelişmelerin değerlendirilmesi açısından önem arz etmektedir.

İŞİD terör örgütünün Haziran 2014'te Musul'u işgal etmesinin ardından Türkiye'nin Irak ile olan ticareti olumsuz etkilenmişti. Irak'taki istikrarsızlık ve kaotik ortam Türkiye'yi hem ekonomik hem güvenlik bakımından tehdit etmiştir. İŞİD terör örgütünün 2014 yılında Irak topraklarının yüzde 40'ını işgal etmesin, Türkiye'nin Almanya'dan sonra ikinci ticarî ortağı olan Irak'ın Türkiye ile dış ticaretine de yansımıştır. Bağdat hükümetinin Aralık 2017'de İŞİD terörünü yendiğini duyurmasına rağmen Irak hâlen söz konusu terör örgütünden tam anlamıyla kurtulmuş değildir. İŞİD terör örgütü Irak'ta pek çok dengiyi

değiştirmiştir. Bu nedenle önümüzdeki süreçte ülkenin iç ve dış siyasetinde değişim her daim muhtemeldir.

25 Eylül 2017 tarihinde Kuzey Irak'ta yapılan bağımsızlık referandumunu Ankara ve Bağdat açısından değerlendirmek gerekirse, tam anlamıyla dönüm noktası sayılabileceği söylenebilir. Özellikle Irak'ta 12 Mayıs 2018 tarihinde yapılan Parlamento seçimlerinde Türkiye'nin tüm liste ve siyasî unsurlara aynı mesafede yakınlık göstermesi, Ankara-Bağdat ilişkilerini geçmiş dönemlere nazaran daha olumlu yönde etkilemiştir. Hatta seçimlerin ardından 14 Ağustos'ta dönemin Başbakanı Haydar el Abadi Ankara'ya yaptığı ziyaret sırasında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile düzenledikleri basın toplantısında; iki ülke arasında ikinci sınır kapısı olarak açılması planlanan Ovaköy Sınır Kapısı'nın açılması, sınır güvenliği ve ekonomik olarak iki ülke arasında önemli konular hususunda işbirliği yapılacağı ifade edilmiştir.

Yapılan seçimlerin ardından Türkiye, yeni kurulan Bağdat hükümeti konusunda da Başbakanlık görevine gelecek olan tüm adaylara aynı mesafede durarak hükümeti kurma yetkisini Ekim 2018'de alan Adil Abdulmehdî'ye iyi niyetini açıklamıştır. 11 Ekim'de ise Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, resmî temaslarda bulunmak için Bağdat'ı ziyaret ederek önce Adil Abdülmehdi ile daha sonra Ulusal Hikmet Akımı lideri Ammar el-Hekim ve el Fetih listesi Başkanı Hadi el Amri ile görüşmüştür. Çavuşoğlu, Bağdat'ta düzenlediği basın toplantısında "Basra ve Musul konsolosluklarımızı yeniden açıyoruz" diyerek Irak'ın yanında olduklarını ifade etmiştir.

Öte yandan Ankara'nın Irak politikasında cereyan eden gelişmeleri yakından takip eden ve Bağdat'ta, Ncef'te ve Kerkük'te önemli temaslarda bulunan Türkiye'nin Bağdat Büyükelçisi Fatih Yıldız'ın Irak sahasında âdeta mekik diplomasisi izlediğinin altını çizmek gerekir. Büyükelçi Yıldız'ın tüm siyasî kişilerle, kanaat önderleriyle, esnafla ve deyim yerindeyse tüm Irak vatandaşlarıyla görüşmesinin Türkiye-Irak ilişkilerine ciddi bir ivme kazandırdığı söylenebilir. Yıldız'ın, Irak'ta oluşturulmaya çalışılan yeni Bağdat hükümeti ile olan temaslarda stratejik hamleler çerçevesinde adımlar attığı görünmektedir. Çünkü Irak'ta kurulan hükümetler ve siyasal sistem maalesef etnik ve mezhepsel

belirleyenler üzerine kurulduğundan adeta satranç tahtasında olduğu gibi dengeli-stratejik hamlelere ihtiyaç vardır.

Türkiye-Irak ilişkilerinde yeni bir dönemin başlamasıyla beraber sürdürülen karşılıklı ziyaretler ve olumlu mesajların, aşılması gereken engellerle birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Türkiye-Irak ilişkilerine genel bir çerçeveden bakıldığında; hâlihazırda ve gelecek dönemlerde ikili ilişkileri olumsuz etkilemeye devam edebilecek üç temel sorundan bahsedilebilir. Bu meseleler; Türkiye'nin Irak topraklarında terörle mücadele etme zarureti, enerji ve boru hatlarına ilişkin konular, Kerkük sorunu ve su sorunudur. Bu üç problemin aşılması durumunda ikili ilişkilerin ivme kazanacağı ifade edilebilir. Su meselesinde Türkiye, Irak'a verdiği suyun miktarını artırarak bu sorunun büyük ölçüde üstesinden gelmeye çalışmaktadır. Referandum girişiminin Erbil açısından (bağımsızlıklarını ilan etmeleri gibi) başarısızlıkla sonuçlanması ve bu süreçte Türkiye'nin Bağdat'la ilişkilerinde gösterdiği hassasiyet, bundan sonra yansımaları bulacak, meselâ muhtemel petrol müzakere ve anlaşmaları Bağdat'a rağmen olmayacaktır.

2018'de kurulan Bağdat hükümeti ile Ankara ilişkilerine Türkiye'nin PKK terör örgütüne karşı Irak topraklarında yaptığı kara ve hava operasyonları damga vurmuştur. Çünkü Türk Silahlı Kuvvetleri'nin 13 Aralık'ta Sincar'da bulunan PKK/YPG terör örgütüne yönelik düzenlediği hava operasyonu sonrasında Bağdat hükümeti Türkiye'nin Bağdat Büyükelçisini Dışişleri Bakanlığı'na çağırıp nota vermiştir. Ancak Irak konuyu uluslararasılaştırmadan, ikili ilişkiler çerçevesinde halletmeye çalışmakta, bir anlamda Türkiye'nin bu müdahalelerine işaret koymakta ancak karşı askerî ve/veya siyasî tutum almamaktadır.

PKK'nın Sincar Stratejisi ve Türkiye

Sincar'ın IŞİD tarafından işgal edilmesi ve Yezidiler'e (Ezidiler) karşı uyguladığı insanlık dışı muamele uluslararası camiada büyük yankı uyandırmıştır. Sincar'ın sözü edilen terör örgütünün kontrolüne geçmesiyle birlikte Obama yönetimindeki ABD uçakları aynı yılın Ağustos ayında ilk kez IŞİD'e hava operasyonu düzenlemiştir. Daha sonra ise Eylül 2014'te ABD'nin öncülüğünde IŞİD ile mücadele etmek

amacıyla 68 ülkeden oluşan uluslararası koalisyon gücü kurulmuştur. Ancak Musul ve civarında ortaya çıkan güvenlik/güç boşluğu neticesinde PKK terör örgütü oluşan fırsattan faydalanarak Sincar'ı IŞİD'ten "kurtarmış" ve bu bölgede kendi idaresini kurmuştur. Bu durum "PKK terör örgütünün Irak'ta ikinci Kandili yarattığı" tartışmalarını gündeme getirmiştir. Bilhassa Türkiye'nin ulusal güvenliği açısından PKK'nın Sincar'da bulunmasının orta ve uzun vadede büyük tehditlere yol açacağı açıktır. Bu bağlamda, öncelikle PKK'nın Sincar'ı kontrol etmesinin temel nedenlerini incelemek gerekir. Çünkü PKK gibi bir terör örgütünün Irak topraklarından bir bölgeyi adeta işgal etmesi kolay değildir. Terör örgütünün neden böyle bir riske girdiğini ve bu sonuca nasıl ulaştığını irdeleyelim:

- 1) Sincar IŞİD'in kontrolüne geçmeden önce siyasî ve güvenlik açılarından Kürt Yönetimi Başkanı Mesud Barzani'nin lideri olduğu Kürdistan Demokratik Partisi'nin (KDP) idaresindeydi. KDP'ye bağlı Peşmerge gücünün Sincar'ı çatışmadan IŞİD'e bırakmasıyla birlikte PKK terör örgütü de Yezidiler'i kurtarma adı altında bu bölgede güçlenmeye başladı.
- 2) Kuzey Irak bölgesindeki siyasî partiler arasında yaşanan anlaşmazlık ve güç rekabeti PKK'ya Sincar'ı kontrol etmesi için önemli bir fırsat doğurdu. KDP, KYB ve Goran Hareketi ilişkilerinde yaşanan siyasî sorunlar PKK'nın sadece Sincar'da değil, Kerkük'te, Hanekin'de ve Tuzhurmatu'da da faaliyet göstermesinin önünü açtı. Bir diğer yorumla, KYP-Goran Hareketi birlikteliği, Barzani'nin KDP'sine karşı Sincar'da PKK terör örgütüne destek verdi.
- 3) Bağdat-Erbil arasında devam eden kriz de Sincar'ın PKK'nın kontrolüne geçmesini kolaylaştırdı. Bir yoruma göre de Bağdat yönetimi Barzani'nin bağımsızlık referandumunu engellemek için Sincar'da yaratılan fiili durumu bir zemin olarak hazırlamış ve kullanmıştır.
- 4) PKK'nın Suriye uzantısı olan PYD/ YPG'nin Kobani (Aynel Arap), Cezire (Kamışlı) ve Afrin'den oluşan sözde üç kantonu ilan etmesi sonucunda PKK terör örgütünün Suriye ile Irak sınırı

arasında bağlantı oluşturma aşaması gelmişti. Bu nedenle Sincar'da Yezidi kartını elinde tutmak amacıyla kendisine bağlı iki güç oluştu. Bunlardan birincisi, "Sincar Direniş Birlikleri" dir. Diğeri ise, "Sincar Kadınları Koruma Birliği" dir. Her iki birlik Sincar Dağı'nda ve çevresinde yaklaşık 5 bin civarında bir militan sayısına ulaşmış olup her ikisine de PKK "komuta" etmektedir.

Yukarıda sözü edilen gelişmeler ışığında PKK terör örgütünün Sincar'da bulunmasının iki önemli sebebinin olduğu ifade edilebilir. Bunlardan ilki, Sincar'ın kısa ve orta vadede Kuzey Irak ile Suriye'nin kuzeyinde PYD/PKK'nın kurduğu kantonlar arasında stratejik bir bölge olmasıdır. İkincisi ise, Sincar Dağı'nın 1460 rakımlık bir yükseklikte olması ve etrafına hâkim bir mevkie sahip oluşudur. Hatırlanmalıdır ki, Saddam Hüseyin 1990 yılında İsrail'i Sincar Dağı'nda kurduğu askerî üsten gönderdiği füzelerle vurmuştur.

PKK'nın Sincar'da sadece askerî bir varlık olarak faaliyette bulunduğu düşünülmemelidir. PKK Sincar'da yerel yönetim adı altında siyasî ve kültürel kurumlar da kurmuştur. Örneğin; Şengal Kurucu Meclisi, Kadın Özgürlükleri Hareketi, Şehit Afrin Akademisi gibi pek çok kurum teşkil etmiştir. Şehit Afrin Akademisi'nde Yezidi genç kız ve erkeklere siyasî ve örgütsel eğitimler verildiği belirtilmektedir. Ayrıca Sincar'daki okullarda Yezidi çocuklara Latin harfleriyle Kürtçe eğitim verilmektedir. Bunlara ilaveten İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün (Human Rights Watch) PKK'nın 15 yaş altındaki çocukları örgüte katılmaya zorladığını yazmıştır. Bu nedenle PKK terör örgütünün Sincar'daki faaliyetlerine dikkat edildiğinde çatışmaya girmeden bölgeyi terk etmeyeceğinin sinyalini verdiği ifade edilebilir.

KDP ve PKK-YPG Arasındaki Sincar Çıkmazı

PKK terör örgütü tarafından kontrol edilen Sincar Kuzey Irak Kürt yönetimini de rahatsız etmektedir. Bilhassa Barzani'nin lideri olduğu KDP'den PKK'nın Sincar bölgesini tamamen terk etmesine yönelik sert açıklamaların sıkça yapıldığı gözlemlenmektedir. Aralık 2016'da dönemin Kürt Yönetimi Başbakanı ve şimdiki Başkanı Neçirvan Barzani yaptığı açıklamada; PKK'nın Sincar'dan çıkmaması durumunda güç

kullanacaklarını belirtmiştir. Barzani ayrıca PKK'nın Sincar'da varlığının bölgenin istikrarsızlığına neden olduğunu vurgulamıştır.

Barzani'nin söz konusu açıklamasının ardından PKK/KCK terör örgütünün sözde yöneticisi Murat Karayılan ise, diyalog yoluyla örgütün Sincar'dan geri çekileceğini açıklamıştır. PKK terör örgütünün Irak topraklarının hiçbir bölgesinde hak iddia etmeye hakkı olmamasına rağmen Erbil yönetimine diyalog çağrısında bulunması oldukça ilginçtir. Velez ki Kürt yönetimi PKK terör örgütüne diyalog kapısını aralarsa hangi konuda pazarlık yapılacağı merak konusudur. Çünkü PKK'nın Irak topraklarından tamamen çekilmesi gerekirken işgal ettiği ikinci bir bölge üzerinde pazarlık yapması bölgesel ve küresel güçlerin desteğinden kaynaklanmaktadır. Öte yandan PKK terör örgütünün özellikle IŞİD'in Musul'u kontrolünden sonra KYB'nin güçlü olduğu bölgelerde de kendine karargâh açtığı bilinmektedir. PKK'nın başta Kerkük olmak üzere Süleymaniye, Tuzhurmatu ve Hanekin gibi bölgelerde 40'a yakın karargâhı bulunmaktadır. Dolayısıyla PKK'nın Irak topraklarındaki varlığının yalnızca Kandil ve Sincar bölgesinden ibaret olmadığını vurgulamakta fayda vardır. Bu durum Kuzey Irak Kürt yönetimi açısından tehdit algılayma sebebi olmalıdır. Çünkü birincisi, KYB, Goran, Bağdat ve Tahran'ın PKK'nın hem Sincar'daki varlığına hem de ülkedeki diğer bölgelere yayılmasına dolaylı olarak destek verdiği görülmektedir. PKK'nın Sincar'da IŞİD ile mücadele adı altında Yezidiler'den oluşturduğu yerel güçlere Bağdat yönetiminin mali destek verdiği Kürt yönetimi tarafından belgelenmiştir.

Hatta 3 Mart 2017 tarihinde Kürt yönetimine bağlı Suriyeli "Rojava Peşmerge" gücü ile PKK arasında, PKK'nın açtığı ateş sonucunda Sincar ilçesine bağlı Sinune bölgesinde çatışma yaşanmıştır. Sözü edilen çatışmanın meydana gelmesi PKK'nın Sincar'dan diyalog yoluyla çıkmayacağını bir göstergesidir. PKK'nın Sincar'da varlığını sürdürmesindeki önemli bir etkenin de Mesud Barzani'nin 1994-1996 yıllarındaki "Kürt-Kürt çatışmasının" bir daha yaşanmayacağı sözü olduğu yorumları da yapılmaktadır. Yani Barzani hem Sincar'daki PKK kontrolünden rahatsızlık duymakta hem de bunu bir "Kürt-Kürt çatışması" olarak görüp istememektedir. Ancak, Barzani yönetiminin PKK'nın Sincar'daki

ve Kuzey Irak'ın diğer kentlerdeki varlığına sessiz kalmayı sürdürmesi durumunda örgütün bölgedeki teşkilatlanması güçlenecektir. Özellikle Türk Silahlı Kuvvetleri'nin (TSK) Türkiye'nin güneydoğusunda sıkı bir şekilde başlattığı mücadeleden dolayı PKK, Türkiye'den istediği malzemeyi çıkaramayıp Suriye ve Kuzey Irak bölgesinden gençlere yönelmiştir. Çünkü Türkiye'nin PKK'ya karşı mücadelesindeki kararlılığın bölgeden örgüte katılımı en düşük seviyeye indirdiği gözlemlenmektedir. Bu nedenle PKK, Kuzey Irak bölgelerindeki kentsel teşkilatlanmayı artırarak 14-18 yaşlarındaki Kürt gençlerinin örgüte katılımını sağlamaktadır. Bu tablo da Kürt yönetimi açısından PKK'nın IKDP'nin önüne geçtiği ve risk oluşturduğu anlamına gelmektedir.

Yukarıda sözü edilen gelişmeler analiz edildiğinde, Barzani başkanlığındaki Kürt yönetiminin PKK terör örgütünün bölgedeki faaliyetlerinin önlenmesi için bir takım somut adımlar atması gerekmektedir. Bunlardan birincisi, Kuzey Irak'taki siyasi partilerinin PKK konusunda ortak bir strateji uygulamalarının sağlanmasıdır. İkincisi, PKK'nın bölgedeki tüm faaliyetlerinin yasaklanmasıdır. Bir diğeri ise, Kandil dışında bulunan PKK terör örgütü karargâhlarının kapatılması ve örgüt mensubu olarak bilinen kişilere caydırıcı yaptırımlar uygulanmasıdır. Bütün bu adımların Bağdat-Erbil arasındaki ilişkilerin genel çerçevesi içinde atılması elzemdir.

Türkiye'nin Sincar'a Olası Hava Operasyonu

Türkiye'nin Suriye'de başlattığı harekâtların temel amacı PKK'nın Suriye'nin kuzeyindeki uzantısı olan PYD/YPG'nin sınırda oluşturduğu yeni ve büyük tehlikeyi bertaraf etmektir. Dahası PKK terör örgütünün Suriye'de kurduğu Kobani, Afrin ve Cezire sözde kantonlarının birleşmesini önlemek ve terör koridorunun önüne geçmektir. Bu nedenle TSK ile Türkiye'nin desteklediği Özgür Suriye Ordusu'nun Fırat Kalkanı operasyonunun el Bab'a kadar uzamasının önemli bir çıktısı da PKK/PYD koridorunun kırılmasıdır. Fakat şu bir gerçek ki Sincar'dan da PKK/YPG unsurlarının çıkarılması ve Sincar'ın ikinci Kandil olması için bölgeye en azından hava operasyonları düzenlemesi ciddi bir ihtiyaç durumuna gelmiştir. Bu durumun iki önemli nedeni vardır.

Bunlardan birincisi, PKK'nın Sincar Dağı'ndan çıkarılmasının orta vadeye yayılması örgütün Kandil'deki gibi mağaralar ve hendekler oluşturmasına yol açabilir. Dolayısıyla PKK tarafından Sincar Dağı'nda da benzer tahkimatın yapılması durumunda Türkiye'nin hava veya kara operasyonlarının muhtemel etkileri azalır. İkinci bir husus ise, PKK'nın Sincar'ı da kantona dönüştürmesi Yezidiler/bölge halkı içerisinde sempatanlığı ve militan kazanma yüzdesini artırabilir.

Bu açıdan PKK terör örgütüne yönelik 24 Nisan 2017 tarihinde TSK tarafından Sincar Dağı bölgesine ve Suriye'nin kuzeydoğusundaki Karacak Dağı'na düzenlediği hava operasyonu önemlidir. Türkiye'nin Sincar Dağı bölgesine düzenlediği hava operasyonuna Kürt yönetiminden büyük tepki gelmezken, Irak Hükümeti Sözcüsü Saad el Hadisi, operasyonları kınamıştır. Türkiye'nin Fırat Kalkanı operasyonunun başarısının daha net fark edilmesi için Sincar Dağı bölgelerine de hava harekâtı düzenlemesinde fayda vardır. Çünkü Kürt Yönetimi Başkanı Mesud Barzani'nin Sincar bölgesinde PKK ile Peşmerge güçleri arasında silahlı çatışmaya girişmesi oldukça uzak bir ihtimaldir.

Bu bağlamda Sincar'dan PKK'nın çıkarılması için Türkiye'nin önünde iki seçeneğin olduğu söylenebilir. Bunlardan birinci seçenek, TSK'nın Başika Kampı'nda eğittiği Sünni Araplardan ve Türkmenlerden oluşan güce destek vererek Sincar'a karadan bir harekât başlatmasıdır. Özellikle bölgede bulunan ve Türkiye ile iyi ilişkileri olan Arap aşiretleriyle işbirliği yapılabilir. İkinci seçenek ise, Türkiye'nin hava operasyonlarını sıklıkla düzenlemesidir. Bu durumun önemli bir riski de var ki, o da PKK'nın Sincar'daki sivil Yezidileri kendisine bir kalkan olarak kullanma ihtimalidir.

Sincar bölgesi sadece KDP/Barzani ile PKK terör örgütü arasında bir güç mücadelesine dönüşmemiştir. Aynı zamanda Türkiye-İran'ın da Irak'taki yeni rekabet alanı olarak karşımıza çıkmıştır. İran'ın desteklediği Şii Haşdi el Şaabî'nin PKK terör örgütü ile Sincar'da işbirliği içerisinde olduğu ve Tahran için Sincar'ın Suriye sınırından Esad rejimine yardım etmek amacıyla mühim bir koridor olarak görüldüğü belirtilebilir. Bu nedenle Türkiye Musul'un IŞİD'ten kurtarılmasının ardından bölgede oluşan dengeleri dikkatlice izleyerek Talefar-Sincar hattındaki

gelişmeleri takip etmelidir. Özetlemek gerekirse Türkiye Sincar Dağı bölgesine yeni harekâtları göze almalı ve PKK terör örgütünün bölgeyi ikinci Kandil'e dönüştürmesine izin vermemelidir.

Vekalet Savaşları Perspektifinden Suriye Krizi

Esad yönetimi Arap ülkelerindeki halk hareketlerinin ortaya çıktığı ilk dönemde bu değişim rüzgârının Suriye'yi etkileyeceğini hesap etmemiştir. Beşar Esad, 31 Ocak 2011 tarihinde Wall Street Journal'a verdiği röportajda Mısır, Tunus ve Yemen'deki protesto gösterilerinin Orta Doğu'da "yeni bir çağa öncülük ettiğini" ve Arap yöneticilerin halkın siyasi ve ekonomik isteklerini yerine getirmek için daha fazlasını yapması gerektiğini ifade etmiştir.³ Ancak gösteri ve yürüyüşlerin 2011 yılının Şubat ayında Der'a şehrinde başlaması ve 15 Mart'tan itibaren ülkenin diğer bölgelerine yayılması Arap uyanışı sürecinin Suriye'yi de etkisi altına aldığını göstermiştir.

Esad'a bağlı güvenlik güçleri, ilk etapta silahsız kitle gösterileri şeklinde ortaya çıkan muhalefet hareketini bastırmak için ateş açmaya başlamış, böylece kriz büyümüştür. Güvenlik güçlerinin muhalif gösterileri şiddet ve baskı ile engelleme teşebbüsü, ülkedeki halk hareketinin Şam, Halep, Hama ve Humus gibi Suriye'nin diğer kentlerine yayılmasına yol açmıştır.

Başlangıçta Esad iktidarı, halkın taleplerine ilişkin, (ağırdan alarak da olsa) bazı reformlar yapmaya başlamıştır. 29 Mart 2011 tarihinde görevdeki hükümet istifa etmiş, 14 Nisan 2011 tarihinde bir önceki hükümette Tarım Bakanı olan Adil Safer başkanlığında yeni bir hükümet kurulmuştur.⁴ Yeni hükümette Dışişleri Bakanı Velid Muallim ve Savunma Bakanı Ali Habib yerini korumuştur. Suriye Devlet Başkanı Esad, 16 Nisan 2011'de, kurulan yeni hükümetten 48 yıldan beri ülkede uygulanan olağanüstü hâl durumunun bir hafta içinde kaldırılmasını

³ "Interview with Syrian President Bashar al-Assad", *Wall Street Journal*, 31.01.2011, <https://www.wsj.com/articles/SB10001424052748703833204576114712441122894>

⁴ Esad Yakbal Estekalet El-Hukuma El-Suriye We Alef Yeddaherun Damen Lahu (Esad Suriye Hükümetinin İstifasını Kabul Etti ve Binlerce Kişi Esad'e Destek İçin Gösteri Düzenledi), *Al Arabiya*, 29.03.2011, <http://www.alarabiya.net/articles/2011/03/29/143407.html>.

talep etmiştir.⁵ Suriye'deki olağanüstü hâl durumu Esad'ın isteği doğrultusunda yeni hükümet tarafından kaldırılmıştır. Yurttaşlık hakkına sahip olmayan ve büyük çoğunluğu ülkenin kuzeydoğusunda yaşayan yaklaşık 300 bin Kürt kökenli Suriyeliye kimlik verilmiştir.

Esad yönetimi, muhalefetin reform talepleri üzerine yasal çerçevede bazı düzenlemeler gerçekleştirdiyse de bu reformları hayata geçirmemiş, iktidarının devamını sağlayacak tedbirlere yönelmiş ve gösteri yürüyüşlerine şiddetle mukabele etmeye devam etmiştir. Örneğin 5 Haziran 2014 tarihinde yapılan devlet başkanlığı seçimleri için adil ve serbest bir seçim vaat ederken Esad, öte yandan da reform adı altında gerçekleştirdiği anayasa değişikliği ile iktidarda kalabileceği süreyi 2028'e kadar uzatmıştır. Esad rejimi, olağanüstü hâl uygulamasına son verdikten sonra "toplular cezalandırma" yaklaşımıyla muhalefetin güçlü olduğu yerleşim yerlerine dönük saldırıları artırmıştır. Vatandaşlık kimliği verilen Kürtler ardından askere alınmış, Kürt kökenli Suriyelilerin muhalefet saflarına katılmasını engellemek amacıyla ülkenin kuzey ve kuzeydoğusunda PKK terör örgütü ve PYD ile işbirliğine gidilmiştir.

Suriye'de 9 yıldır devam eden halk hareketi süreç içinde hem hedef değiştirmiş hem de farklı bir nitelik kazanmıştır. Başlangıçta reform isteyen halk kitleleri, iktidarın baskısına maruz kalınca Esad iktidarının devrilmesini talep etmeye başlamıştır. Esad iktidarına bağlı güvenlik güçlerinin gösterilerin sona ermesi ve muhalefetin bastırılması amacıyla halka karşı silahlı güç kullanması, Suriye'deki Baas rejimi ile halk arasındaki ilişkilerin kopmasına yol açmıştır. Nitekim gelinen aşamada Suriye halkı Beşar Esad'ın devrilmesini yeterli görmemekte, Esad'ın ve katliamlardan sorumlu Baas mensuplarının cezalandırılmasını istemektedir. Esad iktidarının reform taleplerini dikkate almaması, halk kitlelerinin muhalefetine şiddetle karşılık vermesi Suriye'deki sürecin niteliğini de değiştirmiştir. Esad yönetimine bağlı güvenlik güçlerinin (polis, ordu ve istihbarat) gösterilere şiddetle mukabelede bulunmasıyla muhalif unsurlar silahlı mücadeleye yönelmiştir. Kitle yürüyüşleri biçiminde ortaya çıkan muhalefet hareketi böylece Baas rejimine karşı

---

⁵ Beşar Esad'ın 16.04.2011 tarihinde Yeni Hükümetin Kabine Toplantısında Yaptığı Konuşma Metni için bkz: http://www.syria-news.com/readnews.php?sy_seq=131477

silahlı bir ayaklanmaya dönüşmüş ve taraflar arasındaki çatışma süreç içinde ülke geneline yayılarak iç savaş halini almıştır. Güvenlik güçlerinin muhalefet hareketini bastırmak için uyguladığı şiddet ve müteakiben başlayan çatışmalar sonucunda yüz binlerce Suriyeli hayatını kaybetmiş ve yaralanmış, 6 milyondan fazla kişi de başka ülkelere göç etmiştir.⁶

Suriye’de Bölgesel ve Küresel Güç Mücadelesi

Suriye’de iç savaşa dönüşen kriz ülke sınırlarının ötesinde sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Kriz; bölgesel ve küresel bir anlaşmazlığa sebep olmuş, Orta Doğu’da Şii-Sünni gerilimine zemin hazırlamış, Suriyeli sığınmacılar sorununu doğurmuş, PKK terör örgütüne farklı bir hareket alanı sağlamış ve böylece Türkiye’yi güneyde meşgul edecek bir istikrarsızlık meydana getirmiştir. Ulusal ölçekteki çatışmanın bölgesel ve küresel bir anlaşmazlık hâlini aldığı Suriye krizi üç düzeyde değerlendirilebilir. Ulusal düzeyde otoriter Baas yönetimiyle ayaklanan ve silahlanan muhalefet arasında iç savaşa dönüşen bir çatışma vardır. Bölgesel düzeyde, ayaklanan halk lehinde tutum geliştiren ülkelerle Şam’da yönetim değişikliğine karşı çıkarak Esad rejimini destekleyen İran arasında bir nüfuz mücadelesi söz konusudur. Türkiye ve Suriye’deki ayaklanmalar başladığında genel olarak Arap dünyası, Suriye halkının demokratik ve ekonomik hak ve özgürlük taleplerini desteklemekteydi ve Baas iktidarı tekelinin son bulması gerektiğini beyan etmekteydi. Ancak Suriye’deki iç savaşın devam etmesinden dolayı başta Bahreyn ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi ülkelerin Esad karşıtı olan politikalarını değiştirdikleri görülmektedir.

Tahran ise Suriye’de Nusayri azınlığın etkili olduğu mevcut iktidarın varlığını sürdürmesi gerektiğini savunmaktadır. İran, Suriye’de Esad iktidarı çözülmüşse kendi rejiminin tehlikeye girebileceğini, bölgedeki rejim değişikliği dalgasında sıranın kendisine gelebileceğini değerlendirmektedir. Tahran, Esad iktidarının devrilmesiyle Orta Doğu’da gerçekleştirilmeye çalıştığı Şii hilali projesinin de akamete uğrayacağını

⁶ “Suriye’de iç savaş 9. yılına girdi”, *Anadolu Ajansı*, 14.03.2019, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suriye-ic-savasi-9-yilina-girdi/1417715>

hesap etmektedir. Ayrıca, Suriye'nin İran-Lübnan bağlantısı sağlayan temel taş olduğunu ve Şam rejimi ile Tahran arasında İran-İrak Savaşı yıllarına dayanan sağlam bir güven tesis edilmiş olduğunu da unutmamak gerekir.

Küresel düzeyde ise "demokratikleşme" hareketlerini destekleyen aktörlerle otoriter yönetimleri destekleyen aktörler arasında bir mücadeleden bahsedilebilir. Suriye krizi, Rusya ve Çin'i yakın gelecekte kendi iç işlerine karışılabilceği yönünde endişelendirmektedir. Rus ve Çinli karar mercileri, Suriye'de bir dış müdahale ile Esad rejiminin devrilmesinden sonra sıranın gelecekte kendilerine de gelebileceği ihtimalini göz önünde bulundurmaktadır. BM Güvenlik Konseyi daimî üyesi bu iki ülkenin Suriye'ye uluslararası müdahaleye mesnet teşkil edebilecek kararları engellemesi ve Rusya'nın iktidar değişimini önlemek için Esad rejimine sağladığı destek böyle bir mücadelenin yansıması olarak değerlendirilebilir. Nitekim otoriter yönetimleri destekleyen aktörlerle demokratik dinamikleri destekleyen aktörler arasındaki ayrışma Suriye'deki krizle sınırlı değildir. Irak da başta Nuri el Maliki hükümeti olmak üzere Haydar el Abadi ve Adil Abdulmedi hükümeti Rusya'ya yaklaşması da küresel düzeydeki bu ayrışmaya örnek verilebilir.

Uluslararası ilişkilerde ülkelere dış müdahale konusunda iki farklı eğilimin ön plana çıktığı, bu eğilimlerin Suriye krizinin küresel düzeyde bir anlaşmazlık hâline gelmesinde müessir olduğu belirtilebilir. Rusya ve Çin gibi ülkeler tarafından benimsenen birinci eğilim, Vestfalyan egemenliği savunmakta, devletlerin iç işlerine müdahaleye itiraz etmektedir. Batılı ülkeler tarafından geliştirilen ikinci eğilim ise devletlerin egemenlik ilkesini tanımakla birlikte, planlı insan hakları ihlallerinin büyük boyutlara ulaşması durumunda dış müdahalenin gerçekleştirilebileceği görüşünü savunmaktadır. Soğuk Savaş sonrası dönemde BM sistemi ve NATO aracılığıyla Batılı devletlerin öncülüğünde çeşitli kriz bölgelerinde gerçekleştirilen dış müdahaleler iki farklı eğilimin belirginleşmesine yol açmıştır. Suriye krizinde ise iki eğilim karşı karşıya gelmiş, krizi çözüme kavuşturabilecek adımlar konusunda küresel düzeyde tesis edilebilecek bir mutabakatı imkânsız kılmıştır. Nitekim bu

konu hâlen Devletler Hukukunun tartışmalı konuları arasında yer almaya devam etmektedir.

Suriye’de nüfus Tunus, Mısır ve Libya’ dan farklı olarak homojen değildir ve iktidar büyük bölümünü Nusayri azınlığın oluşturduğu Baas ideolojisine sahip geniş bir çıkar grubunun denetimindedir. Suriye’de muhalefet hareketi başlayınca Esad rejimi Bin Ali, Kaddafi ve Mübarek iktidarlarının aksine güçlü bir dış destek almıştır. Suriye’de ortaya çıkan muhalefet zayıf kalmış, kendi içinde birlik sağlayamamış ve silahlanma aşamasına erken geçerek Esad rejiminin elini güçlendirmiştir. Batılı ülkeler Suriye krizinde Libya’dakinden farklı bir tutum sergilemiş, Türkiye krize müdâhil oldukça geri çekilmiş, söylemde halk hareketini desteklerken eylemde çekimser kalmıştır.

Suriye’de Beşşar Esad’ın mensubu olduğu Nusayriler devletin bütün kurumlarında etkilidir. Ülke nüfusunun %12’sini oluşturduğu tahmin edilen Nusayri azınlık, Baas Partisi aracılığıyla siyasî iktidarı ve bürokrasiyi farklı etnik ve dini unsurlar arasında kurduğu çıkar ilişkileri üzerinden kontrol etmektedir. Suriye’de Nusayri azınlık aynı zamanda ordunun komuta kademesini ve üst düzey subay sınıfını oluşturmaktadır. Bu nedenle Suriye’de muhalefet hareketi ortaya çıktığında askerî bürokrasideki üst düzey yetkililerin çoğunluğu Esad iktidarından ayrılmamıştır. Bazı politikacı, diplomat ve askerler muhalif saflarda yer alsada muhalefet cephesine katılım düzeyi Esad rejiminin gücünü ve etkisini büyük ölçüde kıramamıştır. Ordu komutasının Nusayri subayların elinde olması, Esad iktidarına muhalefet hareketine silahlı kuvvetle karşılık verme imkânını tanımış ve ordunun saf değiştirme ihtimalini ortadan kaldırmıştır. Nusayrilerin Suriye silahlı kuvvetleri üzerindeki hâkimiyeti Şebbihaların (Esad ailesine yakın korumalık yapan silahlı askerler) kısa sürede devreye girmesini kolaylaştırmış, Esad rejiminin göstericilere müdahalesini hızlandırmıştır.

Esad rejiminin muhalefet hareketine karşı aldığı dış destek, rejimin bugüne kadar ayakta kalmasına önemli katkı sağlamıştır. BM Güvenlik Konseyi daimî üyesi Rusya, Suriye’de rejim değişikliğine karşı çıkmış, Esad rejimini kınayan karar tasarılarını Çin ile birlikte veto etmiştir. Suriye’ye yaptırım ve uluslararası müdahaleyi mümkün kılacak karar

tasarılarının Konsey tarafından kabul edilmesini engelleyen Moskova, Esad rejimine silah ve mühimmat temin etmektedir.

Rusya'nın yanı sıra Esad rejimine sağlanan dış desteğin önemli kısmının İran'dan geldiği gözlemlenmiştir. İran, Suriye'de halk hareketi kitlesel gösteriler şeklinde ortaya çıktıktan sonra Esad rejiminin yıkılmasını önlemek amacıyla tüm imkânlarını seferber etmiştir. Tahran, uluslararası platformlarda Suriye'ye dış müdahaleye karşı çıkmış, Suriye krizinin Güvenlik Konseyi'ne taşınmasına itiraz etmiştir. Esad iktidarına gösterilerin bastırılmasına yönelik profesyonel danışmanlık desteği veren ve istihbarat sistemleri tedarik eden İran, Suriye'de çatışmalar başlayınca bu ülkeye askerî teçhizat ve mühimmat sağlamaya başlamış, Devrim Muhafızları'nı göndermiştir. İran Devrim Muhafızları Komutanı Muhammed Ali Caferi, 16 Eylül 2012 tarihinde yaptığı açıklamada Devrim Muhafızlarının ve Kudüs Tugaylarının Esad rejiminin ayaklanmayı bastırmasına destek olmak için Suriye'de bulunduğunu teyit etmiştir.⁷

Muhalefetin zayıf kalması, muhalif unsurlar arasındaki birlik sorununu ve Özgür Suriye Ordusu'nun (ÖSO) erken kurulması, Suriye'deki halk hareketinin muvaffak olmasını engellemiştir. Suriye muhalefeti gerek ülke içinde gerekse uluslararası düzeyde Esad rejiminin ardından iktidarı devralabilecek kabiliyette olduğunu göstermekte yetersiz kalmıştır. Suriye Ulusal Konseyi bünyesinde devam eden görüş ayrılıkları Konsey'in temsil niteliğinin nispeten zayıf kalmasına neden olmuştur.

“Rojava” adı verilen “Terör Koridoru” projesi

Suriye krizinde Esad rejiminin, Kürt politikası muammalı bir konudur. Esasen katı bir Arap milliyetçiliğine dayanan Baasçı Esad anlayışı dönemsel zikzaklarla Kürtleri kendi tarafına çekme girişimlerinde bulunmuştur. Bunda temel gaye, Türkiye'nin güç ve imkanını sınırlamaktır. Bu manâda, Türkiye PKK terör örgütü ve PYD'nin bölgedeki faaliyetlerini teyakkuzla takip etmeli ancak Suriye Kürtleri arasında birlik olmadığı, bölünmeler ortaya çıktığı ve bütün Kürtlerin PKK ve

⁷ “Iran Confirms It Has Forces in Syria and Will Take Military Action If Pushed”, *The Guardian*, 16.09.2012, <http://www.guardian.co.uk/world/2012/sep/16/iran-middleeast>.

PYD'ye sempati duymadığı hususlarını da dikkate almalıdır. Türkiye ve Suriye'de sınıra yakın yerleşim birimlerinde yaşayan Kürtler arasında akrabalık bağlarının da olduğu bilinmektedir. Türkiye, bu nedenle PKK terör örgütü ve PYD konusundaki hassasiyetinin bölgedeki Kürtlerde kaygılara neden olmasına fırsat vermemelidir.

Esad rejiminin, terör örgütü yöneticilerinden Fehman Hüseyin ve Mustafa Karasu ile yapılan görüşmelerin ardından örgüte mali destek sözü verdiği basına yansımış, bu süreçte İdlib, Kobani (Aynel Arap) ve Kamışlı'da örgütün kamp açmasına ve örgüt mensuplarının Irak'tan Suriye'ye geçişine müsaade edilmiştir.⁸ Örgüt diğer taraftan Türkiye'de 2013'te başlatılan çözüm sürecindeki çatışmasızlık ortamını Suriye'deki faaliyetlere odaklanmak için kullanmaya, bu ülkedeki özerklik hedefine ağırlık vermeye başlamıştır. Terör örgütü bu kapsamda Suriye'nin kuzeyindeki silahlı militan varlığını artırmaya öncelik vermiş, ilk etapta mevcut dağ kadrosunun bir kısmını, daha sonra ise çözüm sürecinde Türkiye'den dağa çıkardığı çocuk ve gençleri Kandil'de kısa bir eğitimin ardından bu bölgeye sevk etmiştir. Örgüt aynı zamanda Suriye'nin kuzeyindeki özerklik teşebbüsü için Türkiye'de ve uluslararası kamuoyunda "Rojava Devrimi" sloganıyla propaganda yürütmüş, Esad rejiminin desteğiyle yerleştiği bölgedeki örgütlenmesine halk devrimi kivesi kazandırmaya çalışmıştır.⁹

PYD Esad rejiminin sağladığı destekle Suriye'nin kuzeyinde kendi tekeline hareket edecek bir idari yapı kurmaya çalışmış, bölgedeki Kürt siyasî partilerini devre dışı bırakmak amacıyla Ulusal Konsey (daha sonra Batı Kürdistan Halk Meclisi) adlı çatı örgütü tesis etmiştir.

⁸ Arda Akın, "Esad'dan 3 Yeni PKK Kampı," *Hürriyet*, 28.07.2012, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/21086011.asp>.

⁹ PKK/KCK ve örgütün siyasî uzantıları Suriye'nin kuzeyini kastederken özellikle "rojava" (batı) ifadesini kullanmakta, örgütün yayın organları, Suriye kuzeyindeki mevcut yer adlarıyla bir ilişkisi bulunmayan bu ifadeyi yaygınlaştırmaya çalışmaktadır. Örgüt "rojava" ifadesinin kullanılmasını yaygınlaştırarak bu bölgenin Suriye'nin bir parçası değil, KCK örgütlenmesi çerçevesinde tasarlanan bağımsız devletin batı bölgesi olduğu yönünde bir algı oluşturmaya çalışmaktadır. Nitekim KCK projesi batıda (rojava) Suriye'nin kuzeydoğusunu, kuzeyde Türkiye'nin doğu ve güneydoğu bölgelerini, güneyde (başur) Irak'ın kuzeyini ve doğuda (rojhelat) İran'ın kuzeybatısını kapsamaktadır.

Ancak PYD bu girişimden sonuç alamamış, Suriyeli Kürt siyasî partilerin büyük çoğunluğu Barzani'nin öncülüğünde 2011'de kurulan Kürt Ulusal Konseyi'ne katılmayı tercih etmiştir. PYD, Esad rejiminin devrilme ihtimalini dikkate alarak Temmuz 2012'de imzaladığı Erbil Anlaşması ile Kürt Ulusal Konseyi'ne katılmışsa da, bölgede tek taraflı hareket etmeye devam etmiş ve KCK projesi çerçevesindeki nihaî bağımsızlık hedefinden vazgeçmemiştir.¹⁰ PYD bu süreçte bölgedeki varlığına rakip olarak gördüğü Kürt siyasileri, aşiret liderlerini ve aktivistleri suikastlarla etkisiz hâle getirmiş, Esad rejimi aleyhinde protesto gösterileri düzenleyen Suriyeli Kürtleri şiddet kullanarak bastırmıştır.¹¹

PYD, 2013'ten itibaren Suriye'nin kuzeyindeki örgütlenmesini Afrin, Aynel Arap ve Kamışlı'da özerk bir yönetime dönüştürmeye, bölgedeki siyasî ve silahlı varlığını kurumsallaştırmaya yönelmiştir. PYD, Nisan 2014'te bir "siyasî partiler kanunu" çıkardığını ilan etmiş, bu sözde kanunla hedeflediği özerk bölge dâhilindeki Kürt siyasî partileri sindirebileceği "yasal" zemini oluşturmaya çalışmıştır.¹²

PYD'nin bölgede özellikle Kürt muhaliflere karşı gerçekleştirdiği insan hakkı ihlalleri¹³ ve otoriter bir yönetim tesis etme girişimi, Suriye'de olduğu gibi, bölgedeki diğer Kürtlerde de rahatsızlığa yol açmış, Avrupa, Irak ve Türkiye'den 115 ileri gelen Kürt Mayıs 2015'te PYD'ye karşı bir bildiri yayımlamıştır. Bildiride PYD'nin Suriye'nin kuzeyinde şiddet kullanarak otoriter bir yapı kurduğunu, Kürt Ulusal Konseyi'ndeki partileri baskı altına almaya ve kendisine muhalif Kürt gazeteci ve yazarları etkisiz hâle getirmeye çalıştığını ifade etmiştir.¹⁴

Türkiye'nin ve bazı Kürt grupların PYD'yle ilgili rahatsızlığına rağmen, IŞİD'in Suriye iç savaşında artan görünürlüğüyle birlikte başta

¹⁰ Hevidar Ahmed, "KNC Leader: Syrian Kurds are Disappointed by PYD's Actions," *Rudaw*, 01.08.2012, <http://www.rudaw.net/english/interview/5030.html>.

¹¹ "Under Kurdish Rule: Abuses in PYD-Run Enclaves of Syria", *Human Rights Watch*, 18.06.2014, <http://www.hrw.org/news/2014/06/18/syria-abuses-kurdish-run-enclaves>.

¹² "PYD'den Rakiplerine Engel", *Al Jazeera Türk*, 25.04.2014, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/pydden-rakiplerine-engel>.

¹³ Human Rights Watch, *Under Kurdish Rule...*, s. 44-49.

¹⁴ "Kürt Aydınların PYD İsyanı", *Al Jazeera Türk*, 05.05.2014, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/kurt-aydinlarin-pyd-isyani>.

ABD olmak üzere Batılı devletler bu örgüte yönelik tutumlarını değiştirmeye başlamışlardır. PYD, Batılı devletlerin kamuoylarında IŞİD'e karşı savaştan, seküler ve işbirliği yapılabilecek bir örgüt olarak öne çıkarılmış, IŞİD'in Aynel Arap saldırısı sonrasında Batı medyasında PYD/YPG hakkında propaganda sayılabilecek ölçüde olumlu yayınlar yapılmıştır. Aynel Arap çatışmalarında IŞİD'e karşı netice alınmasını mümkün kılan koalisyon güçlerinin hava harekâtı, ÖSO ve Peşmerge'nin desteği göz ardı edilerek suni biçimde PYD'nin rolü vurgulanmıştır. Batılı medya organlarında örgütün özellikle kadın militanlarının fotoğraflarına yer verilmiş, "cinsiyet ayrımı yapmayan PYD" imajı oluşturulmuş ve IŞİD'e karşı savaştığına dikkat çekilerek PYD'nin desteklenmesi gerektiği görüşü işlenmiştir. Bu süreçte bazı Batılı uzmanlar, Türkiye'deki "çözüm süreci" ve PYD'nin IŞİD karşısındaki mücadelesinden dolayı ABD ve Avrupalı devletlerin PKK'yı terör örgütü listelerinden çıkarması gerektiğini dile getirmeye başlamıştır.¹⁵

PYD ayrıca 2013'ten itibaren yurtdışı temaslarını artırarak muhatap kabul edilmeye çalışmış ve uluslararası destek arayışına girmiştir. PYD eşbaşkanı Salih Müslim Nisan 2013'te İsveç'i, aynı yıl içinde Ağustos'ta İran'ı, Aralık ayı içinde de Rusya Federasyonu ve Çin Halk Cumhuriyeti'ni ziyaret etmiş, bu ziyaretler çerçevesinde Suriye'deki faaliyetlerinin desteklenmesini talep etmiştir. PYD, Ocak 2015'te Moskova'da Esad rejimi ile muhalefet temsilcileri arasındaki toplantıya katılmıştır. Örgütün muhatap kabul edilme girişimlerden sınırlı da olsa netice almaya başlamış, PKK'yı terör örgütü olarak tanıyan Batılı ülkeler de PYD ile ilgili belirgin bir tutum değişikliğine gitmiştir. Washington, Aynel Arap çatışmaları sırasında Türkiye'nin PYD'ye destek koridoru açmasını talep etmiş, Amerikan Dışişleri Bakanlığı, PKK ile PYD'nin ayrı gruplar olduğu yönünde açıklamalarda bulunmuştur. 8 Şubat 2015 tarihinde ise PYD'nin iki kadın temsilcisi Fransa Cumhurbaşkanı Hollande

¹⁵ Bkz. David L. Phillips, "Remove the PKK From the Terror List", *Huffington Post*, 21.05.2013, http://www.huffingtonpost.com/david-l-phillips/pkk-terror-group-status_b_3289311.html. "PKK, terör listesinden çıkarılabilir", *Hürriyet*, 20.08.2014, <http://www.hurriyet.com.tr/avrupa/27038943.asp>; "Fransız Senatör: PKK terör listesinden çıkarılsın", *BestaNüçe*, 16.01.2015, <http://www.bestanuce1.com/164681/fransiz-senator-pkk-teror-listesinden-cikarilsin>.

tarafından Elysee Sarayı'nda ağırlanmıştır. Paris tarafından organize ve finanse edilen görüşmede, PYD temsilcileri Fransa'dan daha fazla silah ve lojistik destek talep etmiştir.

Türkiye'nin Terörle Mücadelesinde Irak ve Suriye

Orta Doğu bölgesinde cereyan eden olaylardan ötürü Arap ülkelerinde ve bölgesel dengelerde yaşanan değişimin Suriye'de iç savaşa dönüşmesi ardından IŞİD'in ortaya çıkması, IŞİD'in geriletilmesinin ardından da bir boşluk oluşmasıyla, PKK alan kazanmış ve güçlenmiştir. PKK terör örgütü, Kasım 2013 tarihinde kontrolüne geçirdiği Kamışlı merkezli bölgede PYD adıyla Afrin, Kobani ve Cezire olarak adlandırdığı üç sözde kantona sahip geçici bir özerk yönetim kurma çalışmalarına başladığını açıklamıştır.

PKK/PYD'nin Suriye'de izlediği stratejilerine bakıldığında; ülkede yerelde teşkilatlanmaya odaklanarak uluslararası ölçekte destek kazanmak amacıyla girişimlerde bulunduğunu değerlendirmek mümkündür. Suriye'nin kuzey bölgesinin tümünü kontrolü altına almak için ise; bölge 2013 yılının Temmuz ayından itibaren YPG'nin el Nusra Cephesi ve IŞİD ile mücadele adı altında Suriye'de terörle mücadelenin bir parçası hâline getirildiği görülmüştür. Ayrıca PKK/PYD'ye ABD tarafından izlenen Suriye stratejisinde; gerek Avrupa'da gerekse Rusya ve Çin gibi ülkeler nezdinde "radikal unsurlarla mücadele eden bir aktör" izlenimi verilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla uluslararası arenada meşru bir yönetim olarak tanınma gayreti içerisinde olan PKK/PYD terör örgütü, Eylül 2014'te ABD öncülüğünde kurulan Uluslararası Koalisyon Güçlerince desteklenip aradığı hazineye kavuşturulmuştur.

Yukarıda belirtilen gelişmeler ışığında PYD, 2013 yılının Temmuz ayından itibaren ABD'nin de verdiği destekle Suriye'nin kuzeyinde Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerdeki fiili özerkliğine resmiyet kazandırmaya çalışmış rejim komutasındaki askerî güçlerin boşalttığı bölgeleri peyderpey ele geçirmiş Suriye'nin kuzey ve kuzeydoğusunda pek çok kasaba ve köyde hâkimiyet sağlamıştır. Şu noktaya dikkat çekmek gerekir ki, PYD kuzeyde güçlenmesinden sonra hem bölgedeki

diğer etnik unsurları bastırması hem de kendisine karşı olan diğer Kürt partilerin de faaliyetlerini yasaklamıştır.

Öte yandan 11 Kürt siyasi partisinin yer aldığı Suriye Kürt Ulusal Konseyi PYD'nin ilan ettiği özerk yönetime destek vermemiştir. Suriye Kürt Ulusal Konseyi'nin PKK/PYD terör örgütüyle birlikte hareket etmemesinin temel nedenlerinden birisi; PYD'nin Suriye iç savaşında Esad rejiminin yanında muhalefetin karşısında yer almasıdır. Bu sebeple Kürt Ulusal Konseyinin PYD ile aynı çizgide bir Suriye stratejisine sahip olmadığına dikkat çekmek gerekir. Ayrıca terör örgütü, Irak'ın kuzeyindeki gibi iki başlı bir idari yapı değil, kendisinin tek hâkimi olduğu bir yönetim kurmayı hedeflediğini ifade ederek örgüt çatısı altına girmeyen alternatif güçleri yok edeceğini beyan etmiştir.

Muhtelif Yönleriyle Terör Koridoru Projesi

PKK/PYD'nin ülkede yaşanan iç savaş ile birlikte Suriye'de ve bölgedeki öncelikli hedefine dikkat edildiğinde; silahlı kanadını güçlendirmeye, ülkenin kuzeyinde tek başına yönetebileceği siyasi bir idare tesis etmeye, Orta Doğu'daki Kürtler arasında ve Suriye'deki diğer unsurlar nezdinde meşruiyet kazanmaya, bölgedeki petrol yataklarını kontrol ederek ekonomik gelir sağlamaya ve yurtdışında temaslarda bulunup temsilciler belirleyerek uluslararası destek kazanmaya odaklandığı görülmektedir.

PYD silahlı kanadını güçlendirirken, PKK/KCK'nın "demokratik özerklik" modelini esas alarak Suriye'nin kuzeyinde tek başına siyasi bir idare tesis etmeye başlamıştır. Suriye'deki tüm Kürtleri denetimi altına almak için PYD, kurmaya çalıştığı idari yapıda bölgedeki diğer gruplardan da temsilciler bulundurmakta ve bu şekilde meşruiyet kazanmayı hedeflemektedir. Silahlı ve siyasi yapının yanı sıra PYD; Rimeylan, Til Koçer ve Cibis bölgelerindeki petrol yataklarını da kontrol etmeye başlamıştır. Suriye'nin bu bölgelerinde ülkenin toplam petrol rezervlerinin yaklaşık %60'ı bulunmaktadır.

PKK/PYD terör örgütüne uluslararası destek

PKK/PYD'nin ilan ettiği kanton/özerk yönetimin tanınması için Salih Müslim'in yurtdışında görüşmeler gerçekleştirdiği bilinmektedir.

Müslim'in özellikle 2013 yılındaki temaslarına bakıldığında ABD'nin dışında İran, Çin ve Rusya'nın desteğini aldığı söylenebilir. Dönemin PYD Eş başkanı Salih Müslim, 9 Ağustos 2013 tarihinde İran Dışişleri Bakanlığı'nun daveti üzerine Tahran'a gitmiştir. 16 Aralık'ta Rusya Dışişleri Bakanlığı'nun davetlisi olarak Moskova'yı ziyaret eden Müslim, Rus yetkililerine Suriye'nin kuzeyindeki yapılanmayı anlatmış ve desteklemelerini talep etmiştir. Bununla birlikte Müslim, 18 Aralık 2013'de DUMA'da (Rusya Parlamentosu) Suriye'nin kuzeyi ve Orta Doğu'daki gelişmelere ilişkin bir konuşma da yapmıştır. Müslim, 21 Aralık 2013'te ise Çin'in talebi üzerine Pekin'i de ziyaret etmiş, Pekin'de Çinli yetkililerle görüşmeler icra etmiştir. Bütün bu diplomasi trafiği ve PYD'nin Suriye'nin kuzeyinde izlediği strateji sonucunda, PYD'nin Esad sonrası Suriye'de sözü edilen ülkelerle bir müttefik gibi hareket edeceği yönünde bir algı oluşturmaktadır.

PYD'nin ülkenin kuzeyinde sistematik olarak gerçekleştirmeye çalıştığı bu hedefleri uluslararası meşruiyete kavuşturma gayreti açıktır. Ancak PYD'nin Suriyeli Kürtler arasında ciddi bir bölünmüşlüğe yol açtığını da görmek gerekir. Bu terör örgütü açısından daha büyük sorun, elde ettiği uluslararası desteğe güvenip, fiilen kontrolü çok zor büyüklükte bir sahayı elde tutma gayreti olmuştur. Bölge demografisi ile oynaması da bu gerçeği değiştiremeyecektir.

Türkiye'nin ilk büyük müdahalesi: Fırat Kalkanı Harekâtı

Ankara'nın Suriye'de terörle mücadelesinin temelinde; Türkiye sınırına yakın Suriye topraklarında güvenli, uçuşa yasak bölgenin ilanı ve terör koridorunun önüne geçilmesini sağlamak olduğu söylenebilir. Bu mücadele kapsamında TSK'nın 24 Ağustos 2016 tarihinde başlattığı Fırat Kalkanı Harekâtı'nın iki önemli nedeni vardır. Bunlardan birincisi, Türkiye'nin Suriye sınırındaki PYD ve IŞİD terör örgütünün yapılanmalarını engellemektir. Diğersinin ise, PKK/PYD'nin Suriye'nin kuzeyinde kurduğu kantonların bileşmesinin önüne geçmektir.

Türkiye'nin eğittiği Özgür Suriye Ordusu ile birlikte başlattığı Fırat Kalkanı operasyonunun açık bir sınır güvenliği ihtiyacından dolayı yapıldığını vurgulamak gerekir. Fırat Kalkanı operasyonunun 216. günün sonunda Millî Güvenlik Kurulu'nun 30 Mart 2017 tarihindeki

toplantısında sonlandığı açıklanmıştır. Söz konusu operasyonda 72 Türk askeri şehit olmuştur. Ayrıca yaklaşık 2.700 IŞİD, 350 PKK/PYD mensubu terörist etkisiz hâle getirilmiştir.

Operasyonun sonlanmasıyla beraber Suriye'nin kuzeyindeki Cerablus, Çobanbey ve el Bab gibi yaklaşık 3 bin km²lik bir bölgenin terörden temizlenmesi önemli bir başarıdır. Çünkü sözü edilen operasyonun sonucunda Türkiye sınırındaki sözde kantonlar "Afrin" ile "Kobani"nin PKK/PYD terör örgütü tarafından birleştirilmesi projesi engellenmiştir. Bu nedenle Ekim 2017'de Türk askerinin İdlib'e girmesinin ardından Türkiye'nin Afrin'e de operasyon yapacağını ışığı görülmüştür. Türkiye açısından bakıldığında Fırat Kalkanı operasyonunun Orta Doğu bölgesinde IŞİD veya terör örgütleriyle sözde mücadele eden uluslararası koalisyon güçleri için de örnek teşkil ettiği ifade edilebilir. IŞİD'e karşı mücadele hedefiyle kurulmuş olan anti-terörizm nitelikli uluslararası koalisyon güçlerine bölge ülkelerinden katılım olmuşsa da güvenlik çerçevesinde bölgesel bir işbirliğine yine de ihtiyaç vardır. Ancak bahse konu bir işbirliğinin kurulabilmesi için bölgesel nüfuz ve güç rekabetinin önüne geçilmesi gerekmektedir.

Terör Koridoruna İkinci Darbe: Zeytin Dalı Harekâtı

20 Ocak 2018 tarihinde ise Türk Silahlı Kuvvetleri Hatay'ın doğusunda ve Azez'in güneyinde yer alan Afrin ili ve çevresini PYD/YPG terör unsurlarından temizlemek amacıyla Zeytin Dalı Harekâtını başlatmıştır. Bu harekâtla, Afrin kent merkezi ve çevresindeki ilçe ve köylerin tamamen kontrol altına alınması hedeflenmiştir. TSK ve ÖSO kuvvetleri harekâtın başlangıcında önemli direnişle karşılaşsa da 2 ay gibi kısa bir sürede TSK resmî verilerine göre 4000'e yakın teröristi etkisiz hâle getirmek suretiyle bölgeyi denetim altına almışlardır. Böylece PKK'nın Suriye kolunun Akdeniz-Amanoslar hattına erişimi engellenmiştir. Türkiye, Fırat nehrinin doğusundaki Suriye topraklarında da PKK'nın fiilî denetimini ortadan kaldırmaya kararlı olduğunu açıklamaktadır. En son BM Genel Kurulu'na hitabında Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın bu konuyu net biçimde ifade ettiği görülmüştür.

Operasyon öncesinde Afrin'de 8-10 bin civarında YPG militanının bulunduğu düşünülüyordu. Resmî açıklamalara göre bu sayının 4.000

kadarının etkisiz hâle getirildiği düşünülecek olursa yaklaşık 3-4 bin YPG'linin Rusya askerî varlığının bulunduğu Tel Rifat bölgesine geçtiği anlaşılıyor. Bu unsurların rejim bölgeleri üzerinden Münbiç ve Fırat'ın doğusuna geçenleri de olmuştur. Harekattan sonra tutuklanan, teslim olan PYD'lilerin olduğu da bilinmektedir. Her halükârda, Afrin konusunda sözde efsaneler türeten PKK propagandası Türkiye'nin kararlılığı ile bir anda soluvermiştir. Bu, tüm aktörlere etkili bir mesaj olmuştur.

Elbette bu harekâta yönelik bölge aktörlerinin tepkilerine de dikkat çekmek gerekir. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin harekâtı başlatmasından bir gün sonra İran, operasyonla ilgili resmî açıklamasını İran Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Berham Kasımi vasıtasıyla yaptı: "İran Afrin'de devam eden askerî operasyonu endişeyle takip ediyor. Ümit ediyoruz bu operasyon bir an önce sona erer ve Suriye-Türkiye sınırındaki krizin yayılmasının önü alınır". Kasımi, bu açıklamasının devamında şöyle dedi: "Afrin'de devam eden krizin Kuzey Suriye'deki terör örgütlerini güçlendirme ihtimali var ve bu örgütler Suriye'de yeniden savaşı ve yıkımı canlandırabilir. (...) İran, Suriye'nin toprak bütünlüğünün korunmasını, ulusal hakimiyete saygı gösterilmesini, insanî krizlerin önlenmesini, sivil ve günahsız Suriyelilerin can güvenliğinin korunmasını ve krizin engellenmesi gerektiğini savunmaktadır." Bu açıklamalar yanında İran rejimine yakın medyada da Türkiye'nin harekâtına yönelik temkinli ve bazen tepkili yorumlar gözlenmiştir. Bunlar Tahran'ın, Türkiye'nin bölgede nüfuzunu artırmasından duyduğu kaygı yanında Esad rejimine verilen güvence mesajları olarak da yorumlanabilir.

Yine operasyonun hemen başlarında Fransa'nın BM'yi toplantıya çağırması ve Macron'un Türkiye'nin bu operasyonunun işgale varmamasına dair söylemi önemlidir. Afganistan'da, Irak'ta, Suriye'de devletler ve devlet-dışı aktörler birbiriyle çarpışır ve sivil ölümleri yüzbinleri aşarken böylesi bir hamle yapmayan Fransa'nın Zeytin Dalı Harekâtı üzerinden BM destekli bir tutum arayışına girmesi Fransa'nın Suriye sahasında rolünü büyütme konusunda isteğinin de bir yansıması olarak algılanabilir ki süreç içerisinde Fransa konuya müdahil olma yönünde çeşitli hamlelerini sürdürmüş ancak ciddi bir netice alamamıştır.

ABD ise, harekâtın hemen ertesi ayında (Şubat 2018), adını kendilerinin talimatıyla SDG olarak değiştirdiklerini itiraf ettikleri PYD/PKK'ya 550 milyon dolarlık destek kararlarını Kongre'sinden geçirmiştir. Münbiç sahasında da üst düzey ABD'li askerler, Zeytin Dalı Harekâtı ile eş zamanlı olarak teröristlerle omuz omuza görüntü vermişlerdir.

Barış Pınarı Harekâtı: Mutabakatlar ve Uyuşmazlıklar

Her ne kadar iki büyük harekâta büyük kazanım elde etse de, Türkiye'nin endişeleri Suriye'nin kuzeyindeki gelişmeler nedeniyle (bilhassa ABD-PKK/PYD ilişkisi nedeniyle) giderek artmıştır. ABD ve Türkiye Ağustos 2019'da yaptıkları görüşmelerle Türk tarafının duyduğu rahatsızlıkların giderilmesi için alınan tedbirlerin yürütülmesi, Türkiye'nin "Güvenli Bölge" kurma isteğinin ABD ile beraber gerçekleştirilmesi ve Türkiye'de "Müşterek Harekât Merkezi"nin oluşturulması, oluşturulacak Güvenli Bölgenin barış koridoru hâline getirilmesi ve ülkesini terk etmek zorunda kalan Suriyelilerin bu güvenli bölgeye yerleşmelerinin sağlanması için bütün önlemlerin alınması hususunda iki taraf anlaşmıştır.¹⁶ Ankara ve Washington Suriye'nin kuzeyinde PYD-YPG'ye karşı ortak devriyelerle örgütün bu alandaki kontrolünü kırmayı hedeflemişlerse de ABD'nin PYD-YPG'yi koruyucu tavırları nedeniyle bu durum gerçekleşmemiştir. Nihayetinde süreç Ankara'nın Barış Pınarı Harekâtını başlatmasıyla sonuçlanmıştır.

Türkiye'nin Suriye'de 3 tane esas stratejisi vardır. Bunu A, B, C planı olarak değil temel strateji olarak nitelemek mümkündür. Bunlardan birincisi ve en önemlisi Suriye'nin toprak bütünlüğünü sağlamak, ikinci stratejisi, Suriye'deki terör örgütleri özellikle YPG/PKK terör örgütünün Suriye'nin kuzeyinden tamamen çıkarılması ve o bölgenin tamamen güvenli bölge ilan edilmesi, Üçüncüsü ise, Türkiye'de bulunan sığınmacıların kurulacak güvenli bölgeye yerleştirilmesidir. Türkiye 4 milyona yakın Suriyeli sığınmacılara 40 milyar dolardan fazla para harcamıştır. Bu nedenle Türkiye Suriyeli sığınmacılar konusunda çok ağır

¹⁶ "ABD Askeri Heyeti ile Görüşmeler Tamamlandı" 07.08.2019
<https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/782019-04531> (Erişim: 11.12.2019)

yükün altındadır. Dolayısıyla Türkiye'nin bu insanlara en azından planlanan güvenli bölge oluşturulduktan sonra yüzde 60 ila 70'inin kurulan bölgeye geri dönmesini sağlamayı hedeflediği bilinmektedir. Çünkü Suriyeli sığınmacılar konusu aynı zamanda Türkiye'deki iç kamuoyunda zaman zaman siyasî bir ihtilafa da yol açmaktadır. Türkiye bunun altından gelenekleri toplumsal hassasiyetleri gibi etkenler sayesinde kalmakta olsa da ilerde ciddi toplumsal, güvenlik ve ekonomik sorunlara yol açacağını bildiği için şu anda bu güvenli bölge planının üçüncü hedefi olarak Suriyeli sığınmacıların en az yüzde 60'ının ülkelerine geri dönmesini istemektedir. Bu üç hedef doğrultusunda eğer ki, Türkiye ABD ile vardığı güvenli bölge mutabakatından herhangi bir somut sonuç elde etmezse kuvvetle muhtemel D planı olarak Suriyeli sığınmacıların Avrupa'ya gitmesine göz yumarak Avrupa'ya mülteci akınını başlatabilir.

Tüm gelişmeler ışığında Türkiye'nin Barış Pınarı Harekâtını başlatmasında önemli gerekçeleri bulunuyordu. Suriye sınırında bulunan terör örgütünü ortadan kaldırmak ve terörden arındırılacak olan bölgeye Türkiye'de bulunan Suriyeli mültecilerin 1 milyona yakını buraya yerleştirmek amaçlanmaktaydı. Türkiye bu harekâtı genel olarak şu ilkel çerçevesinde gerçekleştirmiştir:

1. Türkiye'nin sınır güvenliğini korumak,
2. YPG-PKK'yı Fırat'ın batısından tasfiye etmek,
3. Suriye'nin kuzeyinde güvenli bir bölge oluşturmak,
4. Bu güvenli bölgeye mültecileri yerleştirmek,
5. Suriye'nin toprak bütünlüğünü korumak.

Barış Pınarı Harekâtı devam ederken Türkiye operasyonun diplomasi ayağını da ABD ve Rusya ile görüşerek yürütmüştür. İlk olarak 16 Ekim 2019 tarihinde Ankara'ya gelen ABD heyeti ile görüşülerek 120 saat içinde örgütün belirlenen güvenli bölge dışına çıkmasını sağlama noktasında mutabık kalınmıştır. ABD heyetiyle yapılan 13 maddelik mutabakatın maddelerinin tamamı aşağıdaki şekildedir:

1. *Türkiye ve ABD, iki yakın NATO üyesi olarak bu ilişkilerini teyid eder. ABD, Türkiye'nin güney sınırına dair meşru güvenlik kaygılarını anlar.*

2. Türkiye ve ABD, kuzeydoğu Suriye başta olmak üzere sahadaki gelişmelerin, ortak çıkarlar temelinde daha yakın eşgüdüm gerektirdiğini kabul eder.
3. Türkiye ve ABD "hepimiz birimiz, birimiz hepimiz için" anlayışıyla, NATO topraklarını ve halklarını tüm tehditlere karşı koruma taahhütlerini muhafaza eder.
4. Her iki ülke, insan hayatı, insan hakları ile dini ve etnik toplulukların korunmasına yönelik taahhütlerini yineler.
5. Türkiye ve ABD, Suriye'nin kuzeydoğusunda DEAŞ'la mücadele faaliyetlerinin devamında kararlıdır. Bu, önceden DEAŞ kontrolünde olan alanlarda yaşayıp yerinden edilen şahıslar ile alıkoyma merkezleri hususlarında uygun şekilde gerçekleştirilecek eşgüdümü de içerir.
6. Türkiye ve ABD, terörle mücadele hareketlerinin yalnızca terör unsurları ile bu unsurlara ait barınak, sığınak, mevzi, silah, araç ve gereci hedef alması gerektiği üzerine mutabık kalır.
7. Türk tarafı Türk kuvvetleri tarafından kontrol edilen güvenli bölgedeki tüm meskûn mahal (güvenli bölge) sakinlerinin dirliği ve güvenliğini sağlayacağını taahhüt eder, sivillerin ve sivil altyapının zarar görmemesi için azami dikkati göstereceğini vurgular.
8. Her iki ülke Suriye'nin siyasî birliği ile toprak bütünlüğüne ve Suriye ihtilafını Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 2254 sayılı kararına uygun şekilde sonlandırmayı hedefleyen, BM öncülüğündeki siyasî sürece olan bağlılıklarını yineler.
9. Her iki taraf Türkiye'nin, YPG ağır silahlarının toplanması ve YPG tahkimatları ile tüm muharip mevzilerinin kullanılmaz hâle getirilmesi dâhil, milli güvenlik kaygılarının giderilmesini teminen bir güvenli bölge kurulmasının devam eden önemi ve işlevselliğinde mutabık kalır.
10. Güvenli bölge, evveleminde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin kontrolünde olacak ve her iki taraf, güvenli bölgenin her vechesiyle uygulanmasında eşgüdümü artıracaktır.
11. Türk tarafı Barış Pınarı Harekatı'na, güvenli bölgeden YPG'nin 120 saat içinde geri çekilmelerini teminen ara verecektir. Barış Pınarı Harekatı, bu geri çekilmenin tamamlanmasını müteakip durdurulacaktır.

12. *Barış Pınarı Harekatı'na ara verildiğinde ABD, Blocking Property and Suspending Entry of Certain Persons Contributing to the Situation in Syria* başlıklı 14 Ekim 2019 tarihli Başkanlık Kararnamesi uyarınca hayata geçirilen yaptırımlara ilavelerini getirmeme ve Kongre nezdinde uygun şekilde çalışmalar ve istişareler yürüterek Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 2254 sayılı kararı doğrultusunda Suriye'de barış ve güvenliğin teminine dönük kaydedilen ilerlemenin altını çizmek hususunda mutabık kalır. Barış Pınarı Harekatı 11. paragraf uyarınca durdurulduğunda, yukarıda bahsi geçen Başkanlık Kararnamesi uyarınca hayata geçirilen mevcut yaptırımlar kaldırılacaktır.
13. Her iki taraf bu açıklamada kaydedilen tüm hedeflerin uygulanması için birlikte çalışma taahhüdünde bulunmaktadır.¹⁷

Ardından Cumhurbaşkanı Erdoğan ve beraberindeki heyet 22 Ekim 2019'da Rusya'ya giderek harekât yapılan bölgedeki teröristlerin çekilmesi için Putin liderliğindeki heyet ile görüşmeler gerçekleştirmiştir. Rusya ile de varılan mutabakat şu şekildedir:

1. Her iki taraf Suriye'nin siyasî birliği ve toprak bütünlüğünün muhafazasına ve Türkiye'nin milli güvenliğinin korunmasına olan bağlılıklarını teyit ederler.
2. Terörizmin tüm şekil ve tezahürleriyle mücadele etme ve Suriye topraklarındaki ayrılıkçı gündemleri boşa çıkarma yönündeki kararlılıklarını vurgularlar.
3. Bu çerçevede, Tel Abyad ve Ras Al Ayn'ı içine alan 32 km derinliğindeki mevcut Barış Pınarı Harekatı alanındaki yerleşik statüko muhafaza edilecektir.
4. Her iki taraf Adana Anlaşması'nın önemini teyit eder. Rusya Federasyonu mevcut koşullarda Adana Anlaşması'nın uygulanmasını kolaylaştıracaktır.
5. 23 Ekim 2019, öğlen saat 12.00'den itibaren, Rus askerî polisi ve Suriye sınır muhafızları, Barış Pınarı Harekât alanının dışında kalan Türkiye-Suriye sınırının Suriye tarafına, YPG unsurları ve silahlarının Türkiye-Suriye sınırından itibaren 30 km'nin dışına çıkarılmasını temin etmek

¹⁷ "Barış Pınarı Harekatı: Türkiye ve ABD anlaştı, kim ne kazandı?", BBC Türkçe, 18.10.2019, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50092778>

üzere girecektir. Bu işlem 150 saat içinde tamamlanacaktır. Aynı saat itibarıyla, mevcut Barış Pınarı Harekât alanı sınırlarının batısı ve doğusunda 10 km derinlikte Kamışlı şehri hariç Türk-Rus ortak devriyeleri başlayacaktır.

6. Münbiç ve Tel Rıfat'tan bütün YPG unsurları silahlarıyla birlikte çıkarılacaktır.
7. Her iki taraf terörist unsurların sızmalarının önlenmesinin temini için gerekli tedbirleri alacaktır.
8. Mültecilerin güvenli ve gönüllü şekilde geri dönüşlerini kolaylaştırmak amacıyla ortak çalışma yapılacaktır.
9. Bu muhtıranın uygulanmasını gözetmek ve koordine etmek amacıyla müşterek bir denetim ve doğrulama mekanizması ihdas edilecektir.
10. Taraflar Astana Mekanizması çerçevesinde Suriye ihtilafına kalıcı bir siyasî çözüm bulunması amacıyla çalışmalarını sürdürecektir ve Anayasa Komitesi'nin faaliyetlerini destekleyecektir.¹⁸

Suriye'de Güvenli Bölge Planı

Türkiye'nin önerdiği güvenli bölgenin, mevcut uluslararası güvenlik sisteminde BMGK'nin girişimi neticesinde oluşturulması gerekmektedir. Nitekim Irak'ın Kuveyt'i işgali sonrası hava operasyonlarının önlenmesi amacıyla BMGK, 1991 yılında 688 sayılı kararını uygulayarak 36. paralelin kuzeyi ve 32. paralelin güneyindeki bölgeyi Irak uçaklarının uçuşunu yasaklamış, böylece güvenli bölge oluşturulmuştur.¹⁹ Fakat burada şu kritik noktayı vurgulamak gerekir ki Irak'ın kuzeyi uçuşa yasak bölge ilan edilmiş olsa da Saddam rejimi helikopterler aracılığıyla havadan operasyonlar düzenlemeye devam etmiştir. Acaba Irak'ta yaşananlar Suriye açısından ders vermeli midir?

Bu çerçeveden bakıldığında, 11 Eylül 2001 tarihinden bu yana ABD Başkanlarının (Clinton, Bush ve Obama) Orta Doğu'da attığı adımlar, Washington'ın karşısına farklı güçlerin çıkmasına yol açmıştır. Örneğin

¹⁸ "Türkiye ve Rusya arasında 10 maddelik Suriye mutabakatı", *Sputnik*, 22.10.2019, <https://tr.sputniknews.com/dunya/201910221040449154-turkiye-ve-rusya-arasinda-10-maddelik-suriye-mutabakat/>

¹⁹ Ali Semin, "Türkiye'nin Irak Politikası Işığında Kuzey Irak Açılımı", *Bilge Strateji*, Cilt 3, Sayı 5, Güz 2011, s. 180-181.

Irak'ın işgali İran'ı güçlendirmiştir. Aralık 2010'da Arap ülkelerinde meydana gelen halk isyanları ve değişimlere destek veren Amerika ise Rusya'nın Orta Doğu'ya güçlü ve güvenilir bir aktör olarak geri dönüşüyle yüzleşmiştir. Trump, söz konusu gelişmelerin sandığa yansması sonucunda seçilen bir Amerikan Başkanı olarak eski hesaplaşmalardan ve ağır faturalardan kurtulmayı hedeflemektedir. Bu sebeple de Trump, IŞİD terör örgütüyle mücadelenin yalnızca ABD'nin olmadığını düşünmekle birlikte mücadeleyi küresel ve bölgesel aktörlere bırakmaya çalışmaktadır. Çünkü ABD, uluslararası arenada ciddi düzeyde güven ve prestij kaybetmiştir. Bu bağlamda Trump'ın temel felsefesine baktığımızda, "Amerika kaybetmesin dünyayı ortak yönetelim" şeklinde bir doktrini hayata geçirmeye çalıştığını görmek mümkündür. Trump'ın Suriye'den askerlerini geri çekmeyle ilgili açıklamaları bahse konu olan vizyonun bir emaresi olarak da düşünülebilir. Ancak bilindiği gibi bu çekilme beklendiği gibi gerçekleşmemiş ve Pentagon engeliyle karşılaşmıştır.

Türkiye'nin Suriye'de istediği; PKK/YPG'den ve terör türevlerinden arındırılmış bir güvenli bölgedir. ABD'nin istediği ise Türkiye-Suriye sınırında PKK/YPG ile Türkiye arasında bir tampon bölgenin oluşmasıdır. Fakat Türkiye'nin hedeflediği Fırat'ın doğusunda ve Suriye'nin kuzeydoğusunda oluşmakta olan PKK/YPG özerkliğinin sonlanmasıdır. Bu durumu Amerikalılar bulandırarak Türkiye'ye ağır silahları YPG terör örgütünün elinden almak veya Fırat'ın doğusunda Türk Silahlı Kuvvetleri ile ABD askerî unsurları arasında havadan ve karadan ortak devriyeye dönüştürerek zaman kazanmaya çalışmıştı. Aslında Türkiye özellikle 20 mil ve 32 km derinlikte Suriye-Irak sınırının Malikiye sınırına kadar uzanan 440 kilometrelik uzunlukta bir güvenli bölge kurmayı amaçlamaktadır. Bu nedenle ortak devriye gibi adımların atılması Türkiye'nin endişelerini giderecek tatmin edici bir yol haritası çizmediğini söylemek mümkündür.

Bu çerçeveden bakıldığında, ABD'nin Ankara'ya önerisindeki güvenli bölge planı 5 km ile 15 km derinlikte bir alanda kurulmasıdır. Şayet Türkiye ABD'nin sunduğu planı kabul etmiş olsaydı YPG'liler tamamen Amerikalıların koruması altında kendi bölgelerinde şu andaki

özerk ya da kanton bölge olarak oluşturdukları bölgeleri meşrulaştırmış olacaktı. Bu bağlamda Türkiye bu tür planlara karşı çıkmaktadır. Türkiye özellikle Amerikalıların samimiyetini test etmek istemesinden kaynaklanmaktaydı. Bu sebeple Ankara ABD ile üç madde konusunda mutabık kaldıklarını açıkladılar. Şu hususa ışık tutmakta yarar vardır; Türkiye daha önce de Amerikalılarla buna benzer bir mutabakatı somut bir örnek olarak Menbiç'te yapmıştı. Haziran 2018'de ABD ile Türkiye arasında Menbiç mutabakatı konusunda kentin etrafında ortak devriye gezmeleri ve Menbiç'teki YPG'lilerin çıkarılması gibi bir anlaşma sağlanmıştı. ABD Menbiç mutabakatını tamamen uygulanmasına yanaşmamıştır. Çünkü Menbiç mutabakatına göre kentin idarî ve güvenlik yönetimi tamamen yerli halka verilecekti. Bu sebeplerden dolayı Türkiye güvenli bölge mutabakatı konusunda daha temkinli bir yaklaşım içerisinde olduğu ifade edilebilir. Aslında Türkiye'nin A planı diplomatik yollarla ABD ile anlaşmaya varıp Fırat'ın doğusunda ve Suriye'nin kuzeydoğusunda tamamen güvenli bölge ilan ederek bölgeyi büsbütün YPG terör örgütünden temizlemektir.

ABD'nin Suriye'deki Stratejik Öncelikleri

ABD'nin Orta Doğu'da üç temel stratejisi vardır. Bunlar, enerji hatlarına hâkim olmak, İran-İsrail ve Arap camiasını dengelemek ve Körfez ülkelerinin güvenliğini korumak şeklinde sıralanabilir. ABD'nin Orta Doğu'daki genel politikasını özele indirgeyerek Suriye stratejisini incelediksek Washington'un şu hedeflerinin bulunduğunu öne sürebiliriz:

1. Terör örgütü IŞİD'le mücadele etmek ve hem Suriye'de hem de Irak'ta örgütün varlığını sonlandırmak,
2. IŞİD'le savaştığı PKK terör örgütünün Suriye uzantısı olan PYD/YPG'ye ülkenin kuzeyinde ve kuzey doğusunda alan açarak özerk bir tampon bölge oluşturmak,
3. İran'ın Suriye'de Esad rejimine destek veren Şii milis güçlerine ve Lübnan'da bulunan Hizbullah'a askerî yardım gönderdiği koridoru kesmek,
4. Rusya'yı Suriye üzerinden Orta Doğu'da dengelemek,

5. Suriye'nin önümüzdeki dönemlerde federatif bir siyasi sisteme geçişini sağlamak.

Bu açıdan bakılınca; ABD, Fırat'ın doğusunda yalnızca PKK/YPG'ye alan açmamıştır. Aynı zamanda Fırat'ın doğusundaki petrol yataklarında da hegemonyasını kurmuştur. Deyrizor'da bulunan en büyük el Omeer petrol yatağıyla beraber el Tank, el Verd, el Tim, el Cafre ve Konko petrol yatakları ABD ve YPG'nin kontrolündedir. Fırat'ın doğusunun diğer bir önemli etkisi ise, Irak ile Suriye'nin 600 km'lik sınır hattına yakın olması ve İran'ın bu bölgeden Hizbullah'a yardım ulaştırmasının önlenmesidir. Fırat'ın doğusunda bulunan Deyrizor'un Irak sınırına 30 km'lik uzaklıkta olması da jeopolitik olarak ABD ve YPG terör örgütü açısından oldukça stratejik ve hassas bir bölge olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Fırat'ın doğusunda Deyrizor iline bağlı olan Hecın, Şiife, Alt ve Üst Bağoz, Süse, Buhasan ve Albuhatır beldeleri ile çevrelerindeki bazı köylerin IŞİD terör örgütünden tam olarak kurtarıldığını söylemek zordur.

Fırat'ın Doğusu ve Türkiye'nin Sınır Güvenliği

ABD'nin Fırat'ın doğusunda PKK/YPG terör örgütüne alan açmasına ek olarak bu bölgedeki hamlelerini diplomatik ve siyasi bir manevraya da dönüştürdüğü söylenebilir. Washington'un böyle bir adım atması hâlinde, orta vadede Suriye'nin kuzeyinde federatif bir yapının oluşma ihtimali yüksektir. Diğer bir ifadeyle Fırat'ın doğusu, Suriye'nin toprak bütünlüğünün geleceği açısından kilit rol oynayacaktır.

ABD, Suriye'de bulunan PKK/YPG terör örgütüne silah, askerî mühimmat, askerî eğitim ve danışmanlık sağlayarak âdeta butik bir ABD kara gücü kurmuştur. ABD'nin YPG terör örgütüne ilk önce askerî daha sonra da diplomatik destek verdiği aşikârdır. Bilhassa Fırat'ın doğusundaki Tanef Üssündeki Amerikan askerleri, çoğunluğunu YPG'lilerin oluşturduğu Suriye Demokratik Güçleri'ne (SDG) askerî eğitim vermektedir. ABD'nin Fırat'ın doğusunda beş askerî üssü bulunmakta ve 600 Amerikan askeri görev yapmaktadır. Diğer yandan ABD'nin eski Ankara ve Bağdat Büyükelçiliği görevinde bulunmuş olan James Jeffrey'nin Suriye'ye Özel Temsilci olarak atanmasının ardından ABD'nin PKK/YPG'ye açık bir diplomatik destek sağladığını da göz önünde

bulundurmak gerekir. ABD Jeffrey'yi Suriye Özel Temsilciliği görevine atadıktan sonra, PKK/YPG terör örgütünün SDG çatısı altında Cenevre görüşmelerine katılması için ciddi düzeyde çaba harcadığı bilinmektedir.

Suriye İç Savaşı ve İsrail

Trump'ın ABD askerlerini geri çekeceğini açıklamasıyla birlikte, Suriye'de ABD'den boşalan bölgelerin kimin kontrolüne geçeceği tartışmalara yol açarken; aslında Amerikan askerlerinin çekilip çekilmeyeceği hususunun gündemde tutulması gerekmektedir. Trump'ın askerlerini geri çekmesi bölgede oluşacak güç boşluğunu da kendisinin kontrol edebileceği aktörlere teslim edeceğini öngörmek gerekir.

ABD, 2003 yılında Irak'ı işgal ettikten sonra, İsrail'in güvenliğini 1948-1967-1973 yıllarında üç büyük Arap-İsrail savaşına neden olan Pan-Arabizm veya Arap milliyetçiliğini zayıflatmak amacıyla Şii-Sünni mezhep çatışmasını körükleyen adımlar atarak yeni bir ayrışma unsurunu ortaya çıkarmıştır. Ancak Washington Şii-Sünni gerilimi üzerinden Arapları bölerken; İsrail'in güvenliğini tehdit eden İran'ın Orta Doğu'da güçlenmesine yol açmış ve Tahran rejiminin desteklediği Lübnan'daki Hizbullah, Beyrut Hükümeti'nde etkili konuma gelmiştir. Bu açıdan bakıldığında, ABD'de hem Orta Doğu'da hem de Suriye'de Rusya'yı, İran'ı ve başta Hizbullah olmak üzere Şii milis güçleri dengelemenin tek yolunun Arap milliyetçiliğini yeniden canlandırmak olduğunu söyleyenler vardır. Şu önemli noktaya dikkat çekmek gerekir ki ABD için yükseltilmesinde mahsur olmayan Arap milliyetçiliği, İsrail'i hedef almayacak ve Suudi Arabistan'ın başını çektiği kontrollü bir Arap milliyetçiliği olabilir.

Bütün Suriye felaketinin toz dumanı içinde, İsrail'in Filistin'de attığı adımlar, Trump ABD'sine Kudüs ve Golan konusunda attırdığı adımlar dikkatlerden kaçmamalıdır. Bunların bölgede yeni uyuşmazlıkları tetiklemesi de mümkündür. Birleşik Arap Emirlikleri ve Suudiler üzerinden İsrail menfaatine yeni planların devreye sokulduğu da gözden kaçırılmamalıdır.

Astana ve Soçi Hattında Suriye’de Barışı Görüşmek

Türkiye, Suriye iç savaşının başlamasından sonra 2013 yılında ABD ve Batılı ülkelere üç plan sunmuştur. Bu planlar Esad rejiminin devrilmesi için ılımlı muhaliflere eğit-donat planı, Suriye’de belirli bölgelerin güvenli ve uçuşa yasak bölge ilan edilmesidir. Ancak Washington yönetimi kabul ettiğini ifade etse de bu önerilere yanaşmamıştı. Bu nedenle Türkiye, Suriye’de ABD yerine sahada daha aktif olan Rusya ve İran ile işbirliğine giderek ülkede yaşanan mülteci akınını durdurmak ve belli bölgelerde çatışmaların durdurulması için ciddi ve somut adımlar atmaya başladı. Türkiye, Suriye’de Rusya ve İran eksenli işbirliğini kuvvetlendirmek amacıyla 2017 yılında önce Kazakistan’ın başkentinde Astana sürecini başlattı. Astana sürecinin aslında 2012 yılından bu yana Suriye’de çözüm arayışları olan Cenevre, Viyana, Paris, Kahire ve Riyad gibi başkentlerdeki zirvelere karşı ciddi, somut ve altyapısı olan aktörlerin inisiyatifini kontrol etme çabası olduğu söylenebilir.

Ancak şu bir gerçektir ki, Astana süreci dâhilinde 4 Mayıs 2017 tarihinde alınan kararların en önemlisi; Türkiye, Rusya ve İran’ın garantör ülke olduğunun ilan edilmesi olsa da ABD, İsrail, Fransa, İngiltere, Çin ve sahada bulunan diğer aktörleri de Suriye topraklarında yok saymak veya söz konusu aktörler olmadan herhangi bir adım atmak pek mümkün görünmemektedir. Başka bir tabirle garantör ülkeler olarak belirli bölgelerde etkin ve etkili olsa da Suriye genelindeki iç savaşını durdurmak kolay olmayacaktır. Bu açıdan Türkiye, Rusya ve İran arasında Suriye’de imzalanan çatışmasızlık bölgeleri anlaşmasının aslında rejimin avantajına olduğunu ifade etmek mümkündür. Çünkü bahse konu garantör ülkelerinin belirlediği Humus, Doğu Guta, İdlib vilayeti, Dera ve Kuneytra’daki çatışmasız bölgelerde ateşkesin Esad rejimi ve Tahran tarafından bariz bir şekilde ihlal edildiği görünmektedir.

Aslında İdlib dışındaki bölgeler Esad ordusu ve Rus uçakları tarafından bombalanarak rejimin kontrolüne geçmiştir. Astana’da yapılan anlaşmanın amacı Suriye topraklarında rejim, muhalefet, bölgesel ve küresel güçlerin kontrol ettiği bölgelerde bir şekilde istikrarı sağlamaktır. Astana zirvelerinde Türkiye’nin temel hedeflerinden birinin ise çatışmasız bölgeler ilan edilmesi suretiyle Suriye toprak bütünlüğünün

muhafazası ve ülkenin kuzeydoğusundaki PKK/YPG terör örgütü oluşumunu önlemek olduğu söylenebilir. Türkiye'nin Irak'ta olduğu gibi federalizme dönüşmesinin önüne geçebilmeyi de arzu ettiği belirtilebilir. Bunlar, Türkiye-Rusya ve İran arasında amaç farkları olduğuna da işaret eder. Bununla birlikte orta/uzun vadede farklı politika veya stratejilerinin olmasına rağmen bu aktörlerin ABD'ye karşı birlikte hareket etmeyi öncelemiş oldukları görülebilir.

Adana Mutabakatı Üzerine Tartışmalar

Türkiye-Suriye ilişkilerinin yakın geçmişine bakıldığında Hatay meselesi ve su sorununun öne çıktığı görülmektedir. 1990'lı yıllarda ise ikili ilişkilerdeki en önemli problem Hafız Esad rejiminin PKK terör örgütüne sağladığı destek olmuştur. Suriye, terör örgütünün uzun süre Beka Vadisi'ndeki faaliyetlerine müsaade etmiş, örgüte himaye sağlamıştır. Şam yönetiminin örgüte sağladığı destek nedeniyle iki ülke savaşın eşiğine gelmiş, Ankara'nın gösterdiği tepki neticesinde 1998 yılında PKK terör örgütü lideri Öcalan, Suriye topraklarından çıkarılmıştır.

Süreçte, dönemin ABD Başkanı Bill Clinton'ın da devreye girmesiyle, Mısır Eski Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek arabulucu görevini üstlenmişti. Arabuluculuk sonucunda da iki devlet arasında 20 Ekim 1998 tarihinde Türk heyetine başkanlık eden büyükelçi Uğur Ziyal ve Suriye heyetine başkanlık eden Siyasî Güvenlik Başkanı Tümgeneral Adnan Badr El Hassan tarafından *Adana Mutabakatı* imzalanmıştır. Adı daha sonra 2010 yılında "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Suriye Arap Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Terör ve Terör Örgütlerine Karşı Ortak İşbirliği Anlaşması" olarak değiştirilen ve üç yıl geçerli kalan 23 maddelik mutabakata göre başta PKK olmak üzere her iki devlet de kendilerini tehdit eden terör örgütlerine karşı önlemler alacak ve onların kendi toprağındaki tüm faaliyetlerine engel olacaktı. Karşılıklı olarak hiçbir ikamet, lojistik, eğitim, ulaşım ve silah kapasitesine müsaade etmemek konusunda anlaşan iki ülke ortak operasyonlar, tutukluların iadesi ile bilgi, belge ve istihbarat paylaşımı alanlarında işbirliği yapmaya karar vermişti.

Adana Mutabakatı'nın ardından Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in 2000 yılında Hafız Esad'in cenazesine katılması iki ülke arasındaki karşılıklı diplomatik ziyaretlere öncülük etmiştir. Bu dönemde cereyan eden uluslararası ve bölgesel gelişmeler Suriye'nin dış politika vizyonuna etki etmiş, ABD'nin 2003'te Irak'ı işgal etmesi Şam'ın güvenlik kaygılarını artırmıştır. Suriye, Irak'ın ardından sıranın kendisine gelebileceğini değerlendirmiş, Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesine daha olumlu yaklaşmıştır. ABD işgalinin ardından Irak'ın kuzeyindeki gelişmeler Türkiye ve Suriye'yi ortak tehditlerle karşı karşıya bırakmış, iki ülke Irak'ın toprak bütünlüğü konusunda ortak politikalar geliştirmiştir. 2004 yılında gerçekleştirilen karşılıklı üst düzey ziyaretlerin ardından iki ülke arasında serbest ticaret anlaşması imzalanmıştır.

23 Ocak 2019 tarihinde Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Rusya Başkanı Putin arasında Moskova'da gerçekleşen görüşme sonrası, Suriye İç Savaşı'nda Türkiye'nin, Suriye'de Beşşar Esad rejimi ile doğrudan görüşmesinde bir ara formül olarak Putin bu mutabakatı dile getirmiştir. Erdoğan ertesi gün yaptığı konuşmada "Adana Mutabakatı'nın yeniden gündeme gelmesi, bunun üzerinde ısrarla durulması gerekiyor" ifadesini kullanmıştır. Elbette Türkiye'nin önceliği terörle mücadeledir ve bu ikili anlaşmaya göndermede bulunması kendi lehinedir. Rusya da Türkiye'nin varlığını, desteklediği Şam'a meşru bir zeminde izah etme zorunluluğu hissetmektedir. Ancak bir yandan da Ankara ve Şam'ı yeniden bir araya getirmek için bu çok da eski olmayan mutabakatı hatırlatmak yolunu tercih etmiş olabilir.

İdlib Düşümü, Şubat 2020 Saldırısı ve Bahar Kalkanı Harekâtı

Suriye iç savaşında kazanan tarafın olmamasından dolayı Esad rejimi ve Rusya'nın İdlib'i alıp zafer ilan etmeyi istedikleri söylenebilir. Dolayısıyla Soçi zirvesinde rejimin ve Rusya'nın saldırıları önlendi, ancak orta vadede tekrardan kontrol amaçlı İdlib'e saldırılar düzenlenebilir. Örneğin el Kaide bağlantılı gruplar gerekçe gösterilerek saldırılar başlatılabilir. İdlib'in tamamen tüm terör örgütlerinden temizlenmesi kısa vadede oldukça zor gözükmektedir. Çünkü İdlib'de radikal

terör örgütleri içerisinde ılımlı grupları ayırt etmek pek kolay görünmüyor.

İdlib’de yaşanan gerginlikler Suriye rejiminin Han Şeyhun’a saldırmasıyla başlamıştır. Esad Rejimi Maret El Numan’a saldırı düzenlemesiyle artan gerginlikleri takip eden süreçte Serakib’e takviye güç olarak gönderilen Türk askerlerine karşı saldırıya geçmesiyle ipler kopmuştur. Ankara, o vakte kadar Suriye rejimiyle karşı karşıya kalmamak için büyük özen göstermiş ve Ankara ile Moskova arasındaki diplomatik ilişkiler kesintiye uğramadan devam ediyor olsa da Yakın zamanda Moskova, Ankara’nın kontrolünde bulunan El Bab bölgesinde hava saldırıları gerçekleştirmişti. Astana sürecinden bu yana Esad rejiminin ihlal etmediği tek bölge İdlib olarak kalmıştı. Ankara şimdiye kadar bölgede diplomasiyi merkeze alan bir siyaset izledi.²⁰

İdlib’de muhalif gruplar, Şubat 2020’de, Esad rejiminden geri almak için çabaladığı Serakib ilçesinin batı tarafında, Esad rejimine ait olan bir helikopteri düşürmüştür. Muhalif grupların, Serakib ilçesinin batısındaki Neyrab ve kuzeyindeki Afis köyü hattı boyunca Esad Rejimine ait olan 2 tankı imha ettiği ve 1 tank ile 1 adet 23 mm uçaksavar ele geçirdiği ortaya çıkmıştır.²¹

Suriye ordusu, Urum es-Sugre ve Kafr Cuma’da saldırılara karşı koydu ve ardından burada yeni bir operasyonu başlatmıştır. Suriye topçuları, Halep’in kuzeybatısındaki Anadan, Haraytan ve Hayyan’daki El Nusra ait olan mevzileri vurmuştur.²² SMO, Halep kırsalında Suriye rejimine ait bir helikopteri düşürmüştür. Helikopterin, Halep kırsalında bulunan köylere hava saldırısı yapması için gönderildiği açıklanmıştır.

İdlib’e yapılan saldırılar nedeniyle yoğun bir göç başlamıştır. Soçi mutabakatından bu güne kadar Esad rejimi ve onu destekleyenlerin İdlib’e yaptıkları saldırılar nedeniyle 1800’ün üzerinde sivil hayatını

²⁰ “Gerilim Han Şeyhun’da başladı”, *Yenişafak*, 04.02.2020 <https://www.yenisafak.com/gundem/gerilim-han-seyhunda-basladi-3524251>

²¹ “İdlib’te Rejim Helikopteri Düşürüldü!”, *Kırım Haber Ajansı*, 11.02.2020, <https://qha.com.tr/haberler/idlip-te-rejim-helikopteri-dusuruldu/157224/>

²² “Suriye ordusu Halep’in batısındaki iki köy ve bir mahalleyi kurtardı”, *Sputnik*, 15.02.2020, <https://tr.sputniknews.com/ortadogu/202002151041410574-suriye-ordusu-halepin-batisindaki-iki-koy-ve-bir-mahalleyi-kurtardi/>

kaybetmiştir. Ocak 2019'dan beri ise Suriye-Türkiye sınırına gelen göçmenlerin sayısı 1 milyon 794 bine ulaşmıştır.²³ Ayrıca Serakib ilçesinde bulunan 170 bin sivil, Esad rejiminin ve destekçilerinin saldırıları sebebiyle Türkiye sınırı yakınlarına göç etmiştir.²⁴

Suriye'nin İdlib kentinde artan gerginlik nedeniyle Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü Kalın ve ABD Suriye özel temsilcisi Jeffrey görüşmüştür. Görüşmede Esad rejimi tarafından Türk gözlem noktalarına yapılan saldırıların kabul edilemeyeceği vurgulanmıştır. Görüşme sırasında İdlib Mutabakatı'nın Türk askerlerinin ve sivil vatandaşların korunması hususunda Türkiye'nin kararlı olduğu tekrar belirtilmiştir. Yaşanmakta olan krizin daha fazla ilerlememesi için bütün aktörlerin sorumluluğunu yerine getirmesinin önemine değinilmiş ve bununla birlikte siyasi çözümün gerçekleşmesi için Suriye rejiminin saldırıları sonlandırması hususu ifade edilmiştir.²⁵

Suriye rejimi 12 Ocak 2020'de ateşkesi ihlal ederek İdlib'e saldırılar düzenlemiş, masum insanların ölümüne neden olmuştur. Nitekim rejim bu güne kadar toplam 6650 defa yapılan ateşkesleri ihlal etmiştir. Türkiye tarafı son zamanlarda yapılan saldırılara ilişkin "Astana ile Soçi Mutabakatları kapsamında görevlerini icra eden Gözlem ve Kontrol Noktalarının güvenliklerini tehlikeye sokacak bütün eylemlere meşru müdafaa çerçevesinde karşılık verilecektir" şeklinde ifade etmiştir.²⁶

İlerleyen süreçte de Suriye rejimi Muhaliflerin kontrolünün olduğu en önemli bölgelerden olan İdlib'e çeşitli saldırılar gerçekleştirmiştir. Ancak şunu belirtmek gerekir ki İdlib'de TSK'nın 12 gözlem noktası

²³ "Rusya'nın İdlib Gerginliği Azaltma Bölgesi'ne hava saldırılarında 4 sivil öldü", *Anadolu Ajansı*, 15.02.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/rusyanin-idlib-gerginligi-azaltma-bolgesine-hava-saldirilarinda-4-sivil-odu/1734988>

²⁴ "Esad rejimi ve destekçileri Serakib ilçesinde 170 bin sivili evsiz bıraktı", *Anadolu Ajansı*, 07.02.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/esed-rejimi-ve-destekcileri-serakib-ilcesinde-170-bin-sivili-evsiz-birakti/1727347>

²⁵ "İdlib'de rejimin Türk gözlem noktalarını hedef alması kabul edilemez", *Anadolu Ajansı*, 12.02.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/idlibde-rejimin-turk-gozlem-noktalarini-hedef-almasi-kabul-edilemez/1731956>

²⁶ "İdlib'de Masum Sivillere Yönelik Devam Eden Rejim Saldırılarına İlişkin Açıklama", *T.C. Millî Savunma Bakanlığı*, 28.01.2020, <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/2812020-82651>

bulunmaktadır. Rejim unsurları Özellikle Türkiye'nin gözlem noktalarını hedef olarak seçmiştir. Hatta Esad rejimi Serakib'deki²⁷ TSK gözlem noktasına saldırıları sonucu 7'si asker biri sivil olmak üzere toplam sekiz kişiyi şehit etmiştir. Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar ise yaptığı açıklamada Türk askerinin 101 rejim unsurunu etkisiz hâle getirdiğini ifade etmiştir.²⁸ Esad Rejimi 10 Şubat 2020'de yapılan topçu atışı sonucunda, 5 Türk askeri şehit edilmiş, 5 asker de yaralanmıştır.²⁹ Ancak daha büyük bir olay 27 Şubat'ta Balyun'daki TSK konvoyuna yapılan hava saldırısı ile yaşanmıştır. Saldırının Suriye ve Rusya hava kuvvetleriyle yapıldığı belirtilmiş ancak Rusya daha sonra kendi savaş uçaklarının bu saldırıya katılmadığını beyan etmiştir. Saldırıda 34 Türk askeri şehit olmuştur.³⁰ Bu saldırı sonrasında Türkiye ve Rusya arasında kısa süren bir fırtına sessizliği olmuş, ancak bir taraftan da Türkiye sahada tespit ettiği hedeflere yönelik olarak çok etkili bir harekât gerçekleştirmiştir. Bu harekâta Bahar Kalkanı Harekâtı adı verilmiştir. Harekâtle, ilk etapta 200'den fazla hedefin vurulduğu, 309 rejim askerinin etkisiz hâle getirildiği belirtilmiş ancak daha sonraki vuruşlarla rejim ve rejime müzahir grupların çok büyük kayıp verdiği ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda, 2 SU24 tipi uçağın, 1 L-39 tipi uçağın, 3 İHA'nın, 8 helikopterin, 151 tankın, 26 ZPT'nin, 99 Obüs ve ÇNRA'nın, 8 hava savunma sisteminin, 16 tanksavarın, 87 zırhlı aracın, 10 mühimmat deposunun yanı sıra 3000 üzerinde asker ve militanın etkisizleştirildiği açıklanmıştır.

Türkiye ve Rusya, Suriye'deki ateşkes rejiminin tatbik ve temin edilmesinden sorumlu olan iki garantör ülke olarak 17 Eylül 2019 tarihli Soçi Muhtrası baz ve esas alınarak ek bir protokol düzenlemişlerdir. 6

²⁷ "İdlib - Suriye ordusu, Türk gözlem noktalarının olduğu Serakib'e girdi", *BBC Türkçe*, 07.02.2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-51400895>

²⁸ "İdlib Bölgesinde Askerlerimize Saldıran 101 Rejim Unsuru Etkisiz hâle Getirildi", *T.C. Millî Savunma Bakanlığı*, 10.02.2020, <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/1022020-24703>

²⁹ "İdlib'de Gerçekleşen Hain Saldırıda 5 Askerimiz Şehit Oldu, 5 Askerimiz Yaralandı", *T.C. Millî Savunma Bakanlığı*, 10.02.2020, <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/1022020-04722>

³⁰ "Syria war: Alarm after 33 Turkish soldiers killed in attack in Idlib", *BBC*, 28.02.2020, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-51667717>

Mart 2020 gece yarısından itibaren İdlib Gerginliği Azaltma Bölgesi'ndeki temas hattı boyunca tüm askerî faaliyetler durdurulmuş, M4 kara yolunun kuzeyinde 6 km, güneyinde 6 km derinlik ve genişlikte bir güvenli koridor tesis edilecektir. 15 Mart'la beraber, M4 kara yolunun belirlenen alanlarında Türk-Rus ortak devriyeleri başlatılmasına karar verilmiştir. Bununla birlikte, olayların Ankara ve Moskova arasındaki ilişkilerdeki kırılma potansiyelini ortaya koyması, bunun iki tarafın hükümet ve medya unsurlarının diline yansımaları akıllarda soru işaretleri bırakmıştır.

Sonuç Yerine

Irak ve Suriye'deki gelişmeleri değerlendirdiğimizde her iki ülkede meydana gelen siyasî, askerî, ekonomik ve toplumsal olayların birbirinden farklı olduğunu kabul etsek de, bir jeopolitik gerçeklik olarak Bağdat-Şam hattının bütün olarak değerlendirilmeye devam edileceği açıktır. Irak'ın 2003 yılından sonra adı konmamış bölünme sürecine sokulduğunu ifade etmek mümkündür. Irak'ın sorunları sırasıyla güvenlik, anayasal, siyasî ve ekonomiktir. Irak'ın orta ve uzun vadede federal yapıdan konfederasyon bir sisteme geçeceği öngörülmektedir. Kürt Bölgesel Yönetimi, 25 Eylül 2017'de Kuzey Irak'ta yapılan ancak akim kalan bağımsızlık referandumunun yeniden gündeme getirilmesi için uzun vadede konjonktürel fırsatların ortaya çıkmasını beklemektedir. Dolayısıyla böyle bir durum Türkiye'nin Irak politikası için halâ riskleri barındırmaktadır. Özellikle Türkiye'nin Irak ile olan Habur Sınır Kapısının alternatifsiz olması Ankara'nın kartlarını da sınırlamaktadır.

Bu sebeple, zaman zaman gündeme gelen Ovaköy sınır kapısını açması Türkiye için alternatif sağlayan bir ihtiyaç gibi görünmektedir. Türkiye açısından bakıldığında Irak'ın kuzeyinde yuvalanan PKK terör örgütünün Kandil'den sonra ikinci alan hâkimiyetine dönüşen ve adeta PKK'ya bağlı özerk bir bölge hâline getirilen Sincar'a dikkat etmesi de gerekmektedir. Sincar'ın Türkiye sınır hattına 100 km ve Suriye'deki Haseke'ye 50 km mesafede olması büyük risk taşımaktadır. PKK/YPG terör örgütünün Suriye'nin kuzeydoğusunda kurmak istediği yapının

Erbil'deki Kürt yönetimi ile birleşmesi zorlukları bulunan bir ihtimaldir. Fakat PKK/YPG'nin, hayalindeki bu yapıyı Sincar bölgesiyle birleştirmek gibi daha uygulanabilir bir seçeneğe odaklanmış olması kuvvetle muhtemeldir. ABD'nin; İran'ın Irak-Suriye ve Lübnan hattında organize ettiği Şii milis güçlerine verdiği lojistik-askeri destek koridorunu kesmek amacıyla "Kürt özerkliği"ni desteklediği söylemleri de sadece ABD açısından değil İsrail'in hedefleri ve Türkiye'nin riskleri bağlamında değerlendirilmelidir. Başka bir ifadeyle ABD, Sincar'ı Suriye'nin kuzeyindeki PKK/YPG yapısıyla birleştirerek Suriye-Irak sınırını İran'ın lojistik zincirinde bir kopuk durumuna getirmesi söz konusudur. Böyle bir tablonun Türkiye'nin sınır güvenliğine ve terörle mücadelesine olumsuz etki edeceği kesindir. Dolayısıyla Türkiye'nin Suriye'de düzenlediği Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı ve Barış Pınarı Harekatları'nın bir benzerini orta vadede Sincar'a da yapması gerekecektir. Bununla birlikte, Sincar'ın Yezidi nüfusunun sembolleştirilmesi, IŞİD karşısında Batı kamuoyunda mazlum ve direnen bir halk ve şehir imajının oluşturulması böyle bir harekâtın uluslararası yansımalarına dönük tedbirler alınarak yapılması zorunluluğunu ortaya koyar.

Yukarıda belirtilen bütün gelişmeler dikkate alındığında Irak ve Suriye'de huzur ve barışın bölgesel ve küresel güçlerle gelemeyeceğinin altı çizilmelidir. Türkiye'nin komşusu olduğu Suriye ve Irak'ta denge politikaları çerçevesinde söz konusu ülkelerdeki toplumlarla bağları güçlendirerek yaşanan riskleri fırsata dönüştürmesinde yarar vardır. Küresel güçlerin genelde Orta Doğu'da özelde ise Irak ve Suriye'de kendi stratejik çıkarları doğrultusunda böl-yönet siyaseti izlediklerinin, kaotik ortamlardan fayda sağladıklarının ve toplumları ayrıştırarak iç savaşa sürüklediklerinin/sürükleyeceklerinin altı daha iyi çizilmelidir. Elbette etnik demokrasinin bu devlet ve toplumlara huzur getirmediği görülmüştür ve Türkiye bunun tam da karşısında yer alabilecek bir tarihsel koda sahiptir. Bu nedenle Türkiye'nin bir taraftan bölgeye özel kamu diplomasisi girişimlerini güçlendirmesi, diğer taraftan da etnik-dini-kabile veya aşiretlere ilişkin istihbarat ve karşı koyma faaliyetini yoğunlaştırması gerekebilir. Özetlemek gerekirse, Irak ve Suriye'de barış, huzur ve istikrarı getirmenin yegâne yolu bölge dışı müdahaleleri

ve vekalet savaşlarını sonlandırmaktan geçer. Bunu, toplumsal barış getirecek kurumsal ve hukuksal adımların cesaretle atılması izleyebilir. Ancak bu bölgesel ve küresel siyasal şartlara bağlıdır.

Bölgeye ilgi duyan güçlerin siyasal paradigmalarında köklü değişimler olmadığı sürece Türkiye'nin bu bölgede iyimser bir beklenti içinde olması beklenmemeli, son yıllarda büyük bedel ödenerek temin edilmeye başlayan etkili güvenlik politikalarından vazgeçmesi düşünülmemelidir. Bununla birlikte, bölgede çok taraflı yapıcı girişimlere öncü veya destek olma, ekonomik unsurların tarafları uzlaştırıcı potansiyeline katkıda bulunma/yararlanma gibi seçenekler elbette ajandada bulunması gereken hususlardır.

Kaynakça

- "ABD Askeri Heyeti ile Görüşmeler Tamamlandı", *Millî Savunma Bakanlığı*, 07.08.2019, <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/782019-04531> (Erişim Tarihi: 14.05.2020)
- "Barış Pınarı Harekâtı: Türkiye ve ABD anlaştı, kim ne kazandı?", *BBC Türkçe*, 18.10.2019, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50092778> (Erişim Tarihi: 14.05.2020)
- "Esad rejimi ve destekçileri Serakib ilçesinde 170 bin sivil evsiz bıraktı", *Anadolu Ajansı*, 07.02.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/esed-rejimi-ve-destekcileri-serakib-ilcesinde-170-bin-sivili-evsiz-birakti/1727347> (Erişim Tarihi: 15.05.2020)
- "Fransız Senatör: PKK terör listesinden çıkarılsın", *BestaNûçe*, 16.01.2015, <http://www.bestanuce1.com/164681/fransiz-senator-pkk-teror-listesinden-cikarilsin>, (Erişim Tarihi: 12.05.2020)
- "Gerilim Han Şeyhun'da başladı", *Yeni Şafak*, 04.02.2020, <https://www.yenisafak.com/gundem/gerilim-han-seyhunda-basladi-3524251>, (Erişim Tarihi: 14.05.2020)
- "Halid Hoca SMDK'nın Yeni Başkanı Seçildi", *Anadolu Ajansı*, 05.01.2015, <http://www.aa.com.tr/tr/dunya/445075--halid-hoca-smdknin-baskani-secildi>, (Erişim Tarihi: 14.05.2020)
- "Interview with Syrian President Bashar al-Assad", *Wall Street Journal*, 31.01.2011, <http://online.wsj.com/article/SB10001424052748703833204576114712441122894.html>, (Erişim Tarihi: 10.05.2020)
- "Iran Confirms It Has Forces in Syria and Will Take Military Action If Pushed", *The Guardian*, 16.09.2012, <http://www.guardian.co.uk/world/2012/sep/16/iran-middleeast>, (Erişim Tarihi: 13.05.2020)

- "İdlib - Suriye ordusu, Türk gözlem noktalarının olduğu Serakib'e girdi", *BBC Türkçe*, 07.02.2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-51400895> (Erişim Tarihi: 08.05.2020)
- "İdlib Bölgesinde Askerlerimize Saldıran 101 Rejim Unsuru Etkisiz Hale Getirildi", *Millî Savunma Bakanlığı*, 10.02.2020, <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/1022020-24703> (Erişim Tarihi: 12.05.2020)
- "İdlib'de Gerçekleşen Hain Saldırıda 5 Askerimiz Şehit Oldu, 5 Askerimiz Yaralandı", *Millî Savunma Bakanlığı*, 10.02.2020, <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/1022020-04722> (Erişim Tarihi: 11.05.2020)
- "İdlib'de Masum Sivillere Yönelik Devam Eden Rejim Saldırılarına İlişkin Açıklama" *Millî Savunma Bakanlığı*, 28.01.2020, <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/2812020-82651> (Erişim Tarihi: 30.05.2020)
- "İdlib'de rejimin Türk gözlem noktalarını hedef alması kabul edilemez", *Anadolu Ajansı*, 12.02.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/idlibde-rejimin-turk-gozlem-noktalarini-hedef-almasi-kabul-edilemez/1731956> (Erişim Tarihi: 15.02.2020)
- "İdlib'te Rejim Helikopteri Düşürüldü!", *Kırım Haber Ajansı*, 11.02.2020, <https://qha.com.tr/haberler/idlip-te-rejim-helikopteri-dusuruldu/157224/>, (Erişim Tarihi: 15.05.2020)
- "Kürt Aydınların PYD İsyanı", *Al Jazeera*, 05.05.2014, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/kurt-aydinlarin-pyd-isyani> (Erişim Tarihi: 12.05.2020)
- "PKK, terör listesinden çıkarılabilir", *Hürriyet*, 20.08.2014, <http://www.hurriyet.com.tr/avrupa/27038943.asp>, (Erişim Tarihi: 12.05.2020)
- "PYD'den Rakiplerine Engel", *Al Jazeera*, 25.04.2014, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/pydden-rakiplerine-engel>, (Erişim Tarihi: 13.05.2020)
- "Russia Supplying Arms to Syria Under Old Contracts- Lavrov", *Ahram Online*, 05.11.2012, <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/2/8/57187/World/Region/Russia-supplying-arms-to-Syria-under-old-contracts.aspx>, (Erişim Tarihi: 13.05.2020)
- "Rusya'nın İdlib Gerginliği Azaltma Bölgesi'ne hava saldırılarında 4 sivil öldü", *Anadolu Ajansı*, 15.02.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/rusyanin-idlib-gerginligi-azaltma-bolgesine-hava-saldirilarinda-4-sivil-oldu/1734988> (Erişim Tarihi: 15.05.2020)
- "Suriye Hakkında BM'nin 2254 Sayılı Kararının Tam Metni" *UNSCR*, 18.12.2015, <http://unscr.com/en/resolutions/doc/2254>, (Erişim Tarihi: 13.05.2020)
- "Suriye ordusu Halep'in batısındaki iki köy ve bir mahalleyi kurtardı", *Sputnik*, 15.02.2020, <https://tr.sputniknews.com/ortadogu/202002151041410574-suriye-ordusu-halepin-batisindaki-iki-koy-ve-bir-mahalleyi-kurtardi/> (Erişim Tarihi: 16.05.2020)
- "Suriye'de İç Savaş 9. Yılına Girdi", *Anadolu Ajansı*, 14.03.2019, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suriye-ic-savasi-9-yilina-girdi/1417715> (Erişim Tarihi: 13.05.2020)
- "Türkiye ve Rusya arasında 10 maddelik Suriye mutabakatı" *Sputnik*, 22.10.2019, <https://tr.sputniknews.com/dunya/201910221040449154-turkiye-ve-rusya-arasinda-10-maddelik-suriye-mutabakati/>, (Erişim Tarihi: 13.05.2020)

- "Under Kurdish Rule: Abuses in PYD-Run Enclaves of Syria", *Human Rights Watch*, 18.06.2014, <http://www.hrw.org/news/2014/06/18/syria-abuses-kurdish-run-enclaves>, (Erişim Tarihi: 13.05.2020)
- Ahmed, Hevidar (2012), "KNC Leader: Syrian Kurds are Disappointed by PYD's Actions", *Rudaw*, <http://www.rudaw.net/english/interview/5030.html>, (Erişim Tarihi: 13.05.2020)
- Akın, Arda (2012), "Esad'dan 3 Yeni PKK Kampı", *Hürriyet*, 28.07.2012, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/esad-dan-3-yeni-pkk-kampi-21086011> (Erişim Tarihi: 13.05.2020)
- Başer, Hacer (2015), "Moskova'da Suriye İçin Toplandılar", *Anadolu Ajansı*, 29.01.2015, <http://www.aa.com.tr/tr/haberler/457617--moskovada-suriye-icin-toplandilar> (Erişim Tarihi: 19.05.2020)
- Beşsar Esad'ın 16.04.2011 tarihinde Yeni Hükümetin Kabine Toplantısında Yaptığı Konuşma Metni, http://www.syria.news.com/readnews.php?sy_seq=131477 (Erişim Tarihi: 15.05.2020)
- Hürmüzlü, Habib (2015), "Kerkük Üniversitesi Rektörü Olayı ve Kerkük'teki Dengeler", *ORSAM*, <https://www.orsam.org.tr/tr/kerkuk-universitesi-rektoru-olayi-ve-kerkuk-teki-dengeler/>, (Erişim Tarihi: 10.05.2020)
- Oğuz, Gamze Türkoğlu (2014), "Suriye'yi İran ve Rusya Ayakta Tutuyor," *Anadolu Ajansı*, 30.12.2014, <http://www.aa.com.tr/tr/haberler/442974--suriyeyi-iran-ve-rusya-ayakta-tutuyor>, (Erişim Tarihi: 15.05.2020)
- Phillips, David L. (2013), "Remove the PKK From the Terror List" *Huffington Post*, 21.05.2013, http://www.huffingtonpost.com/david-l-phillips/pkk-terror-group-status_b_3289311.html, (Erişim Tarihi: 12.05.2020)
- Semin, Ali (2011), "Türkiye'nin Irak Politikası Işığında Kuzey Irak Açılımı", *Bilge Strateji*, Cilt 3, Sayı 5, Güz, S.180-181.
- Semin, Ali (2013), "Kuzey Irak Seçimleri, Türkmenler ve Kerkük Sorunu", *BizTürkmeniz*, <http://www.bizturkmeniz.com/tr/index.php?page=article&id=28670>, (Erişim Tarihi: 14.05.2020).
- Semin, Ali (2014), "Irak'ta Anbar Krizi ve Siyasî Denklemin Değişme İhtimali", *BizTürkmeniz*, 15.04.2020, <http://www.bizturkmeniz.com/tr/index.php?page=article&id=30046&updatefrom=0&from=2038> (Erişim Tarihi: 15.05.2020).
- Smyth, Phillip (2014), "Iran's Afghan Shiite Fighters in Syria," *The Washington Institute for Near East Policy*, 03.06.2014, <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/irans-afghan-shiite-fighters-in-syria>, (Erişim Tarihi: 14.05.2020)
- Smyth, Phillip (2015), "The Shiite Jihad in Syria and Its Regional Effects," *The Washington Institute for Near Eastern Policy*, <http://www.washingtoninstitute.org/uploads/Documents/pubs/PolicyFocus138-v3.pdf>, (Erişim Tarihi: 10.05.2020)
- Yakbal, Esad (2011), "Estekalet El-Hukuma El-Suriye We Alef Yeddaherun Damen Lahu" (Esad Suriye Hükümetinin İstifasını Kabul Etti ve Binlerce Kişi Esad'e Destek İçin Gösteri Düzenledi), *Al Arabiya*, 29.03.2011, <http://www.alarabiya.net/articles/2011/03/29/143407.html>, (Erişim Tarihi: 16.05.2020)

SON DÖNEM TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİNİN GENEL NİTELİĞİNE BİR BAKIŞ

Kürşat KORKMAZ*

Giriş

Türk-Amerikan ilişkilerinin kendine özgü bir doğası ve dinamizmi bulunmaktadır. Bu iki ülke arasındaki ilişkiler her dönem ayrı bir politik mücadeleyi ve diplomasinin muhtelif unsurlarını barındırmaktadır. Doktrinde bu dönemler içerisindeki ilişkileri niteleyen kavramsal ve kuramsal tanımlamalara göre analizler yapılmıştır. Bunun sonucunda iki ülke arasındaki ilişkiler özelinde kavramsal ve kuramsal bir literatür oluşmuştur.

Özellikle II. Dünya Savaşı sonrası yoğunlaşan ilişkiler Soğuk Savaş sürecinde dönemin yapısına uygun müttefiklik ve bağımlılık gibi kavramsal yaklaşımlar ile tanımlanmıştır. Soğuk Savaş sonrası ise stratejik ortaklık gibi yeni bir kavram ile tanımlanmaya çalışılmıştır. 2000’li yıllarda özellikle 11 Eylül’den sonra farklı bir kavramsallaştırmaya ihtiyaç duyulmuş, yeni dönemin ruhuna uygun müttefiklik ve model ortaklık kavramları ortaya atılmıştır. Ancak iki ülke arasındaki ilişkileri ortaya koyan bu kavramların, ilişkilerin tam olarak açıklanmasında eksikleri olduğu ortaya çıkmıştır. Son dönemde ise ilişkilerin geleneksel kuram ve kavramların dışında yeni bir kavram ile ortaya konulması ihtiyacı doğrultusunda, ölçülebilir verilerle ortaya konan “zoraki birliktelik”

* Dr. Öğretim Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü,
ORCID: 0000-0003-3004-4349, kursatkorkmaz@kku.edu.tr

kavramının¹ iki ülke arasındaki ilişkilerin tanımlanmasında kuşatıcı ve kapsayıcı olduğu görülmüştür. Özellikle 2020 yılı başında Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) köklü ve önemli bir stratejik araştırma merkezi olan RAND Corporation tarafından yayımlanan raporda Türk-Amerikan ilişkilerinin “zor müttefiklik” tabiri ile ortaya konulması “zoraki birliktelik” kavramını teyit edici niteliktedir.²

Özellikle son dönemde iki ülke ilişkilerinin niteliğinde önceki dönemlerden farklı değişkenler ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, Türkiye’de 15 Temmuz 2016’da FETÖ’nün hain darbe girişimi sonrasında iç politikada millî unsurların kenetlenmesi ve bu unsurların dış politikaya yansımaları sonucu daha bağımsız ve millî güvenlik (bekâ) odaklı bir anlayış benimsenmiştir. Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) hükümetine Milliyetçi Hareket Partisi’nin (MHP) vermiş olduğu destek, Türk dış politikasındaki karar alıcıların politik manevra alanlarını arttırmış, “Cumhur İttifakı” olarak adlandırılan ittifakın öncelikleri siyasetin genelinde büyük tesir doğurmuştur. Bu birliktelik dış politikada hızlı ve kararlı davranma kabiliyetini artırmış, özellikle diplomatik müzakerelerde sonuç alıcı adımların atılmasına imkân vermiştir. Millî güvenlik (beka) odaklı politik hamleler ve yaklaşımlar Türkiye’nin millî çıkarlarına önemli katkılar sağlamıştır. Türk dış politikası 15 Temmuz öncesi daralan alandan genişleyen bir konuma erişmiştir.

ABD’de 2016 seçimlerinde Donald Trump’ın başkan seçilmesi ile Amerikan dış politikasında farklı bir başkanlık figürünün ortaya çıkmasının ve dış politikayı kendine özgü yorumlayışının önemli etkileri olmuştur. Başkan Trump, dış politika ile ilgili konulardaki açıklamaları ve görüşlerini açık bir dille, özellikle sosyal medya üzerinden ve bilhassa Twitter’den açıklamaktadır. Bu özelliği, diğer ABD Başkanlarından kendisinin ayırıcı bir özelliği olarak nitelendirilmesine neden olmuştur.³

¹ Bkz. Kürşat Korkmaz, *Zoraki Birliktelik: Soğuk Savaş Sonrası Türk-Amerikan İlişkilerinin Niteliğine Yönelik Bir İçerik Analizi*, (2. Baskı), Gazi Kitabevi, Ankara, 2019.

² Stephen Flanagan, Larrabee Stephen vd, *Turkey’s Nationalist Course, Implications for the U.S.-Turkish Strategic Partnership and the U.S. Army*, Rand Corporation, California, 2020, ss. 1-2.

³ Ali Ş. Ovalı, “Türkiye-ABD İlişkilerinde Twitter Diplomasisi”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, C. 17, S. 65, 2020, ss. 24-25.

Ayrıca Trump, Başkan seçildikten sonra kabinesini sıklıkla yenilemiştir. Özellikle Savunma ve Dışişleri Bakanlarının değişimleri söz konusu olmuştur. İş adamlığından gelen Başkan Trump'ın, politik bir geçmişi olmaması siyasî bir ekip oluşturmamasına ve ABD içindeki bir takım siyasî yapılara angaje olmasına neden olmuştur. Özellikle bu yapıların Türkiye karşılığının bilinmesi Başkan Trump'ın başkanlığı döneminde iki ülke arasındaki ilişkilerde sürekli krizlerin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Son dönemde bu yapılara literatürde “müesses nizam” tanımlanması yapılmaktadır.⁴ Özellikle bu yapıların ABD Savunma Bakanlığı (Pentagon) ve Dışişleri Bakanlığında üst düzey görevlerde yer alan karar alıcılardan oluşması, bilhassa Türkiye ile bölgesel konularda söz sahibi olmaları açısından da önemlidir. Bu minvalde, son dönemdeki Türk-Amerikan ilişkilerinin açıklanabilmesi ve anlaşılabilmesi için cevaplanması gereken bazı sorular bulunmaktadır.

- Son dönemde iki ülke arasındaki ilişkilerin geçmiş dönemlerden farklılaşan yönleri nelerdir? İlişkileri nasıl etkilemektedir?
- Son dönemde iki ülke arasında ortaya çıkan krizler ilişkilerde derin kırılmalar meydana getirecek midir?
- Türkiye'nin dış politikada son dönemde ortaya koymuş olduğu çok odaklı politikalar ABD ilişkilerini ne yönde etkilemiştir?
- İki ülke arasındaki ilişkileri gelecek dönemde neler beklemektedir?

Yukarıda sıralanan soruların cevaplarını araştırmak son dönemdeki Türk-Amerikan ilişkilerinin analizini yapmaya yardımcı olacaktır. Bu bağlamda çalışmanın sorunsalı, Türk-Amerikan ilişkilerinde son dönemde ortaya çıkan olayların ve krizlerin iki ülke ilişkilerinin doğasını nasıl etkilediğidir.

Bu çalışmada, Türk-Amerikan ilişkilerinde “son dönem” tabiri ile 2016'dan günümüze kadar olan süreç ifade edilmektedir. Bu dönem iki ülkenin siyasî tarihi açısından önemli olayları içermektedir. Bu olaylar; Türkiye için 15 Temmuz 2016'da hain bir darbe girişiminin meydana

⁴ Edip A. Bekaroğlu, “Amerikan müesses nizamı Trumpizme karşı: Mueller soruşturması” *Anadolu Ajansı*, 10.05.2018, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/amerikan-muesses-nizami-trumpizme-karsi-mueller-sorusturmasi/1141052>.

gelmesiyken ABD için Kasım 2016'da Donald Trump'ın başkanlık görevine seçilmesidir. Bu gelişmelerin her iki ülke ilişkileri için yeni başlangıçları da beraberinde getireceği öngörülmekteydi.

Türk-Amerikan İlişkilerinin Genel Tarihsel ve Kavramsal Çerçevesi

Türkiye ile ABD arasındaki ilişkiler, Türk dış politikasının her zaman öncelikli alanlarından biri olmuştur. Bu konuda akademik düzeyde yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalarda Türkiye-ABD ilişkileri Soğuk Savaş sırasında "derin ittifak ilişkisi", 1990'lı yıllar boyunca "stratejik ortaklık", 2000'li yılların ikinci yarısından itibaren ise "model ortaklık" kavramı çerçevesinde tanımlanmıştır. Türk dış politikasının karar alma sürecinde yer alan yetkililer de söz konusu kavramları sıkça kullanmışlardır. Diğer taraftan ABD'den ve Türkiye'den değişik kişiler ve çevreler iki ülke arasındaki ilişkileri tanımlarken kullandıkları kavramlara farklı anlamlar yüklemişlerdir. Bu noktada ortaya çıkan bir konu da Türkiye-ABD ilişkisinin niteliğini ve boyutunu açıklamaya yönelik olarak kullanılan kavramların Türkiye ve ABD'deki yetkili makamlarca nasıl algılandığıdır. Bu konuyla ilgili olarak elde yerince somut veri olduğunu söylemek zordur.⁵

Türk-Amerikan ittifakı karşılıklı çıkarlara dayanmaktadır. Ancak bu ittifakta ABD'nin çıkarlarının biraz daha öne çıktığı ve Türkiye'nin üzerine düşen yükümlülükleri ABD'ye göre daha fazla, bazı durumlarda gereğinden fazla yerine getirdiği yönünde bir algı bulunmaktadır. Türk-Amerikan ilişkilerinin genel niteliğinin anlaşılması için her iki ülkenin kendi içinde ve uluslararası sistemde meydana gelen birçok değişim ve gelişmeye rağmen neden kendi aralarında ittifak kurduklarının ve bu ittifakın sürdürülmesinde nasıl kararlı davrandıklarının ortaya çıkarılması gerekmektedir.⁶ Türk yetkililer ABD'yi her zaman çok önemli bir müttefik olarak görmüşler, uluslararası sistemin büyük devleti olarak ABD ile ilişkilere çok dikkat etmişler ve bu ülkeyle ilişkileri sürekli sıcak tutma çabası içinde olmuşlardır. Türkiye'de her iktidar

⁵ Kürşat Korkmaz, *a.g.e.*, s. 6.

⁶ Nasuh Uslu, *Çatlak İttifak: 1947'den Günümüze Türk-Amerikan İlişkileri*, Nobel Yayınları, Ankara, 2016, s. 1.

döneminde dış politikadaki öncelik sıralamasında ABD ile ilişkiler hep en başlarda gelmiştir. Bu noktaların öne çıkmasında Türk dış politikasında geleneksel olarak Batılı kurumlarla ilişkilerin öncelikli olması, ekonomi ve savunma ile ilgili unsurları geliştirmek için son döneme kadar dış yardımlara gerek duyulması gibi etkenler etkili olmuştur.⁷

Diğer taraftan Amerikalı yetkililerin Türkiye ile ilişkileri nasıl algıladıkları konusunda bir fikir birliği bulunmamaktadır. ABD'nin Türkiye'ye yeterince önem vermediği ya da Türkiye'nin çıkarlarını yeterince dikkate almadığı yönünde algılar bulunmaktadır. Ancak ABD'nin Soğuk Savaş döneminde ve özellikle sonrasında Atlantik'in öbür tarafında stratejik çıkarları ile ilişkili küresel ve bölgesel politikalarının kilit noktasında Türkiye bulunmaktadır.⁸ Bu bağlamda Türk-Amerikan ilişkileri aynı coğrafya üzerindeki çıkarların bazı zamanlar farklılaşmasıyla birlikte aynı çıkarlar için ortak hareket etmeyi de mecbur kılmaktadır. Çünkü Türk-Amerikan ilişkileri tarihî süreçte hiçbir zaman sorunsuz olmamıştır.

İlişkilerin başlangıcı kabul edilen 1830 Seyrüsefain Antlaşması ile Osmanlı döneminde misyonerlik faaliyetlerinin ortaya çıkarmış olduğu sıkıntılar, ticarî anlaşmazlıklar, Ermeni meselesi, Osmanlı içindeki milliyetçi ayaklanmalara Amerikan okullarının vermiş olduğu destekler başlıca sorunlu alanlarını teşkil etmiştir.⁹ Cumhuriyet döneminde ise özellikle 1945'ten sonra yoğunlaşan ilişkiler çerçevesinde Türkiye'nin 1952'de NATO'ya katılımı ve Bağdat Paketi içinde ortak Sovyet tehdidi karşısında yer alması açısından hızlı bir iyileşmeye şahit olunmuştur. 1960'lı ve 1970'li yıllarda Füze krizi, Afyon meselesi, silah ambargosu, Türkiye'de gerçekleşen darbelere verilen dolaylı destek mesajları iki ülke arasındaki ilişkilerin sorunlu alanlarını oluşturmuştur.¹⁰

⁷ Nasuh Uslu, "Türk-Amerikan İlişkilerinin Genel Portresi", *Avrasya Dosyası*, C.6, S.2, (Yaz 2000), ss. 205-207.

⁸ Kürşat Korkmaz, *a.g.e.*, s. 7.

⁹ Çağrı Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, (2. Baskı) İmge Yayınları, Ankara, 2015, s. 22.

¹⁰ Çağrı Erhan, "Türk-Amerikan İlişkilerine Yeni Kavram Değişikliği, Vizyon Gerekli", *Türkiye Gazetesi*, 08.01.2017, <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/yazarlar/prof-dr-cagri-erhan/594948.aspx>

1980 ve sonrası, iki ülke arasındaki ilişkilerde dalgalanmaları içinde barındıran bir süreç olmuştur. Bu dönemde ilişkiler ekonomik ve savunma alanında yapılan anlaşmalar ile farklı bir boyuta erişmiştir. Bu doğrultuda 29 Mart 1980’de imzalanan Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (SEİA) çerçevesinde ABD, Türk Silahlı Kuvvetleri’ne beş yıllığına savunma malzemesi, farklı hizmetler ve askerî eğitim vermeyi taahhüt etmiştir.

Bu dönem içinde Türkiye ve ABD arasında askerî işbirliği için önemli bir adım da iki ülkenin 10 yıllığına ortak üretimini planladığı 160 adet F-16 savaş uçağı projesidir.¹¹ Ayrıca ekonomik alanda “yardım değil, ticaret” söylemi ve ticarî engeller ile kotaların kaldırılmasını talep eden dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın Amerikan tarzı yaklaşımı Türkiye-ABD arasındaki ekonomik ilişkilerde yeni bir düşünsel yapıyı ve zihniyeti ortaya çıkarmıştır.¹² Ancak 1980’lerin ortalarından sonra olumlu seyir izleyen ilişkileri olumsuz etkileyen gelişmeler meydana gelmiştir. Bu gelişme PKK terörü karşısında Türkiye’nin haklı mücadelesine yönelik ABD Kongresinde Türkiye karşıtı lobilerin insan hakları ihlallerini öne sürerek ekonomik ilişkileri sekteye uğratmasıdır. Soğuk Savaş döneminde Türkiye-ABD ilişkileri ortak ittifak kampında yer alan müttefiklik ilişkisi içerisinde devam etmiştir. Bu dönemin bazı kırılma noktalarında iki ülke arasındaki ilişkiler bağımlılık bağlamında da değerlendirilmiştir.¹³

Soğuk Savaş sonrası 1991’de ABD’nin Irak’a müdahale planı kapsamında Körfez Krizi’nde Türkiye, ABD’ye destek vermiştir. Krizin başlarında iki ülkenin ilişkileri açısından süreç olumlu bir şekilde gelişirken, 1990’lar boyunca ABD’nin Çekiç Güç marifetiyle izlediği Kuzey Irak politikası Türkiye’de terör olaylarında artışa neden olmuş, Irak’a uygulanan ambargo ise ekonomik olarak Türkiye’nin zarara uğramasını beraberinde getirmiştir.¹⁴ Bu bağlamda, 1990’lı yıllarda

¹¹ Nasuh Uslu, 2016, *a.g.e.*, s.359.

¹² Burcu Bostanoğlu, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, İmge Yayınları, Ankara, 2008, s.367.

¹³ Bkz. Mehmet E. Değer, *Oltadaki Balık Türkiye Emperyalizmin Tuzaklarındaki Ülke*, Kilit Yayınları, İstanbul, 2013.

¹⁴ Engin Güner, *Özal’lı Yıllarım*, Babıali Yayınları, İstanbul, 2000, s. 67.

silah satışlarında meydana gelen sorunlar, ABD Kongresinin Türkiye üzerinde uygulamış olduğu baskılar, Türkiye'nin terör ile haklı mücadelesi konusunda Amerikan yetkililerinin eleştirileri iki ülke arasında sorunlu alanlar meydana getirmiştir. Yaşanan tüm gelişmelerin ardından, Soğuk Savaş sonrası Türk-Amerikan ilişkilerini niteleyen bir yeni kavram ortaya konulmak istenmiştir. Bu kavram stratejik ortaklık olmuştur. Ancak bu kavramın kuramsal olarak ortaya konulan argümanları, pratikte iki ülke arasındaki ilişkilere istenilen şekilde yansımamıştır. Özellikle "*stratejik ortaklık*"tan Türk karar alıcılarının ve kamuoyunun beklentisi fazla olmuş ancak ABD ile ilişkilerde umulan bu düzeye ulaşılamamıştır. Türk-Amerikan ilişkileri müttefiklik boyutunda devam etmiştir.¹⁵

Türk-Amerikan ilişkilerinde 2000'li yıllar daha yoğun bir diplomatik sürecin başlangıcı olmuştur. 11 Eylül 2001'deki terör saldırılarının yaşanması, ABD'nin Türkiye'nin yakın havzasına konuşlanmasını, müteakiben de Türkiye'den askerî ve siyasî konularda beklentilerinin artmasını beraberinde getirmiştir. El Kaide terör örgütünün Orta Doğu kaynaklı oluşu ve Taliban Afganistan'ın bu örgüt için bir güvenli alan oluşturmuş olması ABD'nin 11 Eylül sonrasında askerî operasyonlarının ilkinin 2001'de bu ülkeye yönelmesine neden olmuştur. Daha sonra 2003'te Irak'a müdahale gerçekleşmiş, hâsılı ABD'nin Ortadoğu/İslâm coğrafyasındaki askerî varlığı artmıştır. Bunların bir kısmı kalıcı nitelik arz etmiştir. Bu yapılar yakın zamana kadar kapasitelerini ve sınırlarını zaman zaman oldukça genişletmiştir. Bu ortam içinde Türkiye'nin güneyindeki devletlerin topraklarında çeşitli büyüklük ve işlevlerde Amerikan üsleri kurulmuştur. ABD'nin bu askerî varlığını muhafaza etmek ve politik amaçlarını gerçekleştirmek için bölgede kurduğu ilişkilerin önemli bir bölümü Türkiye'nin millî menfaatleriyle çelişmiş ve ikili ilişkilerde krizler meydana gelmiştir. Karşılıklı şüpheler artmış, ittifak ilişkilerinde olmaması gereken güvensizlik kuvvetlenmiştir. 2002-2004 yılları arasında ABD'nin ikinci kez Irak'a müdahalesi öncesi ve

---

¹⁵ Alan Makovsky ve Sabri Sayarı, *Turkey's New World: Changing Dynamics in Turkish Foreign Policy*, The Washington Institute for Near East Policy, Washington D.C., 2000, s. 54.

sonrasında Türkiye ile yoğun diplomatik görüşmelerin ve müzakerelerin yapılması sonucunda iki ülke arasındaki ilişkilerde kalıcı hasarlar meydana gelmiştir.¹⁶ 1 Mart Tezkeresi, Türk askerlerinin Kuzey Irak'ta derdest edilerek başlarına çuval geçirilmesi ilişkilerdeki kırılma noktalarını oluşturmuştur.¹⁷

2009'da ABD'de göreve gelen Başkan Obama ile Türk-Amerikan ilişkilerinde yeni başlangıçlar olacağı öngörülmüştür. Bu bağlamda iki ülke ilişkilerinde yeni bir boyut kazandıran "model ortaklık" kavramı Başkan Obama'nın başkanlığının ilk döneminde Türkiye ile ilişkileri tanımlamak için kullanılmıştır.¹⁸ Bununla birlikte, ABD ile Türkiye arasındaki ilişkinin sürdürülebilirliği, 2010'lu yılların başından bu yana ciddi ve tırmanma eğiliminde olan meydan okumalarla karşı karşıya kalmıştır.¹⁹ Obama dönemi bu açıdan Türk-Amerikan ilişkileri tarihinin en kötü dönemlerinden biri olmuştur.²⁰ Arap Baharı bağlamında Suriye iç savaşında ABD'nin terör örgütlerine (PYD-YPG-SDG) destek vermesi ve Türkiye'nin Suriye sınırının öbür tarafında askerî üsler kurması bu durumun sebepleri arasında yer almaktadır. Böylece ABD'nin Irak'tan sonra Suriye'ye yerleşmesiyle birlikte, Türkiye'nin güney sınırlarının diğer tarafında ABD'nin varlığı tamamen hissedilmeye başlanmıştır. Ayrıca 250'den fazla kişinin ölümüne neden olan 15 Temmuz 2016 darbe girişimi, Türk-Amerikan ilişkilerinde bardağı taşıran son damla olmuştur. Türk hükümeti üstü kapalı olarak ABD'yi darbenin arkasındaki güç olmakla suçlamış²¹ ve darbenin esas suçlusunu olan

¹⁶ Nasuh Uslu, 2016, *a.g.e.*, s. 256.

¹⁷ Deniz Bölükbaşı, *1 Mart Vakası Irak Tezkeresi ve Sonrası*, Doğan Kitap, İstanbul, 2008, s. 4-5.

¹⁸ Nuh Yılmaz, "U.S.-Turkey Relations: Model Partnership as an 'Empty Signifier'", *Insight Turkey*, C. 13, S. 1, 2011, ss. 22-23; Ramazan Gözen, "Turkish-American Relations in 2009", *SAM Perceptions: Journal of International Affairs*, C. 15, S. 3-4, (Sonbahar-Kış 2011), s. 62.

¹⁹ Füsun Türkmen, *Türkiye-ABD İlişkileri, Kırılğan İttifaktan Model Ortaklığa*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s.122.

²⁰ Hasan Basri Yalçın, "Making Sense of 1 March: A Proactive Strategy of Avoidance", *SAM Perceptions Journal of International Affairs*, C. 18, S. 1, (Spring 2013), s. 172.

²¹ Victor Kotsev, John Dyer, "Turkey Blames U.S. for Coup Attempt," *USA Today*, 18.07.2016, <https://www.usatoday.com/story/news/world/2016/07/18/turkey-blames-us-coup-attempt/87260612/>

ABD'nin Pennsylvania eyaletinde ikamet eden Fetullah Gülen'in derhal Türkiye'ye iadesini talep etmiştir. Bu anlamda, Türk-Amerikan ilişkilerinde ABD Başkanı George W. Bush döneminin sorunlu alanları Başkan Obama döneminde de devam etmiştir. Kısa bir dönem için ilişkilerin düzelme ihtimali belirmiş olsa da Obama'nın ikinci döneminde ilişkilerde derin kırılmalar ve krizler meydana gelmiştir. Bu dönemde ilişkilerin tamirini öngören yeni bir kavram olan model ortaklık da Türk-Amerikan ilişkilerini tam anlamıyla açıklamaya yetmemiştir.²²

Türk-Amerikan ilişkilerinin tarihsel süreçte seyrini ve iki ülke ilişkilerini tanımlayan kavramsal yaklaşımlar değerlendirildiğinde; Türk-Amerikan ilişkilerinin kendine özgü niteliklerinin bulunduğu görülmektedir. Bu nedenle literatürde Türk-Amerikan ilişkilerini niteleyen birçok ifade bulunmaktadır. Literatürdeki kavramlar mütteliklik, stratejik ortaklık ya da model ortaklık gibi yaklaşımlardan yola çıkılarak oluşturulmaktadır. Bu kavramların belirlenmesinde Türk-Amerikan ilişkilerinde yaşanan birtakım olaylar da etkili olmaktadır. Ancak bu durumda kavramlar ilişkilerin belli bir dönemini tanımlamakla sınırlı kalmaktadır.

Farklı bir metot kullanılarak ortaya konulan ve Türk-Amerikan ilişkilerini niteleyen yeni bir kavram olan "zoraki birliktelik" kavramı iki ülke arasındaki ilişkileri tam anlamıyla kapsayıcı bir niteliktedir. Ayrıca bu kavram iki ülke arasındaki ilişkileri 1991'den günümüze kadar olan dönemde her yönüyle tanımlayacak ve kapsayacak bilimsel bir niteliğe sahiptir. Zoraki birliktelik kavramı, bölgesel konularda bu iki ülkenin birbirlerine ihtiyacını ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda iki ülke arasındaki ilişkilerde işbirliği noktalarının özellikle siyasî anlamda yoğun olması, ilişkileri bölgesel ve uluslararası sorunlar karşısında etkilere açık hâle getirmektedir.²³

Özetle, Türk-Amerikan ilişkileri aslında her dönem yoğun gündem başlıklarına sahip olmuştur. Bu yoğunluk, dinamik bir ilişki meydana getirmiştir. Türk dış politikasında da ABD ile ilişkiler her zaman

---

²² Kürşat Korkmaz, *a.g.e.*, s. 107-108.

²³ Kürşat Korkmaz, *a.g.e.*, s. 189-190.

öncelikli başlık olmuştur. Bu açıdan Türk karar alıcılar ilişkilerin iyi olmasına önem vermişlerdir. ABD'nin 1990'lı yıllardan sonra Ortadoğu bölgesine, özellikle Türkiye'nin yakın çevresine yönelmesi iki ülke arasındaki ilişkilerde birtakım sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu durum bazı bölgesel konularda Türkiye ile ABD'nin karşı karşıya gelmesine neden olmuştur.²⁴ Bu temasların çoğunda iki ülkenin çıkarları çatışmıştır. Bu iki müttefik ülke arasında bazı dönemlerde fikir ayrışmaları meydana gelmiştir. ABD'nin son dönemlerde özellikle 2000'li yıllardan itibaren tek taraflı bölgesel/uluslararası politikalar ortaya koyması Türkiye'nin çıkarlarını ciddi yönde etkilemiştir. Bu bağlamda bölgesel konularda özellikle Irak, Suriye ve Ortadoğu genelinde iki ülke arasında görüş ayrılıkları yaşanmıştır.²⁵ Bu da Türkiye açısından büyük sıkıntıların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Çekiç Güç konusunda Türkiye'nin Irak sınırında ciddi güvenlik zaaflarının yaşanması, 1991'de Irak'a uygulanan uluslararası ambargonun Türkiye'nin 1990'lı yıllar boyunca yaşamış olduğu ekonomik krizlerin meydana gelmesini dolaylı olarak etkilemesi, Suriye konusunda terör örgütlerinin Türkiye'yi hedef alması bu sıkıntılara örnek olarak gösterilebilir. Ancak yaşanan bu sorunlara, krizlere ve ihtilaflara rağmen ilişkiler kesintiye uğrasa da tamamen kopmadan zaman içerisinde düzeltilmiştir. Bu açıdan "zoraki birliklik" kavramının çıkış noktalarından biri de yaşanan sıkıntılı süreçlere rağmen Türk-Amerikan ilişkilerinin kopmadan süregelmiş olmasıdır.²⁶

Donald Trump Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri

Türk-Amerikan ilişkileri son yıllarda genel anlamda karar alıcıların ilişkiye bakışına göre şekillenmektedir. Bu durum özellikle Amerikalı karar alıcılarının söylemlerine de net bir şekilde yansımaktadır. Soğuk Savaş sonrasında Amerikalı karar alıcılar Türkiye'yi bir müttefik olarak değerlendirmektedirler. Türk karar alıcıların ilişkilerden daha fazla

²⁴ Zalmay Khalilzad, "A Strategic Plan for Western-Turkish Relations", Zalmay Khalilzad, Ian O. Lesser ve Stephen Larrabee, *The Future of Turkish-Western Relations*, Rand Corporation, California, 2000, s. 79-80.

²⁵ Kemal Kirişçi, Rubin Barry, *Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 6.

²⁶ Kürşat Korkmaz, *a.g.e.*, s. 189.

beklenti içinde olmalarına rağmen Amerikalı karar alıcılar Türkiye ile ilişkilerin Soğuk Savaş dönemindeki gibi müttefiklik düzeyinde yürütülmesini istemektedirler. Ancak Amerikalı karar alıcılar Türkiye'yi eşit müttefiklik hukuku içerisinde görmemektedirler. Çoğunlukla ABD'nin çıkarlarının ön planda olduğu, Soğuk Savaş mantığı içerisinde, büyük devlet küçük devlet algısının politik ilişkilere yansıyan bir modeli çerçevesinde ilişkileri sürdürmek istemektedirler. Bu durum bölgesel ve küresel düzeyde her iki ülkenin çıkarlarının çatışmasına neden olmaktadır. Bu durum iki ülke ilişkilerini tanımlayan kavramsal çerçeve olarak "zoraki birlikteliği", RAND raporundaki bir diğer ifadeyle "zor müttefikliği" öne çıkarmaktadır.²⁷

ABD'deki Kasım 2016 Başkanlık seçimlerini Cumhuriyetçi aday Donald Trump'ın kazanmasıyla birlikte, Trump ABD'nin 45. Başkanı olarak 20 Ocak 2017'de Başkanlık koltuğuna oturmuştur. İki ülke arasında ilişkilerin sorunlu olduğu bir süreçte Başkan Trump yönetimi Türkiye ile FETÖ terör örgütünün lideri Fetullah Gülen'in iadesi ve Suriye'de YPG terör örgütüne verilen desteğe ilişkin sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Türk karar alıcılarında ise ABD'nin yeni başkanı Trump ile ilişkilerin onarılabileceği düşüncesi bulunmaktaydı. Donald Trump döneminde dış politika ve güvenlik konusundaki görevlere atanan isimler, Obama dönemdeki isimlerin aksine geleneksel müttefikliklerle olan ilişkilerin yeniden tesis edilmesine yönelik mesajlar vermekteydi.²⁸

Türkiye ise daha temkinli ve iyimser bir yaklaşımla Trump yönetiminin vereceği kararları ve alacağı pozisyonu bekleme sürecine girmiştir. Obama döneminin son yıllarında kapanan diyalog kanalları Trump'ın başkanlık görevine başlamasının ardından üst düzey görüşme trafiği ile yeni bir boyut kazanmıştır. Erdoğan ile Trump arasında yapılan görüşmelerde iki taraf da ilişkilere yeni bir yön verme konusunda kararlı duruş sergilemişlerdir. Bu durum başka bir açıdan da önemlidir. Bu bağlamda, Türkiye-ABD ilişkilerinin iyi olduğu dönemler genellikle iki ülke liderinin arasında iyi bir ilişki ve verimli bir

---

²⁷ Stephen Flanagan vd, *a.g.e.* s. 2-3.

²⁸ Çağrı Erhan, 2017, *a.g.m.*

görüşme trafiğinin yaşandığı zamanlara denk gelmektedir.²⁹ Ancak Trump'ın Obama döneminde Suriye konusunda Türkiye'ye karşı olan yapıyı görevde tutmaya devam etmesi, Trump döneminde ikili ilişkilerin başkanlık düzeyinde diyalogların kanalların açık olmasına rağmen özellikle ABD Savunma ve Dışişleri Bakanlıklarındaki Türkiye karşıtı yapıların ilişkilerin istenilen olumlu düzeye erişmesini engellemesine neden olmuştur. Başkan Trump dönemindeki kurumlar arasındaki bu karşıtlık ABD'de ikili bir yapı izlenimini ortaya çıkarmıştır. Bu ikili görüntü ABD'nin hem Türkiye ile ilişkiler konusunda politikalarına hem de diğer ülkelere ilişkin politikalarına yansımıştır.

2020'ye gelindiğinde, Türk-Amerikan ilişkilerinde Trump dönemi ile oluşan beklentiler açısından olumlu bir sonucun meydana gelmediği görülmektedir. Geline süreçte Trump ilk seçildiğinde var olan problemlerin zamanla daha da derinleşerek devam ettiği ve bunun yanında ABD'deki bazı kurumlar arasındaki sorunlar yüzünden Türkiye ile ilişkilerin ABD'de politik ayrışmalara ve iç çekişme konusuna dönüştüğü anlaşılmaktadır.³⁰ Bu anlamda, Türk-Amerikan ilişkilerinde Trump döneminde S-400 meselesi, Brunson, CAATSA yaptırımları çerçevesinde F-35 Savaş uçaklarının satış iptali ve Suriye ile ilgili konularda görüş ayrılıkları ikili ilişkileri etkileyen başlıca konular olmuştur.

İki ülke ilişkilerinde son dönemde görüş ayrılıklarının olduğu konuların bulunmasının başlıca nedeni ABD'deki ikili yapının varlığıdır. İkili ilişkilerde iki ülkenin karar alma aşamasının en üst düzeyindeki iki liderin ilişkilerin geleceğine yönelik pozitif yaklaşımlarda bulunmalarına rağmen, Amerikalı savunma ve dışişleri kaynaklı yapıların Türkiye karşıtlığının irdelenmesi gerekmektedir. Özellikle son yıllarda Türk-Amerikan ilişkilerinde sorun teşkil eden konuların devamlılık arz etmesinin temelinde 2003 yılındaki ABD'nin Irak'a müdahale planlarının başında Türkiye'nin güneyinden Irak'ın kuzeyine askerî hareket stratejisinin bulunmasıdır. Ancak TBMM'nin Amerikan askerinin Türkiye üzerinden Irak'a müdahalesine ilişkin 1 Mart Tezkeresine onay vermesi üzerine ABD'nin harekât planları değişmiştir. İkinci plan olarak

²⁹ Kılıç B. Kanat, 2017, *a.g.m.* s. 289.

³⁰ Kılıç B. Kanat, 2017, *a.g.m.* s. 289.

Basra Körfezi üzerinden Irak'ın güneyinden Bağdat'a girilmesine ilişkin askerî harekât devreye girmiştir. Basra Körfezi'nden askerî harekât hem maliyet hem de zaman açısından Türkiye üzerinden harekâta göre dezavantajlıydı. 1 Mart tezkeresi sonrası ABD birlikleri İskenderun Körfezi'nden Basra Körfezi'ne harekete geçmişlerdir. Bu nedenle TBMM'nin kararı hem askerî birliklerde hem de dönemin Amerikalı karar alıcılarında büyük bir hayal kırıklığı oluşturmuştur.³¹

Tezkerenin reddi ABD'nin Irak operasyonu için yapmış olduğu planların önemli ölçüde gecikmesine neden olmuştur. Bu da Türkiye'ye karşı kızgınlığa yol açmıştır. Irak operasyonuna özel önem veren Amerikalı yetkililer, Türkiye'nin kilit bir konumda olması ve Türk yetkililerin bunun farkında olması nedeniyle tezkerenin reddinin yakın bir müttefikten beklenmeyen bir davranış olarak değerlendirmişlerdir.³² Amerikalı yetkililerde Türkiye'ye karşı kızgınlık ve aldatılmışlık hisleri oluşmuştur. Bu duyguların dışa vurulması ise ABD Savunma Bakan Yardımcısı Paul Wolfowitz'in 7 Mayıs 2003'te Türk gazetecilere verdiği mülakatta yaşanmıştır. Wolfowitz, "28 Şubat 2003 tarihindeki MGK toplantısında tezkereye açık destek verilmesini kastederek "(...) her nedense Türk Ordusu bizim beklediğimiz güçlü liderlik rolünü üstlenmedi" demiştir.³³ Ayrıca Savunma Bakanı Ronald Rumsfeld Irak'a ABD müdahalesi sonrası Irak'ta tam kontrolün sağlanamamasının müsebbibi olarak Türkiye'yi görerek: "(...) Eğer kuvvetlerimiz güneyden Kuveyt'ten gelirken 4. Piyade Tümeni'ni kuzeyden Türkiye içerisinden geçirmeye muvaffak olabilseydik, kanımca önemli ölçüde daha az sayıda Baasçı ve rejim unsurları kaçmış olurdu ve sonuç olarak isyan bugün olduğundan daha az şiddetli olurdu", sözleri ile mevcut durumu Türkiye'nin Amerikan askerlerine topraklarına giriş hakkı tanımayı reddetmiş olmasına bağlamıştır.³⁴

³¹ Deniz Bölükbaşı, *a.g.e.* s. 26-29; Kürşat Korkmaz, *a.g.e.*, ss. 150-151.

³² Bkz. George W. Bush, *Decision Point*, Random House Inc. New York, 2010.

³³ "Wolfowitz Siyasî Deklarasyon Yaptı", *VOA*, 07.05.2003, <https://www.amerikanin-sesi.com/a/a-17-a-2003-05-07-16-1-87898757/808734.html>

³⁴ "Rumsfeld Türkiye'yi unutmuyor: İzin verselerdi", *Hürriyet*, 15.09.2005, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/rumsfeld-turkiyeyi-unutmuyor-izin-verse-lerdi-7262271>

1 Mart Tezkeresi kararı sonrasında Pentagon'da görevli yetkililerin Türkiye karşıtlığı ve düşmanlığı daha artmıştır. Tezkereye ilişkin bu kararın alındığı dönemde ABD Savunma ve Dışişleri Bakanlıklarında alt düzeyde görev yapan yetkililerin çoğu, Obama ve Trump döneminde üst düzeyde görev yapmış ve Türkiye ile konularda kilit noktalarda yer almışlardır. Bu yetkililerden biri Trump'ın kabinesinde Savunma Bakanı olan Jim Mattis'tir. Mattis, Irak Savaşı sırasında Tümgeneral rütbesindeyken 1. Deniz Piyade Tümeni, 1. Deniz Piyade Seferi Kuvvetleri görevlerini yürütmekteydi. Bu birlik Irak harekâtında askerî birliklerin ülkeye sevkini idare etmekteydi.³⁵ Diğer bir isim ABD Merkez Kuvvetler Komutanlığı olarak bilinen CENTCOM komutanlığı görevine Ekim 2019'da atanan Orgeneral Kenneth F. McKenzie'dir. McKenzie, ABD'nin Irak'a müdahalesi sırasında 22. Deniz Sefer Birliği'nin komutanıydı. Bu birlik de Jim Mattis komutanlığı altındaki bir birlikti. Bu minvalde bu dönem görev yapan alt düzeydeki yetkililerin bir kısmı son dönemde önemli karar alıcı pozisyonunda yer almaktadırlar. Ayrıca bu yetkililerin çoğu Evanjelist düşünceye sahiptir.³⁶ Bu bağlamda, Irak harekâtının İskenderun Körfezinden, Basra Körfezine kaydırılması dönemin sahadaki yetkililerinde psikolojik motivasyon açısından çöküntü oluşturmuştur. Trump döneminde görev alan bu yetkililerin Türkiye karşıtlığının temelinde bu sürecin etkileri yer almakta ve bu durum yetkililerin günümüzdeki açıklamalarına da yansımaktadır.

Suriye Konusundaki Anlaşmazlıklar

2011'de Tunus'tan başlayarak Kuzey Afrika'dan Ortadoğu bölgesine yayılan Arap Baharı süreci ile bölgedeki devletlerin ve yapıların yeniden tasarımı hedeflenmiştir. Geline nokta da bölge insanı ve halkları demokrasi, özgürlük adı altında tüm yapıları yerle bir etmiştir. Yaklaşık yüz yıl önce 1916'da Sykes-Picot anlaşması ile bölgenin

³⁵ Kanat B. Kılıç, Diptaş S., J.Hannon, Dudden Lesley L., *Trump'ın Bir Yılı*, Seta Yayınları, İstanbul, 2018, s. 40.

³⁶ "Trump Nominates New US Central Command Chief", *VOA News*, 22.08.2018, <https://www.voanews.com/usa/trump-nominates-new-us-central-command-chief>

sınırlarını çizen düzenin artık dönemin şartlarına uygun olarak ve küresel güçlerin istekleri doğrultusunda bölgenin sınırlarının yeniden çizilmesi ve yenilenmesi gerektiği konusunda görüşler sıklıkla dile getirilmekteydi.³⁷ Arap Baharı ile Mısır'da, Suriye'de ve Libya'da gelişen noktalar göz önünde tutulduğunda nasıl bir düzenleme öngörüldüğü ortaya çıkmıştır.³⁸ Arap Baharı sürecinde en büyük yıkımlardan biri Suriye'de meydana gelmiştir. 2011'den itibaren Suriye'de yaşanan iç savaştan dolayı en büyük zararı Türkiye yaşamıştır. 1990'lı yıllarda Irak'ta bozulan istikrar sonucunda Türkiye'ye yansıyan sorunlar bu defa da Suriye'den Türkiye'ye sirayet etmiştir. Bu süreçte, ikili ilişkilerde en önemli gündem maddelerinden biri Suriye olmuştur.³⁹

ABD'nin Irak'tan sonra Suriye'deki sürece müdahil olması ikili ilişkilere yeni gündem maddeleri eklenmiştir. Yaşana süreç; 2014'te Irak ve Suriye'de yaşanan iç çekişmeler ve savaşlar sonucunda otorite boşluğundan yararlanan terörist bir yapı olan DAESH'in bu iki ülke topraklarının belli bölümlerinde varlık göstermesine neden olmuştur. ABD, bu terör örgütü ile mücadele kapsamında Suriye topraklarına asker çıkartmış ve askerî üsler kurmuştur. ABD, Suriye'de DAESH ile mücadele edildiğini öne sürerek, PKK'nın Suriye kanadı olan YPG ile yakın ilişkiler kurulmasının alt yapısını hazırlamıştır. YPG'nin PKK'nın Suriye uzantısı olduğu ve Türkiye, ABD ve AB'nin PKK'yı terör örgütü olarak tanıdığı gerçeği göz önüne alındığında, Ankara ABD-YPG iş birliğini kendi güvenliğine karşı varoluşsal bir tehdit olarak algılamıştır.⁴⁰

İkili ilişkilerde, özellikle yapılan görüşmelerde gündeme getirilen kritik noktalar hemen hemen hep aynıydı. Ayn El Arap krizinden

³⁷ Henry Kissinger, *Dünya Düzeni*, Çev. Sinem Sultan Gül, Boyner Yayınları, İstanbul, 2016, s. 111-112.

³⁸ Özlem Tür, Ahmet K. Han, "2000'li Yıllarda Türk Dış Politikasını Anlamak", *2000'li Yıllarda Türk Dış Politikası*, (Der.) Özden Z. Oktay, Helin Sarı Ertem, Nobel Yayınları, Ankara, 2015, s. 36.

³⁹ Helin S Ertem, Funda Karadeniz, "İşbirliği ve Çatışma Alanlarıyla 2000'li Yıllarda Türkiye-ABD İlişkileri", *2000'li Yıllarda Türk Dış Politikası*, (Der.) Özden Z. Oktay, Helin Sarı Ertem, Nobel Yayınları, Ankara, 2015, s. 133.

⁴⁰ Tuncay Kardeş, "Trump Dönemi Türkiye-ABD Krizinin Analizi", *Türk Dış Politikası Yıllığı 2017*, Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mustafa Caner (Edt.), Seta Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 72-73.

sonra ABD'nin DEAŞ ile mücadele adı altında YPG'ye askerî mühimmat sağlaması ikili ilişkilerdeki tarihin belki en önemli krizini de ortaya çıkarmıştır. Türkiye'nin beklentilerinin aksine Ayn El Arap krizi sonrasında ABD, YPG ile kurduğu bu ilişkiye devam etmiştir. Başlangıçta hava yoluyla yollanan silahlara önce sistematik bir silah yardım programı daha sonra da eğitim faaliyetleri eklenmiştir. Trump yönetimi yine beklentilerin aksine bu mevcut durumu düzeltmek ve Türkiye ile ilişkilerde daha farklı bir sayfa açmak yerine YPG konusunda Obama politikalarının neredeyse birebir aynısını uygulamaya çalışmıştır.⁴¹ Ayrıca ABD Suriye'nin demografik yapısını değiştirme girişimlerini YPG'li teröristler üzerinden uygulayarak, Suriye içindeki Arap ve Türkmen yerleşim bölgelerine YPG yanlısı Kürt grupları yerleştirmeye çalışmıştır.

Suriye iç savaşı hem DAEŞ hem de YPG terör örgütlerinin güçlenmesi ve bu terör örgütlerinin ele geçirdiği bölgelerde yaptığı zulüm ve katliamlar neticesinde milyonlarca insanın göçe sürüklenmesiyle, bölge ülkelerini yakından ilgilendiren bir hâle bürünmüştür. Türkiye, bu göçlerden en çok etkilenen ülke konumunda olmuş ve yaklaşık 4 milyona yaklaşan sığınmacı ile bölgede ve dünyada en fazla mülteci barındıran ülke konumuna gelmiştir.⁴² Türkiye'nin 960 km uzunluğunda güneydeki Suriye sınırlarının DAEŞ ardından YPG/PYD/SDG kontrolüne geçmesi ve ABD'nin ve diğer koalisyon güçlerinin, Türkiye'nin güvenli bölge oluşturma çağrılarına cevap vermemesi neticesinde Suriyeli sığınmacıların tekrar kendi ülkelerine yerleştirilmeleri mümkün olamamıştır. Bu durum Türkiye'nin demografik ve sosyoekonomik sorunlarla karşı karşıya kalmasına sebebiyet verdiği gibi, sınırında oluşan terör koridoruyla birlikte millî güvenliğini de ciddi şekilde tehdit eden bir noktaya varmıştır.

Sığınmacı ve terör sorununu çözüme kavuşturabilecek bir güvenli bölge kurma girişimi bu yönüyle düşünüldüğünde Türkiye için oldukça stratejik bir hamle olarak görülmektedir. Nitekim güvenli

⁴¹ Kılıç B. Kanat, 2017, *a.g.m.* ss. 289-290.

⁴² Türkiye İstatistikleri 2018, *UNHCR*, <https://www.unhcr.org/tr/unhcr-turkiye-istatistikleri>

bölgenin oluşturulması ile hem terör tehdidi ciddi anlamda ortadan kaldırılacak hem de 4 milyona yaklaşan göçmenlerin bir kısmının evlerine dönmesine vesile olacaktır.

Türk-Amerikan ilişkilerinde Suriye konusu diplomasinin en yoğun yaşandığı gündem maddelerinden birini oluşturmaktadır. Özellikle Türk dış politikası Suriye konusunda 2011-2016 arası iyi bir sınav vermemiştir. Bunun nedeni bu dönemde gerekli hamlelerin yapılmasında geç kalınması, bölgesel ve küresel güçlerle ilişkilerin dengede götürülmemesi, güvenlik odaklı dış politika anlayışının ön plana çıkarılmamasına ilişkin konulardır. 15 Temmuz 2016 sonrası Türk dış politikasında milli güvenlik odaklı politikaların öncelikli olarak ortaya konulması, Rusya ile diplomatik diyalog kanallarının açılması, Suriye’de ABD’ye karşı Rusya ile denge kurularak belirli hareket alanlarının açılması sağlanmıştır. Türkiye millî güvenlik politikaları doğrultusunda, terör unsurlarını sınırlarından uzaklaştırmak ve ülke içindeki sığınmacıların tekrar Suriye topraklarına güvenli bir şekilde geri dönmelerini sağlamak amacı ile “güvenli bölge” planını uygulamak istemiştir. Türkiye, bu planı stratejik bir hedef olarak belirlemiştir. Bu plan, dönemin Başbakanı Erdoğan tarafından ilk olarak 16 Mart 2012 tarihinde ortaya konulmuştur. Bu plana ilişkin olarak, ABD ile ilk ciddi temas yine dönemin Başbakanı Erdoğan tarafından 20 Mayıs 2013 tarihli ABD gezisi sırasında sağlanmış ve 32 km derinlikte ve 460 km uzunluktaki plan dile getirilmiştir.⁴³ Dönemin ABD Başkanı Obama 16 Kasım 2015 tarihinde güvenli bir bölgenin oluşumunun kolay olmadığını ve gerçekten güvenli olması için asker bulundurmaları gerektiğine değinmiştir.

Trump döneminde de iki ülke arasındaki gündem maddesi Türkiye’nin temel amacı olan güvenli bölgenin oluşturulması olmuştur. 15 Temmuz sonrası Türk dış politikasında güvenli bölge planı beka düzeyine çıkarılarak Türk karar alıcılar tarafından tüm muhataplarına Suriye konusunun Türkiye’nin kırmızı çizgisi olduğu kararlı bir

---

⁴³ Burhanettin Duran, “15 Temmuz Darbe Girişiminin Türkiye’nin İç ve Dış Politikasına Etkisi” *Türk Dış Politikası Yıllığı 2017*, (Edt.) Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mustafa Caner, Seta Yayınları, İstanbul, 2018, s. 22-23.

şekilde belirtilmiştir.⁴⁴ Türkiye kararlı duruşu ve milli güvenlik perspektifli yaklaşımları sonucu Suriye'nin Türkiye sınırına yakın bölgelerine üç büyük operasyon düzenlemiştir. Bu operasyonlar; 2016'da Fırat Kalkanı Operasyonu, 2018'de Zeytin Dalı Operasyonu ve 2019'da Barış Pınarı Operasyonu'dur. Bu üç operasyon sonucunda Türkiye sınırlarına yakın DAESH ve PYD terör unsurları o bölgeden temizlenmiştir. Operasyonun yapıldığı bölgeler iç savaş öncesi huzura kavuşturulmuş olup, Türkiye'deki Suriyeli göçmenler bu bölgelere dönmeye başlamışlardır.

Operasyonların başarılı bir şekilde yapılmasını sağlayan önemli unsurlar bulunmaktadır. Öncelikle, Türkiye 15 Temmuz 2016'dan sonra iç politikada sağlamış olduğu birlikteliği dış politikaya da yansıtmıştır. Özellikle Türk karar alıcılara ülke içinden sağlanan destek ve 15 Temmuz sonrası Türk Dışişleri ve Savunma bakanlıkları başta olmak üzere stratejik konumdaki kurumlardan FETÖ terör örgütü unsurlarının temizlenmesi ile sonuç alıcı politikalar ortaya çıkmıştır. Bu üç operasyon öncesinde de Türk-Amerikan ilişkileri iyi bir noktada olmadığı için ABD'li yetkililer özellikle CENTCOM üzerinden Türkiye'nin operasyonlarına karşı politik hamleler ortaya koydular. Ancak Türkiye'nin 15 Temmuz sonrası dış politikadaki kararlı duruşu ve bölgedeki ABD dışındaki aktörlerle geliştirmiş olduğu ilişkiler ortaya çıkan diplomatik manevralar sonuç alıcı politikaları beraberinde getirmiştir. Türkiye'nin Zeytin Dalı Operasyonu'nu Rusya ile işbirliği içinde yürütmesi ABD'nin bazı dış politika karar alıcılarını ciddi şekilde rahatsız etmiştir.

Bu gelişmelerin ardından, iki ülke arasındaki ilişkilerde Suriye ve onunla bağlantı konular gündemi oluşturmuştur. Bu süreçte meydana gelen krizlerin genelde temel kaynağı Suriye konusundaki iki ülkenin ortak bir noktada karar alamamaları ve çıkarların çatışması şeklinde gerçekleşmiştir. Bu doğrultuda, Zeytin Dalı Operasyonu'nun olduğu hafta içerisinde dönemin ABD Ulusal Güvenlik Danışmanı McMaster ve ABD Dışişleri Bakanı Tillerson aniden Türkiye'ye birer ziyarette bulunmuşlardır.⁴⁵ Aynı şekilde Barış Pınarı Operasyonu sırasında

⁴⁴ Burhanettin Duran, *a.g.m.* s.23.

⁴⁵ Kılıç B. Kanat, 2018, *a.g.m.* s. 187.

Türkiye'nin Rusya ve belirli noktalarda İran ile iş birliği yapmasının ardından ABD'nin Başkan Yardımcısı Pence ve Dışişleri Bakanı Pompeo, Türkiye'ye ziyarette bulunarak, Cumhurbaşkanı Erdoğan ve ilgili yetkilerle toplantı yapmışlardır. Bu toplantı sonra iki ülke arasında mutabakat metni imzalanmıştır.⁴⁶

ABD'nin dış politika ile ilgili karar alma mekanizmalarında ikili yapıya somut örneklerden bir tanesi Başkan Trump'ın 2018 yılının Mart ve Kasım aylarında yapmış olduğu Suriye'den ABD'nin çekilmesi ile ilgili açıklamalarıdır. Başkan Trump'ın ilk olarak Mart'ta yapmış olduğu açıklamada tam olarak neyin kastedildiği ortaya konulamamıştır. Bu açıklama ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından görmezlikten gelinmiş ve Dışişleri sözcüleri bu konuya değinmemişlerdir. Türkiye ve bölgedeki tüm aktörler tarafından bu açıklamanın ne anlama geldiği tartışılmış olup, daha sonraki süreçte açık kaynaklara yansıyan haberlerde sahadaki askerlerin büyük bir bölümünün bu açıklamadan rahatsız oldukları ifade edilmiştir. Aynı şekilde, Kasım'daki süreçte bu minvalde gelişmiştir. Başkanın dışında kimsenin altını doldurmadığı ve açıklama yapmadığı bir konu olarak kalmıştır. Aslında Trump seçim kampanyası sırasında Suriye'den ve Irak'tan Amerikan askerilerini çekeceği ile ilgili vaatlerde bulunmuştur. Bu durum ise ABD'nin dış politika karar alma mekanizmasında ortaya çıkan karışıklığı, karmaşayı ve bilhassa CENTCOM'un Başkanın kararına karşı tavrını ortaya koymaktadır.⁴⁷

Rahip Brunson Krizi

Türk-Amerikan ilişkilerinde misyonerlik faaliyetleri ve dinî yapılardan kaynaklanan politikalar önemli bir yer tutmaktadır. Osmanlı döneminde 1830'ların ortalarından itibaren ikili ilişkileri etkileyen sıkıntılar yaşanmıştır.⁴⁸ Uluslararası sistemin yapısındaki değişimler ile iki ülke arasında ilişkilerdeki olgular da değişmiştir. Bu bağlamda, son

⁴⁶ "Türkiye-ABD anlaşmasının detayları, Türkiye ile ABD arasında, Suriye'nin kuzeydoğusundaki Barış Pınarı Harekatı'na yönelik görüşmelerin ardından 13 maddelik ortak açıklama yapıldı", *Anadolu Ajansı*, 17.10.2019, <https://www.aa.com.tr/tr/baris-pinari-harekatı/türkiye-abd-anlaşmasının-detayları/1617693>

⁴⁷ Kılıç B. Kanat, 2018, *a.g.m.* ss. 200-201

⁴⁸ Çağrı Erhan, 2015, *a.g.e.* s. 190.

dönemde 2018 yılının yaz aylarında ilişkileri geren bir başka durum Rahip Brunson krizi olmuştur.

Rahip Brunson ile ilgili yargı süreci devam ederken, ABD yönetimi Türkiye'ye baskı uygulayarak bu konudaki girişimlerini daha da arttırmıştır. Daha önce de 2017'nin son aylarında Brunson ve konsolosluk çalışanları konusu dolayısıyla ABD yönetimi bir süre Türkiye'den vize başvurularını durdurma kararı almıştı. Aynı süreçte ABD Dışişleri Bakanlığı yaptığı seyahat uyarılarıyla Türkiye'nin Amerikan vatandaşları için güvenli olmadığına dair açıklamalar yapmaktaydı.⁴⁹

Papaz Andrew Brunson ve bazı ABD elçilik çalışanlarının Türkiye'de tutuklanması hem ABD'li seküler/liberal kesimlerin hem de Trump yönetimindeki "beyaz milliyetçi" tabanın tepkisini toplamıştır.⁵⁰ Brunson İzmir'de tutuklanarak "terör örgütü adına suç işlemek ve devleti adına bir başka ülkede casusluk yapmak" suçlamaları ile yargılanmıştır. Brunson'un 2010 ve 2013 yılları arasında terör örgütü vatandaşlarına yönelik ayınlar düzenlediği ve Suriye'den gelen mültecilere yardım sağlama adı altında misyonerlik faaliyetleri yürüttüğü iddiaları iddianamede yer almıştır. 2018 Ağustos ayında Başkan Trump ile Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Brüksel'de yaptığı görüşme sonrasında bu konuda bir gelişme bekleyen ABD tarafı, mahkemenin devam ettiği sırada arka arkaya Türkiye'yi hedef alan açıklamalar yapmıştır.⁵¹

ABD Başkan Yardımcısı Mike Pence'in Türkiye'de tutuklu Papaz Brunson ile aynı Evanjelist tarikatın üyesi olması sorunu hem siyasî hem de kişisel boyutlara taşımıştır. Bu bağlamda Başkan Yardımcısı Pence Washington'daki bir toplantı sırasında Türkiye'yi tehdit eden konuşması ile dikkat çekmiştir. Bu sırada Dışişleri Bakanı Pompeo'dan da konuyla ilgili bir tweet gelmiş ve Türkiye'de oldukça sert tepkiyle karşılanan bu açıklamaları müteakiben Başkan Trump da aynı konuda bir

⁴⁹ Michael R. Gordon, "U.S., Turkey Reach Deal Over Tense Northern Syrian Town", *Wall Street Journal*, 05.06.2018, <https://www.wsj.com/articles/u-s-turkey-reach-deal-over-tense-northern-syrian-town-1528210609>.

⁵⁰ Ekrem Akçay, "Ak Parti Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri", (Edt) Sertif Demir, Ayça Eminoğlu, *Türk-Amerikan İlişkileri, İki Yüzyıllık Süreç ve Ötesi*, Barış Kitap, Ankara, 2019, s. 203; Tuncay Kardaş, *a.g.m.*, s. 70.

⁵¹ Kılıç B. Kanat, 2018, *a.g.m.* s. 191.

tweet atmıştır. Bu açıklamaların ardından söz konusu meseleyle ilgili ortak çalışma grubu üyeleri bir araya gelse de sorunu çözememiştir. Bu süreçte ABD, daha önce eşine hiç rastlanmayan bir şekilde NATO üyesi Türkiye'nin İçişleri ve Adalet Bakanlarına Magnitsky Yaptırımları'nı⁵² uygulama kararı almıştır.

Bu gelişmenin ardından, TBMM'deki dört siyasi partinin ortak bir açıklama yaparak ABD'nin kararını kınadığı ve bu süreçte iki ülke lideri arasındaki iletişimin de kesildiği görülmektedir.⁵³ ABD'de ise Kongre gündemine Türkiye ile ilgili karar tasarıları gelmiş olup, bu tasarıların bir kısmının Rahip Brunson ile ilgili olduğu bilinmektedir. Bu durumun böyle bir krize dönüşmesinde ve yaptırım kararının alınmasında Evanjelist Hristiyan grupların Kongre'deki etkinliği önemli bir nedendir. Bu kriz 12 Ekim 2018 tarihinde Rahip Brunson'ın tahliye edilmesi ile sonuçlanmıştır.

S-400, F-35 Krizi ve CAATSA

Türkiye'nin son yıllarda yakın kara havzasında ortaya çıkan güvenlik sorunları doğrultusunda hava savunma sistemi kurulma ihtiyacı doğmuştur. Bu ihtiyacın karşılanması doğrultusunda ilk ciddi girişimler 2006 yılında başlamıştır. Türk karar alıcılar bu dönem içinde NATO üyesi olması hasebiyle ABD'den Patriot hava savunma sistemleri alınması konusunda girişimlerde bulunmuşlardır. Ancak Amerikalı yetkililer farklı gerekçelerle istekli bir yaklaşım içinde olmamışlardır. Genel olarak ABD'de silah satışları Kongre'nin onayından geçtiği için hava savunma sistemlerinin satışının Kongre'ye takılabileceği ve bu durumun satışa engel olabileceğini öne sürmüşlerdir.

2012 Haziran ayında Suriye tarafından Türkiye'nin savaş uçağının düşürülmesi sonrasında, Türkiye sınırlarının NATO sınırları olduğu belirtilerek bu konu NATO'ya taşınmıştır. NATO'dan, sınırların

---

⁵² Küresel Magnitsky Kanunu'na göre ABD Hazine Bakanlığının başka ülkelerde insan hakları ihlallerinden sorumlu bireylere yaptırım uygulama yetkisi Kongre tarafından verilmiştir. "Global Magnitsky Human Rights Accountability Act", *United States Senate*, 18.04.2016, <https://www.govtrack.us/congress/bills/114/s284/text>

⁵³ Kılıç B. Kanat, 2018, *a.g.m.* s. 192.

korunması amacıyla hava savunma sistemlerinin konuşlandırılması talep edilmiştir. NATO uçak düşürülmesi olayından 6 ay sonra, Türkiye'nin Suriye sınırına yakın Kahramanmaraş'a Patriot rampaları yerleştirmiştir.⁵⁴ Hollanda ve Almanya'dan getirilen hava savunma sistemi rampaları iki yıl geçmeden bu iki ülke ile Türkiye'nin yaşamış olduğu sorunlar sonucunda rampaların bakım bahanesiyle kaldırılmıştır.

Gelişen süreç doğrultusunda Türkiye'nin sınırlarının hemen ötesinde başlayan coğrafyada birçok ülkenin oldukça donanımlı hava gücüne, uçaklara, balistik ve seyir füzelerine sahip oldukları görülmektedir. Bu durum Türkiye'nin tüm sınır komşuları için geçerli bir durumdur. Ayrıca Türkiye'yi tehdit eden birçok unsur da sınırların diğer tarafında konuşlanmıştır. Türkiye özellikle Suriye krizi sonrasında hız verdiği bu arayışta ABD ve ABD'li şirketlerle bir anlaşmaya varamamıştır. Özellikle hava savunma sistemleri için düşünülen Patriot sisteminin satımı konusunda Türkiye ile ABD arasında üç konuda anlaşmazlık ortaya çıkmıştır. Birincisi, ABD'nin Patriotlara konuşlandırılacak yerin kendi tasarrufunda olması konusunda şartı bulunmaktaydı. İkincisi, Patriotların kontrol merkezinin Türkiye sınırları içinde değil de NATO'nun Almanya'daki merkezinde olmasına ve düğmeye basacak olan yetkililerden birinin mutlaka ABD'li bir subay olacağına yönelik ABD'nin bir diğer şartıdır. Son olarak teknoloji paylaşımı konusunda gösterdikleri olumsuz tavır Türkiye tarafından tepkiyle karşılanmıştır.⁵⁵

Bu şartlar altında Türkiye 2013 yılında hava savunma sistemlerinin alımı için ihaleye çıkmıştır. İhaleyi Çinli firma kazanmışsa da Çinli firmanın Türkiye'nin istediği şartları yerine getirememesi ve daha sonra bu anlaşmada yaşanan sorunlar üzerine Rusya ile S-400 konusunda mutabakat sağlanmıştır. Bu süreçte Türkiye daha farklı bir strateji

⁵⁴ Can Kasapoğlu, Sinan Ülgen, *Strategic Weapon Systems In The Turkey-Russia-U.S Triangle*, Center of Economics and Foreign Policy Studies (EDAM), 2019/2, s. 4; Sıtkı Egeli, "Füze Tehdidi ve NATO Füze Kalkanı: Türkiye Açısından Bir Değerlendirme", *Uluslararası İlişkiler*, C. 10, S. 40, Kış 2014, s. 40.

⁵⁵ Kılıç B. Kanat, "A New Turkish-American Partnership in Progress: The Natural of Bilateral Partnership During Two Periods of Crisis", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, C. 16, S. 2, 2014, s. 303.

izleyerek bir yandan da EURASAM ile yeni bir hava savunma sisteminin ortak üretimi konusunda bir anlaşma yapmıştır.⁵⁶

S-400 kararı ABD tarafından oldukça tepkiyle karşılanmıştır. Ancak ABD'nin Patriot sistemleri için öne sürdüğü şartların hiçbirinin S-400'lerde olmaması Türkiye açısından önemli bir husustur. Türkiye S-400'lerin alımı ile rampaların konuşlanacağı yer ve kontrol merkezine kendisi karar verirken, teknolojik paylaşım konusunda Ruslarla işbirliği konusunda da anlaşmıştır. Aslında Türkiye'nin Rusya'dan S-400 hava savunma sistemini alması ABD'de sadece bir füze alımı şeklinde değerlendirilmemiştir.⁵⁷ ABD açısından Türkiye'nin 15 Temmuz sonrası ortaya koymuş olduğu çok merkezli diplomasi bağlamında Türk-Rus ilişkilerinde sahada ve masada iş birliğini arttırması rahatsızlık uyandırmıştır. Türkiye'nin Suriye bağlamında Astana sürecini başlatması, Soçi'de yapılan toplantılar sonrasında İdlib'de varılan uzlaşma, Zeytin Dalı ve Barış Pınarı Operasyonlarında Rusya'nın sahadaki askerlerini çekerek Türkiye'nin operasyonuna yeşil ışık yakması, iki ülkenin Suriye'de işbirliği içinde sahada ve masada çalışma alanlarını genişletmesini de beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda, bu süreçte gerçekleşen S-400 anlaşması ABD ile Türkiye arasında bir ayrılığın ortaya çıktığı düşüncesini Washington'da daha fazla güçlendirmiştir.⁵⁸

Türkiye ve Rusya arasında yapılan S-400 anlaşmasının içeriğinin süreç içinde ortaya çıkmasıyla Türkiye'ye karşı Kongrenin yaptırımlarının devreye gireceği kamuoyuna yansımaya başlamıştır. Türkiye milli güvenlik konusunda geri adım atmayacak bir duruş ortaya koymuştur. Özellikle Türkiye'nin 2019'da yerel seçimlerinin olması ve bu seçimler öncesi ABD'nin Türk ekonomisine yönelik ağır baskı uygulaması Türk lirası dolar kurunda dalgalanmaları meydana getirmiştir. Ankara; seçimlerde birçok büyükşehir kaybetmeyi göze alarak milli güvenlik konusu olarak gördüğü bu dış politika kararından bir adım

---

⁵⁶ Sıtkı Egeli, *a.g.m.* s. 47.

⁵⁷ Can Kasapoğlu, Sinan Ülgen, *a.g.m.* ss. 5-6.

⁵⁸ Vladimir Frolov, "Our Man in NATO: Why Putin Lucked Out With Recep Erdogan" *Moscow Times*, 15.04.2019, <https://www.themoscowtimes.com/2019/04/15/our-man-in-nato-why-putin-lucked-out-with-recep-erdogan-a65237>

geri atmamıştır. Bu tutum Amerikalı karar alıcılarında, Türkiye'nin son dönemde uygulamış olduğu beka eksenli dış politikanın ciddiyetinin anlaşılması açısından önemli bir test olmuştur.

Türkiye'nin S-400'leri tercih etmesi bir diğer krizi tetiklemiştir. Türkiye'nin CAATSA (Amerika'nın Hasımlarıyla Yapıtların Yoluyula Mücadele Etme Yasası) kapsamına alınmış olan Rus firmalarından S-400 füze sistemlerini alması Türkiye'ye CAATSA kapsamında yapıtların uygulanmasını gündeme getirmiştir. CAATSA yapıtlarını, 2 Ağustos 2017 tarihinde ABD'de Kongrenin her iki kanadı olan Temsilciler Meclisi ve Senato'da büyük bir çoğunlukla kabul edilmesinin ardından yürürlüğe giren bir yapıtların yasasıdır.⁵⁹ Söz konusu yasanın ana hedefi ilk olarak ABD'nin hasımları olarak görülen Rusya, İran ve Kuzey Kore olmuştur. Ancak sadece bu devletlere yönelik bir yasa olmayıp farklı yapıtların uygulamalarını da içermektedir ve genel olarak ABD'nin düşmanlarına karşı uygulanacağı hükme bağlanmıştır.

Bu minvalde bu yapıtların yasasının Türkiye'ye uygulanmasının gündeme gelmesi iki önemli noktayı öne çıkarmıştır. Birincisi ABD'nin ilk defa müttefik ülke olarak tanımladığı ve NATO şemsiyesi altında beraber olduğu bir ülke olan Türkiye'ye bu yasayı uygulama girişiminde bulunmuştur. İkinci olarak ABD'nin Türkiye'yi hasımlarıyla iş birliği yapan bir ülke mi yoksa bir düşman mı olarak algıladığı sorunsalı ortaya çıkmıştır. Aslında NATO üyesi olan Yunanistan, Bulgaristan ve Slovakya'nın yine Rus yapımı olan S-300 füze sistemlerine sahip olması ve ABD tarafından bu durumun bir tehlike olarak görülmeyip herhangi bir krize neden olmamasına rağmen, Türkiye'nin S-400 füze sistemine sahip olabilme ihtimalinin ABD tarafından bir tehdit olarak görülmesi dikkat çekicidir.⁶⁰

2018 yılı içerisinde F-35 uçaklarına ilişkin yürürlüğe giren tek yapıtların, ABD Savunma Bakanlığı'nun 2019 bütçesini ve harcamalarını belirleyen yasada yer almıştır. Senatör John McCain'in tarafından hazırlanan ve isminin verildiği Ulusal Savunma Yetki Yasası'nda

⁵⁹ Jim Zanotti, Clayton Thomas, *Turkey: Background, U.S. Relations, and Sanction in Brief*. Congressional Research Service, 2019, ss. 8-10.

⁶⁰ Mustafa Kibaroglu, "Türkiye'nin S-400 Macerasının 4 Yüzü", *Yörünge Dergisi*, 2018.

Türkiye hakkında birtakım hükümler bulunuyordu. 13 Ağustos 2018’de Başkan Trump tarafından imzalanarak yürürlüğe giren bu yasa da belirtildiği üzere Savunma Bakanlığı’ndan ABD’nin Türkiye ile ilişkisini konu eden bir rapor hazırlaması istenmiştir. Kongre sunulacak bu raporla S-400 sisteminin alınması durumunda ortaya çıkan operasyonel ve istihbarata ilişkin risklerin neler olduğunu öğrenmek istemiştir. Buna göre Savunma Bakanlığı bu rapor sunulana kadarki süre içerisinde Türkiye’ye F-35 teslimatını geçici olarak durdurmuştur. Bu hüküm çok tartışılan F-35 uçaklarının teslimatı ile ilgili tek hükümdür. Fakat belirtilen doksan günlük süre içerisinde F-35 programı kapsamında herhangi bir teslimat öngörülmemiştir.⁶¹

Türkiye F-35 uçaklarının üretiminde tedarikçi bir ülkedir. Yaklaşık 32 kalemde uçağın üretimine destek vermektedir. Ayrıca daha yapım aşamasındaki F-35 savaş uçağından yüz adet sipariş vermiş ve parasını ödemiştir. Kasım 2018’de sunulan bu raporun iki sayfası üzerindeki gizlilik kararı kaldırılmış olup, Pentagon bu raporda “Türkiye S-400’leri alım sürecine devam ederse ABD yönetimi, Türkiye’nin sekizinci ortak olarak katılımının devam edip etmeyeceğini tekrar değerlendirecektir” ifadesini kullanmıştır. 2019 içerisinde F-35 uçaklarının Türkiye’ye gönderilmesini engelleyen başka bir yasa hükmü Kongre tarafından kabul edildikten sonra Başkan Trump tarafından imzalanarak yürürlüğe girmiştir.⁶² Trump, 16 Haziran 2019’da yapılan kabine toplantısında, Türkiye’ye “adil davranılmadığını” belirtmekle birlikte, Türkiye’nin sipariş ettiği yüz F-35 uçağını almasının yasaklandığını da ifade etmiştir. Beyaz Saray tarafından yapılan resmî açıklamada ise “Türkiye’nin Rusya’dan S-400 hava savunma sistemi satın alma kararı Türkiye’nin F-35 programına katılımını imkânsız kılmaktadır” ifadeleri yer almıştır. Beyaz Saray’ın S-400’lere ilişkin açıklamasından hemen sonra Pentagon’dan gelen açıklama, S-400’lerin Türkiye’de bulunmasının F-35 programının güvenliğini etkileyeceği ve Türkiye’nin F-35 programına katılımının askıya alınmasına karar verildiği yönünde olmuştur.⁶³

---

⁶¹ Can Kasapoğlu, Sinan Ülgen, *a.g.m.* s. 8.

⁶² Mustafa Kibaroğlu, *a.g.m.*

⁶³ Kılıç B. Kanat, 2018, *a.g.m.* s. 197.

Sonuç: İlişkilerin Geleceği

Türk-Amerikan ilişkileri yaklaşık yarım yüzyılı geçen tarihinde ciddi krizler ve sorunlarla sarsılmış, ancak krizlere ve sorunlara rağmen bölgesel konularda bu iki ülkenin birbirine ihtiyaç duymasından dolayı ikili ilişkiler sürdürülmüştür. Bu doğrultuda ikili ilişkilerde işbirliği noktalarının özellikle politik anlamda yoğun olması, ilişkileri bölgesel ve uluslararası sorunlar karşısında etkilere açık hâle getirmiştir. Son dönemde iki ülke ilişkileri çok yoğun diplomasi trafiğine sahne olmuştur. Bu yoğunluk dinamik bir ilişki karakteri meydana getirmektedir. Derin krizlerin yaşandığı bu süreçte Soğuk Savaş gibi ilişkileri her şeye rağmen rayına oturtacak bir olgu olan Sovyet tehdidi de bulunmamaktadır.⁶⁴ Soğuk Savaş sonrası iki ülkenin çıkarları, yaklaşımları ve algıladıkları tehditler birbirinden çok farklı bir seviyededir.

Özellikle son dönemde önemli bir gelişme olarak, tarafların iç faktörleri de ilişkilerde belirleyici bir konuma gelmiştir.⁶⁵ Türkiye açısından, dış politikada Suriye konusunda yaşanan sorunlar iç politikaya da yansıyan gelişmeler meydana getirmiştir. Bunlardan en önemlisi Suriye'den Türkiye'ye yaklaşık dört milyon sığınmacının göç etmesidir. Bu durum; toplumsal, ekonomik ve sosyolojik birtakım unsurları tetiklemiş ve Türk kamuoyu bu konuda hassasiyet göstermiştir. ABD açısından ise Türkiye karşıtı yapıların dış politikanın karar alma süreçlerinde etkin konumda olması nedeniyle ikili ilişkilerin yönünü belirleyici noktalarda etki altında kalınmaktadır. Türkiye'ye yönelik yaptırımlar ve bu yönde Başkan Trump'a yapılan baskılar göz önünde tutulduğunda iç politik faktörün devrede olduğu yargısına ulaşılabilir. Bu bağlamda son yıllarda iki ülke arasındaki ilişkilerde Suriye konusunda farklı düşünen ve farklı çıkarları olan iki NATO müttefiki tarafın birbirlerine karşı farklı konumlarda yer alması söz konusudur.

İkili ilişkilerde Türkiye konusunda Amerikalı karar alıcıların, çıkarları uğruna ABD'nin kurucu değerlerinden ve felsefesinden uzaklaştığına

⁶⁴ Nasuh Uslu, 2016, *a.g.e.* s. 556.

⁶⁵ Robert D. Putnam, "Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two-Level Games" *International Organization*, C. 42, S. 3 (Yaz, 1988), ss. 430-431.

şahit olunmuştur. ABD'nin kuruluş felsefesi olarak tabir edilen özgürlük, adalet, serbest piyasa ekonomisine dayalı liberal politikalar, demokrasi gibi kavramlar anayasal metinlerde ve bildirilerde yer almakla birlikte, ABD dış politikasında bu değerlerin dünyaya yayılmasını temel doktrinler olarak amaç edinmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan uluslararası düzende de bu değerlere ve kavramlara düşman olan komünist ideolojinin temsilcisi Sovyet Rusya ile yaklaşık 45 yıl boyunca mücadele edilmiştir. Ancak günümüzde ABD kuruluş felsefesini unutarak karşı çıktığı ve mücadele ettiği yapılardan oluşan terör örgütleri ile iş birliği yapmaktadır. Özellikle Suriye'de müttefiklik yaptığı terör örgütü olan PYD/YPG/SDG gibi yapılar Marksist, Leninist ve Komünist mantık içinde örgütlenen sözde kuruluş bildirgelerinde bu düşünce tarzına atıfta bulunan, örgütsel işaret ve bayraklarında bu düşüncelerin sembollerini kullanan oluşumlardır. Bu doğrultuda ABD, Suriye konusunda NATO müttefiki olan Türkiye'nin karşısında yer alan terör örgütlerine CENTCOM üzerinde binlerce tır dolusu askerî malzeme yardımı yapmıştır. Türk karar alıcıların bu hususlar üzerinden çeşitli uluslararası platformlarda ve Amerikalı muhatapları ile görüşmelerinde ABD'nin politikalarını eleştirmeleri önümüzdeki süreç açısından oldukça önemlidir.

Trump yönetimi Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi'nde (UGSB) tehdit vurgusunu Çin, Rusya, Kuzey Kore ve İran üzerinden geliştirilmiştir.⁶⁶ ABD'nin Rusya, Çin ve İran Körfezine yönelik uzaktan dengeleme (*off-shore balancing*) politikası geliştirilmesi konusunda görüşler öne çıkmıştır.⁶⁷ Bu görüşler doğrultusunda ABD'nin Trump dönemindeki dış politikasına bakıldığında bu görüşün argümanını destekleyici verilere ulaşılmaktadır. Her ne kadar Türkiye UGSB'de yer almasa da ABD'nin Türkiye'nin çevresindeki politikalarını dengelemek için bölgesel aktörler ile yakın iş birliği yaptığı görülmektedir. Özellikle ana tehdit olarak değerlendirdikleri İran'ı dengelemek için ABD-İsrail-Suudi Arabistan-BAE arasında kurulan stratejik ortaklık ve bu ortaklıkta YPG'nin de yer

⁶⁶ Kılıç B. Kanat, vd, 2018, *a.g.e.* s. 195-197.

⁶⁷ John J. Mearsheimer, Stephen. M. Walt, "The Case for Offshore Balancing A Superior U.S. Grand Strategy", *Foreign Affairs*, (Temmuz-Ağustos 2016), ss. 72-74.

alması ile Türkiye de uzaktan dengelenmenin içine dâhil edilmiştir. Son dönemde ABD'nin Türkiye'nin yakın çevresinde ortaya koymuş olduğu dış politika eylemleri bu görüşleri destekleyici niteliktedir.

Önümüzdeki süreç içerisinde iki ülke ilişkilerinin geleceği konusunda önemli safhalar bulunmaktadır. Bunlardan birincisi 3 Kasım 2020 tarihinde ABD'de yapılacak olan Başkanlık seçimleri ile iki ülke ilişkilerinin gelecek yıllardaki yöneliminin belirlenmesi beklenmektedir. Birinci olasılık olarak, Kasım ayında yapılacak olan ABD'deki seçimlerde Başkan Trump'ın kazanması durumunda ilişkiler şu andaki şartlar ile devam edeceği olası gözükmektedir. İkinci dönem seçilmesi hâlinde siyasetten gelmeyen Trump'ın yeni dönem ile ekibini yenilemesi hâlinde Türk-Amerikan ilişkileri açısından olumlu sonuçların oluşması mümkün gözükmektedir.

Trump'ın Türkiye ile ilgili yapmış olduğu açıklamalar ve tweetlerinin analizi yapıldığında yüksek oranda Türk-Amerikan ilişkilerine olumlu yaklaştığı görülmektedir. Özellikle Türkiye'nin S-400 konusunda yaklaşımının haklı olduğunu, Türkiye'nin bu kararı almasında ABD'nin bir önceki başkanı Obama'nın önyargılı ve hatalı politikalarının etkili olduğunu belirtmiştir. Diğer yandan Türkiye'nin terörle mücadele kapsamında Suriye'nin kuzeyine yapmış olduğu üç operasyonun Trump döneminde olması ve Trump'ın belli oranlarda bu operasyonları destekleyici açıklamalarda bulunması iç politik ve müesses nizam diye tabir edilen yapılardan tepkilerin gelmesine ve ardından Trump'ın bu tepkileri belli oranda dizginlemek zorunda kalmasına neden olmuştur

Seçimlerde ikinci olasılık olarak Demokrat adayın kazanması durumunda Türk-Amerikan ilişkileri açısından mevcut durumdan daha kötüye gitme ihtimali öngörülebilir. Bu öngörüğü destekleyici veri olarak; ABD'nin Demokrat Başkanı Obama döneminde Türk-Amerikan ilişkilerinin tarihinde olmadığı kadar diyalog kanallarının kapandığı bir sürecin yaşanması gösterilebilir. Kasım 2020 seçimlerinde Demokratların adayı olan ve Obama döneminde Başkan Yardımcısı olan Joe Biden'ın seçim bölgesi Delaware eyaletinde Yunan göçmenlerin çoğunlukta olması nedeniyle Yunan lobisi ile yakın ilişki içinde olması ve onların

desteğini alması sonucunda Türkiye aleyhine kararlara olumlu oy kullanması gözden kaçırılmaması gereken bir husustur. Joe Biden'ın seçimi kazanması olasılığı karşısında, Türkiye'nin bölgesel düzeyde Suriye ve Libya konusundaki kazanımlarını muhafaza etmesi önemli hâle gelecektir.

Üzerinde durulması gereken bir diğer husus ise gelecek dönemde ABD ile Çin arasında yaşanması muhtemel gerilimlerde ve bir adım ötesi yeni bir Soğuk Savaş sürecinde Türkiye'nin alacağı pozisyonun önem kazanacağıdır. Bu süreçte jeostratejik ve jeopolitik noktaların keşif noktasındaki Türkiye iki kutuplu bir dünyada dış politikadaki hamleleri dikkatle izlenecek bir güç olacaktır. Bu bağlamda Türkiye, kuruluşundan itibaren Batı'nın yanında yer alarak 1945 ile 1990 yılları arasındaki Soğuk Savaş sürecinde NATO ittifakı içinde olmuştur. Gelişen uluslararası sistemde geçmişteki olguların günümüzde önemini belli oranda kaybettiği görülmektedir. Türkiye, ABD-Çin arasında ortaya çıkacak gerilimlerde bölgesel ve küresel düzeyde düşünmek zordur. Böyle bir süreçte Türk-Amerikan ilişkilerindeki sorunlu konuların belli bir oranda Türkiye lehine gelişebileceği öngörülebilir.

Kaynakça

- Akçay, Ekrem (2019), "Ak Parti Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri", (Edt) Sertif Demir, Ayça Eminoğlu, *Türk-Amerikan İlişkileri, İki Yüzyıllık Süreç ve Ötesi*, Ankara: Barış Kitap, 187-214.
- Arslan, Ali (2012), "The Foreign Policy-Hegemony Nexus: Turkey's Search for a New Subjectivity in World Politics and Its Implications for US-Turkish Relations", *SAM Perceptions Journal of International Affairs*, C. 17, S. 4, (Winter 2012), ss. 159-184.
- Babb, Carla (2018), "Trump Nominates New US Central Command Chief", *VOA News*, 22.08.2018, <https://www.voanews.com/usa/trump-nominates-new-us-central-command-chief>, (Erişim Tarihi: 22.05.2020).
- Bekaroğlu, Edip A. (2018), "Amerikan müesses nizamı Trumpizme karşı: Mueller soruşturması" *Anadolu Ajansı*, 10.05.2018, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/amerikan-muesses-nizami-trumpizme-karsi-mueller-sorusturmasi/1141052>. (Erişim Tarihi: 24.05.2020).
- Bostanoğlu, Burcu (2008), *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, Ankara: İmge Yayınevi.
- Bölükbaşı, Deniz (2008), *1 Mart Vakası Irak Tezkeresi ve Sonrası*, İstanbul: Doğan Kitap.
- Bush, George W. (2010), *Decision Point*, New York: Random House Inc.

- Carpenter, Ted Galen (2010), "Estrangement: The U.S. and Turkey in a Multipolar Era", *Mediterranean Quarterly*, C. 21, S. 4, 2010, ss. 27-37.
- Değer, Mehmet E. (2013), *Oltadaki Balık Türkiye Emperyalizminin Tuzaklarındaki Ülke*, İstanbul: Kilit Yayınları.
- Duran, Burhanettin (2018), "15 Temmuz Darbe Girişiminin Türkiye'nin İç ve Dış Politikasına Etkisi", *Türk Dış Politikası Yıllığı 2017*, (Edt) Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mustafa Caner, İstanbul: Seta Yayınları, ss. 13-45.
- Egeli, Sıtkı (2014), "Füze Tehdidi ve NATO Füze Kalkanı: Türkiye Açısından Bir Değerlendirme", *Uluslararası İlişkiler*, C. 10, S. 40, Kış 2014, ss. 39-73.
- Ekiz, Aynur (2019), "Türkiye-ABD anlaşmasının detayları, Türkiye ile ABD arasında, Suriye'nin kuzeydoğusundaki Barış Pınarı Harekatı'na yönelik görüşmelerin ardından 13 maddelik ortak açıklama yapıldı," *Anadolu Ajansı*, 17.10.2019, <https://www.aa.com.tr/tr/baris-pinari-harekatı/türkiye-abd-anlaşmasının-detayları/1617693> (Erişim Tarihi: 04.05.2020).
- Erhan, Çağrı (2015), *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, 2.Baskı, Ankara: İmge Yayınevi.
- Erhan, Çağrı (2017), "Türk-Amerikan İlişkilerine Yeni Kavram Değil, Vizyon Gerekli" *Türkiye Gazetesi*, <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/yazarlar/prof-dr-cagri-erhan/594948.aspx> (Erişim Tarihi: 08.05.2020).
- Ertem, Helin S., Karadeniz, Funda (2015), "İşbirliği ve Çatışma Alanlarıyla 2000'li Yıllarda Türkiye-ABD İlişkileri", *2000'li Yıllarda Türk Dış Politikası*, (Der) Özden Z. Oktay, Helin Sarı Ertem, Ankara: Nobel Yayınları, 113-164.
- Flanagan Stephen, Larrabe Stephen vd (2020), *Turkey's Nationalist Course, Implications for the U.S.-Turkish Strategic Partnership and the U.S. Army*, California: Rand Corporation.
- Frolov, Vladimir (2019), "Our Man in NATO: Why Putin Lucked Out with Recep Erdogan" *Moscow Times*, 15.04.2019, <https://www.themoscowtimes.com/2019/04/15/our-man-in-nato-why-putin-lucked-out-with-recep-erdogan-a65237>, (Erişim Tarihi: 22.05.2020)
- Gordon, Michael R. (2018), "U.S., Turkey Reach Deal Over Tense Northern Syrian-Town", *Wall Street Journal*, 05.06.2018, <https://www.wsj.com/articles/u-s-turkey-reach-deal-over-tense-northern-syrian-town-1528210609>, (Erişim Tarihi: 22.05.2020).
- Gözen, Ramazan (2009), "Turkish-American Relations in 2009", *SAM Perceptions Journal of International Affairs*, C. 15, S. 3-4, (Sonbahar-Kış 2011), ss. 49-77.
- Güner, Engin (2000), *Özal'lı Yıllarım*, İstanbul: Babıali Yayınları.
- Harris, George (2002), "ABD-Türkiye İlişkileri", Alan Makovsky ve Sabri Sayarı (Edt.), *Türkiye'nin Yeni Dünyası, Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri*, İstanbul: Alfa Yayınları, 255-274.
- Jervis, Robert (1976), *Perception and Misperception in International Politics*, Princeton: Princeton University Press.
- Kanat, Kılıç B. (2014), "A New Turkish-American Partnership in Progress: The Natural of Bilateral Partnership During Two Periods of Crisis", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, C. 16, S. 2, 2014, ss. 223-242.

- Kanat, Kılıç B. (2018), "Türkiye'nin ABD Politikası", *Türk Dış Politikası Yıllığı 2017*, (Edt), Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mustafa Caner, İstanbul: Seta Yayınları, 287-308.
- Kanat, Kılıç B. (2019), "Türkiye'nin ABD Politikası 2018", *Türk Dış Politikası Yıllığı 2018*, Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mustafa Caner (Edt), İstanbul: Seta Yayınları, 183-208.
- Kanat, Kılıç B., Hannon J., Diptaş S., Dudden Lesley L., (2018), *Trump'ın Bir Yılı*, İstanbul: Seta Yayınları.
- Kardaş, Tuncay (2018), "Trump Dönemi Türkiye-ABD Krizinin Analizi" *Türk Dış Politikası Yıllığı 2017*, Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mustafa Caner (Edt), İstanbul: Seta Yayınları, 65-88.
- Kasapoğlu Can, Ülgen Sinan (2019), *Strategic Weapon Systems In The Turkey-Russia-U.S. Triangle*, Center of Economics and Foreign Policy Studies (EDAM), 2019/2.
- Kay, Sean (2000), "What is Strategic Partnership?", *Problems of Post Communism*, C. 47, S. 3, 2000, ss. 15-24.
- Kirişçi, Kemal, Barry Rubin (2002), *Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Khalilzad, Zalmay (2000), "A Strategic Plan for Western-Turkish Relations", Zalmay Khalilzad, Ian O. Lesser ve Stephen Larrabee, *The Future of Turkish-Western Relations*, California: Rand Corporation, 79-95.
- Kıbaroğlu, Mustafa (2018), "Türkiye'nin S-400 Macerasının 4 Yüzü", *Yörünge*, 01.02.2018, <https://www.yorungedergi.com/2018/02/turkiyenin-s-400-macerasinin-4-yuzu/>. (Erişim Tarihi: 21.05.2020)
- Kissinger, Henry (2016), *Dünya Düzeni*, Çev. Sinem Sultan Gül, İstanbul: Boyner Yayınları.
- Korkmaz, Kürşat (2019), *Zoraki Birliktelik, Soğuk Savaş Sonrası Türk-Amerikan İlişkilerinin Niteliğine Yönelik Bir İçerik Analizi*, 2. Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kotsev, Victor, Dyer John (2016), "Turkey Blames U.S. for Coup Attempt," *USA Today*, 18.07.2016, <https://www.usatoday.com/story/news/world/2016/07/18/turkey-blames-us-coup-attempt/87260612/> (Erişim Tarihi: 21.05.2020)
- Makovsky, Alan ve Sayarı, Sabri (2000), *Turkey's New World: Changing Dynamics in Turkish Foreign Policy*, Washington D.C.: The Washington Institute for Near East Policy.
- Ovalı, Ali Ş. (2020), "Türkiye-ABD İlişkilerinde Twitter Diplomasisi", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, C. 17, S. 65, ss. 24-45.
- Putnam Robert D. (1988), "Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two-Level Games" *International Organization*, C. 42, S. 3, ss. 427-460.
- Rosenau, James N. (1980), "Pre Theories and Theories of Foreign Policy", Walter Carlsnaes ve Stefano Guzzini (Edt), *Foreign Policy Analysis*, Vol-1, Sage Publisher, Washington D.C.
- "Rumsfeld Türkiye'yi unutmuyor: İzin verselerdi", *Hürriyet*, 15.09.2005, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/rumsfeld-turkiyeyi-unutmuyor-izin-verselerdi-7262271>, (Erişim Tarihi: 22.05.2020).

- Smith Steve, Hadfield, Amelia ve Dunne, Tim (2016), *Dış Politika, Teoriler, Aktörler, Örnek Olaylar*, (Çev.) Nasuh Uslu, İstanbul: Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi.
- Tür, Özlem, Han, Ahmet K. (2015), "2000'li Yıllarda Türk Dış Politikasını Anlamak", *2000'li Yıllarda Türk Dış Politikası*, (Der.) Özden Z.Oktay, Helin Sarı Ertem, Ankara: Nobel Yayınları, 13-47.
- Türkmen, Füsun (2012), *Türkiye-ABD İlişkileri, Kırılgan İttifaktan Model Ortaklığa*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Uslu, Nasuh (2016), *Çatlak İttifak, 1947'den Günümüze Türk-Amerikan İlişkileri*, Ankara: Nobel Yayınları.
- Uslu, Nasuh (2000), "Türk-Amerikan İlişkilerinin Genel Portresi", *Avrasya Dosyası*, C. 6, S. 2, (Yaz 2000), ss. 205-232.
- "Wolfowitz Siyasî Deklarasyon Yaptı", *VOA*, 07.05.2003, <https://www.amerikanin-sesi.com/a/a-17-a-2003-05-07-16-1-87898757/808734.html> (Erişim Tarihi: 14.02.2020)
- Walt, Stephen M. (1985), "Alliances Formation and the Balance of World Power", *International Security*, C. 9, S. 4, (Spring 1985), ss. 1-43.
- Mearsheimer, J. John, Walt, Stephen M. (2016), "The Case for Offshore Balancing A Superior U.S. Grand Strategy", *Foreign Affairs*, (Temmuz-Ağustos 2016) ss. 70-84.
- Yalçın, Hasan Basri (2013), "Making Sense of 1 March: A Proactive Strategy of Avoidance", *SAM Perceptions Journal of International Affairs*, C. 18, S. 1, (Spring 2013), ss. 155-183.
- Yılmaz, Nuh (2011), "U.S.-Turkey Relations: Model Partnership as an 'Empty Signifier'", *Insight Turkey*, C. 13, S. 1, ss. 19-25.
- Zanotti, J., Thomas, C. (2019), *Turkey: Background, U.S. Relations, and Sanction in Brief*. Washington D.C.: Congressional Research Service.

TÜRKİYE'NİN GÜNEY KAFKASYA POLİTİKASI

Araz ASLANLI*

Giriş

Güney Kafkasya Türk dış politikasının öncelikleri arasındaki yerini sürekli olarak koruyan bölgelerden biridir. Türk dış politikası isterse Anadolu'daki ilk Türk devletlerinden itibaren isterse de Türkiye Cumhuriyeti bağlamında ele alınsın bu gerçeklik değişmemektedir. Özellikle Birinci Dünya Savaşı yıllarında ve hemen sonrasında (İstiklâl Savaşı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında) Güney Kafkasya Türkiye açısından risk ve fırsat alanı olma özelliklerini beraber taşımıştır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin (SSCB) kuruluşunun ilk yıllarında bu özellik devam etmekle beraber SSCB'nin güçlenmesine paralel olarak Türkiye daha çok Güney Kafkasya üzerinden risk algılamaya başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında yıllarda (Stalin'in Türkiye'ye karşı sert duygulara ve söyleme sahip olduğu dönemde) Türkiye-SSCB ilişkilerinin olumsuz niteliğine de bağlı olarak Güney Kafkasya üzerinden Türkiye'ye yönelik toprak iddiaları ve saldırı ihtimali gündemde olmuştur.

Soğuk Savaş'ın Stalin'in ölümünden sonraki döneminde Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerinde yaşanan yumuşamalar, Türkiye'nin Güney Kafkasya üzerinden aldığı tehdit algılamalarını göreceli olarak zayıflatmıştır. Bölge Türkiye'nin müdahalelerine de önemli ölçüde kapalı

* *Azərbaycan Dövlət İktisat Universiteti Ögretim Görevlisi; Kafkasya Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Merkezi Başkanı, ORCID: 0000-0001-6573-4660, arazaslanli@gmail.com*

olmuştur. Soğuk Savaş'ın sona erme ve Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecine paralel olarak Güney Kafkasya'nın Türkiye için tehdit kaynağı özelliği yerini zamanla potansiyel etki alanı özelliğine bırakmıştır. Bu dönemde Türkiye Güney Kafkasya'da etkinliğini artırmak için çeşitli yönlerde girişimlerde bulunmuştur.

Güney Kafkasya'da üç bağımsız devletin ortaya çıkmasıyla birlikte bu üç ülkeyle de iyi ilişkiler geliştirmeye çalışan Türkiye günümüzde Azerbaycan ve Gürcistan ile iyi, Ermenistan ile sorunlu ilişkilere sahiptir. Aşağıda Güney Kafkasya'nın Türkiye için taşıdığı önem, Türkiye'nin Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan ile ilişkilerinin Soğuk Savaş sonrasında seyri ve günümüzdeki durumu değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Türkiye Açısından Güney Kafkasya'nın Önemi

Türkiye Cumhuriyet Dışişleri Bakanlığı resmî internet sitesinde Güney Kafkasya'nın Türkiye açısından taşıdığı önem şu şekilde ifade edilmektedir: "Güney Kafkasya'ya yönelik politikamızın başlıca unsurlarını bölge ülkelerinin bağımsızlık ve egemenliklerinin pekiştirilmesi, bölgenin siyasi ve ekonomik istikrarının korunması, bölgesel işbirliğinin desteklenmesi, bölge ülkelerinin Avrupa-Atlantik kurumlarına entegrasyonlarına destek olunması teşkil etmektedir. Tarihî ve kültürel bağlarımızın mevcut olduğu Güney Kafkasya, ülkemizi Orta Asya'ya bağlayan bir köprü vazifesi görmektedir."¹

Soğuk Savaş'ın sona erme aşamasında Türkiye'nin Güney Kafkasya'ya yaklaşımı hem parçası olduğu Batı bloğunun (özellikle de ABD başta olmak üzere NATO'nun) önceliklerinin hem de Türkiye'nin kendi önceliklerinin izlerini taşımaktaydı.² Bu dönemde ve sonrasında Türkiye açısından Güney Kafkasya'nın önemi, genel hatlarıyla şu şekilde ifade edilebilir:³

¹ "Güney Kafkasya Ülkeleri ile İlişkiler", T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-guney-kafkasya-ulkeleriyle-iliskileri.tr.mfa

² Hatem Cabbarlı, "ABD'nin Kafkasya Politikası ve Türkiye", *Yeni Türkiye*, Temmuz-Aralık 2015 (71/2015), ss. 689-690.

³ Araz Aslanlı, "The South Caucasus in the Global Struggle", *Caucasus International*, C. 7, S. 1, Yaz 2017, ss. 81-84.

- 1) Soğuk Savaş'tan sonra resmî olarak ilan edilmese de yakın çevre doktrini uygulamak;
- 2) Tehdit olarak görülen Rusya'yı çevrelemek;
- 3) Tehdit olarak görülen İran'ı çevrelemek;
- 4) Ermenistan bağlamında bölge ülkelerinden ve özellikle Rusya, İran ve Çin kaynaklı olmak üzere bölge ülkeleri üzerinden kendisine yönelik olası tehlike ve tehditleri sınırlandırmak;
- 5) İyi komşuluk ilişkileri ve mümkün olduğu ölçüde stratejik ortaklıklar geliştirmek;
- 6) Bölgedeki doğal kaynaklara ulaşarak, kendi ihtiyaçları için alternatif oluşturmak;
- 7) Bölgedeki doğal kaynakların üretiminde pay ve söz sahibi olmak (ekonomik/ ticarî ve stratejik nedenler);
- 8) Hazar havzası doğal kaynakların Türkiye üzerinden uluslararası piyasalara çıkarılmasına yardım ederek direkt ekonomik gelir elde etmek, bölge devletleri için alternatif güzergâh oluşturmak, aynı zamanda bölge devletlerinin kendisine bağımlılığını artırmak, daha geniş çerçevede bakıldığında ise Türkiye'nin "enerji köprüsü" olmasını (farklı kaynaklardan gelen boru hatlarının Türkiye'den geçmesini) sağlamak;
- 9) Türkistan'a ulaşmak için güvenilir bir yola sahip olmak (siyasal, güvenlik, ekonomik nedenlerin yanı sıra etnik-dinî neden ve hedeflerden dolayı);
- 10) Mal ve hizmetleri için alternatif bir pazara sahip olmak;
- 11) Bölge için mücadele eden diğer büyük güçlerle ilişkilerinde pazarlık unsuru olarak kullanabileceği bir koza sahip olmak.

Türkiye-Azerbaycan İlişkileri

Türkiye ve Azerbaycan Türkleri aynı milletin evlatları olarak uzun yıllar boyunca aynı çatı altında yaşamışlardır. Fakat devletleşme sürecinde tarihin belli dönemlerinden itibaren bu iki toplum ayrı ayrı devletler kurmuş, farklı çatılar altında yaşamaya başlamışlardır. Özellikle Osmanlı ve Safevi döneminde bu iki Türklük arasında ciddi kopukluk, hatta toplumsal düzeyde değilse de devlet düzeyinde çatışma

yaşanmıştır. 20. yüzyılın başlarında, Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçilmiş ve Kuzey Azerbaycan topraklarında Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kurulmuştur.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin ömrünün kısa olması nedeniyle bu iki devlet arasında ilişkilerin gelişme şansı zayıf olmuştur. Fakat o dönemde Türkiye topraklarında Azerbaycan Türklerinin ideolojik süreçlere ve Kurtuluş Savaşı'na katkısı, Azerbaycan topraklarında ise Türkiye Türklerinin, bağımsızlığın pekiştirilmesine ve toprak bütünlüğünün sağlanmasına katkısı mevcut ikili ilişkilerin ruhunun temellerinin önemli bir kısmını teşkil etmiştir.⁴ Bu çerçevede Kafkas İslam Ordusu'nun Ermeni çetelerinin yapmakta olduğu katliamlara son vermesi ve Bakü'nün işgalden kurtuluşunda oynadığı asil rolün özellikle vurgulanması gerekir.

Azerbaycan'ın Sovyet İmparatorluğu'nun işgali altında bulunduğu 1991 yılına kadar, Azerbaycan ve Türkiye Türkleri arasındaki ilişkiler tam kesilmiş olmasa da çok sınırlı kalmıştır. Genellikle ilişkilerin temeli hasret duyguları, gizli faaliyetler oluşturmuş, aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerinin kısmî iyileşmesi özellikle edebiyat ve sanat yoğunluklu olmak üzere zaman zaman Azerbaycan'a da yansımıştır.⁵

1991'de Azerbaycan'ın bağımsızlığına kavuşması sürecinden itibaren, iki toplum arasındaki ilişkiler yeniden yoğunluk kazanmaya

⁴ Mahir Garibov, "Yeni Belgeler Tanıklığında Kafkas İslam Ordusu'nun Oluşumu ve Bakü'nün Kurtuluşu", *Yeni Türkiye*, Temmuz-Aralık 2015 (71/2015), ss. 409-418; "Türkiye ve Azerbaycan Unesco'ya Ortak Dosyalar Sunacak", *Kültür ve Turizm Bakanlığı*, <http://basin.kulturturizm.gov.tr/yazdir?70FED799081A2E56C0243FBF1CC04FE5>; "Türkiye ve Azerbaycan'daki Öğrencilerden Anlamli Proje", *TRT Avaz*, 09.06.2014, <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avrasyadan/turkiye-ve-azerbaycandaki-ogrencilerden-anlamli-proje/539564f38a58c90e44a81963>; Cəmil Həsənlı, *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Xarici Siyasəti 1918-1920*, Bakü, Adiloğlu, 2009; Araz Aslanlı, Vefa Kurban, "Azerbaycan-Türkiye İlişkileri ve Sivil Toplum Kuruluşları", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 1, Bahar 2016, ss. 35-36.

⁵ Bu konuda geniş bilgi için bakınız: Cəmil Həsənlı, *Sovet dövründə Azərbaycanın xarici siyasəti (1920-1939)*, Bakü, Adiloğlu, 2012; Musa Qasımlı, *SSRİ-Türkiyə münasibətləri. (Türkiyədə 1960-cı il çevrilişindən SSRİ-nin dağılmasınaədə)*: I. Cild, 1960-1979. Bakü, Adiloğlu, 2007; Musa Qasımlı, *SSRİ-Türkiyə münasibətləri (Türkiyədə 1960-cı il çevrilişindən SSRİ-nin dağılmasınaədə)*: II Cild, 1979-1991, Bakü, Adiloğlu, 2009.

başlamıştır. Bağımsızlık mücadelesi döneminde Azerbaycan'ın en çok yardımını Türkiye'den gördüğü herkesçe bilinen bir gerçektir. Aslında, Türkiye'nin hiçbir şey yapmayıp sadece bağımsız devlet olarak varlığı bile Azerbaycan'daki mücadele açısından çok önemli olmuştur. O kadar ki, 20 Ocak 1990'da Sovyet Ordusu Bakü'ye saldırarak katliam yaptığında, Azerbaycan kamuoyunda, Türkiye'nin olaylara askerî olarak müdahale ederek Azerbaycan'ı kurtaracağı yönünde bir beklenti bile mevcut olmuştur. Azerbaycan bağımsızlığına kavuştuğunda kendisini ilk olarak Türkiye tanımış, Rusya ve İran destekli Ermenistan'ın kendisine saldırması durumunda yine en çok ve en açık desteği Türkiye'den görmüştür.⁶ 20. yüzyılın başında yaşananlara bunların da eklenmesi, Azerbaycan açısından ilişkilere verilen önemin psikolojik boyutunun daha da güçlenmesine sağlamıştır.

Azerbaycan'ın bağımsızlığına kavuşmasından bu yana geçen sürece göz atıldığında, iki ülke arasındaki ilişkilerin başlangıçta duygu ve ideoloji yoğunluklu bir dönem geçirdiği, ardından bir süre liderler arası ilişkilerin ikili ilişkilerin temel dinamiğini oluşturduğu görülmektedir. Fakat günümüzde iki ülke arasındaki ilişkilerin salt ideolojik, salt kişisel boyutlardan sıyrıldığını rahatlıkla söyleyebiliriz. İlişkiler önemli ölçüde kurumsallaşmış, ciddi projelerle güçlendirilmiştir. Azerbaycan ve Türkiye'nin birbirlerinin en önemli stratejik ortağı olmaları her iki ülkede ve birçok yabancı ülkede genel kabul görmektedir.

Karşılıklı olarak her iki toplum birbirlerinin sorunlarına duyarlılıklarını devam ettirmektedirler. Hem Türkiye'de hem de Azerbaycan'da yapılan kamuoyu araştırmalarında, iki ülke halkının "kendinize en yakın halk olarak kimi görüyorsunuz?" sorusuna cevap olarak birbirlerini göstermeleri şaşırılacak durum değildir. Arzulanan boyuta varmamış olsa bile iki ülke arasında özellikle askerî alandaki işbirliği kesintisiz olarak sürdürülmektedir. İki ülke ekonomik alandaki işbirliklerini küresel etkileri olan bölgesel projelere taşımışlardır. Beklenilenden daha uzun süre içerisinde gerçekleştirilmiş olsalar da Bakü-Tiflis-Ceyhan

---

⁶ "Türkiye-Azerbaycan Siyasi İlişkileri", *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-azerbaycan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>

petrol boru hattı ile Bak-Tiflis-Erzurum doğal gaz boru hattı tamamlanmıştır ve Bakü-Tiflis-Kars demiryolu projesi de tamamlanmak üzere-dir⁷. Uzun süre Türkiye-Azerbaycan ekonomik ilişkilerinde Türkiye'nin Azerbaycan'a yatırımları ön planda olsa da son yıllarda Azerbaycan'ın Türkiye'ye büyük ölçekli yatırımlar yapmaya başlaması ve Türkiye'deki bir noktaya yapılan en büyük yatırımın Azerbaycan tarafından yapılıyor olması ilişkilere yeni boyutlar eklemiştir⁸. Ayriyeten Avrupa'nın enerji güvenliği açısından büyük önem arz eden bazı projeler yıllardır gündemde olmasına rağmen bu projelere ilişkin bir türlü adımlar atılamadığı halde Azerbaycan ile Türkiye'nin kendi başlarına Trans Anadolu Boru Hattı (TANAP) konusunda karar almaları ve projeyi hemen gerçekleştirmeye başlamaları da hem bu iki ülkenin siyasal ve ekonomik olanaklarına hem de ikili ilişkilerinin geldiği yere ışık tutmaktadır.

Bunun yanı sıra iki ülke arasında stratejik işbirliğine ilişkin anlaşmanın imzalanmış ve bu doğrultudaki çalışmaları koordine etmek amacıyla bir konsey kurulmuştur. Önce Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün 16-17 Ağustos 2010 tarihleri arasında Azerbaycan'a gerçekleştirdiği resmî ziyaret sırasında "Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması" imzalanmıştır.⁹ Daha sonra ise 15-16 Eylül 2010 tarihlerinde İstanbul'da gerçekleştirilen Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları 10. Zirvesi'nde dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan ile Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev, Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi'nin kurulmasını kararlaştırmışlardır.¹⁰ 25 Ekim 2011'de ise her iki ülke liderlerinin ve Savunma Bakanlarının da katılımıyla Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi'nin

⁷ "Türkiye'nin Enerji Stratejisi", T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa

⁸ "Star Rafinerisi, Türkiye'de tek noktaya yapılacak en büyük özel sektör yatırımı", *1News*, 24.10.2011, <http://www.1news.com.tr/turkiye/20111024114624614.html>

⁹ "Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı ile Dışişleri Komisyonu Raporu (1/979)", *TBMM*, <http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem23/yil01/ss645.pdf>.

¹⁰ "Türkiye-Azerbaycan arası stratejik imza atıldı", *Hürriyet*, 15.09.2010.

ilk toplantısı gerçekleştirilmiştir.¹¹ Konseyin ikinci toplantısı 11 Ekim 2012'de Gebele'de, üçüncü toplantısı 13 Kasım 2013'te Ankara'da, dördüncü toplantısı 15 Ocak 2015 tarihinde Ankara'da, beşinci toplantısı 15 Mart 2016'da Ankara'da, şimdilik gerçekleştirilen son toplantısı olan altıncı toplantısı ise 31 Ekim 2017 tarihinde Bakü'de gerçekleştirilmiştir. Arka arkaya bazı toplantıların Ankara'da gerçekleştirilme nedeni ise Türkiye'de gerçekleştirilen terör saldırıları dolayısıyla Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Azerbaycan ziyaretini birkaç kez ertelemesi ve İlham Aliyev'in toplantı için Ankara'ya gitmesi olmuştur.

1991'den günümüze kadarki dönemde Türkiye-Azerbaycan ilişkilerindeki en sıkıntılı süreç, Türkiye-Ermenistan protokolleri sürecinin Türkiye-Azerbaycan ilişkilerine yansımalarıyla yaşanmıştır. Bu dönemde, ABD başta olmak üzere Batılı ülkelerin Türkiye-Ermenistan sınırlarının açılmasına yönelik taleplerini yoğunlaştırması nedeniyle, Azerbaycan ile ABD başta olmak üzere Batılı ülkeler arasındaki ilişkilerde (bu arada Türkiye ile ilişkilerde de) gerginlikler yaşanmıştır.¹² (İkili ilişkilerin bu boyutuna Türkiye-Ermenistan ilişkileri kısmında daha ayrıntılı bir biçimde değinilecektir.)

İki ülkenin devlet yetkililerinin göreve geldikten sonra ilk ziyaretlerini karşılıklı olarak birbirlerine gerçekleştirmeleri hususuna özen gösterdikleri bilinmektedir. Genel olarak karşılıklı ziyaretlerin yoğunluğu çok üst düzeydedir. Son dönemlerde ilişkiler savunma sanayi ve sivil toplum alanında da ivme kazanmaktadır.

Türkiye-Ermenistan İlişkileri

Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin mevcut durumunun birçok nedeni bulunmaktadır. Uzun yıllardan beri Ermenistan toplumunda yerleştirilen Türkiye ve Türk düşmanlığının yanı sıra, Sovyetleri Birliği'nin dağılması sırasında Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik toprak talepleri paralelinde gelişen bağımsızlık hareketi başarıya ulaşmış, aynı

¹¹ "Erdoğan: Azerbaycan'a müteşekkirimiz", *EkoAvrasya*, 28.05.2012, [http://www.ekoavrasya.net/Manset.aspx?pid=48&lang=TR&Ara=Ciz](http://www.ekoavrasya.net/Manset.aspx?pid=48&lang=TR&Ara=Ciz;); "Azerbaycan-Türkiye sanadları imzalanmıştır", 25.11.2011, <http://www.president.az/articles/3391>

¹² Nazim Caferov, Araz Aslanlı, "ABD ve Güney Kafkasya: Ağustos 2008 Öncesinde ve Sonrasında", *Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2016, C. 8, S. 4, s. 8.

zamanda Azerbaycan'a yönelik işgal faaliyetleri, hem bu ülkenin içerisindeki gelişmelerin hem de dış politikasının belirleyici etkeni olmuştur. Kuşkusuz, Türkiye de bu süreçten nasibini almıştır.

Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin ilk dönemlerine baktığımız zaman, Ermenistan'ın olumsuz tavırlarına rağmen Türkiye'nin ilişkileri geliştirmeye yönelik politikaları olduğu gözlenmiştir. Ermenistan Parlamentosu'nun 23 Ağustos 1990 tarihinde kabul ettiği Bağımsızlık Bildirgesi'nin 11. maddesinde, Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi için "Batı Ermenistan" ifadesine yer verilmiş, aynı zamanda sözde "Ermeni Soykırımı"nın uluslararası alanda tanınması çabaları vurgulanmıştır.¹³ Ermenistan Anayasası'nın 13. maddesinin 2. paragrafında, devlet armasında Ağrı Dağı'nın da bulunduğu belirtilmektedir.¹⁴ Ermenistan, çeşitli dönemlerde ortaya attığı, Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınırı belirleyen 1921 tarihli Kars ve 1920 tarihli Gümrü Antlaşmaları'nun yürürlükte olmadığı iddiasını son dönemlerdeki gelişmelere rağmen belirli ölçüde hâlen savunmaktadır. Ermenistan'ın bu tavrı yurtdışındaki, özellikle de ABD'deki Ermeni lobisi tarafından yoğun bir biçimde desteklenmektedir. Ermeni lobisinin tavrı ve eylemleri Türkiye-Ermenistan ilişkileri açısından en önemli etkenler arasında yer almaktadır.¹⁵

Ermenistan'ın, Azerbaycan'a yönelik işgalci politikasının yanı sıra, daha bağımsızlık mücadelesi sırasında Türkiye'ye karşı açıkça saldırgan bir tavrı içerisine girmesine rağmen, Türkiye Cumhuriyeti, Eylül 1991'de incelemelerde bulunmak üzere Kafkasya ve Türkistan (Orta Asya) ülkelerine heyetler yollarken, Ermenistan'ı da ihmal etmemiştir.¹⁶ 16 Aralık 1991 tarihinde Ermenistan'ın bağımsızlığını tanıyan

¹³ Bağımsızlık Bildirgesi'nin tam metni ve ilgili maddeler için bkz: Ermenistan hükümetinin resmî internet sitesi, <http://www.gov.am/en/independence/> , Ermenistan Dışişleri Bakanlığı resmî internet sitesi, <http://www.mfa.am/en/what-is-genocide/>

¹⁴ Ermenistan Anayasası'nın ilgili maddeleri için bkz: Ermenistan Devlet Başkanlığı resmî internet sitesi, <http://www.president.am/library/constitution/eng/?pn=1> , <http://www.president.am/library/symbols/eng/>

¹⁵ Bu konuda geniş bilgi için bkz.: Şenol Kantarcı, *Amerika Birleşik Devletleri'nde Ermeniler ve Ermeni Lobisi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2011.

¹⁶ Nazmi Gül, Gökçen Ekici, "Azerbaycan ve Türkiye ile Bitmeyen Kan Davası Eksekinde Ermenistan'ın Dış Politikası", *Aorasya Dosyası*, Azerbaycan Özel Sayısı, İlkbahar 2001, C. 7, S. 1, s. 381.

Türkiye, bağımsızlığının ardından ekonomik güçlüklerle karşılaşan Ermenistan'a insanî yardımda bulunmuştur. Türkiye, ayrıca, toprakları üzerinden Ermenistan'a insanî yardım malzemesi gönderilmesine imkân tanımıştır. Ermenistan, Türkiye tarafından, 25 Haziran 1992'de kurulan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne kurucu üye olarak davet edilmiştir. Ancak, Ermenistan'ın ısrarla sürdürdüğü çatışmacı tutum nedeniyle, Türkiye'nin Ermenistan ile diplomatik ilişki kurması mümkün olamamıştır.¹⁷

Bu dönemlerde zaman-zaman sözde "soykırım" iddialarını bir kenara bırakmanın ve Türkiye ile ilişki geliştirmenin gerekliliğinden bahsedenler olmuşsa da, Ermenistan genelde saldırgan siyasetini sürdürmeye devam etmiştir. Bardağı taşıran damla ise, Ermenistan'ın Türkiye'den en çok yardım aldığı dönemde (örneğin, işgalin hemen öncesinde Türkiye yetkilileri yoğun muhalefete rağmen Ermenistan'a 100 bin ton buğday yardımının ulaşmasına katkı sağlamıştır) Azerbaycan'ın Kelbecer bölgesini işgal etmesi olmuştur. Türkiye, Nisan 1993 başlarında Azerbaycan'a yönelik işgal girişimlerini sürdüren Ermenistan'ı, saldırılarını durdurması konusunda uyararak, aksi takdirde ilişkilerde doğabilecek olumsuz gelişmelerden sorumlu olmayacağını açıklamıştır. 3 Nisan 1993'te Kelbecer'in Ermenistan tarafından tamamen işgal edilmesinden sonra Türkiye yine Ermenistan'a yönelik, işgalden vazgeçme çağrılarını sürdürmüş, bu arada ilişkileri de kademeli olarak sınırlandırmaya başlamıştır. Ermenistan'ın işgalci tavrını sürdürmesi üzerine Türkiye, Ermenistan ile olan sınırını ve daha sonra hava koridorunu kapatmıştır.

Bu arada, 6 Nisan 1993 tarihinde Ermenistan Savunma Bakan Vekili Vazgen Manukyan'ın, TASS ajansına yaptığı açıklamada Erivan Yönetiminin, sınırların değişmezliği ilkesini kabul etmediğini, bu ilkenin iki dünya savaşı sonucunda oluşmuş olan Batı ve özellikle Avrupa sınırları için geçerli olduğunu, "eski Sovyet Cumhuriyetlerinin rastgele kalem darbeleriyle çizilmiş olan sınırlarının ise aynı ilkeler çerçevesinde

---

¹⁷ "Türkiye-Güney Kafkasya İlişkileri", T. C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/turkce/grupa/kafkasya.htm>.

tanınamayacağını” iddia etmesi, Türkiye yetkilileri tarafından Ermenistan yönetiminin “Büyük Ermenistan” hayalinin peşinde olduğunun göstergesi olarak kabul edilmiştir. Ermenistan aynı zamanda Türkiye ile sınırında Rus askerî üssünün yerleşmesine izin vermek suretiyle Soğuk Savaş sonrasındaki dönemde Türkiye’nin sınırındaki en önemli askerî tehditlerden birisine ev sahipliği yapmaktadır.¹⁸

Türkiye, Ermenistan ile ilişkilerini sınırları kapatma, uçak seferlerini iptal etme ve hava koridorunu kapatma şeklinde sınırlandırırken ilişkilerin geliştirilmesini şu şartlara bağlamıştır¹⁹:

- 1) Ermenistan’daki “soykırım” saplantısı kalksın;
- 2) Ermenistan, Türkiye’ye yönelik toprak talebinden vazgeçsin;
- 3) Ermenistan tarafından işgal edilmiş Azerbaycan toprakları geri verilsin ve kaçkınların evlerine dönüşüne müsaade edilsin;
- 4) Azerbaycan’ın diğer bölgeleri ile Nahçıvan arasındaki koridor açılsın.

Türkiye için Ermenistan ile ilişkilerin olumsuzluğu bir hedef olmamış, bu nedenle de sonraki süreçte Türkiye, defalarca Ermenistan ile ilişkileri normalleştirmek için girişimlerde bulunmuş, fakat olumlu sonuç alamamıştır.

Ermenistan Türkiye’ye yönelik saldırgan tavrı resmî ve gayrı-resmî düzeyde süreklilik arz etmiştir. Örneğin, Ermenistan Devlet Başkanı Robert Koçaryan 6-8 Eylül 2000 tarihleri arasında New York’ta gerçekleştirilen BM Binyıl Zirvesi’nde (Milenyum Zirvesi) yaptığı konuşmasını tamamen Türkiye’yi sözde “soykırım” yapmakla ve bunu kabul etmemekle suçlamak üzerine kurmuştur.²⁰ Ermenistan Devlet Başkanı Serj Sarkisyan’ın hem başbakan olduğu sırada (örneğin, Ekim 2007’de ABD ziyareti sırasında) hem devlet başkanlığı sırasında

¹⁸ Emin Şihaliyev, *Kafkasya Jeopolitiğinde Rusya, İran, Türkiye Rekabetleri ve Ermeni Faktörü*, Naturel Yayıncılık, Ankara, 2004, s. 113.

¹⁹ “Erivan Şartları”, *Hürriyet*, 20.01.2002, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erivan-sartlari-49408>

²⁰ “Statement by H.E. Mr. Robert Kocharian President of the Republic of Armenia at the Millennium Summit of the United Nations”, *United Nations*, New York, 07.09.2000, <http://www0.un.org/millennium/webcast/statements/armenia.htm>

(örneğin, BM Genel Kurulunda yaptığı konuşmalarda²¹, Erivan'da düzenlenen resmî törenlerde²², basına yaptığı açıklamalarda²³, yabancı ülkeleri ziyaretlerinde²⁴) konuya büyük önem attıklarını ve tüm dünyada tanınması için çaba sarf edeceklerini açıklamıştır. Erivan'da her yıl 24 Nisan'da düzenlenen resmî törenlerde Türk bayrağının yakılmış, hatta 2009 yılındaki törende Türk bayrağı törenin gerçekleştirildiği yere serilerek törende bulunanların bayrağı ayakları altına almaları sağlanmıştır.

Tüm bunlara rağmen, Türkiye iyi ilişkilerden yana olması sebebiyle yıllardır gizli yürüttüğü Ermenistan ile diyalog (bazı Dışişleri yetkililerinden ve bilim adamlarından oluşan ortak komisyon) çalışmalarına 2008 yılından itibaren farklı boyut kazandırmaya başlamıştır. 2008 yazından itibaren Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde hızlı gelişmeler yaşanmaya başlamıştır.²⁵ En önemli gelişmelerden birisi Eylül 2008'de Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün bölge ve dünya medyasında geniş yankı bulan, "futbol diplomasisi" çerçevesinde Erivan'ı ziyareti olmuştur.²⁶

"Futbol diplomasisi" sürecinin ardından geçen yaklaşık bir yıl boyunca bir yandan medyada Türkiye-Ermenistan sınırlarının açılacağına

²¹ "President Serzh Sarkisian Addresses UN General Assembly", *Asbarez*, 26.09.2008, <http://www.asbarez.com/2008/09/26/president-serzh-sarkisian-addresses-un-general-assembly/>

²² "Armenians remember 1915 killings", *BBC*, 24.04.2009, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/8017316.stm>

²³ "'Genocide' Question Still Haunts Armenia-Turkey Relations", *RFERL*, 10.07.2008, http://www.rferl.org/content/Genocide_Question_Still_Haunts_Armenia_Turkey_Relations/1182898.html

²⁴ "Sarkisyan: Soykırımı unutmadık", *Radikal*, 04.02.2009, <http://www.radikal.com.tr/yorum/sarkisyan-soykirimi-unutmadik-920042/>

²⁵ "Erivan'la görüşme trafiği çok önemli", *Hürriyet*, 18.07.2008; Mensur Akgün, "Azerbaycan ipoteği kalkıyor mu?", *Referans*, 23.07.2008; "Ermenistan'la Sorunlarımız Var", *Hürriyet*, 24.07.2008.

²⁶ "Erivan'da gece mesaisi", *Sabah*, 08.09.2008; Stephen Kinzer, "Turkish-Armenian football diplomacy", *The Guardian*, 03.09.2008, <http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2008/sep/03/turkey.armenia;> "Turkish president's football visit turns political", *France24*, 06.09.2008, <http://www.france24.com/en/20080906-turkey-president-football-visit-armenia-sarkisian-gul;> Dorian Jones, "Football Match Provides Opening for Healing Turkish-Armenian Relations", *VOA News*, 19.12.2008, <http://www.voanews.com/english/archive/2008-12/2008-12-19-voa26.cfm?moddate=2008-12-19>

ilişkin haberler yer almış, diğer yandan başta Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan olmak üzere Türk yetkililer bu iddiaları yalanlamıştır. 10 Ekim 2009'da ise nihayet beklenen olay gerçekleşmiş ve biraz sancılı da olsa Türkiye ile Ermenistan arasındaki daha önce paraf edilmiş olan protokoller bir törenle İsviçre'de imzalanmıştır.²⁷ Protokollerin imzalanması Ermenistan içerisinde ve diasporada olduğu kadar, Türkiye'de (muhalefet) ve Azerbaycan'da da sert tepki ile karşılanmıştır. Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı hemen yayınladığı bildiriye, Ermenistan işgal altında tuttuğu Azerbaycan topraklarını terk etmeden Türkiye'nin bu ülke ile ilişkilerini iyileştirmesinin Azerbaycan'ın çıkarlarına ve Türkiye yetkililerin verdiği sözlere kesin aykırılık teşkil ettiğini, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin ruhuna uygun olmadığını, bölgesel barış ve güvenlik çabalarını tehdit altında koyduğunu vurgulamıştır.²⁸ Daha da ileri giden Karabağ Azatlık Teşkilatı isimli sivil toplum kuruluşu (Karabağ sorununa ilişkin en önemli kuruluşlardan birisi) Gül, Erdoğan ve Davutoğlu'nun "istenmeyen kişiler" ilan edildiğini ve muhtemel Azerbaycan ziyaretlerinde protesto edileceklerini ifade etmiştir.²⁹

Bu süreçte Azerbaycan ile Türkiye arasında "bayraklar krizi" olarak da ifade edilen bir gerginlik daha yaşanmıştır. Şöyle ki, 14 Ekim 2009 tarihinde Bursa'da oynanan Türkiye-Ermenistan maçına Azerbaycan bayrakları sokulmamış³⁰, hatta bazı seyircilerin ellerinden alınan Azerbaycan bayraklarının üzerinde "WC" yazılan kutulara atılmasının görüntüleri Azerbaycan televizyonlarında yayınlanmıştır. Muhtemelen Azerbaycan'da artan bu tepkilerin de etkisiyle Bakü'deki "Türk Şehitliği'nde yer alan Türkiye bayrakları (Azerbaycan

²⁷ "Turkey, Armenia agree to forge ties", CBC, 10.10.2009, <http://www.cbc.ca/news/world/story/2009/10/10/turkey-armenia.html>; "Armenia and Turkey normalize ties", BBC, 10.10.2009, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/8299712.stm>

²⁸ "Rəsmi Bakıdan Türkiyə-Ermənistan protokollarına sət etiraz", *Anspress*, <http://www.anspress.com/index.php?a=2&lng=az&nid=6142>

²⁹ "Gül, Ərdöğan və Davudoğlu Azərbaycan üçün arzuolunmaz şəxslər elan edildi", *Anspress*, <http://www.anspress.com/index.php?a=2&lng=az&nid=6166>

³⁰ "Türkiye-Ermenistan maçında Azeri bayrağı neden yasaklandı?", *Milliyet*, 14.10.2009, <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/turkiye-ermenistan-macinda-azeri-bayragi-neden-yasaklandi-1149733>

bayrakları ile beraber) “tamirat” gerekçesiyle direkleriyle birlikte sökülüştür. Fakat bir süre sonra “tamirat” tamamlanmış ve her iki ülke bayrakları yerine asılmıştır.

Türkiye-Ermenistan protokollerine ilişkin gelişmelere gelince 2010 yılından itibaren protokollere ilişkin “olumlu hava”nın yerini karşılıklı suçlamalar almıştır. Türkiye tarafı yine de protokolleri onaylamak üzere parlamentoya sevk etmiş, ama günümüze kadar protokoller parlamentoda görüşülmemiştir. Ermenistan yönetimi ise, protokoller önce Anayasa’ya uygunluğunun denetimi için Anayasa Mahkemesi’ne iletmış, mahkemenin 12 Ocak 2010 tarihinde aldığı gerekçeli kararı ile protokoller onaylanmaları için Ermenistan Milli Meclisi’ne gönderilmiştir.³¹

Ermenistan Anayasa Mahkemesi’nin protokollerle ilgili gerekçeli kararında protokollerin, Ermenistan Anayasası’nın Giriş bölümüne ve Bağımsızlık Bildirgesi’nin 11. paragrafına aykırı olduğu ve uygulanamayacağı açık bir biçimde ifade edilmiştir. Bu iki husus, Türkiye-Ermenistan ilişkilerindeki sıkıntıların kaynakları arasında yer aldığından Ankara, Ermenistan Anayasa Mahkemesi’nin protokollere ilişkin kararını eleştirmiştir.

Türk Dışişleri Bakanlığı, Ermenistan ile ilişkilerdeki mevcut durumu şu şekilde tanımlamaktadır:³² “Ermenistan’la ilişkilerimizin normalleşmesi yönündeki irademiz korunmaktadır. Ancak Ermenistan’ın Zürih Protokollerini önce askıya alması, Şubat 2015’te de Parlamento’dan çekmesi ile süreç sekteye uğramıştır. Protokoller hâlen TBMM’nin gündeminde yer almaktadır.”

13 Aralık 2017 tarihinde Ermenistan Dışişleri Bakanı Eduard Nalbandyan’ın 2018 yılında protokolleri tek taraflı olarak feshedeceklerini açıklaması olaya farklı bir boyut kazandırmıştır.

³¹ <http://www.concourt.am/english/decisions/common/pdf/850.pdf>; “Full Text of Constitutional Court’s Decision on Protocols”, *Armenian Weekly*, <http://armenianweekly.com/2010/01/16/full-text-of-constitutional-courts-decision-on-protocols/>

³² “Güney Kafkasya Ülkeleri ile İlişkiler”, *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-guney-kafkasya-ulkeleriyle-iliskileri.tr.mfa

Türkiye-Gürcistan ilişkileri

Türkiye-Gürcistan ilişkilerinin tarihî boyutu “çelişki”lerle doludur. Yani tarihî boyuta inildiğinde, günümüzdeki ilişkiler açısından hem olumlu hem de olumsuz etkide bulunacak veriler bulmak mümkündür. Benzer ifadeleri Birinci Dünya Savaşı sonrası dönem ve Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne geçiş süreci için de ifade etmek mümkündür.

1918 yılı başlarıyla 1918 Mayıs ayı sonlarına kadarki dönemde Gürcistan’ın bir parçası olduğu Güney Kafkasya Konfederasyonu, 1918 Haziran ayından itibaren ise Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti hem Osmanlı ile toprak sorunları yaşamış,³³ hem de Rusya’dan bağımsız varlığını kabul ettirmek için Osmanlı tarafından tanınmayı, Osmanlı ile normal ilişkilere sahip olmayı önemli bir etken olarak değerlendirmiştir. 1921’de Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti Rusya tarafından işgal edilince ve bağımsız Gürcistan devletinin varlığına son verilince Türkiye ile bu ülke arasındaki ilişkiler de doğal olarak sona ermiştir. Fakat yukarıda da ifade edildiği üzere, SSCB döneminde zaman zaman Moskova yönetiminin isteği ile Gürcistan üzerinden Türkiye’ye yönelik toprak iddiaları dile getirilmiştir.

Türkiye, Gürcistan Cumhuriyeti’nin bağımsızlığını 16 Aralık 1991 tarihinde tanımıştır.³⁴ 21 Mayıs 1992 tarihinde dönemin Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin’in Gürcistan ziyareti sırasında iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin tesisine ilişkin protokol imzalanmıştır. Başkentlerdeki büyükelçiliklerin yanı sıra Türkiye’nin Batum’da, Gürcistan’ın ise İstanbul ve Trabzon’da başkonsoloslukları bulunmaktadır.³⁵

Türkiye açısından Gürcistan diğer nedenlerin yanı sıra aynı zamanda Azerbaycan’a ve Hazar üzerinden Türkistan’a geçiş anlamında

³³ Vasif Gafarov, “Azerbaijan’s Independence and the Geointerests of the Russian and Ottoman Empires”, *The Caucasus & Globalization*, 2009, C. 2, S. 2-3, ss. 197-198.

³⁴ Utku Yapıcı, “Türkiye’nin Güney Kafkasya Politikası (1989-1993): Batı’nın Belirleyiciliği”, *Alternatif Politika*, C. 7, S. 3, Ekim 2015, ss. 438.

³⁵ “Türkiye-Gürcistan Siyasî İlişkileri”, *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-gurcistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>

önemli bir ülkedir.³⁶ Gürcistan açısından Türkiye Rusya baskısı karşısında dayanabileceği coğrafi açıdan en yakın “Batılı ülke” (NATO üyesi), toprak bütünlüğü ve diğer sorunlarına ilişkin olarak destek alabileceği en önemli bölgesel güçtür. Bu hususlar 1991’den günümüze kadarki süreçte Türkiye-Gürcistan ilişkilerinin temel belirleyici etkenleri olmuştur.

30 Temmuz 1992 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Süleyman Demirel Gürcistan’ı ziyaret etmiş ve Gürcistan Devlet Başkanı Eduard Şevardnadze ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Ziyaret sırasında iki ülke arasında Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır.³⁷ Şevardnadze’nin iktidarının ilk aşamasında bir yandan Gürcistan’ın Rusya ile ilişkileri geliştirme hedefi, diğer yandan Türkiye’deki Abhaz diasporasının ayrılıkçı Abhazy’a destek vermesi Türkiye-Gürcistan ilişkilerinin arzulanan düzeye yükselmesine engel olsa da, Gürcistan’ın Rusya’dan umduğunu alamaması, Türkiye’nin resmî politikasının Gürcistan’ın toprak bütünlüğüne destek şeklinde bir sürekliliğe sahip olması, bölgesel enerji ve taşımacılık projelerinin Gürcistan için de hayati öneme sahip olması ilişkileri olumlu seyirde tutmuştur. Gürcistan Azerbaycan ve Türkiye ile birlikte oluşturulan üçlü işbirliği formatlarında yer almıştır. Ayrıca oluşturulan yapılar ile Türkiye-Gürcistan ikili işbirliğine stratejik nitelik de kazandırılmıştır.

Türkiye Güney Kafkasya ülkeleri içerisinde sadece Gürcistan’ın en büyük ticaret ortağı durumundadır (2007 yılından itibaren). İki ülke arasında 2007 yılında serbest ticaret anlaşması da imzalanmıştır. Gürcistan’a en çok doğrudan yatırım yapan ülkeler arasında da Türkiye ilk sıralarda gelmektedir. 31 Mayıs 2011 tarihinde Sarp sınır kapısında, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Gürcistan Hükümeti Arasındaki 4 Nisan 1996 Tarihli Vize Kolaylığı Anlaşmasına Yapılacak Olan Eklèmeler ve Değişiklikler Hakkında Protokol imzalanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti adına dönemin Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı

³⁶ Yalçın Sarıkaya, “Georgian Foreign Policy After The August 2008 War”, *Karadeniz Araştırmaları*, Güz 2011, S. 31, s. 11.

³⁷ Yelda Demirağ, “Bağımsızlıktan Kadife Devrime Türkiye-Gürcistan İlişkileri”, *Uluslararası İlişkiler*, 2005, C. 2, S. 7, ss. 127-128.

Büyükelçi Ali Naci Koru'nun, Gürcistan Hükümeti adına ise Maliye Bakan Yardımcısı Giorgi Kervalişvili'nin imza attıkları ve 10 Aralık 2011 tarihinde yürürlüğe giren bu protokol uyarınca, iki ülke vatandaşları birbirlerinin ülkelerine sadece kimlik belgeleri ile seyahat edebilmektedirler. Günümüze kadar iki ülke arasında 76 belge imzalanmıştır.³⁸

Türkiye ile Gürcistan arasındaki ilişkilerin daha da geliştirilmesi amacıyla, iki ülke arasında Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi mekanizması kurulmuştur. Türkiye-Gürcistan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi'nin ilk toplantısı 19 Temmuz 2016 tarihinde Ankara'da, ikincisi ise 23 Mayıs 2017'de Tiflis'te gerçekleştirilmiştir.

Yukarıda da ifade edilen Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan Dışişleri Bakanları Üçlü Toplantıları süreci, bölgesel istikrar, barış ve refaha katkı sağlayan önemli bir mekanizmadır. Aslında konuya ilişkin ilk adımlar Türkiye eski Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in girişimiyle atılmıştır. Bu formata resmîyet kazandırılması için biraz zaman geçmesi gerekmiştir. Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan Dışişleri Bakanları arasındaki ilk toplantı 8 Haziran 2012 tarihinde Trabzon'da gerçekleştirilmiştir. Zirve sonunda açıklanan ve Trabzon Deklarasyonu olarak da anılan bildiriye, tarafların diplomatik ilişkilerin kuruluşunun 20. yılını kutladıkları belirtilerek, üç ülkenin Kafkasya'da "barış, istikrar, işbirliği ile zenginlik ve refahın artışı" hedefleyen daha iyi bir gelecek inşası için kararlı oldukları vurgulanmaktadır. Üç sayfalık bildiriye, tarafların üç ülke arasındaki ikili ilişkiler ve siyasal diyalogun ulaştığı seviyeden duydukları memnuniyete vurgu yapılarak; üçlünün siyasî, ekonomik, kültürel ve insanî alanlardaki işbirliğini daha üst seviyelere ulaştıracak fırsatların yaratılması konusunda büyük bir kararlılığa sahip oldukları yinelenmektedir.³⁹

Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan Dışişleri Bakanları arasındaki ikinci üçlü toplantı 28 Mart 2013 tarihinde Batum'da, üçüncü üçlü

³⁸ "Relations between Georgia and the Republic of Turkey", *Ministry of Foreign Affairs of Georgia*.

³⁹ Mitat Çelikpala, Cavid Veliyev, *Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye: Bölgesel İşbirliğinin Başarı Örneği*, Center for International and European Studies (CIES) Kadir Has University, İstanbul, 2015, s. 9.

toplantı 19 Şubat 2014 tarihinde Gence'de, dördüncü üçlü toplantı 10 Aralık 2014 tarihinde Kars'ta, beşinci toplantı 19 Şubat 2016 tarihinde Tiflis'te, şimdilik sonuncu olan altıncı toplantı ise 6 Eylül 2017 tarihinde Bakü'de gerçekleştirilmiştir. Üçlü toplantı süreci Cumhurbaşkanları seviyesine de çıkartılmış olup, ilk toplantı 6 Mayıs 2014 tarihinde Tiflis'te gerçekleştirilmiştir. Savunma, Ekonomi, Ulaştırma Bakanları, Silahlı Kuvvetler Komutanları, Parlamento Dışişleri Komisyonları Başkanları ve İş Forumları arasında da üçlü toplantılar yapılmaktadır.⁴⁰

Genel olarak değerlendirecek olursak Türkiye-Gürcistan ilişkilerinde bazı yönler itibarıyla önemli ilerlemeler sağlanmış (karşılıklı yatırımlar kolaylaştırılmış, vize kaldırılmış, karşılıklı olarak nüfus cüzdanı ile seyahat edilebilmekte), bazı yönlerde (Avrupa Konseyi'nin kararına rağmen Gürcistan, Ahıska Türklerinin anayurtlarına dönüşleri konusunda yükümlülüklerini tam yerine getirmemiştir) ise beklentiler tam gerçekleştirilmemiştir. Gürcistan, Saakaşvili yönetiminin ilk yıllarında Türkiye'nin de taraf olduğu uluslararası anlaşmalara aykırı bir biçimde Acaristan'ın statüsünde değişiklikler yapmıştır. Buna karşın Türkiye'nin Abhazya sorunu konusundaki tutumu (resmî olmayan aktörler bağlamında da olsa) da Gürcistan'ı tam olarak tatmin etmemiştir.

Türkiye-Azerbaycan Savunma İşbirliğinde Artan İvme

12 Temmuz 2020 tarihinde Ermenistan'ın Azerbaycan'ın Tovuz ili devlet sınırında Azerbaycan'ın askerî unsurlarına saldırmasıyla iki ülke arasında dönem dönem yaşanan çatışmalara bir yenisi daha eklenmiştir. Azerbaycan'a yönelik gerçekleştirilen bu provokatif eylemde ve sonrasında devam eden çatışmalarda Azerbaycan'ın önemli kayıpları olduğu ve Ermenistan'ın da yüksek zayıatlar verdiği görülmüştür. Söz konusu çatışmanın, alışıl gelmiş çatışma bölgesi olan ve Ermenistan'ın işgali altında bulunan Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinde değil daha kuzeyde kalan Tovuz'da yaşanması, jeopolitik ve jeostratejik

---

⁴⁰ "Türkiye - Gürcistan Siyasî İlişkileri", *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-gurcistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>

gerekleşmelerle yüksek önem arz etmektedir. Ermenistan'ın 2016 Nisan'ında yaşadığı kaybın özellikle psikolojik boyutunu telafi etmeye dönük bir istek ve hazırlık içinde olduğu bilinen bir gerçektir. Azerbaycan ordusu Tovuz çatışmalarında Ermenistan'ın bu arzusunun gerçekleştirilmesine izin vermemiştir. Bunun yanında, bölgede Rusya-Ermenistan ilişkilerinde ve Türkiye-Azerbaycan savunma/güvenlik ilişkilerinde yaşanan ani hareketlilik de dikkat çekmiştir. Bu bağlamda iki devlet arasındaki askerî ilişkilerin geçmişine ve tecrübesine ilişkin bazı hususların altını çizmekte yarar vardır.

Türkiye ile Azerbaycan'ın ortaklaşa gerçekleştirdiği ve 10 Ağustos 2020 itibarıyla tamamlanan askerî tatbikat sadece bu iki ülkede ve bölge basınında değil tüm dünyada geniş yankı uyandırmıştır. Tatbikatın neredeyse tüm askerî birimlerin katılımıyla gerçekleştirilmesi dolayısıyla askerî açıdan ve Azerbaycan'ın geniş bir coğrafyasında gerçekleştirildiği için de coğrafi açıdan geniş tutulması söz konusu tatbikatın ilgiyle izlenmesinin nedenleri arasında yer almıştır. Diğer bir neden ise tatbikatların zamanlaması, yani Ermenistan'ın Azerbaycan ile sınırdaki son provokasyonunun ve Rusya-Ermenistan ortak askerî tatbikatlarının hemen arkasından yapılması olmuştur.

Ermenistan'ın 12 Temmuz 2020 tarihinde başlayan provokasyonuna Azerbaycan sert karşılık vermişti. Ancak özellikle Türkiye'nin sert ve kesin tutumu Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali sorununa (kısa ve yaygın kullanılan ismiyle Karabağ sorununa) ilişkin gidişatı değiştirebilecek bir hamle olarak görülmüştür. Çapını ve zamanlamasını dikkate alan bazı uzmanlar tatbikatları Ermenistan'a mesaj, hatta büyük çaplı savaşa hazırlık olarak değerlendirmiştir. Ermenistan tatbikat daha başlamadan tepki gösterdi ve tatbikatı büyük bir dikkatle izleyeceğini duyurmuştur. Rusya, Ermenistan-Azerbaycan sınırında kısa süre önce başlayan çatışmalar nedeniyle bölgedeki durumu dikkatli bir şekilde izlediğini, Azerbaycan-Türkiye tatbikatı dâhil olmak üzere tüm tarafları itidale davet ettiğini açıklamıştır.

Aslında çapı ve zamanlaması nedeniyle daha büyük bir ilgi uyandırmasına rağmen Türkiye-Azerbaycan ortak askerî tatbikatları sürpriz bir gelişme değildir. İki ülke yetkililerinin sürekli vurguladıkları

“bir millet-iki devlet” şiarının yanı sıra özellikle 20. yüzyılın başlarında oluşan psikolojik altyapı (karşılıklı olarak temel konularda verilen destekler, 4 Haziran 1918 tarihli anlaşma, Kafkas İslam Ordusu, gardaş yardımı vb) ve 1991’de Azerbaycan’ın bağımsızlığına kavuşması sürecinden itibaren atılan karşılıklı adımlar bu tarz tatbikatlar için çoktan uygun ortam oluştursa da ortak tatbikatlar 2000 yılından itibaren gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Bunun temel nedenlerinden biri, ilk başlarda yeterli hukukî altyapının olmamasıydı ancak belki de en önemlisi 1990’ların başlarında Türkiye’nin aşırı ihtiyatlı dış politikayı tercih ediyor oluşuydu.

Bu çerçevede; Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan arasında petrol boru hattının korunmasını da kapsayan barış destekleme harekâtına yönelik senaryoya dayalı “Sonsuzluk (Eternity) Tatbikatı” isimli üçlü tatbikat 2000 yılından itibaren başlatılmış ve günümüze kadar her yıl gerçekleştirilmiştir. Türkiye’nin Azerbaycan’a askerî desteğinin önemli bir örneği de 2001 yazında İran Azerbaycan’ı askerî açıdan tehdit ettiğinde Türkiye’nin İran’a nota vermesi ve Türk Yıldızları’nın Bakü’de yaptığı gösteri olmuştur.

Türkiye’nin özellikle son 15 yılda askerî açıdan dışa bağımlılığın azaltılması, bölgesel ve küresel açıdan daha aktif dış politikanın tercih edilmesi gibi atılımları ve Azerbaycan’ın da benzer politikalar izlemeye çalışması ikili askerî ilişkilerin niteliğini derinleştirmiştir. İkili ilişkilerin stratejik niteliğini güçlendiren en önemli adımlar ise hiç kuşkusuz 16 Ağustos 2010’de Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması imzalanmasıyla 15 Eylül 2010’da iki ülke arasında Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi’nin kurulması olmuştur.

Buraya kadar ikili ilişkiler açısından daha çok önem ifade eden belgeler arasında 24 Ocak 1992 tarihli Dostluk ve İşbirliği Anlaşması, 2 Kasım 1992 tarihli İşbirliği ve Dayanışma Anlaşması, 9 Şubat 1994 tarihli Dostluğun ve Çok Yönlü İşbirliğinin Geliştirilmesine İlişkin Anlaşma, 5 Mayıs 1997 tarihli Stratejik Ortaklığın Derinleştirilmesine İlişkin Deklarasyon da yer almaktaydı. Fakat Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması ikili ilişkilerin askerî boyutu da dâhil olmak üzere tüm

önemli boyutlarını düzenlemiş ve üçüncü ülkelerin saldırılarına karşı ortak savunma imkânı sağlamıştır.

Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması 10 yıllık bir süre için imzalanmış ve taraflardan birisi bu anlaşmanın yürürlüğünün sona ermesinden en az 6 ay önce diplomatik kanallardan yazılı olarak fesih bildiriminde bulunmadıkça yürürlük süresinin kendiliğinden 10 yıllık sürelerle uzaması öngörülmüştür. Dolayısıyla şimdilik bu anlaşmanın en az 2030 yılına kadar geçerli olduğunu ifade etmek mümkündür. Toplam 23 maddeden oluşan anlaşmada ilişkilerin temelleri Askerî-Siyasî ve Güvenlik Konuları, Askerî ve Askerî Teknik İşbirliği Konuları, Ekonomik İşbirliği Konuları ve İnsanı Konular olmak üzere dört konu, ayrıca Genel ve Nihai Hükümler başlıkları altında belirlenmiştir.

Anlaşmanın Askerî-Siyasî ve Güvenlik Konuları başlığı altındaki ilk iki maddesi ile Askerî ve Askerî Teknik İşbirliği Konuları başlığı altında yer alan 7. ve 8. maddeler iki ülke açısından zorunlu olarak değerlendirilen askerî ittifak anlaşmasının günümüze kadar hâlen imzalanmamış olmasından kaynaklanan eksikliği önemli ölçüde giderici niteliğe sahiptir.

Birinci maddede tarafların, komşu ve kardeş devletler olarak birbirlerinin bağımsızlığının, egemenliğinin, toprak bütünlüğünün, sınırlarının dokunulmazlığının sağlanması ve korunmasında birbirleriyle sıkı işbirliği yapacakları, tarafların herhangi birinin toprak bütünlüğünün, egemenliğinin ve devlet sınırlarının dokunulmazlığının tehdit edildiği veya tehlike altında bulunduğu kanaatinde olduğunda, taraflar bu tehdit ve tehlikelerin ortadan kaldırılması yönünde alınabilecek önlemler konusunda acil danışmalar gerçekleştirecekleri; 2. maddede ise taraflardan birinin, bir üçüncü ülke veya bir grup ülke tarafından silahlı saldırı veya askerî tecavüze maruz kalması hâlinde taraflar, Birleşmiş Milletler Şartının 51. maddesinin tanıdığı bireysel veya ortak meşru savunma hakkının hayata geçirilmesi için askerî imkân ve kabiliyetlerinin kullanılması da dâhil mevcut olanakları çerçevesinde gerekli bütün önlemlerin alınması amacıyla birbirine karşılıklı yardımda bulunmak hususunda mutabık kalmış oldukları ifade edilmiştir. 2. maddede

bu yardımın biçiminin ve kapsamının taraflarca acilen belirleneceği ifade edilmiş olsa da bu hususta bir ilerleme sağlanıp sağlanmadığı konusunda resmî bir açıklama yapılmamıştır. Askerî ve Askerî Teknik İşbirliği Konuları başlığı altında yer alan 7. ve 8. maddeler karşılıklı askerî yardım açısından önemli hususlara açıklık getirmektedir.

Anlaşmanın askerî-güvenlik boyutunun ayrıntıları daha sonra iki ülke arasındaki işbirliğine de yansımış, iki ülke arasında askerî ve savunma sanayi işbirliği derinleşmiş, orak askerî tatbikatlar daha da sıklaştırılmıştır. Kasım 2012'de Ankara yakınlarında Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan askerlerinin katılımıyla "Kafkas Kartalı-2012" isimli askerî tatbikat gerçekleştirilmiştir. 12-28 Temmuz 2013 tarihinde Türkiye-Azerbaycan Tabur Görev Kuvveti Tatbikatı Bakü ve Nahcivan'da icra edilmiştir. Takip eden yıllarda Türkiye-Azerbaycan Ortak Hava Savunma Tatbikatı sırayla "TURAZ Şahini" ismiyle Türkiye'nin (2014, 2016, 2018), "TURAZ Kartalı" ismiyle Azerbaycan'ın (2013, 2015, 2017, 2019) ev sahipliğinde icra edilmiştir.

Hemen hemen her yıl bu büyük kapsamlı tatbikatların yanı sıra daha küçük kapsamlı başka tatbikatlar da gerçekleştirilmiştir. 2018 yılında Türk askerleri hem 26 Haziran'da Azerbaycan Ordusu'nun 100 kuruluş yılı hem de 15 Eylül'de Bakü'nün işgalden kurtuluşunun 100. yılı için gerçekleştirilen büyük askerî törende Azerbaycan askerleriyle beraber yer almıştır.

29 Temmuz-10 Ağustos tarihleri arasında icra edilen 2020 yılındaki tatbikatın tekraren Azerbaycan'da gerçekleştirilmesi ve kapsamının geniş tutulması doğal olarak sembolik bir anlam taşımış ve Ermenistan'a ve destekçilerine mesaj olarak değerlendirilmiştir. Hava kuvvetlerinin her zamankine kıyasla daha kapsamlı olarak yer aldığı tatbikatlarda her iki orduya ait özel kuvvetlerin katılımıyla büyük çapta ortak bir askerî tatbikat gerçekleştirilmesi, özel kuvvet birliklerinin, tatbikat kapsamında "stratejik bölgeleri kurtarma" eğitiminde yer almaları da bu mesajın bir parçası olarak görülmektedir.

Sonuç olarak, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin temellerinde ideolojik boyut, ortak tarih, duygusal bağlar ve diğer etkenler yer alsa da ikili ilişkilerin her iki ülke için özel stratejik öneme sahip olduğu

tartışmasızdır. İkili ilişkiler açısından 16 Ağustos 2010 tarihinde Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması'nın imzalanması ve 15 Eylül 2010'da Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi'nin oluşturulması özel önem taşımaktadır. Bu anlaşma ve oluşturulan yapı her iki devlet açısından dış ilişkilerdeki en yüksek düzeyli işbirliği modelidir. Yani, Türkiye ve Azerbaycan birbirlerinin sadece söylemsel düzeyde değil, hukukî ve fiilî boyutta da gerçek ortağı konumundadır.

Türkiye ile Azerbaycan'ın gerçekleştirdikleri askerî tatbikatlar ve genel olarak Türkiye-Azerbaycan askerî ilişkileri bazı kesimlerin ifade ettikleri gibi bölgedeki durumu gerginleştiren adımlar değildir. Tam aksine bölgede 1990'ların başında olduğu gibi uluslararası hukuka aykırı girişimlere ve oldubittilere izin verilmeyeceğinin, ülkelerin toprak bütünlüğü de dâhil olmak üzere uluslararası hukukun temel ilkelerinin mutlaka korunacağı ve dolayısıyla, barış ve istikrarın garantisidir.

Sonuç

Türkiye-Güney Kafkasya ilişkileri, hem Ermenistan dışındaki bölge ülkeleri hem de Türkiye açısından olumlu değerlendirilebilecek bir noktaya varmıştır. Güney Kafkasya ülkelerinin Türkiye'ye ilişkin yaklaşımlarına bakacak olursak, 1990'larda Azerbaycan Türkiye'yi önemsiyordu, Gürcistan Türkiye'yi dikkate alıyordu, Ermenistan ise Türkiye'yi dikkate dahi almıyordu. Günümüzde ise Azerbaycan ile Türkiye yasal altyapı itibarıyla ve fiilî olarak stratejik ortak konumundadır. Gürcistan Türkiye açısından önemli bir ortak ve Türkiye'yi bazen önemseyen bazen de dikkate alan ülke konumundadır. Ermenistan Türkiye'yi önemsemiyor gibi gözükse de en azından dikkate almaktadır.

Türkiye'nin Güney Kafkasya'daki günümüze kadarki kazanımları, özellikle de Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz boru hattı, TANAP projesi, Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattı önemlidir. Ama kazanımlar 1991 yılındaki beklentilerin gerisindedir. Türkiye'nin Azerbaycan ile ilişkilerin daha da derinleştirilmesi, ortak kurumların sayısının artırılması (bunlar, bilimsel, kültürel, sivil toplum, ticarî vs. olabilir), üçüncü ülkelerde ortak projeler gerçekleştirilmesi, ortak yatırımlar yapılması Gürcistan ile ilişkilerin derinleştirilmesi, bu

ülkede stratejik alanlarda (genel olarak altyapı yatırımları, özellikle de enerji altyapısındaki yatırımlar) gereklidir.

Gürcistan ile ilişkiler bakımından Gürcistan Türkleriyle ilgili olarak Gürcistan'ın toprak bütünlüğü hassasiyetini de paylaşarak ve özenle dikkate alarak faaliyetlerin yapılması gereklidir. Çok ilginçtir ki, 1990'lı yıllar boyunca Gürcistan'ın toprak bütünlüğü sorunu yaşadığı Abhazya konusunda Türkiye'deki bazı çevreler daha cesaretli (hatta Gürcistan'ı rahatsız etme pahasına) davrandığı halde, Gürcistan'ın toprak bütünlüğü açısından neredeyse tek sıkıntı çıkarmayan (sadece sıkıntı çıkarmamakla kalmayıp, Gürcistan'ın toprak bütünlüğüne en az Gürcüler kadar önem veren) grup olan Gürcistan Türkleri konusunda daha zayıf adımlar atılmıştır. Türkiye'nin Gürcistan Türkleri konusundaki adımları hatta Ermenistan'ın ve Ermeni lobisinin Gürcistan'daki Ermeniler konusundaki politikaları ve adımları ile bile kıyaslanamaz. Bu bağlamda Gürcistan Türklerinin eğitim ve ekonomik açılardan güçlenmesi, Gürcistan'a daha fazla entegre olmaları, Ahıska Türklerinin yurtlarına geri dönüşleri konusunda Azerbaycan ile ortaklaşa daha etkin olunması faydalı olacaktır.

Geride kalan süre itibarıyla Türkiye'nin Ermenistan iç ve dış politikası, Ermenistan kamuoyu üzerindeki etkisi de bir gelişme göstermemiştir. Hatta Ermenistan'ın ve Ermeni lobisinin Türkiye iç politikası ve kamuoyu üzerindeki etkisi ile Türkiye'nin Ermenistan kamuoyu ve iç politikası üzerindeki etkisi kıyaslandığında bile tablonun Türkiye aleyhinde olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin Ermenistan politikasını da gözden geçirmesi teslimiyetçi olmayan aktif bir politika izlemesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Akgün, Mensur (2008), "Azerbaycan ipoteği kalkıyor mu?", *Referans*, 23.07.2008.
- Aslanlı, Araz (2017), "The South Caucasus in the Global Struggle", *Caucasus International*, C. 7, S. 1, ss. 77-94.
- Aslanlı, Araz ve Kurban, Vefa (2016), "Azerbaycan-Türkiye İlişkileri ve Sivil Toplum Kuruluşları", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 1, ss. 31-43.

- Cabbarlı, Hatem (2015), "ABD'nin Kafkasya Politikası ve Türkiye", *Yeni Türkiye*, S. 71, ss. 725-740.
- Caferov, Nazim ve Aslanlı, Araz (2016), "ABD ve Güney Kafkasya: Ağustos 2008 Öncesinde ve Sonrasında", *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 8, S. 4, ss. 1-10.
- Çelikpala, Mitat ve Veliyev, Cavid (2015), *Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye: Bölgesel İşbirliğinin Başarı Örneği*, İstanbul: Center for International and European Studies (CIES) Kadir Has University.
- Demirağ, Yelda (2005), "Bağımsızlıktan Kadife Devrime Türkiye-Gürcistan İlişkileri", *Uluslararası İlişkiler*, C. 2, S. 7, ss. 125-155.
- Ermenistan Devlet Başkanlığı resmi internet sitesi, <http://www.president.am/library/constitution/eng/?pn=1>; <http://www.president.am/library/symbols/eng/>
- Ermenistan Dışişleri Bakanlığı resmi internet sitesi <http://www.mfa.am/en/what-is-genocide/>
- Ermenistan hükümetinin resmi internet sitesi, <http://www.gov.am/en/independence/>
- Gafarov, Vasif (2009), "Azerbaijan's Independence and the Geointerests of the Russian and Ottoman Empires", *The Caucasus & Globalization*, C. 2, S. 2-3, ss. 193-204.
- Garibov, Mahir (2015), "Yeni Belgeler Tanıklığında Kafkas İslam Ordusu'nun Oluşumu ve Bakü'nün Kurtuluşu", *Yeni Türkiye*, S. 71, ss. 409-418
- Gül, Nazmi ve Ekici, Gökçen (2001), "Azerbaycan ve Türkiye ile Bitmeyen Kan Davası Ekseninde Ermenistan'ın Dış Politikası", *Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel Sayısı*, C. 7, S. 1, ss. 371-396.
- Həsənlı, Cəmil (2009), *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Xarici Siyasəti 1918-1920*, Bakü: Adiloğlu.
- Həsənlı, Cəmil (2012), *Sovyet dövründə Azərbaycanın xarici siyasəti (1920-1939)*, Bakü: Adiloğlu.
- Jones, Dorian, "Football Match Provides Opening for Healing Turkish-Armenian Relations", *VOA News*, 19.12.2008, <http://www.voanews.com/english/archive/2008-12/2008-12-19-voa26.cfm?moddate=2008-12-19> (Erişim Tarihi: 12.08.2020)
- Kantarçı, Şenol (2011), *Amerika Birleşik Devletleri'nde Ermeniler ve Ermeni Lobisi*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Kinzer, Stephen, "Turkish-Armenian football diplomacy", *The Guardian*, 03.09.2008, <http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2008/sep/03/turkey.armenia> (Erişim Tarihi: 12.08.2020)
- Qasımlı, Musa (2007), *SSRİ-Türkiyə münasibətləri. (Türkiyədə 1960-cı il çevrilişindən SSRİ-nin dağılmasınaadək): I cild, 1960-1979*. Bakü: Adiloğlu.
- Qasımlı, Musa (2009), *SSRİ-Türkiyə münasibətləri (Türkiyədə 1960-cı il çevrilişindən SSRİ-nin dağılmasınaadək): II cild, 1979-1991*, Bakü: Adiloğlu.
- Sarıkaya, Yalçın (2011), "Georgian Foreign Policy After The August 2008 War", *Karadeniz Araştırmaları*, S.31, ss. 1-16.
- Şihaliyev, Emin (2004), *Kafkasya Jeopolitiğinde Rusya, İran, Türkiye Rekabetleri ve Ermeni Faktörü*, Ankara: Naturel Yayıncılık.

- Yapıcı, Utku (2015), "Türkiye'nin Güney Kafkasya Politikası (1989-1993): Batı'nın Belirleyiciliği", *Alternatif Politika*, C. 7, S. 3, ss. 425-456.
- "Armenia and Turkey normalise ties", *BBC*, 10.10.2009, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/8299712.stm> (Erişim Tarihi: 12.08.2020)
- "Armenians remember 1915 killings", *BBC*, 24.04.2009, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/8017316.stm> (Erişim Tarihi: 12.08.2020)
- "Azərbaycanla Türkiyə Arasında Strateji Tərəfdaşlıq və Qarşılıqlı Yardım Haqqında Müqavilənin Mətni", *Mediaforum*, 15.12.2010, <http://www.mediaforum.az/az/2010/12/15/AZ%C6%8FRBAYCANLA-T%C3%9CRK%C4%B0Y%C6%8F-ARASINDA-STRATEJ%C4%B0-T%C6%8FR%C6%8FFDA%C5%9ELIQ-054430699c02.html> (Erişim Tarihi: 13.08.2020)
- "Azərbaycan-Türkiyə sənədləri imzalanmışdır", Azərbaycan Devlet Başkanı Resmi İnternet Sayfası, 25.10.2011, <http://www.president.az/articles/3391> (Erişim Tarihi: 13.08.2020)
- "Erdoğan: Azerbaycan'a müteşekkiriz", *EkoAvrasya*, 28.05.2012, <http://www.ekoavasya.net/Manset.aspx?pid=48&lang=TR&Ara=Ciz> (Erişim Tarihi: 13.08.2020)
- "Erivan Şartları", *Hürriyet*, 20.01.2002, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erivan-sartlari-49408> (Erişim Tarihi: 13.08.2020)
- "Erivan'la görüşme trafiği çok önemli", *Hürriyet*, 18.07.2008, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erivan-la-gorusme-trafigi-cok-onemli-9470894> (Erişim Tarihi: 14.08.2020)
- "Ermenistan'la Sorunlarımız Var", *Hürriyet*, 24.07.2008, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/ermenistan-la-sorunlarimiz-var-9504263> (Erişim Tarihi: 13.08.2020)
- "Full Text of Constitutional Court's Decision on Protocols", *Armenian Weekly*, 16.01.2010, <http://armenianweekly.com/2010/01/16/full-text-of-constitutional-courts-decision-on-protocols/> (Erişim Tarihi: 13.08.2020)
- "'Genocide' Question Still Haunts Armenia-Turkey Relations", *RFERL*, 10.07.2008, http://www.rferl.org/content/Genocide_Question_Still_Haunts_Armenia_Turkey_Relations/1182898.html (Erişim Tarihi: 13.08.2020)
- "Gül, Erdoğan və Davudoğlu Azərbaycan üçün arzuolunmaz şəxslər elan edildi", *Anspress*, <http://www.anspress.com/index.php?a=2&lng=az&nid=6166>
- "Güney Kafkasya Ülkeleri ile İlişkiler", *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-guney-kafkasya-ulkeleriyle-iliskileri.tr.mfa (Erişim Tarihi: 14.08.2020)
- "President Serzh Sarkisian Addresses UN General Assembly", *Asbarez*, 26.09.2008, <http://www.asbarez.com/2008/09/26/president-serzh-sarkisian-addresses-un-general-assembly/> (Erişim Tarihi: 14.08.2020)
- "Resmî Bakıdan Türkiyə-Ermənistan protokollarına sət etiraz", *Anspress*, <http://www.anspress.com/index.php?a=2&lng=az&nid=6142>
- "Star Rafinerisi, Türkiye'de tek noktaya yapılacak en büyük özel sektör yatırımı", *1News*, 24.10.2011, <http://www.1news.com.tr/turkiye/20111024114624614.html> (Erişim Tarihi: 14.08.2020)

- “Statement by H.E.Mr. Robert Kocharian President of the Republic of Armenia at the Millennium Summit Of The United Nations”, *United Nations*, 07.09.2000, <http://www0.un.org/millennium/webcast/statements/armenia.htm>
- “Turkey, Armenia agree to forge ties”, *CBC*, 10.10.2009, <http://www.cbc.ca/news/world/story/2009/10/10/turkey-armenia.html> (Erişim Tarihi: 14.08.2020)
- “Turkish president’s football visit turns political”, *France24*, 06.09.2008, <http://www.france24.com/en/20080906-turkey-president-football-visit-armenia-sarkisian-gul> (Erişim Tarihi: 15.08.2020)
- “Türkiye - Azerbaycan Siyasî İlişkileri”, *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-azerbaycan-siyasi-iliskileri.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 13.08.2020)
- “Türkiye - Gürcistan Siyasî İlişkileri”, *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-gurcistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 13.08.2020)
- “Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı ile Dışişleri Komisyonu Raporu (1/979)”, *TBMM*, <http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem23/yil01/ss645.pdf> (Erişim Tarihi: 14.08.2020)
- “Türkiye Ermenistan maçında Azeri bayrağı neden yasaklandı?”, *Milliyet*, 14.10.2009, <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/turkiye-ermenistan-macinda-azeri-bayragi-neden-yasaklandi-1149733> (Erişim Tarihi: 14.08.2020)
- “Türkiye ve Azerbaycan Unesco’ya Ortak Dosyalar Sunacak”, *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı*, <http://basin.kulturturizm.gov.tr/yazdir?70FED799081A2E56C0243FBF1CC04FE5> (Erişim Tarihi: 14.08.2020)
- “Türkiye ve Azerbaycan’daki Öğrencilerden Anlamli Proje”, *TRT Avaz*, 09.06.2014, <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avrasyadan/turkiye-ve-azerbaycandaki-ogrencilerden-anlamli-proje/539564f38a58c90e44a81963> (Erişim Tarihi: 13.08.2020)
- “Türkiye’nin Enerji Stratejisi”, *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa (Erişim Tarihi: 15.08.2020)
- “Türkiye-Azerbaycan arası stratejik imza atıldı”, *Hürriyet*, 15.09.2010, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/turkiye-azerbaycan-arasi-stratejik-imza-atildi-15791668> (Erişim Tarihi: 15.08.2020)
- “Türkiye-Güney Kafkasya İlişkileri”, *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, <http://www.mfa.gov.tr/turkce/grupa/kafkasya.htm>. (Erişim Tarihi: 15.08.2020)

“ERMENİ SOYKIRIMI” TARTIŞMALARI ÇERÇEVESİNDE TÜRK DIŞ POLİTİKASI VE TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ

Mustafa Serdar PALABIYIK*

Giriş

Türk dış politikasının tarihten gelen bazı çözümlen(e)memiş sorunları mevcuttur. Bu sorunlar genellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma döneminin sancılı ortamında ortaya çıkmış, sonrasında ya Birinci Dünya Savaşı'nda yaşanan bazı gelişmeler (1915 Ermeni sevk ve iskânı), ya İmparatorluğun ardından bir ulus-devlet yaratma girişimleri (1920 ve 1930'lardaki ayrılıkçı Kürt isyanları ve günümüze doğru PKK terörü), ya da dekolonizasyon süreçleri (Kıbrıs'ta bağımsızlık ve bölünme) sorunların derinleşmesine yol açmıştır. Bu “sorunlar” yalnızca Türkiye'nin komşuları ile (Ermenistan, İran/İrak/Suriye ve Yunanistan) ilişkilerini etkilemekle kalmamış, aynı zamanda Avrupa Birliği (AB) ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile ilişkilerini de etkilemiştir. Dolayısıyla bu sorunların bölgesel değil, bölge-aşan (*trans-regional*) sorunlar olduğu aşikârdır.

Bu üç tarihsel dış politika konusu içinde yaklaşık yüz yıllık geçmişle hâlen canlı bir şekilde tartışılan konulardan biri “Ermeni sorunu”dur. Her şeyden önce, Türkiye'deki literatürde bu konunun “sorun” olarak tanımlanması, Türk akademyasının meseleye olumsuz bir anlam yükleyerek konuya yönelik sübjektif bir bakış açısı geliştirdiğini göstermesi bakımından önemlidir. Yani mesele, iki eşit egemen

* Doç. Dr., TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID: 0000-0001-5938-7017, spalabiyik@gmail.com

devlet olan Türkiye ve Ermenistan arasındaki bir mesele olmaktan çıkmış, bir taraftan tarihî derinliği (Doğu sorunu, Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni isyanları, Birinci Dünya Savaşı, sevk ve iskân), diğer taraftan coğrafi genişliği ile (Ermeni diasporasının faaliyetleri, çeşitli ülkelerin parlamentolarında alınan "soykırımı" tanıma kararları) çok daha geniş ve çok daha derin bir bakış açısıyla ele alınagelmıştır.

"Ermeni sorunu" kavramı iki açıdan daha problemlidir. Birincisi, kavram özü itibarıyla Ermenilerin faaliyetlerini veya iddialarını bir sorun olarak görmektedir; bu durum meselenin tek taraflı bir perspektifle, "Ermenilerin ihaneti" ve "Osmanlı idarecilerinin savaş şartları nedeniyle aldığı tedbirler" gibi genellemelerle incelenmesine neden olmuştur. İkincisi ise, eğer ortada bir sorun varsa bu sorunu çözmenin gerekliliği de dış politika yapıcılar için *a priori* kabul edilmiş demektir. Oysa bu tarihî meseleyi "çözmek" yerine "çözümlemek", yani farklı katmanlarını göz önüne alacak bir anlayış geliştirmek daha etkili bir politika olacaktır.

Bu çalışma, literatürde "Ermeni sorunu" olarak adlandırılmış ve kısaca Osmanlı Ermenilerinin bir bölümünün 1915'te başlayan sevk ve iskân edilmesinin bir "soykırım" olup olmadığına "karar verilmesi" olarak özetlenebilecek meselenin, Türk dış politikasında nasıl bir evrim geçirdiğini analiz etmek üzere kaleme alınmıştır. Diğer bir deyişle, bu çalışma 1915 sevk ve iskânının soykırım olup olmadığı sorunsalına odaklanmak yerine, bu konunun ele alınış biçimini uluslararası hukuk çerçevesinde değerlendirmek, Türk dış politikasında bu meseleye yönelik geliştirilen politikaları incelemek ve sonuç yerine de konuyla ilgili bazı politika tavsiyelerinde bulunmayı amaçlamaktadır. Bunu yaparken "Ermeni sorunu" tabirinden kaçınılacak ve kesin yargılara varmak yerine mevcut durum analiz edilerek "soykırım" tartışmalarının nereye doğru evrilebileceği tartışılmaya çalışılacaktır.

1915 Sevk ve İskânı Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Nasıl Ele Alınabilir? Üç Güncel Tartışma:

Savaş suçları, insanlığa karşı suçlar ve soykırım suçu özü itibarıyla ulusal ve uluslararası hukukun kapsamına girmektedir. Zira bir suçun

tanımlanması ve faillerinin cezalandırılması hukukî bir süreçtir. Savaş suçları ve insanlığa karşı suçlar, uluslararası hukukun evrimi içinde önce muğlak, daha sonra da giderek netleşen bir biçimde tanımlanmaya başlamıştır. Savaş ve barış hukuku, tarih boyunca devlet adamlarının ve hukukçuların ilgi alanında olmakla beraber, bu konularda ilk sistemli çalışmaların 17. yüzyılın ortalarında başladığı ve uluslararası toplumun önemli bir bölümünün kabul ettiği yasal düzenlemelerin ancak 19. yüzyıl ortalarından itibaren ortaya çıktığı söylenebilir.¹ Soykırım suçunun hukuken tanımlanması ise nihaî olarak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, 1948 yılında imzalanan ve 1951 yılında yürürlüğe giren Birleşmiş Milletler Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi (bundan sonra Sözleşme olarak adlandırılacaktır) ile gerçekleştirilebilmiştir.²

Her ne kadar soykırım kavramının mucidi Polonyalı hukukçu Raphael Lemkin soykırım tanımını yaparken 1915 yılında Ermenilerin başına gelen felaketi de göz önüne aldığı ifade etse de³, bu kavram bir suç olarak ancak 1948 yılında uluslararası toplum tarafından tanınmıştır. Dahası Sözleşmeyi hazırlayan hukukçular, bu tanımın sınırlarını oldukça net bir biçimde çizmeye çalışmışlardır. Bunu yaparken bir taraftan her kıtal ve katliamın soykırım olarak adlandırılmaması için, ancak belirli şartlar yerine geldiğinde bir olayın soykırım olarak değerlendirilebileceğini ileri sürmüşler, diğer taraftan da tanım geniş tutulduğu takdirde uluslararası toplumun hemen her üyesinin geçmişinde yaşanan benzer olayların soykırım olarak tanımlanmasıyla suçun ciddiyetinin azalacağını düşünmüşlerdir.⁴

---

¹ Savaş suçları ve insanlığa karşı suç kavramlarının tarih içindeki evrimi için bkz. M. Cherif Bassiouni, *Crimes against Humanity: Historical Evolution and Contemporary Application*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011, özellikle ss. 86-166.

² Sözleşmenin tam metni için bkz. <https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/32702-Soykirim-Sucunun-Onlenmesine-Ve-Cezalandirilmasina-Dair-Sozlesme.pdf>

³ Steve L. Jacobs, "Raphael Lemkin and the Armenian Genocide", Richard G. Hovannisian (der.), *Confronting the Armenian Genocide: Looking Backward, Moving Forward*, Routledge, London and New York, 2017, ss. 125-136.

⁴ Bu konudaki tartışmaları özetleyen bir yaklaşım için bkz. Hannibal Travis, "On the Original Understanding of the Crime of Genocide", *Genocide Studies and Prevention: An International Journal*, C. 7, S. 1, 2012, ss. 30-55.

Bunun yanı sıra, bir olayın soykırım olarak tanımlanması ve buna bağlı olarak faillerinin bu suçtan yargılanıp cezalandırılması, “suçun işlendiği ülkedeki devletin yetkili bir mahkemesi veya yargılama yetkisine kabul etmiş olan sözleşmecî devletler bakımından yargılama yetkisine sahip bulunan uluslararası bir ceza mahkemesi”ne bırakılmıştır.⁵ Diğer bir deyişle, hukuken bir bireyin soykırım suçu işleyip işlemediğine ve işlediyse bu suçtan alacağı cezaya ancak bu iki tür mahkeme karar verebilir. Yetkili mahkeme kararı olmaksızın bir olayın soykırım olarak tanımlanması hiçbir hukukî sonuç doğurmaz, bu tanım ancak akademik veya siyasî amaçlarla yapılmış addedilir. Sözleşmenin ikinci maddesi soykırım kavramını net bir biçimde tanımlamaktadır:

Mevcut sözleşmede soykırım, ulusal, etnik, ırksal veya dinsel bir grubu, sırf bu grubun mensubu olmaları nedeniyle [as such] kısmen veya tamamen ortadan kaldırmak kastıyla [intent to destroy] işlenen aşağıdaki eylemlerden her hangi biri anlamına gelir:

- a) Gruba mensup olanların öldürülmesi;
- b) Grubun mensuplarına ciddi surette bedensel veya zihinsel zarar verilmesi;
- c) Kısmen veya tamamen grubun fiziksel varlığını ortadan kaldıracağı hesaplanarak yaşam şartlarının kasten değiştirilmesi;
- d) Grup içinde doğumları engellemek amacıyla tedbirler alınması;
- e) Gruba mensup çocukların zorla bir başka gruba nakledilmesi.⁶

Bu tanıma göre, bu beş fiilin işlenmesi tek başına bu fiillerin soykırım olduğu anlamına gelmez. Bu fiillerin soykırım sayılabilmesi için gereken şartlar (1) bu fiillerin Sözleşmenin ikinci maddesinde belirtilen dört tip gruptan birine (ulusal, etnik, ırksal, dinsel) uygulanması, (2) bu fiillerin, uygulandığı bireylere sırf bu gruba mensup oldukları için uygulanması, (3) bu fiillerin grubu kısmen veya tamamen ortadan kaldırma kastıyla uygulanmasıdır. Bu üç şart (grup, saik, niyet) bir arada ve mevcudiyetleri yadsınamaz kanıtlarla kanıtlanmadığı sürece Sözleşmedeki tanımda yer alan fiiller soykırım olarak adlandırılmaz.

⁵ Sözleşmenin altıncı maddesi için bkz. <https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/32702-Soykirim-Sucunun-Onlenmesine-Ve-Cezalandirilmesine-Dair-Sozlesme.pdf>

⁶ William A. Schabas, *Genocide in International Law: The Crime of Crimes*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009, s. 668.

Bu makalede, Birinci Dünya Savaşı içinde gerçekleşen Ermeni sevk ve iskânı sırasında neler yaşandığı ve bu yaşananların soykırım olup olmadığı uzun uzadıya tartışılmayacaktır. Ancak mevcut tarihî veriler incelendiğinde, sevk ve iskân uygulamasının Osmanlı Ermenilerine yönelik ırksal bir nefret saikiyle ve onları kısmen veya tamamen yok etmek kastıyla gerçekleştirildiğini iddia etmek mümkün değildir.⁷

Ermenilerin sevk ve iskânı çerçevesinde yaşanan kayıpların “soykırım” olarak adlandırılıp adlandırılmayacağı meselesi öncelikle hukukun konusudur. Bu konuda ilk hukukî fikir ayrılığı da Sözleşmenin, yürürlüğe girdiği 1951 yılından önceki olaylara uygulanıp uygulanamayacağı sorusu üzerinedir. Bazı hukukçular, hukukun en temel prensiplerinden olan “kanun yoksa ceza da yoktur” (*nulla poena sine lege*) ve “kanun yoksa suç da yoktur” (*nullum crimen sine lege*) prensiplerinden hareketle, Sözleşmenin yürürlüğe girmesinden önce gerçekleşen olaylar için Sözleşmenin uygulanamayacağını ifade ederler.⁸ Bu durumda “1915 olayları için Sözleşme hükümleri uygulanamayacağından, hukuken 1915 olayları soykırım olarak adlandırılmaz” şeklinde bir yorum yapmak mümkün olabilir. Bu bakış açısına karşı çıkan hukukçular ise bu temel prensiplere rağmen Sözleşmenin yürürlüğe girdiği tarihten önceki olaylara uygulanabilir olduğunu iddia etmektedirler. Buna gerekçe olarak Alman ve Japon savaş suçlularının yargılandığı Nüremberg ve Tokyo Mahkemelerinin statülerinde savaş suçlarını işleyen failerin, net bir suç tanımı olmasa da, işledikleri fiilin sonuçlarından haberdar olmaları nedeniyle bu suçu işlemiş kabul edilmelerini gösterirler.⁹ Ayrıca bu hukukçular 1968 yılında imzalanan ve 1970 yılında yürürlüğe giren Savaş Suçları ve İnsanlığa Karşı Suçlar Bakımından

⁷ Bu konuda uzun bir tartışma için bkz. Mustafa Serdar Palabıyık, *1915 Olaylarını Anlamak: Türkler ve Ermeniler*, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2015.

⁸ William A. Schabas, “Retroactive Application of the Genocide Convention”, *University of St. Thomas Journal of Law and Public Policy*, C. 4, S. 2, 2010, ss. 36-59, s. 38.

⁹ Bineet Kedia, “Nullum Crimen Sine Lege in International Criminal Law: Myth or Fact?”, *International Journal of International Law*, C. 1, S. 2, 2015, <http://www.ijoil.com/nullum-crimen-sine-lege-in-international-criminal-law-myth-or-fact/>. Bu konunun detaylı bir tartışması için bkz. Shahram Dana, “Beyond Retroactivity to Realizing Justice: A Theory on the Principle of Legality in International Criminal Law Sentencing”, *Journal of Criminal Law and Criminology*, C. 99, S. 4, 2009, ss. 857-927.

Kanunî Sınırlamaların Uygulanmayacağına Dair Sözleşme'ye¹⁰ atfen ve soykırım suçunun da insanlığa karşı suçlar kategorisinde yer almasına istinaden, Sözleşmenin istisnai olarak geriye yürüyebileceğini ileri sürerler.¹¹ Kısacası bu hususta bir hukukî oyuşma sağlanamamıştır.

1915 olaylarının hukuken soykırım olarak adlandırılıp adlandırılmayacağı konusunda ikinci hukukî tartışma, 1915 olayları ile ilgili yetkili bir mahkemenin yargılama yapıp yapmadığı konusundadır. Yukarıda belirtildiği üzere bir olayın hukuken soykırım olarak tanımlanması ve faillerinin bu suçtan cezalandırılması için yetkili bir mahkemenin kararı gerekmektedir. 1915 olaylarının soykırım olarak adlandırılmayacağını savunanlar, bugüne kadar herhangi bir yetkili mahkeme kararı ile 1915 olaylarının soykırım olarak tanımlanmadığını buna gerekçe olarak gösterirler.¹² Diğer taraftan bu olayları soykırım olarak nitelendirenler ise, 1919 ve 1920 yıllarında Osmanlı yönetimi tarafından kurulan Divan-ı Harplerde yapılan yargılamalar ve verilen cezalardan hareketle, yetkili bir mahkemenin yargılama ve cezalandırma süreçlerini tamamladığını, dolayısıyla da işlenen fiillerin "soykırım" olarak değerlendirilebileceği sonucuna varmaktadırlar.¹³

Bu ikinci tezin iki sorunlu tarafı vardır. Birincisi, Divan-ı Harplerin yetkili mahkeme olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği meselesidir. Bu Divan-ı Harpler, İstanbul'u işgal eden Müttefik devletlerin baskısıyla kurulan ve temyiz hakkı bulunmayan mahkemelerdir. Yapılan yargılamaların usulüne uygun olmadığı, yargıçların Müttefik

¹⁰ Sözleşmenin tam metni için bkz. "http://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.27_convention%20statutory%20limitations%20warcrimes.pdf

¹¹ Vahakn N. Dadrian, "The Armenian Genocide as a Dual Problem of National and International Law", *University of St. Thomas Journal of Law and Public Policy*, C. 4, S. 2, 2010, ss. 60-82, s. 74.

¹² Palabıyık, *1915 Olaylarını Anlamak*, a.g.e, ss. 41-42.

¹³ Vahakn N. Dadrian ve Taner Akçam, *Judgment at Istanbul: The Armenian Genocide Trials*, Berghahn Books, Oxford and New York, 2011, ss. 1-2; Jay Winter, "Under the Cover of War: The Armenian Genocide in the Context of Total War", Robert Gellately ve Ben Kiernan (der.), *The Specter of Genocide: Mass Murder in Historical Perspective*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, s. 211; Robert Melson, *Revolution and Genocide: On the Origins of the Armenian Genocide and Holocaust*, University of Chicago Press, Chicago, 1996, s. 152.

devletlerin baskısı altında hareket ettikleri veya sorumlu tuttıkları İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne mensup idarecilere yönelik kişisel husumetlerinin tarafsızlıklarını gölgelediği gibi hususların bizzat Müttefik devletlerin siyasî temsilcileri tarafından dile getirilmesi, bu mahkemelerin kararlarının yetkili mahkeme kararı olup olmadığı konusunda soru işaretleri doğurmaktadır.¹⁴ Dahası, 1920’nin Kasım ayından itibaren dönemin Askerî Temyiz Mahkemesi bu Divan-ı Harplerin kararlarını incelemeye almış ve 23 Nisan 1920’den sonra verilen neredeyse tüm kararlar bu mahkeme tarafından bozulmuştur.¹⁵ Divan-ı Harplerin yetkili mahkeme olduğu tezine yönelik ikinci sorun da bu mahkemelerin “soykırım” suçu konusunda değil, “savaş suçları” konusunda yargılama yapmalarıdır. Elbette henüz tanımlanmamış bir suç, Divan-ı Harplerin isnat edebileceği bir suç olamamıştır; ancak her halükârda bu mahkemelerin kararlarını soykırım suçunun işlendiğinin yetkili bir mahkeme tarafından ispatı olarak sunmak sorunlu bir yaklaşım olacaktır.

1915 olaylarının soykırım olarak adlandırılması meselesine dair üçüncü hukukî tartışma daha güncel bir tartışma olup “Ermeni soykırımı”nın inkârının cezalandırılması konusundadır. Aslında soykırım inkârının cezalandırılması, Yahudi soykırımının inkârına has bir cezalandırmadır ve bu konuda yirmiden fazla ülkede hukukî düzenlemeler mevcuttur.¹⁶ Bu hukukî düzenlemeler, Yahudi soykırımının inkârını hapis ve para cezası ile cezalandırmaktadır. Fransa’da bu çerçevede 13 Temmuz 1990’da kabul edilen ve Gayssot Yasası olarak bilinen yasa, Yahudi soykırımının inkârını bir yıla kadar hapis ve 45.000 avroya kadar para cezası ile cezalandırılmasını öngörmektedir.¹⁷

---

¹⁴ Feridun Ata, *İşgal İstanbul’unda Tehcir Yargılamaları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005, ss. 133-135.

¹⁵ Yusuf Sarımay, *24 Nisan 1915’te Ne Oldu? Ermeni Sevki ve İskanının Perde Arkası*, İdeal Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 257.

¹⁶ Bu konuda detaylı bir analiz için bkz. Laurent Pech, “The Law of Holocaust Denial in Europe: Toward A (Qualified) EU-Wide Criminal Prohibition”, Ludovic Hennebel ve Thomas Hochmann (der.), *Genocide Denials and the Law*, Oxford University Press, Oxford, 2011, ss. 185-234.

¹⁷ Nikolay Kaposov, *Memory Laws, Memory Wars: The Politics of the Past in Europe and Russia*, Cambridge University Press, Cambridge, 2018, ss. 85-92.

Gayssot Yasası'nın "Ermeni soykırımı" iddialarına uygulanması tartışması 2000'li yılların ortalarında başlamıştır. Fransa Ulusal Meclisi ve Senatosu 30 Ocak 2001'de tek cümlelik bir kanun kabul etmiştir; bu kanunla "Ermeni soykırımı" nı resmen tanımıştır.¹⁸ Ardından 2006 yılında Fransa Sosyalist partisi Gayssot Yasası ve 2001'de kabul edilen kanunu temel alarak "Ermeni soykırımı" nın inkârını da tıpkı Yahudi soykırımının inkârı gibi cezalandıracak bir yasa tasarısı hazırlamıştır. Bu tasarı 2011 yılında Fransa Ulusal Meclisi ve Senatosu tarafından kabul edilirse de Fransa'da Anayasa Mahkemesi mesabesinde bulunan Fransa Anayasa Konseyi bu tasarımı iptal etmiştir. Bu iptali yaparken de 2001'de kabul edilen kanunun normatif bir unsur taşımadığını, yalnızca bir deklarasyon olduğunu, bu nedenle de hukukî bir sonuç doğuramayacağını ifade etmiştir.¹⁹

"Ermeni soykırımı" nın inkârını cezalandırma girişiminde bulunan bir diğer ülke de İsviçre'dir. İsviçre Ceza Kanunu'nun 261. maddesi, soykırım veya diğer insanlığa karşı suçları inkâr veya tahfif eden veya meşru gösteren kişileri üç yıla kadar hapis ve para cezasıyla cezalandırılmasını öngörmektedir.²⁰ Bu maddeye istinaden İsviçre'de düzenlediği bir dizi konferansta "Ermeni soykırımı" nı "uluslararası bir yalan" olarak nitelendiren Doğu Perinçek, İsviçre'deki bir Ermeni diaspora örgütü olan Switzerland-Armenia tarafından mahkemeye verilmiştir. Önce Lozan Mahkemesi Perinçek'i mahkûm etmiş, Perinçek'in temyiz başvurusundan sonra Vaud Kantonu Mahkemesi ve son olarak İsviçre Federal Mahkemesi Perinçek'in mahkûmiyet kararını onamıştır. Bunun üzerine Perinçek Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne (AİHM) başvurmuş ve 17 Aralık 2013'te AİHM, İsviçre'nin Perinçek'in ifade özgürlüğünü ihlal

¹⁸ Kanunun tam metni için bkz. <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cid-Texte= JORFTEXT000000403928>

¹⁹ Fransa Anayasa Konseyi'nin kararının tam metni için bkz. <http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/english/case-law/sample-of-decisions-in-relevant-areas-dc/decision/decision-no-2012-647-dc-of-28-february-2012.114637.html>

²⁰ Paolo Lobba "Testing the 'Uniqueness': Denial of the Holocaust vs Denial of Other Crimes before the European Court of Human Rights", Uladzislau Belavusau ve Aleksandra Gliszczynska-Grabias (der.), *Law and Memory: Towards Legal Governance of History*, Cambridge University Press, Cambridge, 2017, ss. 109-128, p. 116.

ettiğine karar vermiştir. Bu karara göre ihtilafı ve hassas konuların, kin ve nefrete tahrik ve ırkçılık unsuru olmaksızın tartışılmasını engellemek ifade özgürlüğüne aykırı kabul edilmiştir. Diğer bir deyişle, “Ermeni soykırımı” kesin olarak kanıtlanmış ve üzerinde uzlaşmaya varılmış tarihsel bir gerçeklik olarak değerlendirilmemiş, bunun yerine ihtilafı ve hassas bir tarihsel konu olarak ele alınmıştır. AİHM kararına göre, böyle olduğunda da “Ermeni soykırımı”nı inkâr etmek ve bunu açıkça ifade etmek, en az “Ermeni soykırımı”nı kabul etmek kadar meşrudur.²¹ AİHM Büyük Dairesi’nin de 2015 yılında onadığı kararda, 1915 olayları hukuken Yahudi soykırımı gibi net bir şekilde tanınmış ve yetkili mahkemelerce cezalandırılmış bir olay olmadığından, Yahudi soykırımının inkârının cezalandırılması ve “Ermeni soykırımı”nın inkârının cezalandırılması arasındaki farkın altı çizilmiştir.

Sonuç olarak, 1915 olaylarını soykırım olarak adlandırıp adlandırmamak meselesi hukukî bir meseledir. İhtilafı bir konu olan 1948 tarihli Soykırım Sözleşmesi’nin geriye yürütülebileceği kabul edilse dahi 1915 olaylarını hukukî bir sonuç doğuracak şekilde “Ermeni soykırımı” olarak tanımak için yukarıda bahsedilen yetkili mahkeme kararı olması şarttır. Bu konuda bugüne kadar bir yetkili mahkeme kararı olmadığı bir yana “Ermeni soykırımı”nın inkârını cezalandırmaya yönelik girişimler de yine hukuk tarafından durdurulmuştur. Zira hukuken tanınmamış bir soykırımın gerçekleşmediğini ifade etmek, ifade özgürlüğü kapsamında ele alınmıştır; diğer bir deyişle, 1915 olayları için yapılacak olan “soykırım” tanımlaması hiç bir hukukî sonuç doğurmazdır.

Türk Dış Politikasında 1915 Olaylarının Değerlendirilmesi ve Soykırım İddialarına Karşı Geliştirilen Politikalar

1915 olaylarının uluslararası toplumun bir bölümü tarafından soykırım olarak tanınması ve buna cevaben geliştirilen politikalar, Türk dış politikasının tarihsel sorunlarından biri olagelmıştır. Aslında 1970’li yıllarda ASALA terör örgütünün Türk diplomatlara yönelik terör

---

²¹ Palabıyık, *1915 Olaylarını Anlamak*, a.g.e., ss. 111-115.

faaliyetleri başlayana kadar 1915 olayları Türk akademiasının ve siyasetinin gündeminde olmamıştır. 1920'li yılların ortalarından 1940'lı yılların sonuna kadar kaleme alınan ve Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve sonrasında Ermenilerin gerçekleştirdiği bazı silahlı eylemleri ve katliamları inceleyen birkaç makale²² dışında bu konuda ilk kapsamlı eser bürokrat ve milletvekili Ahmet Esat Uras'ın 1950'de yayımladığı *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi* başlıklı kitabı olmuştur.²³ Bu kitap neredeyse 1990'lara kadar 1915 olaylarının tarihsel gelişimi konusunda temel başvuru kitabı addedilmiştir. Yine 1950'li yıllarda başta Türkkaya Ataöv olmak üzere bazı akademisyenlerin 1915 olayları üzerine ilk makaleleri yayımlanmaya başlamıştır.²⁴ 1960'ların ortalarından itibaren 1915 olayları üzerine yeni kitaplar ve makaleler yayımlanmış²⁵, ASALA terörüyle beraber de bu konu hem devlet kurumları hem de akademianın daha fazla dikkatini çekmiş ve bu konuda daha sistemli çalışmalar yapılmaya başlamıştır.

²² [Bilinmeyen Yazar], "Ermeni Meselesine Aid Yeni Malumat", *Yeni Kafkasya*, C. 1, S. 12, 1924, ss. 7-8; [Bilinmeyen Yazar], "Ermeni Meselesi", *Yeni Kafkasya*, C. 1, S. 15, 1924, ss. 17-19; [Bilinmeyen Yazar], "Ermeni Meselesi", *Yeni Kafkasya*, C. 1, S. 16, 1924, ss. 6-9; Kemalettin Yiğiter, "Ermeni Meselesinde Rus Siyaseti", *Yeni Kafkasya*, C. 4, S. 11-12, 1927, ss. 6-11; Ali Enver Toksoy, "Musa Dağında Ermeni Mezalimi", *Resimli Ay*, S. 26, 1938, ss. 70-80; Ali Enver Toksoy, "Musa Dağında Ermeni Mezalimi", *Resimli Ay*, S. 27, 1938, ss. 63-80; Vasif Canbay, "Adana'da Ermeni İğtişası", *Görüşler*, C. 9, S. 85-86, 1946, s. 26.

²³ Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Ankara: Yeni Matbaası, 1950.

²⁴ Türkkaya Ataöv, "Bir Ermeni Hilekarlığı", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 7, S. 1-4, 1952, ss. 51-75; Türkkaya Ataöv, "Osmanlı Arşivleri ve Ermeni Sorunu", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 7, S. 1-4, 1952, ss. 19-50; Aydın Süer, "1915 Ermeni Ayaklanmalarında Çarlık Rusyası'nın Rolü", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 10, S. 1-2, 1952, ss. 459-466; [Bilinmeyen Yazar], "Birinci Dünya Harbinde Ermeni Mefsedeti", *İş*, C. 18, S. 132, 1952, ss. 65-68; [Bilinmeyen Yazar], "Rus Jeopolitik İddiaları ve Ermeni Meselesi", *İş*, C. 18, S. 132, 1952, ss. 56-64.

²⁵ Sadi Koçaş, *Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk Ermeni İlişkileri*, Ankara: Altınok Matbaası, 1967; Mithat Sertoğlu, "Türkiye'de Ermeni Meselesi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 2-4, 1967, ss. 48-58; Turgut Işıksal, "Yıldız Arşivinde Ermeni Meselesi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 2, 1967, ss. 59-64; Ahmet Hulki Saral, *Ermeni Meselesi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1970; Necla Başgün, *Türk Ermeni İlişkileri*, San Matbaası, Ankara, 1970; Fahrettin Kırzioğlu, *Kars'ın Kurtuluşunun 50. Yıldönümü Dolayısıyla Kars İli ve Çevresinde Ermeni Mezalimi, (1918-1920)*, Kardeş Matbaası, Ankara, 1970; Sadi Koçaş, *Tarih Boyunca Ermeniler ve Selçuklulardan Beri Türk-Ermeni İlişkileri*, Truva Yayınları, Ankara, 1970.

Türkiye’de 1915 olaylarına yönelik ilgi azlığının aksine, uluslararası kamuoyunda Ermeni diasporası 1920’li yılların başından itibaren yoğun bir akademik yayın ve propaganda faaliyetine girişmiştir. Özellikle ABD ve Avrupa ülkelerinde Ermeni diaspora örgütleri hem kendi ulusal bilinçlerini korumak hem de 1915 olaylarını uluslararası topluma “Ermeni soykırımı” olarak tanıtmak amacıyla buldukları ülkelerin siyasal sistemlerine müdahil olmaya başlamışlardır. Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin Soğuk Savaş boyunca mesafeli olması da, Sovyetler Birliği’nin Ermeni diasporasının bu çabalarına göz yumması, hatta destek vermesi sonucunu doğurmuştur. Nitekim, Sovyetler Birliği bir taraftan 1962’de Ermeni diasporasından Ermenistan’a öğrenci transferine izin vermiş, diğer taraftan 1965 yılında 1915 olaylarının ellinci yıldönümü çerçevesinde Erivan’da büyük gösteriler düzenlenmesine müsaade etmiştir.²⁶ Bunun yanı sıra Ermeni diasporası 1965’te Uruguay Parlamentosu’nda “Ermeni soykırımını” tanıyan ve 24 Nisan tarihini “Ermeni Şehitlerini Anma Günü” olarak kabul eden bir tasarının geçmesini sağlamıştır.²⁷ Ermeni diasporasının güçlü olduğu ülkelerden biri olan Uruguay’da alınan bu parlamento kararı, türünün ilk örneği olması açısından önemlidir.

Soğuk Savaş’ın sona erme ve Sovyetler Birliği’nin dağılma sürecine paralel olarak Ermenistan’ın yeniden bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkması, 1915 olaylarını bir kez daha Türk dış politikasının gündemine taşımıştır. Zira 23 Ağustos 1990 tarihinde ilan edilen Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesi’nin 11. maddesi “Ermenistan Cumhuriyeti’nin 1915 yılında Osmanlı Türkiyesi ve Batı Ermenistan’da yaşanan soykırımın uluslararası kamuoyu tarafından tanınması vazifesini destekleyeceğini” ifade etmiştir.²⁸ 1995’te kabul edilen Ermenistan Anayasası’nın giriş bölümünde de bu bildirgeye atıfta bulunulması bu maddenin bir devlet politikası olarak benimsenmesi sonucunu doğurmuştur.²⁹ Bu

---

²⁶ Palabıyık, *1915 Olaylarını Anlamak*, s. 87.

²⁷ *A.g.e.*, ss. 87-88.

²⁸ Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesi’nin metni için bkz. <http://www.gov.am/en/independence/>

²⁹ Ermenistan Anayasası’nın tam metni için bkz. <http://www.parliament.am/parliament.php?id=constitution&lang=eng>

madde Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde iki yönüyle sorun yaratmıştır. Birincisi, Ermenistan Türkiye'nin Doğu Anadolu bölgesini "Batı Ermenistan" olarak tanımlamış ve bu tanımlama 1921 Kars Antlaşması ile belirlenen Türkiye-Ermenistan sınırının Ermenistan devleti tarafından tanınmadığı şeklinde yorumlanmıştır. İkincisi de "Ermeni soykırımı"nın uluslararası kamuoyu tarafından tanınması yönünde Ermenistan devletinin uygulayacağı politikaların iyi komşuluk ilkeleri ile bağdaşmadığı düşünülmüştür. Bu iki nedenle Türkiye Ermenistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ilk tanıyan ülkelerden biri olmakla beraber, Ermenistan ile diplomatik ilişki kurmama yönünde bir politika izlemiştir.³⁰

1990'lı yıllarda Türkiye-Ermenistan ilişkileri daha ziyade Karabağ sorununa odaklanırken, 1915 olayları Ermeni diasporasının etkisiyle bazı devletlerin parlamentolarında "Ermeni soykırımı"nın tanındığı kararlar çerçevesinde gündeme gelmiştir. Arjantin (1993), Rusya (1995), Kanada (1996), Yunanistan (1996), Lübnan (1997) ve Belçika (1998) 1990'lı yıllar boyunca "Ermeni soykırımı"nu resmen tanıyan ülkelerdir.³¹ Türkiye'nin AB'ye aday olduğu 1999 yılından itibaren ise özellikle Türkiye'nin AB'ye tam üye olmasına soğuk bakan bazı devletlerin parlamentolarında da Ermeni diasporalarının desteğiyle benzer kararlar alınmıştır. Bu devletler arasında İtalya (2000), Fransa (2001), Slovakya (2004), Hollanda (2004), Polonya (2005), Almanya (2005), Litvanya (2005), Bulgaristan (2015), Lüksemburg (2015) ve Çek Cumhuriyeti (2017) sayılabilir.³²

Ermeni diasporasının siyaseten "Ermeni soykırımı" iddialarını uluslararası toplumun gündemine getirmekte en sık kullandığı yöntem, devletlerin yasama organları üzerindeki etkisini kullanarak parlamento kararları çıkmasını sağlamaktır. Ne var ki, bu parlamento kararları

³⁰ Mustafa Serdar Palabiyık, "Türkiye-Ermenistan İlişkileri (1918-2007)", Ömer Engin Lütem (der.), *Ermeni Sorunu: Temel Bilgi ve Belgeler*, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2007, ss. 230-263, s. 235.

³¹ Bu kararların değerlendirilmesi için bkz. Ömer Engin Lütem, "Günümüzde Ermeni Sorunu", Ömer Engin Lütem (der.), *Ermeni Sorunu: Temel Bilgi ve Belgeler*, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2007, ss. 83-122.

³² A.g.e.

siyasî kararlar olup, hukukî hiçbir sonuç doğurmamaktadır. Bu durum Avrupa Adalet Divanı'nın İlk Derece Mahkemesi'nin (İDM) 2003 yılında verdiği bir kararla da teyit edilmiştir. 2003 yılının Ekim ayında Fransa vatandaşı Susanne ve Gregoire Krikorian adlı iki Ermeni, Euro-Arménie ASBL adlı bir sivil toplum kuruluşunun desteği ile Avrupa Parlamentosu'na karşı İDM'ye dava açmışlardır. Davanın gerekçesi olarak, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne aday gösterilmesinin 1987 yılında Avrupa Parlamentosu'nun kabul ettiği ve "Ermeni soykırımı"nu tanıdığı karara aykırı olduğunu iddia etmişlerdir. Bu nedenle kendilerinin de dâhil olduğu Ermeni topluluğunun rencide olduğunu ifade ederek, 1 avroluk manevi tazminat ve 30.000 avroluk mahkeme masraflarının Avrupa Parlamentosu tarafından ödenmesini talep etmişlerdir. İDM ise aynı yıl verdiği kararla 1987 kararının tamamen siyasî bir karar olduğunu, herhangi bir zamanda değiştirilebileceğini veya iptal edilebileceğini, bu nedenle de parlamento kararlarının hukukî bir sonuç doğurmayacağını altını çizmiştir.³³ Bu kararla dava düşmüş ve Krikorianlar 30.000 avroluk mahkeme masraflarını ödemek zorunda kalmışlardır. İDM'nin 2003 yılında verdiği bu karar da göstermektedir ki, 1987 Avrupa Parlamentosu kararı da dâhil tüm parlamento kararları hukukî sonuç doğurmaktan uzak siyasî metinlerdir.

2000'lerin başında Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin nasıl geliştirileceği ve 1915 olaylarının nasıl tanımlanacağı meselesi Türkiye, Ermenistan ve Avrupa ülkelerinin sivil toplum kuruluşlarının da müdâhil olduğu bazı girişimlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu girişimlerden birincisi 2001 yılının Temmuz ayında kurulan Türk-Ermeni Barışma Komisyonu'dur (TEBK). Komisyon altı Türk ve dört Ermeni üyeden teşkil edilmiştir. Komisyonun altı Türk üyesi, iki akademisyen (Prof. Dr. Vamık Volkan ve Prof. Dr. Üstün Ergüder), üç diplomat (Özdem Sanberk, Gündüz Aktan ve İlter Türkmen) ve bir emekli askerdir (Em. Kor. Şadi Ergüvenç). Dört Ermeni üye ise Amerikan Ermeni Asamblesi Mütevelli Heyeti Başkanı Van Krikorian, Ermenistan eski Devlet Bakanı Alexander Arzumanyan, Erivan Devlet Üniversitesi'nden

---

³³ İDM kararının analizi için bkz. Palabıyık, *1915 Olaylarını Anlamak*, ss. 106-108.

Ermenistan'ın eski Şam Büyükelçisi Prof. Dr. David Hovhannissian ve Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin'in eski danışmanlarından Andranik Migranian'dır. Komisyon bir sivil toplum girişimi olarak Viyana Diploması Akademisi'nde yapılan bir dizi toplantı sonucunda kurulmuştur. Amacı ise Türkler ve Ermeniler arasında karşılıklı anlayış ve iyi niyeti geliştirmek ve Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin gelişmesini teşvik etmektir. Taraflar arasındaki işbirliği ve diyalogu arttırmak üzere bazı ortak proje ve faaliyetlerin gerçekleştirilmesi planlanmış ve Komisyonun tavsiyelerinin Türk ve Ermeni hükümetlerine sunulması kararlaştırılmıştır.³⁴ Komisyonun kuruluş metni incelendiğinde, 1915 olaylarının nasıl tanımlanacağına dair bir faaliyette bulunacağına yönelik açık bir ifade bulunmadığı görülmektedir. Ancak Komisyonun 2001 yılının Kasım ayında New York'ta yapılan toplantısını takiben, Ermeni üyeler 1915 olaylarının soykırım olup olmadığı konusunun Uluslararası Geçiş Dönemi Adaleti Merkezi (*International Center for Transitional Justice - ICTJ*) adlı bir uluslararası sivil toplum örgütü tarafından değerlendirilmesini talep etmişlerdir. Bu talep Türk üyeler tarafından tepkiyle karşılanmıştır. ICTJ'nin 1948 tarihli Soykırım Sözleşmesi'nin geriye yürütülemeyeceği, ancak yürütülmüş olsaydı 1915 olaylarının soykırım olarak adlandırılabilirdiği şeklinde bir yorum yapması üzerine Komisyon fiilen faaliyetlerini sona erdirmiştir.³⁵

1915 olaylarının nasıl tanımlanacağına dair Türk ve Ermeni taraflarını buluşturan ikinci bir deneme 2004 yılında Viyana'da kurulan Türk-Ermeni Platformu'dur. Bu platform bir Türk (Dr. İnanç Atılğan), bir Ermeni (Dr. Artem Ohandjanian) ve iki Avusturyalı tarihçi (Prof. Dr. Wolfdieter Bihl ve Dr. Kerstin Tomenendal) tarafından oluşturulmuştur. Platformun amacı 1915 olayları ile ilgili bilimsel malzeme, özellikle de arşiv belgelerinin kullanılacağı ve bu belgelerin bilimsel yöntemlerle analiz edileceği bir diyalog ortamı yaratmak olarak tanımlanmıştır.³⁶ Bu

³⁴ David L. Phillips, *Unsilencing the Past: Track Two Diplomacy and Turkish-Armenian Reconciliation*, Berghahn Books, New York and Oxford, 2005, ss. 57-58.

³⁵ Alexis Demirdjian, *The Armenian Genocide Legacy*, Palgrave Macmillan, London and New York, 2016, s. 204.

³⁶ Palabiyık, "Türkiye-Ermenistan İlişkileri (1918-2007)", s. 253.

amacı gerçekleştirmek üzere bu dört akademisyene ek olarak Türk Tarih Kurumu ve Ermenistan Bilimler Akademisi'nden ikişer üyenin de katılması ve her iki tarafın platforma yüzer arşiv belgesi sunması kararlaştırılmıştır.³⁷ Taraflar yüzer belgeyi platforma gönderdikten sonra, platformun Türk üyeleri seksener belge daha gönderilmesini talep etmişlerdir. Ermeni tarafı önce bu teklifi kabul etmiş, ancak Osmanlıca belgelerin çevirisinin yapılmadığını ileri sürerek ek süre istemişlerdir. Türk tarafı belgelerin çevirisini yapmayı önerdiğinde ise herhangi bir cevap vermemişlerdir.³⁸ Böylece bu girişim de sonuçsuz kalmıştır.

Türk-Ermeni Barışma Komisyonu ve Viyana Türk-Ermeni Platformu gibi sivil toplum girişimlerinin başarısız olması ve 1915 olaylarının 90. yıldönümünün yaklaşmasına paralel olarak, Ermenistan ve Ermeni diasporasının "Ermeni soykırımı"nın uluslararası toplum nezdinde tanınması için girişimlerini arttırması üzerine, 2005 yılında bu kez resmî kanallardan 1915 olaylarına dair bir strateji geliştirilmeye başlanmıştır. Bu strateji Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) iktidar ve muhalefet partilerinin ortak girişimi ile üç aşamalı olarak tasarlanmıştır. İlk olarak, asıl adı *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yapılan Muamele, 1915-1916* olan ancak daha genel kullanımıyla "Mavi Kitap" olarak bilinen ve Lord James Bryce ile İngiliz tarihçi Arnold Toynbee tarafından Birinci Dünya Savaşı sırasında kaleme alınan propaganda çalışmasının yürütülmesi ile ilgili bir çalışma hazırlanması öngörülmüştür. İkinci aşamada, TBMM üyelerinin 1915 olaylarına ilişkin bilgilendirilmesi amacıyla ABD'li tarihçi Justin McCarthy'nin TBMM'de "Ermeni soykırımı" iddiaları ile ilgili bir konferans vermesi planlanmıştır. Son olarak Cumhuriyet Halk Partisi'nin Genel Başkanı Deniz Baykal'ın önerisi üzerine 1915 olaylarını incelemek üzere, eşit sayıda Türk ve Ermeni tarihçilerden oluşacak bir komisyon kurulması, bu komisyonun çalışmaları için yalnız Türkiye ve Ermenistan'ın değil, soruna taraftar olan diğer ülkelerin (ABD, İngiltere, Rusya, Almanya, Fransa vb.)

---

³⁷ Platforma Türk Tarih Kurumu'nu temsilen katılacak iki üye Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu ve Prof. Dr. Hikmet Özdemir, Ermenistan Bilimler Akademisi'ni temsilen katılacak iki üye ise Prof. Dr. Lavrenti Barseghian ve Prof. Dr. Ashot Melkonian'dır.

³⁸ Palabıyık, "Türkiye-Ermenistan İlişkileri (1918-2007)", s. 253.

arşivlerinin de incelemeye açılması ve komisyonun yapacağı inceleme ve tartışmaların zabıtlarının uluslararası bir kuruluş (örneğin UNESCO) tarafından tutulup kamuoyuna açıklanması öngörülmüştür.³⁹ Bu öneri üzerine yapılan görüşmeler neticesinde TBMM’de 13 Nisan 2005 tarihinde bir genel görüşme yapılmıştır. Bu genel görüşme sırasında çeşitli partilerden milletvekilleri konuşmalar yapmışlar, bu konuşmalarda 1915 yılında yaşanan olayların soykırım olarak değerlendirilemeyeceğini, bu konunun tartışılmasının tarihçilere bırakılması gerektiğini, bu konuyla ilgili olarak yabancı ülkelerin parlamentolarında soykırımı tanıyan kararlar alınmasının sorunun çözümüne katkıda bulunmadığını, Türkiye’nin Ermeni iddiaları konusunda inisiyatif alan ve tarihi gerçeklerin ortaya çıkartılması için her türlü gayreti gösteren bir politika izleyeceğini ifade etmişlerdir.⁴⁰ Dahası, bu genel görüşme sonunda TBMM Genel Kurulu oy birliği ile bir bildiri kabul ederek tarihçiler komisyonu kurulması teklifinin Başbakan Recep Tayyip Erdoğan tarafından Ermenistan Başbakanı Robert Koçaryan’a gönderilmesine karar vermiştir. Bu mektup derhal hazırlanıp muhatabına gönderilmiş, Koçaryan ise cevabi mektubunda önceliğin 1915 olaylarının nasıl tanımlanacağı konusuna değil, iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin tesisi ve kapalı olan Türkiye-Ermenistan sınırının açılması gibi konulara verilmesi gerektiğini ima etmiş, ikili ilişkileri geliştirme sorumluluğunun tarihçilere değil, hükümetlere ait olduğunu vurgulamıştır.⁴¹ Diğer bir deyişle Koçaryan tarihçiler komisyonu kurulması fikrine olumlu bir yanıt vermemiştir. Ancak 2005 yılında yaşanan bu süreç, Türkiye’nin 1915 olayları konusunda ilk kez pasif ve savunmacı bir dış politika anlayışından aktif bir dış politika anlayışına geçtiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Bu aktif dış politika anlayışı 2005’ten sonra da sürdürülmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede Türkiye’deki azınlık vakıflarının, bu çerçevede de bazı Ermeni vakıflarının mallarının iadesi ve Akdamar Adası’ndaki

³⁹ A.g.e., ss. 255-257.

⁴⁰ A.g.e., s. 257.

⁴¹ Bu mektubun önemli bölümlerinin tam metni ve Koçaryan’ın cevabî mektubunun değerlendirilmesi için bkz. Kemal Çiçek, “Osmanlı Ermenilerinin 1915’teki Tehciri: Bir Değerlendirme”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C. 3, S. 6, 2010, ss. 1-14.

Surp Haç Ermeni Kilisesi'nin restorasyonunun yapıp yılda bir kez ayine açılması gibi toplumlararası iletişimi kuvvetlendirecek politikalar ön plana çıkmıştır.⁴² Diğer taraftan, gazeteci Hrant Dink'in bir suikast neticesinde öldürülmesinin ardından, bu menfur hadisenin Türk toplumu tarafından da kınanması ve Ermeni toplumuyla dayanışmaya yönelik sivil toplum girişimleri de Türk ve Ermeni halkları arasındaki dayanışmanın artırılması açısından dikkat çekmektedir.⁴³

Türkiye ve Ermenistan arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesine yönelik en önemli gelişmelerden biri de 2008 yılında başlayan ve "futbol diplomasisi" olarak adlandırılan süreç olmuştur. Türkiye ve Ermenistan millî futbol takımlarının Dünya Kupası elemeleri için aynı grupta yer almaları, iki takımın Erivan ve Bursa'da yapılacak olan maçlarına dikkat çekmiştir. Erivan'da yapılacak maç için Ermenistan Devlet Başkanı Serj Sarkisyan'ın Türk mevkidaşı Abdullah Gül'ü Erivan'a davet etmesi ve Gül'ün bu teklifi kabul ederek Erivan'a gitmesi Türkiye ve Ermenistan arasındaki ilişkilerde bir normalleşme başlangıcı olarak değerlendirilmiştir. Sonrasında, Bursa'da yapılan rövanş maçına Sarkisyan'ın davet edilmesiyle üst düzey temaslar arttırılmıştır.⁴⁴ Bu temaslar sonraki aylarda da devam etmiş ve bir yıl sonra İsviçre, ABD ve AB'nin de arabuluculuğuyla Zürih'te 10 Ekim 2009 tarihinde imzalanan iki protokolle ilişkilerin normalleştirilmesi öngörülmüştür.

Bu protokollerden birincisi "Türkiye Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti Arasında Diplomatik İlişkilerin Tesisi" başlığını taşımaktadır ve iki ülke arasında büyükelçiliklerin tesisi ile diplomatik ilişkilerin başlatılması ve kapalı olan Türkiye-Ermenistan sınırının açılması gibi konuları içermektedir. İkinci protokol ise "Türkiye Cumhuriyeti

---

⁴² Talip Küçükcan, "Are Muslim Democrats a Threat to Secularism and Freedom of Religion? The Turkish Case", Allen D. Hertzke (der.), *The Future of Religious Freedom: Global Challenges*, Oxford University Press, New York, 2013, ss. 270-289, s.271.

⁴³ Mustafa Aydın, "Turkey's Caucasus Policies", Mustafa Aydın (der.), *Non-traditional Security Threats and Regional Cooperation in the Southern Caucasus*, IOS Press, Amsterdam, 2011, ss. 139-153, s. 148.

⁴⁴ Tigran Mkrtchyan, "The Role of NGOs in Turkey-Armenia Rapprochement", Mustafa Aydın (der.), *Non-traditional Security Threats and Regional Cooperation in the Southern Caucasus*, IOS Press, Amsterdam, 2011, ss. 154-162, s. 160.

ve Ermenistan Cumhuriyeti Arasındaki İlişkilerin Geliştirilmesi" başlığını taşımaktadır. Bu ikinci protokole göre iki ülke arasındaki sınır, protokollerin yürürlüğe girmesinden sonra iki ay içinde açılacak, karşılıklı büyükelçilikler tesis edilecek, bilim ve eğitim alanlarında uzman ve öğrencilerin değişimi için programlar düzenlenecek, iki ülke arasındaki sorunların tarihe ilişkin boyutlarının bilimsel ve tarafsız olarak incelenmesi için diyalog sağlanacaktır. Dahası, aralarında tarihçiler komisyonunun da bulunduğu yedi alt komisyon bilimden eğitime, ticaretten enerjiye, hukuktan turizme kadar pek çok alanda ikili ilişkileri geliştirmek için çaba harcayacaktır.⁴⁵

Protokoller imzalanmış olsa da yürürlüğe girememiştir. Ermenistan Anayasa Mahkemesi, protokollerin Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesi'ne aykırı olacak şekilde yorumlanamayacağını, yani soykırım iddialarının uluslararası camia tarafından kabul edilmesi için çaba harcamanın sona eremeyeceğini ifade etmiştir.⁴⁶ Bunun üzerine Ermenistan tarafı onay sürecini askıya almış; Türkiye tarafı da protokolleri onay için TBMM'ye getirmemiştir.

Bu başarısızlığın ardından 1915 olaylarına dair yaşanan en önemli gelişme ise Recep Tayyip Erdoğan'ın 2014 yılında 1915 olaylarında hayatlarını kaybeden Ermenilerin yakınları için yayınladığı taziye mesajı olmuştur. Bu mesajında Erdoğan "20. yüzyılın başındaki koşullarda hayatlarını kaybeden Ermenilerin huzur içinde yatmalarını diliyor, torunlarına taziyelerimizi iletiyoruz" ifadesini kullanmıştır ki bu ifade resmî olarak 1915 olaylarına dair yayımlanan ilk mesaj olması açısından önemlidir.⁴⁷ Bir yıl sonra bu kez Çanakkale Savaşları'nın yüzüncü yıldönümü münasebetiyle 24 Nisan 2015 tarihinde düzenlenecek olan merasime aralarında dönemin Ermenistan Devlet Başkanı Sarkisyan'ın da bulunduğu Birinci Dünya Savaşı'na dâhil olmuş tüm devlet başkanları

⁴⁵ Protokollerin tam metni için bkz. http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/d-tr/dv/1006_10_/1006_10_en.pdf

⁴⁶ Yücel Güçlü, *Historians' Commission to Investigate the Armenian Events of 1915*, University Press of America, Lanham, 2015, s. 254.

⁴⁷ Mesajın tam metni için bkz. https://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/_Article/pg_Article.aspx?Id=974ccd3b-fb77-499a-ab6a-7c5d2a1e79c9

Çanakkale’de düzenlenecek olan törene davet edilmişlerdir. Anma törenleri için 24 Nisan tarihinin seçilmiş olması manidardır; zira soykırımı tanıyanlar için bu tarih tam da “Ermeni soykırımı”nın yüzüncü yılına tekabül etmektedir. Bu törene Sarkisyan icabet etmediği gibi, Fransa Cumhurbaşkanı François Hollande ve Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin de Türkiye’deki törene katılmak yerine Erivan’daki Soykırım Anıtı’nda yapılan “Ermeni soykırımı”nı anma etkinliklerine katılmayı tercih etmişlerdir.⁴⁸ Diğer bir deyişle, iki tarihî olayın yıldönümünün çakışması, bu olayları tecrübe eden devletleri de iki gruba bölmüştür.

Sonuç olarak, Türk dış politikasında 1915 olaylarının soykırım olarak adlandırılmasına tepki mahiyetinde geleneksel olarak savunmacı bir politika geliştirildiğini söylemek mümkündür. Ancak bu politika, soykırım iddiaları uluslararası toplumda dile getirildikçe, bu iddiaları haklı olarak reddetmenin ve protesto etmenin ötesine pek de geçememiştir. Türkiye’de siyasetçiler ve kamuoyu, Fransa’nın “Ermeni soykırımı”nı tanımamasının ardından gerçekleştirilen kısmî boykot eylemleri veya ABD Başkanı’nın her yıl 24 Nisan tarihinde yaptığı konuşmada “soykırım” ibaresini kullanıp kullanmayacağı gibi tartışmalarla, 1915 olaylarını zaman zaman gündeme getirmekle beraber, bu konuda daha aktif ve sistemli bir politikanın izlenmesine ve farklı bir çalışma yapılmasına 2000’lerin ortalarından itibaren başlandığı söylenebilir. Bu politika, bir taraftan Ermenistan ile ilişkileri normalleştirme ve iyi komşuluk ilişkileri kurma yönünde iyi niyetini deklare ederken, diğer taraftan 1915 olaylarının soykırım olarak adlandırılmayacağını dile getirmeye devam etmektedir. Kısacası “sorun” çözümsüz kalmayı sürdürmektedir.

Sonuç Yerine: 1915 Olayları ile İlgili Nasıl Bir Dış Politika İzlenmeli?

Bu çalışmanın giriş bölümünde de belirtildiği üzere 1915 olaylarının nasıl tanımlanacağı meselesinin bir “sorun” olmaktan çıkıp bir “ifade

---

⁴⁸ “Turkey eclipses centenary of Armenian massacre by moving Gallipoli memorial”, *The Guardian*, 16.04.2015, <https://www.theguardian.com/world/2015/apr/16/turkey-armenia-1915-centenary-gallipoli-massacre-genocide>

özgürlüğü" meselesi olarak ele alınması, yani konuya yönelik yaklaşımın bu yönünün gözden geçirilmesi mümkündür. 1915 olaylarının hukuken soykırım olarak tanımlanması yetkili mahkemelerin tasarrufundadır ve bu çalışmada da bahsedildiği üzere, bugüne kadar bu konuda bir yetkili mahkeme kararının mevcut olmaması, soykırım iddialarının söylemsel düzlemde kalması ve hukukî bir sonuç doğuramamasına neden olmuştur. Yani hukuken "Ermeni soykırımı"ndan bahsetmek mümkün değildir. Buna rağmen, herhangi bir birey, grup veya siyasî yapının temsilcilerinin "Ermeni soykırımı"nın mevcudiyetini tanınmasının cezaî takibata uğraması, uluslararası camianın Türkiye aleyhinde kullanabileceği bir argüman olarak kullanılabilir. Diğer taraftan ise, uluslararası düzlemde "Ermeni soykırımı"nın mevcudiyetinin reddedilmesinin cezaî takibata uğradığı bir ortam da ifade özgürlüğünün ihlal edilmesi anlamına gelmektedir. Kısacası, "Ermeni soykırımının" varlığı veya yokluğu siyasî/tarihî bir tartışma olarak akademik veya siyasî ortamlarda tartışılabilir; ancak bu tartışma hiç bir hukukî sonuç yaratmaz.

Elbette konunun ifade özgürlüğü çerçevesinde ele alınması, "Ermeni soykırımı" iddialarının reddedildiği bir resmî politika izlenmesini engellemez. Diğer bir deyişle, nasıl ki Ermenistan Cumhuriyeti açısından 1915 olaylarının "soykırım" olarak uluslararası toplumun gündemine getirmek bir devlet politikasıysa, Türkiye Cumhuriyeti açısından bu iddiaların asılsız ve kabul edilemez olduğunu savunan politikalar oluşturmak da bir devlet politikasıdır. Türkiye Cumhuriyeti'nin 2005 sonrası önerdiği bir tarihçiler komisyonu kurulması ve konunun bu tarihçiler tarafından incelenmesine yönelik politika doğru ancak yetersizdir.

Her şeyden önce, 1915 olaylarının soykırım olup olmadığı tartışması hukukî bir tartışma ise, öncelikle soykırım hukukuna vâkıf ve aynı zamanda tarihî olgulara hâkim hukukçuların yetiştirilmesi gerekmektedir. "Soykırım hukuku" adı verilen hukuk dalı dünyada pek çok üniversitede ve sivil toplum kuruluşlarında akademisyen ve uzmanlarca çalışılmakta ve uluslararası mahkemelerde hukukçular tarafından uygulanmaktadır. Ne yazık ki, Türkiye'de bu alan hâlâ çok bâkir bir alandır. Oysa soykırım iddiaları ile mücadele edilecekse, bu ancak yetkin

soykırım hukukçuları eliyle yapılabilir. Bu nedenle, üniversitelerin hukuk fakültelerinde soykırım hukuku alanında yetkin akademisyenlerin yetiştirilmesi son derece önemlidir.

İkinci olarak, akademik alanda 1915 olaylarına dair daha sistemli ve uluslararası kamuoyuna yönelik çalışmalar yapılması gerekmektedir. 1915 olaylarına dair Türkiye'de yayımlanan literatür incelendiğinde, bu literatürün daha ziyade Türkçe olarak ve Türk okuyucusu için kaleme alındığı görülmektedir. Oysa yurt dışında "soykırım çalışmaları" adı altında bir disiplinler arası akademik çalışma alanı olduğu, bu alanda tarih, siyaset bilimi, sosyoloji, psikoloji, hukuk, uluslararası ilişkiler vb. disiplinlerden gelen akademisyenlerin seçkin dergi ve yayınevleri aracılığıyla önemli yayınlara imza attıkları görülmektedir. 1915 olaylarının soykırım olduğuna inananların büyük bir bölümü, bu yayınlara okuyarak bu kanaate erişmektedirler. Dolayısıyla Türk akademyasının 1915 olaylarını sosyal bilimsel yöntemlerle çalışarak bu alanda uluslararası yayınlar yapmaları elzemdir. Bu konuda üniversitelerde Ermeni dili ve edebiyatı, soykırım çalışmaları vb. alanlarda yüksek lisans ve doktora programları açılması ve bu programlarda bu alanlara hâkim akademisyenler yetiştirilmesi, hatta bu akademisyenlerin burs ve değişim programları ile uluslararası akademyada yapılan çalışmaları takip etmek üzere yurt dışına gönderilmesi de, 1915 olaylarının daha bilimsel, objektif ve uluslararası kamuoyu tarafından takip edilebilir bir literatür oluşturmak bakımından son derece önemlidir.

Üçüncü olarak, farklı devletler tarafından soykırımı tanıyan her parlamento kararı alındığında veya her 24 Nisan'da ABD Başkanı'nun muttat konuşmasında "soykırım" ibaresini kullanıp kullanmayacağı gibi hususlarda duygusal tepkiler göstermek yerine, parlamento kararlarının veya ABD Başkanı'nun "soykırım" ibaresini kullanmasının hukukî hiçbir sonuç doğurmayacağı bilincinde olmak ve buna göre bir tepki geliştirmek gerekmektedir. 1915 olaylarının tanımlanmasını tarihçilere bırakmak, konunun siyasî değil tarihî bir mesele olduğunu ifade etmek de yetersiz bir tepkidir. Bunun yerine konunun hukukî boyutlarına dikkat çekmek, 1915'te yaşananların Birinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan ve pek çok birey, grup ve halkın mağdur olduğu

“ortak acının” bir parçası olduğunu, bu ortak acının bir kısmını diğerlerinden soyutlayıp yalnızca ona odaklanmanın meseleyi bütünüyle anlamının önüne geçeceğini vurgulamak son derece önemlidir. Parlamento kararları eleştirilirken bu kararların siyasî metinler olduğunun altı çizilmeli, Türkiye’nin ifade özgürlüğüne saygı duyduğu, ancak bu saygının bu siyasî kararı eleştirmeyi de engellemeyeceği vurgulanmalıdır. Bu noktada Türkiye’nin 2005’ten bu yana aktif şekilde dile getirdiği konuyla ilgili tüm arşivlerin açılması çağrısının da yerinde olduğu söylenebilir.

Dördüncü olarak, Ermenistan ile ilişkilerin normalleştirilmesi konusunda daha önce olduğu gibi ani ve hızlı karar almak yerine, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan’ın ortak paydaşlar olarak bir araya gelebildiği platformlarda ilişkilerin bölgesel temelde geliştirilmesi önemlidir. Bilindiği üzere Türkiye-Ermenistan sınırının kapalı olması, soykırım konusu ile alakalı değildir; sınır Ermenistan’ın Karabağ ve çevresindeki Azerbaycan topraklarını işgal etmesi ve işgalin sona erdirilmesini öngören BM kararlarının Ermenistan tarafından uygulanmaması üzerine kapatılmıştır. Ermenistan ile ilişkileri geliştirmek için, Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki gerilimin düşürülmesi gerekir. Bu nedenle de Türkiye, gerek mekik diplomasisi gibi yöntemlerle gerekse Ermenistan ve Azerbaycan ile beraber üyesi bulunduğu Avrupa Konseyi, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü gibi uluslararası örgütler vasıtasıyla iki ülke arasındaki gerilimi belli bir seviyeye düşürdükten sonra, Türkiye-Ermenistan sınırını açmak ve Ermenistan ile ilişkileri normalleştirmek gibi politikalar tasarlayabilir. Bununla birlikte, Ermenistan’ın Bağımsızlık Bildirgesi’ndeki ifade ve Anayasa’nın giriş bölümünde buna atıfta bulunulmuş olması da ilişkilerin gelişmesinde önemli bir bariyer olarak durmakta ve Ermeni tarafının bu konudaki sorumluluğunu ortaya koymaktadır.

Son olarak Türkiye’nin çok uzun yıllar boyunca ihmal ettiği ve ancak yeni yeni gündemine aldığı lobicilik faaliyetlerine de ağırlık vermek gerekecektir. Özellikle Avrupa devletleri ve ABD’de gerek mevcut lobilerin kuvvetlendirilmesi gerekse yeni lobi faaliyetlerinin desteklenmesi son derece önemlidir. Elbette lobicilik büyük ölçüde Ermeniler,

Yahudiler veya Rumlar gibi diaspora milletlerinin başarıyla uyguladığı bir yöntemdir. Türkler bu milletler derecesinde bir diaspora kültürüne sahip olmadığından, Almanya ve Fransa gibi devletlerde sayıca çok fazla Türk kökenli birey yaşamasına rağmen lobcilik alanında çok az ilerleme kaydedilebilmiştir. Ancak uzun vadede Avrupa devletleri ve ABD siyasetini etkilemek için lobcilik faaliyetlerinin desteklenmesi büyük önem taşımaktadır.

Sonuç olarak, “Ermeni soykırımı” meselesinin çözülebilir bir “sorun” olmadığına bir kez daha altı çizilmelidir. Bu mesele Ermeni toplumu açısından bir kimlik meselesidir. Ermenistan ve Ermeni diasporası “Ermeni soykırımı” söyleminden vazgeçmeyecekleri gibi, Ermenistan açısından “Ermeni soykırımı”nın uluslararası toplum tarafından tanınması girişimlerinin devlet politikası hâline getirilmesi sürecinde de bir geriye dönüş olmayacaktır. Türkiye, “Ermeni soykırımı”nı resmen tanımadığı ve yetkili mahkemelerce 1915 olayları soykırım olarak tanınmadığı sürece soykırım tartışmalarının hukukî bir sonuç yaratmayacağını bilerek, 1915 olaylarını daha iyi anlamak ve anlatmak için hem akademik hem de sivil toplum çalışmalarını teşvik etmelidir.

Türkiye-Ermenistan ilişkilerine gelince, ilişkilerin normalleşme sürecinde öncelik “Ermeni soykırımı” iddialarına değil, Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki ihtilafın çözülmesine katkı sağlamak olmalıdır. Ermenistan, Türkiye’nin baskısı ile asılsız “Ermeni soykırımı” iddialarından vazgeçecek değildir; ancak uluslararası toplumun da BM kararları ile tepki gösterdiği Azerbaycan topraklarının işgalini sona erdirmek üzere ve Karabağ sorununun çözümü için Ermenistan ve Azerbaycan arasında bir normalleşmenin gerçekleşmesine paralel olarak Türkiye ve Ermenistan arasındaki ilişkiler de normalleşebilir. Kısacası, tarihten gelen ve ulusal kimliğe işlenmiş sorunları çözmek hayli güçtür, zaman ve sabır ister. Türkiye de kısa vadeli politikalar yerine, orta ve uzun vadeli planlara odaklanmalı ve hukuken hiçbir sonuç doğurmayan “soykırım” iddialarının sona ermeyeceğini dikkate alarak pozisyonunu belirlemelidir.

Kaynakça

- Ali Enver Toksoy, (1938), "Musa Dağında Ermeni Mezalimi", *Resimli Ay*, S. 26, ss. 70-80.
- Ali Enver Toksoy, (1938), "Musa Dağında Ermeni Mezalimi", *Resimli Ay*, S. 27, ss. 63-80.
- Ata, Feridun (2005), *İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, ss. 133-135.
- Ataöv, Türkkaya (1952), "Bir Ermeni Hilekarlığı", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 7, S. 1-4, ss. 51-75
- Ataöv, Türkkaya (1952), "Osmanlı Arşivleri ve Ermeni Sorunu", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 7, S. 1-4, ss. 19-50.
- Aydın Süer, (1952), "1915 Ermeni Ayaklanmalarında Çarlık Rusyası'nın Rolü", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 10, S. 1-2, ss. 459-466
- Aydın, Mustafa (2011), "Turkey's Caucasus Policies", Mustafa Aydın (der.), *Non-traditional Security Threats and Regional Cooperation in the Southern Caucasus*, Amsterdam: IOS Press, 139-153.
- Bassiouni, M. Cherif (2011), *Crimes against Humanity: Historical Evolution and Contemporary Application*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın 1915 Mesajı, https://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/_Article/pg_Article.aspx?Id=974ccd3b-fb77-499a-ab6a-7c5d2a1e79c9 (Erişim Tarihi: 14.08.2020)
- Başgün, Necla (1970), *Türk Ermeni İlişkileri*, Ankara: San Matbaası.
- [Bilinmeyen Yazar] (1924), "Ermeni Meselesi", *Yeni Kafkasya*, C. 1, S. 15, ss. 17-19.
- [Bilinmeyen Yazar] (1924), "Ermeni Meselesi", *Yeni Kafkasya*, C. 1, S. 16, ss. 6-9.
- [Bilinmeyen Yazar] (1924), "Ermeni Meselesine Aid Yeni Malumat", *Yeni Kafkasya*, C.1, S. 12, ss. 7-8.
- [Bilinmeyen Yazar] (1952), "Birinci Dünya Harbinde Ermeni Mefsedeti" *İş*, C. 18, S.132, ss. 65-68.
- [Bilinmeyen Yazar] (1952), "Rus Jeopolitik İddiaları ve Ermeni Meselesi", *İş*, Vol. 18, No. 132, ss. 56-64.
- Convention on the Non-Applicability of Statutory Limitations to War Crimes and Crimes Against Humanity, http://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.27_convention%20statutory%20limitations%20warcrimes.pdf (Erişim Tarihi: 14.08.2020)
- Çiçek, Kemal (2010), "Osmanlı Ermenilerinin 1915'teki Tehciri: Bir Değerlendirme", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C. 3, S. 6, ss. 1-14.
- Dadrian, Vahakn N. (2010), "The Armenian Genocide as a Dual Problem of National and International Law", *University of St. Thomas Journal of Law and Public Policy*, C.4, S. 2, ss. 60-82.
- Dadrian, Vahakn N. ve Akçam, Taner (2011), *Judgment at Istanbul: The Armenian Genocide Trials*, Oxford and New York: Berghahn Books.

- Dana, Shahram (2009), “Beyond Retroactivity to Realizing Justice: A Theory on the Principle of Legality in International Criminal Law Sentencing”, *Journal of Criminal Law and Criminology*, C. 99, S. 4, ss. 857-927.
- Demirdjian, Alexis (2016), *The Armenian Genocide Legacy*, London and New York: Palgrave Macmillan.
- Ermenistan Anayasası’nın tam metni <http://www.parliament.am/parliament.php?id=constitution&lang=eng> (Erişim Tarihi: 14.08.2020)
- Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesi’nin tam metni, <http://www.gov.am/en/independence/> (Erişim Tarihi: 14.08.2020)
- Fransa Anayasa Konseyi Kararı, <http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/english/case-law/sample-of-decisions-in-relevant-areas-dc/decision/decision-no-2012-647-dc-of-28-february-2012.114637.html> (Erişim Tarihi: 14.08.2020)
- Güçlü, Yücel (2015), *Historians’ Commission to Investigate the Armenian Events of 1915*, Lanham: University Press of America.
- Işıksal, Turgut (1967) “Yıldız Arşivinde Ermeni Meselesi, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 2, ss. 59-64.
- Jacobs, Steve L. (2017), “Raphael Lemkin and the Armenian Genocide”, Richard G. Hovannisian (der.), *Confronting the Armenian Genocide: Looking Backward, Moving Forward*, London and New York: Routledge, 125-136.
- Kedia, Bineet (2015), “Nullum Crimen Sine Lege in International Criminal Law: Myth or Fact?”, *International Journal of International Law*, C.1, S.2, <http://www.ijoil.com/nullum-crimen-sine-lege-in-international-criminal-law-myth-or-fact/> (Erişim Tarihi: 14.08.2020)
- Kırzioğlu, Fahrettin (1970), *Kars’ın Kurtuluşunun 50. Yıldönümü Dolayısıyla Kars İli ve Çevresinde Ermeni Mezalimi, (1918-1920)*, Ankara: Kardeş Matbaası.
- Koçaş, Sadi (1967), *Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk Ermeni İlişkileri*, Ankara: Altınok Matbaası.
- Koçaş, Sadi (1970), *Tarih Boyunca Ermeniler ve Selçuklulardan Beri Türk-Ermeni İlişkileri*, Ankara: Truva Yayınları.
- Koposov, Nikolay (2018), *Memory Laws, Memory Wars: The Politics of the Past in Europe and Russia*, Cambridge: Cambridge University Press, 85-92.
- Küçükcan, Talip (2013), “Are Muslim Democrats a Threat to Secularism and Freedom of Religion? The Turkish Case”, Allen D. Hertzke (der.), *The Future of Religious Freedom: Global Challenges*, New York: Oxford University Press, 270-289.
- Lobba, Paolo (2017), “Testing the ‘Uniqueness’: Denial of the Holocaust vs Denial of Other Crimes before the European Court of Human Rights”, Uladzislau Belavusau ve Aleksandra Gliszczynska-Grabias (der.), *Law and Memory: Towards Legal Governance of History*, Cambridge: Cambridge University Press, 109-128.
- Loi n° 2001-70 du 29 janvier 2001 relative à la reconnaissance du génocide arménien de 1915, <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT00000403928> (Erişim Tarihi: 14.08.2020)

- Lütem, Ömer Engin (2007), "Günümüzde Ermeni Sorunu", Ömer Engin Lütem (der.), *Ermeni Sorunu: Temel Bilgi ve Belgeler*, Ankara: ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 83-122.
- Melson, Robert (1996), *Revolution and Genocide: On the Origins of the Armenian Genocide and Holocaust*, Chicago: University of Chicago Press.
- Mkrtchyan, Tigran (2011), "The Role of NGOs in Turkey-Armenia Rapprochement", Mustafa Aydın (der.), *Non-traditional Security Threats and Regional Cooperation in the Southern Caucasus*, Amsterdam: IOS Press, 154-162.
- Palabiyık, Mustafa Serdar (2007), "Türkiye-Ermenistan İlişkileri (1918-2007)", Ömer Engin Lütem (der.), *Ermeni Sorunu: Temel Bilgi ve Belgeler*, Ankara: ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 230-263.
- Palabiyık, Mustafa Serdar (2015), *1915 Olaylarını Anlamak: Türkler ve Ermeniler*, İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Pech, Laurent (2011), "The Law of Holocaust Denial in Europe: Toward A (Qualified) EU-Wide Criminal Prohibition", Ludovic Hennebel ve Thomas Hochmann (der.), *Genocide Denials and the Law*, Oxford: Oxford University Press, 185-234.
- Phillips, David L. (2005), *Unsilencing the Past: Track Two Diplomacy and Turkish-Armenian Reconciliation*, New York and Oxford: Berghahn Books, 57-58.
- Protocol on Development of Relations Between The Republic of Turkey and The Republic of Armenia, http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/d-tr/dv/1006_10_/1006_10_en.pdf (Erişim Tarihi: 14.08.2020)
- Saral, Ahmet Hulki (1970), *Ermeni Meselesi*, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Sarıнай, Yusuf (2012), *24 Nisan 1915'te Ne Oldu? Ermeni Sevk ve İskanının Perde Arkası*, İstanbul: İdeal Yayıncılık.
- Schabas, William A. (2009), *Genocide in International Law: The Crime of Crimes*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Schabas, William A. (2010), "Retroactive Application of the Genocide Convention", *University of St. Thomas Journal of Law and Public Policy*, C. 4, S. 2, ss. 36-59.
- Sertoğlu, Mithat (1967), "Türkiye'de Ermeni Meselesi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S.2-4, ss. 48-58.
- Soykırım Suçunun Önlenmesine ve Cezalandırılmasına Dair Sözleşme, <https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/32702-Soykirim-Sucunun-Onlenmesine-Ve-Cezalandirilmasina-Dair-Sozlesme.pdf> (Erişim Tarihi: 14.08.2020)
- Travis, Hannibal (2012), "On the Original Understanding of the Crime of Genocide", *Genocide Studies and Prevention: An International Journal*, C. 7, S. 1, ss. 30-55.
- Turkey eclipses centenary of Armenian massacre by moving Gallipoli memorial", *Guardian*, 16.04.2015, <https://www.theguardian.com/world/2015/apr/16/turkey-armenia-1915-centenary-gallipoli-massacre-genocide> (Erişim Tarihi: 14.08.2020)
- Uras, Esat (1950), *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Ankara: Yeni Matbaası.
- Vasif Canbay, (1946), "Adana'da Ermeni İğtişaşı", *Görüşler*, C. 9, S. 85-86, s. 26.
- Winter, Jay (2003), "Under the Cover of War: The Armenian Genocide in the Context of Total War", Robert Gellately ve Ben Kiernan (der.), *The Specter of Genocide: Mass Murder in Historical Perspective*, Cambridge: Cambridge University Press,

Yiğiter, Kemalettin (1927), "Ermeni Meselesinde Rus Siyaseti", *Yeni Kafkasya*, C. 4, S.11-12, ss. 6-11.

TÜRKİYE-KÖRFEZ ÜLKELERİ İLİŞKİLERİ

Selim ÖZTÜRK*

Giriş

Hemen hemen on yıl evvel Arap Baharı adı verilen devrimler ve Ortadoğu'daki yönetim değişiklikleri dünyanın gündemine oturmuştur. Ortadoğu'daki radikal değişimler bu süreçten sonra önlenemez ve daha önce görülmemiş bir biçimde tüm rejimleri sarsmaya başlamıştır. 2017'de Katar'a yönelik Suudi Arabistan başta olmak üzere diğer Körfez ülkelerinin diplomatik ve ekonomik ambargo girişimleri ve Suudi Arabistan'daki bölgeyi derinden etkileyen tutuklama operasyonları, ardından 2018'de ünlü Washington Post yazarı Suudi kökenli Cemal Kaşıkçı cinayeti, Yemen iç savaşının kısır bir döngüye dönüşmesi, Libya'daki gelişmeler, İran'ın izole edilmesi ve Lübnan'ın ekonomik ve siyasal anlamda çökmesi gitgide bölgeyi tüm dünyanın gözünde daha önemli bir konuma getirmiştir.

Türkiye özellikle 2000'li yıllarla birlikte, öncesinin aksine Ortadoğu ve Körfez bölgesine daha yakın ilgi göstermiş diplomatik-siyasî ve ekonomik açılımlarda bulunmuştur. Bölge ile son yıllarda oldukça fazla içli dışlı olunması ve bölgedeki siyasî, ekonomik ve askerî ittifakların da içinde yer alınması nedeniyle bölge ülkelerinin birbirleriyle yaşadıkları çatışmaların da ortasında kalınmıştır. Özellikle Arap Baharının Suriye'ye sıçraması ile birlikte ülkede demokratik kanallarla değişimin

** Dr, Öğretim Görevlisi, Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü,
ORCID: 0000-0003-3629-0989, selimthe4th@gmail.com*

olmaması neticesinde ülke iç savaşa sürüklenmiştir. İç savaş sırasında ilk başlarda Sünni kimlikli muhalefet Katar, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve Türkiye tarafından birlikte desteklenmiştir. Katar ile Suriye üzerinde başlayan işbirliği Müslüman Kardeşler iktidarının Sisi darbesi ile devrilmesi sonrasında Müslüman Kardeşlere verilmeye devam eden destekle sürmüştür. Bunlarla birlikte 2006 yılından beri Filistin’de Hamas’a verilen ortak destekle iki ülkenin işbirliği daha sıkı biçimde devam etmiştir. Özellikle 2011’den sonra, Arap Baharında karşılıklı işbirliğinden sonra, Katar ve Türkiye arasındaki ekonomik ilişkilerde hatırı sayılır bir gelişme yaşandığını görmekteyiz.

Suudi Arabistan ile yakınlaşma siyaseti 1980 sonrası Kenan Evren döneminde Türkiye’nin o zamanki adıyla İslam Konferansı Örgütü’ne girmesi ile başlamış olup Özal’lı yıllarda yatırım politikaları ile devam etmiş; bir ara durağanlaşsa da AK Parti hükümetleri döneminde tekrar canlandığı görülmüştür. Suriye Savaşı sırasında Suriye muhalefetinin organizasyonu kapsamında Türkiye-Suudi ilişkilerinin daha da yakınlaştığı görülmektedir. Fakat Suriye’deki işbirliğinin yanında hemen hemen aynı dönemlerde Mısır’daki darbe olayı sonrasında iki ülkenin ters düştüğü de görülmüştür. Tabii ki son dönemde gerek Suudiler ve gerekse Emirlikler (BAE) artık Suriye’de Türkiye’nin karşısında pozisyon almışlardır. Ardından 2017 yılında Katar Krizi nedeni ile ilişkiler hem Suudilerle hem de Birleşik Arap Emirlikleri ile daha da gerilmiş fakat Türkiye, Katar’ın yanında durmaktan geri adım atmamıştır.

Türkiye bölge ülkeleri için Sünni, laik ve demokratik bir güç olarak İran’a karşı önemli bir dengeleyici unsur olarak görülmektedir. İran’ın Filistin sorununa müdahalesi hep Arap dünyasından tepki toplamışken Türkiye’nin 2010 ve sonrası dönemdeki yakın müdahalesi Araplar tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Fakat Arap Baharı ve Suriye’deki rejim krizinin bir şekilde çözülememesi nedeniyle ekonomik olarak zengin olan ve bölgedeki gelişmeleri ve hareketleri finanse eden Körfez ülkelerini kendi aralarında krize sürüklemiştir (Suud-Katar krizi). Bu gelişmeler Türkiye’nin de bölgedeki politikalarını ve duruşunu etkilemiştir. Artık bölgede sadece İran ve Suudi ya da İsrail ve Arap ülkeleri ayırımı ve cepheleşmesi yoktur, aynı zamanda

Körfez'deki monarşiler arasında da karşıtlıklar ve düşmanlıklar baş göstermeye başlamıştır. En son gelinen noktada Suudi Arabistan ve BAE tarafından başı çekilen gruplaşmaya 15 Eylül 2020 tarihinde yapılan İbrahim Antlaşmasıyla İsrail de dâhil olmuştur. BAE ve Bahreyn gibi Körfez ülkeleri İsrail'le sonunda antlaşma masasına oturmuşlardır. Suudiler ve BAE tarafından başı çekilen bu hattın içinde Libya ve Afrika Boynuzu'ndaki gelişmeler çerçevesinde Mısır da dâhil olmaktadır. Diğer yandan Türkiye ile Katar yan yana bunlara karşıt bir eksen inşa etmektedirler. Bu eksene de Müslüman Kardeşlerin enternasyonal networkü ve Libya'daki Ulusal Mutabakat Hükümeti, Suriye muhalefeti dâhil edilebilir. Ayrıca İran, Hizbullah, Husiler ve pek çok Şii radikal örgütün de dâhil olduğu üçüncü bir blok da Ortadoğu'da etkinlik kurmaya çalışmaktadır.

Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri

Türkiye ile Suudi Arabistan ilişkileri geçmişte 18. yüzyıla, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar dayanmaktadır. Necid bölgesinde ortaya çıkan Suudi hanedanı ve Vehhabi hareketi 18. ve 19. yüzyıllar boyunca Osmanlı'yı bölgede ciddi biçimde uğraştırmıştır. Hatta 19. yüzyılda bölgedeki isyan hareketlerinin bastırılması sırasında zamanın Suudi Emiri İstanbul'a getirilerek idam edilmiştir.¹ Osmanlı'nın İslam'ı Hanefi ve Sufi yorumu ile Suudilerin Selefi-Vehhabi yorumu hiçbir zaman bağdaşmamış sık sık mücadele ve çatışmalara sebebiyet vermiştir. Osmanlı, Arabistan ve Irak'ın güneyinde Vehhabi akınları ile sık sık uğraşmak zorunda kalmıştır.

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, 3 Ağustos 1929 tarihinde Suudilerle Dostluk ve Barış Antlaşması imzalayarak diplomatik ilişkiler kurmuş ve Suudi devletini tanımıştır.² 1966 yılında Suudi Kralı Faysal Türkiye'ye resmî ziyaret gerçekleştirmiş ancak Türkiye bu ziyarete karşılık vermeyince ilişkiler düşük seviyede seyretmiştir. Türk Suudi

¹ "Suudi Kralı Selman'ın büyük dedesi İstanbul'da idam edilmişti", *CNN Türk*, 14.04.2016.

² Muhittin Ataman, "Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri: Temkinli İlişkilerden Çok-Taraflı Birlikteliğe", *Ortadoğu Analiz*, Eylül 2009, C. 1, S. 9, s. 74.

yakınlaşması 1980 sonrası Kenan Evren ve Turgut Özal dönemlerinde hız kazanmaya başlamıştır. 1984 yılında Kenan Evren ve bir yıl sonra da Başbakan Özal Suudi Arabistan'a resmî ziyarette bulunarak iki ülke arasındaki ilişkiler için önemli bir adım atmışlardır. Kenan Evren, ziyareti sırasında Askerî Eğitim ve İşbirliği Anlaşması imzalamıştır. 1980'li yıllarda bölgede İran'da yaşanan rejim değişikliği ve akabinde İran'ın çevre ülkelere rejim ihracı politikası sadece Suudi Arabistan'ı değil Türkiye'yi de endişelendirmiştir. 1980'li yılların başlarında ihracata dayalı ekonomik sisteme geçiş yapan Türkiye'den pek çok iş adamı Suudi Arabistan'a yatırım yapmaya başlamışlardır. Körfez Savaşı sırasında ABD ile birlikte hareket eden Türkiye, Irak'taki Saddam Hüseyin rejimine karşı tavır almıştır. Türkiye'nin bu siyaseti iki ülkeyi birbirine yakınlaştırmada önemli rol oynamıştır. Türkiye'nin Körfez Savaşı sırasında gördüğü zararı telafi amacıyla Suudi Arabistan tarafından Türkiye'ye 1,2 milyar dolar ve Türk Savunma Fonuna da 1 milyar dolar tutarında petrol hibe edilmiştir. 1993 yılında da dönemin Başbakanı Süleyman Demirel Suudi Arabistan'a resmî ziyarette bulunmuştur. Yine de 1990'lı yıllarda ilişkiler istenilen düzeye çıkamamıştır. Gayet mesafeli ve donuk olan Türk-Suudi ilişkilerinde bu durumun nedeninin rejim farklılığından kaynaklandığı ve Türkiye'nin 2000'li yıllara kadar Ortadoğu coğrafyası ile ilişkileri geliştirmekten uzak durmasının etkili olduğu düşünülmektedir.³

Türk-Suudi ilişkilerinin yükselen şekilde ivme kazanması 2000'li yıllarda olmaya başlamıştır. 1 Ekim 2003 tarihinde Riyad'da Türk-Suudi İş Konseyi Anlaşması imzalanmış ve Konsey 2004 yılında faaliyetlerine başlamıştır. 2005'te Türkiye ile Körfez İşbirliği Konseyi ülkeleri arasında Ekonomik İşbirliği Çerçeve Antlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre Türkiye, Bahreyn, Kuveyt, Umman, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar ve Suudi Arabistan arasında serbest ticaret bölgesinin kurulması ve vize işlemlerinde ülkelerarası kolaylıkların sağlanması planlanmıştır. Bunların yanında Ankara ve Riyad yönetimleri Körfez ülkelerinden gelecek özel ve kamu yatırımlarını teşvik için ortak bir yatırım

³ Ataman, "Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri...", ss. 74-75.

fonu kurmaya karar vermişlerdir. Fon yönetiminin de İstanbul Ticaret Odası ile Cidde Ticaret Odasında olması kararlaştırılmıştır. 2005 yılı içerisinde 32 bin Suudi işadamı ve turist Türkiye'ye gelmişlerdir. 2006 yılında 1966 yılında Kral Faysal'ın ziyaretinden sonra ilk defa bir Suudi Kralı (Kral Abdullah) Türkiye'ye resmî ziyarette bulunmuştur. Kral Abdullah beraberinde 400 civarında işadamı, bürokrat ve kraliyet mensubunu da getirmiş, Türkiye'ye enerji, finans, turizm, petro-kimya ve iletişim alanında toplam 25 milyar dolarlık yatırım yapılması kararlaştırılmıştır. Buna karşılık Türk tarafı da Suudilere 30 milyar dolarlık yatırım projeleri sunmuşlardır. Ayrıca iki ülke siyasi danışmanlık, devlet arşivlerinden karşılıklı faydalanılması, yatırımların teşviki, çifte vergilendirilmenin kaldırılması, sağlık sektöründe işbirliği, yük ve yolcu taşımacılığı gibi konularda toplam altı anlaşma imzalanmıştır.⁴ 2005 yılı aynı zamanda Ekmeleddin İhsanoğlu'nun merkezi Cidde'de bulunan İslam Konferansı Örgütü'nün genel sekreterliğine seçildiği yıl olmuştur. İlk defa bir Türk vatandaşı İKÖ gibi BM'den sonra en önemli uluslararası kuruluşun en yüksek merciine gelmiştir. İhsanoğlu görevini 2014 yılına kadar sürdürmüştür.⁵ Örgüt onun döneminde isim değişikliğine giderek İslam İşbirliği Örgütü adını almıştır.

2007 yılında iki ülke liderleri arasında karşılıklı resmî ziyaretler devam etmiştir. Kral Abdullah'ın Türkiye'ye ikinci ziyareti de bu dönemde gerçekleşmiştir. Kralın ziyareti, Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanı seçilmesinin hemen sonrasına denk gelmiş ve Kral Abdullah'a Devlet Şeref Madalyası takdim edilirken, Suudi tarafı da Cumhurbaşkanı Gül'e Kral Abdülaziz Birinci Derece Madalyası vermiştir. Aynı zamanda dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'a Abdülaziz Nişanı takdim edilmiştir. Devlet Şeref Madalyası o güne kadar Türkiye'de sadece yedi devlet başkanına verilmiştir. Bu olay Suudi Arabistan ile ilişkilerin geliştirilmesinin ne denli önemli görüldüğüne işaret etmektedir.

⁴ Muhittin Ataman, "Turkish-Saudi Arabian Relations During the Arab Uprisings: Towards a Strategic Partnership?", *Insight Turkey*, 2012, C. 14, S. 4, ss. 121-136, s. 125-127; Ataman, "Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri: Temkinli ...", ss. 76-78.

⁵ "Portre: Ekmeleddin İhsanoğlu", *Al Jazeera Türk*, 29.06.2015, <http://www.aljazeera.com.tr/portre/portre-ekmeleddin-ihsanoglu>

2007 yılındaki bu görüşmede bölgede ortak hareket etme konusunda önemli kararlar alınmıştır. Filistin ve Lübnan krizleri, Irak'ın durumu, Kürt sorunu gibi konularda uzlaşma sağlanmış bunların yanında İran'ın bölgedeki artan nüfuzu üzerine görüş birliğine varılmıştır.⁶ Yine aynı yıl Pakistan, Türkiye, Suudi Arabistan, Malezya, Endonezya, Mısır ve Ürdün Pakistan'ın başkenti İslamabad'da bir araya gelmişlerdir. Yedi Sünni ülkenin toplantısından çıkan ortak bildirmede Filistin, Irak ve Lübnan gibi ülkeler ile ilgili problemlere yer verilirken asıl vurgulanan konu İran'ın nükleer enerji kapasitesini geliştirmesi ile ilgiliydi. Her ne kadar İslamabad'daki toplantı Pakistan'ın öncülüğünde yapılmış gibi görünse de perde arkasındaki gücün Suudi Arabistan olduğunu tahmin etmek zor olmasa gerektir. Toplantıda üç Arap ülkesi bulunmasına rağmen toplantı sonuçları Arap ülkelerindeki krizlere odaklı olup aynı zamanda Suudi Arabistan'ın en önemli düşmanı İran ile ilgili olmuştur.⁷

İki ülke arasındaki ekonomik gelişmeler Suudilerin en büyük bankası olan The National Commercial Bank'ın 1,8 milyar dolar ödeyerek Türkiye Finans Katılım Bankasının yüzde 60 hissesini satın alması ile devam etmiştir. 2008 yılında Ziraat Bankası da aynı yıl Suudi Arabistan'dan bankacılık lisansı alarak ülkede yedi farklı şube açma iznini almıştır. Yüksel İnşaat da Suudi Arabistan Doğu Eyaleti Su Boru Hattı Projesini alarak 372 milyon dolarlık bir yatırıma imza atmıştır. Aynı yıl Dışişleri Bakanı Ali Babacan Cidde'ye ziyarette bulunmuş ve Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) Türkiye'yi stratejik ortak ilan etmiştir. Türkiye'ye KİK nezdinde tanınan bu ayrıcalık Konsey'in tarihinde bir ilk olmuştur.⁸ 11-14 Nisan 2016 tarihleri arasında Kral Selman Türkiye'yi ziyarette bulunmuş ve Türk-Suudi Koordinasyon Konseyi kurulmuştur. 8 Şubat 2017 tarihinde Ankara'da Dışişleri Bakanları bir araya gelerek Konsey'in ilk toplantısını gerçekleştirmişlerdir. Şubat 2017'de de Cumhurbaşkanı Erdoğan, üç Körfez ülkesine (Suudi Arabistan, Katar,

⁶ Ataman, "Turkish-Saudi Arabian Relations During...", s. 127, Ataman, "Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri...", s. 78

⁷ Ataman, "Turkish-Saudi Arabian Relations During...", s. 128

⁸ Ataman, "Turkish-Saudi Arabian Relations During...", ss. 128-129.

Bahreyn) resmî ziyaretlerde bulunmuş ve bu kapsamda ilk durağı Riyad olmuştur.⁹

Son Dönem Ticarî ve Ekonomik İlişkiler

2007 yılında Suudi Arabistan'a olan ihracat 1,48 milyar dolar iken, 2019 yılında 3,18 milyar dolara yükselmiştir. İthalat ise 1 milyar 922 milyon dolara varmıştır. 2019 yılı sonu itibari ile toplam dış ticaret hacmi 5 milyar doları geçmiştir. İhraç ürünleri halı, işlenmiş petrol ürünleri, elektrik panoları, inşaat demiri ve mobilya olmuştur. Türkiye'nin Suudi Arabistan'da en etkili olduğu sektör inşaatdır. 1972 yılından bu yana Türk işadamlarının yürüttükleri müteahhitlik projeleri 17 milyar doları geçmiştir. Buna mukabil Suudilerin de Türkiye'de gıda, tekstil, bankacılık, gayrimenkul ve turizm sektörlerinde pek çok çeşitli yatırımları bulunmaktadır. 2007-2019 yılları arasında Suudi Arabistan ile toplam ihracat 35,5 milyar doları bulmuştur. Bu yıllar arasındaki toplam ithalat ise 22,6 milyar doları bulmuştur.¹⁰

Tablo 1: İkili Ticarî ve Ekonomik İlişkiler¹¹

(milyar \$)	2015	2016	2017	2018	2019
İhracatımız	3.473	3.172	2.735	2.636	3.185
İthalatımız	2.117	1.835	2.110	2.318	1.922
Hacim	5.590	5.007	4.845	4.954	5.107
Denge	+1.356	+1.337	+625	+318	+1.263

Güvenlik

2005 yılında ilk defa Suudi Arabistan ve Türkiye arasında Güvenlik İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşma iki ülkenin İçişleri Bakanları tarafından imzalanmıştır. Suudi tarafı eski veliaht prens Muhammed bin Nayef ve Türk tarafı da Abdulkadir Aksu tarafından temsil etmiştir.

⁹ "Türkiye-Suudi Arabistan Siyasî İlişkileri", T.C. Dışişleri Bakanlığı, mfa.gov.tr.

¹⁰ "Körfez ülkeleri ile ilişkiler derinleşiyor", *Anadolu Ajansı*, 12.02.2017; "Türkiye- Suudi Arabistan Ekonomik ve Ticari İlişkileri", T.C. Dışişleri Bakanlığı, mfa.gov.tr.

¹¹ "Türkiye- Suudi Arabistan Ekonomik ve Ticari İlişkileri", T.C. Dışişleri Bakanlığı, mfa.gov.tr.

Anlaşmanın amacı terörle mücadele ve narkotikle mücadelede işbirliği konuları olmuştur. Bu anlaşmanın imzalanmasında İran'ın bölgede artmaya başlayan nüfuzunun etkisi önemli rol oynamıştır. Diğer Körfez ülkeleri de Türkiye'yi bölgede önemli bir dengeleyici Sünni unsur olarak görmektedirler. 2007 yılında ise iki ülke arasında 200 milyon doları bulan silah modernizasyonu anlaşması imzalanmıştır.¹²

11 Eylül sonrası dünyada ve özellikle Batı ülkelerinde Suudi Arabistan'a karşı bir önyargı oluşmuştur. Bu önyargının nedeni El-Kaide'nin de bir Suudi vatandaşı olan Usame bin Ladin tarafından yönetiliyor olmasıdır. Aynı zamanda 11 Eylül saldırısını gerçekleştiren ekibin içindeki 19 kişiden 15'i Suudi asıllıdır. El Kaide'nin dini ideolojisinin de Suudi Arabistan ile aynı olan Vehhabi İslam'ın olması Batılıların Suudilere karşı tavır almalarına sebebiyet vermiştir. Bu şartlar altında Suudiler de bölgede yeni partnerler arayışına yönelmişlerdir. Aynı zamanda Filistin, Irak, Lübnan, Yemen ve Bahreyn gibi ülkelerde artmaya başlayan İran destekli Şii etkisi de Suudilerin bölgenin güçlü Sünni ülkesi Türkiye ile ittifak arayışlarına yönelmelerinde oldukça teşvik edici olmuştur. Obama yönetimi boyunca bölgedeki giderek daha fazla artmaya başlayan İran etkisi iki ülkeyi güvenlik alanında daha da birbirine yakınlaştırmıştır.¹³ 2015 yılında Suudi Arabistan öncülüğünde kurulan Teröre Karşı İslam İttifakına Türkiye de katılım sağlamıştır. İttifakın amacının bölgedeki tüm terör grupları ile mücadele olduğu vurgulanmış ve genel bir bildiri yayınlanarak "terörle mücadelede askerî operasyonların koordine edileceği ve destekleneceği" ifade edilmiştir. Ancak İttifakın Sünni bir koalisyon olduğu oldukça açık olmakla birlikte DAESH ile mücadelede de önemli rol oynayacağı belirtilmeye çalışılmıştır. Fakat İttifak daha çok İran'a karşı kurulmuş olma izlenimi vermiştir. Hatta İttifak'tan özellikle İran ve Irak uzakta tutulmuştur. İttifaka 34 ülke katılım sağlamıştır.¹⁴

¹² Ataman, "Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri: Temkinli...", ss. 77 ve 79.

¹³ Ataman, "Turkish-Saudi Arabian Relations During...", s. 125, 127; Özden Zeynep Oktav, "Arap Baharı ve Türkiye-Körfez Devletleri İlişkileri", *Ortadoğu Analiz*, Mart 2013, C.5, S.51, s. 70.

¹⁴ Çağıl Kasapoğlu, "Teröre karşı 'İslam İttifakı' ne yapacak?", *BBC Türkçe*, 16.12.2015; "Teröre karşı İslam ittifakı", *Aljazeera Türk*, 15.12.2015; "Türkiye Teröre karşı İslam

İki ülke 2016 yılında bir dizi ortak tatbikat düzenlemişlerdir. Mayıs 2016'da Efes 2016, Haziran'da Uluslararası Anadolu Kartalı 2016 Eğitim Tatbikatı, Uluslararası Işık 2016 Tatbikatında iki ülke birlikte yer almışlardır. Yine 27 Şubat-11 Mart tarihleri arasında Suudi Arabistan'da Yemen'deki Husi hareketine gözdağı vermek amacıyla düzenlenen Ra'du's Şimal (Kuzeyin Gök Gürültüsü) tatbikatına da Türkiye gözlemci yollamıştır. Kuzeyin Gök Gürültüsü tatbikatı bölge üzerinde yapılan en büyük tatbikat olarak tarihe geçmiştir. Tatbikat üç hafta kadar sürmüş olup Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Ürdün, Bahreyn, Senegal, Sudan, Kuveyt, Maldivler, Fas, Pakistan, Çad, Tunus, Komorlar, Cibuti, Umman, Katar, Malezya, Mısır, Moritanya, Mauritius gibi Sünni İslam ülkeleri katılım sağlamışlardır.¹⁵

Bunlara karşın pek çok konuda Türkiye ve Suudi Arabistan karşı karşıya gelmektedirler. Arap Baharı sürecinde özellikle bu karşı karşıya gelme daha fazla su yüzüne çıkmıştır. Arap Baharı sırasında Ortadoğu'daki rejimlerde meydana gelen değişimleri destekleyen Türkiye'ye karşı Suudi Arabistan statükonun savunucusu olmuştur. Çünkü mevcut rejim değişikliklerinin Suudi Krallığını da bir şekilde vurması beklenen bir tehlikeydi. Türkiye ise devrimleri ve rejim değişikliklerini desteklemiştir. Ancak Türkiye genel olarak devrimlerin halk hareketleri ile silahsız bir şekilde yapılmasını savunmuştur. Aynı zamanda Türkiye, Arap Baharı döneminde ABD ve Batı ile uyumlu bir politika izlemiştir. Suudiler, Mısır'daki Müslüman Kardeşler iktidarına karşı çıkarken; Katar ve Türkiye, Muhammed Mursi iktidarını desteklemişlerdir. Suudilerin ise Mursi iktidarını deviren Sisi darbesine verdikleri destek bilinmektedir. Diğer yandan Suudiler, Bahreyn'de meydana gelen kalkışmanın bastırılması için askerî güç göndererek mevcut Sünni rejimin devamına yardımcı olmuşlardır. Çünkü %70 Şii olan Bahreyn'de olası bir rejim değişikliği doğrudan İran'ın çıkarlarına hizmet edecek bir sonucu ortaya çıkaracaktı.

---

ittifakı'na dâhil oldu", *BBC Türkçe*, 15.12.2015; Uğur Ergan, "Suudi Arabistan öncülüğünde teröre karşı İslam ittifakı", *Hürriyet*, 15.12.2015.

¹⁵ "Kuzeyin Gök Gürültüsü askeri tatbikatı başladı", *Sabah*, 27.02.2016; Ahmed El-Mısri, "Türkiye-Suudi Arabistan ilişkileri ivme kazanıyor", *Anadolu Ajansı*, 30.09.2016.

Arap Baharı sırasında hiçbir bölge ülkesi net bir tavır almamış ya mezhepsel ya da siyasi nedenlerle hareket etmiştir. Bu da bölge devletlerinin Arap Baharına yönelik samimiyetlerine gölge düşürmüştür. İran, Yemen ve Bahreyn'deki hareketleri desteklerken Suriye'deki Esad rejimine karşı oluşan Sünni muhalefetin başkaldırısının karşısında yer almıştır. Bilindiği üzere Yemen ve Bahreyn'de Şii gruplar isyan ederken, Suriye'de ise Sünni gruplar, İran ile yakın bağları bulunan Nusayri rejimine karşı ayaklanmışlardır. Suudiler ise Suriye'deki isyanı desteklemişler ve bölgedeki Selefi cihat gruplarına destek vermişlerdir.

Türkiye ve Suudi Arabistan, Suriye Halkının Dostları Grubunun kurulmasında etkin rol oynamışlar ve Suriye muhalefetini hep birlikte organize etmişlerdir. Buradaki iki ülkeyi buluşturan ana etken muhalefetin Sünni olmasıdır. Hem Türkiye hem Suudi Arabistan ve hem de Katar'ın Suriye'deki muhalefete destek vermelerinin en önemli nedenlerinden biri muhalefetin Sünni kimliği idi. Suriye iç savaşında Nusra ve Ahrar el Şam gibi grupların ortak katılımları ile kurulan Fetih Ordusuna Katar ve Suudi Arabistan destek vermişlerdir. Bu durum bölgede Esad sonrası etkinlik kazanabilme ihtimali olan Selefi cihat gruplarına karşı olan ABD ve Avrupa ülkelerinde daha fazla endişe meydana getirmiştir. Türkiye bölgedeki muhalif gruplar içerisinde desteklerini daha ziyade Özgür Suriye Ordusundan yana kullanırken, Suudi Arabistan ve Katar ise Ahrar el Şam'a ve diğer Selefi grupları desteklemiştir.¹⁶ Arap Baharı döneminde Katar özellikle statükonun değişmesi ve mevcut rejimlerin yerine siyasi İslami rejimlerin gelmesi konusunda finansal destek ve El-Cezire aracılığı ile de medya desteği sunmuştur. Suudi Arabistan, Obama yönetimi ile de gayet uyumlu çalışan Katar Emiri Tamim'e o yıllardan kaynaklı bir antipati duymaktadır. Katar yönetiminin İran'la ekonomik ve ticari çıkarlarından ötürü Suudilerin İran karşıtı politikalarına fazla uyum göstermemesi, Suudilerle Katar'ın arasının açılmasına neden olmuştur. Suudi Arabistan'ın başında bulunduğu askerî ittifak ve koalisyonlara katılım sağlamaktan da geri durmayan Katar'a, Suudiler tarafından İran ile işbirliği yapmak ve el

¹⁶ El-Mısri, *a.g.m*; "Ahrar al-Sham", *Mapping Militant Organizations*, Stanford University.

Kaide üyelerini ülkede gizlice barındırmak gibi suçlamalar yöneltilmiş ve iki ülke arasındaki ilişkiler Haziran 2017’de iyice gerilmiştir.

Suudi Arabistan ilk önce Katar ile olan diplomatik ilişkisini kesmiş ve bunu Mısır, Bahreyn, Yemen, BAE ve Maldivler izlemiştir. Suudi Arabistan Katar’ı Müslüman Kardeşler, Hamas ve Hizbullah gibi oluşumlara destek vermek, Müslüman Kardeşler, Hamas ve Taliban gibi grupların temsilcilerine Katar’da faaliyet göstermelerine izin vermek, bölgeyi istikrarsız hâle getirecek faaliyetlerde bulunmak, DAESH ve El-Kaide gibi terör gruplarına destek vermek ve El-Cezire kanalı aracılığı ile Arap dünyasında kalkışma hareketlerini kışkırtmakla suçlamıştır. Yemen ise isyancı Husilere destek olmakla, Bahreyn ise ülkenin içişlerine karışmak ve İran destekli silahlı gruplara ülke içinde destek olmakla suçlamıştır.¹⁷ Ancak suçlamaların asıl nedeninin Katar’ın İran’ı diğer Körfez İşbirliği Konseyi üyeleri gibi tehdit ve düşman olarak görmemesinden ve İran ile ilişkilerini normal tutmaya çalışmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Özellikle Obama yönetimi döneminde İran’ın bölgede artan nüfuzu ve nükleer kapasitesini geliştirme çalışmalarına Katar Emiri ses çıkartmamış; hatta bir demecinde İran’dan Filistin’in ve Arapların arkasında duran devlet olarak bahsetmiştir.¹⁸ Katar Emiri’nin bu siyaseti diğer KİK üyelerinin tepkisine yol açmış ve Katar’a karşı Trump yönetiminden de alınan destekle izolasyon süreci başlatılmıştır. Türkiye bu süreçte Katar’ın yanında durmuş ve ülkedeki askerî üssüne asker sevkiyatında bulunmuştur.

2017 Yılındaki Suudi ve Katar Krizi Üzerine

Katar ve İran’ın Körfez’de birbirlerine giderek yaklaşması ve güçlenmesi Suudi Arabistan ve BAE başta olmak üzere diğer Körfez ülkelerini de endişelendiren bir durumdur. İran’ın bölgede tarihsel düşman olarak görülmesi ve Şia kimliği üzerinden bölgede yayılcı amaçlar gütmesi başta Suudiler olmak üzere Arap ülkelerini teyakkuz hâlinde

¹⁷ “6 soruda Katar krizi”, *BBC Türkçe*, 06.06.2017; “Suudi Arabistan, Mısır, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri ve Yemen, Katar ile diplomatik ilişkilerini kesti”, *BBC Türkçe*, 05.06.2017.

¹⁸ Oktav, *a.g.m.*, s. 73.

tutmaktadır. Katar'ın da İran'ı kendisine partner ve bölgesel müttefik gibi görmesi diğer Körfez ülkelerini çileden çıkarmakta ve Katar'a bir ders verme amacı etrafında birleştirmektedir. Peki, Katar İran'ı diğer Körfez ülkeleri gibi tehlike olarak görmemekte ve gerçekten Suudilere karşı İran'ı mı tercih etmektedir?

Aslına bakılacak olursa Katar, Ocak 2016'da Tahran'da Suudi Büyükelçiliğine İranlılar tarafından saldırıldığında ve yakıldığında diğer Körfez ülkeleri ile birlikte büyükelçisini geri çekmiş ve 2017'deki ambargo krizine kadar da atamamıştır. Bu, Katar'ın da İran'ı tehlike olarak gördüğü ve Sünni bloğu desteklediğini göstermektedir. Üstelik Katar Dışişleri Bakanı Eylül ayında Paris'te bir konferansta, İran ile hâlâ Suriye konusunda farklı düşündüklerini beyan etmiştir. İki ülke arasında farklılıkların olduğu, İran'ı diğer Körfez İşbirliği Konseyi ülkelerine tercih edilmesi gibi bir durumun söz konusu olmadığını belirtmiştir.¹⁹

Katar ve İran yakınlaşması bu gibi çelişkileri bünyesinde barındıran bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Katar'a çevre ülkelerden ambargo başlayınca ve hava sahalarını Katar'a kapattıklarında İran yiyecek yardımında bulunmuş ve hava sahasını da açık tutmuştur. Bu Katar'ın ambargo sırasında nefes alması için önemli bir hamle olmuştur. Bu olayın ardından Katar, Tahran'a büyükelçisini tekrardan göndermiş ve diplomatik ilişkilerini düzeltmiştir. TRT Arapça'ya açıklamalarda bulunan Katar Dışişleri Bakanı Muhammed bin Abdullah el Sani, İran ve Katar'ın ortak çıkarları olduğunu vurgulamıştır.²⁰ Burada kastedilen ortak çıkarlar ticaret hacmi olabileceğini akıllara getirmektedir. İran ve Katar arasındaki ticaret hacmi son yıllarda oldukça fazla artış göstermiştir. Artan ticaret hacmi krizden önce başlamıştır. İran'ın İngilizce yayın yapan ekonomi dergisi Financial Tribune'e göre İran ve Katar arasındaki ticaret hacmi 2017 Haziran'daki ambargo krizinden önceki aylardan itibaren artmaya başlamıştır. Hatta sadece petrol dışı ürünlerin

¹⁹ Declan Walsh, "Qatar Restores Full Relations With Iran, Deepening Gulf Feud", *The New York Times*, 24.09.2017; "Abdulrahman: Qatar boycott objective not wise", *Al Jazeera*, 26.09.2017.

²⁰ "Katar Dışişleri Bakanı: İran'la ortak çıkarlarımız var, bölgedeki kriz diyalogla çözülmeli", *İslami Analiz*, 13.10.2017.

ticaretinden elde edilen toplam ticaret hacmi ambargonun gerçekleştiği 2017 yılının Nisan-Ağustos ayları arasında beş aylık bir zaman diliminde 67,5 milyon dolar olmuştur.²¹ 2016'ya göre bu rakam %60 büyüme ile gerçekleşmiştir.

Artan ticaret hacminin Suudi Arabistan'ı endişelendirdiği de düşünülebilir. Bunların yanında Çin'in yeni İpek Yolu Projesinin en önemli güzergâhının Katar olması ve bu durumun hem ABD'deki Trump yönetimi hem de Suudileri kızdırması da aslında Katar'a yönelik tavrın en önemli sebebi olarak gösterilebilir. Dünya'nın en büyük petrol ithal eden ülkesi Çin'in Körfez ülkelerinin en büyük ticarî ortağı olması ve Katar'ın sıvılaştırılmış gaz kaynaklarının da dünyada ikinci büyük ithalatçısı olması İran-Katar yakınlaşmasının arka planında ve görünmeyen yüzünde aslında Çin-Katar yakınlaşması olduğunu düşünebiliriz.²² Bu durum bile başlı başına Katar Emiri Tamim'in görevden uzaklaştırılması için ABD tarafından her yolun denenebileceğinin kanıtıdır.

Suudi Arabistan'da Muhammed Bin Selman'ın Veliht Olması Sonrasında Yaşanan Gelişmeler

4 Kasım 2017 gecesi Yemen'den Riyad'a atılan balistik füzelerin ardından ani bir kararla Yolsuzlukla Mücadele Komisyonu kurulmuş ve komisyonun başına da Kral Selman'ın oğlu Veliht Prens Muhammed atanmıştır. Ülke çapında aynı gece prenslerin, bakanların, üst düzey bürokratların ve işadamlarının aralarında bulunduğu 49 kişilik muhalef isim Komisyon kararı neticesinde gözaltına alınmıştır. Tutuklama dalgası devam eden günlerde de sürmüştür. Hatta tutuklamalar sırasında çıkan çatışmada eski Kral Fahd'ın oğlunun hayatını kaybettiği iddia edilmiştir.²³ Bu olaydan bir gün önce de Lübnan Başbakanı Saad Hariri, Riyad'a yaptığı ziyaret sonrası istifa ettiği açıklamış ve istifa

²¹ Sepehr Arefmanesh, "Iran Exports to Qatar Up 60%", *Financial Tribune*, 26.08.2017.

²² Muhammad Zulfikar Rakhmat, ve Giorgio Cafiero, "China Eyes Qatar in its Quest to Build a New Silk Road", *The National Interest*, 02.06.2016.

²³ Sara Elizabeth Williams, "Savoy Hotel owner among 49 arrested in Saudi anti-corruption crackdown", *Telegraph*, 06.11.2017; "Saudi Arabia princes detained, ministers dismissed", *Aljazeera*, 05.11.2017; "FBI eski ajanının iddiası: Suudi Prens çatışmada öldürüldü", *Hürriyet*, 06.11.2017.

nedeni de İran'ın Lübnan'da Hizbullah aracılığıyla güttüğü faaliyetleri göstermiştir.²⁴

Yemen'den füze saldırısı ve ardından Hariri'nin İran'ı suçlayarak istifasını Suudi ve İran Dışişleri Bakanlarının karşılıklı suçlamaları ve söz düellosu izlemiştir.²⁵ İki ülke arasındaki gerilim gittikçe artmıştır. Suudi Veliht Prensi bir yandan içerideki muhalefeti tutuklama ve göz altıları ile sindirirken, diğer yandan da İran ile olan gerilimi yükselten bir politika izlemiştir. ABD Başkanı Trump da yaptığı açıklamalarda Suudi Prens'e destek vermiştir.²⁶ Tutuklanan isimlerin görevden alınan önceki veliaht prens Muhammed bin Nayif'e yakın kişiler olduğu iddia edilmiştir.²⁷

Önümüzdeki süreçte Kral Selman'ın da görevini genç veliaht Muhammed'e devredeceği iddia edilmektedir.²⁸ Veliht prens, ülkede modernizasyon politikalarına hız vererek kadınların araba sürmelerine izin vermek gibi bir dizi reformu gerçekleştirmiştir. Bunların yanı sıra, Aramco'nun hisselerinin bir kısmının özelleştirilmesi ve petrole bağımlılığın azaltılarak ekonomik kaynakları çeşitlendirme politikası olan Vision 2030 projesi de genç veliahdın projeleri arasındadır. Genç Veliadın önemli özelliği İran'a karşı aşırı şahin duruşudur.²⁹ Suudi Arabistan, İran tarafından Katar, Lübnan ve Yemen üzerinden kuşatılmışlık sendromunu öncelikle ülke içi muhalefeti susturarak ardından da vekâlet savaşları üzerinden İran ile mücadele ederek aşmayı planlamaktadır. ABD Başkanı Trump'ın da geldiğimiz sürece kadar Suudilerin İran ile mücadelesinde destek vermektedir.

Veliht Prens Muhammed aynı zamanda bundan birkaç yıl önce Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas'ı alenen uyarmış ve ABD'nin

²⁴ Al Arabiya English, "Lebanese PM Hariri resigns, stresses 'Iran's hands will be cut off'", *Youtube*, 04.11.2017.

²⁵ "Suudi Arabistan-İran hattında söz düellosu", *Deutche Welle*, 07.11.2017.

²⁶ "ABD Başkanı Trump'tan Suudi Arabistan Kralı Selman'a destek", *TRT Haber*, 07.11.2017.

²⁷ "Suudi prensinin tutuklama ve reform hamleleri durmayacak ama...", *Sputnik Türkiye*, 06.11.2017.

²⁸ "Flaş iddia: Suudi Arabistan Kralı Selman görevi devrediyor", *Hürriyet*, 16.11.2017.

²⁹ Fehim Taştekin, "Suudi taht oyununun iç ve dış çerçevesi", *BBC Türkçe*, 07.11.2017.

önerdiği Ortadoğu Barış Planını kabul etmesini aksi takdirde istifa etmesini söylemiştir.³⁰ Suudiler bölgede İran'ın ve Hamas'ın çözümsüzlük politikasının karşısına ABD ve İsrail ile birlikte çözüm politikasını destekleyerek çıkmaktadır. Suudi Arabistan bölgede İsrail ve ABD ile birlikte İran'ın yayılmacılığını önleyip onu kuşatmayı planlamaktadır. Diğer Körfez ülkelerini de yanında görmek istemekte, Katar gibi olmayanları da cezalandırma yoluna gitmektedir. Irak'ta Haşdi Şaabi, Yemen'de Ensarullah ve Lübnan'da Hizbullah gibi örgütler vasıtası ile bölgenin pek çok noktasını kontrol edecek noktaya gelen İran'a karşı ABD, Hizbullah ve Devrim muhafızlarına yaptırım kararı almıştır. İran'la terörü bağlantılandırma için geçtiğimiz yıllarda Ladin'in bilgisayarından çıkan belgeler medyaya servis edilmiş ve Usame bin Ladin ile İran arasında bağlantı olduğu haberleri yayılmıştır. İran'ı terör odağı olarak göstermeye dönük ABD'nin yeni politikası ilerleyen süreçte İran'ı köşeye sıkıştırarak gibi görünmektedir.³¹ Katar ile iyi ilişkilere sahip Türkiye de İran ile bir süredir denge siyaseti gütmektedir. Özellikle Suriye'nin kuzeyine düzenlenen Fırat Kalkanı, Afrin, İdlib, Zeytin Dalı operasyonlarında Rusya ile uzlaşan Türkiye, Suudi öncülüğündeki Sünni blokta yer almamaktadır. Özellikle 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında Suudi Arabistan ve BAE'nin sessiz ve şüpheli tutumları Türkiye'yi bu ülkelere karşı mesafeli durmaya itmiştir. 2018'in Ekim ayında yaşanan Cemal Kaşıkçı cinayeti ise Suudi-Türkiye gerginliğini çok farklı bir boyuta taşıyacaktı.

Cemal Kaşıkçı Krizi ve Gerilen İlişkiler

Suudi Arabistan'daki yönetime muhalif ve Müslüman Kardeşlere yakın bir gazeteci olarak bilinen Washington Post yazarı Cemal Kaşıkçı'nın İstanbul'daki Suudi başkonsoloslukunda öldürülmesi, Türkiye ve Suudi Arabistan ilişkilerinde gerginliğe neden olmuştur. İki ülke arasında karşılıklı suçlamalar birbirini izlemiş fakat özellikle Suudi Arabistan, cinayetin sorumluluğunu üstlenmekten ısrarla kaçınmıştır.

³⁰ "Suudi Arabistan Filistin lideri Abbas'a ultimatoma verdi: Ya ABD planını kabul et, ya istifanı ver", *Sputnik Türkiye*, 14.11.2017.

³¹ Fehim Taştekin, "Suudi Arabistan-Lübnan hattında kriz: Bu noktaya nasıl gelindi, ne olacak?", *BBC Türkçe*, 06.11.2017.

Ekim 2018’de gerçekleşen cinayetle ilgili dünya ve bölge basınının odak noktası Velihaht Prens Muhammed bin Selman olmuştur. Kaşıkçı’nın öldürülme emrinin Suudi ekibe Velihaht Prens tarafından verildiği artık herkesçe bilinen bir gerçektir. Özellikle Türkiye’ye yakınlığıyla bilinen Cemal Kaşıkçı’nın öldürülmesi olayının Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından sıklıkla üzerine gidilmesi, Suudi çevrelerde rahatsızlık uyandırmaktadır. Ancak buradaki gerilim baba Kral Selman’dan ziyade Türkiye’ye olumsuz tavır besleyen Velihaht Prens Muhammed bin Selman’la ilişkilendirilmektedir. Velihaht Prens, BAE’nin Velihaht Prensi Muhammed bin Zayed ile birlikte Ortadoğu’daki Türkiye’ye karşı olumsuz bakışın mimarı olarak başı çekmektedir. Muhammed bin Selman’ın kontrolündeki Suudi dış siyasetinde gitgide Türkiye karşıtlığı görülmesinde ve BAE ile aynı ekseninde konumlanmasında BAE veliaht prensi Muhammed bin Zayed’in parmağı olduğu sıklıkla dile getirilmektedir. Muhammed bin Selman’ın da veliaht atandıktan sonra Washington’daki çevrelere tanıtılması ve akreditasyonunun buralarla ve özellikle Trump’ın damadı Kushner ile arası iyi olan Muhammed bin Zayed tarafından organize edildiği iddialar arasındadır.³² Türkiye’ye yönelik olumsuz tavır Sudan, Libya ve Somali’de girilen rekabet politikalarında da kendini göstermektedir. Suudiler bu ülkelerde Türkiye’nin karşısında ve BAE ile aynı ekseninde politikalar uygulamaya çalışmaktadır.

Hem Suudilerin hem de BAE’nin Mısır’daki 2013 darbesinin ardında olmasıyla, Libya’da Türkiye’nin çıkarlarına ve merkezi/meşru Libya hükümetine karşı faaliyetlerde bulunan General Halife Hafter’e verdikleri destekle, yine Suriye’de PYD/YPG’ye verilen destekle Türkiye ile önemli ölçüde çıkar çatışması ve siyasal gerilim içerisine girmektedirler. Oysa çok değil daha birkaç yıl öncesinde Suudi Arabistan’ın 11 Eylül saldırılarından ötürü suçlandığı ve Suudi devletine dava açılmasını onaylayan “Terörizme Destek Verenlere Karşı Adalet” adlı yasaya Cumhurbaşkanı Erdoğan tepki ermiş ve Kral Selman’ın yanında durmuştur. Fakat Muhammed bin Selman’ın veliahtlığa atanmasının

---

³² Guido Steinberg, *Regional Power United Arab Emirates*, Berlin: SWP Research Paper, Temmuz 2020. ss. 14-17.

akabinde ilişkiler hızla gerginleşme sürecine girmiştir. Örneğin Türkiye, Suudi Arabistan'ın başını çektiği Yemen'e müdahalede bulunan Arap koalisyonuna destek verirken; Suudi-BAE ikilisi Suriye'nin kuzeyinde PYD'ye destek vermeyi tercih edecektir.³³

Kaşıkçı krizi ve sonrasında Muhammed bin Selman'ın kontrolündeki Suudi basını Türkiye aleyhine pek çok haber yayınlama ve algı operasyonu yürütme politikası gütmektedir. Özellikle Prens kontrolündeki el Arabiya, Riyad, el Yevm, Vatan ve Ukaz gazetelerinde genel gündem Türkiye, İran, Katar ve Müslüman Kardeşlere yönelik olumsuz haber üretimi olmaktadır.

Son dönemde özellikle Türkiye, Prens tarafından kontrol edilen medya tarafından Osmanlı tarihi üzerinden karalanmaya çalışılmakta, bu vesileyle Türk algısı kötü olarak gösterilip Arap milliyetçiliği körüklenmektedir. Suudi gazetelerinde (Ukaz) Osmanlı Devleti'nden "1. DAEŞ Devleti" olarak bahsedilmiştir. Ayrıca Suudi medyasında 1915 Ermeni sevk ve iskanı ilk defa gündeme getirilerek Kaşıkçı cinayetine yönelik Türkiye'de çıkan haberlere karşı misilleme yapılmaya çalışılmıştır.³⁴

Türkiye-Katar İlişkileri

Katar, 1871-1916 arasında İngilizler tarafından işgaline kadar Osmanlı Devleti'nin bir parçası olmuş ve Basra eyaletine bağlı bir kaza olarak Osmanlı mülkî idare sistemine bağlı kalmıştır. Katar'ın o zamanlar yerel lideri olan şimdiki el Sani ailesinin dedeleri de Osmanlı ile yakın ilişkiler geliştirmişler ve bölgede Osmanlıları desteklemişlerdir. Katar, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiliz hâkimiyetine geçmiştir. 1971 yılına kadar İngiliz Milletler Topluluğu'na bağlı bir devlet olarak devam eden Katar, bu tarihte bağımsızlığını kazanmış ve Birleşik Arap Emirlikleri'ne katılma teklifini reddederek bağımsız kalmayı tercih etmiştir.

³³ Halil Çelik, "Türkiye-Suudi Arabistan ilişkileri ve medyanın rolü", *Anadolu Ajansı*, 08.05.2019.

³⁴ Halil Çelik, "Suud medyasının kronikleşen Türk düşmanlığı", *Anadolu Ajansı*, 08.04.2019; Çelik, "Türkiye-Suudi Arabistan ilişkileri ve medyanın rolü".

Ekonomi

İki ülke arası ilişkiler 2000’li yıllarda özellikle Abdullah Gül’ün cumhurbaşkanlığı döneminde artmaya başlamıştır. Gül, şimdiki Emir Tamim’in babası Hamad bin Halife tarafından 2008 yılında Katar’a davet edilmiş ve yine akabinde Emir Türkiye’ye iade-i ziyarette bulunmuştur. Bu ziyaret esnasında bir dizi anlaşma imzalanmıştır. İki ülke arası anlaşma, protokol ve mutabakatlar genelde enerji alanında olmuştur. Yine 2009 yılında Enerji Bakanı Taner Yıldız döneminde Türkiye-Katar arasında kurulan Enerji Çalışma Grubu bünyesinde bir dizi görüşmeler gerçekleştirilmiş ve Katar’dan Türkiye’ye doğal gaz boru hattı inşası konusu üzerinde durulmuştur.³⁵

Türkiye ve Katar arasındaki ticaret, iki ülkenin Arap Baharının başlamasıyla birlikte Ortadoğu’da yürüttükleri ortak siyaset ile 2011 yılından itibaren yüzde yüzün üzerinde oranlarda devasa bir artış göstermiştir. 2019 yılı dış ticaret hacmi 1,4 milyar dolar düzeyine varmıştır. 2019 yılı ihracat rakamı 1,1 milyar dolar olup ihraç edilen mallar elektrik-elektronik aksamı, mobilya, inşaat aksamaları, petrol-mineral yağları, süt ve süt ürünlerinden oluşmaktadır. İthalat rakamı ise 264 milyon dolar olup işlenmemiş alüminyum, mineral yakıtlar (LNG), plastik ürünlerinden oluşmaktadır. Ayrıca 2019’da ülkemize gelen Katarlı ziyaretçi sayısı 108.496’dır. Türk inşaat firmalarının üstlendikleri projelerin toplam değeri 15 milyar doları aşmıştır.³⁶

Tablo 2: İkili Ticarî ve Ekonomik İlişkiler³⁷

(milyar \$)	2015	2016	2017	2018	2019
İhracat	423	439	649	1.096	1.162
İthalat	360	271	264	335	264
Denge	+63	+168	+385	+761	+898
Hacim	783	710	913	1.431	1.426

³⁵ Leyla Melike Koçgündüz, “Basra Körfezi’nin Parlayan İncisi: Katar”, *Ortadoğu Analiz*, Şubat 2011, C.3, S.26, ss.71-81, s.78.

³⁶ “Katar-Türkiye Ekonomik ve Ticari İlişkileri”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, mfa.gov.tr; “Körfez ülkeleri ile ilişkiler derinleşiyor”, *Anadolu Ajansı*, 12.02.2017; Selin Girit, “Why is Turkey standing up for Qatar?”, *BBC News*, 14.06.2017.

³⁷ “Katar-Türkiye Ekonomik ve Ticari İlişkileri”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, mfa.gov.tr.

İki ülke arasında 2014'te Yüksek Düzeyli Strateji Komitesi kurumuş ve ilk toplantısı 2015'te Doha'da yapılan komitenin ikinci toplantısı da bir yıl sonra Trabzon'da yapılmıştır. Katar, Türkiye'nin yurtdışına yatırım yaptığı ülkeler sıralamasında 7. sıradadır. Şimdiye kadar Türk iş çevreleri tarafından üstlenilen 125 projeden 13,7 milyar dolarlık bir gelir elde edilmiştir. 2022'de Doha'da yapılması planlanan FIFA Dünya Kupasının organizasyonu için Türk işadamlarının da pek çok projeye talip oldukları bilinmektedir.

Uzmanlar ekonomik ilişkiler bakımından Körfez ülkelerinden Suudi Arabistan ile Katar'ı karşılaştırdıklarında Katar'ın Türkiye'ye pozitif ayrımcılık yaptığını dile getirmektedirler.³⁸ Harun Öztürkler'e göre, Suudi kamu ve özel sektörünün Türkiye'ye Katarlılar kadar ilgi göstermediğini ve Suudi Arabistan ile olan ekonomik ilişkilerin daha ziyade mal ticareti üzerinden gittiğini belirtmektedir. Katar'ın ise Türkiye'yi uzun vadeli yatırımlarının odağına aldığını belirtmektedir. 2016 yılında ABank, Finansbank ve Digturk, Katar tarafından satın alınarak Türkiye'de kalıcı yatırımlara imza atılmıştır.

Güvenlik

Arap Baharı süresince Katar ve Türkiye'nin politikaları uyumlu olmuştur. Siyasal İslamcılığın Arap ve İslam dünyasındaki en bilinen savunucusu olan Müslüman Kardeşlerin Mısır'da iktidara gelişi desteklenmiş ve 2013'teki darbeden sonra ise Mısır'daki darbe yönetimi ile araya mesafe konmuştur. Müslüman Kardeşler desteklenmeye devam edilmiş, iki ülke de Müslüman Kardeşler ve Hamas üyelerine sığınma sağlamıştır.³⁹ Müslüman Kardeşler, demokratik yollarla iktidara gelmeyi meşru sayan bir siyasî felsefeye sahiptir ve dolayısıyla Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerini tedirgin etmektedir.

Bilindiği gibi bu ülkeler hanedanlar tarafından yönetilmekte ve ülke içindeki en ufak reform talebine karşı teyakkuz hâlinde durmaktadırlar.

³⁸ Türkiye-Katar Siyasî İlişkileri, T.C. Dışişleri Bakanlığı, mfa.gov.tr.; "4 Arap ülkesinden Katar'a: Türkiye'nin üssünü kapat", *BBC Türkçe*, 23.06.2017.

³⁹ "İhvan yöneticisi Katar'dan Türkiye'ye geldi", *Aljazeera Türk*, 15.09.2014.

Bu nedenle Müslüman Kardeşler bu ülkeler için potansiyel tehdit teşkil etmektedir. Arap Baharı öncesi Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da var olan statükonun halk hareketleri ile bozulması üzerine Müslüman Kardeşler ideolojisine bağlı partiler seçimlerle iktidara gelmişlerdir. Bu durum, Suudilerin ve BAE'nin öngördüğü ve istediği bir durum değildir. Bu ülkeler darbeden sonra Mısır'daki Müslüman Kardeşleri terör örgütü ilan etmişler ve darbeye iktidara gelen Sisi yönetimine destek vermişlerdir. Dolayısıyla Suudi Arabistan ve BAE, Müslüman Kardeşlere destek veren Türkiye ve Katar ile karşı karşıya gelmiştir.

Suriye krizinde de Katar ve Türkiye ortak hareket etmektedirler. Esad karşıtı Sünni muhalif gruplara iki ülke de destek vermektedir. Hem Katar hem de Türkiye daha ılımlı Selefî bir yerel örgüt olan Ahrar el Şam'a destek vermiştir. Hem Katar hem Türkiye bir yandan Ahrar el Şam'ı desteklerken diğer taraftan da özellikle Nusra Cephesini (yeni ismiyle Heyet Tahrir el Şam) dışlamakta ve bu örgütle aralarına mesafe koymaya dikkat etmektedirler.⁴⁰ Katar ve Suudi Arabistan gerginliği Suriye muhalefetine de yansımış, krizden sonra muhalif silahlı gruplar içerisinde Katar'ın desteklediği örgütlerle BAE ve Suudi Arabistan'ın sponsorluğundakiler birbirleriyle çatışmaya başlamıştır. Güneyliler ve kuzeyliler olarak ikiye bölünen muhalif gruplardan Kuzeyliler, Türkiye ve Katar'ın desteklediği; güneyliler ise Ürdün üzerinden Suudilerin, BAE'nin ve CIA'nin desteklediği gruplar olarak bilinmektedirler.⁴¹

Güvenlik alanında Türkiye ve Katar'ın işbirliği sadece Suriye üzerinde değil aynı zamanda Katar'ın güvenliği ve askerinin eğitimi ve donanımı konusunda da görülmektedir. 2015'te Türkiye ilk defa yurtdışına askerî üs açarak öncü personelini Katar'a göndermiştir. Buradaki amaç, Katar'ın savunma kapasitesinin geliştirilmesi, terörle mücadelede işbirliği, bölge güvenliğinin sağlanabilmesi için işbirliği ve Katar ordusunun eğitimi olarak belirtilmiştir.⁴² Suudi Arabistan, BAE, Mısır gibi ülkeler Katar'a ambargo ve izolasyon uygularken ilişkilerin

⁴⁰ Ahrar al-Sham, *Mapping Militant Organizations*, Stanford University.

⁴¹ Tom Perry and Suleiman Al-Khalidi, "Gulf crisis seen widening split in Syria rebellion", *Reuters*, 14.06.2017.

⁴² "Turkey and Qatar: Behind the strategic alliance", *Aljazeera*, 16.08.2018.

tekrardan normale dönmesi için sundukları 13 şarttan bir tanesi de Türkiye'nin ülkedeki askerî üssünün kapatılması olmuştur. Bunun üzerine Cumhurbaşkanı Erdoğan, Suudi Arabistan'ın sunmuş olduğu şartları uluslararası hukukun ihlali, insanlıkla ve İslam'la bağdaşmayan bir tutum olarak nitelendirmiş ve kınamıştır.⁴³ Türkiye krizin tırmandığı günlerde Katar'a ilave askerî personel göndererek üssü aktif hâle getirmiştir. Türkiye'nin bu çıkışı Suudi Arabistan ve BAE'ne gözdağı olmuştur. Sonuç olarak, Katar-Türkiye ittifakı ve hattı daha da kuvvetli bir hâle gelmiştir. Halk, başkent Doha sokaklarında Emir al Sani ve Recep Tayyip Erdoğan'ın posterlerini asarak sevgi gösterilerinde bulunmuştur.⁴⁴

Körfez'deki Katar'a ambargo krizi ve Türkiye'nin Katar'ın arkasında durmasından sonra Türkiye'ye gelen Katar Ticaret Odası Başkanı Salih bin Hamad el Şarki, Türk işadamları ile 15 tane anlaşma yapmıştır. Anlaşmalar inşaat, gıda, ilaç, nakliye, plastik sanayi ve lojistik alanlarında yapılmıştır. 20 Eylül tarihinde ise Katar gaz şirketi Qatargas, BOTAŞ ile üç yıllık sıvılaştırılmış doğal gaz anlaşması (LNG) imzalamıştır. Anlaşmaya göre üç yıl boyunca Türkiye'ye bir buçuk milyon ton sıvılaştırılmış doğal gaz ihraç edileceği belirtilmiştir.⁴⁵

Türkiye-Birleşik Arap Emirlikleri İlişkileri

Birleşik Arap Emirlikleri Abu Dabi, Dubai, Sharjah, Fujairah, Umm Al Quwain, Ajman ve Ras Al Khaimah Emirliklerin bir araya gelmesi ile 1971 yılında kurulmuştur. Bu emirlikler 19. yüzyılda korsan devletçikler olup Körfez'de ve Hint Okyanusu'nda korsanlık faaliyetlerinde bulunmaktaydılar. Daha sonradan Necid'deki Vehhabi mezhebin etkisi altına giren bu emirliklerin 19. yüzyıldan itibaren Suudilerle daima yakın bağları olagelmıştır.

⁴³ Saeid Jafari, "Saudi-led Qatar blockade brings Iran, Turkey together", *Al-Monitor*, 03.07.2017; Selin Girit, "Why is Turkey standing up for Qatar?", *BBC News*, 14.06.2017.

⁴⁴ "Katar'da bir alışveriş merkezine Erdoğan'ın posterleri asıldı", *Sputnik Türkiye*, 29.07.2017; "Katar'da Erdoğan sevgisi", *Yeni Şafak*, 13.07.2017.

⁴⁵ "Türkiye ve Katar'dan dev anlaşma", *Sabah*, 20.09.2017; "Türkiye ve Katar arasında 15 anlaşma imzalandı", *Sabah*, 12.08.2017.

BAE'nin kuruluşu sırasında Katar da davet edilmesine rağmen bu davete olumlu cevap vermemiş ve müstakil kalmayı tercih etmiştir.⁴⁶ Birleşik Arap Emirlikleri'nin kuruluşunda Suudi Kralı Faysal'ın önemli destek ve teşviki olmuştur. Emirliklerin birleştirilerek Abu Dabi etrafında bir devlet hâline getirilmesi Körfez'deki İran tehlikesi ile de yakından alâkalıdır. İran'ın bölgeyi tehdidine ve yayılcılığına karşı Suudilerin de desteği ile ayrı ayrı hareket eden bu yedi emirlik tek bayrak altında birleştirilmiştir. Ülkedeki Arap nüfus göçmenlerin toplam nüfusundan daha azdır. Ülkenin sadece %11'i yerel halktan, diğer bölümü ise ülkedeki işgücü göçmenlerden oluşmaktadır.

Geleneksel kaidelere göre Abu Dabi Emiri ülkenin devlet başkanı ve Dubai'nin Emiri de başbakanı olmaktadır. Emirlikleri oluşturan yedi emirliğin liderinden müteşekkil Yüksek Konsey en büyük karar alıcı merciidir. Abu Dabi, ülkenin topraklarının %84'ünü oluşturmakta ve petrol üretiminin %90'ı bu emirlikte gerçekleşmektedir. Genel olarak güvenlik, dış politika ve askerî konular Abu Dabi'nin kontrolündedir.⁴⁷

Ekonomi

Abu Dabi ile Türkiye'nin ilk diplomatik teması 1979'da olmuştur ve ilk Türk büyükelçiliği Emirliklerde bu tarihte açılmıştır. Ortadoğu'ya açılımla paralel bir şekilde Emirliklere yönelik açılım da 2002 yılından sonra gerçekleşmiştir. Ortadoğu'ya yönelik açılım politikaları BAE ile de dış ticaret hacmini artırmıştır. 2019 yılı sonu itibarıyla dış ticaret hacmimiz 7,85 milyar dolar civarındadır. BAE'de 14 bin Türk vatandaşı yaşamaktadır ve Ortadoğu'da Irak'tan sonra Türkiye'nin ikinci büyük ticarî partneridir. İhracat ürünleri kıymetli taşlar/metaller, makineler ve elektrikli cihazlardan oluşurken; ithalat ürünleriyse en çok altın, alüminyum, mücevherat, petrol yağları, kimyasal maddeler, demirden oluşmaktadır. İki ülke arasındaki gergin siyasî atmosfer bir tarafa bırakılırsa gerek ekonomi, gerek ticaret ve gerekse turizm alanında iki ülkenin birbirlerine yönelik katkısı oldukça fazladır. BAE, Türkiye için

⁴⁶ "Bileşik Arap Emirlikleri'nin Siyasî Görünümü", T.C. Dışişleri Bakanlığı, mfa.gov.tr.

⁴⁷ "United Arab Emirates", CIA World Factbook.

Ortadoğu'daki önemli ve potansiyeli en yüksek ticarî partner görünüşü çizmektedir.⁴⁸

Tablo 3: İkili Ticarî ve Ekonomik İlişkiler⁴⁹

(milyar \$)	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
İhracat	4,96	4,65	4,68	5,41	9,18	3,14	3,51
İthalat	5,38	3,25	2,00	3,70	5,67	3,78	4,33
Hacim	10,35	7,90	6,69	9,11	14,85	6,92	7,85
Denge	-0,42	1,40	2,69	1,71	3,51	-0,64	-0,81

Siyasî İlişkiler ve Gerilim

Arap Baharı ile başlayan süreç iki ülke arası ilişkileri gergin bir atmosfere sokmuştur. Arap Baharı sürecinde Türkiye bölgedeki devrimlerin ve rejim değişikliklerinin yanında durmuş, halk hareketlerini desteklemiştir. Bu destekleme siyasetinin asıl mimarı Katar ve yine Katar'ın uluslararası medya organı el Cezire olmuştur. El Cezire özgürlükçü yayınları ile bölgedeki halkların statüko rejimlerine başkaldırısına adeta öncülük etmiştir. BAE, Katar'ın Arap Baharındaki destekleyici rolünün farkındadır. Arap Baharı mevcut rejimler yıkıldıktan sonra Katar'ın finansal ve medya desteği ile Müslüman Kardeşlere yakın siyasal İslamcı oluşumlar demokratik yollarla iktidara gelmeye başlamışlardır. Statükonun iktidarı elden bırakmayıp ülkeyi iç savaşa sürüklediği bölgelerde ise Katar muhalif İslamcı grupları desteklemiştir. Bu durum, statükonun muhafazasını isteyen ve bahsekonu devrimlerin kendilerini de vurmasını istemeyen Suudileri ve BAE'ni tedirgin etmiş, ABD yönetimi ile o yıllarda arası iyi olan Katar hakkında ileride hesabı sorulmak üzere bir çetele tutmalarına neden olmuştur.

BAE sadece Katar ile değil Libya, Tunus, Mısır konularında Türkiye ile de sık sık karşı karşıya gelmiştir. Türkiye bu ülkelerde Müslüman Kardeşlerin seçimle yani demokratik yollarla iktidara gelmelerini

⁴⁸ Fehim Taştekin, "Türkiye ve BAE'nin Eksen Savaşı'nın arka planında ne var?", *BBC Türkçe*, 05.05.2019, "Türkiye-Birleşik Arap Emirlikleri Ekonomik ve Ticari İlişkileri", *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, mfa.gov.tr.

⁴⁹ "Türkiye-Birleşik Arap Emirlikleri Ekonomik ve Ticari İlişkileri", *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, mfa.gov.tr.

desteklemiştir. BAE Libya'da isyancı General Halife Hafter'in isyanını ve ülke genelinde askerî yollarla yayılışını desteklerken; Türkiye en başından beri BM tarafından da tanınan seçilmiş demokratik hükümete (Ulusal Mutabakat Hükümeti) destek vermiş ve vermeye devam etmektedir. Bugün Libya üzerinde her iki ülke birbirlerine karşı bir nevi vekâlet savaşı yürütmektedirler. Türkiye aynı zamanda İran, BAE'nin en önemli düşmanı iken bu ülke ile bölgesel denge siyaseti gereği iyi ilişkiler kurmuştur.⁵⁰ Türkiye, BAE'nin faaliyetlerinden ötürü rahatsızlık duyduğu Katar'la da bölgede yakın müttefik hâline gelmiş ve sadece ticarî boyutta değil stratejik boyutta da iki ülke işbirliğine gitmişlerdir. BAE, Mısır'da devrim sonrası yapılan demokratik seçimlerde ilk önce Ahmet Şefik'in adaylığını desteklemiş fakat Şefik kaybetmiştir.⁵¹ Ardından 2013 yılındaki Abdul Fettah Sisi'nin yaptığı askerî darbeyi Suudi Arabistan ile birlikte desteklemiştir. Müslüman Kardeşlerin Türkiye ve Katar tarafından desteklenmesi ve önemli aktörlerine sığınma verilmesi BAE'nin Türkiye'ye olan olumsuz bakış açısını daha da artırmıştır. Türkiye'nin 2015 yılında Suriye-Türkiye sınırında sınır ihlalden dolayı Rus uçağın düşürmesinden hemen sonra BAE Dışişleri Bakanı Abdullah bin Zayid el Nahyan'ın Türkiye'yi suçlayan bir demeç vermesi ilişkileri daha da germiştir. BAE'nin bu anlamsız çıkışı Türkiye'yi de şaşırtmıştır.⁵² Ortadoğu'da ticarî ve ekonomik açıdan oldukça önemli bir potansiyele sahip iki devletin siyasî sebeplerden ötürü aralarında gittikçe artan bir gerilim söz konusu olmaya başlamıştır.

15 Temmuz darbe girişimi sonrası BAE'nin darbeye parmağı olduğuna yönelik pek çok iddia da gündeme gelmeye başlamıştır. Türkiye ve Katar, Filistin'deki Hamas'a destek verirken, BAE de el Fetih içerisindeki muhalif bir kanadın lideri olan Muhammed Dahlan'a destek vermiştir. Muhammed Dahlan, BAE adına hem Filistin de hem de

⁵⁰ İsmail Numan Telci, "Middle Eastern supporters of Turkey's failed coup", *Aljazeera*, 14.07.2017, İsmail Numan Telci, "Türkiye-BAE ilişkilerindeki yumuşamayı anlamlandırmak", *Aljazeera Türk*, 06.05.2016.

⁵¹ Ahmed Fouad, "Ahmed Shafiq's return flusters Egyptian judiciary", *Al-Monitor*, 16.06.2015.

⁵² Ufuk Sanlı, "How Turkey is losing a top trade partner", *Al-Monitor*, 25.01.2016.

Ortadoğu'da pek çok örtülü olayın ve operasyonun baş aktörü olarak isminden söz ettirmektedir.

BAE Dışişleri Bakanı Abdullah bin Zayed'in Medine müdafaası kahramanı Fahrettin Paşa'yı hırsızlıkla suçlayan tweetinin ardından ilişkiler tekrar gerilmiştir. BAE ülkedeki Türk dizilerini yasaklamıştır ve medyada Osmanlı ve Türkiye aleyhinde yayınlar yapılmaktadır. Özellikle Türkiye'nin Mısır'daki Sisi darbesine karşı sert tutumu ve Müslüman Kardeşler hareketine yönelik desteği, BAE'nin Türkiye'ye karşı olumsuz tavrının nedenlerini oluşturmaktadır. Ayrıca Afrika'da (Somali, Sudan, Mısır ve Libya) Türkiye'nin çıkarları ve politikası ile BAE'ninkiler çatışmaktadır. BAE, özellikle Türkiye'nin Müslüman Kardeşlere verdiği destekten ötürü olumsuz tavrını sürdürmekte ısrar etmektedir.

Muhammed Dahlan Kimdir? BAE ile İlişkisi Nedir?

El Fetih içerisinde önemli bir figür olan Muhammed Dahlan, 1987 yılındaki birinci İntifada'nın başlatılmasında rol oynadıktan sonra Tunus'a sığınmak zorunda kalmıştır. 1994 yılında Oslo Görüşmelerinin anlaşmayla sonuçlanması ile Yaser Arafat ile birlikte Filistin'e dönmüş ve Gazze'deki Filistin güvenlik güçlerinin sorumlusu olmuştur. Bu görevde bulunduğu sırada çeşitli ülkelerin istihbarat teşkilatları ile temas kurmuş ve farklı yollardan büyük bir servet edinmeye başlamıştır. ABD'deki Bush hükümetiyle yakın çalışmaya başlayan Dahlan'ın vazifesi, Hamas'a Gazze'de güç kaybettirmektir. Fakat 2006 seçimlerinde Hamas'ın Gazze'de zafer kazanması üzerine Gazze'yi terk ederek Batı Şeria'ya geçmiş; Mahmud Abbas ile de ters düşmeye başlayınca BAE'ne sığınmıştır.⁵³ Arap dünyasında medya organlarına ve siyasi nüfuza sahip olan Dahlan'ın, FETÖ yöneticilerine 15 Temmuz darbe girişimi için finansal destek sağladığı ve darbe girişiminin arkasındaki isimlerden biri olduğu iddiaları gündeme düşmüştür. Abu Dabi ve Dubai emirlerinin Muhammed Dahlan'a desteği tıpkı Katar'ın Hamas'a desteği gibidir. Nasıl Katar Filistin meselesinin önemli bileşenlerinden biri olan

⁵³ Ramzy Baroud, "Gaza: The curse of Mohammed Dahlan", *Aljazeera*, 30.07.2017; "Profile: Mohammed Dahlan", *Aljazeera*, 11.08.2009.

Hamas ile yakın çalışıyorsa, BAE de seküler Fetih'in içerisinde önemli bir aktör olan Dahlan ile yakın çalışmaktadır.

Mehmet Acet'e göre Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, bir Müslüman ülkenin Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı devirmek için 3 milyar dolar harcadığını ifade etmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan da "Birilerinin istihbarat örgütleri varsa bizim de var. Kimlerin o geceyi nasıl geçirdiğini çok iyi biliyoruz. Türkiye'de ne oldu, ne oluyor, bitti mi, gidiyor mu, darbe neticeye ulaştı mı, ulaşıyor mu? Bunu takip edenleri çok iyi biliyoruz. Nasıl paralar harcadığını çok iyi biliyoruz." ifadelerini kullanarak BAE'yi kastettiği iddia edilmektedir.⁵⁴ Darbe girişimi sonrası Fetullah Gülen, Muhammed Dahlan'ın Mısır'daki televizyon kanalı al Ghad Tv'ye çıkarak röportaj vermiştir. Bunların üzerine, birkaç ay önce Haziran 2017'de BAE'nin Washington büyükelçisi Yusuf el Uteybi'nin mail adresi hacklenmiş ve maillerde Büyükelçinin bazı işadamları ve think-tank yöneticileri ile görüşmeleri sızdırılmıştır.⁵⁵ Basına sızdırılan görüşmelerden ötürü Katar'ı suçlayan BAE yetkilileri, görüşmeleri yalanlamamıştır. Maillerde 15 Temmuz'daki darbe girişiminin arkasında BAE'nin olduğunu ifade eden yazışmalar mevcuttur.

Türkiye-İsrail İlişkileri

Türkiye-İsrail ilişkileri Körfez ülkeleri ile karşılaştırıldığında daha yoğun ve özellikle Soğuk Savaş yıllarından beri daha fazla gündem işgal eden bir öneme sahiptir diyebiliriz. Türkiye İsrail'i 28 Mart 1949 yılında resmî olarak tanımıştır. Türkiye aynı zamanda İsrail'i tanıyan ilk Müslüman ülke olma özelliğine de sahiptir.⁵⁶ Bu nedenle, Müslüman ülkeler nezdinde Türkiye'nin İsrail için önemi daha ayrıcalıklıdır. Fakat Türkiye'nin İsrail ile ilişkileri Arap-İsrail ilişkilerinden ve özellikle Filistin sorunundan her zaman etkilenmiştir.

⁵⁴ "Çavuşoğlu, BAE'nin 15 Temmuz darbe girişimini fonladığını söyledi", *Sputnik Türkiye*, 12.06.2017; Mehmet Acet, "15 Temmuz'u fonlayan Körfez ülkesi", *Yeni Şafak*, 12.06.2017.

⁵⁵ Yunus Paksoy, "UAE allegedly funneled \$3B to topple Erdoğan, Turkish government", *Daily Sabah Politics*, 13.06.2017; İsmail Numan Telci, "Middle Eastern supporters of Turkey's failed coup", *Aljazeera*, 14.07.2017.

⁵⁶ "Türkiye-İsrail İlişkileri", Stratejik Düşünce Enstitüsü, Ekim 2011, s. 7

Türkiye, İsrail'e yönelik politikalarını belirlemede Arap dünyasının tavrını daima dikkate almış ve Arap dünyasının tepkisi her zaman Türkiye'nin İsrail'e yönelik dış politikasında belirleyici olmuştur. Arap dünyasının Müslüman olması, tarihten gelen yakın ilişkiler ve ortak geçmiş, İsrail ve Filistin meselesinin göbeğinde yer alan tüm İslam âlemi tarafından kutsal kabul edilen Kudüs meselesi, bölgenin demografik açıdan Arap nüfusunun ağırlıkta olması gibi etkenler Türkiye'yi Ortadoğu'daki Arap ülkelerinin siyasetlerini de dikkate alarak hareket etmeye yönlendirmektedir. Fakat bölgesel güvenlik, askerî lojistik ve istihbarat alanlarında iki ülke çoğunlukla işbirliği içerisinde olmuştur. Hatta İsrail kurulmasından sonra ilk olarak askerî ataşelik açtığı ülkelerden bir tanesi de Türkiye olmuştur.⁵⁷

Türkiye, 7 Ocak 1950 tarihinde elçilik düzeyinde ilk diplomatik misyonunu açmış fakat 1956 Süveyş Krizinde İsrail'in İngiltere ve Fransa ile Mısır'a ortak harekât düzenlemesi üzerine maslahatgüzar düzeyine düşürmüştür. 1963'te yeniden onarılan ilişkiler ile birlikte tekrar büyükelçilik düzeyine çıkartılmıştır. Türkiye ve İsrail'in ortak yanı bölgede Arap olmayan ve batıyı örnek alan gelişme modelini kendilerine örnek almış iki devlet olmalarıdır.⁵⁸ Her iki devlet de Soğuk Savaş şartlarında ABD ve Batı'nın müttefiki konumundadırlar.

1958'de İsrail ve Türkiye, İsrail'in Çevresel Pakt planı çerçevesinde bir dizi görüşmeler gerçekleştirmişlerdir. Bu plana göre İran, İsrail ve Etiyopya yani bölgenin Arap olmayan ülkeleri işbirliğine gitmeyi amaçlamaktadır.⁵⁹ İsrail'in bu pakt planını ortaya atmasında Mısır ve Suriye'nin birleşerek Birleşik Arap Cumhuriyetini kurmaları etkili olmuştur. Fakat 1967 ve 1973 Arap İsrail Savaşları patlak verince Türkiye İsrail'e karşı mesafeli durmuş ve Arap ülkelerini desteklemiştir. 1967 Savaşında Türkiye Arap devletlerine 600 bin dolar finansal yardımda bulunmuş ve 1973 Savaşında da hava sahasını Sovyetler Birliğine açarak Mısır ve Suriye'ye bu şekilde destek vermiştir. Diğer taraftan 1973

⁵⁷ A.g.m, s. 7

⁵⁸ A.g.m. s. 3; Bahar Bakır, "Dünden bugüne Türkiye-İsrail ilişkileri", *HaberTürk*, 05.07.2016; "Türkiye- İsrail Siyasi İlişkileri", *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, mfa.gov.tr.

⁵⁹ "Türkiye-İsrail İlişkileri", *Stratejik Düşünce Enstitüsü*, Ekim 2011, s.34.

Savaşında İsrail'e yardım için ABD'nin Türkiye'deki NATO üslerini kullanmasına izin verilmemiştir. Buna karşın istihbarat ve güvenlik konularında el altından İsrail ile işbirliğinin de devam ettiği görülmektedir. 1982 yılında İsrail'in Lübnan'ı işgali sırasında Türk istihbarat yetkilileri operasyonlara katılarak ASALA ve JCGA (Ermeni Adalet Komandoları) kamplarına nokta atışı operasyonlarda bulunmuşlardır.⁶⁰ Açıkçası Türkiye, Arap devletleri ile İsrail arasında dengeli bir siyaset gütmeye çabalamış fakat bu siyasette Araplara biraz daha iltimas geçildiği görülmüştür.

Bülent Ecevit'in 1970'li yıllardaki başbakanlığı döneminde, kendisinin Yaser Arafat ile olan dostluğu ve yakınlığının da etkisiyle, 1975 yılında Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ)'nü tanımıştır. 1979 yılında da Ankara'da FKÖ temsilciliği açılmıştır. Hatta açılışa bizzat Yaser Arafat katılmıştır. 1980 yılında İsrail'in Doğu Kudüs'ü ilhak edip ebedî başkenti ilan etmesi üzerine ilişkiler yine gerilmiş ve ikinci kâtip seviyesine düşürülmüştür.

1990'lı yıllara gelindiğinde ise iki ülke arasında ilişkilerin zirve yaptığı görülmektedir. Özellikle güvenlik alanında işbirliği ve askerî konularda yapılan silah anlaşmaları ile ilişkiler birden gelişme göstermiştir. Tabii ki uzmanlara göre ilişkilerin iyi yönde ilerlemesinde 1991 yılında İsrail ve FKÖ arasında Madrid Konferansı ile gerçekleşen yumuşama ve Ortadoğu Barış Sürecinin başlaması etkili olmuştur. Bunun yanında İran, Suriye ve Irak gibi ülkelerin artmaya başlayan PKK terörünü el altından desteklemeleri ve Ermeni lobisinin ABD'deki faaliyetlerine karşın Yahudi lobisinin desteğine ihtiyaç duyulması gibi faktörler etkili olmuştur. 1993 yılında diplomatik misyon yeniden büyükelçilik seviyesine yükseltilmiştir.⁶¹ Dönemin Başbakanı Tansu Çiller, 1994 yılında İsrail'i ziyaret etmiş ve iki ülke arasındaki ilişkiler artık "stratejik işbirliği" olarak tanımlanmaya başlanmış; böylelikle İsrail, Türkiye'nin stratejik partneri olmuştur.

1996 yılında Türkiye-İsrail arasında askerî işbirliği anlaşması imzalanmış ve PKK ile mücadelede İsrail'in Türkiye'ye istihbarat ve lojistik

⁶⁰ A.g.m., ss.36-38.

⁶¹ "Türkiye-İsrail Siyasî İlişkileri", T.C. Dışişleri Bakanlığı, mfa.gov.tr.; Bakır, a.g.m.

destek sağladığı ve böylece terörle mücadelede katkı sunduğu bir döneme girilmiştir. Bu dönemde Türkiye’de Refahiyol iktidarı olmasına rağmen ilişkiler aksamadan devam etmiştir. Bu askerî, istihbarat ve güvenlik konulu işbirliği, etkisini 2000’li yılların başlarında da devam ettirmiştir. 2002 yılında İsrail, Türk ordusunun tank modernizasyon ihalesini almış ve yine 2007 yılında AK Parti iktidarı döneminde İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres ve Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas Türkiye’ye ziyarette bulunarak TBMM’de birer gün arayla milletvekillerine hitaben konuşma yapmışlardır.⁶²

Türk-İsrail İlişkilerinde Gerginlik Dönemi (Davos ve Mavi Marmara Olayları)

Türk-İsrail ilişkilerinin bozulmasının ilk belirtileri 2000’li yılların başlarında İsrail’in Kerkük-Ceyhan boru hattını by-pass eden Musul-Hayfa boru hattı projesini devreye sokması, Irak’ın kuzeyindeki KDP ve KYB gibi Kürt gruplarla yakın ilişkiler geliştirmesi, bu bölgelerde toprak alımları yapması ile görülmeye başlamıştır.⁶³ 2006 yılında Gazze’de Hamas’ın seçimleri kazanması ile başlayan süreçle ilişkilerin daha da bozulmaya başladığını söyleyebiliriz. İsrail tarafından terör örgütü olarak görülen Hamas’ın seçimleri kazanarak Gazze’de yönetimi devralması ve Türkiye’nin de bölgede demokratik yollarla iktidara gelen Hamas’a yakın durması ilişkileri germeye başlayan olaylar zincirinin ilk halkası olmuştur. Aralık 2008 ve Ocak 2009 arasında İsrail’in Gazze’ye Hamas iktidarını zayıflatmaya yönelik Dökme Kurşun Harekâtını başlatması ve operasyonda 2000 kadar sivil can kaybının yaşanması Başbakan Erdoğan’ın İsrail’e yönelik sert tenkitlerine sebebiyet vermiştir. Akabinde 20 Ocak 2009 tarihinde Davos’ta Erdoğan ile Şimon Peres arasında ‘one minute’ krizi patlak vermiştir. Davos çıkışı olarak da bilinen olaydan sonra Türkiye artık tamamen Filistin sorununa eklemlenmiş hâle gelmiştir.⁶⁴ Türkiye’nin Arap dünyasının en önemli ve kritik sorunu olan Filistin meselesinin içine bu derece hızlı bir şekilde girmesi ve

⁶² “Türkiye-İsrail İlişkileri”, Stratejik Düşünce Enstitüsü, Ekim 2011, s. 10-11.

⁶³ A.g.m, s. 13.

⁶⁴ A.g.m, ss. 16-17 ve ss. 44-45.

savunuculuğunu üstlenmesi gerek ABD ve gerekse Arap âlemi tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Türkiye'nin hem Sünni hem de demokratik ve laik bir ülke olarak İran'ın hem Ortadoğu'daki hem de Filistin'deki nüfuzuna karşı dengeleyici bir unsur olarak devreye girmesi olumlu etki yaratmıştır.⁶⁵ Hatta 2010 yılında Suudi Arabistan'a ziyaret gerçekleştiren dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, Davos'ta Şimon Peres'e çıkışından ötürü Kral Faysal Uluslararası Ödülüne layık görülmüştür.⁶⁶

Davos krizinden sonra İsrail ordusu ile yapılacak olan Anadolu Kartalı Tatbikatı hemen iptal edilmiştir. 11 Ocak 2010 tarihinde ise bir Türk dizisinde İsrail karşıtı sahnelerden dolayı İsrail Dışişleri Bakanlığına çağrılan Türk Büyükelçisi Oğuz Çelikkol, alçak koltuğa oturtularak diplomatik olarak rencide edilmeye çalışılmıştır. Bunun üzerine ikinci kez patlak veren kriz 16 adet güvenlik anlaşması ve tank ihalesinin Türk tarafınca iptal edilmesi ile sonuçlanmıştır. 31 Mayıs 2010 tarihinde İnsani Yardım Vakfı İHH ve Özgür Gazze Hareketinin organize ettiği altı gemiden oluşan yardım filosundaki Mavi Marmara gemisi abluka altındaki Gazze'ye ulaşmadan İsrail güvenlik güçlerinin müdahalesi ile karşılaşmıştır. İsrail askerlerinin yaptığı baskında dokuz kişi hayatını kaybetmiş ve altmış kişi de yaralanmıştır. Olay üzerine Türkiye, İsrail'i terörist devlet ilan etmiş ve acilen BM Güvenlik Konseyini toplanmaya çağırmıştır. BM Güvenlik Konseyi saldırıyı kınamış ve uluslararası bir soruşturma komisyonu kurulmasını önermesine rağmen bu öneri İsrail tarafından reddedilmiştir. İsrail soruşturmayı kendisinin yürüteceğini belirtmiştir. Büyükelçi Oğuz Çelikkol merkeze çekilerek diplomatik misyon maslahatgüzar seviyesine düşürülmüştür.⁶⁷ BM, Yeni Zelanda eski büyükelçisi Geoffrey Palmer'in başkanlığında bir komisyon kurulması yönünde karar vermiş ve Palmer'in hazırladığı raporda İsrail'in gemiye müdahalesi "kabul edilemez, ölçsüz ve mantıksız" olarak nitelendirilmiştir. Fakat rapor aynı zamanda İsrail'in de kendini koruma hakkının olduğunu ve deniz abluhasının da meşru bir

⁶⁵ A.g.m, ss. 25-27.

⁶⁶ Ataman, "Turkish-Saudi Arabian Relations During...", ss. 129-130.

⁶⁷ Bakır, a.g.m; "Türkiye-İsrail İlişkileri", Stratejik Düşünce Enstitüsü, Ekim 2011, s. 18

güvenlik önlemi olduğunu içermektedir. Bu nedenle Türkiye raporu kabul edilemez bulmuştur. Raporun aynı zamanda New York Times tarafından basına sızdırılması ile daha büyük bir skandal patlak vermiştir. Bu olay Türkiye'nin tutumunu daha da sertleştirmesine yol açmıştır. Türkiye İsrail'den özür dilemesi, merhumların ve yaralıların ailelerine tazminat ödemesi, yardımların Gazze'ye ulaştırılması, Gazze'ye uygulanan ambargonun kaldırılması ve el koyulan yardım gemilerinin iadesi şartlarını ileri sürmüştür. Bu olay üzerine gerginlik büyümüş ve İsrail büyükelçisi Gabby Levy'i merkeze geri çekilmiştir. Türkiye'de İsrail genelkurmay başkanı ve saldırıdan sorumlu komutanlara dava açılmış ve İHH da Lahey'deki uluslararası ceza mahkemesine İsrail hakkında suç duyurusunda bulunmuştur.⁶⁸

İlişkilerde Yumuşama Dönemi ve 2018'de Tekrar Gerilim

İsrail'de 3 Aralık 2010 tarihinde meydana gelen orman yangınına Türkiye yangın söndürme uçakları ile yardımda bulunmuştur. Bu yardım oldukça gergin olan ilişkilerde bir yumuşama döneminin oluşmasını sağlamıştır. 23 Ekim 2011'de Van'da meydana gelen deprem olayında da İsrail yardım teklifinde bulununca yakınlaşma ve ilişkilerin düzeltilmesi adına bir fırsat doğmuştur.⁶⁹ 2012 yılına gelindiğinde iki ülke arasında İsviçre'de gizli diplomasi trafiği başlamıştır. Türkiye'nin Dışişleri müsteşarı Feridun Sinirlioğlu ile Başbakan Netanyahu'nun özel temsilcisi Joseph Liechanover gizlice buluşmuşlardır. 22 Mart 2013 yılında ABD Başkanı Obama, Netanyahu ile Erdoğan'ı telefonda görüştürmüş ve Netanyahu, Erdoğan'dan bu görüşmede özür dileyerek aynı zamanda tazminat ödeneceğini de beyan etmiştir. 24 Haziran 2015 tarihinde Roma'da Dışişleri Müsteşarı Sinirlioğlu ve İsrail Dışişleri Bakanlığı Genel Direktörü Dare Gold görüşmüşlerdir. Bu arada ilişkilerin düzeltileceğine yönelik en güçlü sinyal Ak Parti MKYK toplantısı sonrası Ak Parti Genel Başkan Yardımcısı ve parti sözcüsü Ömer Çelik'ten gelmiştir. Çelik partisinin MKYK toplantısının ardından açıklamada "Kuşkusuz İsrail Devleti ve halkı Türkiye'nin dostudur. Şimdiye kadarki

⁶⁸ Bakır, *a.g.m.*; "Türkiye-İsrail İlişkileri", Stratejik Düşünce Enstitüsü, Ekim 2011, s.20

⁶⁹ Bakır, *a.g.m.*

eleştirilerimiz İsrail hükümetinin aşırı davranışlarına, meşru görmediğimiz davranışlarıdır” ifadesinde bulunmuştur. Bu açıklama gergin ilişkilerin düzeltileceğine yönelik önemli bir açıklama olarak yorumlanmıştır. 26 Haziran 2016 tarihinde de İsrail, Mavi Marmara olayında ölenlerin ailelerine 20 milyon dolar tazminat ödenmesini kabul etmiş ve iki gün sonra iki taraf arasında Tazminata İlişkin Usul Anlaşması imzalanmıştır. Kasım 2016 yılında İsrail Ankara’ya büyükelçisi Eitan Naeh’i atamıştır. Türkiye de İsrail’e Kemal Ökem’i atayarak karşılık vermiştir.⁷⁰ 2017 Şubat’ta da Milli Eğitim Bakanı Nabi Avcı, 2010 yılı Davos Krizinden sonra bakan düzeyinde ilk üst düzey yetkili olarak İsrail’e resmî ziyarette bulunmuştur.⁷¹

Uzlaşmanın sağlanmasının ardından iki ülke arasında ekonomik işbirliği ve projelerin hayata geçirilmesi için önemli bir dönem açılmıştır. Türkiye Gazze konusuna önem vermekte ve bölgedeki camilerin onarımı, hastane inşaatları, konut projeleri ve elektrik santrali gibi yatırımları üstlenmek istemektedir. İsrail’den de bu konuda onay gelmiştir. Ayrıca Türkiye Gazze’ye yapılacak yardımlar konusunda İsrail hükümetinden de direkt onay almıştır. STK’lar yerine direkt devlet eliyle yapılması kararlaştırılan yardımlar için İsrail, Aşhod limanını Türkiye’ye açmıştır. Ancak 30 Mart 2018 tarihinde Büyük Dönüş Yürüyüşü başlatan Filistinli sivillere yönelik İsrail güvenlik güçlerinin uyguladığı orantısız güç ve şiddet olayları sonucu iki ülke ilişkileri bir kez daha gerilmiştir. Mayıs 2018’de her iki ülke büyükelçilerini geri çekmiş ve ilişkiler tekrar maslahatgüzar seviyesine indirilmiştir.⁷²

2020 yılına gelindiğinde Trump’ın iktidara gelişinden beri beklenen Filistin barış planı projesi 28 Ocak 2020’de “Yüzyılın Antlaşması” adı altında ilan edilmiştir. Ancak Filistin tarafının iradesi hiçe sayılarak ABD ve İsrail tarafından tek taraflı olarak ilan edilen plan Türkiye başta olmak üzere pek çok ülkenin de tepkisini çekmiştir. Plana göre Batı Şeria toprakları birbirinden Yahudi yerleşim birimleriyle ayrılmakta ve

⁷⁰ Bakır, *a.g.m*; “Çelik: İsrail devleti ve halkı Türkiye’nin dostudur”, *AlJazeera Turk*, 20.12.2015; “Türkiye-İsrail Siyasî İlişkileri”, T.C. *Dışişleri Bakanlığı*, mfa.gov.tr.

⁷¹ “Nabi Avcı İsrail’de”, *AlJazeera Turk*, 06.02.2017.

⁷² “Türkiye-İsrail Siyasî İlişkileri”, T.C. *Dışişleri Bakanlığı*, mfa.gov.tr.

Filistin toprak bütünlüğünü kaybeder duruma gelmektedir. Plana göre devlet olma yapısını tamamen kaybedecek olan Filistin Özerk Yönetiminin başkenti dahi belli değildir. Karşılığında ise ABD, İsrail ve Körfez ülkelerinden ekonomik yardım vaadi dışında herhangi bir kazanım elde edememektedir.⁷³ Türkiye bu plana karşı Filistin yönetiminin yanında yer alarak planın kabul edilemez olduğunu vurgulamıştır. İkili siyasi ilişkilerdeki gergin durum hâlen devam etmektedir.

Ekonomik İlişkiler

2016 yılında ilişkilerin normalleşmesi üzerine birden doğal gaz projesi haberleri gündeme gelmiştir. İsrail'in 2010'da Leviathan ve Tamar sahalarında keşfettiği 1 trilyon metreküp doğal gazı Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşımayı planladığı haberlerde yer almaya başlamıştır. Doğu Akdeniz'de sadece İsrail'de değil Kıbrıs ve Mısır'ı da kapsayan bölgede 2,2 trilyon metreküp doğal gaz rezervleri olduğu ve bahse konu doğal gazın iki yolla Avrupa'ya taşınabilir olduğu gündeme gelen konulardır. Bu yollardan birincisi, İsrail-Güney Kıbrıs-Yunanistan-İtalya hattı üzerinden Avrupa'ya diğeri ise İsrail-Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınması olarak planlanmaktadır. Temmuz 2017'de 22. Dünya Petrol Kongresi için İstanbul'a gelen İsrail Enerji Bakanı Yuval Steinitz ile Enerji Bakanı Berat Albayrak söz konusu boru hattı projesi hakkında görüşmüşlerdir. İsrail'den Türkiye'ye uzanacak boru hattının anlaşmasının yapılması bekleniyorken birden 2018'de tekrar iki ülke arasında krizin ortaya çıkmasıyla bu proje de çıkmaza girmiştir.⁷⁴

Türkiye ile İsrail arasındaki ekonomik ilişkiler 1997 yılında imzalanan serbest ticaret anlaşması ile 2000 yılında 1 milyar dolar ticaret hacmi seviyesine varmıştır. İki ülke arasında 2019 yılında 6 milyar dolar ticaret hacmi gerçekleşmiştir. Başlıca ihraç ürünler binek otomobiller, demir çelik ürünleri, izole edilmiş kablo ve teller; ithal edilen

⁷³ Adam Rasgon, "Abbas at UN rejects US plan: It legalizes the illegal, leaves us 'Swiss cheese'", *The Times of Israel*, 11.02.2020; Cengiz Tomar, "Yüzyılın anlaşması ya da yüzyılın işgali", *Anadolu Ajansı*, 09.05.2019; Mustafa Deveci, "Yüzyılın Anlaşması' İsrail'in işgalini pekiştiriyor", *Anadolu Ajansı*, 28.06.2018.

⁷⁴ Selin Girit, "5 soruda Türkiye-İsrail ilişkileri neden normalleşti?", *BBC Türkçe*, 19.10.2016; Ece Göksedef, "İsrail'le hedef 8 milyar dolar", *Aljazeera Turk*, 01.03.2017.

ürünlerse petrol yağları, propilen polimerler, elektrik enerjisi üretim gruplarıdır. İlişkilerin düzelmesi ile birlikte iki ülke arasındaki ithalat ve ihracat rakamlarının artması beklenmektedir.⁷⁵ İkili siyasi ilişkilerdeki gerginliğin aksine ticarî ve ekonomik ilişkilerde olumlu bir seyir gözükmektedir.

Tablo 4: İkili Ticarî ve Ekonomik İlişkiler⁷⁶

(milyar \$)	2016	2017	2018	2019
İhracatımız	2,956	3,407	3,894	4,356
İthalatımız	1,386	1,505	1,714	1,743
Hacim	4,341	4,913	5,609	6,099
Denge	+1,570	+1,902	+2,180	+2,613

Sonuç

Bölgedeki son gelişmeler dikkatli bir şekilde değerlendirildiğinde Suudi Arabistan yönetiminin başını çektiği İran karşıtı bir hat oluştuğu görülecektir. Özellikle bu hat Muhammed bin Selman'ın veliahtlık makamına atanmasında sonra daha da görünür hâle gelmiştir. Ayrıca bu hattı çift başlı olarak düşünürsek BAE'nin başını çektiği kısmında da ana hedefin Türkiye karşıtlığı olduğu görülmektedir. Suudi-BAE hattının en önemli destekçisi ise uzun bir zamandan beri aslında İsrail olduğu görülür. Çünkü İsrail de bölgedeki İran'ın gücünden rahatsız olup; İran'ın sıklıkla Filistin meselesine müdahil olmasına karşıdır. Diğer taraftan İran'ın bölgede Arapların meselelerine müdahil olması bazı tezatları kendi içinde barındırmaktadır. İran-Hamas ilişkileri Filistin sorunu nezdinde olumlu iken Suriye krizinde İran ve Müslüman Kardeşler karşı karşıyadır. Diğer şekilde ambargo krizinde İran, Katar'a yardım ederken Suriye üzerinde İran ile Katar karşı karşıya gelmektedir. Lübnan, Irak ve Yemen'e kendisine bağlı devlet dışı aktörler aracılığı ile müdahil olan İran Suudilerin, İsrail'in ve BAE'nin nefretini büyük ölçüde üzerine çekmiş durumdadır. Yemen'de devam eden

⁷⁵ Fatma Sariarslan, "Türkiye-İsrail İlişkilerin Değişmeyen Dinamik: Ekonomi", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 74, S. 4, 2019, s.1080.

⁷⁶ "İsrail'in ekonomisi", *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, mfa.gov.tr.

savaş dolaylı yollarla İran'ı hedef almaktadır. Aynı şekilde Katar'a uygulanan yaptırımlar da dolaylı yollardan İran'ı hedef almaktadır. Evvelinde Obama yönetimi ile anlaşmış olan İran, Trump yönetiminden 2018'de nükleer antlaşmanın iptal kararıyla veto yemiş ve izole edilmeye başlanmıştır.

Bölge üzerinde Türkiye'nin politikasına bakıldığında Suriye'deki varlığı ve Suriye'nin geleceği üzerine müdahilliği en başta gelen politikası olarak görünmektedir. Diğer taraftan Irak'ın kuzeyi ve Kerkük'ün statüsü, hem Irak hem de Suriye'nin kuzeyinde kurdurulmaya çalışılan muhtemel Kürt devletini önleme politikası da ikincil önemli önceliği olarak belirtilebilir. Ardından Katar'ın güvenliği ve ambargoya karşı desteklenmesi politikası, Mısır ile Müslüman Kardeşler üzerinden yürüyen gerilim ve Filistin'deki Müslüman Kardeşlerin partisi Hamas'a verilen destek gibi konular da önemli öncelikleridir. BAE ile de 15 Temmuz darbe girişimine verdikleri destek haberlerinin yayılmasından ötürü gergin bir ilişki seyri bulunmaktadır. Bunlara nazaran Suudilerle olan ilişkiye bakıldığında Türkiye'nin Suudi Arabistan'da olan mevcut gelişmeleri izlediği ve bekle gör politikası uyguladığı görülmektedir. Özellikle bu konumunda baba kral Selman bin Abdülaziz'in hâlâ Suudi Arabistan'ın meşru yöneticisi ve devlet başkanı olması gerçeği yatmaktadır. Türkiye'nin tavrı, daha ziyade kendisine yönelik BAE veliaht prensinin olumsuz ve husumet güden politikalarına destek veren Muhammed bin Selman'a yöneliktir.

BAE'yle ilişkilerde ise tarafların birbirlerini hedef alan açıklamalarının arttığı bir döneme girilmiştir. BAE, Libya başta olmak üzere Somali, Sudan, Mısır hatta Suriye'de dahi Türkiye'nin çıkarlarına karşıt her meselede yer almaya çalışmaktadır. Türkiye'nin Müslüman Kardeşlere verdiği desteği bahane gösterip açık bir şekilde husumet politikalarını artırmaktadır. Türkiye'nin Kuzey Afrika ve Afrika Boyunu'ndaki askerî ve ekonomik varlığını kesmek için BAE finansal gücünü de bölge devletleri üzerinde kullanarak hamleler yapmaktadır. Ayrıca Yunanistan ve Ermenistan gibi ülkeler nezdinde faaliyetlerde bulunarak çevreleme stratejisi uygulamaktan geri durmamaktadır. En

son Ege'de Yunanistan'la birlikte Türkiye'ye gözdağı verme amaçlı tatbikata dahi katılmıştır.⁷⁷

Türkiye, ticarî ve ekonomik çıkarlarını koruyarak ve Müslüman Kardeşler meselesini ve Katar konusunu kırmızı çizgisi hâline getirerek bölge politikasında söz sahibi olma yolundadır. Bu kapsamda, Ortadoğu'ya Suriye'nin geleceğinde söz sahibi olmaya çalışarak ve muhtemel bir Kürt devletini ve Suriye'nin kuzeyinde Kürt koridorunu engelleyerek bölge gelişmelerine müdâhil olmaktadır. Türkiye, Filistin konusunda da "Yüzyılın Antlaşması"na karşı çıkararak Filistin Özerk Yönetiminin yanında yer almıştır. Bu konuda da İsrail başta olmak üzere onu destekleyen Suudi Arabistan, BAE ve Bahreyn gibi ülkelerle ters düşmektedir. Yine Libya'da hâlihazırda sürmekte olan vekâlet savaşının da en büyük taraflarından biri olarak Trablus'taki meşru ve seçilmiş Ulusal Mutabakat hükümetinin hem siyasi hem de askerî olarak yanındadır. Özellikle Libya nezdinde uluslararası normlar ve meşruiyet açısından da haklı ve doğru bir yerde konumlanmaktadır.

Türkiye Arap Baharından itibaren bölgedeki gelişmelerin içerisinde yer almış ve bunları etkileyecek politikalar geliştirmiştir. Bu da statükodan yana rejimlerin tepkisini çekmiştir. ABD'nin bölgeden çekilmeye başladığı bu yeni dönemde bölgenin yeniden şekillenmesinde daha aktif rol almayı tercih etmekte ve bunun için bilfiil mücadele etmektedir. Son gelişmeler nezdinde bakıldığında Türkiye'nin Suudi Arabistan ve BAE gibi ülkelerle ilişkileri yakın gelecekte daha da gergin bir atmosfere gireceği beklenmektedir. Özellikle BAE'nin emirlik 302akamına ilerleyen dönemlerde sağlık sorunlarıyla uğraşan Halife bin Zayid yerine kardeşi veliaht prens Muhammed bin Zayid'in gelmesi ve yine Suudi Arabistan'da da yaşlı ve hasta olan Kral Selman'ın yerine oğlu veliaht Muhammed bin Selman'ın gelmesi bu ülkelerin mevcut husumet politikalarının daha da artarak devam edeceği ve Türkiye'yle çıkarlarının daha çok çatışacağı bir sürece girileceği bir dönem olacaktır.

⁷⁷ "Yunanistan ve BAE'dan Girit'in kuzeyinde tatbikat", *NTV*, 28.08.2020.

Kaynakça

- "4 Arap ülkesinden Katar'a: Türkiye'nin üssünü kapat", *BBC Türkçe*, 23.06.2017, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-40378655> (Erişim Tarihi: 07.08.2020)
- "6 soruda Katar krizi", *BBC Türkçe*, 06.06.2017, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-40159120> (Erişim Tarihi: 07.08.2020)
- "ABD Başkanı Trump'tan Suudi Arabistan Kralı Selman'a destek", *TRT Haber*, 07.11.2017, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/abd-baskani-trumpan-suudi-arabistan-krali-selmana-destek-340300.html> (Erişim Tarihi: 09.08.2020)
- "Abdulrahman: Qatar boycott objective not wise", *Aljazeera*, 25.09.2017, <https://www.aljazeera.com/news/2017/9/25/abdulrahman-qatar-boycott-objective-not-wise> (Erişim Tarihi: 06.08.2020)
- "Ahrar al-Sham", *Mapping Militant Organizations*, Stanford University, <https://web.stanford.edu/group/mappingmilitants/cgi-bin/groups/view/523> (Erişim Tarihi: 08.08.2020)
- "Bileşik Arap Emirlikleri'nin Siyasî Görünümü", *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, <http://www.mfa.gov.tr/birlesik-arap-emirlikleri-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 11.08.2020)
- "Çavuşoğlu, BAE'nin 15 Temmuz darbe girişimini fonladığını söyledi", *Sputnik Türkiye*, 12.06.2017, <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201706121028854030-cavusoglu-bae-15-temmuz-darbe-girisimini-fonladigini-soyledi/> (Erişim Tarihi: 10.08.2020)
- "Çelik: İsrail devleti ve halkı Türkiye'nin dostudur", *Aljazeera Turk*, 20.12.2015, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/celik-israil-devleti-ve-halki-turkiyenin-dostudur> (Erişim Tarihi: 12.08.2020)
- "FBI eski ajanının iddiası: Suudi Prens çatışmada öldürüldü", *Hürriyet*, 06.11.2017, <https://www.hurriyet.com.tr/eski-fbi-ajaninin-iddiasi-suudi-prens-catisma-40636132> (Erişim Tarihi: 10.08.2020)
- "Flaş iddia: Suudi Arabistan Kralı Selman görevi devrediyor", *Hürriyet*, 16.11.2017, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/flas-iddia-suudi-arabistan-krali-selman-gorevi-devrediyor-40647960> (Erişim Tarihi: 12.08.2020)
- "İhvan yöneticisi Katar'dan Türkiye'ye geldi", *Aljazeera Turk*, 15.09.2014, <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/ihvan-yoneticisi-katardan-turkiyeye-geldi> (Erişim Tarihi: 09.08.2020)
- "İsrail'in ekonomisi", *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, <http://www.mfa.gov.tr/israil-ekonomisi.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 09.08.2020)
- "Katar Dışişleri Bakanı: İran'la ortak çıkarlarımız var, bölgedeki kriz diyalogla çözülmeli", *İslami Analiz*, 13.11.2017, <https://www.islamianaliz.com/h/60117/katar-disisleri-bakani-iranla-ortak-cikarlarimiz-var-bolgedeki-kriz-diyalogla-cozulmeli> (Erişim Tarihi: 10.08.2020)
- "Katar'da bir alışveriş merkezine Erdoğan'ın posterleri asıldı", *Sputnik*, 29.07.2017, <https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201707291029478962-katar-erdogan-devposterleri-asildi/> (Erişim Tarihi: 15.08.2020)

- "Katar'da Erdoğan sevgisi", *Yeni Şafak*, 13.06.2017, <https://www.yenisafak.com/dunya/katar-da-erdogan-sevgisi-2717416> (Erişim Tarihi: 15.08.2020)
- "Katar-Türkiye Ekonomik ve Ticarî İlişkileri", *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, <http://www.mfa.gov.tr/katar-ekonomisi.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 09.08.2020)
- "Körfez ülkeleri ile ilişkiler derinleşiyor", *Anadolu Ajansı*, 12.02.2017, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/korfez-ulkeleri-ile-iliskiler-derinlesiyor/748534> (Erişim Tarihi: 14.08.2020)
- "Kuzeyin Gök Gürültüsü askeri tatbikatı başladı", *Sabah*, 27.02.2016, <https://www.sabah.com.tr/dunya/2016/02/27/kuzeyin-gok-gurultusu-askeri-tatbikati-basladi> (Erişim Tarihi: 10.08.2020)
- "Nabi Avcı İsrail'de", *Al Jazeera Turk*, 06.02.2017, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/nabi-avci-israilde-0> (Erişim Tarihi: 10.08.2020)
- "Portre: Ekmeleddin İhsanoğlu", *Al Jazeera Turk*, 29.06.2015, <http://www.aljazeera.com.tr/portre/portre-ekmeleddin-ihsanoglu> (Erişim Tarihi: 20.08.2020)
- "Profile: Mohammed Dahlan", *Al Jazeera*, 11.08.2009, <https://www.aljazeera.com/news/2009/8/11/profile-mohammed-dahlan> (Erişim Tarihi: 10.08.2020)
- "Saudi Arabia princes detained, ministers dismissed", *Al Jazeera*, 05.11.2017, <https://www.aljazeera.com/news/2017/11/5/saudi-arabia-princes-detained-ministers-dismissed> (Erişim Tarihi: 10.08.2020)
- "Suudi Arabistan Filistin lideri Abbas'a ultimatın verdi: Ya ABD planını kabul et ya istifanı ver", *Sputnik*, 14.11.2017, <https://tr.sputniknews.com/orta-dogu/201711141030999331-suudi-arabistan-filistin-lideri-abbasa-ultimatom-verdi-ya-abd-planini-kabul-et-ya-istifani-ver/> (Erişim Tarihi: 12.08.2020)
- "Suudi Arabistan, Mısır, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri ve Yemen, Katar ile diplomatik ilişkilerini kesti", *BBC Türkçe*, 05.06.2017, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-40156069> (Erişim Tarihi: 12.08.2020)
- "Suudi Arabistan-İran hattında söz düellosu", *Deutsche Welle*, 07.11.2017, <https://www.dw.com/tr/suudi-arabistan-iran-hatt%C4%B1nda-s%C3%B6z-d%C3%BCellosu/a-41274235> (Erişim Tarihi: 12.04.2020)
- "Teröre karşı İslam ittifakı", *Al Jazeera Turk*, 15.12.2015, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/terore-karsi-islam-ittifaki> (Erişim Tarihi: 15.08.2020)
- "Turkey and Qatar: Behind the strategic alliance", *Al Jazeera*, 16.08.2017, <https://www.aljazeera.com/economy/2018/8/16/turkey-and-qatar-behind-the-strategic-alliance> (Erişim Tarihi: 15.08.2020)
- "Türkiye - İsrail Siyasî İlişkileri", *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-israil-siyasi-iliskileri.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 10.08.2020)
- "Türkiye 'Teröre karşı İslam İttifakı'na dâhil oldu", *BBC Türkçe*, 15.12.2015, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/12/151215_islam_ittifaki (Erişim Tarihi: 10.08.2020)
- "Türkiye ve Katar arasında 15 anlaşma imzalandı", *Sabah*, 12.08.2017, <https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2017/08/12/turkiye-ve-katar-arasinda-15-anlasma-imzalandi> (Erişim Tarihi: 10.08.2020)

- "Türkiye-Birleşik Arap Emirlikleri Ekonomik ve Ticari İlişkileri", *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*, <http://www.mfa.gov.tr/birlesik-arap-emirlikleri-ekonomisi.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 11.08.2020)
- "Türkiye-İsrail İlişkileri", *Stratejik Düşünce Enstitüsü (SDE)*, Ekim 2011.
- "Türkiye-Katar Siyasî İlişkileri", *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*, [mfa.gov.tr. URL: http://www.mfa.gov.tr/turkiye-katar-siyasi-iliskileri.tr.mfa](http://www.mfa.gov.tr/turkiye-katar-siyasi-iliskileri.tr.mfa) (Erişim Tarihi: 09.08.2020)
- "Türkiye-Suudi Arabistan Ekonomik ve Ticarî İlişkileri", *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, [mfa.gov.tr. URL: http://www.mfa.gov.tr/suudi-arabistan-ekonomisi.tr.mfa](http://www.mfa.gov.tr/suudi-arabistan-ekonomisi.tr.mfa) (Erişim Tarihi: 09.08.2020)
- "Türkiye-Suudi Arabistan Siyasî İlişkileri", *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, [mfa.gov.tr. URL: http://www.mfa.gov.tr/turkiye-suudi-arabistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa](http://www.mfa.gov.tr/turkiye-suudi-arabistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa) (Erişim Tarihi: 09.04.2020)
- "United Arab Emirates", *CIA Factbook*, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ae.html> (Erişim Tarihi: 30.08.2020)
- "Ülke profili: Katar", *Al Jazeera Turk*, 13.12.2013, <http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profilu/ulke-profilu-katar> (Erişim Tarihi: 30.08.2020)
- "Yunanistan ve BAE'dan Giriş'in kuzeyinde tatbikat", *NTV*, 28.08.2020, <https://www.ntv.com.tr/dunya/yunanistan-ve-baedan-giritin-kuzeyinde-tatbikat,rEHXoe457UurmXTSd1CKYQ> (Erişim Tarihi: 30.08.2020)
- Acet, Mehmet, "15 Temmuz'u fonlayan Körfez ülkesi", *Yeni Şafak*, 12.06.2017, <https://www.yenisafak.com/yazarlar/mehmetacet/15-temmuzu-fonlayan-korfez-ulkesi-2038429> (Erişim Tarihi: 07.08.2020)
- Al Arabiya English, "Lebanese PM Hariri resigns, stresses 'Iran's hands will be cut off'", *Youtube*, 04.11.2017, https://www.youtube.com/watch?v=HbcJntobSY&ab_channel=AlArabiyaEnglish (Erişim Tarihi: 09.08.2020)
- Arefmanesh, Sepehr, "Iran Exports to Qatar Up 60%", *Financial Tribune*, 26.08.2017, <https://financialtribune.com/articles/economy-domestic-economy/71107/iran-exports-to-qatar-up-60> (Erişim Tarihi: 10.08.2020)
- Aroğlu, Süleyman, "Suudi Kralı Selman'ın büyük dedesi İstanbul'da idam edilmişti", *CNN Türk*, 14.04.2016, <https://www.cnnturk.com/turkiye/suudi-krali-selmanin-buyuk-dedesi-istanbulda-idam-edilmisti> (Erişim Tarihi: 07.08.2020)
- Ataman, Muhittin (2009), "Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri: Temkinli İlişkilerden Çok-Taraflı Birlikteliğe", *Ortadoğu Analiz*, C. 1, S. 9, ss. 72-81.
- Ataman, Muhittin (2012), "Turkish-Saudi Arabian Relations During the Arab Uprisings: Towards a Strategic Partnership?", *Insight Turkey*, C. 14, S. 4, ss. 121-136.
- Bakır, Bahar, "Dünden bugüne Türkiye-İsrail ilişkileri", *Habertürk*, 05.07.2016, <https://www.haberturk.com/yazi-dizisi/haber/1262938-dunden-bugune-turkiye-israil-iliskileri> (Erişim Tarihi: 10.08.2020)
- Baroud, Ramzy, "Gaza: The curse of Mohammed Dahlan", *Al Jazeera*, 30.07.2017, <https://www.aljazeera.com/opinions/2017/7/30/gaza-the-curse-of-mohammed-dahlan/> (Erişim Tarihi: 12.08.2020)

- Deveci, Mustafa, "'Yüzyılın Anlaşması' İsrail'in işgalini pekiştiriyor", *Anadolu Ajansı*, 28.06.2018, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/yuzyilin-anlasmasi-israilin-isgalini-pekiştiriyor/1189652> (Erişim Tarihi: 22.08.2020)
- El-Misri, Ahmed, "Türkiye-Suudi Arabistan ilişkileri ivme kazanıyor", *Anadolu Ajansı*, 30.09.2016, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-suudi-arabistan-iliskileri-ivme-kazanıyor/655768> (Erişim Tarihi: 22.08.2020)
- Ergan, Uğur, "Suudi Arabistan öncülüğünde teröre karşı İslam ittifakı", *Hürriyet*, 15.12.2015, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/terore-karsi-islam-ittifaki-40027554> Erişim Tarihi: 12.08.2020)
- Fouad, Ahmed, "Ahmed Shafiq's return flusters Egyptian judiciary", *Al-Monitor*, 16.06.2015, <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2015/06/egypt-ahmed-shafiq-mubarak-sisi-uae-presidential-elections.html> (Erişim Tarihi: 09.08.2020)
- Girit, Selin, "5 soruda Türkiye-İsrail ilişkileri neden normalleşti?", *BBC Türkçe*, 19.10.2016, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-37703220> (Erişim Tarihi: 12.08.2020)
- Girit, Selin, "Why is Turkey standing up for Qatar?", *BBC News*, 14.06.2017, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-40262713> (Erişim Tarihi: 12.08.2020)
- Göksedef, Ece, "İsrail'le hedef 8 milyar dolar", *Al Jazeera Turk*, 01.03.2017, <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/israile-hedef-8-milyar-dolar> (Erişim Tarihi: 12.08.2020)
- Jafari, Saeid, "Saudi-led Qatar blockade brings Iran, Turkey together", *Al-Monitor*, 03.07.2017, <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2017/06/saudi-qatar-blockade-iran-turkey-convergence-crisis.html> (Erişim Tarihi: 09.08.2020)
- Karan, Ceyda, "Suudi prensinin tutuklama ve reform hamleleri durmayacak ama...", *Sputnik*, 06.11.2017, https://tr.sputniknews.com/ceyda_karan_eksen/201711061030916237-suudi-arabistan-prens-ferom-islam-ozkan/ (Erişim Tarihi: 10.08.2020)
- Kasapoğlu, Çağıl, "Teröre karşı İslam İttifakı'ne yapacak?", *BBC Türkçe*, 16.12.2015, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/12/151215_islam_ittifak_analiz (Erişim Tarihi: 11.08.2020)
- Koçgündüz, Leyla Melike (2011), "Basra Körfezi'nin Parlayan İncisi: Katar", *Ortadoğu Analiz*, C. 3, S. 26, ss. 71-81.
- Oktav, Özden Zeynep (2013), "Arap Baharı ve Türkiye-Körfez Devletleri İlişkileri", *Ortadoğu Analiz*, Mart 2013, C. 5, S. 51, ss. 69-78.
- Paksoy, Yunus, "UAE allegedly funneled \$3B to topple Erdoğan, Turkish government", *Daily Sabah*, 13.06.2017, <https://www.dailysabah.com/politics/2017/06/13/uae-allegedly-funneled-3b-to-topple-erdogan-turkish-government> (Erişim Tarihi: 12.08.2020)
- Perry, Tom ve Al-Khalidi, Suleiman, "Gulf crisis seen widening split in Syria rebellion", *Reuters*, 14.06.2017, <https://fr.reuters.com/article/us-gulf-qatar-syria-idUSKBN19517O> (Erişim Tarihi: 10.08.2020)
- Rasgon, Adam, "Abbas at UN rejects US plan: It legalizes the illegal, leaves us 'Swiss cheese'", *The Times of Israel*, 11.02.2020, <https://www.timesofisrael.com/abbas->

- rejects-us-peace-plan-at-security-council-it-legalized-what-is-illegal/ (Erişim Tarihi: 15.08.2020)
- Sanlı, Ufuk, "How Turkey is losing a top trade partner", *Al-Monitor*, 25.01.2016, <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2016/01/turkey-uae-erdogan-about-to-lose-his-partner-in-gulf.html> (Erişim Tarihi: 08.08.2020)
- Sarıarslan, Fatma (2019), Türkiye-İsrail İlişkilerin Değişmeyen Dinamik: Ekonomi", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 74, S. 4, 2019, ss. 1065-1102.
- Steinberg, Guido (2020), *Regional Power United Arab Emirates*, Berlin: SWP Research Paper, Temmuz 2020.
- Taştekin, Fehim, "Suudi Arabistan-Lübnan hattında kriz: Bu noktaya nasıl gelindi, ne olacak?", *BBC Türkçe*, 06.11.2017, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41886247> (Erişim Tarihi: 15.08.2020)
- Taştekin, Fehim, "Suudi taht oyununun iç ve dış çerçevesi", *BBC Türkçe*, 07.11.2017, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41900914> (Erişim Tarihi: 15.08.2020)
- Taştekin, Fehim, "Türkiye ve BAE'nin Eksen Savaşı'nın arka planında ne var?", *BBC Türkçe*, 05.05.2019, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-48167646> (Erişim Tarihi: 15.08.2020)
- Telci, İsmail Numan, "Middle Eastern supporters of Turkey's failed coup", *Al Jazeera*, 14.07.2017, <https://www.aljazeera.com/opinions/2017/7/14/middle-eastern-supporters-of-turkeys-failed-coup/> (Erişim Tarihi: 15.08.2020)
- Telci, İsmail Numan, "Türkiye-BAE ilişkilerindeki yumuşamayı anlamlandırmak", *Al-Jazeera Turk*, 06.05.2016, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/turkiye-bae-iliskilerindeki-yumusamayi-anlamlandirmak> (Erişim Tarihi: 15.08.2020)
- Tomar, Cengiz. "Yüzyılın anlaşması ya da yüzyılın işgali", *Anadolu Ajansı*, 09.05.2019, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/yuzyilin-anlasmasi-ya-da-yuzyilin-isgali/1474215> (Erişim Tarihi: 15.08.2020)
- Walsh, Declan, "Qatar Restores Full Relations With Iran, Deepening Gulf Feud", *The New York Times*, 24.08.2017, <https://www.nytimes.com/2017/08/24/world/middleeast/qatar-iran-boycott-saudi-arabia.html> (Erişim Tarihi: 15.08.2020)
- Williams, Sara Elizabeth, "Savoy Hotel owner among 49 arrested in Saudi anti-corruption crackdown", *Telegraph*, 06.11.2017, <https://www.telegraph.co.uk/news/2017/11/04/saudi-arabia-arrests-princes-ex-ministers-report/> (Erişim Tarihi: 16.08.2020)
- Rakhmat, Muhammad Zulfikar ve Cafiero, Giorgio. "China Eyes Qatar in its Quest to Build a New Silk Road", *The National Interest*, 02.06.2016, <https://nationalinterest.org/blog/the-buzz/china-eyes-qatar-its-quest-build-new-silk-road-16437> (Erişim Tarihi: 16.08.2020)

TÜRKİYE- ÇİN İLİŞKİLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Ragıp Kutay KARACA*

Giriş

Soğuk Savaş sonrası oluşan yapı, iletişimi sınırsız hâle getirmiştir. İletişimin getirdiği sınırsızlık, kutup sisteminin ülkeler üzerinde yarattığı karşı kutupla ilişki kurmak baskısını yok etmiş, baskının yok olması ise karşılıklı ticaretin önündeki engelleri kaldırmıştır. Bu süreç içerisinde büyük şirketler hem hammaddeyi üretim yaptıkları yerden elde etmek hem de işçilik maliyetlerini düşürmek için üretim merkezlerini Asya'ya taşımışlardır.

Mao'nun ölümünden iki sene sonra iktidara gelen Deng Xiaoping'in izlediği ekonomi politikalarının meyvelerini Soğuk Savaş sonrası toplamaya başlayan Çin Halk Cumhuriyeti (bundan sonra kısaca Çin olarak yazılacaktır) bu üretim merkezleri içerisinde öne çıkan ülke olmuştur. Çin, bugün, Asya dâhil dünyanın neredeyse her bölgesinde varlığını hissettirmektedir. Bunu yatırımları kendisine çekerek ve yurtdışı ortaklıklarını arttırarak sağlamaktadır. Enerji bağımlılığı nedeniyle ilişkilerini iyileştirerek uluslararası alanda yönetime dâhil olmaya çalışmaktadır. Askerî gücünü yeni bir modernizasyon aşamasına alarak donanmasının yeni denizlerde tatbikatlara katılmasını sağlamaktadır. Bunların yanı sıra dünya kamuoyunda kendisini daha çok

* Prof. Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü,
ORCID: 0000-0002-7418-3466, rkkaraca@gmail.com

ön planda tutacak adımlar atmaktadır. Diğer yandan en önemlisi devasa bir ekonomiyi yönetmektedir.¹

Çin, siyasî ilişkilerinde ise son dönemlerde fazlasıyla etkili olmuş ve bilhassa Asyalı devletlerle kurulan siyasî ortaklıklar neticesinde Asya'da etkin bir döneme geçmiştir. Siyasî ilişkilerin ilerletildiği ülkeler içerisinde Avrasyalı bir aktör olarak Türkiye de dâhil edilmiştir. Burada sorulması gereken önemli bir soru Çin'in Türkiye'ye baktığında ne gördüğüdür? Türkiye'yi yalnızca tarihî İpek Yolu'nda bulunan ve komşusu olan ülkelerin tarihsel bir ortağı olarak mı² yoksa kendisinin 21. yüzyıldaki stratejik ortaklarından biri olarak mı gördüğü sorusunun cevabı Çin-Türkiye ilişkileri için öngörülebilir bulunabilmesi adına önem arz etmektedir. Bu nedenle Türkiye ve Çin ilişkilerini geçmişten bugüne ana hatlarıyla değerlendirmek gerekmektedir.

Türk-Çin Ekonomik İlişkileri Üzerine

İkili ilişkilerin stratejik işbirliğine yükseltilmesi 2010 senesine rastlamaktadır. Çin'in 2013 yılında başlattığı Kuşak Yol Projesi Türkiye-Çin ilişkilerini de pozitif yönde etkilemiştir. Türkiye'nin Kuşak Yol Projesi'nin orta güzergâhında konumlanması, Çin-Türkiye ilişkilerinin ekonomik ortaklıkta bir üst seviyeye taşınmasına vesile olmuştur. Proje, hiç şüphesiz, Çin-Türkiye ilişkilerini ilerleten mihenk taşı olarak görülmektedir. Mayıs 2017 tarihli işbirliği forumunda iki ülke arasında "Suçluların Karşılıklı İadesi Anlaşması", "Uluslararası Karayolları Üzerinde Taşımacılık ve Koordinasyon Stratejisi Anlaşması", "Çin Halk Cumhuriyeti ile Karşılıklı Kültür Merkezlerinin Kurulmasına İlişkin Anlaşma" ve "Kuşak ve Yol'un İnşası ve Standart İşbirliğini Güçlendirme Ortak İnisiyatifi" gibi anlaşmalar imzalanmıştır.³

¹ David Shambaugh, *Çin Küreselleşme Yolunda Kısmi Güç*, (çev. Latif Boyacı), İstanbul: Yarın Yayınları, 2016, ss. 20.

² Ragıp Kutay Karaca, "Çin'in Etkisinde Yeni Bir Çağ Mı?: Türk-Çin İlişkileri Özelinde Bir Değerlendirme", *TESAM II. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*, Bildiriler, 1-2 Kasım 2017, Bursa, 2018, s. 202.

³ "Cumhurbaşkanı Erdoğan Çin Devlet Başkanı Şi ile görüştü", *Anadolu Ajansı*, 13.05.2017, <http://aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/cumhurbaskani-erdogan-cin-devlet-baskani-si-ile-gorustu/817602#>

Türkiye, gümrükler arası işbirlikleri de dâhil olmak üzere Çin projesine tam entegre olmuştur. “Orta Koridor” isminin verildiği Orta Asya’dan Türkiye’ye, buradan da Avrupa’ya uzanan kara yolu en önemli projedir. İstanbul’da bulunan 3. köprü, Yavuz Sultan Selim Köprüsü, Marmaray, Avrasya Tüneli, 3 Katlı Tüp Geçit Projesi gibi projeler İstanbul’dan Avrupa’ya ulaşımında kolaylık sağlayacaktır. Edirne-Kars Hızlı Tren Demiryolu, Türkiye’yi doğudan batıya bağlayan Çin projesine destek olacak projeler arasındadır. Kuşak Yol Projesi’nin deniz güzergâhına Türkiye’nin deniz yolları da eklenmiştir. Çanakkale köprüsü, Çandarlı, Mersin, Filyos liman projeleri bunlar arasındadır.

2014 yılında Çinli banka ICBC, Tekstilbank’ın %75,5’lik hissesini alarak Türkiye pazarına girmiştir. Hisse alımı finans alanında ikili işbirliği için önemli bir gelişme olmuştur.⁴ Türkiye’nin aynı sene içerisinde Kuşak Yol Projesi’ne dâhil olacağını ifade etmesi ise finans alanındaki ortaklığa bir yenisini daha eklemiştir. 2015 yılı ve sonrasındaki ortaklıklar Kuşak Yol Projesi çerçevesinde ekonomik olarak ilerletilmesinin yanı sıra Türkiye’nin siyasi gerginliklerle Batı’dan kopuşunun da bir neticesi olarak okunabilmektedir. TBMM’nin Kuşak Yol’a dair tasarımı 2015 yılında onaylaması sonrası Türkiye, Kuşak Yol’un finansman sağlayıcısı olması adına kurulan Asya Altyapı Yatırım Bankası’na (*The Asian Infrastructure Investment Bank-AIIB*) kurucu üye olmuştur. 2017 yılında Çin, Bank of China ile 300 milyon dolar karşılığı Türk Lirası ödenmiş sermayeyi Türkiye’ye getirmiştir. Banka, Çin ve Türkiye’nin Kuşak Yol kapsamındaki projelerine finansman sağlayacaktır.⁵

Türkiye-Çin ikili ticarî ilişkilerine derinlemesine bakıldığında ise tablo Türkiye adına iç açıcı görünmemektedir. Çin, Türkiye’nin en çok ticaret açığı verdiği ülke durumundadır. 2019 yılında iki ülke arasındaki ticaret hacmi 21 milyar dolar olurken, bu hacimde Türkiye 16 milyar dolara yakın bir açık vermiştir.⁶ Çin’in ticaret yaptığı ülkelerdeki

⁴ Umut Ergünsü, “İpek Yolu’nun Yeniden Canlandırılması ve Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti İşbirliğine Etkileri”, *TYB Akademi Dergisi*, C. 7, S. 20, 2017, ss. 112.

⁵ Umut Ergünsü, *a.g.e.*, s. 112.

⁶ “Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti Ekonomik İlişkileri”, *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-cin-halk-cumhuriyeti-ekonomik-iliskileri.tr.mfa>

ihracat fazlası dikkate alındığında bu rakamın bir şey ifade etmediği söylenebilir. Ancak Türkiye'nin 2019 yılında toplam ticaret açığının 30 milyar dolar olduğu düşünüldüğünde bu açığın yarısının Çin'e olması önemli bir parametre olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷

2020 yılının ilk çeyreğinde Türkiye İstatistik Kurumu ve Ticaret Bakanlığı işbirliğiyle oluşturulan geçici dış ticaret verilerine göre Ocak-Nisan döneminde ihracatta ilk sırayı Almanya almıştır. Almanya'ya yapılan ihracat 4 milyar 896 milyon olurken, 2 milyar 948 milyon dolar ile ABD ikinci ülke olmuştur. Daha sonra sırasıyla 2 milyar 886 milyon dolar ile Birleşik Krallık, 2 milyar 773 milyon dolar ile Irak ve 2 milyar 581 milyon dolar ile İtalya ihracat yapılan ilk 5 ülke olmuştur. Çin ise ithalatta şimdilik ilk sırada yer almaktadır. Sadece Nisan ayında Çin'den yapılan ithalat 1 milyar 559 milyon dolar olmuştur. Söz konusu rakam Nisan ayı ithalatı için %11,5'luk dilimine tekabül etmektedir. İlk çeyrek döneminin genel toplamında da Çin, ithalatta ilk ülkedir. Ocak-Nisan arası Çin'den yapılan ithalat 6 milyar 577 milyon dolar olmuştur.⁸ Mayıs ayında da Çin'den yapılan ithalatın artışını görmek mümkündür. Çin 1 milyar 863 milyon dolar ile tekrar ilk sırada yer almıştır. Yüzdeler değişim ise %13,9'a çıkmıştır.⁹ Bunun yanı sıra 2020 yılı sonunda Türkiye'nin Çin'e ihracatında artış sağlanacağı tahmin edilmektedir. Türkiye ve Çin Mayıs ayında süt ve süt ürünleri pazarında 6 milyar dolarlık bir anlaşma imzalamışlardır. Anlaşmaya göre Türkiye'nin 54 firması¹⁰ Çin'e süt ve süt ürünleri ihracatına başlayacaktır.

Tüm bu rakamlara rağmen ticaret ile bu açığın kapatılamayacağı bir gerçektir. Bu açığın kapanması için Çin ve Çinli şirketlerin Türkiye'ye yatırım yapması gerekmektedir. Kuşak Yol yatırımlarının Türkiye adına olumlu etki etmesi ve yatırımlar aracılığıyla farkın kapanması bir

⁷ Rakamlar T.C. Ticaret Bakanlığı "Ülkelere Göre Dış Ticaret" verilerinden alınmıştır. Daha detaylı bilgi için bkz. <https://ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri/dis-ticaret-istatistikleri-ocak-agustos-2019/ulkelere-gore-dis-ticaret>

⁸ TÜİK, *Dış Ticaret İstatistikleri*, Nisan 2020, 33852 sayılı haber bülteni. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33852>

⁹ T.C. Ticaret Bakanlığı 2020 Yılı Mayıs Ayı Veri Bülteni

¹⁰ Firmaların tam listesi için bkz. ÇHC Gümrükler Genel Müdürlüğü, <http://www.customs.gov.cn/spj/zwgk75/2706880/2811812/jkrpjwscqyzcmd3/2811988/2811991/3063304/index.html>

ihtimal olarak ifade edilebilir. Fakat Çin'in verdiği kredilerin getireceği yüklerin Türkiye dâhil gelişmekte olan ekonomilerin belini bükebileceği unutulmaması gereken bir ihtimal olarak görülmelidir. Keza, Kuşak-Yol Projesine yönelik olarak, projenin artan maliyetleri ve katılımcı ülkelere getirdiği borç yükü, yerel kaynakların yeterince kullanılmadığı, Çin ile Kuşak Yol ülkeleri arasındaki ekonomik ilişkilerde Çin lehine bozulan dış ticaret dengesi gibi büyük eleştiri ve çekinceler mevcuttur. Bu eleştiri ve çekinceler Türkiye için de fazlasıyla geçerlidir.

Çinli bankaların Türkiye'nin finans sistemi için bir etki merkezi hevesi dikkat çekicidir. Çin Sanayi ve Ticaret Bankası, Temmuz 2018'de Türkiye'ye ulaştırma ve enerji sektöründe kullanılmak üzere 3,6 milyar dolarlık finansman sağlamıştır. Çinli bankaların sağladığı krediler bunlarla sınırlı değildir. Çin Merkez Bankası Ağustos ayında 1 milyar dolar fon transfer etmiştir. Türk bankaları da Çin'de şubeler açmaktadır. İşbank, Akbank ve Garanti Bankası bunlar arasındadır. Çin Sanayi ve Ticaret Bankası ile Türk Eximbank arasında 350 milyon dolarlık kredi 2019 Mart ayında imzalanmıştır. Çin Eximbank'ı ise Vakıfbank'a 140 milyon dolar kredi vermiştir.¹¹ Tüm bunlar yatırım anlamı taşımamakta olup siyasi ilişkilere nasıl yansıtacağı belirsizliğini korumaktadır.

Projenin Türkiye'nin ihracatına negatif etkisi de tartışılmalıdır. Nit kim Çin'in Xi'an kentinden çıkan Chang'an Treni, 7 Kasım 2019 tarihinde, Çin'den kalkıp Marmaray Tüp Geçidi'ni kullanan ilk yük treni unvanına sahip olmuştur. Tren, yolculuğunu Bulgaristan, Sırbistan, Macaristan, Slovakya'dan geçerek Çekya'nın başkenti Prag'da sonlandırmıştır. Böylece 42 tır yüküne eşdeğer elektronik ürün Avrupa'ya taşınmıştır.¹² Burada önemli nokta trenin dönüşünde hiçbir Türk malının Çin'e yönelmemesidir. AB, Türkiye'nin en büyük ticaret ortağıdır. Türkiye, 2019 yılında, AB'ye yaklaşık 69,7 milyar avro ihracat yaparken, AB'den 68,2 milyar avro ithalat gerçekleştirmiştir. Türkiye 2019'da AB

¹¹ "Ekonomi, Ticaret ve Yatırım Gündemi", T.C. Ticaret Bakanlığı, 18-24 Ekim 2019, Sayı 361, ss. 3.

¹² "Çin'den Avrupa'ya giden ilk yük treni Marmaray'dan geçti", CNN Türk, 07.11.2019, <https://www.cnnturk.com/turkiye/cinden-avrupaya-giden-ilk-yuk-treni-marmaray-dan-gecti?page=1>

ile ticaretinde 1,5 milyar avroluk fazlalık vermiştir.¹³ Bu noktada Çin'in Türkiye'deki her türlü lojistik imkânı kullanarak AB ile ticaretini geliştirmesi, ilerleyen dönemlerde Türkiye'yi dışarıda bırakmak anlamı taşıyabilecektir.

Türkiye jeopolitiğinden ve ortaklığından vazgeçilmesi Çin'in Kuşak Yol Projesi'nde zarar hanesine yazılacak bir durum yaratacaktır. Türkiye; Kafkasya, Ortadoğu, Balkanlar, Avrupa ve Orta Asya ile bağlantılı bir konumdadır. Avrupa'ya ulaşımında orta güzergâhı takip eden Türkiye, kuzey ve güney güzergâhlarına nazaran en sağlıklıdır. Kuzey güzergâhı Avrupa ve Rusya arasında kalmakta ve ilhaklar ile siyasî olaylara sahne olmaktadır. Güney güzergâhı ise Ortadoğu'yu takip etmektedir ve güvenli olmaktan uzaktır. Türkiye'nin denizleri de Avrupa'ya ulaşımında Çin için başka bir fırsattır. Bu nedenle Türkiye'nin eksik olacağı bir ortaklık Çin nazarında Kuşak Yol'un istenildiği gibi hayata geçirilmesine engel olacaktır.¹⁴

Lerner, Çin nazarında Türkiye ekonomik ve jeopolitik açıdan stratejik bir ortak olarak görülmekte, Türkiye'nin Batı ile gevşeyen bağlarının ve Çin'in farklılaşan dış ilişkilerinde kurduğu ekonomik ilişkilerin Türkiye'nin de Asya'ya yüzünü dönmesini kolaylaştıracağını iddia etmektedir. Bu durum Türkiye'yi ABD ve Batı'ya daha az bağımlı hâle getirebilecektir.¹⁵ Bu tip iddialar gün geçtikçe artarak yapılırsa da Asya'nın siyasî yapı ve düşüncesi Türkiye'nin kurulduğundan beri kendisini konumlandığı Batı'nın çok gerisindedir. Türkiye 68 yıldır bir NATO ülkesidir. Bu gerçekler ışığında Türkiye için Çin ilişki kurulabilecek yükselen bir ekonomik güçtür.

Tüm bunların yanında Kuşak Yol adına işbirliklerini arttırmak ihtiyacı duyan Çin için orta kuşağın en mühim ülkesi Türkiye ile ilişkilerin derinleştirilmesi önem arz etmektedir. Bu nedenle siyasî ilişkilerde

¹³ "Türkiye, 2019'da AB ile ticaret fazlası verdi", *Hürriyet*, 14.02.2020, <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/turkiye-2019da-ab-ile-ticaret-fazlasi-verdi-41447614>

¹⁴ Figen Aydın, *Kuşak ve Yol Projesi'nin Ekonomi Politikası ve Türkistan*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, ss. 162.

¹⁵ George Marshall Lerner, "In Turkey, US Loss Is China's Gain", *The Diplomat*, 31.01.2017, <https://thediplomat.com/2017/01/in-turkey-us-loss-is-chinas-gain/>

istikrar olmadan ekonomik ilişkilerin artmayacağı düşüncesi Çin'i Türkiye ile siyasî ilişkilerini arttırmaya sevk etmiştir.

Türk-Çin Siyasî İlişkileri Üzerine

Türkiye'nin Çin'i tanıdığı 1971 yılından 1980'li yıllara kadar iki ülke ilişkileri yalnızca tanınma ile sınırlı kalmıştır. 1980 askerî darbesi sonrası Avrupa'dan dışlanan Türkiye, siyasî açıdan alternatif bir politikaya ihtiyaç duymuştur. Bu süreçte darbe hükümeti, siyasî denge ihtiyacı nedeniyle Çin başta olmak üzere Güneydoğu ve Uzakdoğu ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Türkiye'nin siyasî denge ve güvenlik odaklı Çin yaklaşımı, Çin açısından güvenlik bağlamı yaklaşımı karşılık bulmuştur.

Türkiye'de 1984 sonrası etkili olmaya başlayan PKK terörüne yönelik özellikle Avrupa, Türkiye'ye silah satışını sınırlamıştır. Çin'in ise silah satışını sürdürmesi bu süreçlerde Ankara-Pekin ilişkilerini canlı tutabilmiştir. Çin hem bir silah sağlayıcısı olmuştur hem de topçu ve balistik füze teknolojisi geliştirmekte Türkiye'ye yardımcı olmuştur.¹⁶

1990'ların sonuna kadar Türkiye, Orta Asya'ya yönelik politik ve ekonomik yaklaşımlarda bulunamamıştır. Sürecin doğru yönetilmesi Türkiye'yi, Rusya ve Çin ile bölge üzerinde rekabetten çok iş birliği üzerinde durmaya zorlamıştır.

Çin'in 21. yüzyılın başından itibaren yaşadığı süreç ve yeni uluslararası konumu, iki ülkenin siyasî ilişkilerine yansımıştır. Bu dönem içerisinde Türkiye'nin değişen dış politika algısı da Çin ile ilişkilerinin gelişmesini kolaylaştırmıştır. Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin'in ziyareti sırasında devlet liyakat nişanı verilmesi tepkilere neden olmuşsa da ilişkilerin tekrardan canlanmasını sağlamıştır.

Zemin'in ziyareti sonrası ilerletilen siyasî ilişkiler 2009 yılından bu yana neredeyse her yıl karşılıklı ziyaretler ile sürdürülmüştür. 2009 Haziran ayında, dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Çin'e resmî ziyaret gerçekleştirmiştir. Ziyaret 14 yıl sonra Cumhurbaşkanı düzeyinde

---

¹⁶ Wang Jin, "After the Failed Coup: A New Dawn for China-Turkey Relations?", *The Diplomat*, 10.08.2016, <https://thediplomat.com/2016/08/after-the-failed-coup-a-new-dawn-for-china-turkey-relations/>.

yapılan ilk ziyarettir. İlişkilerin “Stratejik İşbirliği” düzeyine yükseltildiği 2010 yılında dönemin Başbakanı Wen Jiabao Türkiye’yi ziyaret etmiştir. 2012 Şubat ayında Gül’ün daveti ile Xi Jinping daha başkan bile olmadan Türkiye’ye gelirken, iki ay sonra dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan 27 yıl aradan sonra Çin’e Başbakanlık düzeyindeki ilk ziyareti gerçekleştirmiştir.

2015 yılı Temmuz ayında Cumhurbaşkanı Erdoğan, Bakanlardan oluşan bir heyet ile Çin’e gitmiştir. 2017 yılında ise bu sefer Kuşak Yol Forumu için Çin’de bulunan Erdoğan, en son ziyaretini 2019 yılı Temmuz ayında yapmıştır. Resmî ziyaretler dışında telefon görüşmeleri ve G20 Hangzhou toplantısı gibi platformlarda bir arada bulunulmuştur.

Karşılıklı iletişim ve ekonomik işbirlikleri ile ilerletilen Türk-Çin siyasi yaklaşımlarının birkaç kırılma noktası vardır. Bunlardan ilki Kıbrıs ve Doğu Akdeniz bölgesidir. Çin, Güney Kıbrıs Rum kesimini tanımakta ve adanın paylaşımı konusunda Rum kesimine geçmişten bugüne destek vermektedir.

Bir diğer mesele ise terörizm konusudur. Çin, Türkiye’nin terör örgütü olarak tanıdığı PKK ile 1980’li yıllardan beri ilgilenmiştir. Bir yandan PKK ile mücadele sürecinde Türkiye’ye silah satışı yapmış bir yandan da terör örgütünün eylemlerini meşru hâle getirecek makalelerin bilimsel dergilerde yayınlanmasına göz yummuştur. Bunların yanında PKK terör örgütünden ele geçirilen birçok Çin menşeli silah ve mühimmatın varlığı dikkat çekicidir.

Hızla artan Türkiye-Çin siyasi ve ekonomik ilişkilerinin en önemli kırılma noktası ise Doğu Türkistan meselesidir. Uygur Türkleri, özerk yapıda olmasına rağmen ağır baskı ve Çinleştirme politikası altındadır. Zengin doğal kaynaklara sahip olan bölge, enerji bağımlılığı gittikçe artan Çin için önemlidir. Bununla beraber Çin’in en batısında konumlanan Uygur Türkleri, Çin’in Orta Asya’ya ve Avrupa’ya açılan kapısıdır. Bunun yanı sıra batıdan gelme ihtimali olan güvenlik tehlikelerinde Uygur bölgesi tampon bölge konumunda bulunmaktadır.¹⁷

---

¹⁷ Ragıp Kutay Karaca, “Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti İlişkilerinde Doğu Türkistan Sorunu”, *Gazi Akademik Bakış*, C. 1, S. 1, 2007, s. 230.

Soğuk Savaş'ın başından sonuna kadar olan sürede Türk-Çin ilişkilerinin önünde Doğu Türkistan hiçbir zaman kriz olarak görülmemiştir. Net olarak söylemek gerekirse bu süreç içerisinde "Doğu Türkistan" hiçbir zaman bir "Kıbrıs" olamamıştır. Soğuk Savaş sonrası Türk Cumhuriyetlerinin hemen sınırında kurulması, Çin'in güvenlik endişelerini artırmıştır. Dış politikada Türk karar alıcıların Orta Asya'da bağımsızlıklarını kazanan bu Cumhuriyetlere yönelik sözleri 1990'larda Çin'in Türkiye'ye bakışını fazlasıyla kuşkucu hâle getirmiştir.

1990'ların ortalarından itibaren Çin'in ekonomik bir güç olarak ortaya çıkması Türkiye'nin Uzakdoğu'ya bakışını da değiştirmiştir. Türkiye, Çin'in kuşkularını giderebilmek için 23 Aralık 1998 tarihinde Doğu Türkistan adına faaliyet gösteren vakıf ve derneklerin toplantılarına herhangi bir bakan veya devlet görevlisinin katılmasını yasaklayan bir genelge çıkarmıştır. Bu dönemde Türkiye'nin içerisinde bulunduğu siyasî ve ekonomik çıkmazın bu kararda etkin olduğu bir gerçektir.

11 Eylül olayları sonrasında terörizm kavramının uluslararası tanımı Uygur sorununa yeni bir boyut kazandırmıştır. Çin, sorunu bir küresel terörizm sorunu olarak göstermeyi başarmıştır. Türkiye de Doğu Türkistan İslami Hareketini, 2002 yılında, terörist örgütler listesine almıştır. Bu dönemde Türkiye, Çin'in baskılarına devlet adına bir tepki verememiştir. 2009 yılında ise yüzlerce Uygur Türkünün katledildiği olaylar sonrası dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, Çin'in eziyetlerini "bir çeşit soykırım" olarak kınamıştır.¹⁸ Ancak Çin, Başbakan'ın yorumlarını, kendisinin iç işlerine müdahale olarak görmüş ve geri çekilmesini talep etmiştir. Sonrasında geçen on yılda ise Türkiye'nin, Uygur Türklerinin gördüğü işkenceler ve Çin'in Hanlaştırma politikaları hususunda gerekli tepkileri vermediği görülmüştür.

Çin, Doğu Türkistan konusunda Türkiye'nin Pantürkizm ve Panislamizm politikalar izlediğini her siyasî platformda dile getirmekte ve bunu bir baskı unsuru olarak kullanmayı amaçlamaktadır. Ancak aynı tutumu bölge insanı üzerinde etkin politika izleyen İran ve Suudi

---

¹⁸ "Erdoğan: Adeta soykırım!". *NTVMSNBC*, 10.07.2009, https://www.ntv.com.tr/turkiye/erdogan-adeta-soykirim,2Uesmx1x4ECeP6Z_1EC88Q

Arabistan'a karşı, bu iki ülkenin enerji ithalatında ilk sıralarda olması nedeniyle göstermemektedir. IŞİD gibi terör örgütlerinin ortaya çıkması da tıpkı 11 Eylül süreci gibi Çin'in baskısına kılıf olmuştur. Çin, IŞİD içerisindeki Doğu Türkistan kökenlileri söz konusu yaparak Doğu Türkistan sorununu uluslararası terör içerisinde göstermeye çalışmaktadır. Türkiye'nin yakın zamanlarda gerçekleştirdiği Ortadoğu'daki harekâtlarına da karşı olduğunu belirten Çin, Türkiye'nin Doğu Türkistan'a herhangi bir siyasî desteğine karşılık PKK kartını elinde tuttuğunu sürekli hatırlatmaktan çekinmemektedir.

Türkiye'nin farklı dönemlerde Doğu Türkistan konusunda söylemlerde bulunduğu görülmektedir. Konunun Türklük ve Müslümanlıkla alakalı olduğu için bazen istismara uğradığı da ayrı bir gerçektir. Tüm bunlara rağmen Çin'in Doğu Türkistan konusunda Türkiye'ye yönelik suçlamaları hiç kesintisiz devam etmektedir. Hâlbuki Türkiye, her fırsatta Çin'in toprak bütünlüğü ve egemenliğine saygı gösterdiğini beyan etmektedir.

Türk-Çin Askerî İlişkileri Üzerine

Ekonomik işbirliklerinin derinleşmesinin yanı sıra siyasî rejim farklılıkları olsa dahi her iki ülke de jeostratejik hedefleri takip etmektedir. Jeopolitik çeşitlenmenin önemi hem ekonominin tedarik zincirini devamlı kılmak hem de siyasî güç projeksiyonu için kritiktir. Bununla birlikte farklı coğrafyalardan işbirlikleri kurmak her ülke için uzun vadede avantaj sağlayacaktır.

Çok boyutlu sürdürülen dış politikaların sağlayacağı bir başka avantaj da askerî işbirliklerine daha çabuk yönelebilmektir. Askerî işbirlikleri ortak tatbikatlar yürütmek ve bölgesel güvenlik anlayışına kanalize olunmasını kolaylaştırmaktadır. Ayrıca ülke ekonomilerine artı değer katan silah ticaretini ve teknoloji paylaşımını da beraberinde getirmektedir.

Türkiye uzun zamandır NATO üyesidir ve tüm askerî yapılanmasını NATO standartlarına göre tasarlamaktadır; ancak Türkiye Şanghay İşbirliği Örgütü'nde de diyalog ortağıdır. Türkiye, millî savunma sanayinin genişletilmesine ve askerî teknolojilerinin geliştirilmesine önem

vermektedir. Askerî işbirliklerinin Batı'dan Doğu'ya kaydırılması peşinden gelecek olan siyasî ve ekonomik etkiler de düşünüldüğünde orta vadede mümkün görünmemektedir. Dahası Türkiye'nin şimdilik böyle bir adımı söz konusu değildir. Ancak "yeniden dengeleme" yahut coğrafî çeşitlenme seçenekleri değerlendirildiğinde silah ticareti adına Doğu her zaman önemli bir alternatif olarak gözükmektedir.

Çin, Doğu ve Güney Asyalı komşuları ve Afrika'nın silah pazarı¹⁹ için ciddi bir tedarikçidir. Dolar karşısında yerli paraları değer kaybeden gelişmekte olan ülkeler içerisinde Türkiye'yi de silah ihracatına yönelik potansiyel bir pazar olarak görmektedir. Zira Türkiye, bölgesel güvenliği adına etkileyici bir silah çeşitliliğine sahiptir. Çin menşeli T-300, Bora ve Yıldırım füzeleri düşünüldüğünde Türk savunma sanayinin Çinli firmalar ile geçmişi vardır. Bu nedenle yerel savunma endüstrisini desteklemek için yeniden bir işbirliğine sıcak bakılabileceği ihtimaller içerisinde.²⁰ Ancak son dönemler görülen Türkiye'nin savunma sanayi atağı gelecek adına Çin için daha çok rakip olunacağı anlamı taşımaktadır.

Sonuç

Çin çok kutuplu uluslararası sisteme ilgi duymaktadır. Bu durum sistemin baskın güçlerinin gerileyerek sistem içerisinde Çin'e yer açmasının dışında Pekin'in gelişmekte olan ülkeleri kendisine ortak etmesini sağlamasıyla da mümkün kılınmaya çalışılmaktadır. Tıpkı nüfusu ve jeopolitik nüfuzu gibi Çin siyasî ilişkileri de son dönemlerde hızla artmış ve bilhassa Asyalı devletlerle kurulan siyasî ortaklıklar neticesinde Asya'da nüfuzun arttırılmaya çalışıldığı bir döneme geçilmiştir.

Türkiye jeopolitiği ve ekonomik etkileri ile Çin nazarında kritik bir ülke olarak görülmektedir. Bu nedenle Çin dış politikasında Türkiye yeni

¹⁹ Çin'in küresel silah ticareti hakkında bilgi için bkz. "How dominant is China in the global arms trade?", *ChinaPower*, <https://chinapower.csis.org/china-global-arms-trade/>

²⁰ Çin'in Batı ile olası silah ihracatına yönelik bir yorum için bkz. "New Customers for Chinese Weapons: Opportunities for Chinese Arms Exports in the Western Defense Marketplace", *Avascent*, 15.11.2019, https://www.avascent.com/wp-content/uploads/2019/11/avascent_white_paper_newcustomersforchineseweapons.pdf

ve önemli bir ortaktır. İki ülke arasında ekonomik ilişkiler sürekli Çin lehine ilerleme göstermektedir. Türkiye'nin 2019'da toplam ticaret açığının yarısının Çin'e olması önemli bir parametre olarak karşımıza çıkmaktadır. Karşılıklı ticaret ile bu açığın kapatılamayacağı Çin ve Çinli şirketlerin Türkiye'ye yatırım yapması gerektiği görülmektedir. Kuşak Yol yatırımlarının Türkiye adına olumlu etki vermesi ihtimal olmakla birlikte, Çin'in verdiği kredilerin getireceği yüklerin gelecekte Türkiye'yi nasıl etkileyeceği iyi irdelenmelidir.

Siyasî ilişkilerin karşılıklı ziyaretler ve telefon görüşmeleri ile ilerletilmesi, Türkiye'nin dış politikasını çok yönlü sürdürdüğünü göstermektedir. Türkiye'nin Batı'dan uzaklaşması/uzaklaşmak zorunda kalması Çin için Türkiye'nin yanında olabilmesi adına fırsat yaratmıştır. Ancak Çin'in siyasi yapı ve düşüncesi Türkiye'nin kurulduğundan beri kendisini konumlandığı Batı'nın çok gerisindedir, Türkiye ise 68 yıldır NATO ülkesidir.

Çin'in Türkiye ile ilişkilerine bakıldığında esasen karmaşık ve asıl niyetlerin net olmadığı bir dış politika çizgisinin sürdürüldüğünü ifade etmek mümkündür. Pekin, Ankara'ya karşı olan dış politikasında ekonomi ve siyasî ilişkilerin yanısıra güvenlik noktaları üzerinde de yoğunlaşmaktadır. Türkiye'nin Ortadoğu'da sürdürdüğü operasyonlarından rahatsız olan Çin, Türkiye'yi teröre karşı birlikte hareket etmeye çağırmaktadır. Bunun nedeni ise Çin'in iddiaları doğrultusunda, Türkiye'nin cihatçı eylemlere destek olabilmesinin önüne geçmektir. Çin, Ortadoğu bölgesinden Doğu Türkistan'a terör sıçraması ihtimali üzerinde durmaktadır. Kısacası Çin, Türkiye'yi kendi iç güvenliğine etkisinin olabileceğini düşündüğü bir aktör olarak görmektedir. Doğu Türkistan meselesinde Türkiye ile işbirliği isteyen Çin, uluslararası basına 'Türlere ya da İslam'a karşı değil, teröre karşı' olduğunu ispatlamak istemektedir.

Bununla birlikte Türk nüfusun bulunduğu Uygur Özerk Bölgesi'nde Çin'in işkencelerine dair uluslararası basında çıkan haberler Çin imajını zedelemektedir. Çin, Türkiye ortaklığı ile hem toplama kamplarının izlerini uluslararası basından silmek hem de kendisine dair güven inşa etmek istemektedir. Uygur Türkleri Çin-Türkiye ilişkilerinin kritik

noktası olarak görülmektedir. Ancak siyasi ve ekonomik ilişkilerde yaşanan canlılık halklar arasındaki güvensizliği kaldırmamaktadır. Bu kırılmanın en temel konusu Doğu Türkistan sorunudur. Çin'in Doğu Türkistan konusundaki insan haklarına aykırı politikaları Türk halkı tarafından kesinlikle kabul edilmemektedir. Her iki taraf Doğu Türkistan meselesinin provokasyonlara alet edilmemesi ve ikili ilişkilere zarar vermemesi için konuyu şimdilik karantinaya almış durumdadır. Ancak karantinanın ne zaman kalkacağına dair kuşku varlığını ikili ilişkilerde hissettirmektedir. Çin, özellikle sosyal medya aracılığıyla gerçeği yansıtmayan haberleri yaymaktaysa da bu yöndeki söylemler insanî dramın yaşanmakta olduğu gerçeğini değiştirmeyecektir.

Kaynakça

- “Cumhurbaşkanı Erdoğan Çin Devlet Başkanı Şi ile görüştü”, *Anadolu Ajansı*, 13.05.2017, <http://aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/cumhurbaskani-erdogan-cin-devlet-baskani-si-ile-gorustu/817602#> (Erişim Tarihi: 21.08.2020).
- “Erdoğan: Adeta soykırım!”, *NTVMSNBC*, https://www.ntv.com.tr/turkiye/erdogan-adeta-soykirim,2UesmxIx4ECeP6Z_1EC88Q (Erişim Tarihi: 22.08.2020).
- “Türkiye’den Koronavirüs Salgını ile Mücadeleye Destek”, *TİKA*, 30.01.2020, https://www.tika.gov.tr/tr/haber/turkiye_den_koronavirus_salgini_ile_mucadeleye_destek-55493 (Erişim Tarihi: 22.08.2020).
- Aydın, Figen (2018), *Kuşak ve Yol Projesi’nin Ekonomi Politikası ve Türkistan*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 2018.
- Ergunsü, Umut (2017), “İpek Yolu’nun Yeniden Canlandırılması ve Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti İşbirliğine Etkileri”, *TYB Akademi Dergisi*, C. 7, S. 20, ss. 97-124.
- Lerner, George Marshall (2017), “In Turkey, US Loss Is China’s Gain”, *The Diplomat*, 31.01.2017, <https://thediplomat.com/2017/01/in-turkey-us-loss-is-chinas-gain/> 2017, (Erişim Tarihi: 22.08.2020).
- Jin, Wang (2016), “After the Failed Coup: A New Dawn for China-Turkey Relations?”, *The Diplomat*, 10.08.2016, <https://thediplomat.com/2016/08/after-the-failed-coup-a-new-dawn-for-china-turkey-relations/>
- Karaca, Ragıp Kutay (2007), “Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti İlişkilerinde Doğu Türkistan Sorunu”, *Gazi Akademik Bakış*, C. 1, S. 1, ss. 219-245.
- Karaca, Ragıp Kutay (2018), “Çin’in Etkisinde Yeni Bir Çağ Mı?: Türk-Çin İlişkileri Özelinde Bir Değerlendirme”, *TESAM II. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, Bildiriler*, 1-2 Kasım 2017, Bursa.

- Murphy, Pdraig (2016), *The Silk Road, XXI Century: "One Belt One Road"*, Dublin: The Institute of International and European Affairs.
- Shambaugh, David (2016), *Çin Küreselleşme Yolunda Kısmi Güç*, (Çev. Latif Boyacı), İstanbul: Yarın Yayınları.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti Ekonomik İlişkileri*, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-cin-halk-cumhuriyeti-ekonomik-iliskileri.tr.mfa>
- T.C. Ticaret Bakanlığı, *2020 Yılı Mayıs Ayı Veri Bülteni*.
- T.C. Ticaret Bakanlığı, *Ülkelere Göre Dış Ticaret Verileri*, <https://ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri/dis-ticaret-istatistikleri-ocak-agustos-2019/ulkelere-gore-dis-ticaret>
- T.C. Ticaret Bakanlığı, *"Ekonomi, Ticaret ve Yatırım Gündemi"*, 18-24 Ekim 2019, Sayı: 361.
- TÜİK, *Dış Ticaret İstatistikleri*, Nisan 2020, 33852 sayılı haber bülteni. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33852>

TÜRKİYE VE TÜRK DÜNYASI İLİŞKİLERİNİN DÜNDEN BUGÜNE DÖNÜŞÜMÜ

Cemil Doğaç İPEK*

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti 2000’li yıllarda kaydettiği ekonomik ilerlemeyi yumuşak güç unsurları ve insanî diplomasi araçlarıyla birleştirerek uluslararası ilişkilerde yükselen bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Türk Dünyası ise iki kutuplu düzenin son bulmasıyla 1991 yılından itibaren bağımsız olan cumhuriyetleriyle yeni bir dönüşümün içine girmiştir. Bu dönüşümün başında; uzun yılların devlet tecrübesi, laik-demokratik yapısı ve aynı zamanda Müslüman oluşu ve dahası planlı ekonomiden liberal ekonomiye geçiş tecrübesiyle Türkiye, Türk Dünyası için Batı dünyasında bir rol model olarak düşünülürken; bugün Türkiye, öncüsü olduğu kurumlar eliyle ve dahası 1990’lardaki siyasî ve ekonomik kırılganlığından eskisine nazaran sıyrılmış olarak Türk Dünyası’ndaki rolünü kendisi belirleme yolunda ilerlemektedir. Ekleme gerekir ki; Türkiye’nin, Türk Dünyası’ndaki varlığı yer yer tehditlerle de karşılaşmaktadır fakat fırsatların yarattığı olumlu hava krizlerin aşılmasını kolaylaştırmaktadır. Bu çalışmada Türkiye’nin Türk Dünyası ile ilişkilerinin 1991 yılından günümüze dönüşümü incelenmiştir. Bu inceleme ikili ilişkiler ve bölgeyi ilgilendiren ortak sorunlar baz alınarak yapılmıştır.

* Dr. Öğretim Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü,
ORCID: 0000-0001-5007-7151, cemildogacipek@hotmail.com

Öncelikle coğrafi olarak Türk Dünyası¹ kavramının sınırlarını belirlemek gerekmektedir. Türk Dünyası; bağımsız 7 Türk Cumhuriyetini - Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC)- 13 özerk Türk bölgesini ve 50'ye yakın Türk topluluğunu içine alan bir mefhumdur. 300 milyona yakın bir nüfusu² ve 11,2 milyon km²'lik bir alanı³ temsil etmektedir. Daha nitel bir bakışla değerlendirildiğinde ise Türk Dünyası, "akraba milletler camiası" ve "kültürel bir coğrafya"yı anlatmaktadır.

Türk Cumhuriyetleri'nde bağımsızlığa giden süreç, Gorbaçov'un 1985'te Komünist Parti Genel Sekreterliği'ne seçilmesiyle başlamıştır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) bu tarihten itibaren büyük bir değişimin içine girmiştir. Yıllardır üzeri örtülen siyasi ve ekonomik sorunlar artık sürdürülemez bir hal almışken *perestrojka* (yeni den yapılanma) ve *glasnot* (açıklık) politikalarını devreye sokan Gorbaçov, Sovyetler Birliği'ni bu reformlarla ayakta tutmaya çalışmış fakat bunda başarılı olamamıştır. 1989 yılına gelindiğinde dünya düzeninde değişimin fitilini ateşleyen olaylar bir bir cereyan etmeye başlamıştır. Berlin Duvarı yıkılmış Doğu ve Batı Almanya birleşmiştir. SSCB'yi oluşturan cumhuriyetler birbiri ardınca kendi yollarını çizmek için faaliyete girişmişlerdir. En nihayetinde kimsenin öngöremediği şekilde ve hızda dünyanın iki süper gücünden biri olan SSCB dağılmıştır.

¹ Türk Dünyası dört farklı şekilde sınıflandırılabilir:

- 1- Bağımsız Türk devletleri (Türkiye, KKTC, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan)
- 2- Özerk olarak yaşayan Türk devletleri/toplulukları (Altay, Başkırđistan (Başkurdistan), Çuvaşistan, Dağistan, Gagauz (Gökoğuz) Yeri, Hakas, Kabartay-Balkar (Malkar), Karaçay-Çerkez, Kırım, Tataristan, Tuva, Uygur Özerk Bölgesi (Doğu Türkistan), Yakutistan (Saka, Saha Eli)
- 3- Azınlık olarak yaşayan Türk toplulukları (Afganistan, Bulgaristan, Irak, İran, Kosova, Makedonya, Moğolistan, Rusya, Suriye, Tacikistan, Yunanistan)
- 4- Göç yoluyla başka ülkelere yerleşen Türk toplulukları (Avustralya, ABD, Avrupa ülkeleri, Kanada, S. Arabistan ve diğer Ortadoğu ülkeleri ve Kuzey Afrika ülkeleri)

Ayrıntılı bilgi için bkz. Erdal Bay and others, "Türk Dünyası Birliği' Algısı," *Akademik Bakış Dergisi*, 11.21 (2017), 55-85; Fuat Uçar, *Dış Türklere*, Fark Yayınları, Ankara, 2007.

² Ramazan Özey, *Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği*, Aktif Yayınevi, İstanbul, 2010.

³ Hayati Doğanay, "Türk Dünyası'nın Siyasî Sınırları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 3, 1995, ss. 23-56.

1991 yılında, Soğuk Savaş birdenbire yerini tek kutuplu dünyaya bırakırken ve kapitalist liberal düzenin komünizme karşı zaferi “tarihin sonu”⁴ olarak nitelenirken Türkiye de bir yol ayrımına gelmişti. İki kutuplu dünyanın paradigmaları artık geçerli değildi. Ülkenin, Soğuk Savaş’ın sunduğu göreceli güvenlik ve istikrara dayalı geleneksel dış politikasını yürütmesi mümkün görünmüyordu. Dahası, komünist tehdidi söyleminin zeminini yitirmesiyle NATO’nun işlevselliği tartışılmaya başlanmış ve Türkiye’nin bu bağlam üzerinden kazandığı ekonomik ve askerî getiriler de tehlikeye girmişti. Bu noktada Doğu Avrupa ülkelerinin bağımsız olmalarıyla birlikte Rusya ile Avrupa arasında yeni bir tampon bölge oluşuyordu. Türkiye bu dinamikler içinde giderek yalnızlaşma ve Batılı müttefikleri tarafından terkedilme ile karşı karşıya kalabiliyordu.⁵ Nitekim bu dönemde, Avrupa ve ABD’den birçok yetkili Türkiye’nin jeopolitik öneminin hızla düşeceği tahminini yapmışlar ve Sovyet tehdidi faktörü olmadan 21. yüzyılda Türkiye’nin kaderinin ikinci sınıf bir güç olmak olduğunu söylemişlerdir.⁶ Diğer yandan Sovyet tehdidi Batı için bitmişken ve güvenlik kaygılarında azalma yaşanırken, Türkiye yakın çevresinde giderek artan karışıklıklar ve güvenlik tehditleriyle baş başa kalıyordu. Söylenebilir ki, Soğuk Savaş’ın bitişiyle, Sovyet bloğu dışında kalan başka hiçbir ülkenin stratejik konumu Türkiye’ninki kadar radikal bir değişime uğramamıştır.⁷

Türkiye için hâl böyleyken, 1991 yılında sırasıyla Azerbaycan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Kazakistan bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Türkiye, soydaşlarının bağımsızlık ilanlarını tanıyan ilk devlet olmuştur. Yine Türkiye, bu ülkelerde elçilik açmak suretiyle tanıma kararını fiiliyata döken ilk ülke olmuştur. Türk Dünyasını

---

⁴ Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, New York, NY, 1992.

⁵ Mustafa Aydın, “Turkey and Central Asia: Challenges of Change,” *Central Asian Survey*, C. 15, S. 2, 1996, ss. 157-177.

⁶ Nicholas Burns, “The Rise of Turkey as a Superpower,” Harvard Kennedy School Belfer Center for Science and International Affairs, 2012, <https://www.belfercenter.org/publication/rise-turkey-superpower>.

⁷ Edward Mortimer, “Active in a New World Role,” içinde *Turkey, Europe’s Rising Star: The Opportunities in Anglo-Turkish Relations*, Lowe Bell Comm., London, 1993; Alıntılan: Mustafa Aydın, “Turkey and Central Asia: Challenges of Change,” *Central Asian Survey*, C. 15, S. 2, 1996, ss. 157-177.

oluşturan diğer birçok unsur da yeni kurulan Rusya Federasyonu ve varlığını devam ettiren Çin Halk Cumhuriyeti sınırları içinde özerk, otonom veya muhtariyet olarak varlıklarını sürdürmektedir.

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri açısından Rus egemenliğinden kopuşun bir simgesi olarak değerlendirilebilecek olan alfabe değişikliğine bu noktada değinmek yerinde olacaktır. Türkiye, Türk Cumhuriyetleri'ne bu konuyu teklif etmiş ve gerçekleşmesine destek vermiştir. SSCB döneminde kullanılan Kiril alfabesi yerine Latin alfabesine geçiş sürecinde en önce davranan ülke Azerbaycan olmuştur. Ülke, 1992 yılının Şubat ayında Latin alfabesine geçmiştir.

Azerbaycan'ı 1993 yılında Türkmenistan ve Özbekistan takip etmiştir. Özbekistan Eylül 1993 itibarıyla Latin alfabesine geçerken Türkmenistan 2000 yılına kadar süren kademeli geçiş dönemini tamamladıktan sonra Latin alfabesini kullanmaya başlamıştır. Kazakistan ise alfabe değişikliği konusunda diğer üç cumhuriyet kadar acele etmemiştir. 1989 yılı nüfus verilerine göre nüfusun sadece %39,7'sinin Kazak olduğu göz önüne alındığında ülkedeki sosyal ortamın bu değişikliğe müsait olmadığı sonucuna ulaşılabılır. Ancak 2000'li yıllara gelindiğinde Kazakistan'da bu konu tekrar gündeme gelmiştir. 2006 yılında Cumhurbaşkanı Nazarbayev, Latin alfabesi geçiş konusunun Kazakistan'da ele alınmasının vaktinin geldiğini belirtmiştir. Böylelikle başlayan sürecin sonunda 2017'de Cumhurbaşkanı Nazarbayev, Latin alfabesine geçişle ilgili kararnameyi imzalamış ve 2025 yılına kadar sürecin tamamlanacağı belirtilmiştir. Siyasî ve ekonomik bağlamda daha zayıf ve kırılğan olan Kırgızistan ise Rusya ile ilişkilerini bozmamak adına Kiril alfabesini kullanmaya devam etmektedir.⁸

“Rol Model” Olarak Türkiye

Orta Asya'da bağımsız Türk devletlerinin ortaya çıkması Türkiye açısından kuşkusuz olumlu ve fonksiyonel bir gelişmeydi. İran-İrak Savaşı bitmişti ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) için Sovyetlerin

---

⁸ Çağrı Saraçalp, “Kazakistan'da Latin Alfabesi Güncellendi: Kesme İşaretleri Alfabeden Çıkartıldı,” *Journal.İst*, 20.11.2018, <https://www.gzt.com/jurnalist/kazakis-tanin-latin-alfabesine-gecis-sureci-2819460>.

çekilmesiyle güç boşluğu oluşan bölgelere İran'ın rejim ihracı tehlikesi masanın üzerinde durmaktaydı. Bu noktada ABD, Müslüman, aynı zamanda laik, Batı ittifakının ayrılmaz bir parçası, liberal ve demokratik bir ülke olarak somutlaştırdığı "Türk modelini" İran'ın bu bölgelere uzanmasını engellemek amacıyla kullanmak istemiştir. Dönemin ABD Dışişleri Bakanı 1992'nin başlarında Orta Asya başkentlerine yaptığı gezide liderlere siyasî ve ekonomik gelişmeleri açısından Türk modelini örnek almalarını tavsiye etmiştir.⁹ Yalnızca ABD değil, diğer Batılı ülkeler de bu fikre destek vermiş ve Türk Cumhuriyetleri'ne bu modeli teklif etmişlerdir. Örneğin, Avrupa Konseyi Genel Sekreteri Catherine Lalumière gerçekleştirdiği Orta Asya gezisinde Türk modelini dile getirmiştir.¹⁰

Türk modelinin kültürel yönden Türk Cumhuriyetleri'nde olumlu yansımaları olmuştur ancak modelin öngördüğü çok partili siyasî hayat, Özbekistan ve Türkmenistan gibi muhalefet hareketlerinin bastırıldığı ülkelerde olumlu karşılanmamıştır. Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan ise demokratik reformlar yönünden öne çıkmıştır.

Batı'nın ortaya koyduğu Türk modelinde tartışma konusu Türkiye'nin o dönemde böyle bir rolü oynayacak kapasitesi olup olmadığından çok Türk Cumhuriyetleri'nin dikkatlerini İran ve ideolojisinden uzaklaştırmaktı. Nitekim, İran'ın etkisinin sınırları görüldükten ve Rusya'nın bölgeden tamamen çekilmediğini anlatan "yakın çevre" (*near-abroad*) politikası belirginleştikten sonra Türk modeli Batı'nın ajandasından kaldırılmıştır. Modelin Türkiye açısından başarısız olmasındaki bir diğer etken ise Türkiye'nin 1990'larda ve 2001'de yaşadığı ekonomik krizler olmuştur. Bununla eş zamanlı olarak, Türkiye'nin bölgeye ilgisi 1990'ların sonuna gelindiğinde düşüş göstermiştir.¹¹

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AK Parti) 2002 yılı sonunda genel seçimleri kazanmasıyla Türk dış politikası da yeni bir döneme girmiştir.

⁹ Heinz Kramer, *Will Central Asia Become Turkey's Sphere of Influence?*, 1996.

¹⁰ Zerrin Torun, "The Debate on Turkey as a Role Model (1990-2011)," *Avrasya Etütleri*, C. 49. S. 1, 2016, 7-32 ss. 10-11.

¹¹ Bülent Aras and Hakan Fidan, "Turkey and Eurasia: Frontiers of a New Geographic Imagination", *New Perspectives on Turkey*, S. 40, 2009, ss. 195-217, s.201.

“Köprü ülke” söylemi yerini “merkezi güç” söylemine bırakırken Türkiye dünyanın en hızlı büyüyen ekonomileri arasına girmiştir. Türkiye, bölgesel problemlerin çözümünde güvenilir arabulucu olarak rol oynamaya başlamıştır. Türkiye, 2017 yılında 8 milyar doları¹² aşkın yardımla dünyada en çok insanî yardım yapan ülke olmuştur.¹³ AK Parti döneminde arabuluculuk ve insanî diplomasi küresel düzlemde Türkiye’yi daha çok söz sahibi yapmak amacıyla kullanılmıştır.¹⁴ Türkiye, dünyanın en büyük 20 ekonomisinden biridir ve GSMH’sı 2019 yılı itibarıyla 754,8 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Nüfusu ise 82,6 milyondur.¹⁵ Ekonomik gelişmesine paralel olarak Türkiye, AK Parti döneminde Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerinde daha az ideolojik ve ziyadesiyle pragmatik hareket ederek ekonomi ve enerji alanında işbirliğine odaklanmıştır. Cumhuriyetlerin iç işlerine müdahale etmekten imtina etmiş ve birbirleri arasındaki anlaşmazlıklarda tarafsız davranmıştır.¹⁶

Kültürel etkileşimi arttıran önemli bir faktör olarak uluslararası öğrencilere burs sağlayan Türkiye, 1992 yılında Türk Cumhuriyetleri’ne yönelik hayata geçirdiği Büyük Öğrenci Projesi (BÖP) ve 2012 yılında başlattığı “Türkiye Bursları” programı ile Türk Dünyasından çok sayıda öğrenciyi Türkiye’deki üniversitelere yerleştirmiştir. BÖP kapsamında Türkiye’ye gelen öğrencilerin mezuniyet oranı oldukça düşük (%30) seyrederken¹⁷ 2019 itibarıyla Türkiye Bursları Programına tüm dünyadan toplam başvuru sayısı 150 bin olarak gerçekleşmiştir.¹⁸

¹² Dolar ibaresi yazıda “ABD Doları” yerine kullanılmıştır.

¹³ “AFAD Aracılığıyla 58 Ülkeye 4,5 Milyar Liralık İnsani Yardım”, *T.C. İçişleri Bakanlığı*, 20.08.2019, <https://icisleri.gov.tr/afad-araciligıyla-58-ulkeye-45-milyar-liralik-insani-yardim>.

¹⁴ Buğra Süsler, “Turkey: An Emerging Middle Power in a Changing World?”, *LSE IDEAS*, 2019, <https://medium.com/@lseideas/turkey-an-emerging-middle-power-in-a-changing-world-df4124a1a71f>.

¹⁵ “Turkey Overview,” *The World Bank*, 2020, <https://www.worldbank.org/en/country/turkey/overview>.

¹⁶ Thomas Wheeler, “Turkey’s Role and Interests in Central Asia”, *Saferworld*, 2013, s.4.

¹⁷ Çağatay Özdemir and Turan Can, “Türkiye’nin Büyük Öğrenci Projesi 1992–2012”, *Türk Tarihi Kültür Araştırmaları*, 04.10.2012, <https://www.altayli.net/turkiyenin-buyuk-ogrenci-projesi-1992-2012.html>.

¹⁸ “Türkiye Bursları - Tarihçe,” *Türkiye Bursları*, <https://turkiyeburslari.gov.tr/tr/sayfa/hakkimizda/turkiye-burslari>

2019 yılında Türkiye, Türk Cumhuriyetleri'ne 5 milyar doların üzerinde ihracat yapmıştır. Bu ülkelerin Türkiye'nin 2019 yılı ihracat kalemi içindeki payı ise %2,8 olarak hesaplanmıştır.¹⁹ Aynı dönemde Türk Cumhuriyetleri'nden 3 milyar doların üzerinde ithalat yapılmış ve bölgenin Türkiye'nin toplam ithalatındaki payı %1,6 olarak gerçekleşmiştir.²⁰

Türkiye-Türk Dünyası İlişkilerinde Rol Oynayan Kurumlar ve Tarihsel Gelişimleri

Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile ilişkileri sadece söylevle sınırlı kalmamıştır. Ülke, Orta Asya'da yeni kurulan ülkelerde yaşayan soydaşları için sosyal, ekonomik ve kültürel alanda birçok çalışma yapmıştır. Önceleri münferit yardımlar şeklinde ilerleyen destekler, zaman içinde uzun soluklu projelere, kalkınma merkezli işbirliği çalışmalarına dönüşmüştür. Bu noktada bölgede yapılacak faaliyetleri ve dış politika önceliklerini uygulayacak, koordine edecek bir organizasyon ihtiyacı haiz olmuştur. İşte, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA), 1992 yılında, bu ihtiyaca binaen kurulmuştur. TİKA, o yıllarda Türk Cumhuriyetleri'nde sosyal yapı ve kimliğin sağlıklı bir şekilde inşa edilmesi, kültürel ve siyasî hakların gelişmesi ve teknik altyapı konusunda eksiklerin giderilmesini amaçlamıştır. Bu minvalde, eğitim, sağlık, restorasyon, tarımsal kalkınma, maliye, turizm, sağlık ve sanayi gibi birçok alanda projeler geliştirilmiştir. 1995 yılından sonra projelerin yönü eğitim faaliyetlerine kaymış ve okullar, kütüphaneler, laboratuvarlar inşa edilmiş, üniversitelere teknik donanım desteği sağlanmıştır. 2000'li yıllara gelindiğinde, küreselleşmenin de etkisiyle Doğu ve Batı arasındaki etkileşim daha da artmıştır. Bunun Türk Cumhuriyetleri'ne yansımaları ise zenginleşme ve kalkınmada kazanılan ivme olmuştur. Bu aşamadan itibaren TİKA, bölgede, teknik altyapıdan ziyade kurumsal kapasite artırımına odaklanmıştır²¹. TİKA, yeni kurulan Türk Cumhuriyetleri'nde istikrar ve güvenliğin sağlanması gibi Türkiye'nin öncelikleri arasında yer alan bir konuda çok etkin bir rol oynamıştır ve

¹⁹ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), *Ülke Gruplarına Göre Yıllık İhracat*, 2019.

²⁰ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), *Ülke Gruplarına Göre Yıllık İthalat*, 2019.

²¹ "Hakkımızda," TİKA, <https://www.tika.gov.tr/tr/sayfa/hakkimizda-14649>,

kuruluşun faaliyetleri, Türkiye'nin kazanımlarını akraba devlet ve topluluklarla paylaşma vizyonunu göstermesi açısından önemlidir.²²

Türkiye ve Türk Dünyasını birbirine bağlayan bir diğer kurum olan Türk Konseyi'nin (Türk Keneşi/ Turkic Council) kuruluşuna giden süreç 1992 yılında başlamıştır. Türkçe Konuşan Devletler Devlet Başkanları Zirvelerinin ilki olan Ankara zirvesinde Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın ev sahipliğinde, Azerbaycan Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan devlet başkanları bir araya gelmiştir. 16 Eylül 2010'da İstanbul'da düzenlenen 10. Zirve'nin ardından ise "Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi" TDİK'nin kuruluşu resmen ilan edilmiştir. Daimî bir yapı olarak Türk Konseyi'nin kurulmasıyla birlikte yapılan zirveler "Türk Konseyi Zirveleri" olarak yeniden adlandırılmıştır. Konsey'in kurucu üyeleri ise Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye'dir. 2018 yılında Macaristan gözlemci statüsünü kazanmıştır. Budapeşte'de açılan Türk Konseyi'nin Avrupa temsilcilik ofisi Türk Konseyi-Macaristan ilişkilerini güçlendirmenin yanında Avrupa Birliği (AB) ve Avrupa kurumları ile işbirliğini kolaylaştıracaktır.²³ 2019 yılında Özbekistan konseye tam üye olmuştur.²⁴ Türkmenistan ise tarafsızlık politikası gereği konseye üye değildir.

Türk Konseyi'nin amacının Türk devletleri arasında kapsamlı işbirliğini derinleştirmek, bölgesel ve küresel barış ile istikrara katkıda bulunmak şeklinde tanımlandığı Nahçıvan Andlaşması'nda, işbirliğinin üye ülkeler arasındaki ortak tarih, kültür, kimlik ve dil birliğinden kaynaklanan özel dayanışma temelinde inşa edileceği belirtilmiştir. Türk Konseyi çerçevesindeki entegrasyon üye ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişmesine de katkı sağlamıştır. Bu bağlamda, 2019 itibarıyla üye ülkeler arasındaki ticaret hacmi 4 yıl öncesine göre %22 artışla yaklaşık 9 milyar dolar olmuştur.²⁵

²² Aras and Fidan, *a.g.e.* s. 202.

²³ Ruslan Rehimov, "Nahçıvan Anlaşması 10. Yılında Tarihi Dönemekte," *Anadolu Ajansı*, 03.10.2019, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/nahcivan-anlasmasi-10-yilinda-tarihi-donemecte/1600917>

²⁴ "Türk Konseyi Hakkında", *Türk Konseyi*, <https://www.turkkon.org/tr/turk-konseyi-hakkinda>

²⁵ Rehimov, *a.g.e.*

Türk Konseyi'ne bağlı beş adet operatör-yardımcı kuruluş bulunmaktadır. Bunlardan ilki olan ve Türk Dünyası'nın UNESCO'su olarak bilinen TÜRKSOY (Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı) 1993 yılında kurulmuş ve günümüzde de çok taraflı işbirliği ve karşılıklı kamu diplomasisi bağlamında örnek bir kuruluş olarak faaliyetlerine devam etmektedir.²⁶ Uluslararası Türk Akademisi ise Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazerbayev'in önerisiyle Türk Dünyası ile ilgili akademik araştırmalar yürütecek bir bilimsel merkez olarak 2012 yılında kurulmuştur. Türk Akademisi eliyle hazırlanan ortak tarih ders kitapları ve akademik çalışmalar kuşkusuz Türk Dünyası kültür birliği, uyumu ve entelektüel işbirliğinin derinleşmesine yardım etmektedir. Uluslararası Türk Akademisinin bünyesinde Tarih ve Etnoloji Merkezi, Sanat ve Kültür Merkezi, Sosyo-Ekonomik Araştırmalar Merkezi, Uluslararası Araştırmalar Merkezi ve Dil, Edebiyat ve Terminoloji Merkezi olmak üzere 5 akademik birim bulunmaktadır. Akademi, 2016 itibarıyla 30.000 kitaptan oluşan bir kütüphane kurmayı başarmış; 50'den fazla kitap yayınlamış; bilimsel-akademik nitelikli iki dergiyi ("Altay Araştırmaları ve Türkoloji" ile "GLOBAL Türk") ilgililerinin istifadesine sunmuş ve dahası bazı projelere de destek sağlamıştır.²⁷ Bu noktada belirtmek gerekir ki; Özbekistan ve Türkmenistan'ın da faaliyetlerine katılması durumunda kuruluşun etkinliği artacaktır.²⁸

Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi (TÜRKPA) ise 2008 yılında parlamentolar arası işbirliğini geliştirmek amacıyla kurulmuştur. Ulusal mevzuatların yakınlaştırılması, hukuk, ekonomi ve sosyal-kültürel alanda parlamentolar düzeyinde sürekli etkileşimin sağlanması amacını taşımaktadır.²⁹ Türk Kültür ve Mirası Vakfı ise yine

²⁶ Cemil Doğaç İpek, "L'UNESCO Du Monde Turcophone: TURKSOY," TRT Français, 2017 <https://www.trt.net.tr/francais/afrique-asie/2017/03/02/l-unesco-du-monde-turcophone-turksoy-682691>

²⁷ Cengiz Alyılmaz, "Uluslararası Türk Akademisi ve Altay Cumhuriyeti'ndeki Eski Türk Yazıtları Albümü Adlı Eser Üzerine," A.Ü. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 56, 2016, ss. 657-690, s. 659.

²⁸ Cemil Doğaç İpek, *Frankofoni İle Türk Konseyi'nin Mukayesesi*, Nobel Yayınları, Ankara, 2019, ss. 246-248.

²⁹ İpek, *Frankofoni ...*, a.g.e., ss. 248-251.

Türk Konseyi'nin yardımcı-operatör kuruluşlarından birisi olarak 2012 yılında kurulmuştur. Vakfın amaçları arasında Türk kültür ve mirasının muhafaza edilmesi ve geliştirilmesi için fon sağlamak ve uzman yetiştirmek, bu konulardaki bilimsel ve teknik meselelerin çözümüne destek olmak, çeşitli etkinlikler düzenlemek ve fikri mülkiyet haklarının korunmasına yardımcı olmak sayılabilir.

Kurucu belgesi 2011 yılında imzalanan Türk İş Konseyi ise Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye'nin özel sektör kuruluşlarını birleştirerek ekonomik işbirliğini ileriye taşımak amacıyla kurulmuştur. 2019 yılına gelindiğinde, Türk İş Konseyi üye kuruluşlarının başkanlarının katılımıyla, Astana Ekonomik Forumu kapsamında, Türk Konseyi Ortak Ticaret ve Sanayi Odası (TTSO) kurulmuştur. TTSO'nun uluslararası statü kazanması gündemdedir. Ekim 2019'da Taşkent ve Bakü'de yapılan iş forumları Türk Dünyası'ndaki ticarî etkileşimin arttığına göstergesidir. Bakü'de düzenlenen İş Forumu'nda Macaristan ve Özbekistan da TTSO'ya üye olmuştur.³⁰

Bu kuruluşlara ek olarak Türkiye yumuşak güç ve kamu diplomasisi araçlarına 2009'da Yunus Emre Enstitüsü'nü ekleyerek Türkiye'yi, kültürel mirasını, Türk dilini, kültürünü ve sanatını tanıtmak adına yeni bir adım daha atmıştır. Yurt dışında kültür merkezleri kurulmasını ve işletilmesini sağlayan kurumun Türk Dünyası'nın entegrasyonuna sağlamakta olduğu katkı şüphesiz önemlidir. 2023 yılına kadar 100 kültür merkezine ulaşılması hedeflenmektedir. Diğer taraftan Enstitü; Türkoloji projesi kapsamında Türkoloji çalıştayları, Türkoloji alanında çalışan Türkologlarla buluşma programları, sempozyumlar, dil ve kültür eğitim programlarının yanı sıra yazı ve editörlük kursları ve sohbet programları gibi birbirinden farklı faaliyetler yürüterek Türkçenin yurt dışında yaygınlık kazanmasına katkı sağlamaya devam etmektedir. Bunlara ek olarak, Türkoloji projesi kapsamında iş birliği protokolü imzaladığı üniversitelerle, Yunus Emre Türk Kültür Merkezleri ve Türkiye Araştırmaları Merkezinin bulunduğu yerlere

³⁰ "Türk Konseyi (Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi)", T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/turk-konseyi.tr.mfa>

Türkiye'ye yönelik yapılacak çalışmalara kaynak oluşturmak amacıyla Türk dili edebiyatı, tarihi, kültürü ve sanatı alanlarındaki eserlerden müteşekkil 2000 kitaplık 100 kütüphane yapmaktadır.³¹ Kurum, 2019'un sonundan itibaren Suriye'de bir merkez açmak için çalışmalarına başlamıştır. Suriye'de sayıları 3,5 milyon olarak ifade edilen Türkmen toplumunun yıllar süren baskıcı rejim altında unutmaya zorlandığı Türk dili ve yok edilmeye çalışılan Türk kültürü bu merkez eliyle yeniden canlanabilecektir.

Türkiye-Azerbaycan İlişkileri

Kafkasya coğrafyasında yer alan Azerbaycan'ın nüfusu yaklaşık 10 milyon 126 bin, yüz ölçümü ise 86 bin 600 km²'dir.³² Bağımsızlığını kazandığı 1991'den bu yana ülkenin, İran'ın Şiilik üzerinden olası etkisini sınırlandırmak için giriştiği mücadele, demokratik-laik sistemin konsolidasyonunun sağlanmasında önemli bir rol oynamıştır.³³ Diğer yandan İran'ın kuzeybatısında da önemli miktarda Türk nüfus yaşamaktadır. İran sınırları içindeki Türk nüfusun yaşadığı bölgelerden Güney Azerbaycan olarak bahsedilmektedir. Bu doğrultuda, İran ile arasındaki karşılıklı gerilim göz önüne alındığında, Azerbaycan, Türkiye ile yakınlaşmaya çok daha sıcak bakmıştır.³⁴

Türkiye, 30 Ağustos 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Cumhuriyeti'ni 9 Kasım 1991'de tanıyan ilk devlet olurken diplomatik ilişkiler 14 Ocak 1992'de kurulmuştur. Türkiye ile Azerbaycan arasındaki tek kara bağlantısı Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'dir.³⁵

³¹ Ahmet N. Ünalıuş, "Yumuşak Gücün Tesis Edilmesinde Kültürel Diplomasinin Önemi ve Bir Uygulayıcı Olarak Yunus Emre Enstitüsü", *Bilig*, S. 91, 2019, ss. 146-150.

³² "Ülke Künyesi," *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, <http://www.mfa.gov.tr/azerbaycan-kunyesi.tr.mfa>.

³³ Ansgar Jödicke, "Shia Groups and Iranian Religious Influence in Azerbaijan: The Impact of Trans-Boundary Religious Ties on National Religious Policy", *Eurasian Geography and Economics*, Vol. 58, No. 5, 2017, ss.533-556.

³⁴ Afshin Molavi, "Iran's Azeri Question: What Does Iran's Largest Ethnic Minority Want?," *Eurasianet*, 2003, <https://eurasianet.org/irans-azeri-question-what-does-irans-largest-ethnic-minority-want>.

³⁵ "Türkiye - Azerbaycan Siyasî İlişkileri," *T.C. Dışişleri Bakanlığı* <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-azerbaycan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>.

Azerbaycan'ın Türkiye ile ilişkilerinde Dağlık (Yukarı) Karabağ sorununu önemli bir belirleyicidir. Dağlık Karabağ bölgesiyle ilgili anlaşmazlık 1988 yılında başlamıştır. SSCB'nin dağılmasıyla bu anlaşmazlık tam anlamıyla savaşa dönüşmüştür. Azerbaycan'a ait Dağlık Karabağ ve çevresindeki 7 bölge (Azerbaycan topraklarının yaklaşık %20'si) 1992 yılından bu yana Ermenistan'ın gayrimeşru işgali altında bulunmaktadır. Türkiye ise Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü ve egemenliğini desteklemektedir.³⁶ Bu zor anında Rusya, ABD ve İran; Ermeni tarafına yakın dururken Türkiye kesintisiz olarak Azerbaycan'a destek veren tek ülke olmuştur. Uluslararası arenada Türkiye her fırsatta Azerbaycan'ın çatışmayla ilgili tezlerini anlatmaya ve desteklemeye çalışmıştır. Dahası Türkiye, Azerbaycan ile birlikte Ermenistan'a ambargo uygulamış ve Ermenistan işgal ettiği topraklardan çekilene kadar ülkeyle ilişkilerini normalleştirmeyeceğini belirtmiştir. Ancak Türkiye çatışmaya askerî olarak dâhil olmamıştır ve dahası Azerbaycan'a silah yahut finansal yardım sağlamada nispeten eksik kaldığı iddia edilmiştir.³⁷

2009 yılına gelindiğinde, Türkiye, Ermenistan ile ilişkilerini normalleştirme yönünde adım atarak bahsi geçen ülke ile "Diplomatik İlişkilerin Tesisi Protokolü" ile "İkili İlişkilerin Geliştirilmesi Protokolü"nü imzalamış ancak dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, sınırların açılmasının bölgedeki anlaşmazlıkların giderilmesi konusunda Ermenistan'ın kaydedeceği ilerlemeye bağlı olduğunu belirtmiştir. Ardından beş bakanla birlikte yaptığı Azerbaycan gezisinde Cumhurbaşkanı Aliyev'e Ermenistan'ın işgal ettiği topraklardan çekilmeden ilişkilerde normalleşme olmayacağını garanti ederek Azerbaycan tarafında şüpheye yer bırakmamıştır.³⁸ Nihayetinde, Ermenistan ile imzalanan protokollerin iki ülke parlamentolarında onaylanması süreci akamete

³⁶ "Azerbaycan'ın Siyasî Görünümü," T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/azerbaycan-siyasi-gorunumu.tr.mfa>

³⁷ Svante E. Cornell, "Turkey and the Conflict in Nagorno Karabakh: A Delicate Balance", *Middle Eastern Studies*, C. 34, S. 1, 1998, s. 51.

³⁸ "Erdoğan'dan Sınır Garantisi", *Milliyet*, 14.05.2009, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/erdogan-dan-sinir-garantisi-1094522>

uğramış ve 2018'e gelindiğinde Ermenistan Cumhurbaşkanı Sarkisyan protokolleri hükümsüz ilan etmiştir.³⁹

Ermenistan'ın bölgede huzursuzluğa neden olan bir diğer tarafı da sözde "Ermeni soykırımı" iddiaları meselesidir. Ermeni diasporası özellikle ABD ve diğer Batı ülkeleri üzerinden yürüttüğü lobi faaliyetleri ile çeşitli ülke parlamentolarından soykırım iddialarını kabul eden kararlar çıkarmaktadır. Azerbaycan ise bu tanımları kınayarak Türkiye'nin yanında yer almış ve Türkiye'nin tarihi arşivlerin incelenmesi çağrısına destek vermiştir.

Türkiye ve Azerbaycan'ın siyasî anlamda ayrıştığı noktalar ise Rusya ve Ukrayna konularında olmuştur. Azerbaycan'da dikkate alınması gereken bir SSCB mirası vardır. Ülkenin seçkinleri o dönemde eğitim almıştır ve çoğu hâlâ Rusça konuşmaktadır. Diğer yandan, Rusya muazzam askerî gücü ile Azerbaycan'ın gazabını çekmek istemediği bir ülkedir demek yanlış olmaz. Ayrıca Azerbaycanlı yetkililer, Rus tarafının Dağlık Karabağ meselesinde aşırı gerginlik durumunda yerel güç dengesini Azerbaycan'ın aleyhine değiştirmesi tehlikesine göre ihtiyatlı politikalar izlemek durumundadır.⁴⁰ Bu durumun Azerbaycan-Türkiye ile ilişkilerindeki yansımaları anlayabilmek için münferit bir olay olarak Suriye Krizi sırasında Rus jetinin Türkiye tarafından hava sahasını ihlal ettiği gerekçesiyle vurulması hadisesi ele alınabilir.

Türkiye açısından 17-25 Aralık 2013 yargı yoluyla darbe girişimi ve 15 Temmuz 2016 askerî darbe girişiminden sonra, bu olayların sorumlusu Fetullahçı Terör Örgütü'nün (FETÖ) dünyadaki yapılanmasına darbe vurmak Türkiye'nin güvenliğiyle alakalı dış politika önceliklerinden birisi hâline gelmiştir. FETÖ için Azerbaycan, Türk Cumhuriyetleri'ne açılan bir kapı olmuştur. Örgütün ülkedeki geçmişi yirmi yıldan daha öncesine dayanmaktadır. FETÖ'nün, devlete ve askerî yapılanmaya sızmak için "altın nesil" yetiştirme politikası Azerbaycan'da

³⁹ "Türkiye - Ermenistan Siyasî İlişkileri," T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ermenistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>.

⁴⁰ Bayram Balcı, "Turkey-Azerbaijan: 'One Nation, Two States'?", *Repair Future*, 2016, <https://repairfuture.net/index.php/en/identity-standpoint-of-turkey/turkey-azerbaijan-one-nation-two-states>

gerekli zemini bulamamıştır. Azerbaycan'ın anayasal durumu, sosyo ekonomik yapısı ve siyasî düzeni örgütün köklerini eğitim faaliyetleri dışındaki alanlara kaydırmasına müsait bir ortam yaratmamıştır.

2009 yılında yapılan anayasa değişikliği ile, Azerbaycan'ın FETÖ ile arasında ayırım yapmadığı Nurculuk başta olmak üzere çeşitli radikal dinî yapılara karşı operasyonlar düzenlenmeye başlanmıştır.⁴¹ Bu aşamadan sonra FETÖ'nün çatı kurumu "Çağ Öğretim İşletmeleri" Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi SOCAR'a devredilmiştir. SOCAR 2014 yılında ek mali yük ve proje yönetim zorluklarını gerekçe göstererek eğitim kurumlarının feshedildiğini duyurmuştur.⁴² 15 Temmuz 2016 darbe girişiminden hemen sonra Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev Türkiye'nin yanında yer alarak darbe girişimini sert şekilde kınamıştır. Söylevde kalmayan destek ile ülkede FETÖ yanlısı yayın yapan ANS Televizyonu ve Zaman-Azerbaycan Gazetesi kapatılmış, örgütle ilişkisi tespit edilen elli Türkiyeli akademisyen sınır dışı edilmiştir.⁴³

İki ülke arasındaki ilişkilerde ekonomik bağlamda enerji sektörü kilit sektördür. 2006 yılında Hazar Denizi ve Akdeniz'i birbirine bağlayan Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Boru Hattı açılmıştır. BTC, Azerbaycan petrolünü dünya pazarlarına ulaştırmaktadır. 2012 yılında Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP) Anlaşması imzalanmıştır. Projesinin amacı, Azerbaycan'ın Hazar Denizi'ndeki Şah Deniz 2 Gaz Sahası ve Hazar Denizi'nin güneyindeki diğer sahalarda üretilen doğal gazın Türkiye'ye ve Avrupa'ya taşınmasıdır.

TANAP, Güney Kafkasya Boru Hattı (SCP) ve Trans-Adriyatik Boru Hattı (TAP) ile birleşerek Güney Doğal Gaz Koridorunu oluşturmaktadır. TANAP Türkiye'nin bir enerji koridoru olması yolunda bugüne kadarki en stratejik adımlardan biri olarak tanımlanmaktadır. Tüm bu yatırımların arkasında ise Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi

⁴¹ Mehmet Gökhan Özdemir and Shamsi Rzali, "FETÖ Yapılanmasının Türkiye Azerbaycan İlişkilerine Etkileri", içinde *Uluslararası 15 Temmuz Darbe Girişimi ve Türkiye Sempozyumu*, Muş, 2017.

⁴² "Azerbaycan Gülen Okullarını Kapatdı", *Al Jazeera Türk*, 19.06.2014, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/azerbaycan-gulen-okullarini-kapatdi>

⁴³ Özdemir and Rzali, *a.g.e.*

SOCAR bulunmaktadır. SOCAR'ın Türkiye'deki iştiraki SOCAR Turkey Enerji A.Ş (SOCAR Türkiye), 2008 yılında Petkim'in %51 hissesini satın alarak faaliyetlerine başlamıştır. Azerbaycan ve Türkiye arasında artan ekonomik işbirliğinin simgesi hâline gelen SOCAR Türkiye, yatırımlarıyla Türkiye'nin uluslararası enerji arenasında önemli bir güç hâline gelmesine destek vermektedir. SOCAR Türkiye, tamamlandığında 19,5 milyar dolara ulaşacak dev yatırımlarıyla Türkiye'nin en büyük endüstri şirketi olma yolunda ilerlemektedir.⁴⁴

Türkiye-Kazakistan İlişkileri

Nüfusu 18,5 milyon olan Kazakistan, 2 milyon 717 bin km²'lik yüzölçümüyle Türk Cumhuriyetleri arasında en geniş toprak parçasına sahip olan ülkedir. Bu yüz ölçüme, zengin yer altı kaynakları ve SSCB'den kalan nükleer silahlar eklendiğinde Kazakistan'ın kendisini diğer Türk Cumhuriyetleri arasında öncü konumda görmesi şaşırtıcı değildir. Ülkenin Çin ile 1700 km'lik ortak sınırı vardır. Bağımsızlığının ilk günlerinden itibaren Çin ve Rusya'nın yanında Batılı Devletlerin de dikkatini çeken ülke Türkiye'ye ve Türk modeline, diğer Türk Cumhuriyetleri'ne nazaran daha mesafeli kalmıştır.

Jeopolitik konumunun ve dünyanın ilgisinin getirdiği özgüvenin yanında, Kazakistan için Türkiye ile yakın olmasını zorlaştıran diğer bir faktör de ülkenin etnik olarak fazlasıyla karışık olmasıdır. 130 farklı etnik grubun yaşadığı ülkede, nüfusun ancak %58,9'u Kazaktır. Kazakları, %25,9 nüfus oranı ile Slavlar izlemektedir. Buradan hareketle, Türk merkezli politikalar ile diğer etnik grupların rahatsız olması ve ülkenin istikrarsızlaşması tehlikesi, Türkiye-Kazakistan yakınlaşmasını zorlaştıran sebeplerden olmuştur. En nihayetinde 6846 km uzunluğunda sınırını olduğu Rusya ile ilişkilerine büyük önem vermek durumunda olması da Kazakistan'ın Türkiye ve Türk milliyetçiliğine istenilen yakınlıkta durmasını zorlaştırmaktadır. Şunu da eklemek gerekir ki Türkiye-Rusya ilişkilerindeki herhangi bir gerginlik doğrudan Kazakistan'ı etkilemektedir. Örneğin, Rus uçağının düşürülmesi krizinden sonra Türk-

---

⁴⁴ "Hakkımızda," *SOCAR Türkiye*, <http://www.socar.com.tr/hakkimizda/socar-turkiye>

Rus ilişkilerinin bozulmasından en çok etkilenen ülke Kazakistan olmuştur. Türk tırlarının Rus topraklarından Kazakistan'a geçişinin engellenmesi bu durumun sadece küçük bir örneğidir. O yüzdendir ki; Nazarbayev'in, Putin ile Erdoğan arasında arabuluculuk görevi üstlenerek Rus-Türk ilişkilerinin normalleşmesine katkıda bulunması Kazakistan'ın kendi diplomatik manevra alanını genişletmeye yönelik bir hamledir. Benzer şekilde, Suriye krizine çözüm arayan tarafları buluşturan zirvenin Astana'da (Nur-Sultan) gerçekleşmesi tesadüften ziyade Kazakistan'ın Kazak-Slav yahut Türkiye-Rusya ikileminin bir parçasıdır. Suriye krizi, tabiatı itibarıyla Türk-Rus ilişkilerini sürekli gergin bir ipin üzerinde yürütmektedir. Rus uçağının düşürülmesi hadisesi de bizzat Suriye krizinin dinamiklerinin oluşturduğu bir çıban başıdır. Bunlar göz önüne alındığında açıkça görülmektedir ki Kazakistan için Suriye krizinin çözümü önemlidir.⁴⁵

Kazakistan, esasında çok kültürlülük söyleminin sıklıkla dile getirildiği bir ülkedir. Fakat bu çok kültürlülüğün etnik gerilimlerden uzak olduğunu iddia etmek zordur. 2007 yılında Kafkasyalı azınlıklar, 2015 yılında ise Tacikler ve Kazaklar arasında çatışmalar yaşanmıştır. Dahası Kazakistan örneğinde ayrılıkçı akımlar ve etnik çatışma konularının güvenleştirildiği görülmektedir.⁴⁶

Uluslararası ilişkilerin inşacı teorisi ve imaj teorisi bağlamında Kazakistan'ın Türkiye algısının zamanla değişimi incelendiğinde ise bu algının, olumsuz yabancı imaj ve öteki imajdan olumlu dost imaj ve kardeş imaja doğru gelişmekte olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.⁴⁷ İki ülke arasındaki ekonomik ve siyasî ilişkinin ilk resmî adımları Kazak lider Nursultan Nazarbayev'in, Eylül 1991 tarihinde Türkiye'yi

⁴⁵ Dinmuhammed Ametbek, "Astana Sürecinin Kazakistan Açısından Önemi", *Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi*, 23.01.2017, <https://ankasam.org/astana-surecinin-kazakis-tan-acisindan-onemi/>

⁴⁶ Arzu Turgut, *Comparative Analysis of Domestic Security Issues of Kazakhstan and Uzbekistan in the Post-Soviet Era*, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2013.

⁴⁷ Dinmukhammed Ametbek, *Locating Turkey in Kazakhstan's Eurasian Identity*, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2015.

ziyaret etmesiyle atılmıştır. Ziyarete “Amaç ve hedefler ortak bildirgesi” imzalanmış ve parlamentolar arası ilişki kurulması kararlaştırılmıştır. Diğer yandan ikili ekonomik ilişkiler için de ilk adımlar atılmıştır. Türk Eximbank Kazakistan’a 10 milyon dolar kredi açmıştır. Ayrıca, Türkiye’nin Kazakistan’a satacağı tüketim malları karşılığında ülkeden kömür ithal etmesi de kararlaştırılmıştır.⁴⁸ 16 Aralık 1991 tarihine gelindiğinde ise Kazakistan bağımsızlığını ilan etmiş ve Türkiye Kazakistan’ın bağımsızlığını aynı gün tanıyan ilk ülke olmuştur. İki ülke arasında diplomatik ilişkilerin tesisi 2 Mart 1992 tarihinde gerçekleşmiştir.⁴⁹

Kazakistan hidrokarbon kaynakları bakımından zengin bir ülkedir ve enerji konusu Türkiye-Kazakistan ilişkilerinde ilk yıllardan itibaren önemli bir yer teşkil etmektedir. Türkiye ile Kazakistan arasındaki enerji işbirliğinde ise BTC boru hattı önemli bir kilometre taşıdır. 1995 yılından itibaren Türk liderler Kazakistan’ın projeye katılması için görüşmelere başlamışlardır. Nihayet 1998 yılında Cumhurbaşkanı Nazarbayev’den beklenen desteğin alınmasıyla Kazak petrolünün 2008 yılında BTC boru hattına yüklenmesine giden süreç başlamıştır. BTC’ye akıtılan ilk Kazak petrolü ile Rusya’nın bölgesel enerji kaynaklarının transferindeki tekeli kırılmıştır.⁵⁰ Son dönemde keşfedilen Kashagan petrol yatakları⁵¹ Kazakistan’ın ve dolayısıyla Türkiye’nin enerji güvenliği için olumlu bir gelişmedir. Bunun yanında, Türkiye’nin enerji transferinde Doğu-Batı arasında merkez ülke olmasına katkı sağlama potansiyeli perçinlenmiştir. Birçok kez ifade edildiği şekliyle “21. Yüzyılın Yeni İpek Yolu” olan boru hatları ve enerji kaynakları Kazakistan ve

⁴⁸ Kasımjomart Tokayev, *Diplomatiya Respubliki Kazahstan* (Kazakistan Cumhuriyeti’nin Diplomasisi) Atamura Yayınları, Almati, 2002; Alıntılıyan, Dinara Taldbayeva, *Türk Dünyasında Entegrasyon Süreci: Türkiye-Kazakistan İkili İşbirliğinin Sürece Etkileri*, T.C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012.

⁴⁹ “Türkiye-Kazakistan Siyasî İlişkileri”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-kazakistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>.

⁵⁰ Leonard L. Coburn, *Central Asia: Pipelines Are the New Silk Road*, 2010, s. 19.

⁵¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. “Background Reference: Kazakhstan”, *US Energy Information Administration*, 2019, https://www.eia.gov/international/content/analysis/count ries_long/Kazakhstan/background.htm

Türkiye'yi karşılıklı fayda düzleminde buluşturmakta ve ilişkilerin gelişmesi açısından önemli bir potansiyel sağlamaktadır.

İki ülke arasındaki ikili ticaret rakamlarına bakıldığında 2019'un ilk üçeyreğinde, 2018'in aynı dönemine göre %68'lik artış sağlanarak ticaret hacmi 2,3 milyar dolara ulaşmıştır. İki ülkenin ortak yürüttüğü yatırım projelerinin tutarı ise 6 milyar doları aşmaktadır. Kazakistan'da enerji, ulaştırma, tarımsal sanayi, mühendislik, altyapı inşaatı ve diğer alanlarda çalışan 4.200'den fazla Türk sermayeli şirket kayıtlıdır.⁵² Ancak belirtmek gerekir ki Kazakistan ithalatının %50'den fazlasını Rusya ve Çin'den yapmaktadır.⁵³ Diğer yandan, yine 2016'da Kazakistan'ın yurtdışına yaptığı 33 milyar dolarlık doğrudan yatırımlarında Hollanda ve İngiltere aslan payını alırken, Türkiye ilk sıralarda yer almamaktadır. 2016 itibarıyla Kazakistan'ın 69 milyar dolara yakın portföy yatırımlarından ise ABD tahvilleri 40 milyar dolar pay alırken, Türkiye için bu rakam sadece 65 milyon dolarda kalmıştır.⁵⁴ Rakamların gösterdiği üzere Türkiye ve Kazakistan arasında ekonomik ilişkilerin ileriye taşınması anlamında yapılacak daha büyük atılımlara ihtiyaç vardır.

Diğer yandan Kazakistan 2000'li yılların ortasından beri tarım ürünlerinde dışa bağımlı konuma gelmiştir. Bu noktada Türkiye-Kazakistan ekonomik ilişkilerine Türk tarım şirketlerinin ülkeye yapacakları yatırımlar da önemli fırsat alanları olarak öne çıkmaktadır. Halihazırda fırsat penceresini gören Çin, Kazakistan ile 2017 yılında bu alanda 160 milyon dolar değerinde yedi anlaşma imzalamıştır. Şunu da belirtmek gerekir ki, Çin'in ülkedeki tarım arazilerini kiralayacağına yönelik söylemler bölgesel istikrarın temsilcisi olan Kazakistan'da geniş çaplı protestolara sebebiyet vermiştir.⁵⁵ Bu gösteriler, Kazakistan'da bir Sinofobinin varlığını

⁵² Rasana Gasimova, "Turkey among Kazakhstan's Key Strategic Partners", *Azernews*, 14.11.2019, <https://www.azernews.az/region/158402.html>

⁵³ "Kazakhstan Economy 2020", *CIA World Factbook*, 2020, https://theodora.com/wfbcurrent/kazakhstan/kazakhstan_economy.html

⁵⁴ "Kazakistan-Türkiye Dış Ticareti (ANALİZ)", *Kazakistan.KZ Haber Sitesi*, 24.03.2016, <http://www.kazakistan.kz/kazakistan-turkiye-dis-ticareti-analiz/>

⁵⁵ "China's Belt and Road Initiative and Its Impact in Central Asia", *Voices on Central Asia*, 19.01.2018, <https://voicesoncentralasia.org/chinas-belt-and-road-initiative-and-its-impact-in-central-asia/>

da gözler önüne sermiştir. Hal böyleyken tarihî, kültürel ve etnik, dostluk ve kardeşlik bağları Türkiye için Kazakistan ile ilişkilerini geliştirmede önemli bir artı olarak öne çıkmaktadır.

Türkiye ve Kazakistan arasında eğitim yönünde işbirliği faaliyetlerine ise çok erken başlanmıştır. 1992’de gerçekleşen Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi’nde Türkistan şehrinde Uluslararası Hoca Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üniversitesi Kurulmasına Dair anlaşma imzalanmıştır. 1994-1995 yılında öğretime başlamış olan üniversite hem Türkiye hem de Kazakistan’da özerk statüye sahip ortak devlet üniversitesidir. Üniversiteye Türkiye’den ve diğer Türk devlet ve topluluklarından öğrenciler kabul edilmektedir. 2012 yılı verilerine göre, Kazakistan’ın yurtdışına gönderdiği 43 binden fazla öğrenciden yalnızca 851’i Türkiye’yi tercih etmiştir.⁵⁶ Bu oranın yükseltilmesi şüphesiz iki ülke arasındaki ilişkileri daha ileriye taşıyacaktır.

Son dönemde Türk-Kazak ilişkilerinin siyasî boyutu ele alındığında FETÖ faktörü de öne çıkan konular arasında yer almaktadır. FETÖ’nün Kazakistan’daki yapılanmasında çatı kuruluşlar Feza Gazetecilik A.Ş., Eflak A.Ş., ve Türk- Kazakistan Liseleri Genel Müdürlüğü’dür. 15 Temmuz’dan sonra, Kazakistan; eğitim başta olmak üzere birçok alanda örgüte darbe vurmuştur. 27 FETÖ okuluna el konulurken isimleri “Bilim İnovasyon Liseleri” olarak değiştirilmiş ve ülkede Türk Maarif Vakfı’nın faaliyetlerine izin verilmiştir⁵⁷. Ayrıca, darbeyi takip eden dönemde Türkiye’ye ilk cumhurbaşkanlığı ziyareti Kazak Cumhurbaşkanı Nazarbayev tarafından yapılmıştır. Bununla beraber şunu da belirtmek gerekir ki FETÖ bağlamında 2019 yılı Kasım ayında Kazakistan’da, Türkiye Büyük Meclisi (TBMM) Heyeti’nin toplantı için bulunduğu sıralarda skandal bir olay yaşanmıştır ve bu olay örgütün Kazakistan’da hâlâ ne kadar güçlü olduğunu gözler önüne sermiştir. TBMM Meclis Başkanvekilinin bulunduğu salonda Türkiye’nin iadesini istediği örgüt mensubu Doğan Yıldız’ın da bulunması Türk-Kazak dostluğuna

⁵⁶ Kalkınma Bakanlığı, *Yükseköğretimin Uluslararasılaşması Çerçevesinde Türk Üniversitelerinin Uluslararası Öğrenciler İçin Çekim Merkezi Haline Getirilmesi*, Ankara, 2015.

⁵⁷ “Kazakistan’dan 27 Kurum İçin FETÖ Hamlesi,” *Hürriyet*, 2018, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/yeni-paket-yolda-2-numara-icin-geri-sayim-40957591>,

yakışmayan ve siyasî etikle çelişen bir durum olarak tarihteki yerini almıştır.⁵⁸

2019 yılı ele alındığında Kazakistan'da en önemli olay şüphesiz ülkedeki siyasî geçiş sürecinin başlaması olmuştur. Nursultan Nazarbayev'in 19 Mart 2019'da cumhurbaşkanlığı görevinden istifa etmesiyle erken seçime gidilmiş ve ülkenin yeni cumhurbaşkanı Kasım Cömert Tokayev olmuştur.⁵⁹ Ekim 2019'da Bakü'de gerçekleşen Türk Konseyi zirvesinde Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın önerisiyle, Kazakistan'ın kurucu Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'e, Türk Dünyasının birleştirilmesi yönündeki çabaları dolayısıyla "Türk Konseyi Onursal Başkanı" unvanı takdim edilmiştir.

Kazakistan Başbakanı Askar Mamin 2019'un Kasım ayında Türkiye'yi ziyaret etmiş, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile görüşmüştür. Ziyarete, Mamin Türkiye'nin Kazakistan için kilit bir stratejik ortak olduğunu belirtmiştir. Daha sonra Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fuat Oktay ile birlikte İstanbul'da Kazak-Türk Hükümetlerarası Ekonomik Komisyonu'nun 11. toplantısına katılmıştır. Toplantı sonucunda ticaret ve yatırım, sanayi, ulaştırma, eğitim, sağlık, turizm ve diğer alanlarda 65 maddeden oluşan Ortak Eylem Planı kabul edilmiştir. Ayrıca, taraflı uluslararası kombine mal taşımacılığı konusunda hükümetler arası bir anlaşma, 2019-2021 için Yeni Sinerji Ortak Ekonomik Programı için bir eylem protokolü ve Kazakistan Ticaret ve Entegrasyon Bakanlığı ile Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı arasında bir mutabakat zaptı imzalanmıştır. Ticaret, helal ürünler üzerinde işbirliğini geliştirmeyi amaçlamıştır. Dahası, Mamin ve Oktay, yaklaşık 500 Türk ve 100 Kazak iş çevresi temsilcisinin katılımıyla Kazak-Türk İş Forumu'nu açmıştır. Forum çerçevesinde; altyapı, sanayi, ulaştırma ve lojistik, sağlık hizmetleri, kamu-özel sektör ortaklıklarında deneyim alışverişi, geliştirilmesi gibi ortak

⁵⁸ Rifat Başaran, "Skandal Toplantı! 'Bu Salonda FETÖ'cünün Ne İşi Var", *Hürriyet*, 2019, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/kazakistanda-skandal-toplanti-bu-salonda-fetocunun-ne-isi-var-41386052>,

⁵⁹ Ernek Baisalov, "Central Asia 2020 - Trends and Challenges," *Cabar.Asia*, 08.01.2020, <https://cabar.asia/en/central-asia-2020-trends-and-challenges/>

projelerin uygulanmasını sağlayan toplam 1,5 milyar dolar tutarında 18 belge imzalanmıştır.⁶⁰

Türkiye-Özbekistan İlişkileri

Özbekistan Orta Asya'nın tam ortasındaki coğrafi konumuyla tüm bölge ülkeleri ile komşudur. Bu bakımdan ülkeye, "bölgenin coğrafi kalbi"⁶¹ demek yanlış olmayacaktır. 33 milyon 905 bin kişilik nüfusuyla Türk Cumhuriyetleri'nin en kalabalık ülkesidir. Diğer yandan Bağımsız Devletler Topluluğu'nda en genç ve en hızlı artan nüfusa sahip ülkedir.⁶² Türk Cumhuriyetleri arasında en büyük askerî güce sahip ülke de Özbekistan'dır.⁶³ Türk-İslam kültür ve medeniyetinde yeri doldurulamaz Semerkand ve Buhara gibi şehirlere ev sahipliği yapmasıyla da Özbekistan Türk Dünyası'nda son derece önemlidir.

1992'den itibaren Özbekistan'da okul açma faaliyetlerine girişen FETÖ yapılanmasının ülkedeki ana kuruluşu Slim A.Ş.'dir. Ancak Özbekistan, örgütün etkili olduğu bölgelerde, ABD'nin operasyonel üssü hâline geldiğini çok erken fark etmiştir. 1999 yılında Özbek lider İslam Kerimov'a karşı gerçekleştirilen suikast girişiminin arkasında FETÖ parmağı bulunmasının ardından⁶⁴ 2000 yılında örgütün faaliyetleri "yasa dışı örgüt kurmak ve yasa dışı faaliyette bulunmak, toplum düzenini bozucu yayın yapmak, toplumda huzur ve güveni bozmak" gibi suçları işlediği gerekçesiyle durdurulmuştur. Aynı yıl, Zaman-Özbekistan Gazetesi'nin faaliyetleri de sonlandırılmış ve sonrasında örgüte bağlı yeni faaliyetlere girişenler tutuklanarak engellenmişlerdir.⁶⁵ Fakat

⁶⁰ Gasimova, a.g.e..

⁶¹ Martha B. Olcott, "Central Asia: Common Legacies and Conflicts," *Central Asian Security: The New International Context*, (der.) Roy Allison and Lena Jonson, Brookings Institution Press, Washington, 2001, s. 33.

⁶² "Özbekistan'ın Nüfusu 34 Milyona Yaklaştı," *Kırım Haber Ajansı*, 28.01.2020, <https://qha.com.tr/haberler/ozbekistan-in-nufusu-34-milyona-ulasti/151962/>

⁶³ Roy Allison and Lena Jonson, "Central Asian Security: Internal and External Dynamics," *Central Asian Security: The New International Context*, (der.) Roy Allison and Lena Jonson, Brookings University Press, Washington, 2001, ss. 8-9.

⁶⁴ Mehmet Şahin vd., "Uluslararası Bir Tehdit Olarak FETÖ," içinde *Polis Akademisi II. Uluslararası Güvenlik Sempozyumu*, Polis Akademisi Yayınları, Ankara, 2018, s. 65.

⁶⁵ "FETÖ'yü İlk o Ülke Yasaklamış," *TRT Haber*, 01.08.2016, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/fetoyu-ilk-o-ulke-yasaklamis-263860.html>

o günlerde muhalif lider Muhammet Salih'in Türkiye tarafından Özbekistan'a iade edilmemesi sebebiyle ikili ilişkiler en alt seviyeye inmiştir. Diğer bir deyişle örgütün Özbekistan'daki darbe girişimi başarılı olmasa da Türk-Özbek ilişkilerini bozmaya yetmiştir.⁶⁶ FETÖ'nün yanı sıra, Özbekistan İslami Hareketi ve Hizbut Tahrir gibi örgütler de radikal İslam meselesinin Özbekistan'da güvenlikleştirilmiş bir soruna dönüşmesinde etkili olmuşlardır. 2005'e gelindiğinde güvenlikleştirilmiş radikal İslam meselesi Özbekistan'ın Andican kentinde yaşanan kanlı olayları doğurmuştur.⁶⁷ Bu yüzden, ülkenin Türkiye ve bölge ülkeleri ile ilişkilerini değerlendirirken bu çerçeveyi göz önüne almakta fayda vardır.

Özbekistan ile Türkiye'nin ikili ticaret hacmi 2018'de 1,7 milyar dolar olarak gerçekleşirken 2019'da bu rakam 2,3 milyar dolara yükselmiştir. Başta tekstil, taahhüt, gıda, otelcilik, inşaat malzemeleri ve plastik, ilaç ve hizmet sektörlerinde 100'ü temsilcilik olmak üzere toplam 1300 kadar Türk sermayeli firma Özbekistan'da faaliyet göstermektedir.⁶⁸ 2019 yılında Türkiye Özbekistan ilişkilerinin dinamiklerinin olumlu yönde daha da ilerlediği bir yıl olmuştur. 2019 yılında Nahçıvan Andlaşması'nın 10.yıl dönümünde Bakü'de yapılan 7. Türk Konseyi Zirvesi'nde, Orta Asya'nın kalbinde mukim Özbekistan, Konsey'in tam üyesi olarak Orta Asya entegrasyon sürecine katkı sağlamış ve Türkiye ile ilişkilerini bir adım daha ileriye taşımıştır.

Türkiye-Kırgızistan İlişkileri

16 Aralık 1991 tarihinde bağımsızlığını kazanan Kırgızistan, 198,500 km²'lik yüzölçümüne sahiptir. 80'den fazla etnik grubun bir arada yaşamakta ve nüfusun %69,2'si Kırgızca, %14,5'i Özbekçe, %8,7'si Rusça, %1'i Dunganca, %8,2'si de diğer dilleri konuşmaktadır. 2001 yılında gerçekleştirilen anayasa değişikliği ile Rusya ikinci resmî dil olmuştur.⁶⁹ Coğrafi konumu sebebiyle, Çin ve Rusya gibi iki büyük gücün

⁶⁶ Mehmet Şahin vd., *a.g.e.*, s. 65.

⁶⁷ Arzu Turgut, *a.g.e.*, s. 4.

⁶⁸ "Türkiye - Özbekistan Siyasî İlişkileri", T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ozbekistan-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri.tr.mfa>.

⁶⁹ Çağrı Saraçalp, *a.g.e.*

arasında sıkışmıştır. Zengin yer altı kaynaklarına sahip olmayan ülke, bu stratejik konumunu en büyük zenginliği olarak ön plana çıkarmaktadır. Mamafih, ülke, etnik yapısı ile oturmeyan siyasî ve bürokratik geleneklerinden dolayı yine bizzat bu stratejik konum sebebiyle sorunlar yaşamaktadır. 2005 yılında iktidara gelmiş Devlet Başkanı Kurmanbek Bakiyev'in devrilmesi ile Kırgızistan çalkantılı bir döneme sürüklenmiş ve ülkede etnik çatışma sorunu baş göstermiştir. Önce Ahıska Türkleri sonrasında ise Özbekler, Kırgızların hedefi olmuştur. Türkiye ise Kırgızistan'da yaşanan karışıklarda arabuluculuk rolü oynamıştır.

Türkiye Kırgızistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olmuştur. 29 Ocak 1992 tarihinde Kırgızistan'la diplomatik ilişki tesis edilmiş ve 1992 yılı içerisinde karşılıklı olarak Bişkek ve Ankara'da Büyükelçilikler açılmıştır. Türkiye ile Kırgızistan arasındaki siyasî, ekonomik/ticari, askerî, kültürel/egitim, sağlık, ulaşım alanlarında çok boyutlu ilişkiler, stratejik ortaklık düzeyindedir. İki ülke Cumhurbaşkanları tarafından 1997 yılında imzalanan "Ebedi Dostluk ve İşbirliği Andlaşması", 1999 yılında yayımlanan "Türkiye ve Kırgızistan: Birlikte 21. Yüzyıla" bildirisi ve 2011 yılında imzalanan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi (YDSK) Kurulmasına İlişkin Ortak Açıklama, iki ülkenin bugünkü stratejik ortaklığının çerçevesini belirleyen temel belgelerdir.⁷⁰

Türkiye açısından Kırgızistan, ticaret ve yatırım başlıklarında önemli bir ekonomik potansiyele sahiptir fakat ülkede kısa vadeli finansmanın yüksek maliyeti, gümrük vergileri gibi faktörler bu potansiyeli olumsuz etkilemektedir. Diğer yandan ülkede yoksulluk oranı %43'tür ve bu da ülke nüfusunun azlığı bir yana, bu nüfusun da alım gücünü düşürmektedir.⁷¹ Resmî verilere göre Kırgızistan'daki toplam Türk yatırımı 304 milyon dolardır. Ancak bu rakamın gerçek değerinin 1 milyar dolar olduğu belirtilmektedir.⁷²

---

⁷⁰ "Türkiye - Kırgızistan Siyasî İlişkileri", T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-kirgizistan-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri.tr.mfa>

⁷¹ Kırgızistan Ülke Bilgi Notu, 22.02.2020.

⁷² "Kırgızistan'ın Ekonomisi", T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/kirgizistan-cumhuriyeti-ekonomik-iliskileri.tr.mfa>

Türkiye ve Kırgızistan arasında 1995'te imzalan andlaşmaya binaen kurulan Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi 1997-1998 öğretim yılında eğitim-öğretime başlamıştır. Üniversiteye, Türkiye, Kırgızistan ve diğer Türk Cumhuriyetleri'nden gelen öğrenciler yerleştirilmektedir. Üniversite, Türkiye ve Kırgızistan'daki devlet üniversiteleri ile aynı statüde özerk bir üniversitedir.⁷³

FETÖ yapılanmasının Kırgızistan'daki çatı kuruluşu Sebat A.Ş.'dir. 1992 yılında Türkiye ve Kırgızistan Cumhurbaşkanı'nın da bizzat katılımıyla Sebat Vakfı'na bağlı okulların açılışı ile FETÖ'nün ülkede yapılanması başlamıştır. Örgüt, kendisine bağlı okul ve ticarî şirketlerle bugün de ülkede faaliyetlerini sürdürmektedir. FETÖ elinde yetişen on binlerce öğrenci bugün Kırgızistan'ın yönetimini ve iş dünyasını ele geçirmiştir. Kırgızistan'ı adeta bir üs olarak benimseyen örgütün faaliyetlerinin sonlandırılması için Türkiye 15 Temmuz'dan sonra ülkeye sayısız uyarı yapmış fakat sonlandırmak bir yana Kırgızistan tarafından FETÖ'ye verilen destek arttırılmıştır. Türkiye'nin siyasî baskısıyla Kırgızistan'da FETÖ bağlamında değişen tek şey *Sebat* eğitim kurumlarının isminin *Sapat* olarak değiştirilerek devlet bünyesine alınmasıdır. İsmi değişen okul faaliyetlerine aynı şekilde devam etmektedir.

Bunun dışında örgüt, iş dünyası ve dinî kurumların da içindedir. Kırgızistan'da faaliyet gösteren Genç İş Adamları Derneği (JİA) üyelerinin tamamı FETÖ eğitim kurumlarının devşirdiği Kırgız FETÖ'cülerden oluşmaktadır. Kırgızistan Diyanet İşleri eski Başkanı Çubak Kaja Jalilov örgüt elebaşı Gülen'i sıklıkla ziyaret etmektedir.⁷⁴ 2019 yılının son günlerinde gerçekleşen olumlu gelişme ise Sapat liselerinde çalışan Senan Yılmaz ve Sancar Abdulhakim adlı iki terör örgütü üyesinin Türkiye'ye iadesine karar verilmesi olmuştur.⁷⁵

⁷³ "Tarihçe", *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi*, <http://manas.edu.kg/index.php/kurumsal/tanitim/tarihce>

⁷⁴ Mehmet Şahin vd., *a.g.e.*, s. 67.

⁷⁵ "Kırgızistan FETÖ Üyelerini İade Etmeye Hazırlanıyor", *Qırım Haber Ajansı*, 30.12.2019, <https://qha.com.tr/haberler/kirgizistan-feto-uyelerini-iade-etmeye-hazirlaniyor/138343/>.

Türkiye-Türkmenistan İlişkileri

16 Aralık 1991’de bağımsızlığını ilan eden Türkmenistan 488.100 km² yüz ölçümüne sahiptir. 5,4 milyon olan nüfusun dağılımı ise şu şekildedir: Türkmen %85; Özbek %5; Rus %4; diğer %6.⁷⁶ Türkiye, 27 Ekim 1991’de bağımsızlığını ilan eden Türkmenistan’ı ilk tanıyan ve Aşkaabat’ta ilk Büyükelçilik açan ülkedir. Ülke, Türkmenistan’ın daimî tarafsızlık statüsüne destek vermektedir.⁷⁷

Zengin enerji kaynaklarına sahip olan ülke, doğal gaz rezervleri bakımından dünyada 4. sırada yer almaktadır. Bu bağlamda Nabucco doğal gaz hattı projesine Türkmen gazı temin edilmeye çalışılmış ancak başarısız olunmuştur. Bu noktada Türkmenistan’ın gaz ithalatında önemli bir noktaya değinmek yerinde olacaktır. Rusya, 2016 yılında Türkmenistan’dan gaz ithalatını durdurduğundan beri Çin, Türkmen gazının tek yabancı ithalatçısı olmuştur. Emtia alıcısı olarak Çin’e aşırı bağımlılık riskleri de beraberinde getirmekte ve Türkmenistan şu anda baskıyı hissetmektedir. Bu bakımdan Nabucco gibi fırsatların kaçırılması hem Türkmenistan’ın enerji güvenliğine hem de Türkiye’nin enerji merkezi olması yolunda kaçırılan önemli bir fırsat olarak not edilmelidir.

Türkiye’nin Türkmenistan’a yaptığı yatırımlar göz önüne alındığında inşaat sektörü öne çıkmaktadır. Türk firmalarınca 1992-2019 yılları arasında Türkmenistan’da müteahhitlik hizmeti bağlamında toplamda yaklaşık 50 milyar Dolar tutarında 1019 proje üstlenilmiştir. Türkmenistan’ın çehresini değiştiren yapılarda Türk müteahhitlerinin imzası vardır. Türkmenistan’ın son on yılda müteahhitlik alanında dünyada en çok iş yapılan ülkelerinden bir olması Türk firmalarının ülkenin bu sektöründe rakipsiz olmasını daha da değerli kılmaktadır. İnşaat sektöründeki başarılar Türk girişimcilere yeni sektörlerin kapılarını aralamış ve tarımdan tekstile birçok alanda Türk firmaları

---

⁷⁶ “Ülke Künyesi: Türkmenistan”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/turkmenistan-kunyesi.tr.mfa>

⁷⁷ “Türkiye - Türkmenistan Siyasî İlişkileri”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-turkmenistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>

faaliyet göstermeye başlamışlardır.⁷⁸ Diğer yandan, 2019 yılında Türkiye'nin Türkmenistan'a ihracatı 744,6 milyon dolar olurken aynı yıl Türkmenistan'dan yapılan ithalat 600,8 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.⁷⁹

2019 yılı Türkmenistan'da büyük ekonomik sıkıntılarla geçmiştir. Ekonomik darboğaza giren ülkede insanlar ülkeyi terk etmeye devam ederken en popüler göç destinasyonları Rusya ve Kuzey Kıbrıs olmuştur. Türkmen vatandaşlarının Orta Asya'dan gelen büyük göçmen akını nedeniyle Türkiye'de oturma izni almalarının zor olduğu belirtilmiştir.⁸⁰

FETÖ yapılanmasının Türkmenistan'daki çatı kurumu ise Başkent Eğitim A.Ş.'dir. Ülkede FETÖ okulları mezunlarının devlette önemli görevlere gelmek için rüşvet de dâhil birçok yolu denediğini görülmüş ve 2011 yılında örgüte bağlı 14 okulu kapatılmıştır.⁸¹ Fakat FETÖ'nün Türkmenistan'daki yapılanması öylesine derindir ki, üst düzey bir örgüt üyesinin ifadesiyle bugün Türkmenistan tüm Türk vatandaşlarını 'örgütçü' diye sınır dışı etse bile örgütün faaliyetlerinde aksama olmaz. Bunun sebebi, örgütün yerelleşme olarak adlandırılan taktiğidir. Buna göre, faaliyet gösterilen ülkede örgüt işleri kademeli olarak yerel mensuplar eliyle yapılmaya başlanır. Bu şekilde, söz konusu ülkede görevli olan örgüt mensupları da başka ülkelere giderek örgütün oraya yerleşmesi için faaliyet yapabilir. Bu yolla, Türkmenistan'da bulunan Türk vatandaşı FETÖ mensuplarının %98'i ülkeden ayrılmıştır. Diğer bir deyişle, Türkmenistan'daki FETÖ yapılanmasının %98'i yerelleşmiştir.⁸²

⁷⁸ "Türkmenistan'da İnşaat, Diğer Sektörlere de Kapı Açtı!", Yapı: Yapı Sektörünün Haber Portalı, 30.07.2013, http://www.yapi.com.tr/haberler/turkmenistanda-insaat-diger-sektorlere-de-kapi-acti_111191.html

⁷⁹ "Türkmenistan'ın Ekonomisi", T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/turkmenistan-ekonomisi.tr.mfa>.

⁸⁰ Baisalov, a.g.e.

⁸¹ Mehmet Şahin vd. a.g.e., s. 68.

⁸² "FETÖ Türkmenistan'da Yüzde 98 Yerelleşti", *Türkiye Gazetesi*, 13.09.2019, <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/gundem/649959.aspx>

Türkiye ve Diğer Akraba Türk Toplulukları İlişkileri

Bağımsızlığını ilan edememiş Türk topluluklarının içinde belki de en çok baskı ve zulme maruz kalan grup olarak Çin'in Sincan (Doğu Türkistan) eyaletinde yaşayan Uygur Türkleri gelmektedir. Dünyada yaklaşık 12 milyon Uygur Türkü yaşarken Uygur nüfusunun yüzde 90 kadarının ata toprakları olan Doğu Türkistan'da yaşadığı tahmin edilmektedir. Doğu Türkistan'da yaşayan Uygurlar, Çin'i, bölgenin demografik yapısını değiştirmekle suçlamaktadır. Bu değişim, baskı ve zulüm yoluyla Uygurların bu topraklardan sürülüp yerlerine Hun kökenli Çinlilerin yerleştirilmesiyle gerçekleşmektedir.⁸³

1950'li yıllarda Doğu Türkistan'dan kaçan 1850 Uygur mülteciyi kabul eden Türkiye bahsi geçen Uygurlar'a Türk vatandaşlığı hakkı tanımıştır. Sonrasında bu göç dalgası devam etmiş ve Türkiye soydaşları olarak kabul ettiği Uygurlara 1990'ların ikinci yarısına kadar vatandaşlık hakkı tanımayı sürdürmüştür. Bu tarihten sonra Çin ile yakınlaşmaya çalışan Türkiye, Çin'in Uygur meselesi ile Kürt meselesini eşleştiren tutumundan dolayı kendi politikasını gözden geçirmek durumunda kalmıştır. Uygurlara vatandaşlık verilmesi uygulaması kalıcı ikamet verilmesi şekline dönüştürülmüş ve 1990'ların ikinci yarısında Türkiye'deki Uygurların çeşitli miting ve protesto gösterilerine izin verilmemiş, dernek ve vakıfların eylemleri incelemeye tabi tutulmaya başlanmıştır. Bu dönemde Çin'in toprak bütünlüğünden yana verilen demeçler ön plana çıkmıştır.⁸⁴

AK Parti hükümeti döneminde ise Türkiye bir yandan soydaşları olarak gördüğü Uygur toplumunu insaniyetperverlik ilkesi gereği himaye etmek bir yandan da siyasî ve ekonomik olarak yadsınamaz bir küresel güce dönüşen Çin'le ilişkilerini geliştirmek arasında oldukça hassas bir denge gözetmek durumunda kalmıştır. 2009'da Doğu

⁸³ Asim Kashgarian, "Türkiye Uygurlar'a Uygulanan Baskıya Sessiz Kalıyor," *Amerika'nın Sesi*, 21.02.2020, <https://www.amerikaninsesi.com/a/uygurlar-turkiyenin-suskunlughundan-rahatsiz/5298237.html>

⁸⁴ Amine Tuna Ertürk, "Türkiye'de Uygur Toplumu: Tarihi Serüveni, Sorunları ve Talepleri", *İNSAMER*, 2018, https://insamer.com/tr/turkiyede-uygur-toplumu-tarih-seruveni-sorunlari-ve-talepleri_1827.html

Türkistan'ın başkenti Urumçi'de Uygurlar ve Hun soyundan gelen Çinliler arasında çıkan çatışmaların ardından Çinli yetkililere sert tepki gösteren Erdoğan, yaşanan olayları "soykırım" olarak değerlendirmiştir. Ancak, 2019 yılında Çin'i Müslüman Uygurlara uyguladığı zulmü sona erdirmeye çağırmak için hazırlanan ve 22 ülkenin imzaladığı ortak mektupta Türkiye'nin imzası bulunmamaktadır.⁸⁵ Türkiye'nin Çin'in Uygurlara uyguladığı baskıya yönelik söyleminin son yıllarda ekonomik ve politik kaygılarla yumuşadığı gözlemlenmektedir. Kuşkusuz 2016 yılında yaşanan darbe girişimi Türkiye'yi siyasî ve ekonomik anlamda zorlamış bununla birlikte ABD ile gerilen ilişkiler uluslararası arenada Türkiye'nin diğer büyük güçlerle yakınlaşmasını zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda Türkiye'nin Uygur Türkleri politikasında son dönemde yeniden Çin'in toprak bütünlüğüne vurgu artmıştır.⁸⁶

Son olarak Çin'in İpek Yolu Ekonomik Kuşağı kapsamında Doğu Türkistan'da uygulamaya koyduğu ekonomik kalkınma projelerinin başarılı olması durumunda Türk Cumhuriyetleri açısından bir tehdit söz konusu olabileceğini de not etmek yerinde olacaktır. Doğu Türkistan'da, Orta Asya devletleri için kilit sektörler olan maden, enerji, gıda ve tekstil endüstrileri güçlendirilmektedir. İlerleyen yıllarda Türk Cumhuriyetleri kendilerini Doğu Çin pazarı konusunda Doğu Türkistan'la rekabet etmeye çalışırken bulabilir.⁸⁷

Başkurdistan Özerk Cumhuriyeti Rusya Federasyonu'na bağlı özerk bir yapı statüsündedir. Asya ve Avrupa'nın birleştiği bir noktada konumlanmıştır. Başkurdistan-Türkiye ilişkileri, ortak tarih ve millet bilincinin etkisinin yanında Türkiye-Rusya ilişkilerinin güçlü olduğu dönemlerde oldukça iyi düzeydedir. 2004 yılında İstanbul'da Başkurdistan temsilciliği açılmıştır ve ikili ilişkiler buradan yürütülmektedir. Yüze yakın Türk şirketinin faaliyet gösterdiği bölgede Türk firmalar önemli projeler üstlenmektedir. Öte yandan Türk Hava Yolları

⁸⁵ Bayram Altuğ, "BM İnsan Hakları Konseyi'ne Üye 22 Ülkeden Çin'e 'Uygur Türkleri' Tepkisi", *Anadolu Ajansı*, 11.07.2019, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bm-insan-haklari-konseyine-uye-22-ulkeden-cine-uygur-turkleri-tepkisi-/1529234>.

⁸⁶ Asim Kashgarian, *a.g.e.*

⁸⁷ "China's Belt and Road Initiative and Its Impact in Central Asia", A.y.

Başkurdistan'a düzenli olarak seferler düzenlemektedir. Başkurdistan ile Türkiye arasındaki ticaret hacmi 2016 yılı verilerine göre 233 milyon dolar seviyesindedir. Bu rakamın tamamına yakını Türkiye'nin ithalatı olarak gerçekleşmiştir.⁸⁸

Tataristan Özerk Cumhuriyeti İdil-Ural Bölgesi'nde yer almaktadır. Rusya Federasyonu'na bağlı özerk bir cumhuriyettir. Türkiye Rusya içerisindeki ilk başkonsolosluluğunu 1996 yılında Tataristan'ın başkenti Kazan'da açmış, bir yıl sonra Tataristan İstanbul'da bir temsilcilik açmıştır. Son yıllarda ise gerçekleştirilen üst düzey ziyaretlerle ikili ilişkiler güçlendirilmektedir. Bu kapsamda 11. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül 2009'da, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Başbakan sıfatı ile 2011'de, Başbakan Binali Yıldırım da 2016'da bölgeye birer ziyaret gerçekleştirmiştir. Tataristan Cumhurbaşkanı Minnihanov da hemen her yıl Türkiye'yi ziyaret etmektedir. En üst düzeyde gerçekleştirilen bu ziyaretlerin dışında Türkiye ve Tataristan arasında bakanlıklar düzeyinde ziyaretler de gerçekleştirilmektedir.

Türkiye ile Tataristan arasındaki ticaret hacmi 2016 yılında 215 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Ticarî ilişkilerin merkezinde ise inşaat yatırımları yer almaktadır. Bugün bölgedeki Türk yatırımlarının miktarı 2 milyar dolar seviyesindedir ve bu rakam Tataristan'daki toplam yabancı yatırımların %25'ine tekabül etmektedir. 2015 yılında Türkiye ile Rusya arasında yaşanan uçak krizi ile ikili ilişkilerde kırıl-ganlıklar yaşandıysa da, bunun etkisinin sınırlı kalması için çaba gösterilmiştir.⁸⁹

Rusya'ya bağlı Özerk Türk Cumhuriyetleri'nden bir diğeri de Altay'dır. Altay Cumhuriyeti'nin esas önemi bu bölgenin Türklerin ilk yurdu olmasından ileri gelmektedir. Bölgede eski Türk döneminden kalma birçok balbal, yazıt ve kaya resmi bulunmaktadır. Tarihî yönüyle Türk Akademisi'nin üzerine eğildiği bir bölgedir.

Rusya Federasyonu bünyesinde Türk Dünyası'nın Tuva, Saha (Yakut), Hakasya Cumhuriyetleri de bulunmaktadır. Türkiye'nin bu

⁸⁸ "Başkurdistan", *İnsamer*, https://insamer.com/tr/baskurdistan_1391.html

⁸⁹ "Tataristan", *İnsamer*, https://insamer.com/tr/tataristan_760.htm,

cumhuriyetlerle de eğitim, kültür ve ekonomi alanlarında sınırlı da olsa işbirlikleri mevcuttur. Son dönemde bu cumhuriyetlerle ilişkileri etkileyen bir olay olarak, Türkiye'nin 2017 Kasım'ında Rusya ile yaşadığı uçak krizine değinmek yerinde olacaktır. Rus Kültür Bakanlığı; bu krize tepki olarak, Tataristan, Başkurdistan, Altay Cumhuriyeti, Tuva Cumhuriyeti, Hakasya ve Saha Cumhuriyeti başkanlarına birer telgraf göndererek TÜRKSOY ile temaslarını durdurmalarını önermiştir.⁹⁰

Gökoğuz (Gagavuz) Yeri Moldova'ya bağlı özerk bir bölgedir. Türkiye'nin bölgeyle işbirliğinde TİKA projeleri öne çıkmaktadır. TİKA'nın, Kişinev Program Koordinasyon Ofisi 15 Haziran 1994'te açılmıştır. 2017 itibarıyla TİKA, Moldova'da başta su temini ve hijyeni olmak üzere sağlık, eğitim, idari ve sivil altyapıların geliştirilmesi ile tarımsal üretim sektörlerinde yaklaşık 300 projeyi hayata geçirmiştir.⁹¹ Türkiye Balkanlar başta olmak üzere birçok coğrafyaya yayılmış irili ufaklı diğer Türk topluluklarına da gerek TİKA gerek ilgili diğer kuruluşlar eliyle eğitim, sağlık, ekonomi, kültür vb. alanlarda sayısız yatırım yapmakta ve işbirliği projesini harekete geçirmektedir.

Son olarak, Türk Dünyası'nın öksüz bıraktığı Kıbrıs Türklerine de değinmekte fayda vardır. 15 Kasım 1983 tarihinde, Londra ve Zürih Andlaşmaları ile Kıbrıs Türk halkının "self-determinasyon" (kendi kaderini tayin etme) hakkına dayanılarak ve siyasî eşitliği vurgulanarak KKTC'nin bağımsızlığı ilan edilmiştir. Ancak bugüne gelindiğinde KKTC'nin uluslararası arenada ve dahası Türk Dünyası'nda tanınmayan bağımsızlığı Türkiye için bir hayal kırıklığı olmaya devam etmektedir.

Sonuç

İki kutuplu dünya düzeninin son bulmasıyla yaşanan büyük jeopolitik değişimlerin ardından, demir perdenin yumrukları arasından sıyrılıp

⁹⁰ "Rusya İşbirliğine 'son' Dedi," *Yeni Şafak*, 27.11.2015, <https://www.yenisafak.com/dunya/rusya-isbirligine-son-dedi-2348788>

⁹¹ "Başbakan Yıldırım TİKA'nın Moldova'daki Projelerinin Açılışını Yapacak", *TİMETURK*, 2017, <https://www.timeturk.com/basbakan-yildirim-tika-nin-moldova-daki-projelerinin-acilisini-yapacak/haber-617683>

çıkan Türk Dünyası'nın büyük kısmı aradan geçen zamanda büyük kültürel ve ekonomik dönüşümler yaşamıştır. Bu süreçte bölgeyi çevreleyen jeopolitik de durmaksızın dönüşmeye devam etmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan düzen tıpkı yıpranmış bir kumaşı andıran yapısıyla dünyanın her yerinde olduğu gibi Türk Dünyası'nı oluşturan geniş coğrafyada da ciddi deformasyonlar yaşamıştır. Çin devasa nüfusu ve üretim kapasitesiyle dünya sahnesine çıkarken ABD'nin Zeus rolünü oynadığı günlerin sona ermeye başladığı iyiden iyiye hissedilmektedir. Rusya, inişli çıkışlı günlerin ardından Putin yönetiminde küllerinden doğmuştur. Türkiye ise iki kutuplu dünyada kendisine biçilen role sadık kaldığı uzun yıllardan sonra bugün bölgesinde başat bir güç olarak öne çıkmıştır. Bu bağlamda uluslararası ve bölgesel dinamikler göz önüne alınarak, Türkiye ve Türk Dünyası ilişkileri değerlendirildiğinde bu çalışmada görülmüştür ki çeşitli fırsatların yanında önemli meydan okumalarla da karşılaşmaktadır.

Türk Cumhuriyetleri'nin bulunduğu Orta Asya göz önüne alındığında ilk meydan okuma olarak coğrafyanın kendisi ortaya çıkmaktadır. Bölgenin büyük deniz ve okyanuslara olan uzaklığı bölge için uzun yıllar Rusya'nın dışarıya açılan tek kapı olması çıkmazını doğurmuştur. Diğer yandan bölgeyi çevreleyen Çin ve Hindistan gibi kalabalık komşular yükselen ekonomileriyle hem bir fırsat hem de bir tehdit olarak Türkiye'nin bölgeyle ilişkilerini etkilemektedir. Bunlara ek olarak, bölgenin bundan önceki hâkimi Rusya ile Suriye ve Libya'da karşı safalarda yer alan Türkiye'nin bu dinamiklerin etkilerini Türk Dünyası ile ilişkilerinde izole etmeye yönelik araçlara ihtiyacı vardır. Bu noktada, Rusya ile karşılıklı bağımlılıktaki asimetrinin Türkiye lehine iyileştirilmesi gerilimlerin tırmanış hızını azaltacak ve bu gerilimlerin Türkiye-Türk Cumhuriyetleri ilişkilerine olası olumsuz yansımalarının önüne geçecektir.

1990'ların başından bu yana, Türkiye kurduğu çeşitli kurumlar eliyle Türk Cumhuriyetleri'nde eğitimden kültüre, bilimden sanata birçok alanla faaliyet göstermiştir. TİKA'nın kalkınma yardımlarıyla 1992'de başlayan süreç zamanla kapasite artırımı yönünde evrilmiştir.

Burada Türkiye için dikkat edilmesi gereken husus Çin'in Kuşak ve Yol Projesi'nin bölgeye yönelik yatırımlarıdır. Türkiye, Çin'e bağımlı olmanın tehlikeleri konusunda bölge ülkelerinde var olan bilinci kendi dost ve kardeşlik bağlarıyla harmanlayarak bu durumu hem kendisi hem de bölge ülkeleri için güvenli bir ekonomik kazanca çevirmelidir. Türkiye, bölge ülkelerinin ekonomik entegrasyonunu arttıracak bölgesel girişimlere öncelik vermelidir. Özbek pamuğundan, Türkmen gazına, Kazak yahut Azerbaycan petrolüne varıncaya kadar bu ürünler Türk Dünyası ekonomik entegrasyon çatısı altında yine Türk Dünyası eliyle işlenip dünyaya satılmalıdır. Türk Cumhuriyetleri'nin SSCB döneminden kalma ekonomik anlamda çevre ülkesi olma rolünden sıyrılması için Türkiye'nin kendi yaşadığı ekonomik dönüşüm ve özellikle savunma sanayi gibi alanlarda yaptığı atılım örnek teşkil edebilir.

Türk Konseyi, Türkiye için Türk Dünyası'na yönelik yumuşak gücünün mühim araçlarından birisi olarak şüphesiz önemli bir rol oynamaktadır. Türk Konseyi'nin geleceğe yönelik olası dönüşümü konusunda bir değerlendirme yapıldığında şu noktalar öne çıkmaktadır. Öncelikle, Türk Konseyi yapılanmasına üye ülkelerin her birinde kampüsü olacak şekilde bir üniversitenin eksikliği hissedilmektedir. Böylesi bir üniversitenin kurulması ile üyeler arasında ortak bir tedrisattan geçmiş nitelikli insan kaynağı ile Türk Dünyası'ndaki işbirliği arttırılabilir. Bununla birlikte, Türk Konseyi'ne üyelik çeşitli devletlerin sınırları içerisinde yer alan Türk dili konuşan özerk cumhuriyetlere de açılarak Türk Dünyası ve Türkiye ilişkilerinin kapsamı genişletilebilir.

Türkiye ve Türk Dünyası ilişkilerinde Türkiye için eğitim alanında önemli meydan okumalardan biri de Türkiye'nin uluslararası öğrenci değişim pastasından aldığı küçük pay ve bunun bölgedeki karşılığıdır. Bu noktada Türk üniversitelerinin bu coğrafyalarda bir marka olarak ortaya çıkmaları için üniversiteler tarafından sosyal medya ve internet daha etkin kullanılmalıdır. Ülkelere yönelik özelleştirilmiş tanıtım stratejileri ile öğrenci kitlelerine ulaşılmalı ve Türkiye ve Türk üniversitelerine yönelik algının iyileştirilmesi yönünde tanıtımlar yapılmalıdır. Diğer yandan Türkiye bursları ile eğitim alan öğrencilerin ülkelere

döndükten sonra da Türkiye ile etkileşimlerini sürdürmelerini sağlayacak etkin bir çatı yapının eksikliği dolayısıyla eğitim alanında yapılan yatırımların uzun vadede Türk Dünyası ilişkilerine yansımaları sınırlı olmaktadır. Bu durum da Türkiye ve bölge ülkeleri arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkilerin potansiyeli ve gerçekleşen değeri arasındaki farkı oluşturan bir etken olarak göz önüne alınmalıdır.

Sözün özü, ortak bir ata yurdundan çıkıp dünyaya dağılan evlatların oluşturduğu Türk Dünyası bugün o ortak mirasın etrafında bir araya gelmeye çabalamaktadır. Fakat SSCB dönemindeki yıllar süren kopuşun izlerini bağımsızlığını kazanmış genç cumhuriyetlerin dimağından silmek ve kültürel entegrasyona dayalı milli birlik bilinci etrafında Türk Dünyası'nı birleştirmek kolay bir mesele olmamıştır. Türkiye bu zorlukların ve kendi gücünün sınırlarının bilincinde olarak bugün Türk Dünyası'nda rasyonel politikalarla kurumsallaşmış bir zeminde politikalarını icra etmektedir. Dahası, Rusya ile arasındaki problemlerin Türk Cumhuriyetleri'yle ilişkilerinin dinamiğini etkileyeceğinin bilincinde olarak hareket etmektedir. Lakin Türkiye de karşılıklı ticaret hacimlerinin artması, bölgenin Batı'ya açılan kapısı olması ve Türk iş adamlarının belli sektörlerde kilit aktörler olmasıyla Türk Cumhuriyetleri'nde diplomatik manevra alanını genişletmiştir. Sonuç olarak söylenebilir ki, Türkiye'de 1990'larda romantik bir coşkuyla başlayan Türk Dünyası mülhazaları bugün bölgesel ve küresel gerçeklerle yoğurulmuş olarak daha az coşkulu fakat daha fazla üretkendir.

Kaynakça

"About Kazakhstan Culture: Ethnic Groups", *Embassy of Kazakhstan in Washington D.C Internet Sitesi*, <https://kazakhembus.com/about-kazakhstan/culture/ethnic-groups>, (Erişim Tarihi: 06.07.2020).

"AFAD Aracılığıyla 58 Ülkeye 4,5 Milyar Liralık İnsani Yardım", *T.C. İçişleri Bakanlığı*, 20.08.2019, <https://icisleri.gov.tr/afad-araciligiyyla-58-ulkeye-45-milyar-liralik-insani-yardim>, (Erişim tarihi: 07.07.2020).

Allison, Roy ve Lena Jonson (2001), "Central Asian Security: Internal and External Dynamics," *Central Asian Security: The New International Context*, (Der.) Roy Allison and Lena Jonson, Washington: Brookings University Press.

- Altuğ, Bayram (2009), "BM İnsan Hakları Konseyi'ne Üye 22 Ülkeden Çin'e 'Uygur Türkleri' Tepkisi," *Anadolu Ajansı*, 11.07.2019, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bm-insan-haklari-konseyine-uye-22-ulkeden-cine-uygur-turkleri-tepkisi-/1529234>, (Erişim: 10.07.2020).
- Alyılmaz, Cengiz (2016), "Uluslararası Türk Akademisi ve Altay Cumhuriyeti'ndeki Eski Türk Yazıtları Albümü Adlı Eser Üzerine", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 56, ss. 657-690.
- Ametbek, Dinmuhammed (2020), "Astana Sürecinin Kazakistan Açısından Önemi", *Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi*, <https://ankasam.org/astana-surecinin-kazakistan-acisindan-onemi/>, (Erişim Tarihi: 10.07.2020).
- Ametbek, Dinmukhammed (2015), *Locating Turkey in Kazakhstan's Eurasian Identity*, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Aras, Bülent, and Hakan Fidan (2009), "Turkey and Eurasia: Frontiers of a New Geographic Imagination", *New Perspectives on Turkey*, S. 40, ss. 195-217
- Aydin, Mustafa (1996), "Turkey and Central Asia: Challenges of Change", *Central Asian Survey*, C. 15. S. 2, ss. 157-177,
- "Azerbaycan'ın Siyasi Görünümü", *T.C. Dışışleri Bakanlığı*, <http://www.mfa.gov.tr/azerbaycan-siyasi-gorunumu.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 08.07.2020)
- "Azerbaycan Gülen Okullarını Kapattı", *Al Jazeera Türk*, 19.06.2014, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/azerbaycan-gulen-okullarini-kapatti>, (Erişim: 08.07.2020).
- "Background Reference: Kazakhstan", (2019), *US Energy Information Administration*, <https://www.eia.gov/international/content/analysis/countries_long/Kazakhstan/background.htm>, (Erişim Tarihi: 09.07.2020).
- Baisalov, Ermek (2020), "Central Asia 2020 -Trends and Challenges", *CABAR.ASIA*, 08.01.2020, <https://cabar.asia/en/central-asia-2020-trends-and-challenges/>, (Erişim Tarihi: 10.07.2020).
- Balcı, Bayram (2016), "Turkey-Azerbaijan: 'One Nation, Two States'?" *Repair Future*, <https://repairfuture.net/index.php/en/identity-standpoint-of-turkey/turkey-azerbaijan-one-nation-two-states>, (Erişim Tarihi: 09.07.2020).
- Başaran, Rifat (2019), "Son Dakika Haberi: Skandal Toplantı! 'Bu Salonda FETÖ'cünün ne işi var," *Hürriyet*, 30.11.2019, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/kazakistan-da-skandal-toplantı-bu-salonda-fetocunun-ne-isi-var-41386052>, (Erişim Tarihi: 09.07.2020).
- "Başbakan Yıldırım TİKA'nın Moldova'daki Projelerinin Açılışını Yapacak", *TimeTürk*, 06.05.2017, <https://www.timeturk.com/basbakan-yildirim-tika-nin-moldova-daki-projelerinin-acilisini-yapacak/haber-617683>, (Erişim Tarihi: 10.07.2020).
- "Başkurdistan," *İnsamer*, https://insamer.com/tr/baskurdistan_1391.html, (Erişim Tarihi: 10.07.2020).
- Bay, Erdal, Akmatali Alimbekov, Mustafa Mete, Eyüp Cücük, and Erhan Yokuş (2017), "Türk Dünyası Birliği' Algısı", *Akademik Bakış Dergisi*, C. 11. S. 21, ss. 55-85.

- Burns, Nicholas (2012), "The Rise of Turkey as a Superpower", *Harvard Kennedy School Belfer Center for Science and International Affairs*, <https://www.belfercenter.org/publication/rise-turkey-superpower>, (Erişim Tarihi: 07.07.2020)
- "China's Belt and Road Initiative and Its Impact in Central Asia" (2017), *Voices on Central Asia*, 19.01.2018, <https://voicesoncentralasia.org/chinas-belt-and-road-initiative-and-its-impact-in-central-asia/>, (Erişim Tarihi: 10.08.2020).
- Cornell, Svante E. (1998), "Turkey and the Conflict in Nagorno Karabakh: A Delicate Balance" *Middle Eastern Studies*, C. 34, S. 1, ss. 51-72.
- Doğanay, Hayati (1995), "Türk Dünyası'nın Siyasi Sınırları," *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 3, ss. 23-56.
- "Erdogan'dan Sınır Garantisi", (2009), *Milliyet*, 14.05.2009, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/erdogan-dan-sinir-garantis-i-1094522>, (Erişim Tarihi: 09.07.2020).
- Ertürk, Amine Tuna (2018), "Türkiye'de Uygur Toplumu: Tarihi Serüveni, Sorunları ve Talepleri," *İNSAMER*, https://insamer.com/tr/turkiyede-uygur-toplumu-tarih-seruveni-sorunlari-ve-talepleri_1827.html, (Erişim Tarihi: 10.07.2020).
- "FETÖ'yü İlk o Ülke Yasaklamış", *TRT Haber*, 01.08.2016, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/fetoyu-ilk-o-ulke-yasaklamis-263860.html>, (Erişim Tarihi: 08.07.2020)
- "FETÖ Türkmenistan'da Yüzde 98 Yerelleşti", *Türkiye*, <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/gundem/649959.aspx>, (Erişim Tarihi: 08.07.2020).
- Fukuyama, Francis (1992), *The End of History and the Last Man*, New York: The Free Press.
- Gasimova, Rasana (2019), "Turkey among Kazakhstan's Key Strategic Partners", *Azernews*, 14.11.2019, <https://www.azernews.az/region/158402.html>, (Erişim Tarihi: 08.07.2020).
- "Hakkımızda", *SOCAR Türkiye*, <http://www.socar.com.tr/hakkimizda/socar-turkiye> (Erişim Tarihi: 09.07.2020).
- "Hakkımızda", *TİKA*, <https://www.tika.gov.tr/tr/sayfa/hakkimizda-14649>, (Erişim Tarihi: 06.07.2020).
- İpek, Cemil Doğaç (2019), *Frankofoni ile Türk Konseyi'nin Mukayesesi*, Ankara: Nobel Yayınları.
- — — (2017), "L'UNESCO Du Monde Turcophone: TURKSOY", *TRT Français*, 02.03.2017, <https://www.trt.net.tr/francais/afrique-asie/2017/03/02/1-unesco-du-monde-turcophone-turksoy-682691>, (Erişim Tarihi: 06.07.2020).
- Jödicke, Ansgar (2017), "Shia Groups and Iranian Religious Influence in Azerbaijan: The Impact of Trans-Boundary Religious Ties on National Religious Policy", *Eurasian Geography and Economics*, C. 58, S. 5, ss.533-556.
- Kalkınma Bakanlığı (2015), Yükseköğretimin Uluslararasılaşması Çerçevesinde Türk Üniversitelerinin Uluslararası Öğrenciler için Çekim Merkezi Haline Getirilmesi, Ankara.
- Kashgarian, Asim (2020), "Türkiye Uygurlar'a Uygulanan Baskıya Sessiz Kalıyor", *Amerika'nın Sesi*, 21.02.2020, <https://www.amerikaninsesi.com/a/uygurlar-turkiye-nin-suskunlugundan-rahatsiz/5298237.html>, (Erişim Tarihi: 10.08.2020).

- "Kazakhstan Economy 2020", *CIA World Factbook*, https://theodora.com/wfbcurrent/kazakhstan/kazakhstan_economy.html, (Erişim Tarihi: 10.08.2020).
- "Kazakistan-Türkiye Dış Ticareti (ANALİZ)", *Kazakistan.Kz Haber Sitesi*, 24.03.2016, <http://www.kazakistan.kz/kazakistan-turkiye-dis-ticareti-analiz/> (Erişim Tarihi: 10.08.2020).
- "Kırgızistan'ın Ekonomisi", *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, <http://www.mfa.gov.tr/kirgizistan-cumhuriyeti-ekonomik-iliskileri.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 08.07.2020).
- "Kırgızistan FETÖ Üyelerini İade Etmeye Hazırlanıyor", *Kırım Haber Ajansı*, 30.12.2019, <https://qha.com.tr/haberler/kirgizistan-feto-uyelerini-iade-etmeye-hazirlaniyor/138343/>, (Erişim Tarihi: 08.07.2020).
- Kramer, Heinz (1996), *Will Central Asia Become Turkey's Sphere of Influence? Perceptions*, C. 1, S. 4,
- Molavi, Afshin (2003), "Iran's Azeri Question: What Does Iran's Largest Ethnic Minority Want?", *Eurasianet*, 15.04.2003, <https://eurasianet.org/irans-azeri-question-what-does-irans-largest-ethnic-minority-want>, (Erişim Tarihi: 07.07.2020).
- Mortimer, Edward (1993), "Active in a New World Role", *Turkey, Europe's Rising Star: The Opportunities in Anglo-Turkish Relations*, London: Lowe Bell Comm., 1993.
- Olcott, Martha B. (2001), "Central Asia: Common Legacies and Conflicts," *Central Asian Security: The New International Context*, (der.) Roy Allison and Lena Jonson, Washington: Brookings Institution Press.
- "Özbekistan'ın Nüfusu 34 Milyona Yaklaştı", *Kırım Haber Ajansı*, 28.01.2020, <https://qha.com.tr/haberler/ozbekistan-in-nufusu-34-milyona-ulasti/151962/>, (Erişim Tarihi: 08.07.2020).
- Özdemir, Çağatay ve Turan Can (2012), "Türkiye'nin Büyük Öğrenci Projesi 1992-2012", *Türk Tarihi ve Kültür Araştırmaları*, <https://www.altayli.net/turkiyenin-bu-yuk-ogrenci-projesi-1992-2012.html>, (Erişim Tarihi: 12.08.2020).
- Özdemir, Mehmet Gökhan, and Shamsi Rzali (2017), "FETÖ Yapılanmasının Türkiye Azerbaycan İlişkilerine Etkileri", *Uluslararası 15 Temmuz Darbe Girişimi ve Türkiye Sempozyumu*, Muş/Türkiye.
- Özey, Ramazan (2010), *Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği*, İstanbul: Aktif Yayınevi.
- Rehimov, Ruslan (2019), "Nahçıvan Anlaşması 10. Yılında Tarihi Dönemeçte", *Anadolu Ajansı*, 03.10.2019, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/nahcivan-anlasmasi-10-yilinda-tarihi-donemecte/1600917>, (Erişim Tarihi: 10.07.2020).
- "Rusya İşbirliğine 'son' dedi", *Yeni Şafak*, 27.11.2015, <https://www.yenisafak.com/dunya/rusya-isbirligine-son-dedi-2348788>, (Erişim Tarihi: 09.07.2020).
- Şahin, Mehmet, Murat Tinas, Buğra Sarı, İbrahim İrdem, Yakup Şahin, Hasan Kıyıcı vd. (2018), "Uluslararası Bir Tehdit Olarak FETÖ," *Polis Akademisi II. Uluslararası Güvenlik Sempozyumu*, Ankara: Polis Akademisi Yayınları.
- Saraçalp, Çağrı (2018), "Kazakistan'da Latin Alfabesi Güncellendi: Kesme İşaretleri Alfabeden Çıkartıldı," *JOURNAL.İST*, 20.11.2018, <https://www.gzt.com/jurnal-list/kazakistanin-latin-alfabesine-gecis-sureci-2819460>, (Erişim Tarihi: 07.07.2020).

- Süsler, Buğra (2019), "Turkey: An Emerging Middle Power in a Changing World?", *LSE IDEAS*, <https://medium.com/@lseideas/turkey-an-emerging-middle-power-in-a-changing-world-df4124a1a71f>, (Erişim Tarihi: 08.07.2020).
- Taldbayeva, Dinara (2012), *Türk Dünyasında Entegrasyon Süreci: Türkiye-Kazakistan İkili İşbirliğinin Sürece Etkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- "Tarihçe", *Ahmet Yesevi Üniversitesi*, <https://www.ayu.edu.tr/tarihce>, (Erişim Tarihi: 07.07.2020).
- — —, (2020), *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi*, <http://manas.edu.kg/index.php/kurumsal/tanitim/tarihce>, (Erişim Tarihi: 07.07.2020).
- "Tataristan", *İnsamer*, https://insamer.com/tr/tataristan_760.htm, (Erişim Tarihi: 10.07.2020).
- Tokayev, Kasımjomart, (2002) *Diplomatiya Respubliki Kazahstan (Kazakistan Cumhuriyeti'nin Diplomasisi)*, Almatı: Atamura Yayınları.
- Torun, Zerrin (2016), "The Debate on Turkey as a Role Model (1990-2011)", *Avrasya Etütleri*, C. 49, S. 1, ss. 7-32.
- Turgut, Arzu (2013), *Comparative Analysis of Domestic Security Issues of Kazakhstan and Uzbekistan in the Post-Soviet Era*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Orta-doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- "Türk Konseyi Hakkında", *Türk Konseyi*, <https://www.turkkon.org/tr/turk-konseyi-hakkında>, (Erişim Tarihi: 06.07.2020).
- "Türk Konseyi (Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi)", *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, <http://www.mfa.gov.tr/turk-konseyi.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 06.07.2020).
- "Turkey Overview" (2020), *The World Bank*, <https://www.worldbank.org/en/country/turkey/overview>, (Erişim Tarihi: 08.07.2020).
- "Türkiye - Azerbaycan Siyasî İlişkileri", *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-azerbaycan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 08.07.2020).
- "Türkiye - Ermenistan Siyasî İlişkileri", *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ermenistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 08.07.2020).
- "Türkiye - Kırgızistan Siyasî İlişkileri", *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-kirgizistan-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 08.07.2020).
- "Türkiye - Özbekistan Siyasî İlişkileri", *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ozbekistan-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 08.07.2020).
- "Türkiye-Türkmenistan Siyasî İlişkileri", *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-turkmenistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 08.07.2020).
- "Türkiye Bursları - Tarihçe", *Türkiye Bursları*, <https://turkiyeburslari.gov.tr/tr/sayfa/hakkimizda/turkiye-burslari>, (Erişim Tarihi: 06.07.2020).
- Türkiye İstatistik Kurumu (2019), *Ülke Gruplarına Göre Yıllık İhracat*, — — — (2019), *Ülke Gruplarına Göre Yıllık İthalat*.
- "Türkmenistan'da İnşaat, Diğer Sektörlere de Kapı Açtı!", *Yapı: Yapı Sektörünün Haber Portalı*, http://www.yapi.com.tr/haberler/turkmenistanda-insaat-diger-sektorlere-de-kapi-acti_111191.html, (Erişim Tarihi: 10.07.2020).

"Türkmenistan'ın Ekonomisi", *T.C. Dışışleri Bakanlığı*, <http://www.mfa.gov.tr/turkmenistan-ekonomisi.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 08.07.2020).

Uçar, Fuat (2007), *Dış Türkler*, Ankara: Fark Yayınları.

"Ülke Künyesi: Türkmenistan", *T.C. Dışışleri Bakanlığı*, <http://www.mfa.gov.tr/turkmenistan-kunyesi.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 08.07.2020).

"Ülke Künyesi", *T.C. Dışışleri Bakanlığı*, <http://www.mfa.gov.tr/azerbaycan-kunyesi.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 10.07.2020).

Ünalmlış, Ahmet Nafiz (2019), "Yumuşak Gücün Tesis Edilmesinde Kültürel Diplomasi nin Önemi ve Bir Uygulayıcı Olarak Yunus Emre Enstitüsü", *BİLİG*, S. 91, ss. 137-159.

Wheeler, Thomas (2013), *Turkey's Role and Interests in Central Asia*, Saferworld.

ULUSLARARASI GÜVENLİK, TERÖRİZM, NATO VE TÜRKİYE

Arif BAĞBAŞLIOĞLU*

Giriş

1990'lı yıllarda uluslararası konjonktürdeki değişim paralelinde, ülke içi çatışmalara bağlı olarak dünyanın çeşitli bölgelerinde meydana gelen uluslararası siyasî ve ekonomik nitelikli krizler güvenlik söylemi ve algılamasını da belirli ölçüde değiştirmiştir. Devleti ve sadece silahlı kuvvetlerle karşılık verilecek devlete yönelik tehditleri merkeze alan güvenlik söyleminin karşısında yeni bir söylem inşa edilmeye başlanmıştır. Bu yeni söylem, ekonomik istikrarsızlık, siyasî baskı, ülke içi çatışmalar, salgın hastalıklar, insan ve yasa dışı madde kaçakçılığı ve göç gibi ekonomik ve çevresel nedenlerden kaynaklı geleneksel olmayan tehditleri ve bireyi merkeze almaktadır. Söz konusu söylem değişimi, uluslararası toplumun sadece devletlerin değil insanların da güvenliğini koruma altına almak amacıyla özel önlemler alması gerektiği düşüncesini esas alan “koruma sorumluluğu”, “insanî müdahale” ve “insan güvenliği” gibi kavramların gelişimini de beraberinde getirmiştir. İnsanî müdahale en genel anlamıyla ağır insan hakları ihlallerini ortadan kaldırmak ve sivil halkı korumak amacıyla, diğer devletler ya da uluslararası örgütlerce kuvvet kullanılması demektir. İnsanî müdahale tartışmalarının kuramsal boyutu devletin kurucu özelliklerinden biri

* Doç. Dr., Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü,
ORCID: 0000-0002-8603-5014, abagbaslioglu@ahievran.edu.tr

olarak kabul edilen devletin egemenliği ile evrensel bir değer olarak değerlendirilen insan hakları arasındaki sınır çizme mücadelesine dayanmaktadır.

Güvenlik anlayışının Soğuk Savaş sonrasında bu yönde farklılaşması kolektif savunma örgütü olarak kurulmuş NATO'nun söylem ve faaliyetlerinde yeniliği ifade eden bir "dönüşüm" sürecinin başlama-sına sebep olmuştur. Güvenlik anlayışındaki söz konusu değişim, NATO'nun faaliyetlerinin uluslararası kamuoyu nezdinde meşru kılabilmek için çerçevesinde iki temel gerekçeyi kullanmasına/söylemleştirmesine imkân sağlamıştır. Birinci söylem insan hakları öğretisi içerisinde inşa edilmiştir. Bu söylem aracılığıyla, NATO'nun Soğuk Savaş sonrasında üstlendiği "kriz yönetimi" görevi ve bu çerçevede gerçekleştirilen askerî müdahaleler -özellikle Kosova ve Libya müdahaleleri- "insanî müdahale" ve "koruma sorumluluğu" gibi kavramlar ile gerekçelendirilmiştir. İkincisi ise "terörizmle mücadele" söylemidir. Yeni güvenlik ortamı ve güvenlik anlayışı çerçevesinde devlet dışı aktörlerin ve onlarla mücadelenin varlığı, NATO'ya özellikle 11 Eylül saldırıları sonrasında başlayan ve aşama aşama sürdürülen "terörizmle mücadele" söylemini inşa etmesine katkı sağlamıştır. Bu çalışmanın temel amacı, NATO'nun Soğuk Savaş sonrası dönüşümü ve bu sürecin Türkiye'nin NATO içerisindeki konumunu nasıl etkilediğini ortaya koymaktır. Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) dış politikasındaki hedef ve eğilimlerin NATO'nun hedef ve eğilimlerine dönüşebilme potansiyelinin yüksek olduğu genel olarak gözlemlenen ve büyük ölçüde kabul gören bir değerlendirmedir. Bu bağlamda, ABD dış politika mutfağında üretilen "ortaklık", "füze savunma sistemi", "önleyici müdahale", "terörizmle mücadele" gibi kavram ve hedeflerin, NATO'nun Soğuk Savaş sonrasında faaliyet ve söylemlerinde farklı yoğunluklarda kullanıldığını belirtmek gerekmektedir. Bu çerçeve dâhilinde, çalışmada, özellikle Soğuk Savaş sırasında ve 1990 ile ABD'nin Irak müdahalesini gerçekleştirdiği 2003 yılına kadara olan dönemde, ABD dış politikası ile NATO'nun ilgi, faaliyet ve söylemlerindeki değişim arasında doğru bir orantı olduğu kabul edilmektedir. Ancak son zamanlarda, ABD ile Avrupa Devletleri,

özellikle de Almanya, arasındaki NATO'nun rolü ve hedefleri açısından farklı tutumların varlığı ve Türkiye-ABD arasındaki müttefiklik ilişkilerinin sorgulanmasına sebep olan gelişmelerin yaşanmakta olduğu unutulmamalıdır. Bu hususlar dikkate alındığında, bu çalışmanın temel iddiası, söz konusu doğru orantının ve Soğuk Savaş Sonrasında "ortak tehdidi" din yokluğunda İttifak'ı ayakta tutan "birlikte çalışabilirliğin (*interoperability*)" azalma eğilimi gösterdiği tespitidir. Çalışmada öncelikle, Soğuk Savaş sonrası dönemde NATO'nun dönüşümünü yönlendiren politikalar ele alınacaktır. Daha sonra oluşturulduğu tarihten itibaren Türkiye-NATO ilişkilerinin nasıl seyrettiği ve Türkiye'nin NATO içerisindeki konumu hakkında bilgi verilecektir. Son olarak güncel gelişmeler ışığında, NATO'nun bölgeye yönelik politikasının hangi parametreler çerçevesinde ve nasıl oluşturulduğu değerlendirilecektir.

Soğuk Savaş Sonrası NATO Politikaları ve NATO'nun Dönüşümü

Dönüşüm süreci, kısaca NATO'nun güvenlik ortamındaki değişime yönelik olarak gerçekleştirdiği uyum çabaları olarak tanımlanabilir. NATO'nun kurumsal kimliğinde büyük değişimlere yol açan dönüşüm süreci, coğrafî ve askerî olarak iki temel alanda kendini göstermektedir. NATO'nun yeni üyeler kabul etmek suretiyle genişlemesi ve farklı bölgelerde ortaklık programları kurarak bölgesel bir örgütten küresel bir örgüte dönüşme çabaları, İttifak'ın coğrafî dönüşümünü oluşturmaktadır. Askerî dönüşüm ise, üye ülkelerin silahlı kuvvetlerinin karşılıklı çalışabilirliğini ve etkinliğini geliştirmek amacıyla yeteneklerin bütünleştirilmesi ve geliştirilmesine yönelik dinamik bir süreç olarak tanımlanabilir. Bu süreçler, NATO üyesi ülkeler ve İttifak ile ortaklık içerisinde olan ülkelere gerçekleştirilen kamu diplomasisi faaliyetleri ile de desteklenmiştir. Nihayetinde, bu süreçler çerçevesinde kuvvet yapısı yeniden düzenlenen NATO içerisinde çok yönlü bir faaliyet ve teşkilat değişimi yaşanmıştır.¹

¹ Arif Bağbaşıoğlu, "Güncelliğini Yitirmeyen Bir Sorun Olan Yük Paylaşımına Yeni Bir Çözüm Arayışı: Akıllı Savunma ve NATO", *Gazi Akademik Bakış*, C. 10, S. 19, 2016, ss. 209-225, s. 212.

NATO'nun dönüşümünü İttifak'ın pratik uygulamalarının yanı sıra, bu uygulamaların önerildiği 1991, 1999 ve 2010 yıllarında yayımlanan İttifak'ın stratejik konseptleri yoluyla izleyebilmek de mümkündür. NATO'nun stratejik konseptleri mevcut uluslararası güvenlik ortamını ve NATO'ya yönelik tehditleri tanımlayan ve söz konusu tehditlere yönelik mücadele yöntemlerini belirleyen ve İttifak'ın amaç ve görevlerini güncelleyen resmî metinlerdir. NATO'yu doğuran ve destekleyen faktörlerin Soğuk Savaş sonrası dönemde ilgili ve inandırıcılık bağlamında maruz kaldığı erezyon, İttifak'ın meşruiyetinin yeniden temellendirilmesini gerekli kılmıştır. Bu çerçevede NATO yayımladığı stratejik konseptlerde kendisine, Kuzey Atlantik Antlaşması'nda belirtilen görev alanı dışında, barışı koruma ve kriz yönetimi gibi yeni görevler belirlemiştir. Aynı zamanda bu dönem, yeni üyeler kabul etmek suretiyle genişlemeyi, farklı coğrafi bölgelerde ortaklık programları kurulmasını bu doğrultuda askerî modernizasyon ve kuvvet yapısının yeniden düzenlenmesini İttifak'ın temel güvenlik politikaları hâline getirmiştir.

Bu doğrultuda, Soğuk Savaş sonrası oluşan yeni güvenlik ortamında İttifak'ın varlığını kalıcı kılabilmek, dönüşüm sürecini dinamik tutabilmek ve üyeler arasındaki dayanışmayı artırmak amacıyla örgüt içerisinde birçok politika, kavram ve proje üretilmiştir. Tablo 1'de açıklanan, "genişleme politikası", "ortaklık politikası", "füze savunma politikası", "kapsamlı yaklaşım", "mükemmeliyet merkezleri", "çoklu gelecekler projesi", "küresel ortaklar" ve "akıllı savunma" bu çerçevede sayılabilirler. Bu teşebbüsler esasında kuruluşa temel teşkil eden Sovyet tehdidin yokluğunda, yeni tehdit ve risklere yönelik olarak ve İttifak'ı dinamik tutabilmek adına tasarlanmışlardır. NATO'nun söz konusu kavram ve politikaları, aşağıda detaylandırıldığı gibi, Bosna, Kosova, Afganistan ve Libya'da gerçekleştirdiği barışı destekleme operasyonları ile Somali'de deniz korsanlığı ile mücadele ve Irak'ta eğitim misyonu gibi İttifak'ın nüfuz alanını genişleten görevlerle de desteklenmiştir.

Tablo 1: NATO'nun Dönüşümü Bağlamında Üretilen Bazı Politika, Kavram ve Projeler

<p>Genişleme Politikası</p>	<p><i>Karşılıklı yetki ve sorumluluklar çerçevesinde NATO'ya yeni üyeler kabul edilmesi ve böylece İttifak'ın sınırlarının genişletilmesini ifade etmektedir. Bu politika çerçevesinde 1999'da Çek Cumhuriyeti, Macaristan Polonya, 2004 yılında Estonya, Letonya, Litoanya, Bulgaristan, Romanya, Slovakya ve Slovenya, 2009 yılında Arnavutluk ve Hırvatistan ve 2017 yılında Karadağ NATO üyesi olmuşlardır. NATO'nun günümüzde üye sayısı 29'dur.</i></p>
<p>Ortaklık Politikası</p>	<p><i>Soğuk Savaş sonrası dönemde NATO üyesi olmayan ülkeler ile işbirliği ve diyalogun artırılması hedefi çerçevesinde şekillenen bu politika, günümüzde NATO'nun coğrafi dönüşümünün en önemli unsurlarından birini oluşturmaktadır. Kurumsal çerçeveleri olan NATO ortaklıkları, 1994 yılında ilan edilen Barış İçin Ortaklık (BİO) ve Akdeniz Diyalogu (AD) ile Türkiye'nin ev sahipliğini yaptığı 2004 İstanbul Zirvesi'nde başlatılan İstanbul İş Birliği Girişimi (İİG)'dir. BİO'nun üyeleri olan Rusya Federasyonu, Ukrayna ve Gürcistan ile ikili formatta ortaklıklar da mevcuttur. Küresel ortaklarla olan ilişkiler de ortaklık politikasının yelpazesini genişletmektedir.</i></p>
<p>Füze Savunma Politikası</p>	<p><i>Balistik füzelerin yayılmasının Avrupa-Atlantik bölgesine yönelik ciddi bir tehdit olduğu tespiti çerçevesinde üye ülkelerin topraklarını balistik füze saldırısına karşı korumak amacıyla dizayn edilmiştir. 2010 Lizbon Zirvesi'nde açıklanan NATO'nun son stratejik konsepti ile resmî olarak NATO'nun kolektif savunma politikasına "Füze Savunma Sistemi" de dâhil edilmiştir.² Bu noktada savunma sistemi fikrinin tarihsel ve pragmatik açıdan bir NATO projesi olarak değil, ABD'nin dış politikasının zorunlu bir sonucu olarak doğduğu ifade edilmelidir.³</i></p>

² Belgenin tam metni için bkz. North Atlantic Council, *Active Engagement, Modern Defence: Strategic Concept*, 2010, http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_68580.htm.

³ Balistik füzelerin kullanım aşamasında yok edilmesi fikri, 1980'li yıllardan itibaren ABD'nin güvenlik politikalarının oluşturulmasında dikkate alınan hususlardan olmuştur. ABD dış politikasında füze savunma sistemi fikrinin gelişimi ve bu fikrin NATO politikalarına eklenmesi ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Kibaroğlu, "NATO'nun Balistik Füze Savunma Sistemi ve Türkiye", *Uluslararası İlişkiler*, C. 9, S. 34, 2012, ss.183-204, s.187-191; S. K. McMahon, *Pursuit of the Shield: The U.S. Quest for the Limited Ballistic Missile Defense*, Md. University Press of America, Lanham, 1997.

<p>Kapsamlı Yaklaşım</p>	<p>2006 Riga Zirvesi'nde yayımlanan Kapsamlı Siyasi Yönerge'den ismini alan yaklaşım, NATO'nun bölgesel kolektif savunma örgütünden küresel görevler icra eden bir güvenlik örgütüne dönüşümünü esas almaktadır.⁴ 2010 Lizbon Zirvesi'nde açıklanan stratejik konseptin merkezine "kriz yönetimine kapsamlı yaklaşım" teması eklenmiştir. Dönemin NATO Genel Sekreteri Rasmussen kapsamlı yaklaşımı, NATO operasyonlarının başarı ile yürütülebilmesi ve İttifak üyesi olmayan ülkeler ve uluslararası barış ve güvenliğinin çeşitli yönleriyle ilgilenen uluslararası örgütler gibi başka aktörler ile işbirliği yapılması açısından kritik bir öneme sahip olarak değerlendirilmektedir.⁵</p>
<p>Mükemmeliyet Merkezleri</p>	<p>Dönüşüm Zirvesi olarak adlandırılan 2002 Prag Zirvesi'nde alınan kararlar çerçevesinde, 12 Haziran 2003 tarihinde NATO Savunma Bakanları tarafından onaylanan bir belge ile mükemmeliyet merkezleri kurulmasına karar verilmiştir. Bu merkezler belirlenmiş alanlarda uzmanlığın geliştirilmesine katkı sağlamak, stratejik ve operatif seviyede eğitim vermek ve ortak bir anlayış yaratmak için kurulmuşlardır. Günümüzde terörizmle mücadele, enerji güvenliği, hava harekâtı, sivil asker iş birliği, siber savunma gibi alanlarda faaliyet gösteren NATO tarafından akredite edilmiş yirmi dört adet mükemmeliyet merkezi mevcuttur.⁶</p>
<p>Çoklu Gelecekler Projesi</p>	<p>İttifak içerisinde NATO'nun geleceği ile ilgili olarak hazırlanan önemli çalışmalarından birisidir. Senaryo analizi yaklaşımına göre Müttefik Dönüşüm Komutanlığı eş güdümünde hazırlanmış ve Mayıs 2009'da kamuoyuna açıklanmıştır. Bu proje, gelecekteki muhtemel tehdit alanlarını ortaya koyarak NATO'nun alabileceği görevleri ve bunların icrası için kazanılması gereken yetenekleri belirlemektedir.⁷</p>

⁴ Belgenin tam metni için bkz. North Atlantic Council, *Comprehensive Political Guidance, 2006*, http://www.nato.int/cps/en/SID-BE7F4F92-5E137DFF/natolive/official_texts_56425.htm

⁵ "Speech by NATO Secretary General Anders Fogh Rasmussen at the Strategic Concept Seminar in Helsinki", NATO, 04.03.2010, http://www.nato.int/cps/en/natolive/opinions_61891.htm.

⁶ "Centres of Excellence", NATO, 2016, http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_68372.htm.

⁷ NATO Allied Command Transformation, "Multiple Futures Project: Navigating Towards 2030", Final Report April 2009, Brusselss, s.5. http://www.act.nato.int/media/Multiple_Futures/20090503_MFP_finalrep.pdf.

Küresel Ortaklar	NATO'nun kurumsal ortaklıkları dışında, özellikle Afganistan operasyonu çerçevesinde NATO ile uyum içerisinde çalışan devletleri ifade eden bir kavramdır. Önceleri sadece "temas ülkeleri" olarak anılan Avustralya, Yeni Zelanda, Japonya ve Güney Kore için kullanılan bu terim günümüzde Afganistan, Irak, Moğolistan ve Pakistan'ı da kapsamaktadır. ⁸
Akıllı Savunma	"Savunmaya tahsis edilen sınırlı kaynaklarla maksimum etkiye ulaşma" gibi bilindik bir düşüncenin yeni bir ifade tarzı olan akıllı savunma, 20-21 Mayıs 2012'de gerçekleştirilen Şikago Zirvesi ile resmî olarak İttifak'ın savunma stratejisinin bir parçası hâline getirilmiştir. İzleyen süreçte, 4-5 Eylül 2014'te gerçekleştirilen Galler Zirvesi'nde alınan kararlarda da akıllı savunmanın NATO'nun savunma planlama politikasının temel bir unsuru olarak değerlendirildiği görülmektedir. Akıllı savunma Avrupa'da küresel finansal krizin yaşandığı, NATO'nun Afganistan'da yürüttüğü tarihindeki en kapsamlı görevinin sona erdiği ve bu anlamda NATO'nun operasyonel faaliyetlerinin azaldığı bir dönemde İttifak'ın birlikte çalışabilmesi için bir fırsat olarak görülmüştür. ⁹

Soğuk Savaş sonrası dönemde sırasıyla 1991, 1999 ve 2010 yıllarında ilan edilen NATO'nun stratejik konseptlerinde, temel kuruluş amacı olan *kollektif savunmanın* sağlanması amacının yanına, İttifak'ın küresel mücadele ve müdahale alanını genişleten *kriz yönetimi* ve NATO üyesi olmayan ülkeler ile kurulan ilişkilerin geliştirilmesine odaklı *işbirliğine dayalı güvenlik* anlayışı eklenmiştir. Kolektif savunmadan ziyade kolektif güvenlik motivasyonu ile yapılan askerî müdahaleler NATO'nun geleceği ve dönüşüm süreciyle ilgili önemli bir kırılma noktasını işaret ederler.

NATO'nun Soğuk Savaş sonrası ilk stratejik konseptinin kabul edildiği, 7-8 Kasım 1991 tarihlerinde Roma'da gerçekleştirilen Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'nde, NATO üyelerinin artık kapsamlı bir saldırı tehdidi ile karşı karşıya olmadığı; ancak bunun yerini çok boyutlu ve farklı yönlerden gelebilecek değerlendirilmesi zor risklerin

⁸ Küresel ortaklarla ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Arif Bağbaşıoğlu, "Relations With "Global Partners" in the Framework of NATO's New Partnership Policy", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 2014, C.10, S.20, ss.49-83, s.56-78.

⁹ Bağbaşıoğlu, *a.g.m.*, 2016, s. 221.

aldığı tespitinde bulunuldu.¹⁰ Ayrıca nükleer silahların yayılması, dünya enerji akışında ortaya çıkabilecek aksaklıklar, terörist eylemler, NATO'nun güvenliğini tehdit eden olgular olarak kabul edildi. Bu kararlar, NATO üyelerinin güvenliğini sağlayabilmek için güvenlik kavramının çerçevesinin genişletilmesi olarak değerlendirilebilirler. Zira, yeni güvenlik tehditleri ile mücadele edebilmek için geleneksel diplomatik ve askerî tedbirlerin yanı sıra ekonomik, sosyal, kültürel ve insanî tedbirlerin de eş zamanlı olarak alınması gerekmektedir. Bu gelişmeler NATO'nun klasik bir savunma ittifakından, üyelerinin toplu güvenliğini hedefleyen bir küresel bir güvenlik örgütüne dönüşüm sürecini hızlandırdı.

NATO'nun 1991 Konsepti ayrıca NATO'nun farklı yani alan dışı coğrafyalarda da görev yapabilme iradesini ortaya koymuştur. Yine bu bağlamda, NATO'nun üye devletlerin güvenliği ve toprak bütünlüğünü garanti etme önceliğini, barışı koruma ve kriz yönetimi görevlerine bıraktığı da ifade edilmelidir. Bu tarihten itibaren, krizlerin çözülme sürecinde, NATO, önleyici diplomasiyi ana yöntem olarak benimsemiştir.¹¹ Bu Konsept'in ilk uygulama örnekleri NATO'nun Bosna-Hersek'teki faaliyetlerinde görülebilir. NATO'nun bölgeye müdahalesi İttifak'ın etkinliğini göstermesi açısından önemlidir. BM Güvenlik Konseyi kararları çerçevesinde oluşturulan Uygulama Gücü (Implementation Force-IFOR) ve İstikrar Gücü (Stabilization Force-SFOR)'nde İttifak'ın üstlendiği yükümlülükler Kuzey Atlantik Antlaşması'nın 5. maddesi dışındaki askerî faaliyetlerin örneklerini oluşturmaktadırlar. Bosna'nın yeniden inşası, serbest seçimlerin düzenlenmesi ve mültecilerin dönüşü konularında BM'ye ve diğer sivil otoritelere yardımcı olan IFOR ve SFOR, NATO'nun ilk "koruma güçleri" olmaları açısından da anlam ifade etmektedirler. 1992-1995 yılları arasında Bosna-Hersek'te BM ve NATO, güvenlik konularında birlikte hareket etmişlerdir.

¹⁰ Belgenin tam metni için bkz. North Atlantic Council, "The Alliance's New Strategic Concept", NATO, 7-8 November 1991, http://www.nato.int/cps/en/SID-C990F059-87A53CFC/natolive/official_texts_23847.htm

¹¹ Arif Bağbaşlıoğlu, *NATO'nun Genişlemesi ve Balkanlar* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2011, ss. 21-22.

23-25 Nisan 1999 tarihlerinde Washington'da gerçekleştirilen Zirve'de kabul edilen, Soğuk Savaş sonrasında İttifak'ın ilan ettiği ikinci stratejik konsept, güvenliğe daha geniş kapsamlı bir yaklaşım getirmiştir.¹² 1991'de kabul edilen Konsept, İttifak'ın esas uğraşı bakımından ülke savunması nosyonundan kavramsal bir uzaklaşmayı getirirken, Washington Zirvesi'nde kabul edilen Konsept, bunu gerçekleştirebilmek için bir dizi İttifak görevi tasarlamıştır. Bu çerçevede Konsept, terörizmle mücadeleyle İttifak'ın görev alanı içerisinde tanımlamıştır. Bu noktada, Konsept'in, Soğuk Savaş'ın bitmesiyle birlikte ortaya çıkan belirsizlik ortamındaki risklere ve fırsatlara gönderme yaparak, durağan değil, önleyici güvenlik politikalarıyla İttifakı güçlendirmeyi amaçladığı ifade edilebilir. Bu müdahaleci bakış açısı, ABD'nin Soğuk Savaş sonrası politikalarının İttifak'a etkileri olarak da okunabilir. Konsept, Atlantik'in iki yakasındaki bağın korunması, Avrupalı müttefiklerin daha fazla sorumluluk alması, özellikle kriz yönetimi konularında etkili bir askerî gücün devamı ve yeni üyelerin katılımına hazırlanılması gibi konuları ele almaktadır.

1999'da gerçekleşen Kosova müdahalesi de NATO'nun alan dışı algılamasının değişimi açısından anlam ifade etmektedir. Bu müdahale ile NATO, tarihinde ilk defa bir ülkeye kendi vatandaşları arasında etnik ayrımcılığa dayalı iç politikaları ve eylemleri nedeniyle kuvvet kullanma kararı almıştır. Bu müdahale uluslararası hukuk açısından doğurduğu sonuçlar ve bölgesel güç dengelerinde yarattığı etkiler açısından çok tartışılmıştır. NATO, aldığı kararlarda, müdahaleyi meşru hâle getirmek için insanî gerekçelerin yanı sıra sorunun bölgenin barış ve güvenliğini tehdit etmesini de önemli bir gerekçe olarak gösterdi. Bu son gerekçe ile NATO'nun 1999'da kabul ettiği stratejik konseptte öngörülen yeni görevler ve kurumsal yapı beraber değerlendirildiğinde, NATO'nun alan dışı algılamasının tamamen değiştiği açık bir biçimde gözlemlenmektedir.¹³

¹² Belgenin tam metni için bkz. "The Alliance's Strategic Concept", *North Atlantic Council*, 24.04.1999, http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_27433.htm.

¹³ Arif Bağbaşıoğlu, "Soğuk Savaş Sonrası NATO Politikaları ve Türkiye'nin Rolü", ed. İdris Demir, *Türkiye'nin Dış Politikası Yeni Eğilimleri, Yeni Yönelimleri, Yeni Yaklaşımları*, Dora Yayınları, Bursa, 2014, s. 163-164.

11 Eylül'den sonra NATO'ya yönelik tehditlerin geldiği coğrafyanın değişmesi ve tehditlerin saldırıya dönüşmeden önlenebileceği düşüncesi, NATO'nun mücadele ve müdahale alanını değiştirmiş ve genişletmiştir. İttifak, "Dönüşüm Zirvesi" olarak adlandırılan 21-22 Kasım 2002 tarihlerinde düzenlenen Prag Zirvesi'nde terörizm ile mücadele konusundaki kararlılığını vurgulamıştır. İttifak 2001-2016 yılları arasında Akdeniz'de terörizmle mücadele çerçevesinde Aktif Çaba Operasyonu'nu yürütmüş, 2016'dan itibaren de Akdeniz'de Deniz Muhafızı Operasyonunu yürütmektedir. 2000'li yıllarda NATO diğer alan dışı operasyonlarını Afganistan'da¹⁴, 2009-2016 yılları arasında deniz haydutluğuna karşı olarak Somali açıklarında ve hava operasyonları olarak 2011'de Libya'da gerçekleştirmiştir. Ekşi'ye göre, NATO'nun 1990'lı yıllardaki kriz yönetimi deneyimlerine 2000'li yıllarda terörle mücadele boyutunun eklenmesi İttifak'ın küresel bir güvenlik örgütüne dönüşümü açısından anlam taşımaktadır.¹⁵

2010 Lizbon Zirvesi'nde ilan edilen İttifak'ın Soğuk Savaş sonrasında ilan ettiği üçüncü Stratejik Konsept'te nükleer ve diğer kitle imha silahlarının yayılmasının, NATO'nun sınırları dışında oluşan istikrar-sızlık ve çatışma ortamının, terörizm, silah ve uyuşturucu kaçakçılığının, insan ticareti gibi yasadışı uluslararası faaliyetler ile siber saldırıların daha organize hâle gelmesinin İttifak'ın güvenliğine yönelik başlıca tehditleri oluşturdukları belirtilmiştir. Belgede lazer silahları, elektronik savaş teknikleri, uzay bağlantısını engelleyen farklı teknolojik unsurlar, sağlığa yönelik riskler, iklim değişikliği, su kaynaklarının azalması, artan enerji ihtiyacı gibi sorunlar NATO üyelerinin güvenlik politikalarını etkileyebilecek hususlar olarak değerlendirilmiştir.¹⁶

¹⁴ NATO, 2003-2014 yılları arasında terörle mücadele kapsamında Afganistan'da görev yapan ISAF'ın komutanlığını üstlendi. NATO bu ülkede hâlen devam eden Afgan güvenlik güçlerini eğitmeye ve yardıma yönelik Kararlı Destek Misyonu'nu (Resolute Support Mission) yürütmektedir.

¹⁵ Muharrem Ekşi, "Dönüşerek Varlığını Sürdüren NATO'nun 2000'lerdeki Yeni Rolü: DEAŞ/Terörizmle Mücadele ve Türkiye", *ANKASAM Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 2017, C.1, S.3, ss. 43-72, s.56.

¹⁶ Belgede lazer silahları, elektronik savaş teknikleri, uzay bağlantısını engelleyen farklı teknolojik unsurlar, sağlığa yönelik riskler, iklim değişikliği, su kaynaklarının azalması, artan enerji ihtiyacı gibi çevresel sorunlar NATO üyelerinin güvenlik

2008’de Gürcistan ve 2014’te Ukrayna’da yaşanan gelişmeler, özellikle eskiden Varşova Paktı üyesi olan NATO ülkelerinde ve Baltık ülkelerinde diğer İttifak üyelerine oranla çok daha ciddi bir endişe yarattı. Özellikle, Ukrayna krizi sonrasındaki gelişmeler literatürde “yeni bir soğuk savaş başlıyor mu?” tartışmalarına yol açtığı görülmektedir. Bu gelişmeler İttifak’ın 2014 Galler ve 2016 Varşova Zirvelerinde de gündemi oluşturdu. Bu zirvelerde alınan kararlar çerçevesinde NATO, Rusya’yı caydırmaya yönelik olarak Polonya ile Baltık ülkelerine yeni birlikler konuşlandırdı ve Karadeniz ve Ege’de görünürlüğü artıracak görev güçleri oluşturuldu.

2010 Lizbon Zirvesi sonrasında güvenlik algılamalarını değiştiren ve İttifak’ın güvenlik ve savunma politikalarını yeniden değerlendirilmesini -hatta belki de yeni bir stratejik konsepti- gerekli kılan gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmelerin başında Ortadoğu’da statükoya yönelik bir karşı duruşu ifade eden ve bu açıdan büyük ümitleri simgeleyen ancak ağır maliyetlere sebep olan Arap Baharı gelmektedir. Bölgedeki devlet yapılarının çözülmesine sebep olan Arap Baharı akabinde Tunus, Mısır, Libya ve Yemen’de iktidar değişimleri gerçekleşmiştir. Suriye’de ise rejim hâlen ülkenin bir bölümünde ayakta kalmasına karşın, devlet dışı aktörlerin dâhil olduğu en karmaşık mücadele, salt ulusal değil, uluslararası düzeyde de yarattığı birçok güvenlik tehdidiyle beraber devam etmektedir. Arap Baharı akabinde yaşanan çatışmalar, DEAŞ’ın (Devlet’ül Irak ve’s Şam–Irak ve Şam Devleti) varlığı, mülteci krizi, Ukrayna krizi ile birlikte Rusya’nın Kırım’ı işgali İttifak’ın güvenliğini tehdit eden gelişmeler olarak öne çıktılar. NATO’nun bu yeni güvenlik ortamına adapte olması gerektiği ile ilgili literatürde bir uzlaşma olmasına rağmen bu adaptasyonun nasıl gerçekleşeceği hâlen cevap aranan bir soru olma özelliğini sürdürmektedir.

Soğuk Savaş Sırasında Türkiye-NATO İlişkileri

1950 yılında hem Cumhuriyet Halk Partisi hem Demokrat Parti iktidarlarında iki kere başvuruda bulunduktan sonra 1952’de üye olduğu

---

politikalarını etkileyebilecek hususlar olarak değerlendirilmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (North Atlantic Council, 2010).

NATO, Türkiye'nin hem iç hem dış politikasında 66 yıldır gündemde ve önemli bir konuma sahiptir. Literatürde, bu önemli konumu "bir buçuk yüzyıl süren (Batı)sistem(in)e aidiyet arayışını sonlandıran bir girişim"¹⁷ olarak tanımlayan yaklaşımların yanı sıra tam aksine bir biçimde "çok yönlü dış politika üretebilme manevra alanını daraltan bir girişim"¹⁸ olarak değerlendiren yorumlar da yer almaktadır. Esasında Türkiye'nin NATO içerisindeki konumu her iki zıt yorumu da destekleyen bir minvalde hâlen süregelen birçok tartışmayı içerisinde barındırmaktadır. İlk Genel Sekreteri Lord Ismay'ın ifadesiyle "Amerikalıları içerde, Rusları dışarıda ve Almanları kontrol altında tutmak üzere kurulan" NATO'ya Türkiye'nin çeşitli sebeplerle üye olduğu söylenebilir. Türkiye'nin Sovyet tehdidini karşılayabilecek bir güvenlik enstrümanı arayışı, ekonomik ve askerî açıdan dış yardıma duyulan ihtiyaç, Türk elitinin Batılılaşma ile NATO arasında kurduğu bağlantı ve siyasal ve ekonomik liberalizmin Türkiye'ye yerleşmesi amacı bu sebepler arasında sayılabilir. Türkiye'nin NATO üyeliğine başvurmasının temel sebeplerinden bir diğeri ise 1947'de kabul edilen Truman Doktrini ile gelişmeye başlayan Türkiye-ABD ilişkileridir. Türkiye'nin NATO içerisindeki konumunu ve rolünü Türkiye-ABD ilişkilerini yadsıyarak değerlendirmek yanıltıcı sonuçlar doğuracaktır. Türkiye, NATO üyeliği bağlamında hem NATO ile hem ABD ile NATO-SOFA Kuvvetler Statüsü Anlaşması, Türkiye'deki Amerikan Kuvvetlerinin Statüsü Anlaşması, Yardım Anlaşması, Askerî Tesisler Anlaşması gibi çeşitli nitelikte anlaşmalar imzalamıştır. Bu hukukî altyapı vasıtasıyla Türkiye ve ABD arasında geniş boyutlu siyasî ve askerî ilişkiler oluşturulmuştur. Tarihsel süreç boyunca Türkiye ile ABD arasında yaşanan olumsuzluklar, Türkiye'nin NATO ilişkilerini ve Türk kamuoyundaki NATO algısının oluşumunu da etkilemiştir. Bu bağlamda; Türkiye ve ABD arasında 1990'lı yıllara kadar yaşanan sorunlar Türk kamuoyunda NATO

¹⁷ Nur Bilge-Crisis, "Türkiye-NATO İttifakının Tarihsel Boyutu", *Uluslararası İlişkiler*, 2012, C. 9, S. 34, ss. 1-28, s.2.

¹⁸ Mustafa Türkes, "NATO Bağlamında ABD-Türkiye İlişkilerinde Devamlılık ve Değişim", (ed) Faruk Sönmezoglu, *Türk Dış Politikasının Analizi*, Der Yayınları, İstanbul 2004, s.383.

konusunda bölünmelere ve fikir ayrılıklarına sebep olmuştur.¹⁹ Söz konusu meseleler arasında Kıbrıs sorununa yönelik farklı bakış açılarının varlığı ve bu durumun somut bir örneği olan muhtemel bir Sovyet saldırısı durumunda Türkiye açısından 5. maddenin işletilmeyebileceğinin ima edildiği Johnson mektubu²⁰, Küba krizi sonrasında Türkiye'nin onayı olmadan sökülen Jüpiter füzeleri, Türkiye'deki askerî tesislerden kalktığı iddia edilen Amerikan Lockheed U-2 casus uçağının düşürülmesi, 1975-1978 yılları arasında Türkiye'ye yönelik olarak uygulanan silah ambargosu ve Ortadoğu'da sorunlara yönelik farklı temayüllerin varlığından kaynaklı sorunlar sayılabilir.

NATO Dönüşümü ve Türkiye

Soğuk Savaş sonrasında NATO'nun uluslararası konjonktürden kaynaklı sebepler neticesinde devam etmesi ve kendisine kolektif savunma görevi dışında barışı koruma ve kriz yönetimi gibi yeni görevler belirlemesi, genişleme ve ortaklık politikalarını uygulayarak bu doğrultuda askerî modernizasyon ve kuvvet yapısının yeniden düzenlenmesi, İttifak'ın, Türkiye'nin dış ve güvenlik politikası açısından önemli bir unsur olarak kalmasına imkân sağlamıştır. Genel anlamda Türkiye'nin NATO'nun 1991 ve 1999 yıllarında ilan edilen stratejik konseptlerinin oluşturulmasında katkısı olduğunu söylemek gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktır.²¹ Ancak Türkiye'nin bu stratejilerin hayata geçirilmesinde, kendi dış politika hedeflerine katkı sağladığı ölçüde, rol oynadığı ifade edilebilir. NATO'nun 1990'lı yıllarda dâhil olduğu Bosna ve Kosova krizlerinde Türkiye hem müdahale sırasında hem müdahale sonrasındaki faaliyetlerde katkı sağlamıştır.

¹⁹ Türk kamuoyunun Türkiye'nin NATO'ya üye olmasından 1990'lı yıllara kadar olan dönemdeki görüşleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Özgehan Şenyuva ve Çiğdem Üstün, *NATO-Türkiye İlişkileri Türkiye Kamuoyu ve Elit Algıları*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 13-21.

²⁰ Bu mektup, Kıbrıs'ta Türklere yapılan saldırıların 1964 yılı ile birlikte tekrar artması üzerine, Türkiye'nin uluslararası hukuka uygun şekilde garantörlük hakkını kullanarak Kıbrıs'a müdahale etmek seçeneğini gündeme getirmesi sonrasında dönemin ABD Başkanı Lyndon B. Johnson tarafından kaleme alınmıştır ve Türk kamuoyunda ABD algısının olumsuz yönde değişmesine sebep olmuştur.

²¹ Bağbaşıoğlu, 2014b, s.172.

4 Ağustos 1993-20 Aralık 1995 tarihleri arasında alay seviyesinde bir Görev Kuvveti ile BM Koruma Gücü'ne (*United Nations Protection Force-UNPROFOR*) iştirak etmiş; NATO'nun IFOR ve SFOR harekâtlarına birer tabur seviyesinde birliklerle katılmıştır. Ayrıca, BM Bosna Hersek Misyonu "Askerî Danışmanlar Timi"nde 2000-2001 ve 2001-2002 yılları arasında bir Türk subayı askerî danışman olarak görev yapmıştır. AB liderliğinde 2 Aralık 2004 tarihinden bu yana icra edilen EUFOR ALTHEA harekâtına Türkiye toplam 246 personeli ile katkı sağlamaya devam etmektedir.²²

Türkiye, Kosova'daki krizin diplomatik yollardan çözümlenmesi için çaba göstermiş; BM Güvenlik Konseyi Kararları çerçevesinde, Yugoslavya'ya karşı alınan ekonomik yaptırım tedbirlerine uymuş ve Haziran 1998'de, Sırbistan yönetimine, NATO'nun bölgeye müdahale gücünü ve niyetini göstermek açısından anlam taşıyan NATO ülkelerine ait uçakların katıldığı Arnavutluk ve Makedonya hava sahalarında uçuşu içeren tatbikata da katılmıştır. Kosova krizinin politik yollardan çözümlenememesi üzerine başlatılan NATO müdahalesine on adet F-16 uçağıyla iştirak etmiş; NATO'nun müdahalesine ve müdahale sonrasında oluşturulan KFOR'a ciddi ve aktif katkılarda bulunmuştur.

2000'li yıllarda NATO başlıca alan dışı operasyonlarını Afganistan'da, deniz haydutluğuna karşı olarak Somali açıklarında ve hava operasyonları olarak Libya'da gerçekleştirmiştir. Türkiye, Uluslararası Güvenlik ve Yardım Kuvveti (*International Security and Assistance Force - ISAF*) ile başlayan ve ardından NATO'nun komutayı devralmasıyla devam eden süreçte özellikle Afganistan'da etkin bir rol üstlenmiştir. Türk birliği askerî nitelikli görevlerin yanı sıra eğitim ve ülkenin yeniden yapılandırılmasında da katkılar sağlamıştır. Eski TBMM Başkanı ve Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, 2004-2006 arasında NATO'nun Afganistan'daki üst düzey sivil temsilcisi olarak görev yapmıştır.

2011'de Libya'da yaşananlar karşısında ilk etapta Türkiye askerî müdahale seçeneğine ya da olası NATO müdahalesine karşı çıkmıştır.

²² Genelkurmay Başkanlığı, "Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Barış Destekleme Harekâtına Katkıları", 2018, (Erişim) <http://www.tsk.tr/Uluslararasıİliskiler/BarışDestekleme>.

Ancak sonra BM Güvenlik Konseyi kararları çerçevesinde Libya'ya uygulanacak deniz ambargosuna katkıda bulunmayı kabul ederek 16 gemilik NATO gücüne, 4 fırkateyn, 1 denizaltı ve 1 destek gemisi ile katılmıştır. Türkiye ayrıca BM kararları çerçevesinde uçuşa yasak bölge uygulama sorumluluğunun da NATO'ya geçmesini kabul etmiş, keşif ve devriye uçuşları için katkıda bulunmuştur.

Burada özellikle vurgulanması gereken nokta, Kosova müdahalesi dışında, söz konusu faaliyetlerin hepsinin BM Güvenlik Konseyi kararları çerçevesinde gerçekleştirilmiş olmasıdır. Bu noktada Türkiye'nin uluslararası meşruiyetin sağlanması açısından NATO operasyonlarının BM kararlarına uygun olması hususundaki hassasiyetine dikkat çekmek gerekmektedir.²³ Bu çerçevede, Türkiye'nin NATO'nun alan dışı algılamasındaki değişikliğe prensipte karşı çıkmadığı ifade edilebilir. Ancak NATO'nun alan dışı müdahalelerinin Müslümanların yaşadığı bölgelerde gerçekleşmesi Türkiye'nin özellikle Afganistan'a ve Libya'ya gerçekleştirilen müdahalelerde daha hassas hareket etmesini zorunlu kılmıştır. Bu durumun en önemli örnekleri, Afganistan'daki Türk birliğinin Taliban militanları ile doğrudan karşılaşmasını sağlayacak muharip görevler icra etmekten kaçınmasında ve NATO'nun Libya'daki görevini ambargonun denetlenmesiyle sınırlamaya çalışmasında görülebilir. Ayrıca Türkiye'nin, NATO'nun müdahalelerde bulunduğu bölgelere olan coğrafi, tarihi ve kültürel yakınlığı ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin (TSK) imkân ve kabiliyetlerinin diğer NATO ülkelerinin silahlı kuvvetlerine oranla çok daha güçlü ve ileri düzeyde olması da Türkiye'nin NATO içerisindeki rolünü ve katkısını artırmaktadır.

Türkiye'nin NATO'nun Soğuk Savaş sonrasındaki en önemli politikalarından olan genişleme politikasını desteklediği ancak Türkiye'nin bu noktaya bazı tartışmalar eşliğinde geldiği de hatırlanmalıdır. NATO'nun ilk genişleme davetinin gerçekleşmesinden önce Şubat 1997'de yapılan NATO Dışişleri Bakanları Toplantısı öncesinde dönemin Dışişleri Bakanı Tansu Çiller bir konuşmasında, NATO, Batı Avrupa Birliği ve AB'nin genişleme süreçlerinin bağlantılı ilerlemesi hususunu gündeme

---

²³ Bağbaşıoğlu, 2014b, s.164.

getirmiştir.²⁴ Türkiye Soğuk Savaş sonrası dönemde NATO'nun dört genişleme sürecini de desteklemiş olmasına rağmen AB üyesi olamamıştır. Ancak bu noktada Türkiye'nin NATO üyeliğini hedefleyen Balkan ülkeleri ile aralarında var olan sorunları çözdüğü ve iyi ilişkiler kurduğu da ifade edilmelidir.

Bu tespiti desteklemek açısından, Bulgaristan'da özellikle Todor Jivkov döneminde uygulanan Türklere yönelik asimilasyon politikasının, büyük ölçüde, terk edildiği ve 1980'li yıllarda söz konusu politikalarından dolayı Türkiye'ye sığınan 350 bin kişinin yaklaşık yarısının Bulgaristan'a geri döndüğü ifade edilebilir. Ayrıca, 1994-1997 yılları arasında terör örgütü PKK'nın Bulgaristan'daki siyasî istikrarsızlıkları değerlendirerek ülkede güç sağlamasını, 1995 ve 1998 yılları arasında Türkiye ve Bulgaristan arasında uyuşturucu kaçakçılığı ve terörizmle mücadele konularını içeren antlaşmalar imzalanarak önlendiği de belirtilmelidir.

Kısacası, NATO'nun yeni üyeler kabul etmesinin Türkiye'ye katkıları olmuştur. Bu katkılar NATO'nun genişlemesi ile birlikte Balkanların görece olarak istikrar kazanması ve Türkiye'nin istediği konuları daha geniş bir yelpazede müzakere edebilme imkânına kavuşması şeklinde ifade edilebilir. Bu çerçevede Türkiye, özellikle Barış İçin Ortaklık (BİO) programı çerçevesinde üstlendiği sorumluluklarla ve NATO üyesi sıfatıyla, BİO ülkesi ülkeler ile ilişkilerini askerî işbirliği ve eğitim anlaşmaları imzalayarak geliştirmiştir. Günümüzde yirmi bir devlet²⁵ BİO üyesidir. Oluşturduğu kurumsal yapı ile NATO'nun genişlemesine diğer ortaklık programlarına oranla çok daha fazla katkıda bulunan bir program olma sıfatını elinde bulunduran BİO'nun bir başka dikkat çekici özelliği de NATO'ya Soğuk Savaş sonrası üye

²⁴ "Dışişleri Bakanı Çiller: NATO ve AB'nin Genişlemelerinde Prensipere Bağlı Yaklaşım İstiyoruz", Şubat 1997, *Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü*, <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/ta%C5%9Finan-Turkhaber/86/T12.HTM>.

²⁵ Hâlen BİO üyesi olan yirmi bir devlet Avusturya, Azerbaycan, Beyaz Rusya, Bosna-Hersek, Ermenistan, Finlandiya, Gürcistan, İrlanda, İsveç, İsviçre, Kazakistan, Kırgızistan, Makedonya, Malta, Moldova, Rusya Federasyonu, Sırbistan, Tacikistan, Türkmenistan, Ukrayna ve Özbekistan'dır.

olan on üç ülkenin²⁶ tümünün bu programa katıldıktan sonra NATO üyesi olmalarıdır.

Türkiye NATO'nun ortaklık politikasını yani üye olmayan ülkeler ile diyalog ve iş birliği geliştirmesini söz konusu politikanın ilanından itibaren desteklemiştir. NATO'nun ortaklık politikası İttifak'ın Soğuk Savaş sonrası dönemde NATO üyesi olmayan ülkeler ile işbirliği ve diyalogun artırılması hedefi çerçevesinde şekillenmiş; günümüzde ise NATO'nun coğrafi dönüşümünün en önemli unsurlarından birini oluşturmaktadır. Kurumsal çerçeveleri olan NATO ortaklıkları, 1994'te ilan edilen Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ile Sovyetler Birliği'nden ayrılan ülkelere yönelik olan BİO ile 1995'te Akdeniz ve Kuzeydoğu Afrika ülkelerine yönelik olarak oluşturulan Akdeniz Diyalogu (AD) ve 2004 İstanbul Zirvesi'nde başlatılan İstanbul İş Birliği Girişimi (İİG)'dir. NATO'nun coğrafi dönüşümünün önemli bir unsuru olan ortaklıklar NATO'nun güvenlik politikasının bir parçası olarak işlev görmüşlerdir.

NATO tarafından onaylanmış ilk BİO Eğitim Merkezi, 1998 yılında Ankara'da kurulmuştur. Bu merkez kurulduğu günden itibaren kriz yönetimi, sınır güvenliği, barışı destekleme harekâtlarında sivil asker işbirliği, silahlı çatışma hukuku, insan ticareti ile mücadele gibi birçok konuda yaklaşık 17.000 askerî personele eğitim vermiştir. Bu merkez vasıtasıyla Türkiye, NATO ve ortaklık programlarına katılan ülkelerin personeli arasında ortak çalışma ve işbirliğine dayalı güvenlik anlayışını yerleştirmeye çalışmaktadır. Türkiye'nin BİO etkinliklerine aktif katılımı, ülkenin İttifak içindeki önemini artırmıştır.

Türkiye sadece BİO'ya değil NATO'nun diğer ortaklık programlarına ve küresel ortaklarla ilişkilerine de destek vermiştir. 11 Eylül sonrasında NATO'nun mücadele ve müdahale alanını genişletmesi, İttifak politikalarında Ortadoğu, Doğu Akdeniz ve Asya Pasifik ülkeleriyle iş birliğinin önemini arttırmıştır. Türkiye kendi yakın coğrafyasında NATO'nun bu politikalarını desteklemiş ve yönlendirmeye çalışmıştır.

---

²⁶ Soğuk Savaş sonrasında NATO'ya üye olan ülkeler Mart 1999'da Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya; Mart 2004'te Bulgaristan, Estonya, Letonya, Litvanya, Romanya, Slovakya, Slovenya; Nisan 2009'da Arnavutluk, Hırvatistan ve son olarak Haziran 2017'de Karadağ'dır.

Bunun en önemli örneği Körfez ülkeleri ile iş birliğini kurumsallaştıran İİG'nin 2004 yılında İstanbul Zirvesi'nde ilan edilmesidir.²⁷ Türkiye'nin yakın çevresindeki ülkeler ile NATO çatısı altında kurulacak ilişkileri desteklemesinin temel sebebi bu durumun Türkiye'nin güvenliğine katkı sağlayacağı düşüncesi olarak değerlendirilmektedir.

NATO'nun Ortadoğu'ya Yönelik Genel Politikası ve Suriye'deki Savaş

Bölgesel bir kollektif savunma örgütü olarak kurulan NATO'nun Soğuk Savaş sonrasında ilgi ve faaliyetlerindeki değişim İttifak'ın küresel bir güvenlik örgütü olarak Ortadoğu'ya yönelik bir yaklaşım geliştirmesini sağlamıştır. İttifak'a yönelik tehdit yelpazesinin genişletilmesi, İttifak'ın bölgeye yönelik bir yaklaşım oluşturmasında büyük bir katkı sağlamıştır. İttifak, yayımladığı stratejik konseptlerle kitle imha silahlarının yayılması, uzun menzilli füze tehdidi, enerji güvenliği, NATO'nun sınırları dışında oluşan istikrarsız ortam, terörizm, silah ve uyuşturucu kaçakçılığı, insan ticareti gibi yasadışı uluslararası faaliyetler ile siber saldırıların daha organize hâle gelmesini de İttifak'ın güvenliğine yönelik başlıca tehditler olarak belirlemiştir. Bu çerçevede, söz konusu dönemde NATO'nun bölgeye yönelik yaklaşımı, güvenlik eksenli olarak gelişmiştir. Bölgenin güvenliğinin NATO üyesi ülkelerin güvenliği ve istikrarı ile bağlantılı olarak değerlendirilmesi paralelinde, NATO'nun bölgeye yönelik yaklaşımının İttifak içerisindeki meşru zemini ortaklık politikası çerçevesinde kurulan, yukarıda ifade edilen AD ve İİG gibi, kurumsal iş birliği mekanizmalarıyla oluşturulmuştur.

NATO'nun Suriye'ye yönelik politikasına ve Türkiye'nin güvenliği açısından aldığı önlemleri ele almadan önce ABD'nin bölgeye yönelik politikasına kısaca değinmek gerekmektedir. 2009 yılından itibaren ABD, Asya Pasifik Bölgesi'ndeki çıkarlarını daha fazla vurgulayarak bu bölgede etkin bir politika üretmeye çalışmaktadır.²⁸ ABD'nin stratejik

²⁷ Stephen Larrabee, "Turkey and the Gulf Cooperation Council", *Turkish Studies*, 2011, C.12, S.4, ss. 689-698.

²⁸ ABD'nin Asya Pasifik Bölgesi'ne yönelimiyle ilgili resmî söylem için bkz. U.S. Department of Defense, (2012). "Sustaining US Global Leadership: Priorities for 21st

önceliklerini Asya Pasifik Bölgesi'nde belirlemesi, Ortadoğu'da bir güç boşluğuna sebebiyet vermiştir. Bu durum, bölgedeki devlet ve devlet dışı aktörlerin çatışma şiddetini de artırmıştır. Obama yönetiminin "uzaktan dengelemek" şeklinde formüle ettiği politika, Suriye'de doğrudan bir askerî müdahaleden uzak durarak, çatışmaya bölgedeki aktörler üzerinden müdâhil olmayı içermektedir. ABD'nin söz konusu politikası, Rusya'nın Suriye Savaşı'na askerî güç kullanarak müdâhil olmasına, İran'ın Suriye'de nüfuzunu artırmasına ve bölgedeki müttefiki Türkiye ile ortak bir strateji belirleyememesine de sebep olmuştur.

NATO'nun Suriye politikası başlangıçta Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği gibi uluslararası örgütlerin Esad yönetimine yönelik olarak dile getirdikleri demokratik hak ve özgürlüklerin artırılması yönündeki taleplerine destek vermek şeklinde gelişmiştir. Suriye'deki savaşın doğurduğu en önemli sorun olan mülteci krizinin NATO'nun Avrupalı ülkelerinin güvenliğini tehdit edecek boyutlara ulaşması, NATO'nun Kuzey Atlantik Anlaşmasınının 4. maddesi çerçevesinde üye ülkelerin güvenliğini sağlama amacıyla önlemler almasını gerekli kılmıştır. 4 Aralık 2012'de gerçekleştirilen NATO Dışişleri Bakanları Toplantısı'nda, Türkiye'nin talebi üzerine, patriot hava savunma rampa ve füzelerinin Kahramanmaraş, Adana ve Gaziantep'e yerleştirilmesine karar verilmiştir.²⁹ Ancak bu sistemin Türkiye'nin sınır bölgesindeki yerleşim bölgelerinin, Fırat Kalkanı Operasyonu öncesinde karşı karşıya olduğu, katyuşa, top atışları vb. gibi konvansiyonel tehditlerden ziyade Esad rejiminden gelebilecek füzeleri durdurmak için konuşlandırıldığı ifade edilmelidir. 30 Eylül 2015'te Rusya'nın Esad rejimi lehine savaşa dâhil olması sonrasında, Esad rejimi kaynaklı füze tehdidinin ortadan kalktığı tespiti çerçevesinde ABD ve Alman patriotlarını geri çekme kararını

Century Defense", Washington, http://www.whatthefolly.com/wp-content/uploads/2012/01/Defense_Strategic_Guidance.pdf. Dönemin ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton tarafından da dile getirildiği gibi, "Siyasetin geleceği Asya Pasifik Bölgesi'nde belirlenecektir ve ABD de bu merkezde yerini alacaktır." Bkz. Hillary Clinton, "America's Pacific Century", *Foreign Policy*, 2011, S. 189, ss. 56-63, s.56.

²⁹ "NATO Support to Turkey: Background and Timeline", *NATO*, 19.02.2013, http://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_92555.htm

almıştır. NATO'nun halihazırda Türkiye'nin güvenliğini sağlamak için oluşturduğu caydırıcılık sistemi İspanyol menşekli patriotlar ile Akdeniz'deki NATO donanmasında bulunan füzesavar radar sistemidir.³⁰

24 Kasım 2015'te Rus Hava Kuvvetlerine bağlı Su-24 tipi bir uçağın Türkiye-Suriye sınırını ihlal etmesi nedeniyle Türk Hava Kuvvetlerine bağlı F-16'lar tarafından dūřürülmesinden sonra, Rusya, Dođu Akdeniz'deki görünürlüğünü artırarak S-400 hava savunma sistemlerini Lazkiye yakınlarındaki Hmeymim hava üssüne taşımuştur. Bu durum, Rusya'nın Akdeniz ve Türkiye üzerindeki hava sahasındaki etkisini ciddi bir oranda arttırmıştır. Bu gelişmenin akabinde 1 Aralık 2015'te NATO Savunma Bakanları Toplantısı'nda Türkiye'nin hava savunmasının güçlendirilmesine yönelik olarak Suriye ve Irak sınırında AWACKS uçakları uçuşlara başlamıştır.

NATO'nun Suriye'deki Savař sonrasında attığı adımlardan biri de mülteci krizine yöneliktir. Suriye'deki iç savaştan kaçımlar, Türkiye üzerinden kara ya da deniz yoluyla daha güvenli ve refah içerisinde yaşayabileceklerini dūřündükleri Avrupa ülkelerine gitmeye çalışmaktadırlar. Suç örgütlerince organize edilen yasa dışı bu göcün artışı Avrupa ülkelerinin güvenliği açısından ciddi bir sorun olarak kabul edilmiş ve söz konusu göçler sırasında hayatını kaybedenlerin sayısının artması konuya olan uluslararası kamuoyu ilgisini artırmıştır. Bu ilgiyi, eyleme dönüştüren aktörlerden biri de NATO'dur.

Türkiye, Yunanistan ve Almanya'nın isteği ile 11 şubat 2016'da NATO Savunma Bakanları Toplantısı'nda Ege Denizi'nde yaşanan mülteci krizi ve yasa dışı göç gündeme getirilmiştir. Toplantıda soruna çözüm bulmak amacıyla yedi savaş gemisinden oluşan NATO Daimi Deniz Görev Grubu II adlı bir deniz gücü oluşturulmasına karar verilmiştir. Ege Denizi'nde keşif, gözetleme ve yasa dışı geçişleri izleme görevi yapan bu deniz gücü, AB'nin sınır kontrol birimi olan FRONTEX ile Türkiye ve Yunanistan'ın mültecilerin deniz yolu ile intikalini

---

³⁰ Nurşin Ateşoğlu Güney, "Varşova'daki NATO Zirvesi ve Türkiye", *Bilgesam*, 2016, s.7. <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-100-2016081151varşovadaki-nato-zirvesi-ve-turkiye.pdf>

önlemeye yönelik faaliyetlerini desteklemektedir.³¹ Görevin kapsamının sınırlı olması ve maliyetinin ve riskinin az olması³², İttifak içerisinde göreve yönelik eleştirileri ve olası bir karşı duruşu engellemiş ve görev çok kısa sürede başlamıştır.

NATO'nun Ege'deki operasyonunun Rusya'nın Doğu Akdeniz ve Karadeniz'deki artan donanma yeteneklerine ve askeri faaliyetlerine bir cevap niteliği taşıdığı da göz ardı edilmemelidir. Ege Denizi'nin coğrafi açıdan kuşatılmış olduğu gerçeğinden hareketle, NATO'nun Ege'deki varlığı, Karadeniz ve Akdeniz'deki deniz gücü dengesinde görülen ciddi değişikliklere yönelik dolaylı bir çözüm olarak değerlendirilebilir.³³

AB ile NATO ortaklığının bir ürünü olarak değerlendirilen görevin, Türk kıyılarından Yunanistan'a geçen kişi ve kayıp sayısını azaltmış olmasına rağmen başarıyla gerçekleştirilmesi ve devam etmesi açısından bazı kurumsal zorluklara sahip olduğu da ifade edilmelidir. Türkiye'nin AB üyesi olmaması, FRONTEX'de Türkiye'nin yetkisinin olmaması, Ege Denizi'nde Türkiye ve Yunanistan arasındaki ciddi sorunlar, görevin önündeki engeller olarak gösterilebilir. Bu kurumsal zorluklara ek olarak, bu görevin herhangi bir süreyle kısıtlanmamış olması ve Türkiye'nin kendi egemenlik alanında organize suç örgütleriyle yeterince mücadele etmediği izlenimi vermesi de Türkiye açısından rahatsızlık oluşturan nedenler arasında sıralanabilir. Operasyonun yasadışı insan kaçakçılığı ile mücadele ile yasal sığınma arayışı arasındaki dengeyi bozmaması gerektiği de operasyona yönelik bir eleştiri olarak dile getirilmiş ve bu çerçevede görevin süre ve kapsamının genişletilmesi önerilmiştir.³⁴ NATO'nun 8-9 Temmuz 2016 tarihlerinde Varşova'da

³¹ "NATO's Deployment in the Aegean Sea", *NATO*, 19.05.2016, http://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2016_05/20160519_1605-factsheet-aegean-sea.pdf.

³² Yuri. M. Zhukov, "NATO's Mediterranean Mission: What The Alliance is Doing in the Aegean Sea", *Foreign Affairs*, 21.02.2016. <https://www.foreignaffairs.com/articles/europe/2016-02-21/natos-mediterranean-mission>.

³³ Serhat Güvenç ve Sıtkı Egeli, "Changing Naval Balances in the Eastern Mediterranean: Implications for Turkey", *Turkish Policy Quarterly*, 2016, C.15, S.1, ss.93-105, s.105.

³⁴ Andreas Jacobs, "In Troubled Waters NATO's New Maritime Activity in the Aegean", *NATO Defense College Research Report* 01/16, 2016, s. 7.

gerçekleştirdiği Zirve’de görevin mevcut şekilde Eylül 2016’ya kadar devam etmesine ve bu tarihte görevin akıbetinin belirlenmesine karar verilmişti. 26-27 Ekim 2016’da Brüksel’de gerçekleştirilen NATO Savunma Bakanları Toplantısı’nda söz konusu görevin devam etmesine karar verilmiştir. Toplantıda AB’nin Akdeniz’deki sığınmacı akınını durdurmak için başlattığı Sofya Operasyonu ile işbirliği içerisinde Akdeniz’de terörle mücadele ve kapasite artırımı kapsamında “Deniz Muhafızı” adlı yeni bir güvenlik operasyonu başlatılmasına da karar verilmiştir. İnsan güvenliği kapsamında değerlendirilebilecek bu gelişmeler aynı zamanda NATO’nun Akdeniz’deki varlığını görünür ve etkin kılmaktadır.

25 Mayıs 2017’de Brüksel’de gerçekleştirilen NATO Zirvesi’nde DEAŞ’la mücadele için oluşturulan uluslararası koalisyon İttifak’ın kurumsal kimliği ile resmî olarak katılması kararı alınmıştır. Zirvede ayrıca NATO içerisinde terörle mücadelede işbirliğini güçlendirecek bir 'İstihbarat Paylaşım Merkezi' kurulmasına karar verilmiştir.³⁵ Kararlar NATO'nun terörizmle mücadeleye sağlayacağı katkıların teknik ve askerî boyutuna yönelik olarak alınmasına rağmen, ABD’nin bölgede müttefiki Türkiye ile değil de Türkiye’nin terör örgütü olarak kabul ettiği PKK/PYD gibi unsurlarla Rakka’da ortak askerî operasyon düzenlemesi ve politika belirlemesi, söz konusu kararların pratikte nasıl uygulanacağı sorusunu da gündeme getirmektedir. Zirvede NATO birliklerinin bölgede doğrudan çatışmaya girmeyeceklerinin belirtilmesi, kararın siyasî bir tutumu yansıtmaktan öteye gitmeyeceğini göstermektedir. Ancak kararın pratikte çok etkin olamayacağı ile ilgili bu tespitlere rağmen bir noktanın altı çizilmelidir. DEAŞ’a karşı oluşturulan uluslararası koalisyonun DEAŞ ile mücadelede yararlandığı askerî tesislerden biri de, Türkiye’nin 2014’te bu koalisyona katılması sonrasında, İncirlik askerî tesisidir. Zirvede alınan söz konusu karar ile Türkiye İncirlik askerî tesisinin faaliyetlerini herhangi bir sebeple³⁶ kısıtlamak isterse

³⁵ NATO, “NATO Leaders Agree to Do More to Fight Terrorism and Ensure Fairer Burden Sharing”, 2017, (http://www.nato.int/cps/en/natohq/news_144154.htm?selectedLocale=en)

³⁶ Türkiye-ABD arasındaki PKK/PYD’ye verilen destek, FETÖ liderinin ABD’de ika-
met etmesi, Türkiye’nin bulunduğu bölgedeki sorunların çözümüne yönelik farklı

bu eylem NATO'ya yönelik olarak algılanacaktır. Türkiye-ABD arasındaki PKK/PYD'ye verilen destek, FETÖ liderinin ABD'de ikamet etmesi, vize konusunda yaşanan sıkıntılar, Türkiye'nin bulunduğu bölgedeki sorunların çözümüne yönelik farklı bakış açılarını içeren derin sorun alanları hatırlandığında Türkiye'nin bu tür sebepleri bulmakta zorlanmayacağı da açıktır. Ancak Türkiye'nin İncirlik askerî tesisinin faaliyetlerini ABD'ye misilleme olarak sınırlamaya karar vermesi durumunda bu eylem, Zirvede alınan karar sonrasında sadece ABD'ye yönelik olarak değil NATO'ya yönelik olarak algılanacaktır.

NATO'nun Norveç'te 8-17 Kasım tarihleri arasında, bilgisayar üzerinden gerçekleştirdiği 'Trident Javelin' adlı dijital tatbikatında Mustafa Kemal Atatürk'ün fotoğrafının simülasyon bağlamında oluşturulan "düşman liderler biyografisi" arasında yer alması ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın ise düşmanla iş birliği içinde gösterilmesi Türk kamuoyunda haklı olarak büyük bir tepkiye yol açmıştır. Söz konusu skandalın İttifak'ın planlı bir eylemi olmadığı kabul edilse bile, en hafif ifadesiyle, İttifak içerisindeki zaafiyeti gösterdiği açıktır.

Sonuç

Uluslararası güvenliğin birçok unsurunun sürekli değişim içerisinde bulunduğu Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye NATO ilişkilerini karakterize eden temel husus bu ilişkilerin sürekliliğidir. Süreç boyunca NATO'nun kendini yenileme çabaları Türkiye'nin dış ve güvenlik politikası ile görece uyumlu bir seyirde gerçekleşmiştir. Özellikle 1990'lı yıllar boyunca Türkiye'nin dış politikasının güvenlik merkezli olması söz konusu ilişkinin uyum niteliğini pekiştirmiştir. Ancak Suriye Savaşı'nın başladığı 2011'den sonra Türkiye ile NATO'nun önemli bir müttefiki olan ABD arasında bölgedeki sorunları algılama ve bu çerçevede bu sorunlara yönelik çözümler üretme hususunda oluşan farklılıklar görünür olmaya başlamıştır. Söz konusu farklılıklara, 15 Temmuz 2016'da gerçekleştirilen darbe girişiminde kullanılan savaş uçaklarına

---

bakış açılarını içeren sorun alanları hatırlandığında Türkiye'nin bu tür sebepleri bulmakta zorlanmayacağı da açıktır.

İncirlik askerî tesislerinde konuşlu tanker uçakları tarafından yakıt ikmalinde bulunulması, akabinde FETÖ üyesi olduklarından şüphe edilen kişilerin ABD ve diğer NATO ülkelerinden Türkiye'ye iade edilmemeleri ve Norveç'teki NATO tatbikatında yaşanan skandalın da eklenmesi, Türk kamuoyunda ABD ve NATO'ya yönelik çok ciddi bir "güven krizi" ne neden olmuştur.

15 Temmuz darbe girişimi sonrasında Türkiye'nin ABD ve diğer NATO üyelerinden arzu edilen ölçüde destek alamadığı hem Cumhurbaşkanı Erdoğan hem de Başbakan Yıldırım tarafından dile getirilmişti. Amerikan yönetimine yakın bazı yazarlar tarafından Türk yönetiminin bu konulardaki ifadeleri Türkiye'nin açık bir şekilde ABD'yi düşman ilan etmesi olarak tanımlanmıştır.³⁷ Ancak Türkiye ile ABD arasında yaşanan ve doğrudan ya da dolaylı olarak NATO ile olan ilişkileri de etkileyen bu gerginliklere rağmen Suriye'deki savaş sonrasında NATO'nun Türkiye'nin talebi üzerine Türkiye'nin güvenliğini sağlamaya yönelik tedbirler aldığı ve Türkiye'nin angajman kuralları çerçevesinde Rus uçağını düşürmesi sonrasında NATO'nun aldığı tedbirlerin caydırıcılık oluşturduğu da ifade edilmelidir. NATO Genel Sekreteri Stoltenberg'in darbe girişimi sonrasında Türkiye'ye ziyareti de bu çerçevede anlam taşımaktadır.

Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrasında NATO'nun gündeminde olan kavram ve politikaların oluşturulmasında doğrudan etkili olduğunu söylemek gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktır. Ancak Türkiye'nin bu kavram ve politikaların uygulamaya geçirilmesindeki katkısı açıktır. NATO'nun dâhil olduğu operasyonlarda Türkiye hem müdahale sırasında hem müdahale sonrasındaki faaliyetlerde katkı sağlamıştır. Bu dönemde alan dışı müdahalelerin gerçekleştiği ülkeler ile din, dil, kültür ve tarih bağları bulunan ve tek Müslüman NATO üyesi ülke olan Türkiye bölge ülkeleriyle Avrupa-Atlantik kurumları arasında köprü olma potansiyeli ile ön plana çıkmıştır.

³⁷ Gregory R. Copley, "Erdogan's Power Game: Turkey on Collision Course with NATO", 2016, <http://oilprice.com/Geopolitics/International/Erdogans-Power-Game-Turkey-On-Collision-Course-With-NATO.html>.

NATO'nun genişleme, ortaklık ve füze savunma sisteminin kurulmasıyla ilgili politikalarının tümünü destekleyen Türkiye özellikle yeni üye ülkeler ile üyelik süreçlerinden önce ve sonra ilişkilerini geliştirmeye özen göstermiştir. Türkiye'nin NATO içerisinde yaklaşık 400 bin personel ile silahlı kuvvetler personeli açısından İttifak'ın ikinci büyük ordusuna sahip olması, NATO komuta ve kuvvet yapısındaki değişimi ifade eden İttifak'ın askerî dönüşümü çerçevesinde NATO'nun Kara Unsurlar Komutanlığı'nın (Allied Land Command) İzmir'de konuşlandırılması ve NATO'nun kolektif savunma politikasına İttifak'ın 2010 Lizbon Zirvesi'nde dâhil edilen "Füze Savunma Sistemi" için gerekli olan radarların birisinin Mart 2012'de Malatya'nın Kürecik ilçesinde kurulması gibi hususlar, eksik de olsalar, Türkiye'nin NATO içerisindeki önemini ortaya koymaları açısından anlam taşımaktadırlar.

Türkiye'nin NATO ile var olan ilişkilerini muhafaza ederken kendi ulusal çıkarlarını göz önünde bulunduracağı dengeli bir politika izleme noktasındaki kabiliyeti, dış politika alanındaki başarısının da en önemli göstergelerinden olacaktır.

Kaynakça

- Ateşoğlu Güney, Nurşin (2016), "Varşova'daki NATO Zirvesi ve Türkiye", *Bilgesam*, <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-100-2016081151varsovadaki-nato-zirvesi-ve-turkiye.pdf>.
- Bağbaşıoğlu Arif (2011), *NATO'nun Genişlemesi ve Balkanlar*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bağbaşıoğlu, Arif (2014a), "Relations With "Global Partners" in the Framework of NATO's New Partnership Policy", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, C. 10, S. 20, ss. 49-83.
- Bağbaşıoğlu, Arif (2014b), "Soğuk Savaş Sonrası NATO Politikaları ve Türkiye'nin Rolü" ed. İdris Demir, *Türkiye'nin Dış Politikası Yeni Eğilimleri, Yeni Yönelimleri, Yeni Yaklaşımları*, Bursa: Dora Yayınları, 159-176.
- Bağbaşıoğlu, Arif (2016), "Güncelliğini Yitirmeyen Bir Sorun Olan Yük Paylaşımına Yeni Bir Çözüm Arayışı: Akıllı Savunma ve NATO", *Gazi Akademik Bakış*, C. 10, S. 19, ss. 209-225.
- Bilge-Crisis, Nur (2012), "Türkiye-NATO İttifakının Tarihsel Boyutu", *Uluslararası İlişkiler*, C. 9, S. 34, ss. 1-28.
- Clinton, Hillary (2011), "America's Pacific Century", *Foreign Policy*, S. 189, ss. 56-63.

- Copley, Gregory R. (2016), "Erdogan's Power Game: Turkey on Collision Course with NATO", *Oilprice*, <http://oilprice.com/Geopolitics/International/Erdogans-Power-Game-Turkey-On-Collision-Course-With-NATO.html>.
- "Dışişleri Bakanı Çiller: NATO ve AB'nin Genişlemelerinde Prensiplere Bağlı Yaklaşım İstiyoruz", Şubat 1997, *Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü*, <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/ta%C5%9Finan-Turkhaber/86/T12.HTM>.
- Ekşi, Muharrem (2017), "Dönüşerek Varlığını Sürdüren NATO'nun 2000'lerdeki Yeni Rolü: DEAŞ/Terörizmle Mücadele ve Türkiye", *ANKASAM Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, C. 1, S. 3, ss. 43-72.
- Genelkurmay Başkanlığı, (2018), "Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Barışı Destekleme Harakâtına Katkıları", <http://www.tsk.tr/Uluslararasıİlişkiler/BarisiDestekleme>.
- Güvenç, Serhat ve Egeli Sıtkı (2016), "Changing Naval Balances in the Eastern Mediterranean: Implications for Turkey", *Turkish Policy Quarterly*, C.15, S.1, ss.93-105.
- Jacobs, Andreas (2016), "In Troubled Waters NATO's New Maritime Activity in the Aegean", NATO Defense College Research Report 01/16.
- Larrabee, Stephen (2011), "Turkey and the Gulf Cooperation Council", *Turkish Studies*, C. 12, S. 4, ss. 689-698.
- Kibaroğlu, Mustafa (2012), "NATO'nun Balistik Füze Savunma Sistemi ve Türkiye", *Uluslararası İlişkiler*, C. 9, S. 34, ss. 183-204.
- McMahon, S. K. (1997), *Pursuit of the Shield: The U.S. Quest for the Limited Ballistic Missile Defense*, Lanham: Md. University Press of America.
- NATO Allied Command Transformation, (2009), *Multiple Futures Project: Navigating Towards 2030, Final Report April 2009*, Brussels, http://www.act.nato.int/media/Multiple_Futures/20090503_MFP_finalrep.pdf.
- NATO, (2016a), "Centres of Excellence", http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_68372.htm.
- NATO, (2016b), "NATO's Deployment in the Aegean Sea", http://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2016_05/20160519_1605-factsheet-aegean-sea.pdf.
- NATO, (2013), "NATO Support to Turkey: Background and Timeline", http://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_92555.htm?
- NATO, (2017), "NATO Leaders Agree to Do More to Fight Terrorism and Ensure Fairer Burden Sharing", (http://www.nato.int/cps/en/natohq/news_144154.htm?selectedLocale=en).
- NATO, (2010), "Speech by NATO Secretary General Anders Fogh Rasmussen at the Strategic Concept Seminar in Helsinki", http://www.nato.int/cps/en/natolive/opinions_61891.htm.
- North Atlantic Council (2010), *Active Engagement, Modern Defence: Strategic Concept*, http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_68580.htm.
- North Atlantic Council (2006), *Comprehensive Political Guidance*, http://www.nato.int/cps/en/SID-BE7F4F92-5E137DFF/natolive/official_texts_56425.htm.

- North Atlantic Council, (1991), "The Alliance's New Strategic Concept", 7-8 November 1991, http://www.nato.int/cps/en/SID-C990F059-87A53CFC/natolive/official_texts_23847.htm.
- North Atlantic Council, (1999), "The Alliance's Strategic Concept", 24.04.1999, http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_27433.htm.
- Türkeş, Mustafa (2004), "NATO Bağlamında ABD-Türkiye İlişkilerinde Devamlılık ve Değişim", ed. Faruk Sönmezoğlu, *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul: Der Yayınları, ss.379-404.
- Şenyuva, Özgehan ve Üstün, Çiğdem (2013), *NATO-Türkiye İlişkileri Türkiye Kamuoyu ve Elit Algıları*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- U.S. Department of Defense, (2012). *Sustaining US Global Leadership: Priorities for 21st Century Defense*. Washington: U.S. Department of Defense, http://www.whatholly.com/wp-content/uploads/2012/01/Defense_Strategic_Guidance.pdf.
- Zhukov, Yuri M. (2016), "NATO's Mediterranean Mission: What The Alliance is Doing in the Aegean Sea", *Foreign Affairs*, 21.02.2016. Erişim adresi: <https://www.foreignaffairs.com/articles/europe/2016-02-21/natos-mediterranean-mission>.

TARİHÎ PERSPEKTİFTEN BİR TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİ ANALİZİ

Mehmet ŞAHİN*

Giriş

Rusya ile ilişkiler Türk dış politikasında daima önemli yer tutmuştur. İki milletin, yüzyıllara dayalı komşuluk ilişkilerinin yanı sıra, iç içe geçmiş tebaalar (Rusya'daki Türk halkları, Osmanlı'daki Ortodoks azınlık) yüzünden ilişkiler daima hassas ve karmaşık yapıda seyretmiştir. Soğuk Savaş sonrasında iki ülke iyi ilişkiler geliştirme niyetinde olsalar da öncelikli olarak tarihi hafıza sonra da uluslararası politika ve iki ülke arasındaki asimetrik güç bu duruma ciddi engeller teşkil etmiştir ve etmeye devam etmektedir. Bu bakımdan ele alındığında; Türkiye-Rusya ilişkileri son derece karmaşık ve kırılğan yapıdadır. Bu yüzden söz konusu ilişkiler titizlikle incelenmeli; tarihî arka plan ve uluslararası ilişkiler teorileri göz önünde bulundurularak dikkatlice analiz edilmelidir. Bunun sonucunda da Rusya'ya karşı hassas bir strateji ve politika geliştirilmelidir. Zira Türkiye, Rusya ile ilişkilerinde, bir kısmı yapısal bir kısmı konjonktürel nitelikli çeşitli manevra sınırlılıkları ile karşı karşıyadır.

Çalışma, Türk-Rus ilişkilerini tarihî arka planıyla birlikte ele alıp günümüz ilişkilerinin geldiği noktayı tahlil etmekte ve gelecek için öneriler sunmaktadır.

* Dr., Aksaray Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Araştırma Görevlisi,
ORCID: 0000-0002-0142-6666, mesahin@alumni.bilkent.edu.tr

Türkiye ile Rusya Arasındaki İlişkilerin Kısa Geçmişi

Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerin şekillenmesi Soğuk Savaş döneminden itibaren ele alınsa da esasında kökleri 18. yüzyıla kadar dayanmaktadır. Zira bu dönemden itibaren Rusya coğrafi, askerî, ekonomik açılardan büyüyen bir güç olmaya başlamış ve bu durum öncelikli olarak Osmanlı'yı tehdit ederek gerçekleşmiştir. William Hale'in de tespit ettiği gibi "1770'lerden itibaren Osmanlı'ya karşı en büyük tehdidi Avusturya'nın yerine Karadeniz'e doğru ilerleyen Rusya oluşturmaya başlamıştır".¹ Zaman zaman konjonktürel işbirlikleri olsa da 18. ve 19. yüzyıllar iki ülke arasında çoğunlukla Osmanlı'nın aleyhine sonuçlanan savaş ve çekişmelere sahne olmuştur. Bu durum şüphesiz sadece ikili ilişkileri değil, Osmanlı'nın Avrupa devletleriyle olan ilişkilerini de etkilemiştir. Sözgelimi 93 Harbi sonunda imzalanan ve ağır şartlar içeren Ayastefanos Antlaşmasının revize edilebilmesi için Osmanlı'yı Almanya ve İngiltere'nin desteğini alma pahasına Kıbrıs başta olmak üzere çeşitli tavizler vermeye zorlamıştır.

Bu dönemde iki ülke arasındaki ilişkiler sadece Rusya'nın ekonomik, politik, askerî ve coğrafi büyümesi parametresinde değil aynı zamanda Osmanlı bünyesindeki Ortodoks azınlıkların konumu üzerinden de şekillenmiştir. Nitekim Yunan isyanı başta olmak üzere Osmanlı'ya karşı Ortodoks tebaanın ayaklanmaları, Küçük Kaynarca Antlaşması ile koruyuculuklarının verildiği Rusya destekli olagelmıştır. Bütün bunlara rağmen, Rusya'nın politikaları arasında Osmanlı'yı bölmek olduğunu iddia etmek zordur. Zira 19. yüzyıl uluslararası politikada güç dengesinin söz konusu olduğu bir dönemdir. Zayıflamış bile olsa hâlâ büyük bir devlet olan Osmanlı'nın parçalanması, İngiltere ve Avusturya başta olmak üzere güç dengesini Rusya aleyhine bozabilecek devletlerin kazanımı olabilirdi. Bu yüzden iki ülke zaman zaman kısa süreli işbirliği ve ittifaklara yönelmiştir. Ancak ilişkilerin genel seyri çekişme ve Rusya'nın Osmanlı aleyhinde büyümesi şeklinde gerçekleşmiştir. Dahası bu genişleme sadece Osmanlı toprakları aleyhinde değil, Kafkasya'daki ve

¹ William Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774*, Routledge, London and N. York, 2013.

Türkistan'daki diğer Türk/Müslüman toplum ve devletlerin aleyhine de gerçekleşmiştir.

İki ülke arasındaki bu gerilimli süreç, Birinci Dünya Savaşında karşı cephelerde yer alınmasıyla birlikte doruk noktasına ulaşırsa da Rusya'da gerçekleşen Ekim Devrimi tarihî bir geri dönüşe sahne olmuştur. Özellikle dış politikasını reddimiras üzerine kurgulayan Bolşevik yönetimi, Çarlık Rusya'sının aksine Türkiye ile ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Şüphesiz bunda yeni kurulan rejimin bir yandan etnik parçalanmaya engel olma diğer yandan da uluslararası meşruiyet sorununu aşmayı istemesi önemli iki etkindir.² Uluslararası arenada Batı ülkelerine kendini kabul ettirmesi ilk aşamada zor görünen Bolşevik rejimi, Batı emperyalizminin hedefindeki ülkeleri yanına çekme çabasına girişmiştir. Bu bağlamda, erken dönem Sovyet politikası ve söylemi gerçekten de büyük ölçüde Batı emperyalizmine cephe almak üzerine kurgulanmıştır. Bundan dolayıdır ki, Sovyetler Birliği Türk millî mücadelesine politik destek vermiş, sınırlı ölçüde bile olsa ekonomik yardım ulaştırmaktan geri kalmamıştır. Bu sayede Sovyetler Birliği bir yandan uluslararası meşruiyetini sağlama yolunda adım atmış, diğer yandan da İngiltere başta olmak üzere Batı ülkelerinin kendi aleyhinde genişlemesine mâni olmuştur.

Sovyetler Birliği ile bu dönemde kurulan iyi ilişkiler cumhuriyetin ilanından sonra da devam etmiştir. Sovyetler Birliği iç savaşını, Türkiye de millî mücadelesini verdikten sonra her iki yeni rejim de 1920'li yıllar boyunca iç konsolidasyon ile uğraşmıştır. Dolayısıyla bu dönemde her iki ülkenin de uluslararası arenada rekabet edecek güce sahip olmaları söz konusu değildir.³ Gerçekten de 1930'lu yılların ortasına kadar Sovyetler Birliği, Türkiye'nin güvenliğini tehdit edecek politika ve söylemlerden önemli ölçüde kaçınmıştır. Hatta Montreux Sözleşmesi'ni imza ederek Boğazların egemenliğinin Türkiye'ye geçmesini sağlamış, böylece Karadeniz'de kendi güvenliğini de sağlama almıştır.

² Erhan Büyükakıncı, "Kurtuluş Savaşı ve Atatürk Dönemi: Sovyetler Birliği ile İlişkiler", *Türk Dış Politikası: 1919-2008* içinde, (Ed.) Haydar Çakmak, Barış Platin, Ankara, 2008, s. 121.

³ Şüphesiz söz konusu dönemde uluslararası ortamın silahsızlanma çabaları ile meşgul olması da iki ülke bu konuda rahat hareket etme imkânı sunmuştur.

İki ülke arasındaki ilişkiler 1939 yılında tarihî seyrine oturarak yeniden bozulmaya başlamıştır. Türk tarafında Sovyetlere soğuk bakan bir isim olan Şükrü Saraçoğlu Dışişleri Bakanı yapılırken, Sovyet tarafında da Stalin gücünü iyice artırarak klasik Rus emperyal politikasının yeni versiyonlarına dönüş emareleri göstermeye başlamıştır. Sovyetler ilk olarak Montreux Sözleşmesinde bir takım düzenlemelere gidilmesi de dâhil Türkiye'nin ittifaklar konusunda egemenliğini zorlayacak hususlarda tavizler vermesini talep etmiştir.⁴ Daha sonra da İkinci Dünya Savaşı esnasında Molotov resmî bir toplantıda Rusya-Türkiye sınırında toprak düzenlemesine gidilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁵ Ancak Alman işgali ile mücadele eden Sovyetler Birliği bu politikalarını savaşın sonuna kadar bir daha gündeme getirememiştir.

Yine de Sovyetler Birliği'nin böylesi saldırgan söylemlerin doğal sonucu olarak Türkiye tarihsel hafızasını da göz önünde bulundurarak korunma refleksini göstermiş ve yeni dönemde Batı ittifakı içinde yer alması gerektiğini net bir şekilde ortaya koymuştur. Dolayısıyla Batı ile ittifak bu dönemde Türkiye'nin sadece kalkınma hedefine uygun olması açısından değil, güvenliği açısından da elzem hâle gelmiştir. Bunun sonucu olarak da 1948 yılında Marshall yardımına başvurulmasıyla birlikte Türkiye, Soğuk Savaş'taki safını belli ederek Sovyetler Birliği ile karşı karşıya gelmiştir. Türkiye'nin Sovyetlere karşı tutumu sadece NATO üyeliği ile kendini göstermemiş aynı zamanda CENTO gibi bölgesel ittifaklar aracılığıyla çevreleme politikasının kurucu bir parçası olması Sovyetler Birliği'ni rahatsız etmiştir.

Stalin'in ölümünden sonra her ne kadar Sovyetler Birliği Türkiye'ye karşı tavırlarında yumuşamaya gitmiş görünse de esasında yumuşama (*détente*) dönemine kadar ilişkilerin belirleyici unsuru Sovyetler veya

⁴ Salih Yılmaz ve Abdullah Yakşi, "Osmanlı Devleti'nden Günümüze Türk-Rus İlişkileri", *TYB Akademi*, 2016, S. 17, ss. 9-57, s. 29.

⁵ Konuyla ilgili o dönemde Sovyetler Birliğinde yayın yapan bir gazetede Kars ve Ardahan'ın Gürcistan Sosyalist Cumhuriyetine ait olduğu iddia edilmiştir. Stalin'in Gürcistan asıllı olduğu göz önünde bulundurulduğunda tehdidin boyutu Türk tarafında ciddiye alınmıştır. Mesut Hakkı Caşın, "1939-1949 Dönemi Türk Dış Politikası: Sovyetler Birliği'nin Tutumu", *Türk Dış Politikası: 1919-2008* içinde, (Ed.) Haydar Çakmak, Barış Platin, Ankara, 2008, s. 323.

Türkiye'den ziyade Batı'nın (daha doğrusu ABD'nin) Türkiye'ye karşı tutumu olmuştur. Örneğin 1963 yılında ABD'nin Jüpiter füzelerini tek taraflı olarak çekmesi ve Kıbrıs'ta Türkiye'nin aradığı desteği vermemesi gibi gelişmeler zaman zaman Batı ile Sovyetler Birliği arasında dengeli politika güdülmesi gereğini doğurmuştur. Yine de ana eksen hiç kaymamış ve Türkiye kendi güvenliği ile Batı bloğunun güvenliğini bir tutmaya çalışarak Sovyetlere karşı temkinli yaklaşmıştır.

1970'lerden itibaren ana çerçeve kaymamakla birlikte gerek Soğuk Savaş'ın yumuşama dönemine girmesi gerekse de Sovyet tehdidinin azaldığı algısı Türkiye'yi bu ülkeye karşı daha cesur olmaya itmiştir. Gerek Ecevit gerekse de Demirel hükümetleri 1980 yılına kadar Türk dış politikasının NATO'ya çok fazla angaje olduğunu ve bunun yerine politika çeşitliliği benimsenmesi gerektiğini savunmuştur.⁶ Bu bağlamda Sovyetler Birliği'ne karşı daha ılımlı yaklaşılmaya çalışılsa da son tahlilde NATO üyeliği sıfatının unutulmaması gerektiği vurgulanmıştır. 1980'li yıllar ise 1920'li yıllara benzerlik göstermektedir. Bu dönem, resmî olarak her iki ülkenin de karşı kamplarda olsalar da iç meseleleriyle daha fazla ilgilenmek durumunda oldukları bir dönemdir. Türkiye bir yandan 12 Eylül sonrası süreçle, diğer yandan liberalleşmenin ve artmaya başlayan terör eylemlerinin getirdiği sorunlarla boğuşmaya çalışırken Sovyetler Birliği çok daha büyük karışıklık ve dönüşümlere sahne olmaktadır. Dolayısıyla iki ülke hâlâ birbirlerine soğuk baksa da rekabet ortamına sahip değillerdi. Son olarak not edilmesi gerekir ki Soğuk Savaş döneminde iki ülke ilişkilerinde önceki asrın aksine millî kimlikler (Türkiye'deki Ortodoks azınlık, Sovyetlerdeki Türk toplumları) ilişki dinamiklerini belirleyen ana unsurlardan olmamıştır.

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte ise Türkiye-Rusya ilişkileri uluslararası ilişkiler literatürünün en sık işlenen konularından biri hâline gelmiştir. 1990'ların ikinci yarısından itibaren gelişmeye başlayan ilişkiler zaman zaman "sanal yakınlaşma"⁷ zaman zaman "kirpi

⁶ Hale, *a.g.e.*, s. 118.

⁷ Mitat Çelikpala, "Türkiye-Rusya Federasyonu İlişkileri", *Türk Dış Politikası: Son On Yıl* içinde, ed. Yelda Demirağ ve Özlen Çelebi, Palme Yayıncılık, Ankara, 2011, s.60.

ikilemi"⁸ şeklinde nitelenmiştir. Adı ne olursa olsun karmaşık ilişkilerin sebebi birbirinin zıttı iki dinamiği içermesinden ileri gelmektedir; bir yanda jeopolitik rekabet diğer yanda neredeyse karşılıklı bağımlılık noktasında olan ekonomik işbirliği.⁹ "Türk-Rus ilişkileri, 1990'lı yıllarda, bir yandan ekonomik ve ticarî alanda derinleşip boyut kazanırken diğer yanda siyasî alanda karşılıklı korkular ve güvensizlik nedeniyle dostluk ve işbirliğinin geniş bir alana yayılması mümkün olmamıştır".¹⁰ Söz konusu durum ise ilişkilerin boyutunu Duygu Sezer'in tabiriyle kontrollü jeopolitik rekabet (*Managed Geopolitical Competition*) olarak şekillendirmiştir.¹¹

Jeopolitik rekabeti belirleyen en önemli gelişme, Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte bağımsızlığını kazanan Türk devletleriyle olan ilişkilerdi. Gerçekten de bu dönemde Rusya ne olursa olsun eski "arka bahçesinde" bölge dışından herhangi bir unsurun etkili olmasına izin vermemekte kararlıydı. Resmî söylemlerde Rusya kendini eski Sovyet coğrafyasındaki barış ve istikrarın en önemli teminatı olarak lanse etmekteydi.¹² Dolayısıyla kültürel ve kimlik bağlarından dolayı Türkiye'nin yakınlaşmak istediği Türkistan ve Kafkasya coğrafyasında kendisinden başka bir gücün var olmasından rahatsızlık duymaktaydı. Türkiye ise aynı dönemde Rusya'nın bölücü terör örgütüne yaklaşımından hoşnut değildi. Buna karşılık; ekonomik ilişkiler ise tam tersi şekilde seyretmekteydi. Dönüşüm ekonomisi içindeki Rusya için Türkiye gerek ticaret gerekse de enerji açısından önemli bir partner durumundaydı ve her iki ülke de bu durumu lehlerine çevirecek gelişmeleri gösterdiler.

Bu iki parametrenin yanında, Türkiye klasik dış politika unsurlarından güç dengesi ilkesini de zaman zaman devreye sokmaktan geri

⁸ Evren Balta, "Kirpi ikilemi: Türkiye ve Rusya ilişkileri", *Al Jazeera Turk*, 03.05.2017, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/kirpi-ikilemi-turkiye-ve-rusya-iliskileri>.

⁹ Duygu S. Bazoğlu, "Turkish-Russian relations: The challenges of reconciling geopolitical competition with economic partnership", *Turkish Studies*, 2000, C. 1, S. 1, ss.59-82, s.63.

¹⁰ Çelikpala, *a.g.m.*, s.60.

¹¹ Bazoğlu, *a.g.m.*, s.62.

¹² Elias Götz, "It's geopolitics, stupid: explaining Russia's Ukraine policy", *Global Affairs*, 2015, C. 1, S. 1, ss. 3-10, s. 7.

kalmamıştır. Örneğin o zamanki adıyla Avrupa Topluluğu'ndan tam üyelik için olumsuz cevap alan Türkiye, Rusya ile birlikte alternatif olarak Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'nü kurarak çok yönlü dış politika araçlarını kurmaya çalışmıştır. Ancak bu örgüt ve diğer girişimler ayrı bir çalışmanın konusu olacak nedenlerden ötürü kısa sürede işlevsiz hâle gelmiştir. 2000'li yıllardan itibaren ise Putin liderliğindeki Rusya, Sovyetler sonrası sarsılmaya başlayan iç güvenlik ve ekonomik sorunlarını aşarak daha katı politikalar ortaya koymaya başlamıştır. Aşağıdaki bölümlerde bu dönem ve ortaya çıkardıkları ayrıntılı şekilde ele alınacaktır.

Siyasî İlişkiler

Türkiye ve Rusya arasındaki siyasî ilişkileri öncelikli ve ağırlıklı olarak güvenlik ve bölgesel mücadele/işbirliği bağlamında incelemek gerekmektedir. Zira Rus dış politikası çarlık döneminden beri neredeyse tamamen güvenlik endekslidir. Ekonomik çıkarlar yıllardan beri Rus dış politikasında alt sıralarda yer almaktayken gerçek politika olarak görülen güvenlik ve jeopolitik, bakanlığın esas gündemi olmuştur.¹³

Gerçekten de Rusya güvenliğini tehlikede gördüğü anlarda ekonomik kayıplarını göz önüne alarak hareket etmektedir. Rusya'nın bu durumu göz önüne alındığında yeni dönemde Türk-Rus ilişkilerinin siyasî ayağının son derece karmaşık ve çok boyutlu olduğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü iki devletin güvenlik algıları ve siyasî duruşu yakın coğrafyada neredeyse hep farklı ve karşı karşıya olmuştur. Rusya, Türkiye'nin aksine Karabağ meselesinde Ermenistan'ı, Kosova meselesinde Sırbistan'ı, Kıbrıs meselesinde Rum tarafını desteklemiştir. Bilhassa Dağlık Karabağ meselesi iki ülke arasında adeta sıfır toplamli oyun hâline gelmiştir. Daha da önemlisi 1990'lı yıllar boyunca Rusya bölücü örgüte çeşitli alanlar açarken Türkiye'yi de Çeçen hareketine destek vermekle suçlamıştır. Ancak bu tarz karşılıklı suçlamalar iki ülke arasında kısa süreli birkaç istisna haricinde ciddi krize yol

¹³ Bobo Lo, *Vladimir Putin and the Evolution of Russian Foreign Policy*, The Royal Institute of International Affairs, London, 2003, s. 51.

açmamıştır.¹⁴ Çünkü iki ülke Soğuk Savaş sonrası dönemde siyaseten karşı karşıya gelmemeye özen göstermişlerdir. Hem Türkiye hem Rusya yeni dönemde ikili ilişkilerin gelişmesi konusunda azami gayret sarf etmişlerdir.

Yine de güvenliğin ötesinde, iki ülke ilişkilerinin arzu ettikleri boyuta gelmesini engelleyecek parametreler bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi şüphesiz yukarda da bahsedildiği gibi jeopolitiktir. Zira Soğuk Savaş sonrası dönemde iki ülke arasındaki en önemli çatışma alanı bölge ülkeleri ve bölgesel politikalar üzerinden gerçekleşmektedir. Bunlardan en önemlisi şüphesiz Türkiye'nin kaçınılmaz olarak yakınlık kurması gerektiği yeni bağımsız Türk devletleriyle ilişkileri olmaktadır. 1990'lı yılların ilk yarısında Türkiye'nin bölgeye yönelik hevesi ona Orta Asya'da çeşitli adımlar attırılmış ancak zaman içinde Rusya bunu "arka bahçesine" tehdit olarak algılayarak bölgedeki varlığını hissettirme yoluna gitmiştir. Bu bağlamda Rusya'nın bölgedeki askerî mevcudiyetini meşrulaştırma amacıyla 1993 yılında yayınladığı yakın çevre doktrini, Rusya'nın Monroe doktrini olarak kabul edilmiş¹⁵ ve esasında Türkiye'ye yönelik bir mesaj olmuştur. Bunun sonucu olarak da Türkiye'nin Orta Asya ile ilişkileri stratejik boyuta ulaşamayarak kültürel düzeyde kalmıştır. Ancak yine Şener Aktürk'ün de belirttiği gibi Türkiye açısından stratejik ehemmiyeti haiz coğrafya Orta Asya'dan ziyade Kafkaslardır.¹⁶ Bu yüzden Karabağ'ın Ermenistan tarafından işgali gerek doğal müttefiki Azerbaycan'ın gerekse de Türkiye'nin kendi güvenliğini tehdit etmektedir. Her ne kadar Karabağ'da Rusya resmen bulunmasa da işgal sırasında askerî destekte bulunmuştur¹⁷ ve siyaseten Ermenistan'ı desteklemektedir. Buna rağmen Ankara ve Moskova Karabağ meselesi ile ilgili doğrudan karşı karşıya gelmemektedir.

¹⁴ 1998 yılında Öcalan'ın Rusya'ya sığınma talebi kısa süreli krize yol açsa da Rusya bu konuda Türkiye ile çatışmaya girmeyi istemeyerek ülkeden çıkarmıştır. İki ülke arasındaki en büyük kriz Kasım 2015 yılında yaşanan "Uçak Krizi" olmuştur. Krizin FETÖ bağlantılı olduğunun anlaşılmasıyla birlikte taraflar bu konuda da yumuşamışlardır.

¹⁵ Şener Aktürk, "Turkish-Russian Relations after the Cold War (1992-2002)", *Turkish Studies*, 2006, C. 7, S. 3, ss. 337-364, s. 343.

¹⁶ Aktürk, *a.g.m.*, s. 343.

¹⁷ Brett V. Benson, *Constructing International Security: Alliances, Deterrence, and Moral Hazard*, Cambridge University Press, Cambridge, 2012, s. 67.

Benzer durum Gürcistan, Ukrayna ve Kosova meselelerinde de yaşanmaktadır. Bahsi geçen ülkelerin hepsinde taraflar birbirlerinin gerçekleştirdikleri veya dâhil oldukları askerî müdahalelerden hoşnut olmakla birlikte bu çatışmaları ikili ilişkiler için bir parametre yapmaya özen göstermişlerdir.

Bahsi geçen durumun istisnası yakın dönemde Suriye ve Libya iç savaşları ile gerçekleşmiştir. Eski Sovyet ülkesi olmamakla birlikte Suriye, Soğuk Savaştan beri Rusya'nın en önemli müttefikleri ve hatta ileri karakolu görevini görmektedir. Bu yüzden Rusya, ülkedeki Baas rejiminin varlığını desteklemiş ve savaşa müdâhil olmuştur. Müdahale esnasındaki uçak krizi, iki ülkenin ilişkilerini ciddi anlamda sarsmıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi; Rusya güvenlik konularında son derece hassas bir ülkedir ve ekonomik kayıplar pahasına güvenliğini öne çıkarmaktan imtina etmez. Suriye savaşı sırasındaki uçak krizi de bunun en büyük ve en önemli göstergelerinden biri olmuştur. İki ülke arasındaki ilişkiler ancak 15 Temmuz sürecinden sonra ve Türkiye'nin Suriye'de sınır güvenliğini birinci öncelik hâline getirip Esad'sız Suriye politikasını bir sıra arkaya atmasıyla düzelmeye başlamıştır. Nitekim Astana görüşmelerinde iki ülke üst düzey diyalogla Suriye savaşının sonlanmasına çaba göstermektedir ve Türkiye geleneksel müttefiklerinin hoşnutsuzluğuna rağmen 2017 yılında İdlib'de güvenli bölge oluşumuna katkı sağlamıştır. Söz konusu alandaki çatışmalar zaman zaman devam etmekle birlikte her iki ülke de bu sürtüşmeyi örtülü olarak sürdürme niyetindedir. Tarafların önemli kayıplar verdiği durumlarda birbirlerini fail olarak göstermekten kaçınmaktadır. Benzer durum Libya'da da kendini göstermektedir. 2020 yılının Temmuz ayında iki ülke Libya'da ateşkesin sağlanması ve terörle mücadelede ortak hareket edilmesi gerektiği konusunda anlaşarak en azından çatışma hâlinin son bulmasına yönelik adım atmıştır.

Güvenlik ve jeopolitik dışında iki ülkenin siyasî ilişkilerini Soğuk Savaş sonrası dönemde etkileyen diğer önemli unsur, Türkiye'nin Batı ile olan ilişkileridir. Zira geçmişte olduğu gibi, Soğuk Savaş sonrası dönemde de Türkiye, Rusya'yı Batı'ya karşı denge unsuru görmekten

geri kalmamıştır. Bir başka deyişle; Türkiye Batı'dan umduğunu bulamadığı dönemlerde Rusya'ya yakınlaşmaktan imtina etmemiştir. Sözelimi; Avrupa Ekonomi Topluluğu'na tam üyelik başvurusu reddedildiğinde alternatif olarak Karadeniz Ekonomik İşbirliği'ni kurmuştur. Söz konusu örgütün işlevsiz kalmasında birçok neden olsa da Türkiye'nin ve Doğu Avrupa ülkelerinin ilerleyen dönemde Batı ile ilişkilerinin tekrar düzelmesi önemli bir etkidir.¹⁸ Benzer şekilde, AB üyelik sürecinin uzamasıyla birlikte Cumhurbaşkanı Erdoğan Şanghay İşbirliği Örgütü üyeliğinin masaya yatırılabilirliğini gündeme getirmiştir.¹⁹ Dolayısıyla Türkiye'nin Batı ve Rusya ile ilişkileri tahterevalli misali seyretmektedir. Avrupa ile ilişkiler yolunda giderken Rusya ile ilişkiler geri plana itilmektedir. Buna karşılık; Avrupa ile ilişkiler sıkıntıya girdiği zaman Rusya ile yakınlık kurulmaktadır.

Sonuç olarak; günümüzde Türkiye-Rusya ilişkilerinin siyasî ayağı büyük bir ikilemi barındırmaktadır. Bir yandan her iki taraf da ikili ilişkilerini sağlam tutmaya ve mümkün mertebe çatışmadan uzak yaşamaya özen göstermektedir. Diğer yandan ise bölgesel politikaları ve tehdit algıları birbirlerinden neredeyse taban tabana zıttır. Dolayısıyla esasında iki ülkenin siyasî ilişkileri büyük ölçüde rekabet üzerine kuruludur. İki ülkenin doğrudan karşı karşıya gelmesini engelleyen en önemli unsur ise aşağıda ayrıntılı şekilde incelenecek olan ekonomik ve ticarî ilişkilerdir.

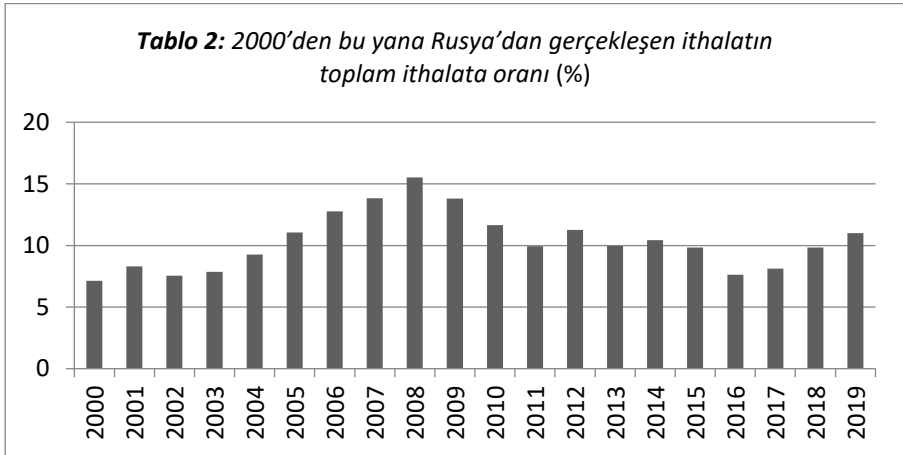
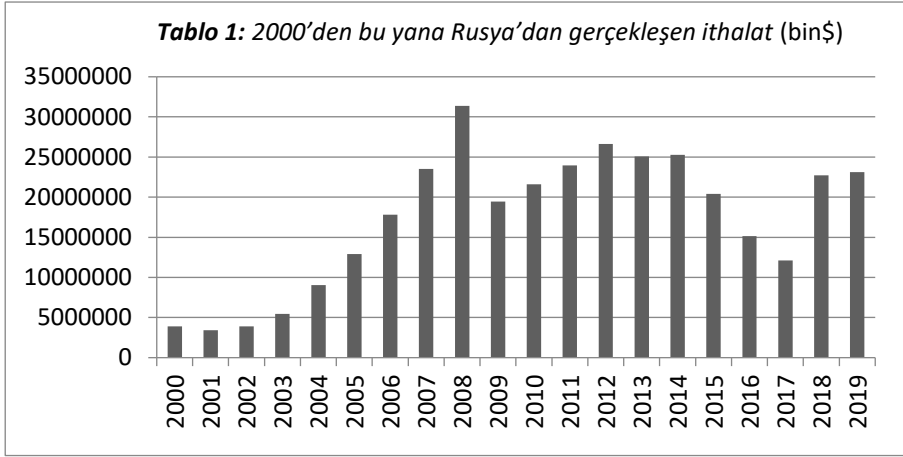
Ekonomik ve Ticarî İlişkiler

Türkiye ile Rusya arasındaki ekonomik ve ticarî ilişkiler siyasetten çok daha farklı boyuttadır. 1990'lı yıllardan itibaren kapalı ekonomiden piyasa ekonomisine geçmeye çalışan Rusya için Türkiye bu süreçte önemli bir ekonomik partner olmuştur. Aynı şekilde Rusya da gerek doğal kaynak teminatında gerekse de yeni yükselmeye başlayan Türk

¹⁸ Mehmet Şahin, "Karadeniz Ekonomik İşbirliği ve Şanghay İşbirliği Örgütünün Ekonomik Entegrasyon Bağlamında Karşılaştırılması", *Tünav Bilim Dergisi*, 2011, C. 4, S. 2, ss. 143-150.

¹⁹ "Fed up with EU, Erdogan says Turkey could join Shanghai bloc", *Reuters*, 20.11.2016, <https://www.reuters.com/article/us-turkey-europe-erdogan-idUSKBN13F0CY>

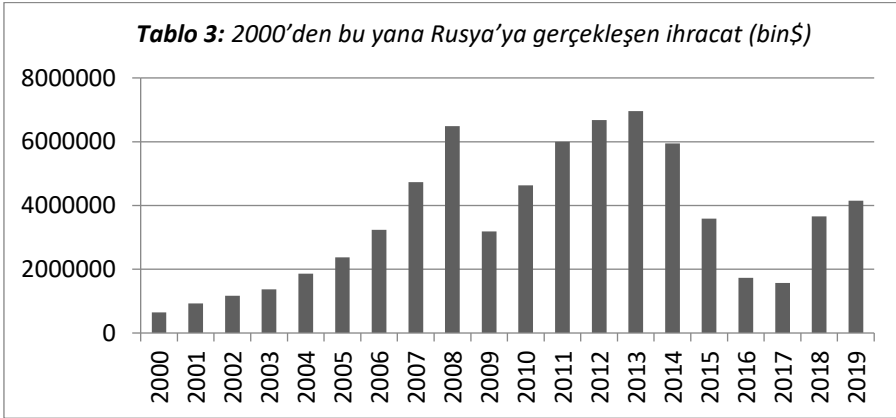
sermayesine pazar genişlemesinde uygun partner olacak ekonomik alt yapıya sahipti. Bunun yanında iki ülkenin üretim ilişkileri birbirinden farklıdır. Türkiye gıda ve tekstilde mukayeseli avantaja sahipken Rusya doğal kaynaklarda avantajlıdır. Bu durumu iki ülke de fırsata çevirmekten geri kalmayarak Soğuk Savaş'ın sona ermesinden itibaren ekonomik ilişkilerini sürekli olarak geliştirmeye gayret sarf etmişlerdir. Bunun sonucu olarak; Soğuk Savaş'ın sona erdiği ilk yıllarda Türkiye'nin en büyük dış ticaret ortağı Almanya iken, 2000'li yılların ortasından itibaren bu unvanı Rusya ele geçirmiştir. Aşağıdaki tablolar, Rusya'nın Türk dış ticareti açısından önemini ortaya koymaktadır.

Kaynak: (TÜİK 2020) verileri kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

2008 yılına kadar hızla gelişen ekonomik ticaret 2009 yılında patlak veren küresel krizle birlikte hem nominal hem de reel olarak azalma eğilimine girmiştir. Zaman içerisinde toparlanma eğilimine girse de iki etmen bilhassa ihracatın düşmesine vesile olmuştur. Bunlardan ilki Suriye krizi esnasında patlak veren uçak krizidir. Yukarıda da belirtildiği gibi; Rusya askerî çıkarları söz konusu olduğunda ekonomik çıkarlarını kolayca kurban verebilmektedir. Suriye’de yaşanan uçak krizinden sonra da Rusya misillemelerden biri olarak Türkiye’den ithal ettiği yaş meyve sebze ürünlerine yasak getirmiştir. İkinci olarak da bütün dünyada artan Çin ürünlerinin Türk pazarını da yavaş yavaş sarmaya başlamasıdır. Bütün bunlara rağmen Rusya dış ticaret açısından hâlâ Türkiye’nin en önemli ortaklarından biridir. Ticaret kalemlerini ithalatta mineral yakıtlar oluştururken ihracatta en önemli kalemi otomotiv, deri ve deri mamulleri oluşturmaktadır.²⁰ Rusya açısından da Türkiye önemli bir pazar oluşturmaktadır. Zira son 10 yılda Türkiye, Rusya’nın daima ilk 10 ticaret destinasyonu arasında yer almış ve bu haliyle kimi eski Sovyet ülkelerinin de önüne geçmiştir.²¹

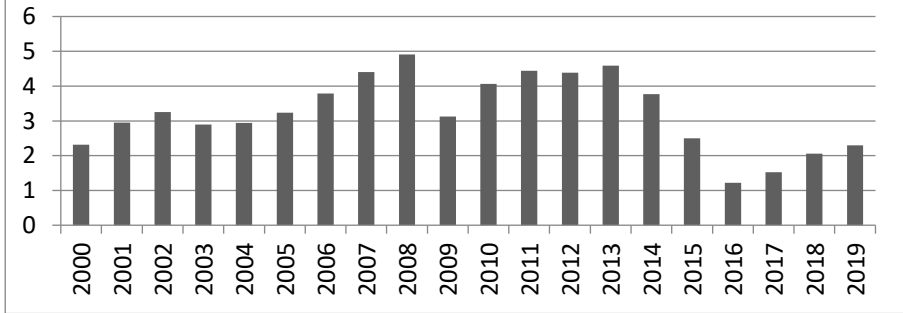
Tablo 3: 2000’den bu yana Rusya’ya gerçekleşen ihracat (bin\$)

²⁰ "Rusya Federasyonu", *Ekonomi Bakanlığı*, https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disliiskiler/ulkeler/ulke-detay/Rusya%20Federasyonu/html-viewer-ulkeler;jsessionid=vNexvM-Vs9d-NAvR_FvuX7HTzmNsWkmfr299qv3yEAfrXH_6YWrz!711843182?contentId=UCM%23dDocName%3AEK-160814&contentTitle=T%C3%BCrkiye%20TÜİK. Türkiye İstatistik Kurumu, 29.10.2017, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1054 TİM. Türkiye İhracatçılar Meclisi İhracat Rakamları, <http://www.tim.org.tr/tr/ihracat-rakamlari.html>

²¹ World Bank. World Integrated Trade Solutions. 30.10.2017. <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/RUS>.

Tablo 4: 2000'den bu yana Rusya'ya gerçekleşen ihracatın toplam ihracata oranı (%)

Kaynak: (TÜİK 2020) verileri kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Ekonomik ilişkilerin bir diğer ayağı da iki ülkenin karşılıklı yatırımlarıdır. Her iki ülke de karşılıklı olarak birbirlerinde 10 milyar Dolar değerinde yatırım gerçekleştirmişlerdir.²² Gerek Türk dış politikası literatürü gerekse de düşünce kuruluşları raporları bu durumun gelişmekte olan ve iyi giden ekonomik ilişkilerin göstergesi olarak nitelendirse de esasında bu haliyle durum pek de bahsedildiği gibi değildir. Türk yatırımcıların en fazla tercih ettiği bölge hâlen Avrupa Birliği ülkeleridir.²³ Dolayısıyla her ne kadar son yıllarda Türkiye'deki Rus yatırımlarının oranı artsa da bu alanda Türkiye'nin en önemli ortağı hâlihazırda Hollanda, Almanya gibi ülkelerdir. Elbette ki her iki ülkede de sermaye birikimlerinin nispeten az olması bu faaliyetin dış ticaret kadar gelişmesinde önemli bir etkidir.

İki ülkenin ekonomik ilişkilerini etkileyen son ancak en önemli faktör enerji politikalarıdır. Daha doğrusu; bu noktada ekonomi ve politika iç içe geçmektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından bu yana gerek akademik literatür gerekse de kamuoyu ve düşünce kuruluşları, Türk-Rus ilişkilerinin en önemli parametresi olarak enerji arz güvenliği ve naklini görmüştür. Zira "Türkiye'nin enerji güvenliğine ilişkin çalışmalarında jeopolitik, stratejik konum, uluslararası ilişkilerdeki güç ve

²² "Rusya Federasyonu'nun Ekonomisi", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 30.10.2017.

<http://www.mfa.gov.tr/rusya-ekonomisi.tr.mfa> (30 Ekim 2017 tarihinde erişilmiştir).

²³ "Uluslararası Yatırım Pozisyonu İstatistikleri", "Ödemeler Dengesi ve İlgili İstatistikler", T.C. Merkez Bankası, Ağustos 2017, Ankara.

zenginlik dağılımı ve yükselen güçler kavramları yapılan analizlerde önem kazanmış; Türk dış politikasının geleneksel analizinde kullanılan strateji boyutu ön plana çıkmıştır".²⁴ Yani enerji meselesi Türk-Rus ilişkilerinde hem ekonomik hem siyasi ayakları olan bir meseledir.

Soğuk Savaşın sona ermesinden beri Azerbaycan ve Türkmenistan doğal gazlarının uluslararası (esasinda Avrupa) pazarlara taşınması sadece Türkiye'nin değil, bütün Batı'nın gündeminde yer almaktadır. Bu sayede hem doğal kaynak bakımından fakir durumda olan Avrupa'nın bu ihtiyacı giderilecek hem de Rusya'nın enerji konusundaki avantajının güce dönüştürmesine mâni olunacaktır. Bunun doğal sonucu olarak; alternatif girişimler hep Rusya'nın sert tepkisi sonucunda ya kadük kalmış²⁵ ya da çok zor hayata geçirilmiştir²⁶. Rusya bunların yerine Türkiye'ye Mavi Akım gibi kendisini tek el konumuna getirecek projeler önermektedir. Enerji projeleri ve politikaları hakkında gerek akademide gerekse de düşünce kuruluşlarında geniş bir literatür olması dolayısıyla konuyu tekrar etmemek adına bu çalışmada ayrıntıya girilmeyecektir. Konuyla ilgili belirtilmesi gereken temel husus; iki taraf da enerji konusunda nerdeyse 20 yıldır birbirlerinin zayıf düştükleri anlarda (ekonomik kriz veya hükümet sorunları) istekleri konusunda adım atabilmekte, onun haricinde genelde sonlanmayan projelerle karşı karşıya gelmektedir. Bu bakımdan aslında enerji meselesi iki ülkenin genel ilişkilerinin özeti gibidir; ekonomik olarak iyi ilişki kurmaya çalışmalarına rağmen siyaseten anlaşmakta zorluk çekmektedirler.

Özetlemek gerekirse; iki ülkenin ekonomik ilişkileri 1991'den bu yana hızla gelişmektedir. Bunda şüphesiz dış ticaret alanındaki gelişmeler önemli yer tutmaktadır. Yatırımlar konusunda da iyi gelişmeler olmakla birlikte iki ülke sanılanın aksine tek taraflı veya karşılıklı bağımlı hâle gelmiş durumda değildir. Her iki ülkenin de yatırımları sınırlıdır ve

²⁴ Pınar İpek, "Enerji Güvenliğinin Ekonomi Politikası ve Türk Dış Politikası", *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi*, Cilt I içinde, (Ed.) Ertan Efeğil ve Rıdvan Kalaycı, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2012, s.238.

²⁵ Ör. Nabucco

²⁶ Ör. TANAP veya Bakü-Tiflis-Ceyhan

iç içe geçen sektörlerde gerçekleşmemektedir. Son olarak; enerji alanındaki ilişkileri işbirliği ve çatışma sarkacında sürüp gitmektedir.

Kültürel/Beşerî İlişkiler

İki ülkenin kültürel ilişkileri sorunlu bir alanı teşkil ettiğinden dolayı 1990'lı yıllardan bu yana ciddi gelişme gösterememiştir. Alanın sorunlu olması iki sebepten kaynaklanmaktadır. Birincisi, millî kimliklerin yok sayıldığı Sovyetler döneminin aksine yeni dönemde Rusya'da kimlik inşası önemli bir yer tutmaktadır. Bundan dolayı Rusya kültürel alanda Rus kimliğini öne çıkaracak politikalara öncelik vermektedir. İkincisi sebebi; Türkiye'nin de benzer şekilde önceliği Rus kültüründen ziyade Rusya'da yaşayan Türk toplumlarının kültürel kimliklerine vermesidir. Dolayısıyla kültürel ilişkiler iki ülke arasında çatışma alanı olma potansiyeli taşımaktadır. Nitekim Rusya, TİKA'nın ülkesinde faaliyet göstermesine izin vermemektedir. Yunus Emre Enstitüsünün de sadece Kazan'da ve sınırlı şekilde faaliyet göstermesine müsaade etmektedir. Buna rağmen, iki ülke düşük düzeyde olsa da kültürel ilişkileri kurma yolunda adımlar atmışlardır. 2012 yılında kurulmasına karar verilen Türkiye-Rusya Toplumsal Forumu'nun 2016'da faaliyete geçmesine karar verildi.²⁷ Daha da önemlisi, iki ülke arasındaki eğitim hareketliliği gelişme eğilimindedir. Hâlihazırda Türkiye'deki yükseköğretim kurumlarında 1280 Rus vatandaşı eğitim görmektedir²⁸ Rus üniversitelerinde 500 Türk öğrenci eğitim görmektedir.²⁹ Bu sayılar yüksek olmakla birlikte birbirlerinden oldukça farklı eğitim sistemlerine sahip iki ülke için normaldir ve sayının artması için çabalar gösterilmektedir.

Son olarak; iki ülke arasında kapsamı ve sayısı çok sınırlı olmakla birlikte fikri ilişkiler de bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi şüphesiz Soğuk Savaş sonrası dönemde ön plana çıkmaya başlayan Avrasyacılık akımıdır. Rusya'da Türk ve Slav toplumlarının kültürel

²⁷ "Türk-Rus Toplumsal Forumu da faaliyetlerine başlıyor", *Sputnik Türkiye*, 23.09.2016. <https://tr.sputniknews.com/politika/201609231024970038-turk-rus-karlov-conkar/>

²⁸ YÖK, Yükseköğretim Bilgi Sistemi, 31 Ekim 2017. <https://istatistik.yok.gov.tr/>

²⁹ "Rusya'daki Türk Öğrenciler Birleşiyor", *Sputnik Türkiye*, 5 Ekim 2012.

https://tr.sputniknews.com/turkish.ruvr.ru/2012_10_05/Rusyadaki-Turk-ogrenciler-Birlesiyor/

birlikteliğinden irredantizme kadar uzanan türev ve temsilcileri bulunan Avrasyacılık, Türkiye’de de entelektüel düzeyde destek bulmakla birlikte henüz itibar gören bir yaklaşım olmamıştır. Ancak olası bir Türk-Rus yakınlaşmasında veya Rusya’nın Türkiye’ye hegemonya kurma çabası göstermesi durumunda daha yüksek sesle dile getirileceği kuvvetle muhtemeldir.

Sonuç olarak; Türk - Rus ilişkilerinin kültürel boyutu kaçınılmaz olarak sorunlu ve sınırlıdır. Türkiye’nin gerek Orta Asya’ya gerekse de Ruslardan ziyade Rusya’da yaşayan Türk ve Müslüman halklara yönelik haklı ve meşru ilgisi bu sorunu çözmede zorluk çıkarmaktadır. Henüz Orta Asya ile ilişkilerini istenen düzeye çıkaramamış bir Türkiye’nin şu aşamada Rusya ile dengeli bir kültür birlikteliği kurması bu bakımdan kolay görünmemektedir. Söz konusu gelişme devlet kurumlarından ziyade ancak sivil toplumun inisiyatifiyle olması gerektiği şekilde gerçekleştirilebilir.

Sorun Alanları

Yukarıda da bahsedildiği gibi; Türkiye ve Rusya ilişkileri iki asrı aşkın süredir büyük ölçüde çatışma içermektedir. İki taraf da zaman zaman konjonktürel yakınlaşmalar veya işbirliği imkânları yakalasa da toplumsal hafızaları derin ve uzun vadeli işbirliğine müsaade etmemektedir. Kısacası tarafların karışıklık güven sorunu Türk-Rus ilişkilerinin en başında gelmektedir. Bu sorun elbette ki realist uluslararası ilişkilerin temel varsayımlarından olmakla birlikte Türk-Rus ilişkilerinde daha belirgin halde göze çarpmaktadır. O yüzden değiştirilmesi oldukça zor bir durumdur. Dolayısıyla çözüm yerine bu gerçek göz önünde bulundurularak davranmak ve beklentiye girmek önemlidir.

Bu arka plan ışığında sorun alanları sıralanacak olursa ilk başta bölgesel politikalar gelmektedir. Türkiye açısından elzem konumda olan Türk devletleriyle iyi ilişkiler kurma çabası 1991’den beri Moskova’yı rahatsız etmektedir. Putin döneminde bölgedeki etkisini daha da arttıran Rusya ile bu yarış daha da büyük sorun hâline gelme potansiyeline sahiptir. Zira Rusya’nın Soğuk Savaş sonrası dış politikasındaki en önemli söylemlerinden biri, emperyalist bir gündemlerinin olmadığı;

aynı hassasiyeti kendi “arka bahçesine” karşı diğer devletlerin de göstermesi gerektiğidir. Bu açıdan post-Sovyet coğrafyasının güvenliği Rusya açısından elzemdir. Ancak bölge Türkiye’nin de ne olursa olsun vaz geçebileceği bir yer değildir. Dolayısıyla iki ülke arasında ihtilafların eksik olmaması kuvvetle muhtemeldir.

Bununla benzer olarak ikinci sorun, ilgili kısımda da bahsedildiği gibi; Türkiye ve Rusya yakın çevrede neredeyse her konuda karşıt taraflarda yer almaktadır. Kafkaslarda Türkiye’nin doğal müttefiki Azerbaycan olduğu halde Rusya Karabağ’ı işgal altında tutan Ermenistan’ın yanında yer almaktadır. Dahası; bölgedeki yasa dışı oluşum Rus işgali altında bulunan Abhazya, Güney Osetya ve Trans-Dinyester tarafından tanınmaktadır. Buna karşılık Türkiye açısından Gürcistan bölgede önemli bir ortaktır ve “Türkiye, Gürcistan’ın toprak bütünlüğünü güçlü şekilde desteklemekte, Abhazya ve Güney Osetya’nın sözde bağımsızlıklarını tanımamakta ve bu ihtilafların Gürcistan’ın toprak bütünlüğü ve egemenliği çerçevesinde barışçıl şekilde çözülmesini arzu etmektedir”.³⁰ Yani iki ülkenin Kafkaslardaki politikaları taban tabana zıttır. Benzer durum Balkanlar ve Kıbrıs’ta da geçerlidir; Türkiye Kosova’yı bağımsız olarak tanıırken, Rusya Kıbrıs meselesinde Rum tarafını askerî yardım da dâhil desteklemektedir. Kısacası iki ülkenin yakın bölgedeki güvenlik kaygılarıyla jeopolitikleri birbiriyle çatışmaktadır.

Bunlara ilaveten, Türkiye ile Rusya arasındaki en önemli sorunlardan biri Suriye ve Libya meseleleridir. Her ne kadar Türkiye, Esad karşıtı söyleminde yumuşamaya gitmiş olsa da ve iki ülke Astana süreci çerçevesinde birlikte hareket etse de terör örgütü PYD konusunda hâlâ zıt görüşlere sahiptirler. Söz konusu yapının iç savaş boyunca güç kazandığı aşikârdır ve bu durum uzun vadede Türkiye’nin güvenliğini tehdit etmektedir. Buna karşılık Rusya PYD’yi meşru bir aktör saymaya çalışmaktadır. Dolayısıyla iki ülkenin Suriye’deki yasa dışı oluşumlara yaklaşımı Türkiye’nin güvenliğini tehdit edecek derecede farklıdır ve çatışmaya gebe dir. Bunun yanında İdlib’de her ne kadar ateşkes ilan edilse de Türkiye’nin kırmızı çizgileri bizzat Rusya

³⁰ “Türkiye-Gürcistan Siyasî İlişkileri”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-gurcistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>.

tarafından olmasa da Rusya destekli gruplar tarafından ihlal edilmektedir. İdlib’de dengeleri değiştirecek herhangi bir durum uzun vadede Rusya tarafından olmasa da bölgedeki devlet dışı aktörler tarafından Türkiye’nin güvenliğini tehlikeye atma riskini taşımaktadır.

Üçüncü sorun enerji politikalarıdır. İlgili bölümde de bahsedildiği gibi; Rusya doğal gaz tedariki konusunda tekel olmaya çalışmaktadır. Buna mukabil Türkiye (Batının da desteğini alarak) alternatif rotalar önermek suretiyle hem çeşitliliğini arttırmaya hem de Orta Asya ve Kafkasya ile ilişkilerini daha güçlü konuma getirmeye çalışmaktadır. Rusya’nın söz konusu politikası, büyük devlet konumunu sürdürebilmesi için elzemdir ve bu konuda sadece Türkiye’ye değil Avrupa Birliği’ne de aynı şekilde yaklaşmaktadır. Rusya, politik-ekonomi gücü elinde bulundurduğu sürece Hazar ve Orta Asya doğal kaynaklarının Türkiye üzerinden dünyaya taşınmasına engel olmaya çalışacaktır.

Dördüncü olarak; kamuoyunda yeterince dile getirilmemekle birlikte Rus işgali altında bulunan Kırım özerk bölgesindeki Tatarların varlığı ve kültürel kimliği tehlike altında bulunmaktadır. Türk Dışişleri Bakanlığı durumu şu şekilde açıklamıştır: “Türkiye kriz sürecinde Ukrayna’nın toprak bütünlüğünü desteklemiş; Kırım’ın yasadışı ilhakını tanımamıştır. Ülkemiz Ukrayna’daki krize uluslararası hukuk temelinde, diplomatik yollardan çözüm bulunmasını, Kırım Tatar Türkleri’nin hak ve çıkarlarının genişletilerek güvenceye alınmasını savunmaktadır”.³¹ Rusya bölgedeki iddiasını sürdürmekte kararlıdır. Tatarların geleceği ise meçhuldür. Rusya, ileri gelen Tatar siyasetçilere hapis cezaları uygulamakta ve gelecekleri konusunda tatmin edici cevaplar vermemekte veya uygulamalar yürürlüğe koymamaktadır.

Son olarak; yine ilgili bölümde de bahsedildiği gibi eğitim ve kültür alanında iki ülke arasında işbirliği gelişmelere rağmen hâlâ oldukça sınırlıdır. Ancak bu durumun sorun teşkil edip etmediği iki açıdan tartışmaya açıktır. Öncelikli olarak; Rusya’nın yükseköğretim kalitesi büyük ölçüde içeriye dönüktür. Yani Rus üniversitelerinde yetişen

³¹ “Ukrayna’da Son Durum ve İkili İlişkiler”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/ukrayna_da-son-durum-ve-ikili-iliskiler.tr.mfa.

insanlar küresel iş piyasasında daha düşük şansa sahip olmakta, daha ziyade Rusya'nın ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde eğitilmektedirler. Dolayısıyla Rus yüksekokul eğitimi adaylara yeterince cazip gelmemektedir. İkinci olarak; Rusya ile kültürel ilişkilerin gelişmesi durumunda Türk Dünyası ile bu ilişkilerin nasıl olacağı belirsizdir. Bir yandan Sovyet kültüründen arınmaya çalışan Türk devletleri ile kültürel ilişkiler geliştirmeye çalışan Türkiye'nin diğer yandan Türk Dünyasına karşı hegemonik baskısı olan bir ülkeyle kültürel ilişki kurması, Rus ve Sovyet kültürlerinin birbirlerinden dikkatlice ayrılmasıyla gerçekleştirilmelidir.

Mevcut Politikanın Eleştirisi ve Çözüm Yolları

Rusya ile ilişkiler son yıllarda hiç olmadığı kadar inişli çıkışlı olmuştur. Önceki bölümde sıralanan sorunlara rağmen iki ülkenin ilişkileri Suriye iç savaşına kadar gelişme eğiliminde seyrettiği hâlde özellikle Suriye savaşıyla birlikte karmaşık bir hâl almıştır. Rusya'nın en önemli müttefiklerinden biri olan Baas rejimine karşı Türkiye'nin muhalifleri desteklemesi zaman zaman örtülü zaman zamansa aleni çatışmayı beraberinde getirmiştir. 2015 yılında patlak veren uçak krizi ilişkileri kopma noktasına getirmiş, buna karşılık 15 Temmuz sonrası süreçte ilişkiler büyük ölçüde düzelme eğilimine girmiştir. İnişler ve çıkışlar aynı sertlikte olmamakla birlikte daha sonraki süreçte de devam etmiştir. Hükümet bu noktada sabırlı ve dikkatli adımlar atmaktadır. Bununla birlikte hükümetin Rusya politikalarında iki tutum endişe vermektedir. İlki Kırım Tatarları mevzudur. Kırım Tatarlarının geleceği konusunda ne Rusya yeterli güvenceyi verebilmektedir ne de hükümet konu üzerinde tatmin edici bir duruş sergilemektedir. İlişkilerin hassasiyeti noktasında anlaşılır olmakla birlikte Tatarların yalnız bırakılması kabul edilemez. İkincisi ise geçmiş dönemlerde yapılan abartılı duruşun tekrar edilmesidir. Avrupa'dan istediğini alamayan Türkiye için Rusya bir kurtarıcı değil ancak ve ancak bir denge unsurudur. Dolayısıyla Rusya ile yakınlaşmak, Avrupa'ya sırt çevirme pahasına veya Avrupa'dan umutların tükendiği ana kadar bekleyerek gerçekleşmemelidir. Bu durum sadece Türkiye'nin elini zayıflatmamakta aynı zamanda Rusya'ya

psikolojik avantaj sağlamaktadır. Rusya'ya bu his verilememelidir. Zira günün sonunda Türkiye sahada tamamen yalnız kalabilecek bir senaryonun içinde kendini bulabilir. Bu bakımdan Rusya ile ilişkiler Batıya rağmen/inat şeklinde değil, Batı ile de belirli çıkarların örtüştürülmesi şeklinde yapılması Türkiye'nin elini güçlendirecektir.

Bu perspektiften bakıldığında; mevcut konjonktüre yönelik politikalar önemli ölçüde olması gerektiği gibi yürümektedir. Rusya ile Türkiye arasındaki sorunlar 2020 yılı itibarıyla yapısaldir. Dolayısıyla yeni ve daha kapsamlı çözüm yolları bulmak gerekmektedir.

Rusya'ya Yönelik Yeni Strateji, Söylem ve Politika Tavsiyeleri

Rusya ile ilişkiler, ilgili bölümlerde de bahsedildiği gibi, tarihsel hafızası derin ve çok da olumlu olmayan olaylar ve düşüncelerle doludur. Dolayısıyla Rusya'ya yönelik strateji ve politikalarda sonuçları orta ve uzun vadede almayı beklemek gerekmektedir. Bununla birlikte Rus dış politikasını da anlamak gerekmektedir. Dolayısıyla öncelikle Soğuk Savaş sonrası Rus dış politikasının ana hatlarını ortaya koymak gerekir. İlgili bölümlerde Rus dış politikasının en önemli özelliğinin güvenlik eksenli olduğu söylenmişti. Rusya hakkında bilinmesi gereken bu en önemli parametreden sonra diğer unsurları ele almak gerekirse şu şekilde sıralanabilir.

Öncelikli olarak; Rusya, büyük devlet olduğu gerçeğinin kabul edilmesini beklemektedir. Bunun dış politikaya yansımaları; kendi dışındaki dünyadan gelen değerleri (serbest seçimler, güçlü sivil toplum, bireysel haklar gibi) benimseme hususunda sıradan ülkeler kadar cömert davranmaması şeklinde gerçekleşmektedir. Yani Rusya için öncelik söylemde de eylemde de değerler değil, güvenlidir.

İkinci olarak; Rusya yeni dünya düzeninin çok kutupluluk üzerine oturması gerektiğini ısrarla savunmaktadır. Buna göre; dünya tek bir gücün (ABD) hegemonyası altında şekillenmemeli, bunun yerine Rusya, Çin, AB gibi büyük devletler bir yandan birbirlerini dengelemeli diğer yandan da yakın coğrafyalarındaki küçük devletlerin kalkınmalarına yardımcı olarak uluslararası sistemde istikrarı sağlamalıdır.

Buradan yola çıkarak üçüncü en önemli unsura ulaşırız. Çünkü Rusya çok kutupluluk politikasıyla kendi Monroe doktrinini oluşturmaya çalışmaktadır. Eski Sovyet coğrafyasını kendi hinterlandı olarak görüp buraya başka devletlerin yaklaşmasını istememektedir. Dış politika söylemindeki en önemli unsur, kendisinin post-Sovyet coğrafyası dışındaki bölgelere müdâhil olmayacağı, aynı saygının kendisine de gösterilmesi gerekliliğidir.

Bununla bağlantılı olarak; Rusya, çok taraflılığı ülke egemenliğini kısıtlayan bir politika olarak görmektedir. Bu yüzden (eski-Sovyet coğrafyası hariç) ilişkileri ikili düzeyde tutma eğilimindedir. Bu bakımdan Rusya kapsamlı strateji ve işbirliği geliştirme konusunda fazla istekli davranmamaktadır. Bunun doğal sonucu olarak iki ülke arasındaki ilişkiler *ad hoc* nitelikte gelişmeye yatkındır. Söz gelimi; iki ülkenin Kafkasya'da ciddi sorunlar yaşıyor olması Ortadoğu meselelerinde birlikte hareket etmeyecekleri anlamına gelmemektedir. Bunun tersi de geçerlidir; Libya'daki veya Suriye'deki iç savaşın sona ermesini sağlayacak bir anlaşma Rusya açısından Karabağ'a emsal teşkil etmeyecektir. Bu çerçevede ve yukarıda bahsedilen diğer gelişmeler ışığında; Rusya'ya yönelik şu politika, söylem ve strateji tavsiyelerinde bulunulabilir: Genel ve büyük politikalarla başlamak gerekirse;

- İlk ve öncelikli olarak, Rusya dış politika bürokrasisinde profesyonelce analiz edilmelidir. Bunun için bir yandan dışişleri bakanlığı bünyesinde sadece Rusya konusunda uzmanlaşmış kişilerden oluşan bir birim oluşturulurken bir yandan da ülkenin önde gelen üniversitelerinin bölge çalışmalarıyla yakın istişarede bulunulmalıdır. Zira Rusya'ya yönelik hedefler ve ikili ilişkiler temel dış politika araçlarının ötesinde topyekûn bir stratejik kültürle amacına ulaşabilir.

- Rusya ile ilişkiler sadece dış ticaret, enerji ve turizm parametreleri üzerinden yürütülmemelidir. İlgili bölümde değinildiği gibi; Rusya ekonomi ve siyaseti birbirinden ayırmaktadır. Dolayısıyla Rusya'ya "ekonomik kayıpları riske atamazlar" şeklinde yaklaşmak Türkiye'yi hesapta olmayan sonuçlara maruz bırakabilir. Aynı şekilde; Rusya ile ekonomik işbirliğinin artmasının beraberinde siyasal ve askerî birlikteliği de getireceğine dair bir garanti bulunmamaktadır. Dolayısıyla

Rusya ile ilişkilerin “karşılıklı bağımlılık” veya “işlevselcilik” gibi liberal kavram ve argümanlarla gelişmesi oldukça zordur.

- Benzer şekilde; iki ülke ilişkilerinin Avrupa ile tahterevallı modelinden çıkarılması Türkiye’nin gerek Avrupa’ya gerekse de Rusya’ya karşı manevra kabiliyetini arttıracaktır. Bu bakımdan Rusya ile yakın ilişki kurma fikri sadece Avrupa ile gerilimin yaşandığı dönemlerde hatırlanmamalıdır. Kurulmaya çalışılan ilişkinin boyutu da söylem ve eylem noktasında iyi ayarlanmalıdır. İki ülke her ne kadar iyi ilişki kurmaya çalışsa da son tahlilde Rusya askerî güvenliğinden başka herhangi bir fikir, düşünce ve akıma inanmamakta ve desteklememektedir. Benzer şekilde; Rusya ile ilişkilerin iyi olduğu dönemlerde Türkiye’nin Avrupa’ya ihtiyacı olmadığı yanlıgisına düşülmemelidir. Türkiye ve AB birbirlerine her daim ihtiyacı olan devletlerdir.

Güncel sorunlara değinilecek olursa; bu noktada bölgesel güvenlik teorisinin öne sürdüğü gibi her bölgenin güvenlik kaygısı ve paradigması farklı olduğu için Rusya ile bölgelere göre politikalar geliştirilmelidir. Örneğin Ortadoğu’nun ve Orta Asya’nın güvenliği için Rusya ile birlikte strateji geliştirilebilirken Avrupa ve Kafkaslarda Rusya’ya karşı strateji geliştirmek gerekmektedir.

- Güncel meselelerde Türkiye, iki ülkenin çıkarlarını birbiriyle örtüştürmek ve kendi zararına olan konulardan Rusya’nın güvenliğinin de tehdit altında olduğuna ikna etmek zorundadır. Öncelikli olarak, Suriye ve Irak’ta iki ülkenin de merkezi hükümetlerinin el birliği ile güçlendirilmesi veya sözde Kürt bölgelerinin güneyinde ortak güvenlik bölgelerinin oluşturulması önemli bir başlangıç olabilir. Ancak İdlib’de olduğu gibi Türkiye’nin kırmızıçizgilerini ihlal edecek durumların oluşmasının önüne geçilmesi gerekmektedir. Bu noktada söz konusu bölgelerde sadece Türk ve Rus askerlerinin bulunmasını sağlayacak tedbirler alınabilir. Bu sayede çatışmayı körükleyecek unsurlar kendiliğinden yasadışı hâle geleceği için ortak mücadele alanı oluşabilir. Bu bölgeler elbette ki merkezi devletlere rağmen değil onların da rızası alınarak gerçekleştirilmelidir.

- Kırım Tatarlarının ekonomik ve kültürel varlıkları Rusya ile geliştirilecek diyaloglarla doğrudan alakalıdır. Bu noktada harekete

geçmeden önce Rusya ile yoğun istişare ve bilgi alış verişinde bulunup karşı tarafın nabzına göre davranmak gerekmektedir. Bunun yanında Rusya, zaman zaman Tatar örgütleri radikal örgüt statüsüne sokmaya çalışmaktadır. Rusya ile iletişimde kalmak bu isnadın ortaya çıkmasına ve inandırıcılığına engel olmak açısından da elzemdir. Bunu yaparken Kırım Türklerinin Ukrayna siyasetindeki yeri, kırım tatar milli meclisi ve mücadele geleneğinin asla gözden irak tutulmaması gerekir.

- Orta Asya Türk cumhuriyetleri ile ilişkilerde ilk etapta Türkiye ve Rusya'nın ortak çıkarları masaya yatırılarak bunlar üzerinden politika üretilebilir. Hâlihazırda bölgede Rusya'yı hesaba katmadan politika yürütmek oldukça güçtür. Rusya ile çıkarların örtüştürülmesi, Türkiye'yi bölgede kısa sürede daha aktif hâle getirmese bile uzun vadeli yakınlaşmasında faydalı olabilir. Örneğin, bölgenin ekonomik kalkınmasını ülkelerin enerji kaynaklarını Türkiye üzerinden geçecek rotalarla sağlamak yerine Rusya ve Türkiye'yi de içine alan serbest ticaret anlaşmaları veya özel şirketlerini teşvik yoluyla sağlanabilir.

- İki ülke arasındaki kültürel ilişkiler, karşılıklı enstitü sayılarının arttırılması, öğrenci değişim programları, üniversiteler arası işbirliği gibi vesilelerle arttırılabilir. Bu durum uzun vadede ekonomik ilişkilerin daha ciddi temeller üzerine oturmasını sağlar.

Bütün bunların yanında Türkiye'nin Rusya'yı ikna etmek veya yanına çekmekte zorlanacağı alanlar mevcuttur. Bu noktada ise tam tersi şekilde Türkiye, Rusya merkezli tehditlerin Batı'nın güvenlik algısındaki yerini iyi kullanmalıdır. Yukarda bahsedilen tahterevalli siyasetinden kaçınma fikri bu yüzden elzemdir. Örneğin;

- Karabağ meselesinin Rusya ile doğrudan diyalog yoluyla çözülmesi oldukça zordur. Bu konuda Suriye ve Irak'ın tam tersi şekilde; Rusya'ya karşı Batı devletlerinden bazılarının hukukî ve/veya siyasî desteklerine ihtiyaç olabilecektir. Bu da başta Ukrayna olmak üzere Gürcistan ve Moldova'daki mevcut benzer uyuşmazlıkların Batı nezdindeki anlam ve çağrışımı sayesinde geliştirilebilir.

- Türkiye'nin Kafkasya politikası sadece Karabağ ile sınırlı olmayıp, içine Gürcistan'ı da alan daha kapsamlı bir gündemdir. Bu bakımdan Kafkaslardaki sorunlar Rusya ile diyalog yolundan ziyade,

bölgedeki iki ülkenin (Azerbaycan ve Gürcistan) kalkınmasına öncelik verilmesi, üç ülkenin ekonomik bütünleşme aşamaları kaydedip Kafkasya'yı ekonomik açıdan cazip hâle getirebilmeleri gibi faktörlerden de etkilenecektir.

- Enerji arz güvenliği ve enerji kaynaklarının nakli konusunda bilhassa Hazar bölgesindeki kaynakların Avrupa'ya taşınması konusunu Batı ülkelerine daha cazip hâle getirmek elzemdir.

- Güney Kafkasya'da Türkiye-Azerbaycan askerî işbirliğinden asla vaz geçilmemesi, Gürcistan'ın da bu sistematik içinde kalması ve oluşturulan güvenlik şemsiyesinden yararlanırken ortak dış politika tutumundan ayrılmaması dikkatle takip edilmesi gereken bir husustur. Zira bu üç devlet arasındaki ilişki stratejik ortaklık çerçevesine uygundur³² ve bu şekilde kalması Kafkasların güvenliği açısından elzemdir.

Sonuç

Türkiye-Rusya ilişkileri, 18.yüzyıldan bu yana uluslararası ilişkiler literatüründe konumlandırması zor şekilde gelişmektedir. İki ülke birbirine komşu veya yakın olmakla birlikte birbirleriyle ilişkilerini daima ikinci planda tutmuşlardır. Zira iki ülke ilişkileri zaman zaman konjonktürel işbirliğine, çoğu zamansa çekişmeye sahne olmuştur. Suriye İç Savaşı ve 15 Temmuz süreci gibi sebeplerden dolayı yeniden konjonktürel yakınlaşma dönemine girilmiştir. Ancak Rusya'nın askerî gücü, politik kapasitesi, stratejisi ve dış politikası düşünüldüğünde ne tam güvenilecek bir ülkedir ne de karşısında tek başına durulacak. Dahası, Rusya dünyada hiçbir ülkenin her konuda anlaşabileceği bir ülke değildir ve kendilerinin de böyle bir iddiası yoktur. Nitekim Rusya da dış politika düsturu olarak her olayı kendi iç dinamiği olarak görme eğilimindedir. Dolayısıyla Türkiye, Rusya ile ilişkilerini sadece ikili ilişkileri geliştirmek gibi basit bir fonksiyona endeksleyemez. Bunun yerine kendi menfaatini yeri geldiğinde Rusya'nın da menfaati hâline getirmek, yeri geldiğinde de Rusya'ya karşı Batının

---

³² Yalçın Sarıkaya, "Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan Üçlü İlişkilerinin Savunma İşbirliği Boyutu", *Karadeniz Araştırmaları*, 2019, C. XVI, S. 64, ss. 585-597, s. 593.

menfaati hâline getirmek Rusya'ya karşı geliştirilecek en temel strateji/ilişki biçimi olabilir.

Kaynakça

- Aktürk, Şener (2006), "Turkish-Russian Relations after the Cold War (1992-2002)", *Turkish Studies*, C. 7, S. 3, ss. 337-364.
- Balta, Evren (2017), "Kirpi ikilemi: Türkiye ve Rusya ilişkileri", 03.05.2017. <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/kirpi-ikilemi-turkiye-ve-rusya-iliskileri> Erişim Tarihi: 12.04.2020.
- Benson, Brett V. (2012), *Constructing International Security: Alliances, Deterrence, and Moral Hazard*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Büyükakıncı, Erhan (2008), "Kurtuluş Savaşı ve Atatürk Dönemi: Sovyetler Birliği ile İlişkiler", (Ed.) Haydar Çakmak, *Türk Dış Politikası: 1919-2008* içinde, Ankara: Barış Platin, ss. 120-127.
- Çaşın, Mesut Hakkı (2008), "1939 - 1949 Dönemi Türk Dış Politikası: Sovyetler Birliği'nin Tutumu", (Ed.) Haydar Çakmak, *Türk Dış Politikası: 1919-2008* içinde, Ankara: Barış Platin, ss. 302-344.
- Çelikpala, Mitat (2011), "Türkiye - Rusya Federasyonu İlişkileri", (Ed.) Yelda Demirağ ve Özlen Çelebi, *Türk Dış Politikası: Son On Yıl* içinde, Ankara: Palme, ss. 59-92.
- Dışişleri Bakanlığı. "T.C. Dışişleri Bakanlığı: Rusya Federasyonu'nun Ekonomisi", 30.10.2017, <http://www.mfa.gov.tr/rusya-ekonomisi.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 12.04.2020).
- . "Türkiye - Gürcistan Siyasî İlişkileri", 01.11.2017, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-gurcistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 12.04.2020).
- . "Ukrayna'da Son Durum ve İkili İlişkiler" 06.11.2017, http://www.mfa.gov.tr/ukrayna_da-son-durum-ve-ikili-iliskiler.tr.mfa (Erişim Tarihi: 12.04.2020).
- Ekonomi Bakanlığı. "Rusya Federasyonu" 11.11.2017, https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/Rusya%20Federasyonu/html-viewer-ulkeler;jsessionid=vNexvM-Vs9d-NAvR_FvuX7HTzmNsWk_mfr299qv3yEAfrXH_6YWrz!711843182?contentId=UCM%23dDocName%3AEK-160814&contentTitle=T%C3%BCrkiye%2 (Erişim Tarihi: 12.04.2020).
- Götz, Elias (2015), "It's geopolitics, stupid: explaining Russia's Ukraine policy", *Global Affairs*, C. 1, S. 1, ss. 3-10.
- Hale, William (2013), *Turkish Foreign Policy since 1774*, London and New York: Routledge.
- İpek, Pınar (2012), "Enerji Güvenliğinin Ekonomi Politliği ve Türk Dış Politikası", (Ed.) Ertan Efeğil ve Ridvan Kalaycı, *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi*, Cilt I içinde, Ankara: Nobel Yayıncılık, ss. 225-249.
- Lo, Bobo (2003), *Vladimir Putin and the Evolution of Russian Foreign Policy*, London: The Royal Institute of International Affairs.
- Reuters. "Fed up with EU, Erdogan says Turkey could join Shanghai bloc", *Reuters*, 20.11.2016. <https://www.reuters.com/article/us-turkey-europe-erdogan/fed-up->

with-eu-erdogan-says-turkey-could-join-shanghai-bloc-idUSKBN13F0CY (Erişim Tarihi: 12.04.2020).

Sarıkaya, Yalçın (2019) "Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan Üçlü İlişkilerinin Savunma İşbirliği Boyutu", *Karadeniz Araştırmaları*, C. XVI, S. 64, ss. 585-597.

Sezer, Duygu Bazoğlu (2000), "Turkish-Russian relations: The challenges of reconciling geopolitical competition with economic partnership", *Turkish Studies*, C.1, S.1, ss. 59-82.

Sputnik Türkiye. "Rusya'daki Türk Öğrenciler Birleşiyor", *Sputnik*, 05.10.2012. https://tr.sputniknews.com/turkish.ruvr.ru/2012_10_05/Rusyadaki-Turkogrenciler-Birlesiyor/ (Erişim Tarihi: 12.04.2020).

-. "Türk-Rus Toplumsal Forumu da faaliyetlerine başlıyor", 23.09.2016. <https://tr.sputniknews.com/politika/201609231024970038-turk-rus-karlov-conkar-/> (Erişim Tarihi: 12.04.2020).

Şahin, Mehmet (2011), "Karadeniz Ekonomik İşbirliği Ve Şanghai İşbirliği Örgütünün Ekonomik Entegrasyon Bağlamında Karşılaştırılması", *Tünav Bilim Dergisi*, C.4, S.2, ss.143-150.

TCMB. "Uluslararası Yatırım Pozisyonu İstatistikleri", Ödemeler Dengesi ve İlgili İstatistikler, Ankara: TCMB, Ağustos 2017.

TİM. "Türkiye İhracatçılar Meclisi İhracat Rakamları", 30.10.2017. <http://www.tim.org.tr/tr/ihracat-rakamlari.html> (Erişim Tarihi: 12.04.2020).

TÜİK. "Türkiye İstatistik Kurumu" 29.10.2017, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1054 (Erişim Tarihi: 12.04.2020).

World Bank. "World Integrated Trade Solutions", 30.10.2017, <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/RUS> (Erişim Tarihi: 12.04.2020).

Yılmaz, Salih, ve Abdullah Yakşı (2016) "Osmanlı Devleti'nden Günümüze Türk-Rus İlişkileri", *TYB Akademi*, C.6, S.17, ss.9-57.

YÖK, "Yükseköğretim Bilgi Sistemi", 31.10.2017, <https://istatistik.yok.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 12.04.2020).

TÜRKİYE'NİN ENERJİ GÜVENLİĞİ VE DİPLOMASİNİN YERİ

Hasan Sencer PEKER*

Giriş

Enerji güvenliği; içerisinde siyasî, ekonomik, askerî ve sosyal boyutları barındıran geniş bir kavramdır. Her türlü üretimin en temel girdilerinden olan, hatta bir bakıma üretim faktörü sayılabilecek bir fenomen olan enerji, ülkelerin mevcut pozisyonlarını en azından korumaları için vazgeçilmez bir unsurdur ve teknolojik gelişmenin her aşamasında önemini arttırmanın yanında değişim de yaşamaktadır. Teknolojik gelişmeler ve bu gelişmelerin sosyal hayata yansımaları geri dönüşü olmayan bir şekilde sosyo-ekonomik standartları da yükseltmektedir. Dolayısıyla mevcut hayat standartlarının en azından devam etmesi için enerji vazgeçilmez bir unsurdur.

Bütün toplumlar yüksek standartlarda yaşamak için çabalamalarının, yani amaç fonksiyonlarının aynı olmasına rağmen, kaynakları ve kısıtları farklıdır. Örneğin, fosil yakıtlar yeryüzünde asimetrik bir şekilde dağılmıştır. Üstelik ironik bir şekilde en fazla enerji tüketen toplumların fosil yakıt kaynakları yok denecek kadar azdır. Buna karşılık enerji tüketimleri nispeten düşük ülkelerde ise yüksek fosil yakıt rezervleri bulunmaktadır. Bunun vazgeçilmez sonucu teknoloji-enerji değişimi eksenindeki uluslararası ticarettir. Ancak, eğer ticareti yapan

* Doç. Dr., Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü,
ORCID: 0000-0002-9420-3647, hasansencer.peker@pa.edu.tr

taraflar eşit pazarlık gücüne sahip değilse, Batı ve Ortadoğu arasında olduğu gibi bu ticaret enerji satışı karşılığında elde edilen barış ve hayatta kalma izni hâline gelmektedir.

Karmaşık hamlelerle dolu enerji mücadelesinde diplomasi; enerji politikasının en önemli aracı olarak işlev görmektedir. Diplomasinin işe yaramadığı durumlarda silahlı güçler de dâhil olmak üzere her türlü müdahale aracı sırası geldiğinde araç olarak kullanılmaktadır. Buradan anlaşılan, enerjinin açıkça maliyetli olduğu ancak enerjiye sahip olmanın maliyetinin ise sonsuz olduğudur.

Türkiye özeline gelindiğinde, karşımıza sanayileşmiş batı ülkeleri yolunda enerji tüketimi artan, buna karşılık enerji kaynaklarına çok yakın olmakla birlikte kayda değer rezerve sahip olmayan yüksek nüfuslu ve büyük enerji pazarı potansiyeline sahip bir ülke çıkmaktadır. Öyle bir ülke ki, batılı hayat standardına ulaşmak isterken ne batının yaptırım gücüne ve hırsına, ne de doğunun bitmek bilmeyen ve kendisini batı standartlarına taşıyacak enerjisine sahiptir.

Bu durumda politik olarak yüksek hayat standardı amacından vazgeçilmeyeceğine göre, enerji kısıtı aşılması gereken bir engel olarak durmaktadır. Bu çalışmada, Türkiye'nin enerji arz güvenliğinden ve diplomasinin enerji arz güvenliğinin sağlanması ve sürdürülmesi amacıyla bir araç olarak kullanılması ile ilgili tartışmalar bulunmaktadır. Bu amaçla ilk olarak enerji arz güvenliği ve diplomatik ilişkilerin teorik çerçevesi hakkında bilgi verilecektir. Daha sonra Türkiye'nin enerji konusunda hangi durumda olduğu tespit edilerek diplomatik anlamda atabileceği adımlar tartışılacaktır. Enerji arz güvenliği teknolojiden bağımsız düşünülmemeyeceğinden dünyadaki son gelişmeler ile ilgili bilgiler de birer parametre olarak çalışmada yer almaktadır. Çalışmada en güncel istatistik olan 2016 verileri kullanılmıştır.

Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Öncelikle, enerji kaynaklarına bakılmaksızın, her ülkenin enerji güvenliğini sağlamak amacı bulunmaktadır. Hayatın her alanında olduğu gibi burada da kısıtlar uygulayıcıların karşısına çıkmaktadır.

Uluslararası Enerji Ajansı'na göre enerji güvenliği, "enerji kaynaklarının kesintisiz ve ucuz bir şekilde ulaşılabilirliği"dir. Yine Uluslararası Enerji Ajansı, enerji güvenliği kavramını kısa ve uzun vade için farklı tanımlamaktadır. Buna göre uzun dönem enerji güvenliği daha çok ekonomik gelişme ve sürdürülebilir bir çevre ile paralel bir yatırım planlamasından oluşurken kısa dönem enerji güvenliği arz-talep dengesindeki ani değişimlere karşı enerji sisteminin kısa sürede tepki verebilmesidir.

Enerji Güvenliği

Dünyanın enerji yapısı jeopolitik faktörlerden sürekli ve giderek artan bir şekilde etkilenmektedir. Jeopolitik, devletlerin tarihi ve coğrafi özelliklerinin etkisini inceleyen temel uluslararası ilişkiler teorisi kavramıdır. Tarihsel olarak, jeopolitiğin bir siyaset bilimi olarak gelişimi coğrafi faktörlerin bölgedeki belirli bir ülkenin pozisyonuna etkisinin araştırılması ile bağlantılıdır. Bu faktörler bir ülkenin diğer bölge ülkelerine karşı kullandığı dış politikayı açıklamak için kullanılır. Denize ulaşım, taşımacılıkta kullanılabilecek akarsular, maden rezervleri, tarımsal ve endüstriyel araziler gibi faktörler jeopolitiğin unsurlarından sayılabilir.¹

Dünya enerji pazarındaki devamlılıkların en önemlisi, enerjide hem ithalat hem de üretim açısından arz çeşitliliğinin artırılmasına olan ihtiyaçtır. Bu oldu, karşılıklı bağımlılık, enerjide asimetrik güç dağılımı ve jeopolitik gibi farklı kavramlarla hem kuramsal önerilerde hem de enerji arz güvenliğinin diplomaside algılanmasında ve amaç-araç ilişkisinin kurulmasında ele alınmaktadır. Arz çeşitliliği ihtiyacı, kısa ve orta dönemde petrolün ana enerji kaynağı olarak kalması nedeniyle önemlidir.²

Enerji güvenliğini salt arz-talep dengesi gibi genel bir tanımdan çıkarıp ayrıntıların da dikkate alındığı bir tanım ise; "Enerji üretim, iletim ve dağıtım sistemlerinin altyapısına yönelik olası terörist

¹Stanislav Zhiznin, "Russian Energy Diplomacy and International Energy Security (Geopolitics and Economics)", *Immanuel Kant Baltic Federal University Scientific Journal*, 2010, C. 1, S. 3, s.8.

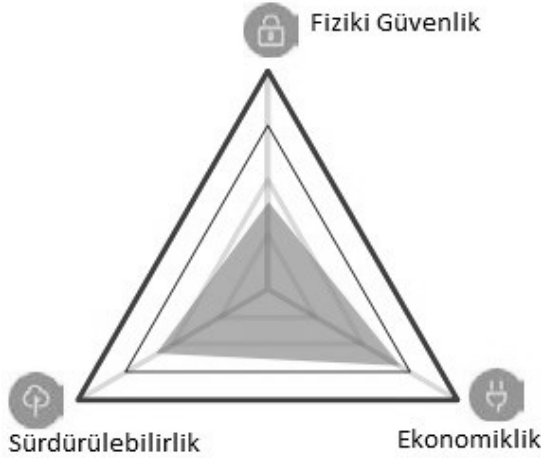
²Mesut Şöhret, "Enerji Güvenliğinin Ekonomi Politikası ve Uluslararası Çatışmalara Etkisi", Çomak, Sancaktar, Yıldırım (Ed.), *Enerji Diplomasisi*, Beta Yay., İstanbul, 2015, s. 3.

saldırılarından, yatırım eksikliklerinin doğuracağı kesintilere, kasırgaların doğuracağı engellerden ambargolara, grevlerden lokavtlara, iç savaştan işgale kadar birçok olasılığın birlikte değerlendirilmesini gerektiren bir kavramdır".³

Amaçlar ve Kısıtlar: Ödünleşim

Enerji arz güvenliği, bir ülkede talep edilen enerjinin kesintisiz, ucuz ve temiz bir şekilde arz edilmesidir. Genellikle bu üç nitelik arasında kısa dönemde bir ödünleşim (*trade-off*) bulunmaktadır. Her toplum hazmedebildiği kadarıyla bu üç nitelikten birinden değişik ölçülerde feragat etmektedir. Örneğin kesintisiz ve ucuz bir enerji olan termik santrallerden üretilen elektrik temiz değilken, temiz bir enerji olan rüzgâr ve güneş enerjileri ise *henüz* ucuz ve kesintisiz değildir. Bu ödünleşim, enerji güvenliği probleminin temelini oluşturmaktadır.

Şekil 1: Türkiye'nin Enerji Güvenliği Ödünleşimi

Kaynak: World Energy Trilemma Index 2017

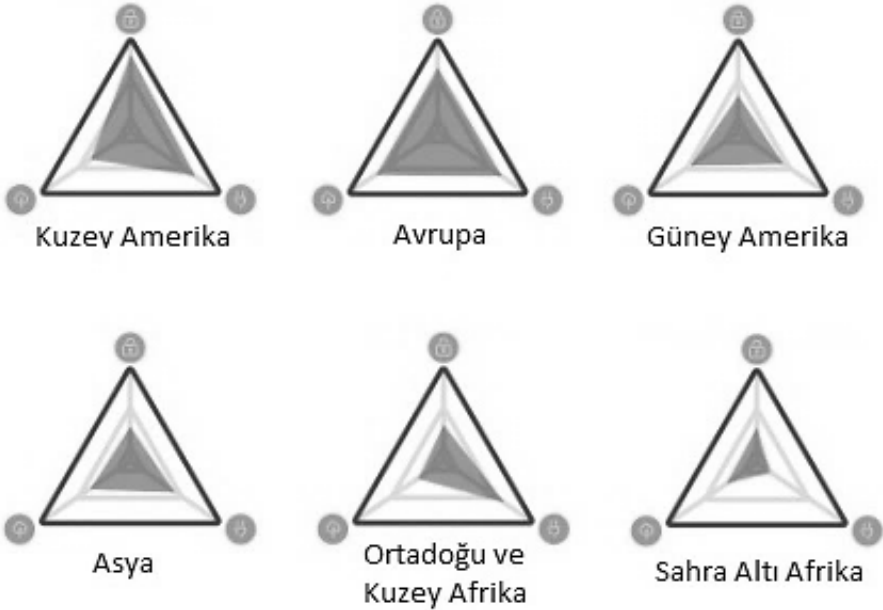
Şekil 1, Dünya Enerji Konseyi Raporu'na göre Türkiye'nin üç farklı kategoride dünya sıralamasını göstermektedir. Türkiye 2017 yılında enerjinin fiziki güvenliğinde 82. sırada, ekonomiklikte 52. sırada ve

³ Cenk Sevim, *Küresel Enerji Stratejileri ve Jeopolitik*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2015, s.159.

sürdürülebilirlikte 55. sıradadır. Bunlardan herhangi birisinde kısa dönemde iyileşme kaydetmesi için diğer iki göstergede gerileme yaşayacaktır. Ancak her üçünde birden iyileşme uzun vadeli yatırımlarla gerçekleşebilmektedir. Bu durum ise Şekil 2'de görülmektedir. Bölgelerin genel refah düzeyi arttıkça yalnızca tek bir alanda değil, her alanda iyileşme görülmektedir. Avrupa enerjinin her üç unsuru için de yatırım yaparken ABD'nin ağırlığa sahip olduğu Kuzey Amerika bölgesinde sürdürülebilirlik yeterli değildir. Asya'da; Avrupa'da ve Güney Amerika'da olduğu gibi dengeli bir dağılım varken genel olarak enerji güvenliğinde yetersizlik söz konusudur. Ortadoğu'da enerji oldukça ekonomik iken erişim ve sürdürülebilirlik problemleri vardır. Sahra Altı Afrika ise enerji güvenliği tamamen yetersiz ve çarpık bir yapıya sahiptir. Sonuç olarak sosyal refah devleti anlayışının yerleşmesiyle enerjideki dengeli gelişme dikkat çekicidir.

Şekil 2: Dünya'daki Farklı Bölgelerin Enerji Yapıları

Kaynak: World Energy Trilemma Index 2017

Asimetrik Dağılım

Dünyanın birincil enerji arzının yaklaşık %80'ini oluşturan fosil yakıtlar (petrol, doğal gaz, kömür) dünyada eşitsiz bir dağılıma sahiptir. Kömür nispeten daha eşit dağılmışken petrol ve doğal gaz Ortadoğu, Hazar, Kutuplar ve Orta Amerika'da bulunmaktadır. Dolayısıyla bu bölgeler vekâlet savaşlarının sahnesini oluşturmaktadır. Enerji yalnızca fosil yakıtlardan değil; güneş, rüzgâr, hidrolik gibi yenilenebilir kaynaklarla radyoaktif yakıtların kullanıldığı nükleer santrallerden de elde edilebilir.

Diplomasinin enerji sektörü için kullanılması genellikle hidrokarbon da denilen fosil yakıtların tedarik edilmesi ve tedarikin sürdürülebilmesi içindir. Bu da ülkelerin enerji politikalarına, yani enerji arz güvenliğinin sağlanması için gerçekleştirilmesi gereken amaçlara kendi sahasında hizmet ederek gerçekleştirilebilir. Ülke içindeki hem arz hem de talep tarafındaki verimlilik çalışmaları, yeni ve yerli teknolojilerin geliştirilmesi, fosil yakıt arama çalışmaları diplomasi aracı için birer parametre olarak kabul edilmelidir. Aynı şekilde diplomasi ile ülke çıkarları lehine değiştirilmeye çalışan küresel dinamikler de ülke içindeki çabalar için parametre olarak kabul edilmeli ve her iki taraf da değişen parametrelere karşı esnek modellerle hareket etmelidir.

Enerji Politikası ve Enerji Diplomasisi

Enerji politikası, bir anlamda ticaret politikasından farklı değildir çünkü her ikisi de ulusal ekonomik çıkarların maksimizasyonuna odaklanmaktadır. Farklı ulusal ve uluslararası etkenlere odaklansalar da nihai olarak amaç çıkar maksimizasyonudur. Enerji diplomasisi ise daha çok enerji politikasının bir alt unsurudur ve politikacıların enerjiye ilişkin ülke amaçlarına ulaşmaları için farklı yöntemler sunmaktadır. Enerji politikası ve enerji diplomasisi arasındaki bir başka fark da yeni oyuncular ve etkenlerin bağlantısı ile ilgilidir. Enerji politikası için, yeni etkenler ve oyuncular yeni fırsatlar getirirken enerji diplomasisinde fosil yakıtların dağıtımını ve paylaşımında yeni zorluklar getirir. Bu zorlukların üstesinden gelmek için enerji diplomasisi yöntemleri farklı devletlerin uluslararası enerji piyasasındaki farklı pozisyonlarına göre

değişiklik göstermektedir. Bazı ülkeler rezervlerini uluslararası veya bölgesel güç unsuru olarak kullanırken diğerleri uluslararası pazarlık gücü olarak enerji transfer rotalarındaki pozisyonlarını kullanmaktadır. Her iki yöntem de enerji politikasında ulusal çıkarların maksimizasyonunda işe yaramaktadır.⁴

Enerji Politikası

Bir ülkenin temel enerji politikası, ülkenin yukarıda farklı tanımları yapılan enerji arz güvenliğini sağlamaktır. Doğrudan enerji ile ilgili yatırımlar, planlamalar ve yasal mevzuat enerji arz güvenliği ekseninde kurgulanmaktadır. Diploması, teknoloji yatırımları, uluslararası enerji anlaşmaları, verimlilik yatırımlarının tamamı enerji politikalarının unsurlarıdır.

Enerji Diplomasisi

Diploması, devletlerin çıkarlarını korumak için kullandıkları ekonomik, siyasi ve kültürel ilişkiler olarak tanımlanabilir. Diploması uygulamaları uluslararası sistemle birlikte zaman içerisinde değişmiştir. Soğuk Savaş döneminde uluslararası sistemin temel belirleyicileri askerî yeterlilikler, her iki blok liderleri arasındaki pürüzsüz ilişkilerin korunması şeklinde iken Soğuk Savaş sonrası dönemde bu belirleyiciler evrim geçirerek bağımsızlık, uluslararası örgütlerde söz sahibi olma, çevre politikaları ve birey kavramı hâline gelmiştir. Bütün bu evrim geçiren kavramların ve faktörlerin arasında, hiç değişmeyen ve önemini konjonktürden bağımsız bir şekilde koruyan enerji bildiğimiz haliyle 19., 20. ve içinde bulunduğumuz 21. yüzyıl diplomasisini derinden etkilemektedir. Günümüzde enerjide kaynak ve teknoloji çeşitliliği artmaya devam ediyor olsa bile fosil enerji kaynakları liderliğe oynamaya devam etmektedir.

Enerji diplomasisi nispeten yeni bir kavram olsa da enerji ve diploması kavramları ayrı ayrı uzun zamandır toplumların gündemlerine bulunmaktadır. Temel olarak enerji ve diploması arasında iki türlü

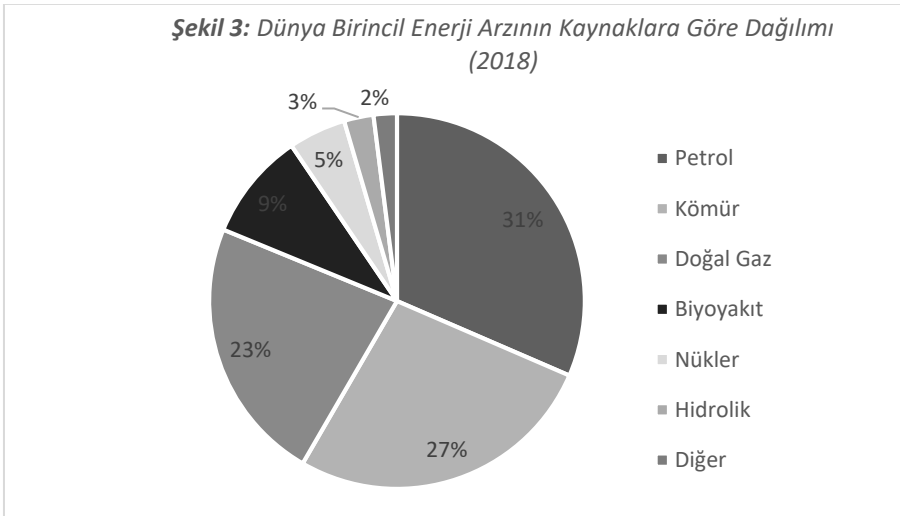
---

⁴ M. Bülent Uludağ, Soner Karagül, Gürol Baba, "Turkey's Role in Energy Diplomacy from Competition to Cooperation: Theoretical and Factual Projections", *International Journal of Energy Economics and Policy*, C.3, Özel Sayı, 2013, ss.102-114, s.103.

etkileşim bulunmaktadır. Bu ilişki “diplomasi için enerji” veya “enerji için diplomasi” hâlinde olabilir. Diplomasi için enerji formunda; enerji ülkenin diplomatik etkinliğini ve kalitesini güçlendiren bir araç olarak kullanılmaktadır (Rusya, Suudi Arabistan, İran). Enerji için diplomasi formunda ise diplomasi enerji sektörünün ve dolayısıyla ülkenin faydası kullanılan bir araç işlevine sahiptir.⁵

Türkiye'nin Enerji Görünümü

Dünya'da fosil yakıtlar, hidrokarbon kaynaklar veya konvansiyonel enerji kaynakları da denilen ve bildiğimiz şekliyle oluşması için çok uzun yıllar geçmesi gereken kömür, petrol ve doğal gaz küresel olarak enerji arzının çok büyük bir kısmını oluşturmaktadır. 2016 yılında dünyada tüketilen enerji toplamı 13.509 Mtpe⁶ seviyesindedir. Türkiye'nin aynı yıl içerisindeki tüketimi ise 139 Mtpe'dir. Dolayısıyla Türkiye'nin enerji tüketiminin dünya tüketimindeki payı %1'dir. Bu da Türkiye'nin dünya GSYH'sından aldığı pay ile neredeyse aynıdır. Enerjinin arz kaynakları ise 2018 yılı için Şekil 3'te gösterilmektedir.

Kaynak: International Energy Agency.

⁵ Oktay Tanrısever, “Energy Diplomacy in an Increasingly Interdependent and Globalizing World”, *Enerji ve Diplomasi*, Bahar 2015, C.1, S.1, ss. 14-27, s. 18.

⁶ Mtpe: Milyon ton petrol eşdeğeri

Şekil 3'e göre; dünyada 2018 içerisinde kullanılan birincil enerji kaynaklarının %31'ini petrol oluştururken, kömür %27, doğal gaz ise %23'lük paya sahiptir. Nükleer ve diğer yenilenebilir enerji teknolojileri ise hâlâ hidrokarbon kaynakların oldukça gerisindedir. Bu da yalnızca teknolojinin yeterli olmadığı ve asimetrik olarak dağılmış olan bu kaynaklar üzerinden diplomasi geliştirilmesi gerektiği anlamına gelmektedir.

Her şeyden önce hidrokarbon kaynakları diplomatik değer hâline getiren şey rezerv miktarı, asimetrik dağılım ve bu rezervlere ulaşarak kullanmak isteyen ülkelerin uluslararası rekabetidir. Bu rekabet çoğunlukla mümkün olan en üst düzeyde faydalanma ve kaynakların transferi/ticareti odaklıdır. Diplomasie ise devletlere bu rekabette pozisyonlarını koruma ve hatta geliştirme konusunda yardımcı olabilir. Bu pozisyonlar ve diplomatik çabalar uluslararası enerji piyasasının arz ve talep tarafına bağlı olarak değişir.⁷

Türkiye'nin enerji politikasını ve diplomasiye yansımalarını belirleyebilmek için öncelikle dünyaya göre Türkiye'nin enerji sahasındaki pozisyonunu tespit etmek gerekmektedir. İşe öncelikle Türkiye'nin kendi iç dengesiyle başlamak doğru olacaktır. Böylece Türkiye'nin enerji politikasına ve diplomasisine kaynak ve motivasyon teşkil eden pozisyon açıkça belirtilmiş olur.

Yetersiz Doğal Kaynak

Öncelikle işin arz yönünü belirleyerek parametre oluşturmak bize referans noktası olarak yardımcı olabilir. Türkiye her ne kadar hidrokarbon kaynaklar açısından zengin bir coğrafyanın tam ortasında bulunsa da siyasî sınırları içerisinde kayda değer bir fosil yakıt rezervi bulunmamaktadır. Bunun çeşitli sebepleri olmakla birlikte en başta Türkiye'nin kayalık yapısı ve nispeten genç bir jeolojik yapı oluşu sayılabilir.

---

⁷ Uludağ, Karagül, Baba, *a.g.m.*, s. 102.

Tablo 1: Türkiye'nin Enerji Dengesi-ktpe (2010-2016)⁸

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Yerli Üretim	30.771	30.445	29.106	28.591	30.936	35.374
İthalat	90.344	98.399	96.145	102.626	112.798	113.117
Enerji Ürünleri Arzı	113.371	117.312	116.314	120.626	129.138	136.229
Toplan Nihai Enerji Tüketimi	84.909	88.841	88.074	89.594	99.594	104.576
Yerli Üretim/Arz	%27,1	%25,9	%25,0	%23,6	%23,9	%25,97

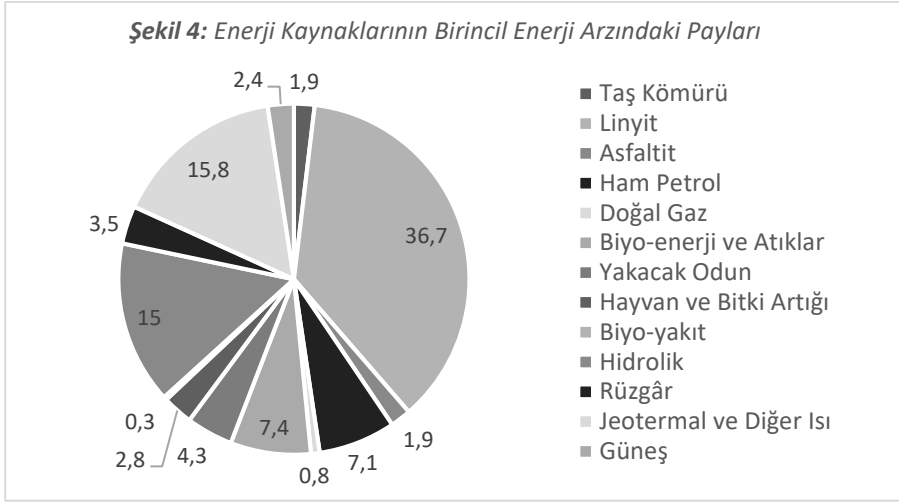
Kaynak: www.enerji.gov.tr

Türkiye'de petrol ve doğal gaz olduğu fakat bulunamadığı, çıkarılmasına izin verilmediğine dair birçok yayın olsa da işin gerçeği, içinde bulunduğumuz dönem itibarıyla Türkiye'de zengin fosil yakıt rezervlerinin var olduğunu düşünmek için geçerli bir sebebimiz olmadığıdır. Buradan hareketle, teknoloji ne olursa olsun, doğal kaynakların arzının sabit olduğunu varsayarak Türkiye'nin yerli üretiminin toplam arz içindeki payının son 7 yıl (2010-2016) içinde %23,6 ile %29,8 arasında dalgalandığını görmekteyiz. Verilerin bulunabildiği en erken yıl olan 1972 yılında ise yerli üretim toplam arzının %67'sini oluşturmaktadır. Ekonomik büyümeye paralel olarak sürekli artan enerji arzına karşılık yerli üretim aynı hızda artmadığından 2016 yılında yerli üretimin toplam arz içindeki payı %25'lere kadar düşmüştür.

İkinci aşamada ise mevcut dengede hangi enerji kaynaklarının ağırlıklı olarak üretimde kullanıldığının tespit edilmesi gerekmektedir. Aşağıdaki grafiğe göre üretilen enerjinin %36,7'si tek başına Linyit kaynaklarından karşılanmaktadır. Türkiye'de Linyit dışında ciddi bir yenilenebilir (rüzgâr/güneş) veya fosil kaynak üretimi yoktur. Yalnızca Türkiye'nin hidrolik ve jeotermal kapasitesi ciddi katkı yapmaktadır. Hidrolik santraller maliyetleri ve çevresel etkileri önemli seviyelerdeyken biyoyakıt, rüzgâr ve güneş teknolojileri yukarıda değinilen fosil

⁸ İhracat ve ihrakiye değerleri tabloya dâhil edilmemiştir.

yakıt kaynağı olmadığı varsayımı çerçevesinde Türkiye'nin geliştirebileceği birincil enerji kaynaklarıdır.

Kaynak: www.enerji.gov.tr

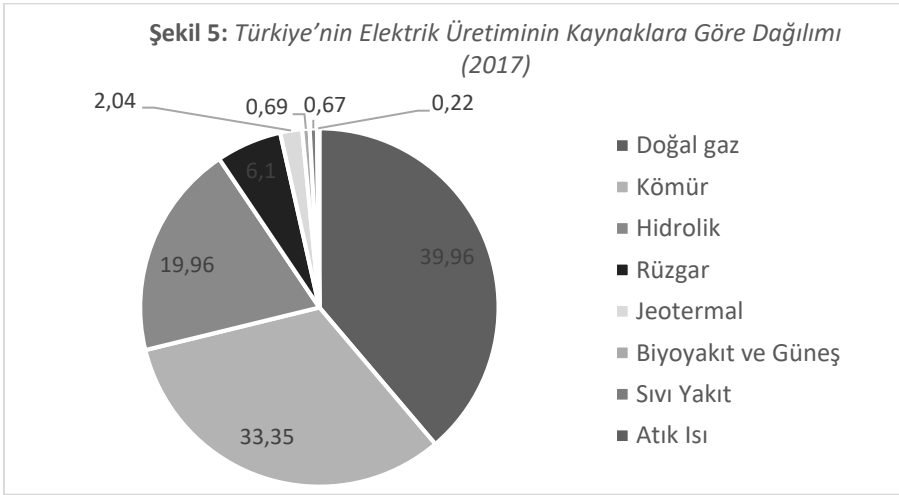
Sonuç olarak Türkiye dünya GSYH sıralamasında bulunduğu yere uygun bir hızda ekonomik olarak büyümekte, doğal olarak enerji tüketimindeki artış oranı da paralel bir seyir izlemektedir. Buna karşılık yetersiz rezervler sebebiyle birincil enerjide yerli arz yeteri kadar arttırılmamaktadır. Fosil yakıtlarda tam anlamıyla tipik bir sabit kaynak arzı durumu söz konusu iken rüzgâr ve özellikle güneş enerjisinde büyük bir potansiyel bulunmaktadır.

Yetersiz Teknoloji

Birçok alanda olduğu gibi enerji alanında da Türkiye'de teknoloji eksikliği bulunmaktadır. Durgun, istikrarlı, büyüme platosuna ulaşmış ve düşük ivmeli bir ekonomide ciddi problem yaratmayabilecek teknolojik yetersizlik, Türkiye gibi hızlı büyüyen ve dolayısıyla sürekli yatırım yapması gereken bir ülkede, nüfus artışının da eklenmesiyle yatırım sapması ve sermaye sığlaşması sebebiyle yeterli kaynak tahsis edilemeyen ve sonuç olarak dış açıklara sebep olan bir faktördür.

Fosil yakıt kaynakları bulunmayan Türkiye, bu açığı (hem enerji hem de cari işlemler açığı) rüzgâr, güneş ve jeotermal gibi yenilenebilir

enerji kaynakları ile kapatabilmek için bu alanlara yatırım yapmaktadır. Oysa mevcut seyir devam ettiği sürece enerji açığı kapatılabilse bile bunun yansımaları olan cari işlemler açığında sürdürülebilir bir iyileşme olmayacaktır. Doğal gaz çevrim santralleri kurulduktan sonra düşük miktarda yatırım maliyeti (yine ithal) ve daha sonrasında doğal gaz ithalatı gerçekleştirilmektedir. Güneş enerjisi ve rüzgâr enerjisi yatırımlarında ise birim kapasite (MW) başına yüksek yatırım maliyeti (ithal) ve yalnızca bakım oranım hizmetleri ithalatı gerçekleşmektedir. Sonuç olarak aynı ithalat tesisin ekonomik ömrü (25 yıl) boyunca değil, yatırımın tamamlanması için geçen süre boyunca (1 yıl) yapılmaktadır. Yani dışarıya aktarılan kaynak miktarından ciddi bir değişiklik yoktur. Bu sorunun çözümü ise teknolojinin Türkiye’de üretilmesidir. Son yıllarda bu alanda ciddi adımlar atılmıştır ancak ar-ge uzun bir süreç olduğundan henüz somut sonuçlar elde edilmemiştir.

Kaynak: EÜAŞ 2017 Elektrik Üretimi Sektör Raporu

Yukarıda kısaca değinilen kısa dönem enerji arz güvenliği kavramına bir örnek elektrik üretiminden verilebilir. Daha önceden de tanımlandığı üzere kısa dönem enerji arz güvenliği, arz-talep dengesindeki ani değişimlere karşı enerji sisteminin kısa sürede tepki verebilmesidir. Şekil 5’te Türkiye’nin elektrik üretiminin kaynaklara göre dağılımı görülmektedir. Şekle göre, Türkiye’de elektriğin büyük kısmı doğal gaz ile

üretilmektedir. Doğal gazda herhangi bir kesinti olması durumunda sektörün bu açığı (diğer santrallerin kapasitelerini arttırarak) anında kapatabilme gücü, kısa dönem enerji arz güvenliğidir. Ancak doğal gazın %99'u ithal olduğundan bu aynı zamanda bir diplomasi ve uzun dönem enerji arz güvenliği sorunudur. Yalnızca bu örnek bile Türk diplomasisinde enerjinin ağırlığının anlaşılması açısından önemlidir.

Avrupa Birliği ve Enerji Koridoru Olarak Türkiye

Gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye, Avrupa Birliği gibi enerjiye, yerli kaynakları olmadığı için de ithal enerjiye ihtiyacı vardır. Dolayısıyla Türkiye'nin enerji politikasının dış politikası ile paralel seyretmesi gerekmektedir. Enerji arzının %70'ten fazlasını ithalat yoluyla karşılayan bir ülkenin başarılı diplomatik ilişkiler kurmaması düşünülemez. Türkiye'nin; dünyanın en problemlı bölgelerinden birinde, ancak dünyanın en zengin hidrokarbon kaynaklarına sahip ülkelerin ortasında olduğu göz önüne alındığında, diplomasinin ne kadar önemli bir araç olduğu bir kez daha anlaşılacaktır.

Yukarıda verilen iki bilgi (Avrupa Birliğinin enerji kaynaklarına sahip olmaması ve Türkiye'nin en önemli hidrokarbon kaynaklarına sahip bölgede bulunması) Türkiye'yi bir transit enerji ülkesi hâline getirmektedir. Transit ülke kısaca, enerjinin arz eden ülkeden talep eden ülkeye akışının toprakları üzerinden sağlandığı ülkedir. Bu açıdan TANAP ile birlikte Türkiye doğal gaz için transit ülke olmuştur. TANAP'tan gelecek olan 16 milyar metreküplük gazın 10 milyar metreküplük kısmı Avrupa ülkelerine aittir.

Avrupa Birliği, dünyanın en büyük enerji ithalatçısıdır ve genel enerji ve iklim stratejisi de doğal gaza ve dolayısıyla ithalatına olan bağımlılığını arttırmıştır. Karbon hedeflerine ulaşabilmek amacıyla üye ülkeler petrol ve kömür tüketimlerini kısımaya çalışmaktadırlar. Bunlara ek olarak kimi gaz üretim sahalarının terk edilmesi ve Almanya'nın nükleerden adım adım vazgeçme kararı da doğal gaz ithalatına olan bağımlılığını arttırmaktadır.

Türkiye'nin sahip olduğu transit ülke özelliği, kendisinden beklentileri de arttırmaktadır. Enerjiyi üreten ve tüketen ülkeler, öncelikle

transit ülkelerin objektif, mantıklı, şeffaf ve ayrımcılık yapmayan politikalara sahip olmalarını talep etmektedirler. Bu açıdan “iyi” ve “kötü” transit ülkeler bulunmaktadır. “İyi” bir transit ülke, enerji akışını kesmez, fahiş transit ücretleri talep etmez, boru hattından gaz kaçırmaz ve kendisine gazı ucuz alıp bunu piyasalara yüksek fiyatlardan ihraç etmez. Bununla birlikte siyasî istikrar, hukukun üstünlüğü ve gelişmiş bir altyapı da “iyi” bir transit ülkenin sahip olması gereken niteliklerdir. Türkiye bu açıdan bütün özellikleri sağlamaktadır.⁹

Enerji Merkezi Olarak Türkiye

Türkiye'nin bir enerji ticaret merkezi hâline gelebilmesi için transit ülke şartlarından farklı olarak, üretici ve tüketicilerin açık, şeffaf, iyi düzenlenmiş bir rekabet piyasasına ve fiziki altyapıya ihtiyaç vardır. Burada anahtar kavram “tam rekabet” piyasasıdır. Tam rekabet piyasasının oluşturulması için ise gelişmiş boru hatlarının yanında rafineriler, alım terminalleri ve depolama birimleri gereklidir. Türkiye'nin bu niteliklere sahip olduğu şimdilik söylenemez.

Türkiye'nin Enerji Politikası ve Fırsatlar

Türkiye'de enerjiden sorumlu kurum olan Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın misyonu internet sayfasında “Enerji kaynaklarını ve doğal kaynakları verimli ve çevreye duyarlı bir şekilde değerlendirerek ülke refahına en yüksek katkıyı sağlamak” şeklinde belirtilmiştir. Türkiye'nin temel enerji politikası ise Nükleer Enerji Proje Uygulama Dairesi Başkanlığı'nın internet sayfasında “Dışa bağımlılığın en alt düzeye indirilmesi, kaynak çeşitliliğine, yerli ve yenilenebilir kaynaklara önem verilmesi, çevre üzerindeki etkilerin en aza indirilmesi, enerjinin verimli üretilmesi ve kullanılması, serbest piyasa uygulamaları içinde kamu ve özel kesim imkânlarının harekete geçirilmesi, ülke enerji ihtiyaçlarını güvenli, sürekli ve en düşük maliyet ve en az çevresel etkilerle karşılayacak tedbirleri alan politikaların hayata geçirilmesi” şeklinde tanımlanmaktadır. Anlaşılacağı üzere Türkiye'nin enerji politikasının

⁹ Gareth Winrow, “Realization of Turkey's Energy Aspirations: Pipe Dreams of Real Projects?”, *Center on the United States and Europe at Brookings*, Turkey Project Policy Paper: 4, 2014, s.8.

temel amacı kısaca, enerji arz güvenliğini sağlamaktır. Asıl soru, enerji arz güvenliğinin nasıl sağlanacağıdır.

Dünyanın en zengin hidrokarbon rezervleri Rusya, Orta Asya ve Ortadoğu'da yer almaktadır. Türkiye stratejik bir öneme sahip coğrafi konumunu kullanarak Doğu-Batı ve Kuzey-Güney eksenlerinde üretici ve tüketici ülkeler arasında güvenilir bir enerji koridoru ve Rusya, Norveç ve Cezayir'den sonra Avrupa'nın dördüncü büyük arteri olmayı hedeflemektedir. Bu çerçevede Türkiye'de enerji arzı yetersizliğini azaltmak ve yaşayabileceği olası arz güvenliği sorunlarını ortadan kaldırmak amacıyla çeşitli ülkelerle anlaşmalar yapmakta ve yeni politika stratejileri belirlemektedir.¹⁰

Türkiye'nin Enerji Politikası

Türkiye'nin enerji politikası her zaman için daha çok yerli kaynakların kullanımı şeklinde olmuştur. Bu politika kendisini sanayi ve kalkınma planlarında göstermektedir. Yerli kaynakların kullanımı amacıyla çeşitli kamu kurumları ve şirketleri kurulmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Türkiye'nin hızlı bir büyüme sürecine girmesi ile birlikte enerji ihtiyacı da artmıştır. Bu aşamada hidrolik ve termik elektrik santrallerinin inşası bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır. Böylece yine ilgili kurumlar bu dönemde de devlet tarafından kurulmuştur (DSİ). 1960 planlı kalkınma dönemi ile birlikte enerji politikaları da kalkınma planlarına girmekle birlikte değişikliğe uğradığı söylenemez. Bu politika günümüzde de yerli kaynakları kullanarak enerjide ithalat bağımlılığının azaltılması şeklindedir. 1950'li yıllarda yapılan karayolu taşımacılığı yatırımları petrol kaynağı olmayan Türkiye'nin petrol ithalatını arttırmasına rağmen herhangi bir problem teşkil etmemiştir. Ancak 1973 yılındaki ilk petrol krizi ile birlikte ödemeler dengesi bilançosunun bozulması Türkiye'yi hazırlıksız yakalamıştır. Böylece ithalat bağımlılığının gerçek hayattaki karşılığı tecrübe edilmiştir.¹¹

---

¹⁰ Burcu Yavuz Tiftikçigil, Çağla Gül Yesevi, *Türkiye'nin Enerji Görünümü Stratejiler ve İlişkiler*, İstanbul: Derin Yayınları, 2015, s.18.

¹¹ Uludağ, Karagül, Baba, *a.g.m.*, s.109.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'nun internet sayfasında Türkiye'nin enerji stratejisine ayrı bir başlık açılmıştır. Buna göre Türkiye'nin enerji stratejisinin temel unsurları aşağıdaki şekilde belirtilmiştir:

- 1) Artan talep ve ithalat bağımlılığını dikkate alarak, enerji güvenliği bağlantılı faaliyetlerin önceliklendirilmesi,
- 2) Sürdürülebilir kalkınma bağlamında çevre kaygılarının enerji zincirinin her aşamasında dikkate alınması,
- 3) Gerekli reform ve liberalleşmenin sağlanarak şeffaf ve rekabetçi bir piyasanın oluşturulması, üretkenliğin ve verimliliğin artırılması,
- 4) Enerji teknolojileri bağlantılı ar-ge çalışmalarının artırılmasıdır.

Bu çerçevede;

- 1) İthal edilen hidrokarbon enerji kaynakları olan petrol ve doğal gazın tedarikinde kaynak ve güzergâh çeşitlendirilmesi,
- 2) Yerli ve yenilenebilir enerjinin payının artırılması,
- 3) Enerji verimliliğinin artırılması,
- 4) Nükleer enerji sepetimize dâhil edilmesi amaçlanmaktadır.

Dışişleri Bakanlığını yani diplomasi kısmını doğrudan ilgilendiren öncelikle 1., daha sonra ise 4. maddedir.

Türkiye'nin enerji politikası ülkenin kuruluşundan beri her zaman için yerli kaynakların mümkün olduğunca çok kullanılmasıdır. Bununla bağlantılı olarak dış bağımlılığın da azaltılması amaçlanmaktadır. Cumhuriyet döneminde Maden Tetkik Arama Genel Müdürlüğü, Elektrik İşleri Etüt İdaresi Genel Müdürlüğü ve Etibank kurulmuştur ve özel sektör şirketleri gibi hareket ederek önemli görevler üstlenmişlerdir. Bu aşamada ana enerji kaynağı kömür olarak görüldüğünden bu madene odaklanılmıştır. II. Dünya Savaşı döneminde MTA Raman'da ham petrol bulmuştur. O dönem için oldukça önemli bir gelişmedir. 1950'li yıllarda Türkiye Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü ile tanışmış ve hidrolik elektrik üretimi amaçlı barajlar inşa edilmeye başlanmıştır. 1954 yılında Petrol Kanunu, ulusal ve uluslararası sermayeyi teşvik etmek amacıyla kabul edilmiştir ancak istenen başarı elde edilememiştir.

1963 yılında başlanan planlı kalkınma modeli, enerji politikasına ciddi bir değişiklik getirmemiştir ancak dönemin ilkeleri olan “Yeterli, güvenilir, ucuz ve temiz enerjinin yerli kaynaklar ile elde edilmesi” günümüzde de geçerlidir. 1970’li yıllardaki petrol krizleri Türkiye’nin kıt enerji rezervleri ve dış bağımlılığını tekrar gözden geçirmesine sebep olmuştur. Ayrıca bu dönemde nükleer enerji alternatifi de konuşulmaya başlanmıştır. Jeotermal ve güneş enerjisi de bu dönemde bir seçenek olarak dikkate alınan teknolojilerdir. Temel enerji stratejisinde esaslı değişiklikler olmasa da, 1980’ler ve 90’lardaki politik istikrarsızlıklar nedeniyle fazlaca yol alınması da mümkün olmamıştır. Dönemin önemli gelişmeleri sıralanacak olursa, EPDK gibi yeni kurumların kurulması ve hem ham petrol hem de doğal gaz boru hatlarındaki yaygınlaşma ile Türkiye’nin enerji koridoru rolünün yavaş yavaş belirginleşmeye başlaması öne çıkan gelişmelerdir.

Bölgesel Enerji Diplomasisi

Günümüz diplomasisinde ideolojiler ikinci plana düşerken ekonomik motivasyonlar birinci sırada yer almaktadır. Dolayısıyla dış politikada tek amaç güvenlik değil, aynı zamanda toplumsal refahtır. Bu amaçların arasında bir ödünleşim olmadığı gibi birbirini tamamlayıcı unsurlar bulunmaktadır. Ekonomi denildiğinde ise belki de bir üretim faktörü olarak tanımlanabilecek enerji kavramı başlı başına bir diplomasi konusudur. Özellikle de enerji sektöründe faaliyet gösteren çokuluslu şirketlerin varlığı bu sektörü sürekli bir çatışma alanı hâline getirmektedir.

Türkiye’nin enerji diplomasisi gündemi temelde iki farklı motivasyona dayanmaktadır. Bunlardan birincisi ve hayati olanı yukarıda bahsedilen %70’in üzerindeki ithal birincil enerji girdisini sağlamaktır. İkincisi ise coğrafi konumu sebebiyle elde ettiği transit ülke avantajını bir adım ileriye taşıyarak üretici olmasa bile en azından Avrasya’da önemli enerji merkezlerinden birisi olmaktır.

Enerjide bölgesel çok taraflı ve iki taraflı işbirlikleri ekonomik örgütler çerçevesinde ortaya çıkar ve buna karşılık gelen bir uluslararası yasal çerçeveye dayanır. Avrupa Birliği bunun en temel örneğidir. Bugüne kadar Avrupa Birliği’nde sektörle ilgili yasal düzenlemeler

yapılmıştır ve bu sayede Avrupa Birliği enerji hukukundan bahsedilebilmektedir. Avrupa Birliği temel olarak dış kaynaklardan gelen enerjinin arz güvenliğinin sağlanmasını öncelikle hedeflemektedir. Bu amaca ulaşabilmek için gereken en önemli adımlardan birisi de Avrasya'daki çok taraflı enerji işbirliği için yasal çerçeve oluşturulmasıdır.¹² Hukukî boyutunun dışında, acil olarak uygulamaya geçilmesi gerekliliği, Asya ve Hazar kaynakları için Avrupa Birliği'nin artık Çin ile rekabet etme zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Aksi takdirde Rusya tekelinde kaldığı sürece yukarıda bahsedilen dış kaynaklara yönelik enerji arz güvenliğini istenilen optimal şekilde sağlamak mümkün olmayacaktır.

Rusya-Türkiye Doğal Gaz İlişkileri

Doğal gaz sektöründe -Rusya-Türkiye ilişkilerinin iki temel karakteristiği bulunmaktadır. İlki ve belki de Türkiye için en önemlisi Rusya'ya olan ağır bağımlılıktır. İkincisi ise Rus doğal gazının Avrupa'ya taşınması için alternatif rotalardan birisinin Türkiye olmasıdır.¹³ Doğal gaz ithalatında Rusya'ya bağımlılığın temelleri 1980'li yıllarda başlamıştır. Türkiye'nin doğal gaz serüveninin başlangıcı, Fırat Gazel'in Mavi Akım adlı kitabında Ekrem Pakdemirli'nin ağzından aşağıdaki şekilde anlatılmaktadır:

“1983 yılının sonunda Hazine Müsteşarı oldum. Tam o günlerde Dünya Sağlık Teşkilatı'nın Başkan Yardımcısı bana geldi ve 'hazırladığımız bir rapora göre, sizin ülkede 3-4 sene sonra hava kirliliğine dayalı kitlesel ölümler meydana gelecek' dedi. Bu bizi bir hayli şok etti. O zaman ikazlar var ama işin bu kadar vahim olduğunu bilmiyoruz. O akşam Özal ile görüştük. 'Sağlık Örgütü'nün Başkan Yardımcısı size uğradı mı?' diye sordu. Bunun çözümü ya Fransa'daki gibi mahalleleri ısıtan santraller kurmak, böylece soba yakılmasını önlemektir, ya da Almanya'da olduğu gibi doğal gaza geçmektir. Hatırladığım kadarıyla Fransa örneğini daha önce bu ülkede bulunan Mehmet Keçeciler etüt etti. Şunu gördük; merkezi ısıtmada büyük miktarda yakıtlara ihtiyaç vardı. Büyük bir sistem kurmamız, kentlerde her tarafı delik deşik etmemiz gerekiyordu. Doğal gaz daha pratik ve ucuzdu, kazanları değiştirmek de gerekmiyordu. Çok süratli etüt çalışmaları yaptık ve Özal bana, 'bak bakalım, fiyatı uygunsuz

¹² Zhiznin, a.g.m., s.14.

¹³ Guzel Nurieva, “Natural Gas Factor in Israel-Turkey-Russia “Energy Triangle””, *Turkish Journal of Middle Eastern Studies*, 2017, C.4, S.1. ss. 102-129, s.105.

*niye doğal gaz almayalım' dedi. Daha önce Rusya'ya gittiğimizde bize gaz satmayı önermişlerdi, ama bizim kafamızda gazı alıp şehirlerde kullanıma sunmak gibi bir düşünce yoktu o zamanlar. Biz araştırdık ve kitlesel ölümler yaşanacak diye önümüze geldiğinde şok olduk ya, Rusya'dan gaz almayı kafamıza koyduk."*¹⁴

Bu şartlar altında Türkiye ilk olarak Rusya ile doğal gaz anlaşmasını imzaladı ve Bulgaristan üzerinden (Batı Hattı) doğal gaz alımına başlandı. İlerleyen yıllarda ise enerji ihtiyacıyla birlikte nispeten temiz bir hidrokarbon kaynağı olan doğal gaza olan talebin de artmasıyla diğer anlaşmalar devreye girmiştir. Aşağıdaki tablo, Türkiye'nin mevcut doğal gaz anlaşmalarını göstermektedir.

Tablo 1: Türkiye'nin Uzun Vadeli Doğal Gaz İthalat Kontratları¹⁵

Anlaşma	İmza Tarihi	İşletim Tarihi	Süre	Miktar (milyar m ³)	Bitiş Tarihi
Batı Hattı	1986	1987	25	6,0	2012
Cezayir (LNG)	1988	1994	27	4	2021
Nijerya (LNG)	1995	1999	22	1,2	2021
İran	1996	2001	25	10	2026
Mavi Akım	1997	2003	25	16	2028
Batı Hattı	1998	1998	23	8	2022
Batı Hattı	1998	1988	23	4	2022
Türkmenistan	1999	-	30	16	-
Azerbaycan	2001	2007	15	6,6	2022
Batı Hattı	2013	2013	23	1	2036
Batı Hattı	2013	2013	30	5	2043

Kaynak: www.petform.org ve www.enerji.gov.tr verilerinden derlenmiştir.

Rusya-Türkiye doğal gaz ilişkilerinin ikinci karakteristiği olan ve Türkiye'nin transit enerji rotası özelliği yine Rusya ile ilişkisinin ağırlıklı olarak doğal gaz üzerine kurulu olmasına sebep olmaktadır. Türkiye'nin Orta Asya, Ortadoğu, Rusya ve Hazar bölgesinden çıkan doğal gazın Avrupa pazarlarında ulaşım rotası üzerinde olmasının yanında Rusya ile beraber yine Rusya'nın tarihsel olarak etki alanında bulunan Orta Asya ve Hazar ile birlikte özellikle Suriye İç Savaşı ile birlikte

¹⁴ Fırat Gazel, *Mavi Akım, Avrasya'da Çözumsuzlüğün Öyküsü*, İstanbul: Metis Yayınları, 2003, s.14.

¹⁵ Türkiye bu ve diğer kaynaklardan spot piyasa vasıtasıyla da doğal gaz almaktadır.

Ortadoğu bölgesi ile ilintili bütün enerji hareketliliği Rusya ve Türkiye'yi üstü kapalı da olsa aynı masaya oturtmaktadır.

Rusya açısından bakıldığında ise 1990 yılından itibaren yavaş yavaş yükselen enerji fiyatları Rusya Federasyonu'nun tekrar istikrarlı bir güç ve önemli bir enerji tedarikçisi olmasını sağlamıştır. Fakat yine de bu tek sektöre dayalı ekonomi, bir bakıma doğal kaynak laneti ve Hollanda Hastalığı benzeri ekonomik ve sosyal problemleri yaşamaya devam etmektedir. 2015-2016 yıllarındaki düşük enerji fiyatları, neredeyse bütün geliri enerji ihracatına bağlı olan Rusya Federasyonu'nu ekonomik olarak zor durumda bırakmıştır. Dolayısıyla Türkiye ve Avrupa ülkeleri ne kadar enerji arz güvenliği üzerinde çalışıyorlarsa Rusya da aynı şekilde ekonomik güvenliğini sağlayabilmek adına enerji talep güvenliğini sürdürmeye çalışmaktadır. Bu amaçla yeni pazarlar yaratmak ve mevcut pazarlarını paylaşmamak adına dikkatli, soğukkanlı ve saldırgan politikaları bir arada yürütmektedir. Örneğin 24 Kasım 2015 tarihinde Türkiye hava sahasına giren Rus savaş uçağının düşürülmesinin ardından bütün ekonomik yaptırımları uygulayan Rusya, mevcut doğal gaz müşterilerini tedirgin etmemek adına Türkiye'ye yapılan doğal gaz sevkiyatında herhangi bir kesinti olmayacağını taahhüdünü de vermeyi ihmal etmemiştir.

Batı Hattı'ndan doğal gaz ithalatını bitirecektir. Böylece Türkiye yalnızca Rusya ile muhatap olacaktır. Türk Akımı, Mavi Akım gibi Türkiye'nin Rusya'dan doğrudan doğal gaz almasını sağlayacaktır. Rusya böylece Ukrayna'yı güzergâh dışı bırakarak Ukrayna'nın elinden enerji kartını (yalnızca korunmaya yarayan) tamamen almayı planlamaktadır. Böylece gelecekte Ukrayna ile yaşanacak muhtemel bir doğal gaz krizinde, Ukrayna'nın doğal gazı kesildiğinde diğer ülkeler daha az etkilenecek ve belki de Ukrayna'nın yanında geçmişteki krizlerde olduğu kadar güçlü bir şekilde yer almayacaklardır.

Rusya ve Türkiye arasındaki ilişkinin bir diğer önemli boyutu da Soğuk Savaş'ın ardından Rusya'nın stratejik olarak çekilmesidir. Bu çekilme sonucunda Rusya coğrafî olarak daralmış ve Orta Doğu ile herhangi bir sınırı kalmamıştır. Türkiye, Karadeniz üzerinden Rusya'nın

Orta Doğu ile arasındaki tek ülkedir denilebilir. Bu anlamda Sovyetler Birliği'nin dağılmasının Rusya için maliyetli olduğu söylenebilir. Rusya, Sovyetler Birliği kadar güç ve etki sahibi olmamakla birlikte, 2000'li yıllardan sonra artan küresel gelir ve enerji talebi sonucu yükselen enerji fiyatlarından faydalanarak ekonomik güç ile politikalarını desteklemiştir.¹⁶

Hazar Bölgesi ve Türkiye

Enerji stratejilerinin merkezini çeşitlilik oluşturmaktadır. Üretici ülkeler için alıcı ülke çeşitliliği, tüketici ülkeler için ise kaynak ülke çeşitliliği sırasıyla talep ve arz güvenliğinin göstergesidir.

Şangay İşbirliği Örgütü

Şangay işbirliği Örgütü, Rusya ve Çin ile birlikte bu iki ülke arasında kalan bölge ülkelerini de kapsamaktadır. Örgütün zirvelerinde en çok vurgulanan başlıklar enerji ve güvenlidir. Bu iki kavram arasında sürekli ve iki yönlü bir nedensellik bulunmaktadır. Güvenlik olmadan enerjiye kesintisiz erişim mümkün olmayacaktır. Kıymetli madenler çıkarılamaz, sondaj kuyuları açılmaz ve yeni rezervler keşfedilemez. Dolayısıyla enerji arzının devam edebilmesi için güvenlik hizmetlerinin de kesintiye uğramaması gerekmektedir. Diğer taraftan enerji kaynakları yeterli olmadığında güvenlik hizmetlerinin sağlanması için yaratılması gereken refah ve ekonomik güç de tehlikeye girecektir. Bu sebeple örgütün en büyük iki ülkesi olan Rusya ve Çin'in etki alanları olan Orta Asya ve Hazar bölgesi devletlerinin güvenlikleri konusunda da birçok konuya müdahil olmalarını beklemek yanlış olmayacaktır.¹⁷

Kısa Bir Sonuç

Yazının gelecek projeksiyonu ile ilgili bundan sonraki kısmına geçmeden önce, mevcut durumu kısaca özetlemek faydalı olacaktır. Türkiye, potansiyel büyümesi yaklaşık %5 olan, nüfusu hızlı artan ve devam

---

¹⁶ Bekir Sami Oğuztürk, Ferhat Özbay, "Orta Doğu'nun Rusya ve ABD ile Enerji Alanındaki İlişkisi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 22, S. 2, 2017, ss. 449-463, s. 457.

¹⁷ Süreyya Yiğit, "Energy Security, Shanghai Cooperation Organisation and Central Asia", *ORSAM Books*, 2012, No: 4, s. 40.

eden sanayileşmesi ile birlikte enerji tüketimi daha hızlı artan bir ülkedir. Buna karşılık elektrik tüketimindeki yıllık artış ortalaması %8'dir. Dolayısıyla enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki korelasyonu zayıflatacak politikalar geliştirilmesi gerekmektedir.

Türkiye, toplam enerji arzının yaklaşık %75'ini ithal yollarla karşılamaktadır ve orta vadede bu durumun değişmesi mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla yurtiçindeki enerji sistemlerinin beslenebilmesi için ithal edilen enerjinin ucuz ve kesintisiz bir şekilde ülkeye iletilmesi gerekmektedir. Bu noktada ise diploması devreye girmektedir. Son olarak, dünyadaki enerji teknolojilerinde ortaya çıkan gelişmeler oyun değiştirici olarak piyasaya girmeye hazırlanmaktadır. Ayrıca içinde bulunduğumuz an itibarıyla geleceğin enerji mimarisini şekillendirecek teknoloji yenilenebilir değil, nükleerdir. Yenilenebilir enerji nükleerin (bugün fosil yakıtlar için olduğu gibi) bir tamamlayıcısı olacaktır. İlerleyen dönemlerde yenilenebilir enerjiye ve depolama teknolojisini yapılacak yatırımların sonuçları bu durumu değiştirebilir.

Enerjinin Geleceği

Türkiye'nin, her ne kadar sapma olsa da, sonuçta ulaşacağı 2023 hedeflerine ilerlerken karşısındaki en büyük zorluklardan birisi gelişen ekonominin sürdürülebilir bir şekilde enerji ile beslenmesidir. Çeşitli tahminlere göre Türkiye'nin doğal gaz talebi 2030 yılında ikiye katlanacaktır.¹⁸ Bu da Türkiye'yi yine enerji için diploması yapan bir ülke olarak kalmasını sağlayacaktır ancak tek farkla: Daha dezavantajlı bir şekilde.

Enerjide Değişimler

Gelecekte tüketim çok daha büyük oranda elektriğe dönecek ve birincil yakıtların doğrudan kullanımı azalacaktır. Özellikle elektrikli araçlar gelişmiş ülkelerin birincil enerji taleplerini ortadan kaldırmasa da uzun vadede kesinlikle azaltacaktır. Tabii ki bunun olması için birincil enerji olmadan elektrik üretilmesi gerekmektedir. Bu noktada enerji

---

¹⁸ Bud E. Fackrell, "Turkey and Regional Energy Security on the Road to 2023", *Turkish Policy Quarterly*, Summer 2013, C. 12, S. 2, ss. 83-90, s.85.

teknolojileri devreye girmektedir. Özellikle yenilenebilir enerjinin depolanmasına yönelik teknolojilerin yanında füzyon enerjisinin ekonomik olarak kullanılabilir hâle gelmesi, enerji yapısını tamamen değiştirecek ve günümüzde sanayileşmiş ülkelerin Rusya ve Orta Doğu enerji kaynaklarına ihtiyacı kalmayacak, en azından bu ülkelerin enerji üretiminden elde ettikleri gelir ve güç azalacaktır. Tabii ki söz konusu ülkelerin başka alternatif gelir kaynaklarını o zamana kadar geliştirememeleri durumunda bölgedeki istikrarsızlığı azaltmak mümkün olmayacaktır. Yeni süreç, Japonya, Güney Kore ve Çin dışında doğuda hiçbir devletin potansiyel güç olmadığı, Orta Doğu'da ise yalnızca Türkiye'nin ayakta kalma ihtimalinin olduğu bir dünyaya doğru giden yoldur.

Söz konusu gelişmelerden özellikle nükleer füzyonun 15 yıl içerisinde ekonomik bir şekilde kullanılmaya başlanması ihtimali ortada dururken, teknolojiye yatırım yapmakta geç kalan ülkeler diplomatik güçlerini tamamen kaybedeceklerdir. Diplomatik gücü olmayan bir toplumun kaderi ise dünyanın gidişatı ile açıklanamayacak derecede sürüklenmek olacaktır.

Hidrokarbon enerji kaynakları, uzun yıllar boyunca dünya enerji bileşiminde varlığını sürdürecektir. Bunun sebebi ise tükenen kaynakların değil, diğer teknolojilerin gelişmesidir. Özellikle yenilenebilir enerji teknolojileri ve füzyon enerjisi geleceğin "güvenilir" enerji kaynakları olma yolunda ilerlemektedirler.

Füzyon enerjisi, on yıllardır insanların ucuz enerji hayalinin temelini oluşturmaktadır. Günümüzdeki nükleer fisyonun farklı olarak çekirdek birleştirilerek nükleer fisyonun göre daha fazla ve ucuz enerji elde edilebilmektedir. Doğrudan kullanılan birincil enerji kaynaklarına olan talep söz konusu teknolojilere paralel bir şekilde elektriğe doğru kaydırıldığında (elektrikli arabalar, ısıtmada elektrik kullanılması gibi), petrol ve doğal gaz zengini ülkeler yerine enerjide de teknoloji zengini ülkeler ortaya çıkacaktır. Bu durumda Orta Doğu enerji kaynakları açısından da önemini yitirecektir. Tam bu noktada hatırlanması gereken,

her bir yeniliğin yeni güçlüler yarattığı ve bu yeniliği yakalayamayanların geride kaldığıdır. Bu sürecin örnekleri; insanoğlunun alet ve silah yapmayı öğrenmesinden tarımı keşfetmesine, coğrafi keşiflerden sanayi devrimine kadar farklı zamanlar ancak benzer olaylarda görülebilir. Benzer bir olayın tekrar Türkiye’de yaşanmaması için yapılması gereken zaten zayıf olan diplomatik gücünü temel ihtiyaç olan enerji için harcanmasının önüne geçilmesi gerekmektedir. Türkiye ise bu gücünü artırabilmek amacıyla Avrupa’nın enerji tedarikçisi, üretici ülkelerin ise enerji müşterisi olmaya çalışmaktadır. Bu da aslında Türkiye’yi enerji koridoruna değil, enerji ticaret merkezine götürmektedir.

İklim Değişikliği

İklim değişikliği milyonlarca yıldır dünyanın kendi dinamikleriyle gerçekleşen bir süreçtir. İçinde bulunduğumuz dönemde gerçekleşen ve “küresel ısınma” olarak adlandırdığımız olgu da yine bu faktörler sonucu ortaya çıkmakla beraber özellikle sanayi devrimiyle birlikte antropojenik faktörler de sistemde yerini almıştır. Özellikle besin amaçlı hayvan üretimi ve fosil yakıt tüketimi, küresel ısınmayı hızlandıran en önemli antropojenik faktörlerdir. Öyle ki bu durum ülkelerin mevcut yapılarını etkileyebilecek duruma geldiğinden uluslararası önlemler alınması gerekmektedir.

Günümüzde küresel ısınmanın çeşitli önlemler alınarak gerçi çevrilip çevrilemeyeceğini bilmiyoruz ancak alınacak hem küresel ısınmanın hem de önlemlerin etkilerini tahmin edebiliriz.

Her şeyden önce küresel ısınma iklim dengesizliklerine yol açarak mevcut yaşam tarzının değişmesini gerektirecektir. Yeni iklime adaptasyon ise bir maliyet doğuracaktır. İklim değişikliği kaynaklı büyük göç hareketleri ise üzerinde önemle durulması gereken bir diğer sonuçtur. Çeşitli sebeplerle daha kurak hâle gelen, su kaynaklarını kaybeden, tarım yapma imkânı kalmayan ve diğer üretim faktörlerini devreye sokamayan ülkelerdeki insanlar büyük göç hareketlerine sebep olacaklardır. Bu büyüklükteki göç hareketlerinin sonuçları ise insanî trajedilerden iç savaşa kadar geniş bir yelpazede değerlendirilebilir.

İklim değişikliğinin bir başka boyutu ise alınacak önlemlerin maliyet yaratacak olmasıdır. Bu maliyet ise sera gazı salınımı yapmayan ve şimdilik pahalı olan teknolojilerin kullanılmasını gerektirmektedir. Yani bu durumdan kazançlı çıkacak olan ülkeler, hem teknolojiye hem de yeterli parasal kaynaklara sahip olan ülkeler olacağından, dünyada yeni bir sosyo-ekonomik ayrışma dönemi başlayabilir. Yani dünyadaki ülke grupları arasındaki geçişlerin yapılabileceği dönemin sonuna yaklaşıldığı söylenebilir. Eğer ciddi doğal afetler veya benzeri büyük çaplı yıkımların gerçekleşmediği bir senaryoda, güçlü ve gelişmiş ülke grubuna yükselebilmek imkânsızca yakın hâle gelecektir.

Sonuç

Artan nüfusunu milli gelir ile beslemek zorunda olan Türkiye, milli gelir üretmek için gereken kaynakların büyük bir kısmını ithal etmekle birlikte bu kaynaklardan belki de hayat standardına en çok etki eden enerjiyi yaklaşık %75 oranında ithal etmektedir ve bu oran her yıl artmaktadır. Ekonomik büyüme; ithalat, cari açık ve bağımlılık gibi problemleri de yapısal sorunlar sebebiyle beraberinde getirmektedir. Bu durumda öncelikle yapılması gereken, ekonomik büyüme ve enerji ithalatı arasındaki korelasyonu ortadan kaldırmaktır ki bunun için enerji verimliliği ve enerji üretimi yatırımları gerekmektedir.

Türkiye'nin aşması gereken zorluklardan bir diğeri ise enerjinin her zaman için kendisine karşı silah olarak kullanılma potansiyelinin olmasıdır. Özellikle Türkiye'nin enerji ithal ettiği ülkelerde serbest piyasa ekonomisinin gelişmemiş olması ve ticaretin aslında devlet ile yapılıyor olması bu ülkelerle Türkiye arasındaki diplomatik ilişkileri enerji politikasının hem sebebi hem de sonucu hâline getirmektedir.

Teknolojik gelişmelerde ise Türkiye nükleer enerji yatırımlarında yaklaşık 70 yıl geride kalmıştır. Çok hızlı bir şekilde bu know-how farkını kapatmalı ve yeni nesil nükleer (füzyon) teknolojilerde trendi yakalamalıdır.

İşin diplomatik boyutu en karmaşık olanıdır. Türkiye enerji girdisini doğusundaki ülkelere tedarik ederken, finansman kaynaklarını batı ülkelerinden tedarik etmektedir. Dolayısıyla bu iki devletler

grubundan birisini tercih etmek zorunda kaldığı dönemler olmuştur ve olacaktır. Bu sebeple yukarıdaki paragrafta kısaca belirtilen teknolojik gelişmeleri yakalayabilmek Türkiye'nin elini güçlendirecektir. Aksi durumda ise Türkiye kendisini büyük küresel aktörlere göre konumlandırmaya devam etmek zorunda kalacaktır.

Son olarak, orta vadede belki de bütün devletlerin politika önceliklerini etkileyecek olan iklim değişikliği, yeni eylem planlarının ortaya çıkmasına sebep olurken diğer yandan yeni bir sektör yaratmıştır. Bu yeni sektörün ağır basan tarafları gelişmiş ülkeler olurken, sağlam zeminle bağlantısı kesilen tarafı ise dünyanın geri kalanı tarafından temsil edilmektedir. Bu istenmeyen denge, teknolojiye ve maddi güve sahip olan devletlerin bu süreçten güçlenerek çıkmalarına sebep olabilir. Hâlihazırda sıfır karbon teknolojilerine yatırım yapan ülkeler gelişmiş ülkelerdir ve bu yatırımlarını yalnızca temiz bir çevre olarak değil ekonomik olarak da geri almak isteyeceklerdir. Bu sebeple ülkeler arasında ticaretin şekillendirdiği bir diplomasi ortaya çıkacaktır. Türkiye bu ticarete eli zayıf taraf olmamalıdır.

Kaynakça

- Fackrell, Bud E. (2013), "Turkey and Regional Energy Security on the Road to 2023", *Turkish Policy Quarterly*, Summer, C. 12, S. 2, ss. 83-90.
- Gazel, Fırat (2003), *Mavi Akım, Avrasya'da Çözumsuzlüğün Öyküsü*, İstanbul: Metis Yayınları.
- IEA (2017), *Key World Energy Statistics 2017*.
- EÜAŞ (2018), *Elektrik Üretim Sektör Raporu 2017*.
- MSR (2012), "Energy and Security from the Caspian to Europe", A Minority Staff Report for Committee on Foreign Relations United States Senate.
- Nurieva, Guzel (2017), "Natural Gas Factor in Israel-Turkey-Russia "Energy Triangle"", *Turkish Journal of Middle Eastern Studies*, C. 4, S. 1. ss. 102-129.
- Oğuztürk, Bekir Sami, Ferhat Özbay (2017), "Orta Doğu'nun Rusya ve ABD ile Enerji Alanındaki İlişkisi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 22, S. 2, ss. 449-463.
- Sevim, Cenk (2015), *Küresel Enerji Stratejileri ve Jeopolitik*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

- Şöhret, Mesut (2015), "Enerji Güvenliğinin Ekonomi Politikası ve Uluslararası Çatışmalara Etkisi", Çomak, Sancaktar, Yıldırım (Ed.), *Enerji Diplomasisi*, İstanbul: Beta Yayıncılık, 1-45.
- Tanrısever, Oktay (2015), "Energy Diplomacy in an Increasingly Interdependent and Globalizing World", *Enerji ve Diplomasi*, C. 1, S. 1, ss. 14-27.
- Tiftikçigil, Burcu Yavuz, Çağla Gül Yesevi (2015), *Türkiye'nin Enerji Görünümü Stratejiler ve İlişkiler*, İstanbul: Derin Yayınları.
- Uludağ, M. Bülent, Soner Karagül Gürol Baba (2013), "Turkey's Role in Energy Diplomacy from Competition to Cooperation: Theoretical and Factual Projections", *International Journal of Energy Economics and Policy*, C. 3, Özel Sayı, ss. 102-114.
- Winrow, Gareth (2014), "Realization of Turkey's Energy Aspirations: Pipe Dreams of Real Projects?", *Turkey Project Policy Paper: 4*, Center on the United States and Europe at Brookings.
- World Energy Council (2018), *World Energy Trilemma Index 2017*.
- Yiğit, Süreyya (2012), *Energy Security, Shanghai Cooperation Organisation and Central Asia*, ORSAM Books No: 4.
- Zhiznin, Stanislav (2010), "Russian Energy Diplomacy and International Energy Security (Geopolitics and Economics)", *Immanuel Kant Baltic Federal University, Scientific Journal*, C. 1, S. 3, ss. 7-17.